

Székely Nemzeti Múzeum
Csíki Székely Múzeum

Muzeul Național Secuiesc
Muzeul Secuiesc al Ciucului

ISSN 973-99073-7-7
ISSN 1224-7901

ACTA – 1998

ACTA 1998

ACTA – 1998
(ALUTA – XXII, ACTA HARGITENSIA V)
A Székely Nemzeti Múzeum és a
Csíki Székely Múzeum Évkönyve

Sepsiszentgyörgy – Csíkszereda

Felelős szerkesztő KÓNYA Ádám
Szerkesztőbizottsági tagok
SZABÓ András, CSEREY Zoltán,
KOCS Irén, RÁKÓCZY Rozália,
TÜDŐS S. Kinga, ZSIGMOND Győző,
DÉNES István

Szerkesztette és gondozta BOÉR Hunor
Az évkönyvsorozatot grafikailag megtervezte
ÜTŐ Gusztáv

T3 Kiadó – Sepsiszentgyörgy
Felelős kiadó TULIT Ilona

Megjelent
az OKTATÁSI MINISZTERIUM
HATÁRON TÚLI MAGYAROK
TITKÁRSÁGA,
a MŰVELŐDÉSI ÉS KÖZOKTATÁSI
MINISZTERIUM
HATÁRON TÚLI MAGYAROK
FŐOSZTÁLYA
(HATÁRON TÚLI MAGYAR KÖNYVKIADÁS)
és a FUNDAȚIA PENTRU O
SOCIETATE DESCHISĂ – ROMÂNIA
támogatásával

© Székely Nemzeti Múzeum,
Csíki Székely Múzeum, 1999

A Nemes Székely Nemzet
borítólapunkon szereplő címere
KEÖPECZI SEBESTYÉN József munkája
(1943)

ISBN-973-99073-7-7
ISSN-1224-7901

Székely Nemzeti Múzeum
Csíki Székely Múzeum

Muzeul Național Secuiesc
Muzeul Secuiesc al Ciucului

ACTA 1998

ELSŐ KÖTET - VOLUMUL ÎNTÂI

T3 KIADÓ

Sepsiszentgyörgy – Sf. Gheorghe
1999

ELSŐ KÖTET – VOLUMUL ÎNTÂI

TERMÉSZETTUDOMÁNY – ȘTIINȚELE NATURII

LÁSZLÓ, Attila; DÉNES, István, Date structural-tectonice oferite de imaginea de satelit, pentru zona vulcanilor din Harghita de Sud și a bazinelor limitrofe Baraolt și Ciuc	9
LÁSZLÓ, Attila; DÉNES, István, A LANDSAT ırfelvétel szerkezet-tektonikai kiértékelése a Dél-Harghita, valamint a Baróti- és Csíki-medencék térségére (Kivonat)	15
LÁSZLÓ, Attila; DÉNES, István, The Structural Tectonical Analysis of the Southern Harghita Volcanic Range and of the Baraolt (Baróti-) and Ciuc (Csíki-) Basins, Based upon the LANDSAT Aerial Photo (Abstract)	15
LÁSZLÓ Attila, KOZÁK Miklós, Pliocén–pleisztocén vulkanosediment szintek a Baróti-medence fiatal üledéksorában	19
LÁSZLÓ, Attila; KOZÁK, Miklós, Date asupra nivelurilor vulcano-sedimentare pliocen-pleistocene din cadrul depozitelor sedimentare ale Bazinului Baraolt (Rezumat)	25
LÁSZLÓ, Attila; KOZÁK, Miklós, Pliocene–Pleistocene Volcanic Sediment Levels in the Young Sediment Series of the Baróti (Baraolt) Basin (Abstract)	25
GHIURCA, Virgil, Resurse de interes gemologic din județul Harghita	31
GHIURCA, Virgil, Harghita megye gemológiai tartalékai (Kivonat)	36
GHIURCA, Virgil, Gemological Resources in Harghita County (Abstract)	37
GHIURCA, Virgil, Resurse de interes gemologic din județul Covasna	39
GHIURCA, Virgil, Kovászna megye gemológiai tartalékai (Kivonat)	43
GHIURCA, Virgil, Gemological Resources in Covasna County (Abstract)	44
WANEK Ferenc, Ásványvízkutatás és szénhidrogének a Keleti-Kárpátokban 1908 előtt (Tudománytörténeti áttekintés)	45
WANEK, Ferenc, Cercetarea apelor minerale și ocurențele de hidrocarburi în Carpații Orientali, înainte de 1908 (Scurtă privire istorică) (Rezumat)	56
WANEK, Ferenc, Research Concerning Mineral Waters and of Hydrocarbon Occurrences in the Eastern Carpathians before 1908. A Brief Historical Review (Abstract)	56
RÓTH András Lajos, Adalékok Dr. PÁLFY MÓR 1904. évi borszék–bélbori kutatásaihoz	57
RÓTH, András Lajos, Contribuții la cercetările din 1904 ale lui Dr. Mór PÁLFY, în bazinul Borszec–Bilbor (Despre publicare) ..	67
RÓTH, András Lajos, Contributions to the Research Undertaken in 1904 by Dr. Mór PÁLFY in the Borszék–Bélbor (Borsec–Bilbor) Basin. (About the publication)	67
DÉNES István, A Székelyföld barlangjai	71
DÉNES, István, Peșterile din Secuime (Rezumat)	78
DÉNES, István, The Caves of Székelyföld (Secuime) (Abstract)	78
KOCS Irén, LÁSZLÓ Kálmán (1900–1996) gyűjteménye a Székely Nemzeti Múzeumban I.	89
KOCS, Irén, Colecția lui Kálmán LÁSZLÓ (1900–1996) în Muzeul Național Secuiesc (Sfântu Gheorghe) I. (Rezumat)	104
KOCS, Irén, The Collection of Kálmán LÁSZLÓ at the Székely National Museum I. (Abstract)	104
PODLUSSÁNY Attila, Két új ormányosbogár faj a Székelyföldről (Coleoptera: Curculionidae)	105
PODLUSSÁNY, Attila, Două specii noi de Curculionide din Secuime (Coleoptera: Curculionidae) (Rezumat)	107
PODLUSSÁNY, Attila, Two New Species of Curculionidae in Székelyföld (Secuime) (Abstract)	107
RÉGÉSZET, TÖRTÉNELEM – ARHEOLOGIE, ISTORIE	
SZÉKELY, Zoltán, Sápături în așezarea neolitică de la Ariușd în anii 1977–1978	115
SZÉKELY Zoltán, Kiegészítések az 1977–1978-as erdősi ásások eredményeihez (Kivonat)	117
SZÉKELY, Zoltán, New Results Concerning the Diggings in Ariușd (Erdősd), Covasna County, in 1977–78 (Abstract)	117
SZABÓ V. Gábor, DÉNES István, A délkelet-erdélyi Vargyas-patak szorosának 1200/9. számú barlangjában talált kora bronzkori depólelet	123
SZABÓ V. Gábor; DÉNES, István, Piese arheologice din epoca bronzului timpuriu, descoperite în Peștera nr. 1200/9 din Cheile Vârghișului (jud. Harghita) (Rezumat)	132
SZABÓ V. Gábor; DÉNES, István, The Archaeological Findings of the Early Bronze Age Discovered in Cave No. 1200/9 in the Vargyas (Vârghiș)-Gorge (Merești, Harghita County) (Abstract)	132

SZÉKELY Zsolt, A bardoci kora bronzkori halomsíros temető	139
SZÉKELY Zsolt, Necropola tumulară din epoca bronzului timpuriu de la Brăduț (jud. Covasna) (Rezumat)	144
SZÉKELY Zsolt, The Early Bronze Age Tumulary Cemetery in Bardoc (Brăduț, Covasna County) (Abstract)	144
SZÉKELY Zoltán, Egy ismeretlen bronzkori erődítmény Kovászna megyéből	157
SZÉKELY Zoltán, O fortificație din epoca bronzului, necunoscută până acum, din jud. Covasna (Rezumat)	159
SZÉKELY Zoltán, An Unknown Bronze Age Fortification in Háromszék (Covasna County) (Abstract)	159
SZÉKELY Zsolt; BARTÓK Botond; BORDI Zs. Loránd, Așezarea culturii Wietenberg de la Albiș, com. Cernat (jud. Covasna)	161
SZÉKELY Zsolt, BARTÓK Botond, BORDI Zs. Loránd, Az albsi (Kovászna megye) Wietenberg-kultúrárs település (Kivonat)	162
SZÉKELY Zsolt; BARTÓK Botond; BORDI Zs. Loránd, The Wietenberg-Type Settlement in Albiș (Albis), Covasna County (Abstract)	162
LÁSZLÓ Attila, A gávai kultúra települése Sepsiszentgyörgy határában (Előzetes jelentés az 1998. évi próbaásatásról)	171
LÁSZLÓ Attila, O așezare a culturii Gáva în hotarul municipiului Sf. Gheorghe. Raport preliminar, 1998 (Rezumat)	172
LÁSZLÓ Attila, A Settlement of the Gava Culture on the Outskirts of Sepsiszentgyörgy (Sf. Gheorghe). Preliminary Report, 1998 (Abstract)	172
BARTÓK Botond; BORDI Zs. Loránd, Cercetări arheologice în așezarea de secol IV p. Chr., de la Chilieni (jud. Covasna) (Campania 1998)	173
BARTÓK Botond, BORDI Zs. Loránd Régészeti kutatások 1998-ban a Kr. u. 4. századi kilyéni (Kovászna megye) településen (Kivonat)	174
BARTÓK Botond; BORDI Zs. Loránd, Archaeological Research Concerning the 4 th Century A. D. Settlement at Chilieni (Kilyén), Covasna County. The Campaign of 1998 (Abstract)	174
BORDI Zs. Loránd, DÉNES István, Régészeti kutatások a Rika-erdő kora középkori erődrendszerében	175
BORDI Zs. Loránd; DÉNES István, Sondaje arheologice la complexul de fortificații medievale timpurii din Pădurea Rika, com. Vărgheiș, jud. Covasna (Rezumat)	179
BORDI Zs. Loránd; DÉNES István, Archaeological Investigation at the Early Medieval Fortification Complex in the Rika Forest next to Vargyas (Vărgheiș, Covasna County) (Abstract)	179
FERENCZI Sándor, Régészeti kutatások Háromszék megye váraiban (Közlő: FERENCZI István)	189
FERENCZI Alexandru, Cercetări arheologice în cetățile din Trei Scaune (Despre publicare)	243
FERENCZI Sándor, Archaeological Researches in the citadels of Háromszék (Trei Scaune) county (About the publication)	244
BARTÓK Botond, BORDI Zs. Loránd, Régészeti kutatások a kézdiabisi református templomban	253
BARTÓK Botond; BORDI Zs. Loránd, Cercetări arheologice la Biserica Reformată din Albiș, jud. Covasna (Rezumat)	256
BARTÓK Botond; BORDI Zs. Loránd, Archaeological Research at the Protestant Church in Albiș (Albiș, Covasna County) (Abstract)	257
HASZMANN Pál, BORDI Zs. Loránd, A Csernátoni Múzeum középkori sarkantyúi	263
HASZMANN Pál; BORDI Zs. Loránd, Pinteni medievale din Muzeul de la Cernat (Rezumat)	266
HASZMANN Pál; BORDI Zs. Loránd, Spurs from the Middle Ages at the Museum in Csernáton (Cernat, Covasna County) (Abstract)	266
CSEREY Gábor, Barót úrbéri felmérései a 18. század végén és a 19. század elején	271
CSEREY Gábor, Urbaniile din Baraolt de al sfârșitul sec. al XVIII-lea și începutul sec. al XIX-lea (Kivonat)	282
CSEREY Gábor, The Censuses in Barót (Baraolt) at the End of the 18 th and the Beginning of the 19 th Century (Abstract)	282
ALBERT Ernő, Székelyek a Délvidéken – 1848	299
ALBERT Ernő, Secui în Voivodina în luptele din 1848 (Rezumat)	309
ALBERT Ernő, Székelys in Délvidék (Voyvodina) during the Battles in 1848 (Abstract)	310
PÁL Judit, Rolul funcției administrative în procesul de urbanizare din scaunele secuiești	311
PÁL Judit, A közigazgatási funkció szerepe a székelyföldi urbanizációban (Kivonat)	322
PÁL Judit, The Role of the Administrative Function in the Urbanisation of the Székely Seats (Abstract)	322

CSEREY Zoltán, A székely és szász székek megszüntetése és a megyerendszer általánosítása Erdélyben 1876-ban	323
CSEREY, Zoltán, Desființarea scaunelor secuiești și săsești și generalizarea organizării pe comitate în Transilvania în 1876 (Rezumat)	328
CSEREY, Zoltán, The Abolishment of the Székely and Saxon Seats and the Generalisation of the System of Counties in 1876 in Transylvania (Abstract)	328
TÓTH Szabolcs, A Magyar Nemzeti Párt megalakítása Háromszéken	329
TÓTH, Szabolcs, Constituirea Partidului Național Maghiar din Trei Scaune (Rezumat)	336
TÓTH, Szabolcs, The Formation of the Hungarian National Party in Trei Scaune (Háromszék) County in 1922 (Abstract)	336
PATAKY Iván, Adalékok Románia távolmaradásának kérdéséhez a Csehszlovákia elleni 1968. évi agresszióból	337
PATAKY, Iván, Date privind problema neparticipării României la agresiunea din 1968 împotriva Cehoslovaciei (Rezumat)	343
PATAKY, Iván, Data Concerning the Problem of Romania's Non-Participation at the Aggression against Czechoslovakia in 1968 (Abstract)	343

MÁSODIK KÖTET – VOLUMUL AL DOILEA

DOKUMENTUM – DOCUMENTE

KRISTÓ Gyula, Despre formarea comitatelor sud-transilvănene	9
KRISTÓ Gyula, A dél-erdélyi vármegyék kialakulásáról (A fordításról)	24
KRISTÓ, Gyula, On the Formation of Counties in Southern Transylvania (About the translation)	24
VOFKORI, László; LENÁRT, Ana, Unități administrative-teritoriale istorice și regiuni etnografice în sudul și estul Transilvaniei	27
VOFKORI László, LENÁRT Anna, Tájak és történeti-területi közigazgatási egységek Dél- és Kelet-Erdélyben (A dolgozatról)	35
VOFKORI, László; LENÁRT, Anna, Regions and HistoricalAdministrativ-Territorial Units in Southern and Eastern Transylvania (About the paper)	35

MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET – ISTORIA CULTURII

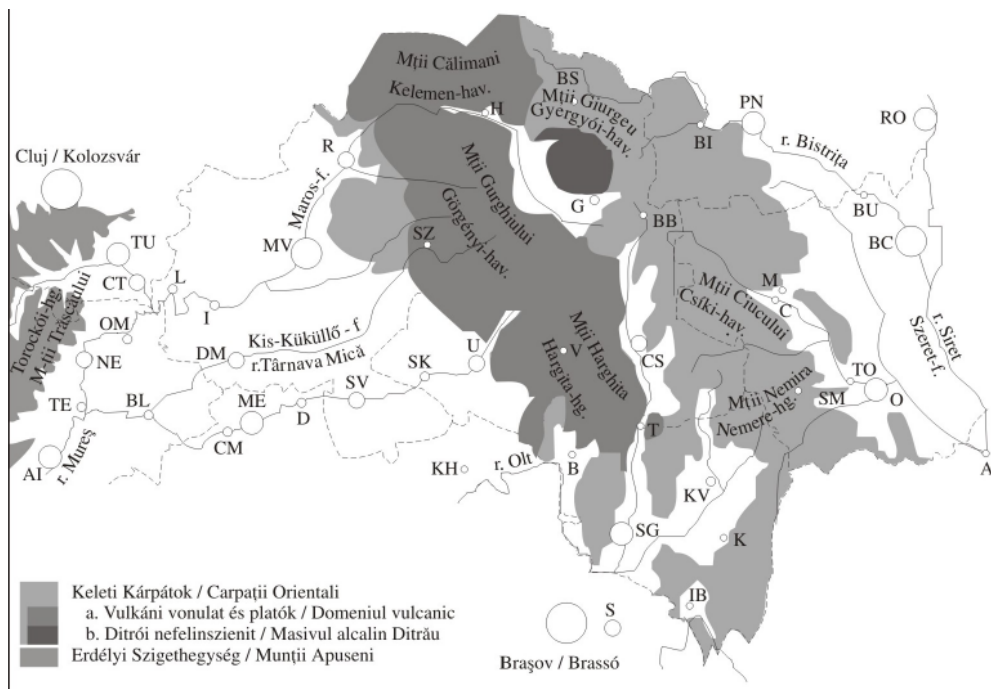
VASS Erzsébet, A tordai sókamaraház	39
VASS, Erzsébet, Clădirea Muzeului din Turda (Rezumat)	50
VASS, Erzsébet, The Building of the Museum in Torda (Turda) (Abstract)	50
OLASZ Gabriella, Kézdivásárhely sajtósági településszerkezete és műemléki jelentőségű területei	59
OLASZ, Gabriella, Structura urbană specifică și siturile istorice ale orașului Târgu Secuiesc (Rezumat)	72
OLASZ, Gabriella, The Specific Urban Structure of Kézdivásárhely (Tg. Secuiesc), and Its Protected Areas (Abstract)	72
CSÁKI Árpád, Ferences plébánosok és udvari káplánok Háromszéken a 17–18. században	81
CSÁKI, Árpád, Mistonari franciscani în Trei Scaune în secolele XVII–XVIII (Rezumat)	88
CSÁKI, Árpád, Franciscan Missions in Háromszék during the 17 th –18 th Centuries (Abstract)	89
CS. BOGÁTS Dénes, Boszorkányságok és boszorkányperek Háromszéken a 17–18. században (Közlő: SZ. GAZDA Enikő)	91
CS. BOGÁTS, Dénes, Procese de vrăjtoare în Trei Scaune, sec. XVII–XVIII (Despre publicare)	99
CS. BOGÁTS, Dénes, Witch-Trials in Háromszék during the 17 th –18 th Centuries (About the publication)	99
RÁKÓCZY Rozália, 1848–1849-es erdélyi és partiumi vonatkozású kisnyomatványok II.	101
RÁKÓCZY, Rozália, Tipărituri mici din 1848–1849 din Transilvania și din Părți (Țara Ungurească) II. (Despre publicare)	118
RÁKÓCZY, Rozália, Small Printings Referring to the Events of 1848–1849 in Transylvania and Partium II. (About the publication)	118
BENKŐ Levente, Véczer emlékezete – Adalékok 1848–49 erdővidéki eseményeihez és azok utótörténetéhez	119
BENKŐ, Levente, Contribuții la istoria monumentului de la Baraolt, ridicat în amintirea luptelor din 1848 (Rezumat)	124
BENKŐ, Levente, Contributions to the History of the Monument in Barót (Baraolt), Erected in Memory of the Battles Fought in 1848 (Abstract)	124

SZŐCS János, Csíkszéki falupecsétek a Csíki Székely Múzeumban	125
SZŐCS. János. Ștampilele ale comunelor din scaunul Ciuc în Muzeul Secuiesc al Ciucului (Rezumat)	132
SZŐCS. János. The Stamps of the Localities of the Seat Csík in the Székely Museum of Csík (Abstract)	132
JÓZSEF Álmos, Sepsiszentgyörgy postai és cenzúrabélyegzői (1835–1948)	141
JÓZSEF. Álmos. Ștampilele poștale și de cenzură ale orașului Sf. Gheorghe (1835–1948) (Rezumat)	146
JÓZSEF. Álmos. The Post-Stamps and the Postal Censorship-Stamps of the Town of Sepsiszentgyörgy (Sf. Gheorghe) until 1948 (Abstract)	146
ROEDIGER Lajos, Emlékirat (Közlő: KÓNYA Ádám)	155
ROEDIGER. Lajos (1854–1941): Memorii (Despre publicare)	200
ROEDIGER. Lajos (1854–1941): Memoirs (About the publication)	200

NÉPRAJZ, MÚZEUM – ETNOGRAFIE, MUZEU

SZ. GAZDA Enikő, ROEDIGER Lajos néprajzi munkássága	205
SZ. GAZDA. Enikő. Activitatea de etnograf al lui Lajos ROEDIGER (Rezumat)	211
SZ. GAZDA. Enikő. The Ethnographic Activity of Lajos ROEDIGER (Abstract)	211
MOLDOVAN. Nicolae, Instalații tehnice țărănești în bazinul Râului-Negru din județul Covasna	213
MOLDOVAN. Nicolae. Népi technikai berendezések a Feketeügy medencéjében (Kivonat)	216
MOLDOVAN. Nicolae. Folk Technical Outfitting in the Basin of the Râu Negru (Feketeügy River), Covasna County (Abstract)	217
OZSVÁTH Gábor Dániel, Malmok, molnárok, őrlők Csermátonban	225
OZSVÁTH. Gábor Dániel. Mori și morari la Cernat, jud. Covasna (Rezumat)	257
OZSVÁTH. Gábor Dániel. Mills and Millers in Csermáton (Cernat, Covasna County) (Abstract)	257
PÁLFALVI Pál, Növények a csíkszentdomokosi ember- és állatgyógyászatban	265
PÁLFALVI. Pál. Plante în medicina umană și veterinară populară din Sândominic, jud. Harghita (Rezumat)	284
PÁLFALVI. Pál. Plants in Human and Veterinary Medicine in Csíkszentdomokos (Sândominic, Harghita County) (Abstract)	284
SZABÓ Judit, Atropa belladonna L. és a hozzá kapcsolódó tudásanyag egy falu növényismeretében	285
SZABÓ. Judit. Atropa belladonna L. și cunoștințele populare legate de ea la Gornești, jud. Mureș (Rezumat)	292
SZABÓ. Judit. Atropa belladonna L., and the Folk Knowledge Connected to It in Gernyeszeg (Gornești, Mureș County) (Abstract)	293
SEBESTYÉN DOBÓ Klára, Kászoni népzene gyűjtés 1952-ből I.	295
SEBESTYÉN DOBÓ. Klára. Culegere de folclor din Cașin din 1952 I. (Despre publicare)	305
SEBESTYÉN DOBÓ. Klára. A Folklore Collection from Kászón (Cașin Basin, Harghita and Covasna Counties), Dated 1952 I. (About the publication)	305
BENEDEK Éva, Egy 17. századi könyv restaurálása	307
BENEDEK. Éva. Restaurarea unei cărți din sec. al XVII-lea (Rezumat)	309
BENEDEK. Éva. The Restoration of a Book from the 17 th Century (Abstract)	309
SZABÓ András, Az özv. KURUCZ Istvánné tulajdonában található NAGY Imre-grafikák katalógusa	315
SZABÓ. András. Catalogul colecției Imre NAGY din Alsógöd (R. Ungară) (Despre catalog)	324
SZABÓ. András. The Catalogue of the Imre NAGY Collection from Alsógöd (Hungary) (About the catalogue)	324
BÁLINTH Gyula, KARDA Zoltán, MAGYAROSI Sándor, SÁNTA István Zsolt, „Kontaktövezet”, 1999. tavasz (Kutatási terv és előmunkálatok)	325
BÁLINTH. Gyula; KARDA. Zoltán; MAGYAROSI. Sándor; SÁNTA. István Zsolt. „Zonă de contact”. 1999 – primăvară (Raport preliminar) (Rezumat)	328
BÁLINTH. Gyula; KARDA. Zoltán; MAGYAROSI. Sándor; SÁNTA. István Zsolt. „Contact Zone”. 1999 – Spring (Preliminary Report) (Abstract)	328

SZERZŐK – AUTORI

Harta regiunii noastre, cu specificarea principalelor masive muntoase și unități structurale / Régióink térképe, a tárgyalt főbb hegy vonulatok és szerkezeti egységek feltüntetésével

Prescurtările utilizate pentru orașe / A városok nevének rövidítése: A – Adjud, AI – Alba Iulia/Gyulafehérvár, B – Baraolt/Barót, BB – Bălan/Balánbánya, BI – Bicz, BL – Blaj/Balázsfalva, BC – Bacău/Bakó, BS – Borsec/Borszék, BU – Buhuși, C – Comănești, CM – Copșa Mică/Kiskapus, CS – Miercurea-Ciuc/Csíksereda, CT – Câmpia Turzii/Aranyosgyéres, D – Dumbrăveni/Erzsébetváros, DM – Târnăveni/Dicsőszentmárton, O – Onești (Gheorghe Gheorghiu-Dej), H – Toplița/Maroshévíz, I – Iernut/Radnót, IB – Întorsur Buzăului/Bodzaforuló, K – Covasna/Kovászna, KV – Tg. Secuiesc/Kézdivásárhely, L – Luduș/Marosludas, KH – Rupea/Kóhalon (Reps), M – Moinești, ME – Mediaș/Medgyes (Mediasch), MV – Tg. Mureș/Marosvásárhely, NE – Aiud/Nagyenyed, OM – Ocnița/Mureș/Marosújvár, PN – Piatra Neamț, R – Reghin/Szászrégen (Reen), RO – Roman, S – Săcele/Szecssele, SZ – Sovata/Szováta, SG – Sf. Gheorghe/Sepsiszentgyörgy, SK – Cristuru Secuiesc/Székelykeresztúr, SM – Slănic-Moldova, SV – Sighișoara/Segesvá (Schässburg), T – Tușnad-Băi/Tusnádfürdő, TE – Teiuș/Tövis, TO – Tg. Ocna, TU – Turda/Torda, U – Odorheiu Secuiesc/Székelyudvarhely, V – Vlăhița/Szentegyháza

TERMÉSZETTUDOMÁNY – ŐTIINŢELE NATURI

ACTA 1998

Date structural-tectonice oferite de imaginea de satelit, pentru zona vulcanilor din Harghita de Sud și a bazinelor limitrofe Baraolt și Ciuc

(Rezumat)

În urma analizei imaginii fotografice LANDSAT, în directă corelație cu datele tectonice cunoscute din teren se creează o imagine structural-tectonică unitară și specifică pentru aria Baraolt-Harghita de Sud-Ciuc, definită prin sisteme fracturale dispuse după patru direcții principale. Acestea sunt consecința unor mișcări compresive, care au acționat pe cel puțin două direcții diferite, fiind antrenate într-un regim alternativ caracteristic pentru întreaga zonă internă de curbură carpatică în perioada pliocen-pleistocenă. Aceste mișcări alternative au mobilizat departajat și consecutiv sistemele de fracturi, definind pe anumite aliniamente sau segmente fenomene distensionale (aliniamentul vulcanitelor), influențând hotărâtor și fără echivoc evoluția vulcanismului din Harghita de Sud și a celor două bazine (Baraolt și Ciuc) din perimetru.

Din imaginea generală excepție face aliniamentul vulcanic al Harghitei de Sud, care ecranează în mare măsură aliniamentele tectonice, prezentând o alură caracteristică, conferită de elementele morfologice circulare caracteristice aparatelor și domurilor vulcanice, respectiv centrelor de efuziune bine reliefate pe imaginea de satelit.

Introducere

În formarea imaginii structural-tectonice actuale a sectorului intern sudic al orogenului est-carpatic, o importanță primordială a avut evoluția elementelor tectonice de natură rupturală din perioada pliocen-pleistocenă, care se suprapun peste structurile primare anterioare. Acestea au modelat hotărâtor imaginea tectonică a zonei Baraolt-Harghita de Sud-Ciuc și a sectoarelor limitrofe acesteia, influențând atât raporturile compartimentelor geologice din adâncime, cât și cadrul imediat pe care s-au format vulcanitele din Harghita de Sud și depozitele molasice din bazinele intramontane limitrofe Baraolt și Ciuc. În același timp au influențat evoluția întregului cortegiu de evenimente geologice din zonă în ultimii 5,0-5,4 MA.

În clarificarea imaginii tectonice din perimetrul supus studiului, este de un real folos imaginea interpretată a fotografiei LANDSAT '89. Aceasta prezintă în primul rând avantajul decelării unei imagini tectonice unitare pentru aria Baraolt-Harghita de Sud-Ciuc, care a fost supusă aceluiași fenomene tectonice în perioada pliocen-pleistocenă, dar care prezintă aparent o imagine tectonică diferită, cauzată în primul rând de modul diferit de reacție a unităților structurale implicate la solicitările de stress și compresiune și datorită gradului diferit de acoperire a zonei cu depozite recente. În același timp, imaginea realizată plasează perimetrul într-un context structural-tectonic regional.

Interpretările imaginilor satelitare în România și în țările vecine sunt tot mai mult folosite, începând din anii '80. Acestea au rol incontestabil în întregirea datelor structural-tectonice, a hărților cu resurse minerale și în recunoașterea conexiunilor regionale de natură geologică. Dintre lucrările de anvergură de acest tip, executate în arealul intracarpatic, având valoare de model, amintim pe cele ale lui: VÍJDEA, Anca Maria; BOTEZATU, R. (1984) și FÖLDVÁRY Szabolcsné, MISKOLCZI L., RÁDAI Ö. (1986).

Din multitudinea de informații de natură geologică oferite de o asemenea imagine, în

lucrarea de față am încercat să ne axăm asupra elementelor tectonice reliefate și asupra structurilor vulcanice (conuri, domuri vulcanice, centre de erupție, caldere, curgeri de lave) ușor conturabile în aria Baraolt-Harghita de Sud-Ciuc și în zonele adiacente. Interpretarea rezultatelor astfel obținute s-a făcut în directă corelație cu imaginea geologică existentă și în condițiile unei cunoașteri bune a zonei, fapt ce a permis identificarea fiecărui element cu cele din teren.

Imaginea tectonică de care dispunem, din flancul sud-vestic al Harghitei de Sud și din aria bazinului Baraolt, obținută pe baza datelor geologice convenționale, este cea mai completă din cadrul perimetrului nostru. Ea a fost prezentată într-un mod detaliat în lucrarea lui A. LÁSZLÓ, I. DÉNES (1996). Această lucrare a reprezentat punctul de pornire în analiza elementelor reliefate de imaginea interpretată, obținută pe baza fotografiei satelitare, motiv pentru care am enumerat succint elementele structural-tectonice de bază din acest sector, fără să intrăm în detalii.

Prin parcurgerea și confruntarea elementelor existente pe imaginea obținută din interpretarea fotografiei de satelit și imaginea structural-tectonică obținută pe baza datelor convenționale, s-a putut realiza în condiții optime o imagine finală, astfel încât să prezinte elementele veridice, iar cele cu o ambiguitate pronunțată să fie înlăturate.

Date generale asupra programului Landsat

Programul Landsat a început în anul 1972, odată cu lansarea primului satelit destinat cercetării resurselor Pământului ERTS 1 (Earth Resources Technology Satellite), în cadrul proiectului de observare a resurselor terestre și a urmării mediului ambiant EROS (Earth Resources Observation Satellite). Cu lansarea următorilor sateliți, s-a pus accentul pe domeniul principal de interes din acest program. Acest program de cercetare a fost larg prezentat în lucrarea lui N. ZEGHERU și M. ALBOTĂ (1979). Numeroase alte lucrări care dezbate probleme legate de fotografii satelitare și interpretările lor,

sau pun în discuție domenii de utilizare și problematici ale programului LANDSAT, au apărut începând din anii '70, dintre care amintim pe cele ale lui: N. C. OPRESCU (1974); L. I. ZLOBIN, I. G. KELNER (1976); J. V. GARDNER, V. C. MILLER (1977); A. DINESCU (1977); L. I. ZLOBIN et al. (1978).

Senzorii instalați la bordul sateliților din cadrul acestui program au furnizat înregistrări convertibile la sol în imagini fotografice de către platformele din teren, acoperind un cadru cu dimensiunile de 185,2 x 185,2 km din teren. Imaginea înregistrată este transmisă simultan în mai multe benzi spectrale din domeniile vizibil și infraroșul apropiat al spectrului electromagnetic, acoperind domeniul spectral 0,5-1,1 mm cu imagini de baleiere și domeniul 0,48-0,83 mm cu imagini de televiziune. Camerele înregistrează radiația solară reflectată, executând în aceste condiții înregistrări numai în timpul zilei. Imaginile efectuate sunt depozitate la bord pe benzi magnetice de mare densitate (HDDT), iar centrele de recepție furnizează înregistrări multispectrale de baleiere sub formă de bandă magnetică, sau sub formă de imagini fotografice.

Teritoriul României intră în zona de influență a stației de recepție a sateliților LANDSAT de la Fucino (Italia), aflată la 120 km de Roma. Acoperirea cu imagini a României în cadrul programului LANDSAT este înregistrată în cca. 25 de imagini. Interpretările au fost efectuate pe o imagine fotografică realizată în 18 august 1989, cuprinzând sectorul dintre Toplița și Sinaia, din cadrul Carpaților Orientali. Din această fotografie este redată în lucrarea LÁSZLÓ A., KOZÁK M., PÜSPÖKI Z. (1996) o parte care cuprinde perimetrul cercetat din lucrarea de față.

Interpretarea imaginii obținute pe baza fotografiei LANDSAT, pentru perimetrul cercetat

Pe imaginea interpretată de satelit din Figura 1. se pot urmări în bune condiții aliniamentele tectonice. Sunt ușor sesizabile chiar și cele din zonele acoperite de depozite recente, ca-

re cu ocazia cartărilor de suprafață n-au fost recunoscute. În această categorie se poate aminti sistemul de fracturi E-V pe intervalul Augustin-Baraolt-Biborțeni-Bățani-Băile Tușnad, a cărui continuitate în sudul bazinului Ciuc și pe aria bazinului Cașin devine evidentă pe imagine. De-a lungul acestui sistem fractural, pe anumite sectoare se reliefează relațiile tectonice existente între compartimentele implicate. Dintre acestea se creionează cu acuratețe compartimentele ridicate din ambele flancuri, dintre care cel mai pregnant se evidențiază cele din flancul sudic, din fața localității Baraolt și Biborțeni. Un alt element de bază pentru acest sistem de fracturi este decroșarea dextră reliefată tot în sectorul bazinului Baraolt și culoarul Oltului (sectorul Perșani).

Se reliefează în foarte bune condiții aliniamentele rupturale pe direcția N-S, ale Cormoșului, ale Herculianului (aceasta din urmă având o continuitate mai ștearsă înspre sud spre localitatea Aita Seacă, fiind perturbat de prezența aliniamentului fractural E-V). Paralele, mai la est, se aliniază acestui sistem și culoarul Oltului, între Tușnad Băi și Malnaș, care se prezintă la fel de pregnant pe fotografie, ca și celelalte două.

Pe aria complexului vulcano-sedimentar din flancul sud-vestic al Harghitei de Sud, se conturează cu mare claritate liniații corespunzătoare văilor cu direcția NE-SV, paralele și rectilinii, care se suprapun peste aliniamentele tectonice cunoscute din hărțile tectonice realizate pentru fundamentul depozitelor vulcanice și cele ale depozitelor sedimentare de umplură ale bazinului Baraolt. Ele sunt aliniamente caracteristice pentru ariile acoperite de depozite vulcano-sedimentare, iar prezența lor argumentează mobilitatea acestora și după formarea în zonă a ultimului complex vulcano-sedimentar din pleistocen. Bine reliefată pe flancul sud-vestic al aliniamentului vulcanic, se întrezărește continuarea acestora și pe pantele nord-estice, aproape fiecare aliniament având corespondent și în acest sector. Recunoașterea greoaie a acestor linii tectonice pe flancul NE se poate atribui penumbrei în care se află toată această parte a vulcanitelor pe fotografie, fenomen care maschează prezența lor. Înspre SV acest sistem de fracturi definește ex-

tinderea bazinului Baraolt la marginea sa vestică. Ceea ce pare evident, este racordarea acestuia la sistemul ruptural cu direcția E-V, pe segmentul Augustin-Baraolt-Biborțeni-Bățanii Mici. Prezența lor este greu sesizabilă pe arealul Perșanilor, fără a nega însă existența acestora în acest sector.

Elementele disjunctive cu orientare NV-SE, în sectorul sud-vestic al perimetrului, se reliefează mai mult la margine de bazin, în apropierea aliniamentului vulcanic, pe tronsonul Biborțeni-Herculian, sau la nord de localitatea Vârghiș, prezența lor pe fotografie fiind mascată de marea masă de vulcanite a Harghitei. La vest de bazinul Baraolt, pe aliniamentul munților Perșani, se conturează într-un mod mai puțin clar acest sistem de fracturi, acuratețea acestora fiind probabil negativ influențată pe fotografie, de structura eterogenă.

Se prezintă cu multă claritate limita estică a ariei depresionare a Transilvaniei, prin fracturile arcuite de margine de bazin, fără să fie în totalitate ecranate în perimetru de depozitele mai tinere vulcano-sedimentare, care prezintă totuși un grad mare de acoperire. Peste această imagine a depresiunii se suprapune cu multă claritate sistemul fractural NNE-SSV, al aliniamentului Vârghiș și al Homorodului Mic, element caracteristic pentru orogenul est-carpatic. Sistemul fractural E-V este sesizabil numai la nord de cheile Vârghișului, având continuare cu mare certitudine înspre E drept structura Ciomad, la nivelul aparatului vulcanic Haromul Mare și Haromul Mic. În ambele sectoare din imagine are același rol de scufundare al compartimentelor din flancul nordic. Sectorul median al acestui aliniament fractural nu este sesizabil datorită acoperirii sale de vulcanite, de depozitele pleistocene și holocene din bazinul Ciucului Inferior.

Partea estică a ariei, respectiv cea corespunzătoare munților Ciucului (la nord) și munților Bodoc (la sud) se prezintă ca o imagine tectonică unitară, formată din aliniamente paralele pe direcția N-S, care reprezintă încăleări de strate, șariaje, falii, respectiv creste și văi paralele pe direcția de dezvoltare a capetelor de strate ale flancului estic al unuia dintre anticlinalele

unității de Ceahlău. Acestea sunt segmentate în general în mod uniform pe întreg aliniamentul, de sistemele de fracturi E-V și NE-SV. O intensificare relativă a aliniamentelor fracturale E-V se conturează la S, SE de structura Ciomad, respectiv la NE de aceasta. Prezența acestor tipuri de fracturi rupturale are o importanță deosebită pentru interpretarea tectonică a perimetrului, subliniind continuarea acestora în sectoarele vestice pe sub vulcanite și pe sub depozitele de umplură ale bazinului Ciucului Inferior și celui Mijlociu. În această arie estică, segmentul aflat la SE de structura Ciomad prezintă prin intensă segmentare și perturbare o imagine diferită de restul arealului, fiind influențat de sistemul fractural NV-SE, fără ca aliniamentele fracturale dispuse pe această direcție să prezinte o alură continuă.

Suprafața bazinului Ciuc este lipsită la suprafață de aliniamente tectonice clar reliefate. Acest lucru se poate atribui funcționării acestuia ca un bazin activ la sfârșitul pleistocenului și holocenului, când se formează depozite groase cu rol de ecran, pentru depozitele mai în vârstă, tectonizate.

Aliniamentul median al vulcanitelor din Harghita de Sud, cu o dispunere diagonală, ne oferă o imagine tectonică mult diferită față de sectoarele învecinate, fiind privat aproape total de prezența aliniamentelor tectonice. Structura de stratovulcan, formată din curgeri de lave suprapuse și intercalații de piroclastite între ele, nu a favorizat dezvoltarea sistemelor de fracturi pe suprafața acestuia, ele fiind strangulate înspre partea superioară a structurilor din sectorul median al aliniamentului principal vulcanic. Acest lucru argumentează oportunitatea punerii în discuție a unui areal mai extins, ce depășește aria de dezvoltare a structurilor vulcanice, fiind singurul mod eficient de abordare în condiții optime a tectonicii rupturale anterioare și contemporane evoluției vulcanice.

Din cadrul acestor structuri vulcanice, cele situate în sudul aliniamentului sunt cel mai puțin afectate de aliniamente fracturale, sistemele rupturale devenind mai frecvente înspre NV, pe structurile vulcanice mai vechi. Dintre

acestea sunt sesizabile în principal aliniamentele cu orientare NE-SV. La scara fotografiei se poate observa suprapunerea lor, în majoritatea cazurilor peste sectoarele situate între structurile principale vulcanice. Cel mai bine se reliefează aliniamentul tectonic din flancul sudic al aparatului vulcanic Căpuș (la limita dintre structura Cucu și Pilișca), sau aliniamentul Sântimbru-Cormoș (situat pe structura Luci-Lazul), cu continuare evidentă înspre NE, delimitând în partea sa sudică ridicarea Jigodin-Sâncrăieni. La sud și la nord, paralel cu acest aliniament fractural, se reliefează altele cu o acuratețe atenuată.

Din imaginea fotografică aparatele vulcanice din cadrul structurii Ciomad sunt cele mai bine reliefate. Acest lucru este consecința conservării lor în cele mai bune condiții. Centrele de erupție din cadrul structurii Ciomad sunt situate la intersecția aliniamentelor tectonice NE-SV cu cel NV-SE, și au tendința de dispunere pe mai multe aliniamente orientate NE-SV. Pe primul aliniament, cel mai vestic, se dispun aparatele: Haromul Mic, Cetății, Comloș și Ciomadul Mic. Următorul aliniament, situat cu ceva mai la est, este conturat prin aparatele vulcanice: Haromul Mare, vf. Mohoș, Ciomadul Mare. Cele două zone crateriale Sf. Ana și tinovul Mohoș, reprezintă un al treilea aliniament bine reliefat pe o direcție paralelă cu primele. Aceste trei aliniamente sugerează o evoluție a vulcanismului pe această structură înspre SE, ceea ce ar corespunde cu evoluția generală a vulcanismului pe întreg aliniamentul vulcanic.

Deși aranjamentul acestor aparate vulcanice și centrele de efuziune se conturează cu claritate la intersecția sistemelor fracturale NV-SE și NE-SV, acestea nu afectează însăși structura Ciomad. Acest fapt subliniază încetarea mobilității celor două aliniamente fracturale imediat după punerea în loc a aparatelor și conurilor vulcanice.

Mai la SE de structura Ciomad se reliefează cu destulă acuratețe pe un alt aliniament NE-SV, paralel cu cele menționate, domurile vulcanice Dl. Mare și Muntele Puturosu (domul Turia). Mai la est se întrezărește prezența ultimei structuri vulcanice, dl. Cetății (domul vulcanic Bálványos).

La vest de culoarul Tușnad-Bicsad se distinge ca structură independentă edificiul vulcanic Pilișca. Imaginea acesteia este mai ștearsă, reliefându-se mai mult aparatele vulcanice din faza a doua de evoluție. Înspre NV (zona Mitaci), vulcanitele nu mai prezintă elemente circulare caracteristice structurilor vulcanice, fiind în același timp mult mai intens brăzdate de liniatii (fracturi cu orientare NE-SV, ele fiind cele mai vechi vulcanite cunoscute la suprafață din cadrul structurii. În NE-ul structurii Pilișca se reliefează cu multă claritate, ca formă individualizată, aparatul Dl. Babei (Baba Lapoșa), iar în sectorul central creasta sudică a ariei crateriale, care înglobează și vf. Pilișca Mare, având deschiderea erozională spre NE.

Pe structura Cucu se reliefează cu multă acuratețe aria pseudocraterială centrală, formată prin întrunirea erozională a celor trei cratere principale. Apare ca un con vulcanic tipic, ale cărui sectoare exterioare sunt șterse de către marea masă de depozite vulcano-sedimentare, de asemenea modelate erozional. Pe versanții exterior se conturează prezența unor conuri vulcanice secundare. Ele reprezintă de fapt produsele ultimelor venituri de lavă, în majoritatea cazurilor alcătuind forme morfologice pozitive. Dintre acestea, cel mai pregnant se reliefează: vf. Căpuș, dl. Negru, vf. Fenyös.

Elementele morfologice din cadrul structurii Luci-Lazul se reliefează cel mai slab, având alura unei structurii impozante, mult mai intens erodate, brăzdate, conturându-se în sectorul nordic al zonei centrale o creastă în formă de semicerc, care circumscrie o arie negativă de teren (prăbușită?), ce se poate identifica cu partea nordică a calderii centrale. Limita sudică se poate contura cu ambiguitate la nivelul vf. Lazul-vf. Bradul, situat la SV de Sântimbru Băi. În partea centrală a acestei arii se conturează evident tinovul Luci, sector care în lucrările de specialitate se identifică cu zona craterială. La periferia acestei structurii principale se pot identifica structuri morfologice pozitive corespunzătoare structurilor vulcanice secundare, formate în ultimele faze ale activității vulcanice, având forme mai bine păstrate. Dintre acestea, cel mai

bine se conturează dl. Fagul, structura independentă dl. Tekerő, situată în sectorul nordic, și vf. Harom din nord-estul structurii.

La E de localitatea Miercurea-Ciuc sunt foarte bine reliefate aparatele vulcanice Șumuleul Mare, iar în fața meridională a acestuia dl. Șuta și dl. Spitalului, care se prezintă cu aluri circulare caracteristice aparatelor vulcanice. Aceste structuri vulcanice sunt dispuse la intersecția aliniamentelor tectonice E-V, NE-SV și NV-SE, formând un șir de structuri orientate după direcția NNE-SSV, delimitând horstul Jigodin-Sâncrăieni de depozitele de umplutură ale bazinului Ciucului de Mijloc.

Un grup independent de structuri vulcanice formează domurile vulcanice Murgul Mare, Murgul Mic și Luget, situate la periferia sudică a aliniamentului vulcanic principal, la est de linia Oltului și la S de localitatea Bicsad. Ele sunt dispuse pe un sector prăbușit al flîșului, la intersecția aliniamentelor fracturale N-S și E-V. Pe baza fotografiei se poate presupune facilitarea formării domului Murgul Mare și de către fracturile NE-SV și NV-SE. Pe aceeași latitudine, în nordul localității Biborțeni, se recunoaște structura vulcanică alungită Tirco, dispusă în flancul nordic al unui sistem fractural NE-SV, direcționat spre structura Mitaci (Pilișca). Structura Tirco se află la intersecția dintre sistemul fractural amintit și cel cu dispunere E-V. Tot pe acest aliniament, înspre NE de Herculan, în fața aliniamentului vulcanic principal se recunosc câteva aparate vulcanice secundare, formate în ultimele faze ale vulcanismului din acest sector, de exemplu cel din: vf. Nagy Máté, vf. Nagy Hegy și vf. Fenyves Vár.

Limita de afundare tectonică dintre depozitele vulcano-sedimentare și structurile vulcanice, din flancul SV al aliniamentului vulcanic median este sugerată printr-o linie arcuită, cu orientare generală NV-SE. Acest aliniament tectonic a favorizat formarea micilor bazinete suspendate în flancul SV al Harghitei de Sud, iar într-o perioadă ulterioară a conferit acestor strate o înclinare de 5°-13°, cu căderi înspre aliniamentul vulcanic.

În imaginea generală a aliniamentului vulcanic al Harghitei de Sud se conturează clar

descreșterea înălțimii, lățimii și a complexității edificiilor principale vulcanice, de la NV către SE. Astfel, domurile vulcanice Turia și Bálványos denotă existența în acest sector a unor manifestări vulcanice incipiente, cu o evoluție în continuare ratată în clădirea unor noi structuri vulcanice nedesăvârșite, care totuși punctează înspre SE aliniamentul tectonic răspunzător de activitatea vulcanică. În restrângerea treptată a volumului de material vulcanic emis, odată cu evoluția vulcanismului în timp, rolul principal l-a avut schimbarea raportului de intensitate, cu care au acționat forțele de compresiune de diferite orientări în modelarea tectonică a zonei. În perioada de edificare a structurilor vulcanice din Harghita de Sud au fost treptat defavorizate acelea caracteristice pentru orogenul est-carpatic (E-V) și au crescut în intensitate acelea care gradat au generat strangularea activității vulcanice (SE-NV), ele fiind provocate de o remobilizare a plăcilor litosferice din fața orogenului carpatic din zona de curbură.

Concluzii

Imaginea structural-tectonică a ariei Baraolt-Harghita de Sud-Ciuc este influențată în principal de sistemele de fracturi din perioada pliocen-pleistocenă. În al doilea rând, un rol modelator a avut marea masă de vulcanite al cărei aliniament principal ocupă o poziție diagonală pe structurile est-carpatic și reprezintă elementele structurale care oferă în exclusivitate formele pozitive de teren.

Imaginea structural-tectonică a sectoarelor limitrofe ariei Baraolt-Harghita de Sud-Ciuc este definită în primul rând de alura structurilor principale est-carpatic, cutate, șaritate, cu dispunere generală pe direcția N-S, având o tendință de flexurare. Peste aceasta și-a pus amprenta tectonica disjunctivă, derulată într-un regim preferențial compresiv, generând o tectonică rupturală distensivă pe anumite direcții (ex: aliniamentul vulcanitelor), în ultima perioadă a orogenezei.

În tectonica rupturală ce s-a derulat în zonă au jucat un rol hotărâtor forțele de compre-

siune și de stress din ultima perioadă (pliocen-pleistocenă). Acestea au acționat pe cel puțin două direcții diferite, într-un regim alternativ, ce i-a conferit zonei în final o imagine tectonică specifică, determinând evoluția celor două bazine (Ciuc și Baraolt) și influențând hotărâtor și fără echivoc evoluția vulcanismului din Harghita de Sud.

Ca o regulă generală bine conturată pe imaginea de satelit, caracteristic sectorului Harghita de Sud este descreșterea lățimii, volumului și complexității structurilor vulcanice de la NV la SE, de-a lungul aliniamentului vulcanic principal, având fiecare dintre acestea caracterele edificiilor de tip central și păstrând o serie de caracteristici morfostructurale proprii care le diferențiază.

Elementele circulare închise și deschise reliefează clar prezența zonelor crateriale în partea mediană a aliniamentului, a centrelor și a domurilor vulcanice din partea superioară a structurilor vulcanice. Gradul de conservare a structurilor vulcanice, în unele cazuri ne oferă detalii asupra succesiunii evenimentelor vulcanice.

Bibliografie

- DINESCU, A. (1977): *Geodezie geometrică spațială*. Acad. Militară, București
- FÖLDVÁRY Szabolcsné; MISKOLCZI L.; RÁDAI Ö. (1986): *Törésvonalak vizsgálata geodéziai mikrohálózatokkal*. Földtani Közlöny, Bull. of the Hungarian Geol. Soc. no. 116. p. 65-74. Budapest.
- GARDNER, J. V.; MILLER, V. C. (1977): *A Comparative Study of the Amount and Types of Geologic Information Received from Visually Interpreted U-2 and LANDSAT Imagery*. ITC Journal, nr. 3.
- LÁSZLÓ, A.; DÉNES, I. (1996): *Elemente structural-tectonice pentru un model evolutiv în zona bazinului Baraolt*. (Structural data about the geological evolution model of the Baraolt Basin.) ACTA - 1995, p. 9-16. Muzeul Național Secuiesc, Sf. Gheorghe
- LÁSZLÓ A.; KOZÁK M.; PÜSPÖKI Z. (1996): *Szerkezeti, vulkanológiai és magmás közettani vizsgálatok a Baróti-medence keleti részén*. (Cercetări structurale, vulcanologice și petrografice asupra magmatitelor pliocene din zona estică a Bazinului Baraolt.) ACTA - 1995, p. 17-32. Muzeul Național Secuiesc, Sf. Gheorghe.
- OPRESCU, N. C. (1974): *Manualul inginerului geodez*. Cap. Fotogrametrie - Fotointerpretare - Teledeteție. Ed. tehnică, București.
- VÎJDEA, Anca Maria; BOTEZATU, R. (1984): *Interpretarea*

geologică a datelor de teledetectie din Munții Apuseni. Conferință națională, Petroșani.

ZEGHERU, N.; ALBOTĂ, M. (1979): *Introducere în teledetectie*. Ed. Științifică și Enciclopedică, p. 366. București.

ZLOBIN, L. I.; KELNER, I. G. (1976): *Landsat Data Univers Handbook*. Greenbelt, NASA, Goddard Space Flight Center.

ZLOBIN, L. I. et al. (1978): *Studii și înregistrări aeriene în zone de test de teledetectie satelitară pentru descoperirea de noi resurse naturale și urmărirea mediului înconjurător*. Raport de cercetare IGF/COT/1976-1978.

A LANDSAT úrfelvétel szerkezet-tektonikai kiértékelése a Dél-Hargita, valamint a Baróti- és Csíki-medencék térségére. (Kivonat)

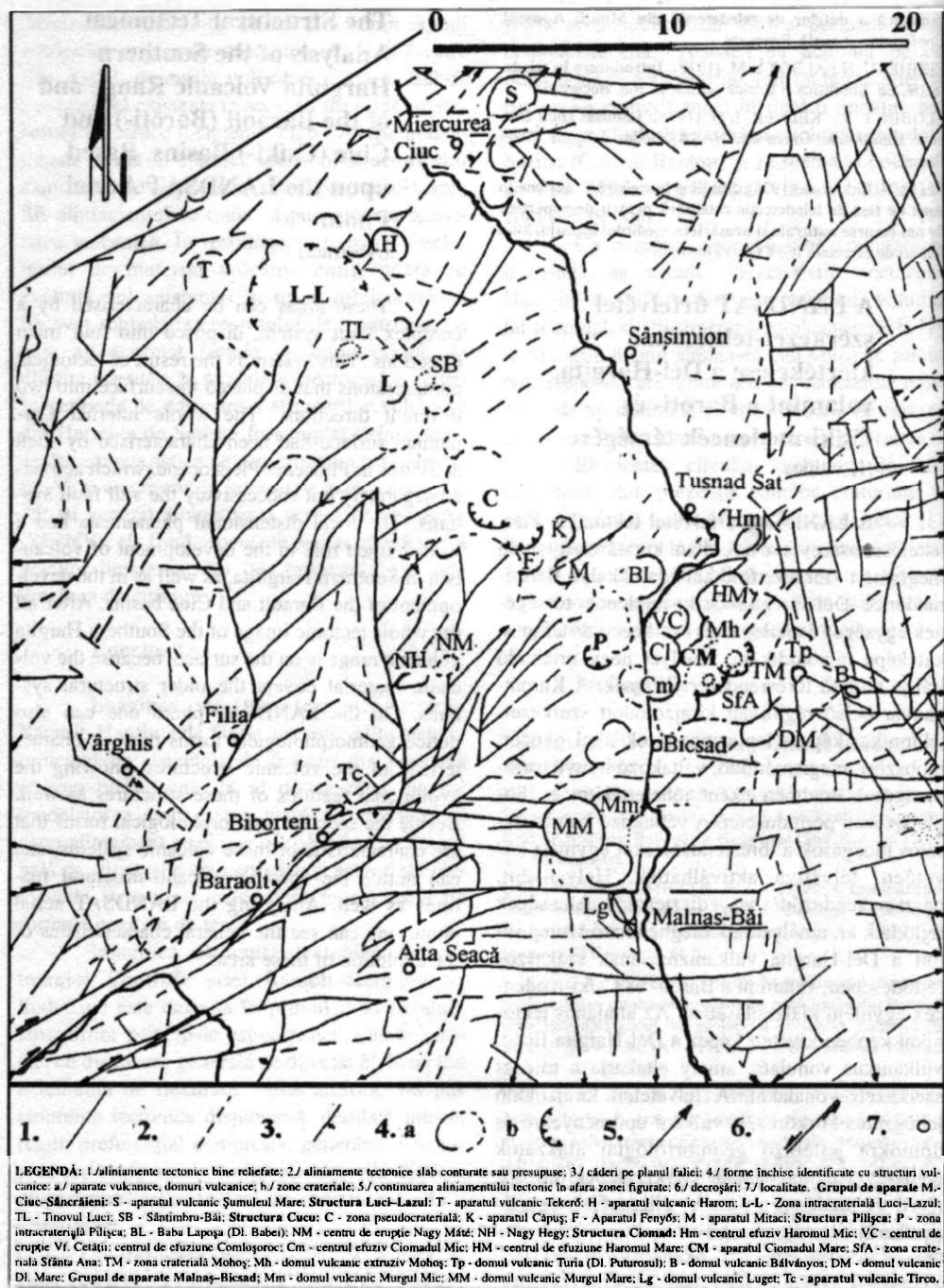
A LANDSAT úrfelvétel tektonikai kiértékelése, összevetve a földtani kutatások nyomán megismert szerkezetföldtani adatokkal, a Baróti-medence-Dél-Hargita-Csíki-medence térségének egységes és jellegzetes szerkezeti és tektonikai képe rajzolódik ki, amelyet négy uralkodó irányt mutató törésrendszer jellemez. A Kárpát-kanyar belső régióiban kirajzolódott szerkezet-tektonikai kép, a lemezmozgások által okozott többszöri, megismétlődő, váltakozó irányú torlómozgások eredményeként jöhetett létre a plio-pleisztocén periódusban. A váltakozó kompresziós mozgások a törésrendszereket egymást követően, felváltva aktiválhatták. Helyenként, pártás rendeződésben, disztenziós jelenségek fejlődtek ki, amelyeknek meghatározó szerep jutott a Dél-Hargita vulkanizmusának szakaszos fejlődésében, valamint a Baróti- és Csíki-medencék egyidejű kialakulásában. Az általános tektonikai képen kivételt képez a Dél-Hargita fiatal, vulkanikus vonulata, amely eltakarja a töréses szerkezeti vonalakat. A felvételen kirajzolódó jellegzetes körkörös, a vulkáni építményekre és dómokra jellemző geomorfológiai alakzatok mellett a vulkáni vonulat szerkezetének jelentős része és általános evolutív jellemzői is megfigyelhetők.

The Structural Tectonical Analysis of the Southern Harghita Volcanic Range and of the Baraolt (Baróti-) and Ciuc (Csíki-) Basins, Based upon the LANDSAT Aerial Photo

(Abstract)

These areas can be characterised by a complex fault system, disposed into four main directions. This system is the result of tectonical compressions that displaced the surface into two different directions. The whole internal Carpathian surface had been characterised by such activities in Pliocene-Pleistocene, which activated separately but successively the vall fault systems. The local distensional phenomena had a well-defined role in the development of volcanism in Southern Harghita, as well as in the development of the Baraolt and Ciuc basins. After all the whole tectonic image of the Southern Harghita volcanic range is on the surface, because the volcanic material covers the older structural systems. On the LANDSAT photo one can also notice geomorphological forms that are characteristic of the volcanic structures, showing the evolutionary features of these structures as well. Beside the specific geomorphological forms that are characteristic of these volcanic systems, one can notice the specific volcano-structural features as well. Analysing the LANDSAT aerial photo one can see the general characteristics of the evolution of these areas.

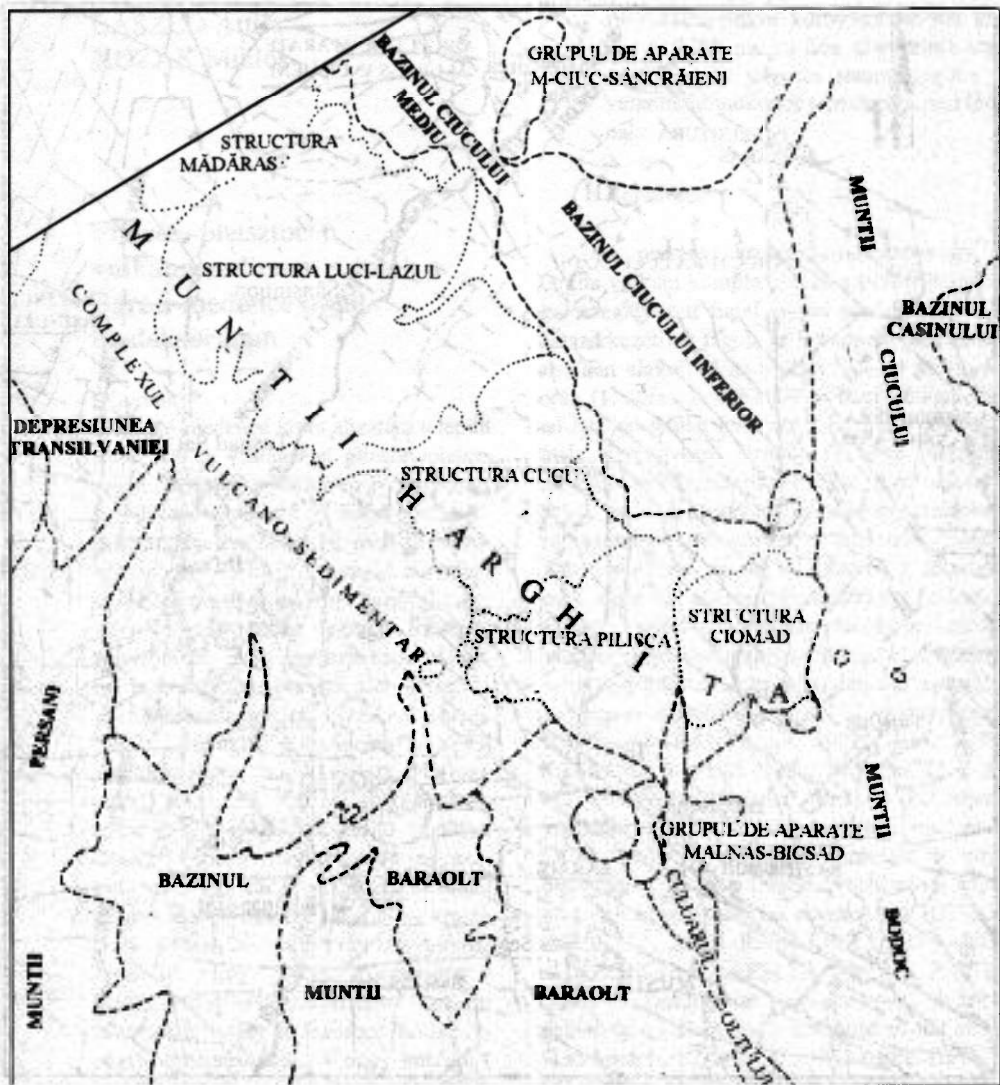

Figura 2. Structurile geologice existente (schiță)

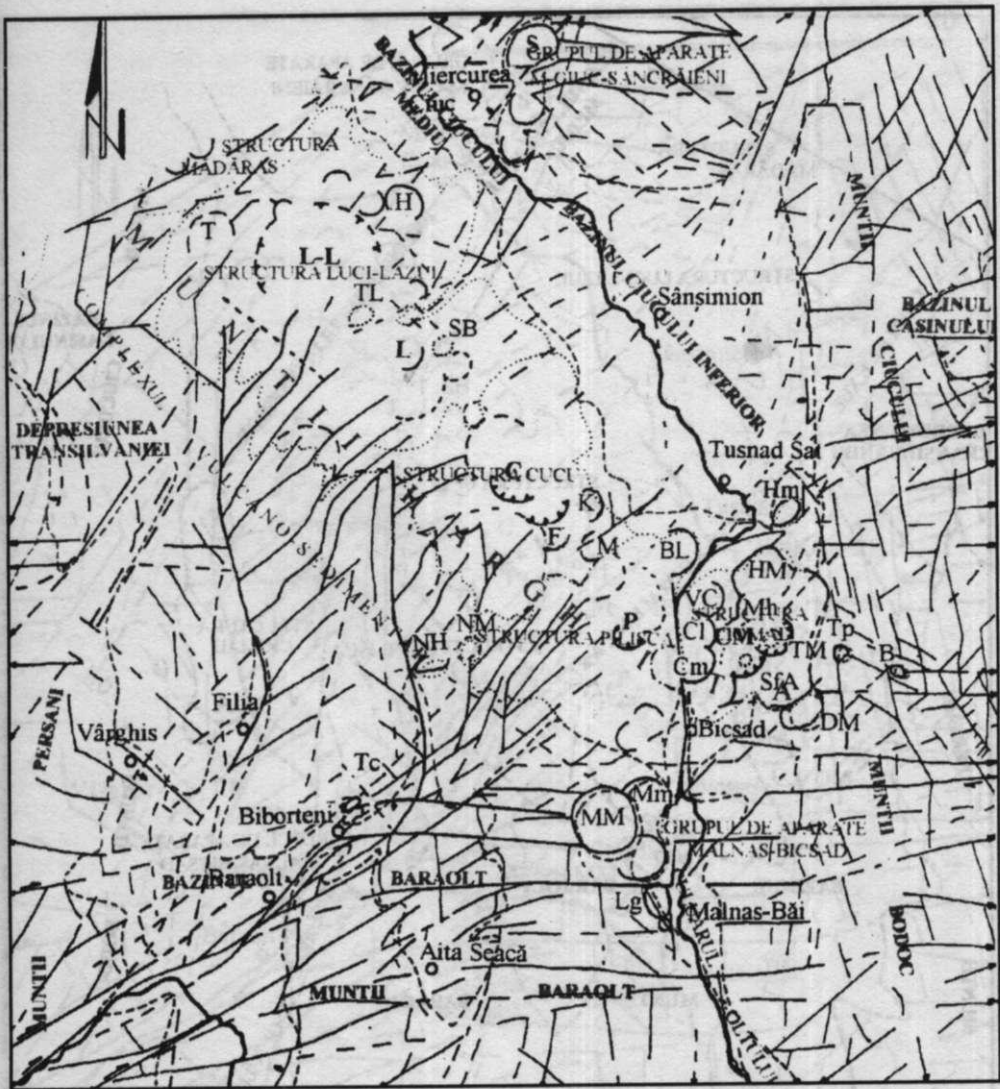

Figura 3. Imaginea de satelit interpretată, suprapusă structurilor existente

LÁSZLÓ Attila
KOZÁK Miklós

Pliocén–pleisztocén vulkanoszediment szintek a Baróti-medence fiatal üledéksorában

(Kivonat)

A Baróti-medence kréta aljzatára települt max. 500 m vastagságú pliocén–pleisztocén rétegsorban három nagy piroklasztit-vulkanoszediment rétegcsoport települt, amelyek rétegtanilag markáns vezető szinteket alkotnak. Anyaguk a medence ÉÉK-i peremét határoló hargitai andezites vulkáni vonulat DK felé fiatalodó egységeinek működéséhez kapcsolódik, így radiometrikus korvizsgálatok alapján párhuzamosíthatók (LÁSZLÓ A. et al. 1997). Anyaguk alárendelten települt piroklasztikum, nagyjából áthalmozásból származik. Az alsó vulkanoszediment szint a medencét kitöltő üledékek aljzatát képező alapbreccsába ágyazódott, és a vulkáni tevékenység kezdetét jelöli a Baróti-medence É–ÉNy-i szegélyén. A középső csoport durva agglomerátumos jellege, nagy kiterjedése a Kakukk-hegy–Piliske–Mítács vulkáni centrumok heves robbanásos tevékenységéhez kapcsolódik. A nagy energiájú kitöréssorozat a centrumok szegélyein kialakult egyidejű tengerborítás és magma-víz kölcsönhatások következménye. Ehhez a szinthez kapcsolódik a medencebeli kisebb vulkáni és szubvulkáni testek kialakulása, mint például a Tirko csoport (LÁSZLÓ A. 1996a).

A felső szint ritmikus lerakódású, vegyes összetételű összlet, amely az alsó vulkanoszediment összlettel azonos módon,

fluviolakusztikus környezetben jött létre. A felső csoporthoz diatomitos tavi üledékek és jelentős mennyiségben a vulkáni utóműködés termékei kapcsolódnak.

Bevezetés

A persányi kristályos-mezozoós öv, a Hargita vulkáni komplexum és a Baróti-hegység által szegélyezett fiatal Baróti-medence a kréta flis szerkezetileg tagolt és beroppanat pásztáinak felszínén alakult ki az utóbbi 5,0–5,4 millió év során (1. ábra). A 475–650 m (tszf.) magasságban húzódó terület felszínét a Kormos- és Barótpatak vízrendszere erodálja a késő pleisztocén–holocén felszínfejlődés során. A piroklasztitokban gazdag üledéksor a medenceperemeken szerkezetileg és erőzíósan, a medencebelsőben főként erőzíósan tagolt és feltárt. A felszínre emelt aljzat képződményeinek térképi feldolgozásával, valamint a medenceüledékek szórványos megfigyelései alapján a század első felében viszonylag átlátható kép rajzolódott ki a Baróti-medence és a Dél-Hargita DNy-i lejtői földtani viszonyairól (BÁNYAI J., 1922, 1929, 1957; JEKELIUS, E., 1923, 1932; SZÁDECZKY K. Gy., 1929; MRAZEC, L., 1932). A következő évtizedekben több dolgozat taglalja a medencekitöltő üledékek rétegtani viszonyát a közbetelepült, a Hargita vulkáni vonulatából származó vulkanoszedimentek összeletével. (GHEORGHIU, C., 1953; RÁDULESCU, D., 1965; RÁDULESCU, D. și PELTZ, S., 1970; PELTZ, S., 1971). Dolgozatok sorozata egyre tisztább képet nyújt a vulkanitok és az üledéksorozat kifejlődési koráról. (CASTA, I., 1980; GHENEA, C. et al., 1981a, b; PELTZ, S. et al. 1987; BALINTONI, I. et al., 1995; PÉCSKAY Z. et al. 1992, 1994, 1995; SZAKÁCS, A. et al., 1993, 1995). A szakirodalmi forrásokból származó, a Dél-Hargita vulkanitjain mért K/Ar radiometrikus koradatok hármas osztatú rétegtani rendszerbe illeszkednek. A vulkáni tevékenység periódusai között közbetelepült medenceüledékek két rétegcsoportha tagolódnak (LÁSZLÓ A. et al., 1997).

A helyenként 500 m vastagságot is elérő medencekitöltő üledéksor a felszíni erózió által több, mint 100 méter mélységig feltáru, így a fiatalabb üledékképződési szakaszok képződményei a felszínen is megfigyelhetők. Egyes szerkezetileg kiemeltebb és változó mértékben letarolódott blokkok (pl. Köpec, Bodos, Szárazajta környéke) az üledéksor rétegtanilag mélyebb helyzetű részeit is tanulmányozhatóvá teszik felszíni kibúvásban. Ezt a képet egészíti ki az utóbbi harminc év során több, mint 300 nyersanyag- és szerkezetkutató mélyfúrás és a számottevő bányászati tevékenység térképanyaga. Az ipari célú fúrások kutatások lehetővé tették, hogy a medence egészére vonatkozólag rekonstruálható legyen a fiatal medencekitöltő rétegsor és párhuzamosíthatók legyenek a közel 500 km² kiterjedésű terület legjelentősebb képződményei.

A kutatási eredmények alapján megszerkeszthetővé vált a szerkezetileg erőteljesen igénybe vett kréta flis képződményekből álló medencealjazat felszínének morfológiája, amely egyben a pliocén fekü szintvonalas térképeinek felel meg (LÁSZLÓ A. et al., 1996b). Ezen kirajzolódik, hogy legmélyebb része a Köpec–Füle (Kormos–Olt) vonalon árokszerű süllyedékként húzódik ÉÉK–DDNY-i irányban. E szerkezeti árok csapása nagyjából megegyezik a persányi mezozoos feltolódási öv lefutásával. Ugyanez az irányítottág K felé haladva követhető, párhuzamos szerkezeti sávok formájában. A medence D-i részén jobbos harántvetők sorozata torzítja el az így kirajzolódó képet. A rétegsorban általában 10–30 m-es elvetési magasságú vetők mutathatók ki. Egyedül az Olt-soros–Borót-patak alsó szakasza mentén tapasztalhatóak ennél erőteljesebb tagolódások. Ezek a meghatározó jelentőségű szerkezeti vonalak szabták meg mind a medencealjazat, mind pedig a felszín morfológiáját, míg a vulkáni komplexumok elrendeződése az erre diagonális irányú (DK–ÉNy-i) törésekhez kapcsolódik (LÁSZLÓ A. et al., 1997).

Medenceüledékek

A területre vonatkozó korábbi fontosabb rétegtani és őslénytani közlemények (SCHLÖS-

SER M., 1899; JEKELIUS, E., 1923, 1932; LI-TEANU, E. et al., 1962; SAVU, H. Gh. et al., 1978, 1981; SAVU, H. Gh. 1984; KUSKO, H. et al., 1983), valamint a feldolgozott fúrásrétegsorok alapján összeállítható elvi rétegoszlopban az egyes képződmények dominanciaviszonyai alapján meg kellett különböztetnünk a D-i és az É-i medence-rész kifejlődési jellegét (2. ábra).

A helyi eltérések ellenére a nagy regionális összefüggések alapján a medence fejlődésében bekövetkezett jelentősebb változások felismerhetők. A pliocén üledékek jelentős rétegtani hiátussal, diszkordánsan települnek az erodált kréta flis felszínére. Mint látható, három nagy vulkáni tevékenység termékei jelennek meg ebben az összletben:

- alsó vulkáni szint (Észak-Hargita–Lucs szerkezet vulkanitjainak egyidejű és utólagos áthalmazódása az alsó pliocénben);

- középső vulkáni komplexum (Kakuk-hegy–Tirko–Mitács–Piliske vulkáni centrumok működése, a felső pliocén emelet idején, s termékeik áthalmazódása a medencébe);

- felső (pleisztocén korú) vulkáni komplexum (Piliske II. fázis, Csomád piroklasztitjai és áthalmazott vulkanoszedimentjei).

Az elvi rétegoszlop alsó szakaszán egy fluviolakusztikus sorozat dominál szénteleges medenceperemi típusú kifejlődésekkel. Ez az összlet foglalja magába a hármas szénréteg alatt az alsó vulkáni szint anyagát és annak gyorsan lepusztult vulkanoszedimentjeit, amelyek É-on vastagabbak (3. ábra). Az összletben felhalmozódott fiatalabb vulkáni termékek radiometrikus koradatai alapján a komplexum megközelítőleg 4,4–5,0 millió-éve keletkezhetett.

A medence lassú süllyedését egy viszonylag egyveretű, világosszürke agyagmarga általános megjelenése kíséri, amelynek lerakódási sebessége valószínűleg kisebb, mint az üledékgyűjtő mélyülése. A durvább törmelékes partszegélyi fációsak a medence belsőbb részein nem jelennek meg.

Az agyagmarga anyagának piroklasztikus eredetét a finomszemcsés tufogén alkotók résztvételi aránya bizonyítja, amelyik egyes szinteken megközelíti az 50% részarányt (BÁNYAI

J., 1957). Lerakódása egészen a pleisztocén határáig folyamatosan történik. A Barót–Hargita–Csík egységes medenceszerkezet tágabb környezetének orogén mozgásai idézik elő azoknak a szerkezeti mélytöréseknek az aktiválódását, amelyek a középső vulkáni komplexum létrejöttét eredményezték. Eredeti településű és áthalmozott termékei jól követhető vezetősíntként jelennek meg, feltehetőleg mintegy 3,6 millió évtől kezdődően. Kifejlődési vastagságuk és térbeli elrendeződésük is jelzi (4. ábra), hogy e képződmények eredetileg a korábban már említett vulkáni centrumokhoz (Kakukk-hegy–Mitás–Piliske) kapcsolódnak. A vulkanitok nagy tömege, mint lehordási térszín, az É-i medencéreszen a pleisztocén kezdetéig meghatározó alkotója a reszementáció folyamatának.

A pleisztocén kezdetén bekövetkező nagyszerkezeti mozgások a medence izolálódását, tengeri kapcsolatainak megszakadását és folyamatos feltöltődését idézik elő. Megkezdődik a maradványsüllyedékek fluviolakusztikus üledékekkel való teljes feltöltődése. E drasztikus változásokat kíséri a harmadik vulkáni komplexum létrejötte. Ennek anyagszolgáltatása többször ismétlődő mikroritmusok során történik, és a medenceüledékekben ritmikusan jelenik meg. A vulkáni törmelékes sorozat kifejlődési vastagsága (5. ábra) jelzi az aktív centrumok helyzetét és a lehordási irányokat.

A szakirodalmi forrásokból származó, a Hargita vulkanitjaira vonatkozó K/Ar radiometrikus koradatok lehetővé teszik a három vulkáni fázis kialakulásának időrendi elkülönítését (LÁSZLÓ A., 1997). Egyben arra is felvilágosítást adnak, hogy a komplexumok fejlődése hosszabb ideig elnyúló, több szakaszra és mikroritmusra bontható eseménysor lehetett. Ezek hatása nem egyformán jelenik meg a medenceüledékekben, mint korrelatív vulkanoszediment, mivel az egyes ritmusok eltérő mennyiségben és arányban szolgáltatott lávát és piroklasztikumokat. Hosszabb szünet csupán a 4,4–3,4 millió évvel ezelőtti időszakban következhetett be, ami a szerkezeti mozgások átmeneti mérséklődésére enged következtetni. Ezt támasztja alá az üledékes rétegsorban jelentkező regionális egyveretűség,

amelynek idején csupán a korábban lerakott vulkáni klasztitok kisebb mérvű és egyenletes áthalmozódásával számolhatunk. Ezt követően azonban a középső vulkáni komplexum felszínre nyomult anyagtömegei az É-i medencéreszen folyamatosan hatással voltak az üledékképződésre, azt a benyomást keltve, mintha maga a vulkanizmus is folyamatos lett volna a 3,6–1,8 millió év között. Valószínű, hogy itt csupán a lehordás, bemosódás, áthalmozódás folyamatosságáról van szó, míg az anyagszolgáltató vulkáni központok működése szakaszos lehetett.

A piroklasztitok általános jellege

Az alsó vulkáni szint piroklasztitjainak rétegtani megjelenése és térbeli elterjedése a 2., 3. ábra alapján rajzolódik ki. Az üledékekben való első megjelenése a vulkáni tevékenység kezdetét jelölheti ki a Baróti–medence ÉNy-i szegélyén. Az egykori őstérszín felszínsüllyedékeinek és áthalmozódási irányainak megfelelően D felé vékonyodva legyezőszerűen szétterülő eloszlást mutat. Az áthalmozás fő tömegét a Füle–Barót–Köpec (Olt–Kormos) vonalon húzódó süllyedék vezette le. Belőle ágaznak ki a DK és DNY-i üledékpázták Bibarcfalva és Felsőrákos irányába. Az aljzat kis szerkezeti elemekre való osztottsága miatt mindhárom sávban előfordulnak kisebb helyi depressziók, amelyekben lokálisan megnövekszik az áthalmozott piroklasztitok vastagsága. Az anyag származási helyéhez közeli zónában, Barodtól É-ra az összlet vastagsága (É–D-i pásztában rendezetten) az 50 m-t is eléri, majd Fülétől a Kormos völgyén fölfelé folyamatosan tovább vastagszik. A lehordási sávok D-i részén a forrshelytől távol csak alárendelten közelíti meg a 10–20 m-t, és a Baróti–medencétől 15–20 km-re fekvő Nagyajta és Bölön határába telepített mélyfúrásokban is megjelenik.

Az alsó vulkáni szint anyagának túlnyomó része andezites kemizmusú agglomerátum, ill. durva- és közepes szemcseméretű lapillitufa. Anyagában több típusú andezit jelenik meg, jelezve, hogy számos feltörés anyagai keverednek benne. Áthalmozásában viszonylag nagy hordalékmozgató képességű, ingadozó vízhozamú pa-

takok játszhattak szerepet. A mechanikailag kisebb ellenállású részek (tufa, vulkáni salak stb.) aprózódása és agyagosodása gyorsan bekövetkezhetett. A centrumközeleli anyag vegyes összetételének megfelelően a D-i medencerészen is megjelennek benne görgetve koptatott kavicsméretű darabok, ásványos alkotókra szétesett homokszerű frakciók és a pangóvízű részeken kiülepedett pélites málladékok. A fúrások magmin-táiban látott kép alapján ennek az áthalmozott piroklasztit összletnek az uralkodó szemcsemérete a fluvialis szállítás következtében aprókavicsos homoknak felel meg, helyenként agyagos mátrixsal. Ez utóbbi az ülepedési térszín helyileg lecsökkent energetikai adottságára utal. Az összlet laza állapotú, könnyen morzsolható, ritkán cementált. Színe, az összetevők arányának és bontottsági fokának megfelelően, szürke-szürkés-zöld. Ez utóbbi szín redukzív vasvegyületeknek és színes mállástermékeknek (klorit) jelenlétére enged következtetni.

A középső vulkáni komplexum nagy tömegben felszínre került agglomerátumai már tengeri környezetben képeztek meredeken kiemelkedő szárazulati térszíneket az ÉK-i medenceperemen. Kisebb kitérésekkel a medence más részein is számolhatunk (pl. Tirko-csoport), és nincs kizárva egyéb, fúrásokkal fel nem tárt, kisebb, eltemetett szerkezetek megléte a medence belső területén. Bibarcfalva és Magyarhermány környékén a mélyfúrások eredményei kisebb eltemetett magmás testek jelenlétét igazolják, amelyek az elemzések alapján a tirkoival azonos kort és kemizmusú vulkáni aktivitást mutatnak.

A 4. ábra érzékelhető, hogy a középső vulkáni összlet a medence egészének környezetére hatással volt, meghatározva egy rövid időre a medence üledékképződési folyamatát. Vastagsága É-on elérheti a 350 m-t is, D felé néhány helyi mélyedést leszámítva 20–30 m-nél kisebb. Kifejlődésére három osztatóság jellemző. A bodosi külszíni fejtés területén feltárt rétegsorba beékelődött második vulkanoszediment szinten is jól felismerhető a hármas osztatóság. A bázisán lévő agyagmárga sorozatra előbb egy általánosan elterjedt finomszemű, helyenként agyagosodott, különböző méretű andezittufa sorozat települt,

mely többszöri kitérés terméke lehet, amire rétegzettség és néhány agyagos közbetelepülése utal. A rétegzettség és osztályozottság egyaránt jelzi, hogy ezek a piroklasztikumok leperszerűen hullottak a vízzel borított térszínre. Az így felhalmozódott finomabb szemcséjű rétegzett tufa, agyagos tufa és agyag a középső vulkanoszediment sorozat csaknem egyharmadát képezi. Erre egy durva szemcsenagyságú agglomerátum és lapillitufa összlet települt nagy kiterjedésben, egy igen heves explóziós tevékenység következményeként. Ennek anyagában kevés és inkább csak helyi jellegű áthalmozódások figyelhetők meg. Ez az összefüggő 3–5 m vastag agglomerátum, mint vezető szint, feltehetően a vulkáni aktivitás paroxizmusát jelenti. Az É-i medenceperem felé e szint közvetlen bázisán és fedőjében kisebb anyagmennyiséget szolgáltató, mérsékelt energiájú kitérések agglomerátumos lapillitufa terítései is megtalálhatók.

Az összlet felső szakaszát helyenként teresztikus hatásokat tükröző, kisebb kiterjedésű és vastagságú, áthalmozott piroklasztitok alkotják. Képződésükben szerepe lehetett annak, hogy az alattuk levő durva szemű, agglomerátumos szint anyaga gyakran egyenetlenül rakódott le és helyenként teljesen feltöltötte az üledékgyűjtőt. Felszíni reliefkülönbségeit a medencebeli belső áramlások eróziós hatása csak részlegesen egyenlítetté ki, de szárazulati részén már terrigén áthalmozás is munkált. Felszínén a D-i medence-rész egyes foltjain mocsárlápok alakulhattak ki, 1–2 m-es széntelepeket eredményezve.

A középső piroklasztikum összlet felszínét változó vastagságban agyagmárgák fedték le, ami a sekélyvízű medence további süllyedésére utal. A pleisztocén határán ez a folyamat megállt, és megindult a kiemelkedés, lefűződés, a mindinkább fluviolakusztikus jellegű feltöltődés.

Ebbe a pleisztocén rétegsorba ágyazódik be a felső vulkáni komplexum települt és áthalmozott piroklasztikumainak több szintje. A harmadik szakaszbeli vulkanoszedimentek elterjedését az 5. ábra világítja meg, érzékeltetve, hogy a kitérés centrumok a medence ÉK-i részén keresendők. E ritmikus lerakódású, vegyes összetételű összlet helyenként az 50–90 m vastagságot is

eléri. A mind kiterjedtebb szárazulati térszínnek lehetővé tették a korábbi vulkáni komplexumok peremi zónájának eróziós lepusztulását és az egyidejű kitérősekből származó, finomabb szemű és horzsaköves tufatelepek anyagának részleges áthalmozódását. Az ekkori uralkodó lehordási irányok mindmáig tovább élnek, meghatározva az emelkedő és erodáló térszín mai arculatát is.

A pleisztocén fluviolakusztikus rétegsorban neutrális, sőt helyenként savanyú összetételű, kis vastagságú tufatelepek és tufakúpok jelennek meg. A tavi környezetbe bemosódó agyagos málladékaik diatomitokkal és limnoopalitos, limnokalcedonitos szintekkel váltakoznak. A legutolsó vulkáni ritmusokhoz kapcsolódik a térségben található vulkáni utóműködés termékeinek többsége.

Konklúzió

A Baróti-medence fiatal, pliocén–pleisztocén üledéksorában települő három nagy piroklasztikum-vulkanoszediment rétegcsoport három eléggé markáns, viszonylag jól elkülönülő rétegtani egységet alkot. Litológiai jellegeik alapján mind felszínen, mind fúrómagmintákban azonosíthatóak, s így rétegtani vezető szintnek tekinthetjük őket. Az alsó és felső csoport lerakódása hasonló jellegű fluviolakusztikus környezetben történt, így anyagukban gyakoriak az áthalmozások, a szemcsefinomodás D felé.

Az alsó üledékes csoport (alsópliocén) anyagában megjelennek az oszcillatív édesvízi mocsárlápok, melyek fokozatosan egy transzgressziós folyamatba mennek át, a kiterjedt III-as szénteletet hozva létre.

Míg az alsó szinteken a paleomezozóos környezet és a kréta flis aljzat szolgáltatta az üledéksor törmelékes kőzetanyagát, addig a felső (pleisztocén) rétegcsoportban ennek jelentősége alárendelt a vulkáni térszínnek főként neutrális vulkanit-piroklasztikum anyagához viszonyítva. Míg az alsó rétegsor egy transzgresszió bevezető fázisa édesvízi talajvíztavakkal, addig a fedő rétegcsoport a regressziót követő állapotot képviseli, fokozatosan kiédesedő vízü maradványtavakkal.

A két fluviolakusztikus sorozat közé települő középső szakasz tengeri, folyamatos vízborítású környezetben jött létre. Uralkodóan kőzetlisztes, homokos, tufogén agyagmárga anyagú üledéksorát 3,6 millió év körül zavarta meg a vulkáni anyagszolgáltatás robbanásszerű felerősödése.

A három befogadó környezet tehát eleve eltérő ülepedési és mállási térszint jelent a beágyazódó piroklasztikumok számára, ami a salakos-üveges vulkáni törmelékszemcsék mállásánál éppúgy meghatározó tényező, mint a klímaváltozások hatása.

A medence nagy területeire kiterjedt három piroklasztit-vulkanoszediment rétegcsoport az egyidejű, de időben elhúzódó vulkáni tevékenységek paroxizmusait jelzi. Anyaguk csaknem végig uralkodóan neutrális, s csak a felső sorozatban jelennek meg dácitos kemizmusú vulkáni termékek. A tufák különösen a középső sorozatban durvaszeműek, agglomerátumos jellegűek, ami rendkívül heves explóziós tevékenységre utal. Oka részben a tengeri környezet vízmagma kölcsönhatásaira.

A három piroklasztikum csoport az É–ÉK-i medenceperem K/Ar radiometrikus korvizsgálatokkal is igazolt korú, DK felé fiatalodó komplexumainak aktivitási szakaszaival jól korrelálható. Mivel az adott mobilis orogén térség vulkáni eseményeit a geodinamikai mozgások motiválták, így a vulkáni aktivitási szakaszok kora tűrhető pontossággal kijelöli mind a szerkezetalakulást, mind a környező medencékben megjelenő üledékképződési változások időhorizontjait. A Baróti-medence üledékösszetébe települt három markáns vulkanoszediment szint által ismert korbehatárolás egy tisztább képet hivatott nyújtani a már több évtizede vitatott, a medencét kitöltő üledéksor koráról.

Irodalom

1. BALINTONI, I.; SEGHEDI, I.; SZAKACS, A. (1995): Geotectonic Framework of the Neogene Volcanism in Romania. X-th R.C.M.N.S. Congress Bucharest, Sept. 1995, D. S. Sed. Inst. Geol. Geof., vol. 76., Supplement Nr. 7, p. 7–10, Bucharest.
2. BÁNYAI J. (1922): Studiul geologic asupra flancului de vest mijlociu al munților Harghita. D. S. IGR, vol. X. București.

3. BÁNYAI J. (1929): **A Hargita vulkanikus kőzeteinek elterjedése.** In: *Emlékkönyv, Székely Nemzeti Múzeum*, p. 503–507. Minerva Irod. és Nyomdai Műintézet, Kolozsvár.
4. BÁNYAI J. (1957): **A Magyar Autonóm Tartomány hasznosítható ásványi kincsei.** Tudományos könyvkiadó, p. 198. Bukarest.
5. CASTA, I. (1980): **Les formations quaternaires de la Depression de Braşov, Roumanie.** These dr., 256 p., Univ. d'Aix Marseilles.
6. GHENEA, C. și colab. (1981a): **Bio- and Magnetostratigraphic Correlations on the Pliocene and Lower Pleistocene Formations of the Dacic Basin and Braşov Depression, East Carpathians.** D. S. Inst. Geol., vol. LXVI/4, p. 139–156, Bucureşti.
7. GHENEA, C. și colab. (1981b): **Pliocene and Pleistocene Deposits in the Braşov Depression.** 1–8 June, SEQS, Guidebook for the field excursion, SE QS-INQVA, Bucharest
8. GHEORGHU, C. (1953): **Relațiile dintre sedimentele terțiare și eruptivul lanțului Harghita, fenomene postvulcanice.** D. S. Comit. Geol., vol. XL, p. 131–137, Bucureşti.
9. JEKELIUS, E. (1923): **Zăcăminte de lignit din bazinele pliocene de pe valea superioară a Oltului.** D. S. Inst. Geol. vol. XI, Bucureşti.
10. JEKELIUS, E. (1932): **Die Molluskenfauna der dazischen Stufe des Beckens von Braşov.** Men. Inst. Geol. Rom., vol. II, p. 118, Bucureşti.
11. KUSKO, M. et colab. (1983): **Zăcămintul de lignit de la Sf. Gheorghe și poziția lui stratigrafică în suita depozitelor pliocene ale bazinului intramontan al Țării Bîrsei.** Cerc. Geol. Geogr., vol. 28, p. 125–131, Bucureşti.
12. LÁSZLÓ A., KOZÁK M., PÜSPÖKI Z. (1996a): **Szerkezeti vulkanológiai és magmás kőzettani vizsgálatok a Baróti-medence keleti részén.** (Cercetări structurale, vulcanologice și petrografice asupra magmatitelor pliocene din zona estică a Bazinului Baraolt.) ACTA – 1995, p. 17–32, Muzeul Național Secuiesc, Sf. Gheorghe.
13. LÁSZLÓ A.; DÉNES, I. (1996b): **Elemente structural-tectonice pentru un model evolutiv în zona bazinului Baraolt.** (Structural Data about the Geological Evolution Model of the Baraolt Basin.) ACTA – 1995, p. 1–16, Muzeul Național Secuiesc, Sf. Gheorghe.
14. LÁSZLÓ A., KOZÁK M., PETŐ Ann Krisztina (1997): **Korrelatív eseménytörténeti rekonstrukció a Baróti-medence és a DNy-Hargita pontusi-pleisztocén vulkáni-vulkanosediment képződményei alapján.** (Reconstituire corelativă a evenimentelor geologice din Bazinul Baraolt și din sud-vestul Harghitei, pe baza formațiunilor vulcanice și vulcanogen-sedimentare pontian-pleistocene.) p. 9–20, Muzeul Național Secuiesc, Sf. Gheorghe.
15. LITEANU, E.; MIHĂILĂ, N.; BANDRABUR, T. (1962): **Contribuții la studiul cuaternarului din Bazinul mijlociu al Oltului (Bazinul Baraolt).** Stud. Cerc. Geol., vol. VII/3–4, p. 48–51, Bucureşti.
16. MRAZEC, L. (1932): **Considerations sur l'origine des depressions internes des Carpathes, Roumanie.** Bul. Soc. Rev., Bucureşti.
17. PELTZ, S. (1971): **Contribuții la cunoașterea formațiunii vulcanogen-sedimentare pleistocene din sudul munților Harghita și nord-estul bazinului Baraolt.** D. S. Inst. Geol. Geogr., vol. LVII/5, p. 173–189, Bucuresti.
18. PELTZ, S.; VAJDEA, E.; BALOGH, K.; PÉCSKAY, Z. (1987): **Contributions to the chronological study of the volcanic processes in the Călimani and Harghita Mountains.** (East Carpathians, Romania). D. S. Inst. Geol. Geof. vol. 72–73/1, p. 323–338, București
19. PÉCSKAY Z., SZAKÁCS S., SEGHEDI I., KARÁTSÓN D. (1992): **Új adatok a Kakukkhegy és szomszédsága (Dél-Hargita, Románia) geokronológiai értelmezéséhez.** (Contributions to the geochronology of Mt. Cucu volcano and the South Harghita »East Carpathians, Romania«.) Földtani Közlöny, 122/2–4, p. 265–286, Budapest.
20. PÉCSKAY, Z.; EDELSEIN, O.; SEGHEDI, I.; SZAKÁCS, A.; KOVÁCS, M.; CRIHAM, M.; BERNAD, A. (1994): **Recent K-Ar Dating of Neogene-Quaternary Volcanic Rocks in the East Carpathians (Romania).** International Volcanological Congress, IAVCEI, Sept. 1994, Ankara.
21. PÉCSKAY, Z.; EDELSTEIN, O.; SEGHEDI, I.; SZAKÁCS, A.; KOVÁCS, M.; CRIHAM, M. & BERNAD, A. (1995): **K₂Ar Dating of Neogene-Quaternary Calc-Alkaline Volcanic Rocks in Romania.** Acta Vulcanol. vol. 7 (2), p. 53–61, Pisa-Roma.
22. RĂDULESCU, D. (1965): **Contribuții la cunoașterea structurii geologice a munților Harghita.** D. S. Com. Geol., vol. 50, p. 57–68, Bucureşti.
23. RĂDULESCU, D.; PELTZ, S. (1970): **Observații asupra paleogeografiei teritoriului eruptiv Călimani-Gurghiu-Harghita, în cursul pliocenului.** Stud. Cerc. Geol. Geogr. Ser. Geol., vol. 15/2, Bucureşti.
24. SAVU, M. Gh.; LUBENESCU, Viorica; CISMARU, Gh. (1978): **Asupra vârstei formațiunii productive din Bazinul Baraolt.** D. S. Inst. Geol. Geogr., vol. LXV/4, Bucureşti.
25. SAVU M. Gh.; LUBENESCU V.; CISMARU Gh. (1981): **Asupra vârstei formațiunilor productive din Bazinul Baraolt.** D. S. Inst. Geol., vol. LXV, Bucuresti.
26. SAVU, M. Gh. (1984): **Studiul geologic al regiunii cuprinse între localitățile Fila-Virghiș-Baraolt-Aita Mare-Malnaș Băi-Bicsad-Herculian, cu privire specială asupra depozitelor de lignit.** Teza de doctorat, Fac. Geol. Geogr. Univ. Bucureşti.
27. SCHLÖSSER M. (1899): **Parailurus anglicus und Ursus Böckhi aus den ligniten von Baroth-Köpecz.** Jb. d. kgl. Ung. Geol. R. A., XIII k., Budapest.
28. SZAKÁCS, AI.; SEGHEDI, I.; PÉCSKAY, Z. (1993): **Peculiarities of South Harghita Mts. as Terminal Segment of the Carpathian Neogene to Quaternary Volcanic Chain.** Rev. Roum. Geologie, Tom. 37, p. 21–36, Bucureşti.
29. SZAKÁCS, A.; SEGHEDI, I. (1995): **The Călimani-Gurghiu-Harghita volcanic chain, East Carpatians: volcanological features.** In: „Neogene and related magmatism in the Carpatho-Pannonian Region”, H. DOWNES & O. VASELLI (Eds.), Acta Vulcanol., vol. 7, p. 145–153, Pisa-Roma.
30. SZÁDECZKY K. Gy. (1929): **A Székelyföld képződése.** In: *Emlékkönyv, Székely Nemzeti Múzeum*, p. 491, Kolozsvár.

**Date asupra nivelurilor
vulcano-sedimentare
pliocen-pleistocene din cadrul
depozitelor sedimentare ale
Bazinului Baraolt**

(Rezumat)

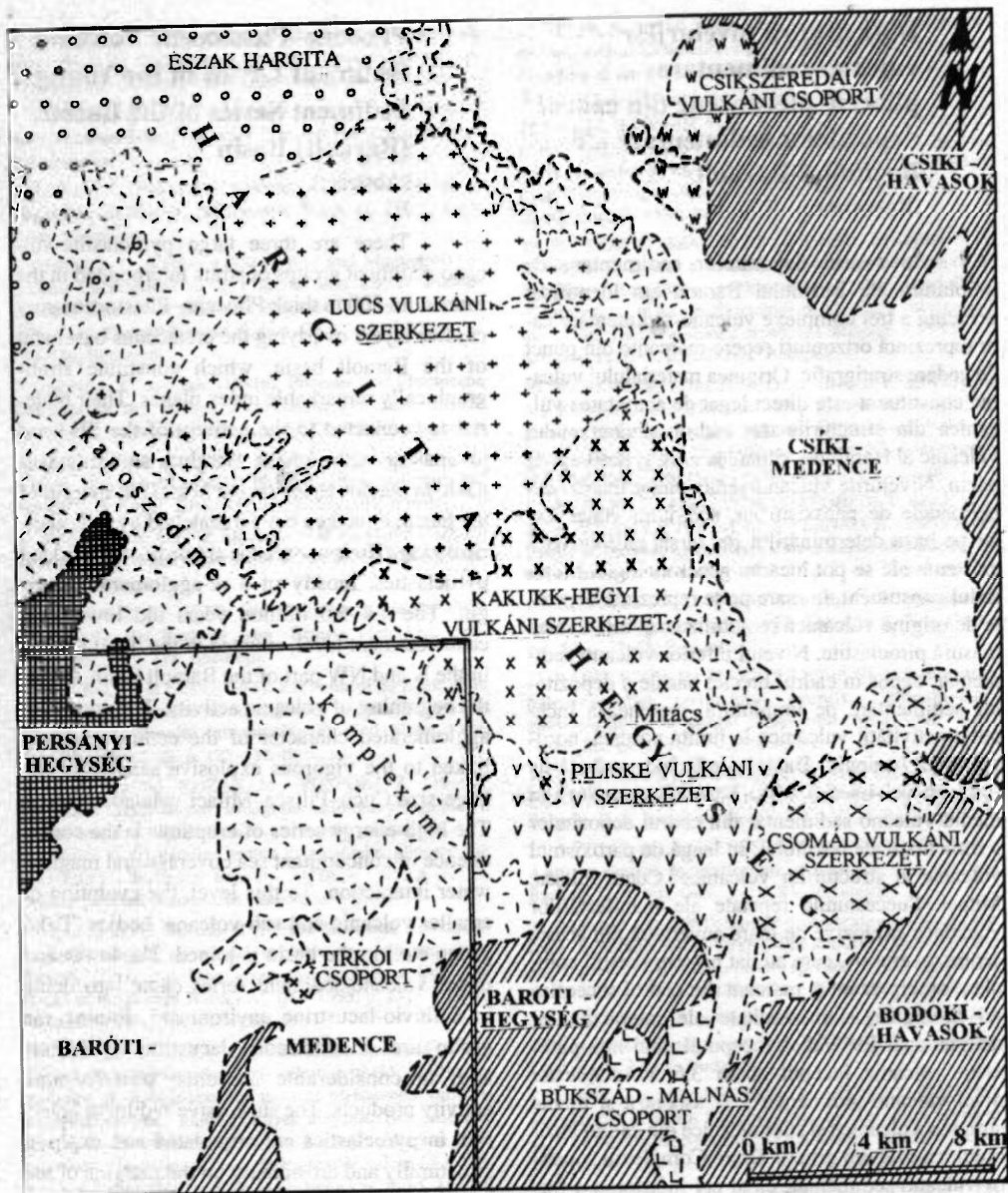
În cadrul depozitelor sedimentare de umplură ale Bazinului Baraolt am identificat prezența a trei complexe vulcano-sedimentare care reprezintă orizonturi reperi marcante din punct de vedere stratigrafic. Originea materialului vulcanic constituent este direct legat de activitatea vulcanică din structurile din cadrul aliniamentului vulcanic al Harghitei, situate la nord și nord-est de bazin. Nivelurile vulcano-sedimentare marchează perioadele de paroxism ale activității vulcanice, iar pe baza determinărilor de vârstă radiometrică existente ele se pot încadra geocronologic. Materialul constituent, în mare parte reprezintă depozite de origine vulcanică remobilizate și într-o mică măsură piroclastite. Nivelul inferior vulcano-sedimentar, deșus în cadrul brecei bazale a depozitelor sedimentare de umplură, marchează începutul activității vulcanice la limita nordică, nord-vestică a bazinului Baraolt, indicând o vârstă de formare de 4,4-5,0 MA. Prezența complexului mediu vulcano-sedimentar din cadrul depozitelor sedimentare ale bazinului, se leagă de paroxismul vulcanic al structurilor vulcanice: Cucu, Pilișca, Mitaci. Succesiunile repetate ale manifestărilor vulcanice explozive de mare anvergură din aceste centre de erupție, care au dat naștere acestui complex omniprezent și marcant din cadrul succesiunii litologice, sunt rezultate ale interacțiunilor magmă-apă. Ele indică începutul unui nou paroxism vulcanic început acum 3,6 MA. Acestui nivel vulcano-sedimentar i se asociază și micile structuri vulcanice și subvulcanice din cadrul bazinului, ca cele din grupul Tirco. Complexul superior vulcano-sedimentar, ca și cel inferior, s-a format într-un mediu fluvio-lacustru. Celui superior, de vârstă pleistocenă, i se asociază în același timp depozite diatomitice și, într-o cantitate remarcabilă, produse ale activității postvulcanice.

**Pliocene-Pleistocene Volcanic
Sediment Levels in the Young
Sediment Series of the Baraolt
(Baraolt) Basin**

(Abstract)

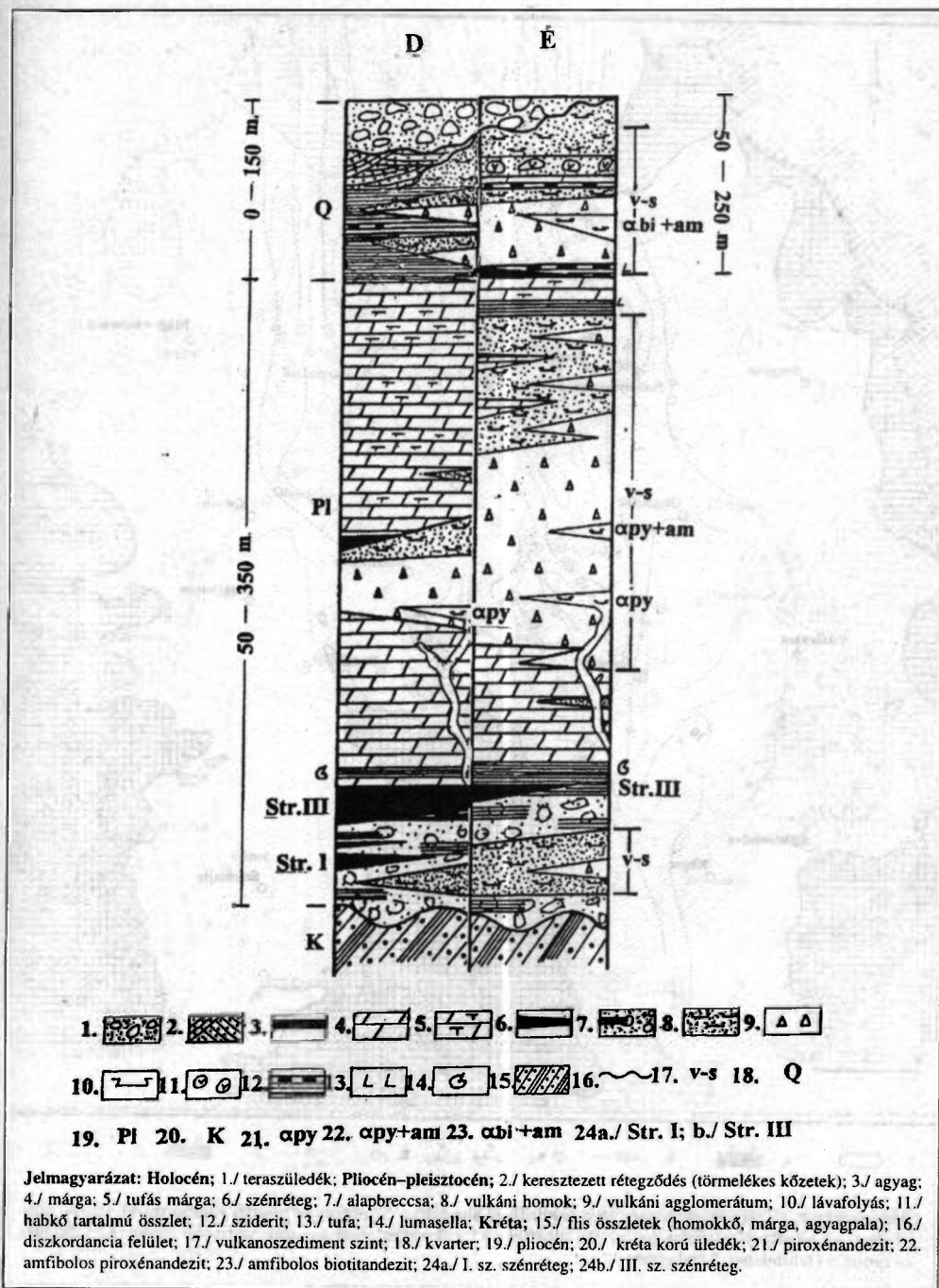
There are three large pyroclastite-volcano-sediment groups of strata interbedded in the maximum 500 m thick Pliocene-Pleistocene successive layers overlying the cretaceous basement of the Baraolt basin, which constitute stratigraphically remarkable index planes. Their material is connected to the activity of the SE-ward juvenating units of the Harghita andesitic volcanic range bordering on the N and NE margin of the basin; thus they can be matched by radiometric dating. Their material is subordinately bedded pyroclastics, mostly of a re-agglomerating origin. The 4,4-5,0 million years old lower volcano-sediment level, situated in the basal breccia in the N and NW part of the Baraolt basin, shows the beginning of volcanic activity. The coarse re-agglomerated character of the central group is linked to the vigorous explosive activity of the large-size Cucu-Pilișca-Mitaci volcanic centres. The high-energy series of eruptions is the consequence of concomitant sea coverage and magma-water interaction. To this level, the evolution of smaller volcanic and sub-volcanic bodies (Tirkó group etc.) in the basin is joined. The lower and upper volcano-sediment series came into being in a fluvio-lacustrine environment. Joining the group are diatomaceous lacustrine sediments and, in considerable amounts, post-volcanic activity products. The successive sediment layers rich in pyroclastics are articulated and exposed structurally and erosionally on the margins of the basin, and mostly erosionally inside the basin.

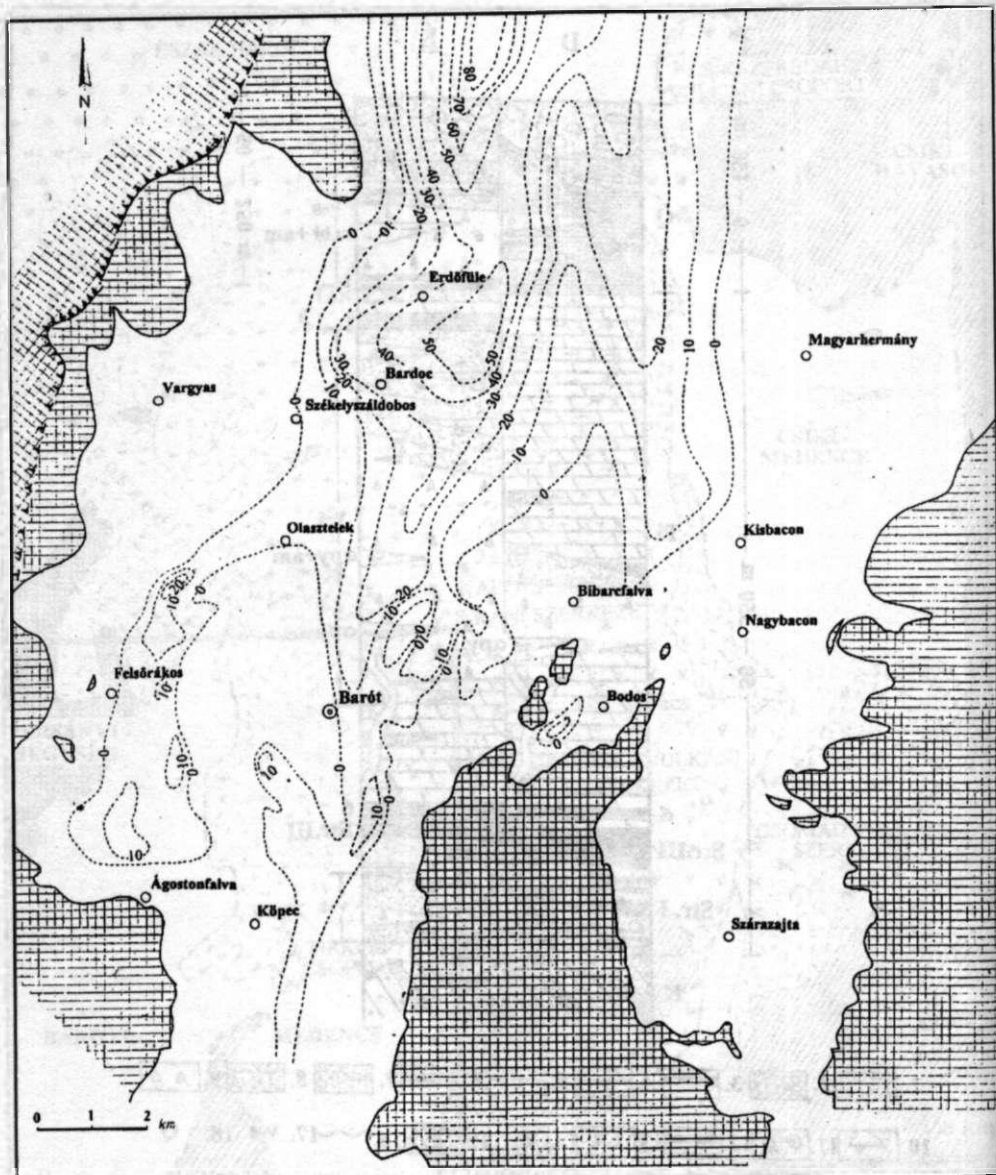
1. ábra A Baróti-medence és a Hargita-vonulat déli szakaszának vázlatos térképe, a kutatott terület megjelölésével

2. ábra A Baróti-medence fiatal medencekitöltő üledéksorának elvi rétegoszlopa (É-i és D-i rész)

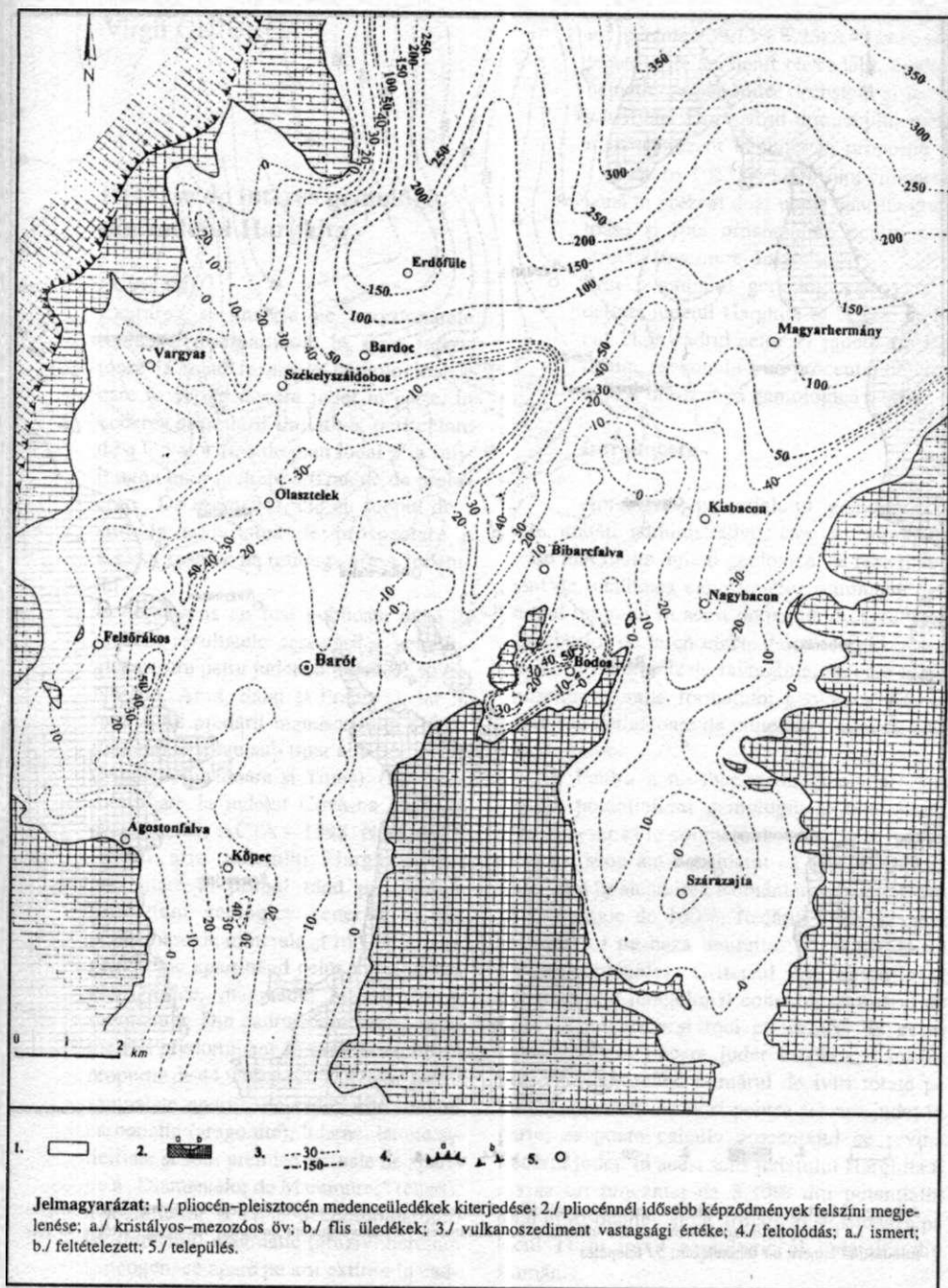

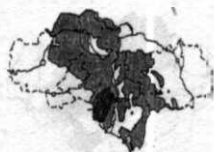
1. 2. 3. 4. 5.

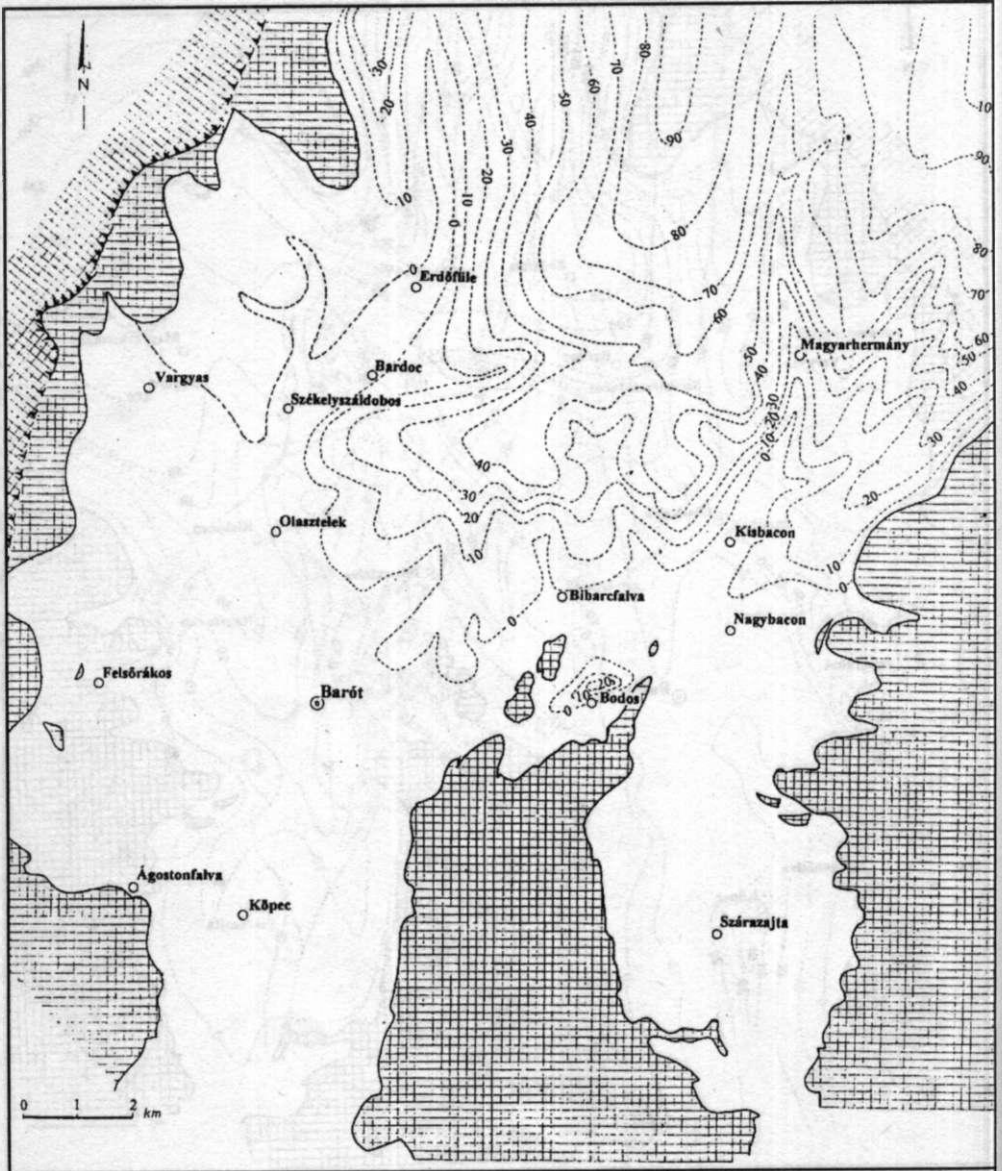
Jelmagyarázat: 1./ pliocén–pleisztocén medenceüledékek kiterjedése; 2./ pliocénnél idősebb képződmények felszíni megjelenése; a/ kristályos–mezozoos öv; b/ flis üledékek; 3./ vulkanoszediment kumulált vastagsági értéke; 4./ feltolódás; a/ ismert; b./ feltételezett; 5./ település.

4. ábra Felsőpliocén vulkanoszedimentek (középső vulkáni komplexum) elterjedése és kifejlődési vastagsága a Baróti-medencében

1. 2. 3. 4. 5.

Jelmagyarázat: 1./ pliocén–pleisztocén medenceüledékek kiterjedése; 2./ pliocénnél idősebb képződmények felszíni megjelenése; a./ kristályos–mezozóos öv; b./ flis üledékek; 3./ pleisztocén vulkanoszediment kumulált vastagsági értéke; 4./ feltalálás; a./ ismert; b./ feltételezett; 5./ település

Resurse de interes gemologic din județul Harghita

(Rezumat)

Lucrarea se înscrie pe coordonatele realizării unor articole în serie referitoare la toate resursele gemologice pe care le deține fiecare județ în parte, în vederea stimulării inițiativei particulare de a le valorifica pe plan local prin înființarea unor ateliere artizanale de prelucrare. De asemenea, ele au scopul de a stimula activitatea de prospectare a acestor resurse pe întreaga arie a județului.

În acest sens au fost publicate până în prezent rezultatele cercetărilor gemologice pentru patru județe din țară (Bistrița-Năsăud, Arad, Sălaj și Prahova), iar în momentul predării manuscrisului (1998, toamna) se aflau sub tipar alte trei județe (Mureș, Hunedoara și Timiș). (Lucrarea referitoare la județul Covasna apare în același anuar ACTA – 1998. **Nota red.**). Pentru aria județului Harghita sunt prezentate în primul rând principalele formațiuni geologice generatoare sau deținătoare de minerale și roci de interes gemologic aparținând celor trei domenii petrografice, magmatic, metamorfic și sedimentar. Din cadrul domeniului sedimentar predominant în aria județului în proporție de 44,93% (= 2969,87 km²), sunt semnalate apariții de radiolarite, onixul carbonatic (aragonite), lidiene, lemne silicifiate și sunt premise virtuale de apariție a „Diamantelor de Maramureș” (cuart), a menilitelor și chiar a chihlimbarului. De domeniul magmatic (efuziv) hercinic și neogen, ce apare pe arii extinse în cad-

rul județului (39,13% = 2586,49 km²) sunt legate iviri de sienit cu sodalit, opaluri, hematit, serpentinite, pechștein și lemne silicifiate. Din cadrul domeniului metamorfic, prezent în județ în proporție de 15,94% (= 1053,64 km²) sunt cunoscute până în prezent doar unele cuarțite grafitoase și roci ornamentale pentru construcții (marmure-dolomite).

Prin potențialul gemologic pe care îl deține, județul Harghita se înscrie pe locul 11 în cadrul celor 41 județe din România, revenindu-i un procentaj de circa 3,30% din zestrea gemologică a țării.

Introducere

Aprecierea potențialului gemologic al unei unități administrative, care se suprapune peste mai multe unități geologice, se face ținând cont de totalitatea cunoștințelor acumulate de-a lungul timpului în acest domeniu, de rezultatele cercetărilor de teren efectuate în scopuri gemologice și de premisele favorabile, pe care le pot prezenta anumite formațiuni geologice generatoare sau deținătoare de minerale și roci cu calități de gem.

Pentru a ne face o imagine mai clară asupra potențialului gemologic al unui județ, este necesar să le comparăm cu celelalte județe. În acest scop am considerat că cele 41 județe, care intră în alcătuirea României, au un potențial gemologic de 100%, fiecărui județ în parte revenindu-i pe baza anumitor considerente un anumit procentaj. Criteriul de repartitie și departajare a județelor îl constituie numărul de iviri de minerale și roci cu calități de gem cunoscute din fiecare județ în parte, până în prezent. Cunoșcând numărul de iviri totale pe țară, și numărul de iviri pentru fiecare județ în parte, se poate calcula procentajul ce revine fiecărui județ. În acest sens județul Harghita îi revine un procentaj de 3,30% din potențialul total al României, și ca urmare el se situează pe locul 11 în topul gemologic al județelor din România.

Cadrul geografic și geologic general

Aria județului se suprapune în nord peste partea de SE a munților Călimani, peste munții Gurghiului, partea de SE a munților Giurgeului, înglobând aproape în totalitate munții Harghitei. Munții vulcanici neogeni ai Gurghiului și Harghitei sunt caracterizați îndeosebi prin o serie de caldere bine conservate (Șumuleu, Ciumani, Oștoroș, Harghita Mădărașului, Ciceu, Orotaș, Luci, Cucu și Sfânta Ana).

La est de munții vulcanici ai Gurghiului și Harghitei sunt situate o serie de zone depresionare: Bilbor-Borsec, Gheorgheni, Ciucului de Sus și de Jos, care sunt flancate spre est de munții cristalino-mezozoici, ai Hăghimașului și Ciucului. Zona e drenată spre nord de Mureș și spre sud de Olt.

Din punct de vedere geologic rocile metamorfice ce alcătuiesc coloana vertebrală a Carpaților Orientali, sunt formate din seria gnaiselor de Rarău, seria de Bistrița-Barnar și seria de Tulgheș. Acest complex cristalin se prăbușește în adâncime la nord de Delnița.

Domeniului sedimentar dispus peste cristalin îi aparțin depozitele mezozoice din zona sinclinală Hăghimaș-Bicaz, spre est de acestea fiind bine dezvoltate depozitele flișului cretacic și în parte paleogen. În sectorul de SW al județului depozitele neogene aparțin Bazinului Transilvaniei. În cuprinsul ariilor depresionare apar doar depozite pliocene și cuaternare.

Domeniul magmatic intrusiv îi aparține masivului sienitic de la Ditrău, iar celui extrusiv îi aparțin andezitele și piroclastitele acestora, care sunt dezvoltate pe arii foarte extinse în munții Gurghiului și Harghitei.

Resurse de interes gemologic

Mineralele și rocile de interes gemologic sunt generate îndeosebi de formațiunile ce aparțin domeniului magmatic și de influențele exercitate de acesta asupra altor formațiuni metamorfice și sedimentare, pe care le străbat. Parte din mineralele și rocile de interes gemologic sunt furnizate și de domeniile petrografice aparținând metamorficului și sedimentarului.

Privind sub această optică formațiunile ce intră în alcătuirea județului Harghita (ce are suprafața totală de 6610 km²) se poate constata că din punct de vedere statistic aparțin în proporție de 44,93% (=2969,87 km²) domeniului sedimentar, urmat de domeniul magmatic cărui îi revine un procentaj de 39,13% (=2586,49 km²) și de cel metamorfic cu 15,94% (=1053 km²). Vom prezenta în cele ce urmează resursele gemologice oferite de fiecare domeniu în parte.

Domeniul metamorfic

(15,94% = 1053,64 km²)

Deși ocupă arii destul de reprezentative în cadrul județului prin formațiunile și seriile caracteristice, pe care le deține, sub aspect gemologic nu sunt cunoscute până în prezent surse de interes deosebit. Unele intercalații de calcare cristaline (Lăzarea) și dolomitice (Sândominic) prezintă o oarecare interes, oferind o serie de varietăți de roci ornamentale utilizate în construcții și la confecționarea pietrelor funerare și statuilor.

Un oarecare interes gemologic l-ar reprezenta unele varietăți de cuarțite grafitoase (negre), ce apar și în seria de Tulgheș ca lentile. Eventual unele amfibolite prezintă și ele unele aspecte de interes gemologic.

Deși din mina de la Bălan se cunosc o serie de minerale ce pot îmbrăca uneori și aspecte gemologice (azurit, blendă, calcopirit, cuprit, hematit, malachit, pirit), totuși până în prezent ele nu au fost sesizate de nimeni.

Domeniul magmatic

(39,13% = 2586,49 km²)

Acestui domeniu îi revine în primul rând masivul sienitic de la Ditrău, considerat în ultimul timp ca un diapir anatectic format în suita rocilor cristaline.

– **Sienitul cu sodalit.** Varietățile de sienit mai bogate în sodalit s-au dovedit că au reale calități gemologice. Încă din anul 1983, V. GHIURCA (1995) face o serie de încercări experimentale de verificare gemologică, care au dat rezultate bune. Se pretează la prelucrări gemologice varietățile de sienit cu sodalitul fie omo-

gen repartizat în cadrul rocei, fie cel dispus zonal. După prelucrare, sienitul cu sodalit prezintă calități estetice (culoare, luciul) similare cu alte zăcăminte din lume, valorificate și în sens gemologic, cum sunt cele din Argentina, Canada, Rusia, India, S.U.A., Africa de Sud și China. Ele pot fi utilizate fie pentru confecționarea unor geme, fie a unor obiecte de artă (bibelouri). Materialele prelucrate de noi au fost recoltate de pe haldele minelor din zonă.

Unele varietăți de roci cu amfiboli bine dezvoltate pot avea și ele utilizări similare, dar ele se pretează îndeosebi la confecționarea unor obiecte de artă. Deși din zonă mai sunt citate și prezența spinelilor, a corindonului și a sfenului, nu au fost sesizate până în prezent varietăți de interes gemologic.

Prezența unor diabaze amigdaloidale remaniate sub formă de galeți în orizontul bazal al Wildflyschulului din sinclinalul Hăghimaș ar putea crea premiza existenței unor calcedonii și agate legate de ele. Existența unui filon de diabaze, în rocile cristaline situate la 3,5 km nord de Sândominic, ar constitui un obiectiv ce ar merita a fi cercetat sub aspect gemologic.

Mare parte din teritoriul județului este ocupat de rocile eruptive andezitice și de complexele vulcanogen-sedimentare asociate acestora.

- **Opaluri.** Cel mai frecvent mineral de interes gemologic din cadrul acestor formațiuni, de care e legat genetic, îl constituie opalul, care în zonă prezintă numeroase varietăți. De la Lueta și împrejurimi sunt amintite de vechea literatură varietățile de opal hialit, opal lăptos, opal de ceară, opal cornos, opal de miere și opal limnic fosilifer (cu plante de baltă și moluște de apă dulce). TÓTH.M. (1892) amintește că lângă izvorul Kéroly a fost găsit un gol de opal de lapte moale ca o piftie. Tot de aici se citează prezența opalului de lapte solid, care include în el frunze, fructe și chiar animale mici (probabil insecte?).

Cea mai mare acumulare de opal comun dispus stratiform și lentiliform se găsește la Băile Chirui unde el apare pe văile Festő, Köves, Linii, Kakas și valea Albastră, în asociație cu ocră limonitică. Prin exploatarea intercalațiilor de ocră au rezultat goluri din care unul mai mare poartă

denumirea de peștera de opal de la Chirui. În general opalul de aici nu prezintă culori vii, ci nuanțe ce variază de la alb-cenușiu la negru. Uneori opalurile negre de aici se aseamănă cu obsidiene, datorită translucidității lor, și spărturii lor tăioase. Se mai cunosc aflorimente de opaluri la Zetea, Vlăhița, Toplița (Pârâul Sec), Călimănel, Gălăuș, Sărmaș-Hodoșa (în spatele gării, unde apare un opal chihlimbariu). Fragmente de opaluri apar în aluviunile văilor din localitățile Șiclod, Atia, Praid, Lupeni, Păuleni, Dealu, Vârșag, Brădești, Șatu-Mare, Căpâlnița, Ghipeș, Merești, Suseni, Senetea, Liban, Izvorul Mureșului, Cârța, Tomești, Dănești, Șiculeni, Sâncrăieni, Tușnad și Tușnad Băi.

- **Lemne opalizate.** Lemnele se prezintă sub formă de varietăți opalizate albe sau brune de ficat. Ele apar la Remetea-Ciuc, Borsec, Lueta, Vlăhița, Subcetate, în cadrul complexelor vulcanogene-sedimentare și bineînțeles remaniate în aluviunile văilor din zonă. Lemne silicificate e posibil să apară și pe alte multe văi, ce străbat complexul piroclastic atât de bine dezvoltat în partea vestică a munților Harghita.

- **Onixul carbonatic.** Cunoscut la noi îndeosebi sub denumirea de aragonit de Corund, această rocă e în realitate un calcit fibros cu aragonit și fine particule argiloase. Încă în secolul trecut KOCH A. a realizat o colecție de aragonite lustruite, care se mai păstrează și azi în colecția Muzeului de Mineralogie al Universității „BABEȘ-BOLYAI” din Cluj. (1886) Acest zăcămint de oxid carbonatic, ce apare în trei mameleane de-a lungul șoselei Praid-Corund, a fost exploatat intens între anii 1930-1944 de către oameni din Corund, care îl prelucrau cu ajutorul strungului transformându-l în frumoase obiecte de artă de interior. Zăcămintul s-a format din soluții hidrotermale de temperatură joasă într-o etapă Levantin-Cuaternară.

Onixul este ușor translucid, prezintă texturi rubanate simple sau ondulate și este ușor colorat în nuanțe cenușii-verzui, de pigmenți colorați din categoria oxizilor de fier, a argilelor și uneori chiar de substanță organică. El poate fi utilizat și în gemologie, dar are o duritate mică și cu timpul își pierde luciul. Colecționari pasionați

pot și astăzi aduna eșantioane din vechile exploatare. Tufuri termale carbonatice mai puțin aspectuoase apar la Borsec și Toplița și probabil și în alte zone cu izvoare bicarbonatate. Există cândva obiceiul ca în asemenea zone de izvoare să se pună mici obiecte confecționate din materii vegetale (de exemplu coșulețe de flori uscate de scai sau coronițe) care în scurt timp se pietrificau prin depuneri de carbonat de calciu. De regulă aceste tufuri conțin în ele încrustate numeroase frunze de arbori.

- **Hematitul.** Hematitul sau specularitul sub formă de cristale negre și cu luciu puternic, de regulă dispuse în rozete se găseau din abundență în secolul trecut în fisurile andezitului amfibolic alterat și acoperit de o stivă de 2-3 m grosime din craterul vulcanului Cucu (1558 m). Cele mai frumoase cristale ajungeau după relatările lui HERBICH F. (1881) până la dimensiunea de 6 cm diametru. Ele au fost găsite în locul Paphomloka (Fruntea Popii), la limita pădurii cu pășunea alpină. Cristale de hematit au mai fost amintite și din locurile numite Kismorgó și Ligettető. Zona poate fi cercetată fie pornind de la Biborțeni-Herculian, pe vale în sus, fie de la Tușnadul Nou.

Cristalele de hematit frumos striate și lucioase pot fi utilizate în gemologie prin montarea lor direct în obiecte de bijuterie. Hematitul se mai semnalează și în partea centrală a Harghitei, de ex. la izvorul pârâului Odorfenyő.

- **Jaspuri** stratificate în benzi sunt amintite de KOCH A. ca prezente aproape de Odorheiu Secuiesc.

Literatura veche mai amintește prezența pechșteinelui la Lueta, iar a obsidianului la Sântimbru (în Jdealul Băii). Se pare că în ambele cazuri ele au fost confundate cu opaluri verzui sau chiar negre, sticloase.

Deoarece nu toate ariile au fost cercetate sub aspectul resurselor gemologice, nu sunt excluse în viitor unele surprize în acest domeniu.

Domeniul sedimentar

44,93% = 2969,87 km²

Depozitele sedimentare din partea estică a județului sunt reprezentate prin formațiuni de

vârstă mezozoică în facies litoral și din fliș (Triasic-Jurassic-Cretacic inferior și superior, Paleocen-Eocen și Oligocen), ce intră în alcătuirea unor pânze de șariaj, ce se încălesc de la vest spre est. În părțile centrale ale județului, respectiv în ariile depresionare sunt prezente depozite levantine și cuaternare. Părțile sud-vestice ale bazinului aparțin deja bazinului Transilvaniei și ele sunt formate din depozite Badeniene-Sarmatiene și Pliocene.

- **Radiolarite.** În cadrul depozitelor mezozoice din pânza Hășmașului și Bucovinică prezintă interes gemologic o serie de intercalații de radiolarite ce apar în depozitele Ladinien, Callovian-Oxfordien și în formațiunile Wildfyschului (Barremiene-Aptiene). Ele apar în sinclinalele Hășmașului și Lacului Roșu și se continuă spre Bucovina până în zona Rarăului. Radiolaritele de aici îmbracă culori roșii, brune, verzi și negre, iar varietățile omogene ca și constituție și culoare se pretează la prelucrări gemologice primind un luciu puternic. În general datorită durtății lor ele se găsesc de obicei remaniate în aluviunile râurilor de unde pot fi colectate cu ușurință.

- **Lidieni și „Diamante de Maramureș”.** În cadrul depozitelor pânzei șișturilor negre (Neocomian-Aptiene) se individualizează aceleași complexe de strate ca și în zona Covasna, respectiv membrul inferior cu sferosiderite, cel median cu lidieni și cel superior al cuarțarenitelor glauconitice. Ca și în zonele aparținând județului Covasna, primele două orienturi sunt caracterizate prin prezența intercalațiilor de silicolite, respectiv spongolite negre sau lidieni ce apar ca intercalații. În aceleași orienturi, deși nu au fost semnalate până în prezent, pot apare „Diamante de Maramureș” - acele mici cristale de cuarț perfect cristalizate și limpezi ca și lacrima. Și în această zonă „Diamantele de Maramureș” trebuie să apară în pachetele de șișturi negre, străbătute perpendicular pe stratificație de venule de calcită. Cristalele de cuarț de obicei apar înglobate în calcita diacazelor de unde pot fi eliberate atacându-le cu acid clorhidric. Prezența „Diamantelor de Maramureș” este indicată de obicei de apariția în dia-

clazele calcitice a unei substanțe organice negre cu aspect pulverulent. Atât lidienele, cât și „Diamantele de Maramureș” pot fi utilizate cu mare succes în gemologie. Nu este exclusă și apariția unor sferosiderite cu texturi interne estetice.

Șisturile negre generatoare de Lidiene și „Diamante de Maramureș” sunt bine dezvoltate în partea sud-estică a județului, la est de localitățile Sânmartin, Ciucsângiorz și Cașinul Nou, unde ele alcătuiesc fâșii late de 1–2 km cu orientări nord-sud. Ele apar bine deschise în zona de SE a județului pe valea Cașinului, valea Carpenului (Plăieșii de Jos) și mai spre nord pe valea Uzului.

– **Menilite și chihlimbar.** În aceleași arii, amintite anterior, la est de șisturile negre apar și depozite oligocene aparținând pânzei de Tarcău (Lattorfian–Chatienne) ce îmbracă faciesuri grezoase, disodilice și menilitice. Fâșia de depozite oligocene se dezvoltă aproximativ de la Poian în sud (situat în județul Covasna) și se continuă spre nord până dincolo de valea Uzului, pe o lungime de circa 34 kilometri și având lățimi ce variază între 1–3 km. O altă fâșie de depozite oligocene mai apare la nord de localitatea Valea Uzului. Petece mai restrânse situate în axe de sinclinal și anticlinal mai apar spre sud până la limita cu județul Covasna. Prezența chihlimbarului în gresie este indicată de apariția în cadrul complexului Gresiei de Kliwa a unui reper litologic reprezentat prin fine intercalați de cărbune brun. În județul Buzău unde ivirile de chihlimbar sunt destul de frecvente, asemenea asociație de cărbune și chihlimbar poartă denumirea de „rost” sau „rosturi”. Menilite pot fi culese din aluviunile pâraielor, ce străbat depozitele oligocene.

– **Lemne silicifiate.** De complexe gresiei de Kliwa sunt legate și apariții de lemne silicifiate. Lemne silicifiate apar mai rar și în cadrul celorlalte formațiuni din zona flișului. Ele se culeg în mod obișnuit din aluviunile râurilor, unde ele se disting de celelalte pietrișuri prin aspectele lor fragmentare paralelipedice și bineînțeles prin structura lor specifică.

Cu excepția „Diamanțelor de Maramureș” care apar sub forma unor cristale milimetrice și a chihlimbarului care are duritate mică (2–2,5)

și densitate scăzută (0,5–0,9), egală aproape cu a apei, celelalte minerale și roci de interes gemologic (radiolarite, lidiene, menilite, lemne silicifiate) datorită durității lor mari (6–7) le vom găsi acumulate în pietrișurile văilor și râurilor din regiune.

Considerații arheologice

Fără îndoială că actualele resurse de pietre dure din familia cuarțului criptocristalin (jaspuri, opaluri, lemne silicifiate, menilite, radiolarite, lidiene), au fost cunoscute și în trecut de strămoșii noștri din paleolitic și neolitic, care și-au confecționat unelte din varietățile cunoscute pe plan local, deși ele nu întotdeauna aveau aceeași duritate și calitate de prelucrare ca și silexurile de pe Prut sau obsidianele din Slovacia sau Ungaria.

Un bun cunoscător al actualelor varietăți de silicolite din aria județului ar avea toate șansele de a determina proveniența topografică (sursele de origine) a unor unelte și chiar a unor obiecte de podoabă sau de cult, confecționate din resurse locale, și aflate actualmente în colecțiile arheologice muzeale din județ.

Concluzii

Marea varietate de opaluri de diverse culori distribuită destul de uniform pe întreaga arie a județului, la care se adaugă lemnele silicifiate, lamelele de fier oligist (hematit), sienitul cu sodalit și hornblendă, de la Ditrău, radiolaritele, jaspurile, lidienele, onixul calcaros, cuarțite, „Diamante de Maramureș” (?) alcătuiesc un potențial de resurse gemologice ce sunt azi parțial prelucrate prin atelierul gemologic de la Gheorgheni (Dr. JAKAB Gyula). Rezervele cunoscute până în prezent ar putea asigura materia primă și pentru alte ateliere artizanale situate în alte orașe ale județului, creându-se astfel premiza de a se forma noi stiluri artistice de prelucrare.

Reușita valorificării cât mai superioare a acestor resurse gemologice depinde în mare măsură de calitatea muncii artistice și de stilul creator investit în obiectele create. Din acest

motiv ar fi poate necesar ca cel puțin la unul din liceele de artă din județ să se creeze o secție de prelucrare artistică a pietrelor dure, pentru formarea de specialiști în domeniul gemologiei.

Cercetările de viitor în domeniul prospeccțiunilor gemologice din aria județului ar putea pune în evidență noi minerale sau roci poate banale sau obișnuite la prima vedere ca mod de prezentare, dar care printr-o prelucrare adecvată vor pune cu siguranță în evidență „frumosul” ascuns în ele.

Bibliografie

1. BÁNYAI J. (1932): A Hargita déli részének opál lerakódásairól, Magy. Tud. Akad. Math. és term. tud. Ért. XLIX. p. 196.
2. GHEORGHIU, I.; PELTZ, S.; PELTZ, M.; MAREȘ, I. M. (1965): Acumulările de carbonați de la Corund. Soc. de St. Nat. Geogr. Comunic. de geol. vol. 3, București.
3. GHIURCA, Virgil (1986): Evaluarea potențialului gemologic al județelor din România (manuscris). Cluj.
4. GHIURCA, Virgil (1995): Resurse gemologice legate de manifestările postvulcanice din Carpații Orientali. Muzeul Național Secuiesc – Muzeul Secuiesc al Ciucului. ACTA – 1995. Sfântu Gheorghe.
5. GHIURCA, Virgil (1995): Considerații cu privire la resursele gemologice ale județului Bistrița-Năsăud. Muz. Jud. Bistrița-Năsăud. Studii și Cercetări, 1, Bistrița.
6. GHIURCA, Virgil (1996): Armonii cromatice la pietrele de podoabă din România. Addenda. Potențialul de minerale cu calități de gemă din județul Arad. Muzeul Arad. Armonii naturale 1, Arad.
7. GHIURCA, Virgil (1996): Considerații privind resursele gemologice ale județului Prahova. Fundația oamenilor de știință Prahova. Simpozionul de resurse minerale. Buletin informativ, nr. 2, Ploiești.
8. GHIURCA, Virgil; DÉNES, István; BOÉR, Hunor (1996): Contribuții la studiul silicitelor din partea de nord a Bazinului Baraolt. ACTA – 1996, Sfântu Gheorghe.
9. GHIURCA, Virgil; VALACZKAI, Tiberiu (1996): „Diamante de Maramureș” – mineralogeneză și gemologie. Muzeul Bistrița-Năsăud. Studii și Cercetări. Șt. naturii, 2, Bistrița.
10. GHIURCA, Virgil (1996): Pietre cu peisaje, imagini și forme sculpturale artistice. Muzeul Bistrița-Năsăud. Studii și Cercetări. Șt. nat., 2, Bistrița.
11. GHIURCA, Virgil (1997): Resurse de interes gemologic din județul Sălaj. Muz. Bistrița-Năsăud, Stud. și Cerc. Șt. nat., 3, Bistrița.
12. GHIURCA, Virgil; TODORAN, Vasile (1997): Septariile silicioase din calcare de Rona (Sălaj). Muz. Jud. Bistrița-Năsăud. Stud. și Cerc. Șt. nat., 3, Bistrița.
12. HERBICH, F. (1871): Vorläufiger Bericht über den Haematit der Hargit. Orv. Term. Tud. Ért. III., p. 301, Budapest.
13. TÓTH M. (1892): Magyarország Ásványai. Budapest.
14. ZIMÁNYI K., Dr. (1913): Hematit a Kakukhegyről. Über den Hämatit vom Kakukberge. Földt. Közl. XLIII., p. 431–444, 511–523, T. V–X, Budapest.
15. ZIMÁNYI, K. Dr. (1912): Über den hämatit von Arány-Berge (Urol) und von Déva in Comitatus Hunyad. Annal. Mus. Nat. Hung.

Hargita megye gemológiai tartalékai (Kivonat)

A dolgozat egy, az országos gemológiai tartalékokat megyénként áttekintő cikksorozat része, a helyi erőforrások teljesebb feltárásához és felhasználásához kíván hozzájárulni. (Eddig Beszterce-Naszód, Arad, Szilágy, Prahova megyék bemutatása jelent meg, illetve a kézirat leadásakor nyomdakészek voltak már a Maros, Hunyad, Temes, Kovászna megyéket bemutató részek is — utóbbi szintén az ACTA – 1998-ban jelenik meg.) Hargita megyében a magmatikus, a metamorf és az üledékes formációk egyaránt gemológiai értékűek. Az üledékes kőzetekre (44,93% = 2969,87 km²), radiolaritek, karbonátos onixok (aragonitek), faopálok stb. jellemzőek, de „máramarosi gyémántokra”, menilitekre, akár borostyánra is lehet a jövőben még számítani. A herciniai és neogén kiömlési kőzetekből (39,13% = 2586,49 km²) szodalitos szienit, opál, hematit, szerpentinitek, pechstein, faopál ismert. A metamorf kőzetekben (15,94% = 1053,64 km²) csak egyes grafitos kvarcitokat és díszkőnek használható dolomitot-mészköveket ismerünk. Gemológiai potenciálja alapján Hargita megye 11. Románia 41 megyéjéből, mintegy 3,30%-a található itt az ország gemológiai értékű tartalékainak.

Gemological Resources in Harghita County

(Abstract)

The paper is part of a series of articles that reflect the gemological resources divided according to districts from the whole country, and aims at contributing to a more complete presentation of the local sources of energy. The presentations from the counties Bistrița-Năsăud, Arad, Sălaj, and Prahova was published. So far, presentations in manuscripts have been updated from Mureș, Hunedoara, Timiș and Covasna. (This last one appeared in ACTA - 1998, too. **The edit.**) In Harghita county the sedimentary, magmatic and metamorphic formations are of gemological value at the same time. Characteristic for the sedimentary domain (44.93% = 2969.87 km²) are the radiolarites, aragonites, wood-opals etc., as for the „diamonds of Maramureș”, the menylites and ivies can be counted on in the future. From the magmatic domain (39.13% = 2586.49 km²) the sienites, opals, hematites, serpentinites and pechsteins are known. In the metamorphic domain (15.94 = 1053.64 km²), only some grafitous quartzites and dolomites used for ornamentation are familiar. On the basis of its gemological resources, Harghita county is on the 11th place among the 41 counties of Romania, and 3.30% of the gemological resources of the country are to be found here.

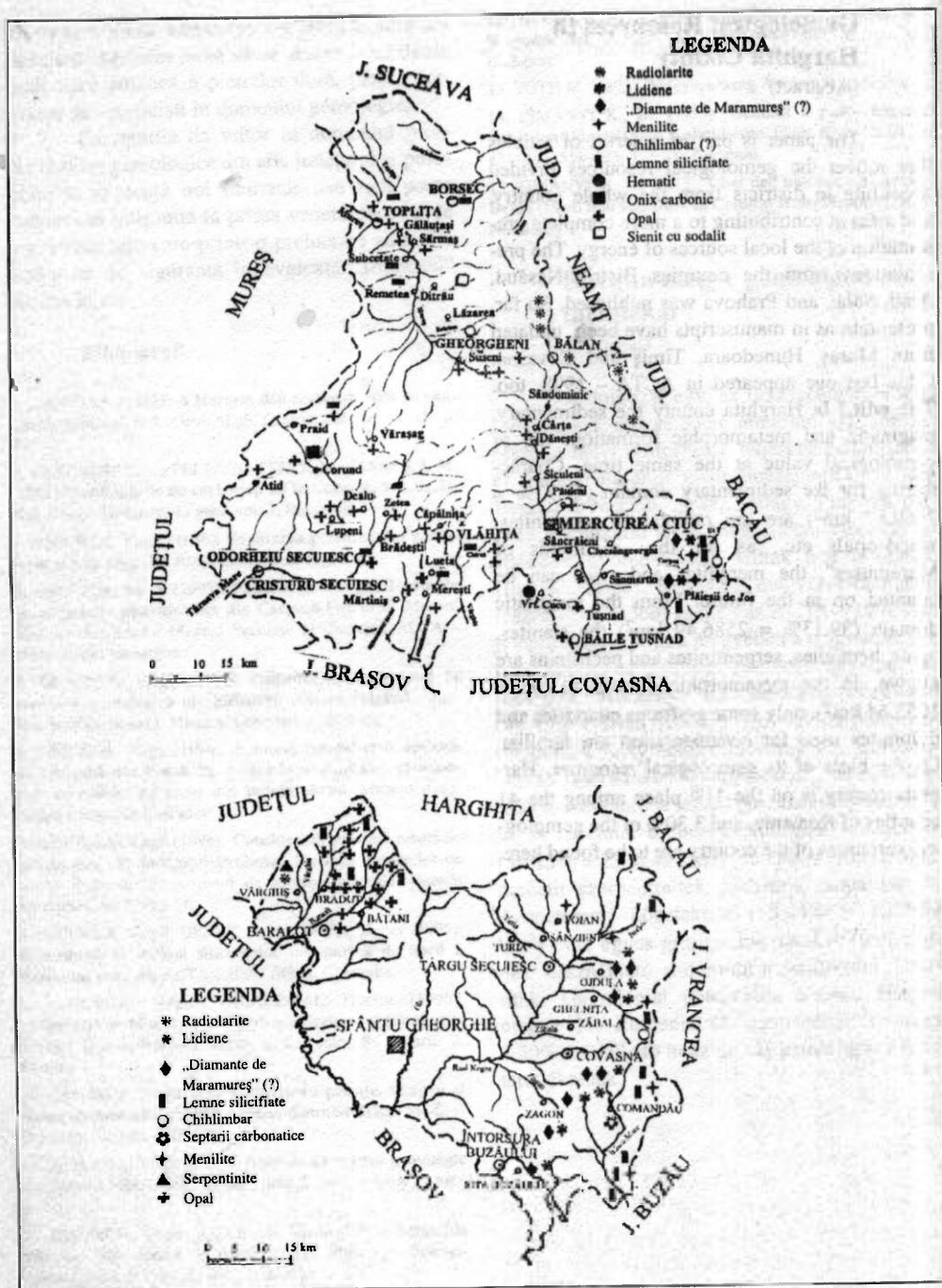

Figura 1. Resurse de interes gemologic din județele Harghita și Covasna

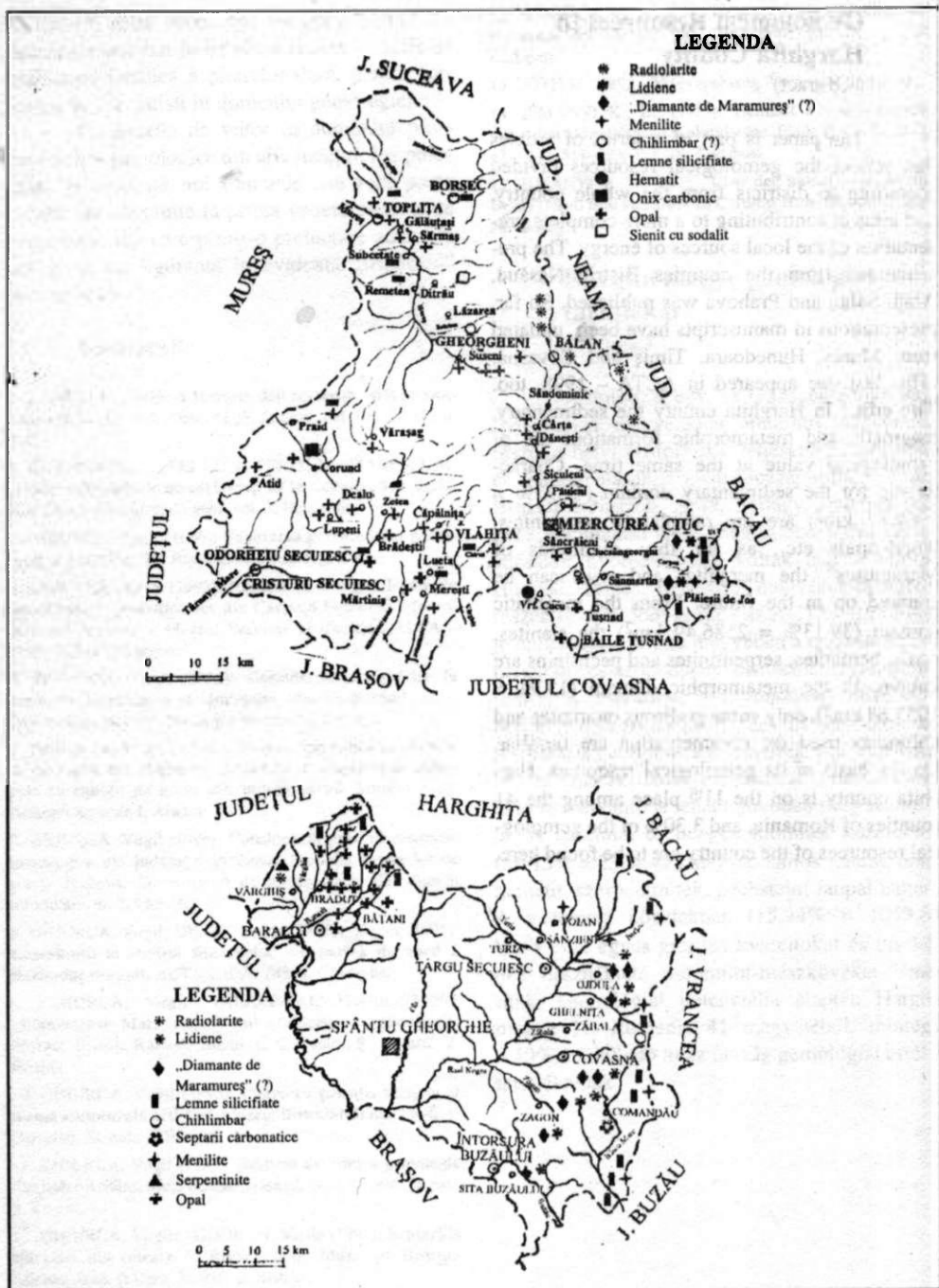

Figura 1. Resurse de interes geologic din județele Harghita și Covasna

Resurse de interes gemologic din județul Covasna

(Rezumat)

Lucrarea de față se înscrie în seria articolelor de prezentare a resurselor gemologice din România, defalcate pe cele 41 unități administrative (județe) ale țării. Din această suită au fost deja publicate județele Bistrița-Năsăud, Arad, Prahova, Sălaj și se află sub tipar județele Mureș, Hunedoara și Timiș. Lucrarea referitoare la județul Harghita apare odată cu cea din față, în același volum ACTA - 1998. În lucrare sunt prezentate principalele formațiuni geologice generatoare sau deținătoare de minerale cu calități de gem, aparținând celor două domenii petrografice, sedimentar și magmatic ce intră în alcătuirea județului. Din cadrul domeniului sedimentar ce predomină în aria județului în proporție de 90%, sunt semnalate aparițiile de radiolaritate, „Diamante de Maramureș” (cristale limpezi de cuarț), lidiene, silicolite, chihlimbar, lemne silicifiate, septarii și menilite.

Din cadrul domeniului magmatic (efuziv) care intră în alcătuirea județului în proporție de 10%, se cunosc iviri de calcedonie, serpentinite, o foarte mare varietate de opaluri, lemne silicifiate și pechștein. Prin potențialul său gemologic, județul Covasna se înscrie pe locul 12 în topul general al județelor din România, ceea ce crează premise favorabile punerii bazelor unor ateliere artistice de prelucrare artistică a acestor resurse.

Evaluarea resurselor gemologice ale unei unități administrative se face ținând cont de cunoștințele acumulate până în prezent în acest domeniu, precum și de potențialul gemologic virtual al unor formațiuni geologice generatoare sau deținătoare de minerale cu calități de gem. Primele informații referitoare la această problemă datează din secolul trecut, însă studii mai detaliate au fost efectuate de J. BÁNYAI (1932-1957), E. JEKELIUS (1923-1932).

Efectuând o evaluare statistică a repartiției la suprafață a principalelor domenii petrografice, ce intră în alcătuirea județului Covasna, ce are o suprafață de 3705 km², se constată că majoritatea formațiunilor aparțin domeniului sedimentar, respectiv acestor depozite le revine circa 90%, ceea ce corespunde la o suprafață de circa 3334,50 km² și abia 10%, respectiv circa 370,50 km² revine domeniului magmatic (extrusiv). Domeniul metamorfic alcătuiește fundamentul zonei și ca atare nu află în cadrul județului.

Având în vedere faptul îndeobște cunoscut că resursele de natură gemologică (pietre prețioase, fine și ornamentale) sunt generate în proporție de peste 98% de domeniul magmatic (intrusiv, pegmatitic, extrusiv și de influențele exercitate de fluidele acestora asupra rocilor metamorfice și sedimentare pe care le străpung), rezultă că aria județului prezintă reale perspective în acest domeniu.

Într-o lucrare a autorului rândurilor de față, aflată în manuscris, ce se referă la potențialul gemologic al tuturor județelor din România (41 județe), se poate constata că din virtualul potențial al țării, considerat ca un întreg (100%), județul Covasna îi revine un procentaj de 3,04%, fapt ce îl situează în topul județelor pe locul 12. Desigur că această evaluare statistică efectuată pe baza cercetărilor cunoscute până în prezent, va suferi în viitor modificări substanțiale pe măsura realizării de noi prospecțiuni gemologice în cadrul județului.

Cadrul geografic și geologic general al județului

Din punct de vedere geografic aria județului se situează în partea sud-vestică a Carpaților Orientali, suprapunându-se în parte peste munții Harghita, Baraolt, Bodoc, Oituzului, Vrancei și Buzăului. Partea centrală a județului, drenată de apele Oitului și de Râul Negru, se suprapune peste depresiunile Baraolt, Sfântu Gheorghe și Târgu-Secuiesc.

Din punct de vedere geologic aria județului se suprapune peste partea nordică a Munților Perșani, partea sudică a munților Harghita și peste zona flișului cretacic și paleogen din partea estică a Carpaților Orientali. Aria depresionară a județului este alcătuită în predominantă din depozite pliocene și cuaternare.

În alcătuirea domeniului sedimentar intră depozite Triasice (Perșani), Cretatice inferioare și superioare, Paleocene, Eocene și Oligocene. Aceste depozite se încalcă de la vest spre est formând o serie de pânze de șariaj.

Domeniul magmatic, ce apare pe arii mai restrânse, este reprezentat prin diabaze (Perșani) și mai ales prin erupții pliocene de andezite, ce se situează în partea sudică a munților Harghita. Predomină piroclastitele andezitice față de curgerile de andezite.

Domeniul metamorfic nu apare la zi în cadrul județului.

Resurse gemologice

Vom prezenta în continuare tipurile principale de resurse gemologice generate de cele două domenii petrografice prezente în cadrul județului.

Domeniul sedimentar (90%=3334,5 km²)

Principalele minerale de interes gemologic le vom prezenta în ordinea vechimii formațiunilor generatoare.

- **Radiolarite.** În cadrul depozitelor triasice din munții Perșani, ce apar sub forma unor olistolite înglobate de depozitele eocretacice de Wildflysch, se intercalează radiolarite roșii, din

care varietățile dure și omogene ca și culoare pot prezenta un oarecare interes gemologic. În zona Vârghiș ele apar pe văile Vârghișului, Carhaga, Șoimului, Cuptoarelor, Sârmanului, Tepeului, Hășmașului, Nadeșului și Hidagoșului.

- **„Diamante de Maramureș”.** De pânza șisturilor negre (de Audia, ce cuprinde depozite Neocomian-Albiene) sunt legate apariții de „Diamante de Maramureș” (cristale idiomorfe și limpezi de cuarț, de 1-5 mm). Șisturile negre din zona lor tipică de la Covasna sunt alcătuite din următoarele trei complexe litologice:

Complexul de sferosiderite format din șisturi argiloase negre, gresii calcaroase, silicolite negre (lidiene) și calcare sideritice;

Complexul șisturilor negre ce conțin subordonat și strate de gresii și silicolite negre (lidiene spongolitice);

Complexul gresiilor glauconitice silicifiate.

„Diamantele de Maramureș”, acele mici cristale de cuarț perfect cristalizate (idiomorfe), de limpezimea apelor de cleștar și prezentând străluciri similare diamantelor, apar în cadrul pachetelor de șisturi din cadrul primelor două complexe, ce cuprind diaclaze albe de calcit (uneori și siderit), ce se dispun perpendicular pe stratificația șisturilor. Aceste „Diamante de Maramureș” au fost descrise pentru prima dată de J. E. FICHTEL (1780) de la Bocicoiul Mare pe Tisa (lângă Sighet), de la pârâul Pletca, situat pe drumul dintre Bocicoi și localitatea Lunca pe Tisa. Ele erau denumite de localnici „dragă”, ce a fost transformat de oamenii de știință în „Dragomite”, derivă de la cuvântul român „dragă”. A. KOCH le consideră cele mai frumoase cristale de cuarț din Transilvania. Ele mai apar și în formațiunile geologice ce se continuă la nord de Tisa, în Ucraina subcarpatică, unde pot atinge dimensiuni de 1-2 centimetri. Am dori a menționa în mod expres că ele nu au o geneză hidrotermală, ci sunt cristale de cuarț de neformațiune. Ca atare, utilizarea denumirii de „Diamante de Maramureș” pentru unele cristale de cuarț biterminate găsite în mina de la Herja și Baia Sprie este total eronată. Aceste „Diamante de Maramureș” constituiesc o caracteristică mineralogică a tuturor stivelor de șisturi negre cu

diacłaze de calcită (asociate cu o substanță neagră organică pulverulentă) din Carpații Orientali, și ca atare ele pot fi întâlnite în Carpați de la Bocicoiul Mare în nord și până la Întorsura Buzăului în sud.

În aria județului Covasna ele au fost semnalate de către Fr. Ritter v. HAUER (1859) de la Ojdula, de pe pârâul Lunca Mică (spre Cheile Oituzului și de pe așa numitul drum noroios). Aceleași cristale de cuarț au fost găsite și în carotele de foraj efectuate la Ghelinta (semnalare: Carol LÁSZLÓ). Ele sunt cunoscute și de la Covasna, de pe pâraiele Zănelor și Horgazu de lângă sanatoriul Covasna. Aria lor de apariție în cadrul județului se întinde de la Ojdula și Ghe-lința, la Zagon, Păpăuți, Barcani și Sita Buzăului în sud.

Din șisturile negre cu diacłaze de calcit ele pot fi extrase atacând proba prelevată cu acid clorhidric, într-un vas de sticlă sau porțelan. Cristalele de cuarț de la Ojdula, deși sunt mai mici ca cele de la Bocicoiu, sunt mult mai strălucitoare. Cristalele de cuarț astfel degajate pot fi utilizate în gemologie prin montarea lor direct pe bijuterii sau obiecte de artă. Ele erau la modă în secolele trecute în imperiul Austro-Ungar, fiind uneori montate chiar pe mânerule unor săbii de paradă.

- **Lidiene.** Nivele silicolitice alcătuite din gâze-spongolite și lidiene apar și în primul nivel al complexului inferior sideritic, dar ele sunt mai frecvente în complexul median cu lidiene, în special în nivelul median al cuarțșiturilor și cu deosebire în nivelul superior silicofitic. Lidienele sunt alcătuite din materiale terigene (arenite + siltic) și materiale chemogene (calcedonie și cuarț microcristalin). Materialele epiclastice apar în proporție de 10-25%, la care se adaugă spiculi de spongieri în proporție de 30-40%, radiolari 2-5%, și bineînțeles restul îl formează cimentul silicios. Duritatea lor mare, omogenitatea constituenților și culoarea lor neagră le recomandă și pentru utilizări gemologice. În același timp lidienele mai au și o utilizare în practica bijuterierilor aurari, fiind folosite după o prealabilă prelucrare ca pietre de încercare a obiectelor de aur.

Chiar și unele concrețiuni sferosideritice secționare pot prezenta structuri interne mai deosebite, ce ar putea interesa domeniul gemologiei.

De la Barcani, din șeaua dealului Costan-da se cunosc o serie de silixuri, ce par a proveni din cadrul șiturilor negre situate mai spre est de localitate.

- **Chihlimbar.** Din cadrul pânzei de Tarcău din zona județului Covasna a fost citat încă din secolul trecut (G. M. MURGOCI) prezența chihlimbarului în hotarul localității Zăbala, fără a se specifica alte detalii topografice. O cercetare mai minuțioasă a depozitelor oligocene ce apar în partea estică a județului între localitățile Poian și Brețcu în nord și continuându-se ca fășii spre sud prin hotarele localităților Ojdula, Covasna, Comandău și Sita Buzăului, l-ar putea localiza.

- **Septarii.** De pe pârâul Pataca, afluent al râului Bâsca Mare situat la sud de Comandău, se citează apariții de septarii carbonatice, care secționare și lustruite prezintă inedite și curioase aspecte estetice, ce se încadrează în categoria pietrelor cu imagini. Deoarece la noi în țară septariile sunt amintite doar sporadic, zona ar merita a fi cercetată mai îndeaproape.

- **Lemne silicifiate.** Lemne silicifiate cu structuri organice bine conservate apar îndeosebi în stivele grezoase ale oligocenului (gresia de Kliwa inferioară și superioară) dar și în alte formațiuni geologice de diverse vârste. Ele pot fi găsite mai rar în situ (în stratele de gresii), deoarece ele ajung cu timpul în aluviunile pâraielor, ce străbat asemenea zone. Fragmentele de lemne silicifiate cu structurile lor specifice bine păstrate constituiesc materii prime utilizabile în gemologie.

- **Menilite.** Chiar și unele varietăți de menilite, îndeosebi cele compacte și omogene pot prezenta un oarecare interes gemologic. Ca și lemnele silicifiate, ele apar pe văile din localitățile Sânzieni, Petriceni, Valea Cașinului, Poian, Ojdula, Comandău și Sita Buzăului.

- **Aragonit.** Aragonitul stratificat ce apare mineralizat pe pârâul Hanko, situat la nord de Covasna, ar putea prezenta și unele varietăți utilizabile în gemologie.

Domeniul magmatic (10% = 370,5 km²)

Deși eruptivul mai vechi triasic (diabaze) și mai ales eruptivul neogen (andezitic) din sudul munților Harghita, apare pe arii restrânse, totuși

acest domeniu a dat naștere la numeroase iviri de minerale dure, unele utilizabile parțial și în gemologie. Aceste iviri în majoritatea cazurilor nu sunt amplasate în cadrul rocilor eruptive și a piroclastitelor acestora, ci mai ales în rocile sedimentare din imediata lor vecinătate.

– **Serpentinite.** În zona Vârghiș, în cadrul sectorului nordic al munților Perșani apar serpentinite verzi cu vinișoare fine de azbest, ce se șlefuiesc foarte ușor, obținându-se geme cu un luciu satinat. Nu este exclusă apariția serpentinitelor nobile de culoare verde deschis, utilizabile cu deosebire în confecționarea gemelor și obiectelor de artă. Serpentinitele apar pe văile Nadașului, Sărmanului și Hidagoșului.

– **Opaluri.** Deși majoritatea ivirilor de opaluri, atât de frecvent întâlnite în zona Baraoltului, sunt situate în depozite sedimentare, totuși ele au o geneză legată de crupțiile vulcanice din zonă, și ca atare le vom trata la domeniul magmatic. Aceste iviri de opaluri au fost semnalate încă din secolul trecut de BIELZ și HERBICH, fiind apoi tratate sub aspect genetic de E. JEKELIUS (1923), J. BÁNYAI (1932–1938) și de GHIURCA, DÉNES și BOÉR (1996).

Opalul, această formă de bioxid de siliciu hidratat apare în natură sub mai multe aspecte, dintre care două sunt considerate în gemologie ca nobile: opalul prețios puternic iridescent, opalul de foc și opalul comun. Până în prezent la noi în țară nu au fost semnalate opaluri din primele două categorii.

Din categoria opalului comun la noi în țară sunt cunoscute următoarele varietăți: opalul incolor sau hialit, opalul de lemn sau mai bine zis lemnul fosilizat prin opalizare, opalul alb sau opalul de lapte, opalul porțelan opac, opalul dendritic (cu dendrite manganoase), opalul cașolong, translucid cu reflexe sidefoase, opalul negru, opalul limnic cu resturi de baltă fosilizate și gasteropode de apă dulce și opalul comun în general alb-cenușiu. Între aceste varietăți există desigur o serie de varietăți de tranziție de la o formă la alta.

Deoarece într-o lucrare recentă (GHIURCA, DÉNES, BOÉR 1996) asupra opalurilor din partea de nord a Bazinului Baraolt se fac o serie de considerații asupra genezei lor, tipurile princi-

pale identificate și harta răspândirii ocurențelor, în cele ce urmează vom aminti doar principalele localități în care ele apar. Iviri de opaluri limnice stratiforme și lenticulare apar în hotarele următoarelor așezări: Brăduț, Tălișoara, Doboșeni, Filia, Baraolt, Biborțeni, Herculean, Bățani Mici, Bodoș, Căpeni, Bățani Mari și Aita Seacă. Uneori opalurile sunt asociate cu zăcăminte de diatomit și de minereuri de fier. Sunt utilizabile în scopuri gemologice doar acele varietăți de opaluri comune, care prezintă nuanțe de culori mai vii, mai omogene și luciu mai puternic, cum ar fi opalul negru, opalul de ficat, opalul de lemn etc. Ele pot fi tăiate în placaje sau pot servi la confecționarea unor obiecte (bibelouri, statuete).

– **Pechștein.** De la Turia literatura veche amintește de prezența pechșteinului, care e o varietate de sticlă vulcanică de culoare brună-verzuie, ce poate fi utilizată și în gemologie.

Considerații arheologice

Utilizarea de către omul paleolitic și neolitic a materialelor dure în confecționarea primelor sale unelte de tăiat și de străpuns, constituie o caracteristică esențială a tuturor populațiilor aflate pe prima lor treaptă de dezvoltare. Prezența în cadrul județului în aflorimente naturale și în pietrișurile râurilor, a mineralelor și rocilor dure, cum sunt lidienele, menilitele, radiolaritele, lemnele silicifiate, a calcedoniilor și mai ales a diverselor varietăți de opal, a constituit pentru vechile populații o sursă importantă de materii prime utilizate în confecționarea uneltelor.

Un bun cunoscător al actualelor resurse de roci și minerale dure din județ, are toate șansele de a face ample studii comparative cu uneltele de silexuri aflate în colecțiile muzeelor arheologice cu scopul stabilirii provenienței lor topografice din arii apropiate sau mai îndepărtate. O bună colaborare între gemologi și arheologi în acest domeniu poate aduce contribuții importante cu privire la varietățile de minerale și roci dure utilizate în confecționarea uneltelor, precum și la zonele din care ele au fost recoltate.

Întâmplător, noi deținem un obiect arheologic ovoidal confecționat din lidit (silicolit

negru specific ariilor carpatice), ce a fost găsit în județul Satu Mare (în localitatea Botiz), probabil într-o stațiune paleolitică. Acest obiect servea probabil la triturarea semințelor de ierburi. Pe el se poate reconstitui locul în care obiectul era prins de cele trei degete ale mâinii spre a fi folosit în operația de triturare a semințelor, ca urmare a unei utilizări îndelungate.

Concluzii

Deși aria județului nu deține minerale cu calități de gemme de mare valoare, cu excepția chihlimbarului (citată doar în secolul trecut), totuși în zonă se cunosc o serie de iviri de opaluri comune, lidiene, lemne silicificate, „Diamante de Maramureș”, radiolarite, menilite, serpentinite etc., din care unele varietăți prezintă interese deosebite pentru gemologie. Pentru creșterea potențialului gemologic ar fi necesar ca acele persoane pasionate de frumusețea pietrelor să continue prospectarea zonelor mai puțin cunoscute în vederea identificării unor noi varietăți de minerale și roci utilizabile în gemologie.

În concluzie, zestrea de resurse gemologice cunoscută în etapa actuală în cadrul județului Covasna este suficient de bogată pentru a asigura funcționarea unor ateliere gemologice artisanale.

Bibliografie

1. BÁNYAI János (1932): *A Hargita déli részének opál lerakódásairól*, Magy. Tud. Akad. Math. és term. tud. Ért., XLIX. 196.
2. BÁNYAI János (1957): *A Magyar Autonóm Tartomány hasznosítható ásványi kincsei*. București.
3. GHIURCA, Virgil (1995): *Considerații cu privire la resursele gemologice ale județului Bistrița-Năsăud*. Muz. Jud. Bistrița-Năsăud. Studii și Cercetări. 1. Bistrița.
4. GHIURCA, Virgil (1996): *Armonii cromatice la pietrele de podoabă din România. Addenda. Potențialul de minerale cu calități de gemme din județul Arad*. Muzeul Arad. Armonii naturale I. Arad.
5. GHIURCA, Virgil (1996): *Considerații privind resursele gemologice ale județului Prahova*. Fundația oamenilor de știință Prahova. Simpozionul de resurse minerale. Buletin informativ. nr. 2. Ploiești.
6. GHIURCA, Virgil; DÉNES István; BOÉR Hunor (1996): *Contribuții la studiul silicitelor din partea de nord a*

Bazinului Baraolt. Muzeul Național Secuiesc. ACTA – 1996. Sfântu Gheorghe.

7. GHIURCA, Virgil (1995): *Resurse gemologice legate de manifestările postvulcanice din Carpații Orientali*. Muzeul Național Secuiesc. ACTA – 1995. Sfântu Gheorghe.

8. GHIURCA, Virgil; VALACZKAI, Tiberiu (1996): *„Diamante de Maramureș” – mineralogeneză și gemologie*. Muzeul Bistrița-Năsăud. Studii și Cercetări. Șt. naturii. 2. Bistrița.

9. GHIURCA, Virgil (1996): *Pietre cu peisaje, imagini și forme sculpturale artistice*. Muzeul Bistrița-Năsăud. Studii și Cercetări. Șt. Nat., 2. Bistrița.

10. GHIURCA, Virgil (1997): *Resurse de interes gemologic din județul Sălaj*. Muz. Bistrița Năsăud. Stud. și Cerc. Șt. nat. 3. Bistrița.

GHIURCA, Virgil; TODORAN, Vasile (1997): *Septariile silicioase din calcarele de Rona (Sălaj)*. Muz. Jud. Bistrița-Năsăud. Stud. și Cerc. Șt. nat. 3. Bistrița.

11. GHIURCA, Virgil (1986): *Evaluarea potențialului gemologic al județelor din România* (manuscris). Cluj.

12. JEKELIUS, E. (1932): *Les dépôts de Geyserite du bassin dacien de Baraolt (Transylvania)*. Bull. Sect. Sc. Ac. Roum. VIII (1922–1923). 168–175. București.

Kovácsna megye gemológiai tartalékai (Kivonat)

A dolgozat egy, az országos gemológiai tartalékokat megyénként áttekintő cikksorozat része, a helyi erőforrások teljesebb feltárásához és felhasználásához kíván hozzájárulni. (Eddig Beszterce-Naszód, Arad, Szilágy, Prahova megyék, illetve a kézirat leadásakor nyomdakészek voltak már a Maros, Hunyad, Temes, Hargita megyéket bemutató részek is – utóbbi szintén a jelen ACTA – 1998 kötetben jelenik meg.) Kovácsna megyében a magmatikus és az üledékes formációk egyaránt gemológiai értékűek.

Az üledékes kőzetekre (90%) radiolaritok, „máramarosi gyémántok”, szilikolitek, borostyán, faopálok, menilitek stb. a jellemzőek. A magmatikus területről (10%) kalcedonok, serpentinitok, nagyon változatos opálok, faopál, pechstein ismertek. Gemológiai potenciálja alapján Kovácsna megye 12. Románia 41 megyéjéből, mintegy 3,04%-a található itt az ország gemológiai értékű tartalékainak.

Gemological Resources in Covasna County

(Abstract)

The paper is part of a series of articles that reflect the gemological resources divided according to counties from the whole country and aims at contributing to a more complete presentation of the local sources of energy. The presentations from the counties Bistrița-Năsăud, Arad, Sălaj, and Prahova was published. So far, presentations in manuscripts have been updated from Mureș, Hunedoara, Timiș and Harghita. (This last one appeared in ACTA - 1998, too. **The edit.**) In Covasna county both the sedimentary, and the magmatic and metamorphic formations are of a gemological value. Characteristic for the sedimentary domain (90%) are the radiolarites, the „diamonds of Maramureș”, the wood-opals, the silicolites, the menylites etc. From the magmatic domain (10%) the calcedons, serpentinites opals, wood-opals, pechsteins. On the basis of its gemological resources, Covasna county is on the 12th place among the 41 counties of Romania, and 3.04% of the gemological resources of the country are to be found here.

Ásványvízkutatás és szénhidrogének a Keleti-Kárpátokban 1908 előtt (Tudománytörténeti áttekintés)

(Kivonat)

A dolgozat számba veszi azokat az információkat, melyek az ásványvízkutatás révén szolgáltak adatokkal a szénhidrogének elterjedésére vonatkozóan a Keleti-Kárpátok területén, illetve a csatlakozó vulkáni mofettaövezetben (Szejke-fürdő, Kovászna, Málnás-Üvegcsúr, Dragomérfalva, Korond, Kászonjakabfalva, Székelyudvarhely-Kápolna-fürdő, Borsabánya, Bodok), az Erdélyi-medence földgázkincse felfedezését megelőző időkből.

Az így nyert ismeretek felhasználása az erdélyrészi szénhidrogén-kutatás hőskorában egyértelmű, de úgy tűnik, hogy a kutatások eredménytelensége a szervezési és gazdasági nehézségeken túl, a létező kőolajföldtani ismeretek ellenére, jórészt a rosszul felépített munkahipotézisnek és (ezzel összefüggésben) egy makacs tekintélytiszteletnek köszönhető.

Azon kevés szakember (Walter HEINRICH, Anton FAUCK, de inkább Albert ERNST, Otto PHLEPS, Konrad OEBECKE, és Max BLANCKENHORN), akik a kérdést helyesen próbálták megközelíteni, igazuknak nem tudtak hitelt és híveket szerezni, nem tudták a kutatásokat idejében helyes mederbe terelni. Így, ami számukra evidencia volt, a tudós világ nagy része, valamint a vállalkozók, az ipar számára váratlan meglepetésként hatott. Az erdélyi földgáz (újra-)felfedezése az ország gazdaságát felkészületlenül találta.

*

Az erdélyi szénhidrogének kutatástörténetével foglalkozva, arra figyeltem fel, hogy a kezdeti időszakban az ásványvízkutatás meglepően sok adatot szolgáltatott a kőolaj után nyomozó geológusoknak és vállalkozóknak. Ezeket és korabeli felhasználásuk hatékonyságát próbáltam tettenérni jelen tanulmányomban.

A terület, melyre e dolgozat adatai vonatkoznak, a Keleti-Kárpátok vonulata, beleértve a Kárpát-kanyar hegyeit is (mivel azok földtanilag ugyanabba az egységbe tartoznak). Sőt, figyelmem kiterjed az Erdélyi-medence keleti peremére is, arra a vidékre, mely még a vulkáni mofetta-övezet részét képezi [69], [70].

Időben azt az intervallumot vizsgáltam, mely az ásványvízkutatás kezdeteitől az Erdélyi-medence földgázterületeinek 1908-bani felfedezéséig tartott, ugyanis ez a momentum gyökeres változást jelentett az erdélyi szénhidrogén-kutatás irányulásában és módszereiben.

*

Ha előzetesen, röviden összefoglalva, vázolni akarjuk az itteni ásványvizek kutatástörténetét, a következőket szükséges megemlíteni:

Az nyilvánvaló, hogy az ásványvizeket hamarabb ismerte és használta az ember, mintsem arról írásos emlékek maradtak volna. A 15., de még inkább a 16. századtól kezdve már vannak ilyen adatok az erdélyi ásványvizekről [80], [77]. Ám azok írásos említése még nem jelenti a kutatásukat. Ugyan a 17. századtól kezdve nagy előszeretettel használták a gyógyvizeket terápiás célokra hazánkban is, igazi kutatásuk, sőt, annak valóságos divatja a 18. században kezdődött. Előfeltétele a tudományos vegyelemzés módszereinek kialakulása és tökéletesedése volt [79]. Mondani sem kell, e tekintetben is, Erdélyben később indult be ez a gyakorlat. Ez részben a szakemberhiánynak [83], de esetleg az osztrák gyarmatosító politikának is betudható [80]. Tény, hogy Ausztria és Csehország területén hamarabb megkezdődtek az ásványvízelemzések. Magyarországon 1763-tól helytartói tanácsi rendeletre gyűjtették az orvosok („fizikusok”) az ásványvizeket és elemezték a vízösszetételt. Azon-

ban Erdély önálló adminisztrációja révén, Adam CHENOT, az itteni protofizikus (= főorvos), csak 1773-ban küldte szét azt a körlevelet, melyben az orvosi kart erre a munkára felkérte [84]. Igaz, Erdélyben végeztek már hamarabb is ásványvízelemzéseket, ezek egy része elvesztődött, egy része levéltárakban lapul, és csak kivételesen jelentek meg nyomtatásban, mint a MÁTYUS István „Dietetica”-jába bekerültek [53].

Az első önálló ásványvíz-monográfia még a rendelet évében megjelent Lucas WAGNER tollából, zömmel a Székelyföld ásványvizeit ismertetve [89].

Kiemelkedő összefoglaló munka az ugyanabban az évben elkezdett és 1777-ben kiadott mű, a „Gesundbrunnen der Oesterreichischen Monarchie”, melyet Heinrich Johann CRANZ kompillált [19].

A 18. század utolsó három évtizedének ásványvízkutatói közül említésre méltó: MÁTYUS István, FRIDVALSZKY János, Lucas WAGNER, Joseph Benjamin BARBENIUS, a századfordulón NYULAS Ferenc és mások (csak mint érdekességet említem a nyelvújító ARANKA György nevét, aki szintén „besegített”, ám az ő hozzájárulását még az utókor is jóindulatú fenntartással kezeli [83]).

A múlt század elejének székelyföldi és máramarosi ásványvízkutatói közül kiemelkedő KITAIBEL Pál, GERGELYFFY András, PATAKI Sámuel, Vasile POPP és BÉLTEKI Sámuel személyisége és munkássága.

A kémia modernizálásával, a balneológia önállósodásával a 19. század második felében az ásványvízkutatás hatalmasat lépett előre. Irodalma könyvtáryira szaporodott, s a tárgyalt területről is rengeteg adat látott napvilágot. A terjedősség elkerülése végett, itt már kénytelenek leszünk beérni csak néhány névvel. Azokéval, akik témánk szempontjából lényegeset mondtak: BERNÁTH József, BOLEMANN István, HANKÓ Vilmos, Friedrich FOLBERTH, Friedrich FRONIUS, LENGYEL Béla, Carl Ludwig SIGMUND, SOLYMOSI Lajos és mások.

*

Ami a szénhidrogének keleti-kárpátokbeli előfordulásának ismerettörténetét illeti, itt is

elmondható, hogy a krónikások jóval később jegyezték fel, minthogy a gyakorlatias közép azt használni kezdte volna. CSÍKI Gábor [23] a 10. századtól kezdődően sorol fel példákat arra, miként használták a középkori magyarok a szénhidrogéneket hadászati célokra. De hogy mikortól kezdve alkalmazták a kőolajat kocsikenésre és világításra tájainkon, nem jegyezte azt fel a történetírás. Itteni előfordulásáról, s a helybéli anyag hasznosításáról, mai tudásunk szerint, legelőször Francesco MASSARO tett említést: „úgyszintén, itt Erdélyben fekete viaszhegyek is találhatóak, mely anyag a kőből csepeg, majd megmered, mint a fák gyantája. Szaga nagyon hasonlít a kőolajkátrányéhoz. Viaszgyertyát készítenek belőle, ami jól ég.” – írta a velencei doge titkáranak, Zuan Batísta RAMUSIONAK 1520. május 1-én [46]. Magának a dogének, három évvel később írt jelentésében már így fogalmazott: „Erdélyben és Mysiában [=Moesia], azaz Oláhországban rendelkeznek egy fekete viasszal, mely egy kőolajkátrány-illatú folyadékból képződik bizonyos hegységből, egy ártéri síkon (?) [= Bassa], vagy tóban, és egy idő után megmered mint a viasz, ez is egy kőolaj-féleség, melyet az »antik« szerzők aszfaltnak neveznek.” (Megj.: Maria HOLBAN lábjegyzete szerint nem egyértelmű, hogy MASSARO Havasalföldre, vagy Moldvára utal).

1536-ban OLÁH Miklós is írt az itteni kőolajról [61].

Georgius AGRICOLA is említette a Kárpátokban előforduló kőolajat, sőt, leírta és ábrázolta a kitermelés és feldolgozás módját. (Művének első kiadásában 1546-ból való.) [2]

1638-ban Ciro SPONTONI is – legalább ebben a tekintetben – hiteles adatokat közölt a kőolaj itteni előfordulásáról és felhasználásáról [78]. (Egyébként az ő szavahihetőségét SZAMOSKÖZI István [82] kérdőjelezte meg.) Szavait szóról szóra átvette, közel 50 év múltán (1686-ban), a gall NÉVTELEN [97].

Ami ezen említéseknek a földrajzi pontosítását illeti, sajnos csak találgatásokra vagyunk utalva, de nagy valószínűség szerint a Csíkygimes és Sósmező határában lévő előfordulásokra hivatkoznak, esetleg – amint alább indokolni fogom – Kovászna környékére. Mindenképpen, az

első keleti-kárpátokbeli lokalizált adatok: FRIDVALSZKY János, 1769 [33] Csíkgyimesre és Johann Ehrenreich FICHTEL, 1780 [30] az Ojtozisorosra, azaz Sósmezőre vonatkoznak. Utóbbi szerző említette, hogy a kőolajat Erdélyben a magyarok „deget”-nek, a románok „dohot”-nak nevezik: Emil POP mutatott rá, hogy csek szláv kölcsönszavak, és a rutén dohoti, az orosz digoti, valamint a cseh dehet szókkal rokoníthatók [65]. Ez azt sugallja, hogy ennél ismeretét és használatát a betelepülő magyarok, sőt a románok is, a korábban itt élő szlávoktól vették át.

Közben – lásd fennebb –, 1773-ban bekapcsolódott az ásványvízkutatás is a kőolaj Keleti-Kárpátokbeli elterjedésének nyomokövetésébe.

Az ezt követő időszakot csak egészen nagy vonalakban vázoló, mivel bő és hozzáférhető irodalma van: [21], [22], [39], [23], [24], [25], [55] stb.

Az adatok ugyan gyűltek, de célirányos, vagy érdemleges kutatás az 1850-es évekig a Keleti-Kárpátokban nem kezdődött el. Felbuzdulva az ezidőtájt kirobbanó amerikai pteróleum-láztól, a már korábbi romániai és galíciai sikerektől, itt is, természetesen legelőször Sósmezőn, ahol korábban volt kezdetleges kitermelés, de amelynek már az emléke is megfakul [37], elkezdődtek a célirányos, de még igen kezdetlegesnek mondható vállalkozói kutatások, de reménykeltő eredmények hiányában befulladtak.

Azt követően, hogy 1863-ban megjelent az erdélyi földtani térképezés hőskorát lezáró, korszakalkotó monográfia: Franz HAUER és Guido STACHE „**Geologie Siebenbürgens**” című munkája, majd 1869-ben (GROVE István akkori földművelésügyi-, ipari- és kereskedelemügyi miniszter bölcs kezdeményezésének köszönhetően [18]) megalakult a Magyar Királyi Föld-tani Intézet, és elkezdődött a szakszerű és rendszeres földtani térképezés és terepmunka, a hetvenes évek végére újra felélénkült a vállalkozói kedv, és újraindult a kőolajkutatás. Ekkor is Sósmező jeleskedett, de kutattak Zabolán, Gelence mellett a Putna-völgyében, a Gyimeseken és Máramarosban az Iza-völgyében: Dragomérfalva, Felsőszelistye és Batiza határába. A kutatómunkálatokat ekkor már jobbra fúrásokkal is folytatták (Sósmező, Iza-völgye, Gyimesek) de

igazából nem sok sikerrel. A kitermelt mennyiséget a korabeli statisztika nem is vette figyelembe. Mivel a legtöbb szakember és vállalkozó merészen hitt az itteni gazdag telepekben s egy virágzó kőolajipar jövőjében, a szaksajtó, és nem csak az, a pesszimiztákkal vívott éles szócákat tanúja volt. De keresték a kudarc okait is: egyfelől a tőkehiányt, a zártkutatmányi uszorázást, másfelől a vállalkozók és kivitelezők kellő szakértelmének hiányát, a fúrások csekély mélységét okolták. Hozzátenném, hogy a már létező földtani modelleket nem tudták hatékony munka-hipotézisbe foglalni. De erről majd később.

„A kutatások hivatalosan is tudományos alapokra való helyezése WEKERLE Sándor pénzügyminiszter 1893. jún. 12-én kelt, a Földtani Intézet igazgatójához, BÖCKH Jánoshoz címzett levelével kezdődött” [55]. E levél értelmében a most már államilag is támogatott kutatófúrásokat az Intézet felügyelete alatt, alapos tanulmányozást követően kellett mélyíteni. Ennek következtében a Földtani Intézet a petróleum ígéretes előfordulási területeit szakembereivel részletesen áttanulmányoztatta [68]. Erdélyben a sikert mégis a véletlen hozta a földgáz 1908-as (újra-)elfedezésével. De ez már egy másik téma.

*

Térjünk most rá kitűzött témánk – ahogy azt a bevezető bekezdésben rögzítettük – tárgyalására.

Tanulmányunkban nem foglalkozunk azokkal az ásványvíz-előfordulásokkal, melyeknek közelében szénhidrogén nyomokat találtak, ha azok nem az ásványvízkutatáshoz kötődnek, de ábécé szerint felsoroljuk azokat; a legrégebbi vonatkozó irodalmi adatot is említve: **Barót-Köpec** (a szénteleg fekéjében bitumenes palák – 1909 [45]), **Borszék** (bitumenes pala a szénteleg fedőjében – 1902 [44]), **Csíkgyimes** (sokat vitatott lelőhely, többször nekirugaszkodtak kutatásának is, de gazdaságos eredmények nélkül; elsőnek FRIDVALSZKY János említi 1767-ben a vidéken lévő kőolajforrásokat [33]), **Csíkszentmihály, Csíkszentmiklós és Csíkszenttamás** határaitban 1889 táján kőolaj utáni zártkutatmányok köttettek [17], **Felsővisó** (1908 – kutatófúrás [100]), **Jód** (1885 – kőolajnyomok [85]),

Kapnikbánya (1855 – kőolajnyom [1]), **Kővár-füred** (1871 – aszfaltnyomok [67]), **Parajd** (metánszivárgás és kőolajnyomok a só fedőjéből – 1890 [96], utóbb gázdómot körvonalaztak itt [63]), **Párva** (oligocén bitumenes palák – 1890 [52]), **Rónaszék** (1809 – bányalég, azaz metán a sóban [70], és bitumenes palák a fedőjében [20]), **Sósmező** (kőolajforrások – 1780 [30], itt, amint már láttuk, a 19. sz. utolsó harmadában sokat kutatták, kevés sikerrel), **Sugatag** (bitumenes pala a só fedőjében – 1821 [20]), **Szacsal** (kőolajfúrások már 1880-tól [35], később egyike a legjobban megkutatott lelőhelyeknek – lásd BÖCKH János alapos monográfiáját [15]), **Torja** (1878 – kőolajpalák [43], de később metánnomok is [98]), **Zabola** (1891-ben már zártkutatómánya van itt kőolajra [93]).

*

Melyek tehát azok az ásványvizek, amelyek a tárgyalt kor geológusainak információkat szolgáltathattak a szénhidrogének elterjedéséről? (A bemutatás sorrendje a szénhidrogénnyomok első említésének időrendjét követi.)

Kőolajtartalmú ásványvíz létének első említése az általunk vizsgált területről 1773-ból való és az a **Székelyudvarhely** melletti **Szejkefürdő** hírneves borvízforrására vonatkozik. Nyilván Lucas WAGNER említett munkájáról [90] van szó. Az ide vonatkozó adatait a neves marosvásárhelyi orvosdoktor, MÁTYUS Istvántól kölcsönözte, aki az itteni (mint szombatfalvit említi) ásványvízről azt írta, hogy annak „íze is, szaga is bitumenes-kénes”. Amit később is sokan említenek e vízről, BÉLTEKI Sámuel – egy későbbi ásványvíz-monográfia (1818) szerzője – így fogalmazott meg: „ámbar kellemetlen kőolajszagú, benne semmi bitumenes nyomot nem lehet felfedezni” [9].

LENGYEL Béla, a pesti egyetem gyógy-szerkémia tanára, aki 1880-ban a Szejke-forrás vizének igen pontos vegyelemzését végezte el, szempontunkból lényeges új adatot közölt: „A forrásból előtörő gáz 100 térfogatában van: / Szénsav 18,20 térfogat / Mocsárlég [vagyis metán] 81,01 térfogat [%]” [57]. SOLYMOSSI Lajos – az időtájt a Székelyudvarhelyi Főreál-iskola igazgatója – pontosított: Szombatfalva határában

két forrás van, és mindkettő Szejke néven ismert; egy hideg, kénes, sós, ebből áramlik a földgáz (melynek összetételét LENGYEL adataival egyezőként adta meg) és egy meszes-vasas, savanyú, az amely kőolajszagú [75]. Ez utóbbit 1889-ben újra elemezte, megállapítva 0,038 ezrelékben annak oldott, illószerves-anyagtartalmát [76]. Újdonság e munkában az is, hogy ebben a forrásban is kimutatta a metán jelenlétét, igaz, sokkal kisebb részarányban: 9,71 % CH₄, 90,29 % CO₂ ellenében. Adatait később PÁLFY Mór idézte [62].

Az elmondottak után természetes, hogy a szejke-fürdői szénhidrogén-előfordulás bekerült minden számottevő ásványleltárba [51], [11], [95].

Kovácsna borvizeinek kőolajtartalmára vonatkozó első adatunk Heinrich Johann CRANZ 1777-es monográfiájában [19] található. A szerző Mathaeus WEDERER egykori freibergi tanár adataira támaszkodva említett e fürdőhelyen egy állítólagos, kőolajban gazdag melegforrást, melynek vizét a pór népek használatra kimérve adták volna. Ezt az adatot közel másfél évtizeddel később Joseph Benjamin BARBENIUS is átvette [8], de utóbb senki sem erősítette meg. Személyesen nem tartom kizártnak, hogy egy olyan, már rég eltörmődött, elfelejtett kőolajforrás lett volna, amelyet már 1556-ban Georgius AGRICOLA említett és ábrázolt a Kárpátokból [2].

1894 szeptemberében BÖCKH János, a Magyar Királyi Földtani Intézet akkori alelnöke (egy év után már elnöke) ellátogatott Kovácsna-fürdőre, ahol egy olyan megfigyelést tett, melyet 1907-ben közölt. Eszerint a **Pokolsár** szürke, iszapos, felbugyogó vizének felületén petróleumfoltok úsztak, melynek nyomai a fürdő oldalfalain is láthatók voltak [16]. A megfigyelést később más neves geológusok is (mint LÓCZY Lajos, BÖCKH Hugó és VNUTSKÓ Ferenc) megerősítették [99]. Nem meglepő adat ez, ha meggondoljuk, hogy a vidék földtani felépítését képező kárpáti flisben mily gyakoriak a bitumenes palák [7], melyekre már Friedrich FOLBERT megyesi patikus és ásványvízkutató felhívta a szakemberek figyelmét [32]. Így magyarázható, hogy még az első világháború előtt e terület megragadta a vállalkozó kedvű petróleumkutatók figyelt

mét [99]; az más kérdés, hogy gazdasági szempontból ezek máig nem vezettek eredményre.

A már idézett J. B. BARBENIUS 1791-ben megjelent munkájában említette legelőször a **Bugyogó-forrást Málnás (Üvegcsúr)** mellől, melynek vizében kevés kőolajat sejtett [8]. Az adatot majd minden erdélyi ásványleltárba átvették [1], [94], [48], [87], [51], [68], de senki nem ellenőrizte.

Talán a legérdekesebb eset a máramarosi **Dragomérfalva** határában lévő ásványvízé. Története KITAIBEL Pál, a magyar botanika korai óriásával kezdődik. Miután 1785-ben doktorátusát megvédte, azt a megbízatást kapta a kormánytól, hogy tanulmányozza a hazai ásványvizeket, és általában az ország természeti viszonyait. Utazásai során figyelme mindenre kiterjedt. Botanikai megfigyelései révén baráti kapcsolatba került Franz Adam WALDSTEIN-WARTENBERG gróffal, aki munkájában segítette, sőt, Máramarosba útjára elkísérte, majd hatalmas botanikai munkáját, a „*Descriptiones et icones plantarum rariorum Hungariae*”-t megszerkesztette és saját költségén kiadta – így került első szerzői minőségbe. KITAIBEL ásványvíz-kutatási eredményei önálló műként igaz csak halála után jelenhettek meg, de a *Descriptiones* első kötetében, mint Magyarország fizikai környezetének ismertetése, adatai bekerültek.

KITAIBEL, jelzett munkájában [90] (mely 1802-ben jelent meg először, de újabb kiadást is megért, sőt, több szakfolyóirat folytatásokban is közölte) – úgy az ásványvizek, mint a hasznosítható ásványok felsorolásánál – egy kén-petróleumos forrást említett innen. Valós adatát az újabb szerzők is átvették [58], [13], [29], [81] stb.

1858-ban Franz von HAUER és Ferdinand RICHTHOFFEN lovag – két geológus, kik a BACH-korszakban rengeteget tettek Erdély földtani megismeréséért –, megvizsgálták ezt az előfordulást, ami után már több kőolajforrásról tettek említést a falu keleti határából, azt feltételezve azokról, hogy egykori iszapvulkánok [40].

Célirányos kutatások itt is az 1870-es években kezdődtek, sőt az évtized végén már sikeres (ugyan mai mércével jelentéktelen), kiter-

melés is folyt itt [68]. A kitermelt kőolajat sóbányák világítására és a környékbeli lakosság házi igényeire használták, ám idővel az aknák elapadtak, s felhagytak művelésükkel.

1893-ban a kutatások – ezúttal fúrások révén – újra beindultak. Ekkor a vidékről BÖCKH János egy alapos földtani jelentését készített [15]. Hogy milyen nagy reményeket fűztek az itteni kőolaj jövőjéhez, mi sem jellemzi jobban, mint a szinte átláthatatlan mennyiségű tanulmány és vitairat, ami ezzel a témával foglalkozik. Itt nincs hely és mód annak bemutatására, így csak POSEWITZ Tivadar jó mércével megírt monográfiájának könyvészetére utalok [68]. A szomorú tény azonban az, hogy az első fúrás majdnem eredménytelen volt, a második meg igen kis mélységben (85 m) beletört. Ezzel egy jó időre félbeszakadtak a kutatások.

A korondi szénhidrogén előjövetelekről az első tudósítás ERDŐDI Jánosnak a **Nemzeti társalkodóban** 1839-ben megjelent újságcikke [26] volt. Lévén ez egy nehezen elérhető kútfő, érdekes fürdőtörténeti adatokkal, gondolom nem bőbeszédűség idézni az írásból: „Van egy ivó 's két fürdő kútja, [...] és] a' keleti oldalon mintegy 1/2 órányira innen egy sós fürdője, melyhez hasonlóval, legalább jobbal nem dicsekedhetik az testvér haza. Uralkodó rész ebben só, több elemrészek' szerencsés vegyületével u.m. vas, kén, gyanta [értsd: alatta: kőolaj] és nagyon sok gyűladó léggel. [Ez utóbbi, amint később bebizonyosodott, nem más mint metán. A kiemelések tőlem.] Ez nem rég fedeztetett föl, 's már is többek áldják, kiknek eldagadozott 's elebbett lábainkon az allo- és homeopathia több évi kínzás után is kudarcot vallott. Ha e' kútat mint sajátomat Budapest [sic!] mellé tehetném, több jövedelmet nem kívánnék.” Ennek a fürdőnek alighanem ez az első nyomtatásban is megjelent említése, hisz 1836-tól működött [56].

A korondi sósfürdő kőolajtartalmát ezután is sokan említették a szakirodalomban: KŐVÁRI László [56], Carl Ludwig SIGMUND [73], Franz HAUER és Guido STACHE [41], HUNFALVY János [48], BOLEMAN István [14], Eduard Alberth BIELZ [11], C. F. ZINCKEN [96] és Viktor von ZEPHAROVICH [95],

de csak egymás információit vették át. Újat mondott azonban Franz POŠEPNÝ, a még méltó erdélyi tudománytörténeti helyére nem került szellem-óriás, aki itteni működését követően Příbramban a bányászati akadémia professzora lett. Egy írásában [66], kis helyrajzot is közölve, jó szemmel vette észre a hasonlóságot az itteni, illetve a báznai és magyarsárosi gázömlések között; ez utóbbiak a tudományos világ számára már Georg VETTE [88] és Luigi Fernando MAR-SIGLI [59] óta ismertek voltak. Az említett szellemóriások erdélyi földtani vonatkozású ténykedésük érdembeli értékelése még várat magára.

HERBICH Ferenc sokszor idézett 1878. évi [43] munkájában említi, hogy a **kászonja-kabfalvi ásványvízforrásoknak** „föltűnő naph-taíze van”. Nem kizárható, hogy ez a jelzés is bátorította KÖRMENDY Gyula brádi vállalkozót, hogy itt s a környező falvak (Kászonalitz, Kászonyújfalú és Impérfalva) területén a múlt század kilencvenes éveiben kőolaj után kutasson [17].

Székeludvarhelyen 1879-ben SOLY-MOSI Lajos vegyelemmezte az egykori **SOLY-MOSI-fürdő** (nevét nem tőle, hanem az akkori tulajdonosától: SOLYMOSI Jánostól nyerte), a mai **Kápolna-fürdő** vizét. Megállapította, hogy „a vízből nagy mennyiségű gáz fejlődik [... mely] felfogva meggyújtható s kékes lánggal ég”. A gáz összetételéről közölte, hogy annak 87%-a mocsárlég, azaz metán [74].

A **Borsabánya** melletti Csiszla-völgyben (Valea Țisla) lévő **Sándor-fürdő** vizében (mely egy hasonló nevű felhagyott tárnából tör elő) vegyelemzéssel szintén mutattak ki bitumen nyomokat – értesít minket SIEGMETH Károly, a korabeli turistamozgalom kiemelkedő személyisége, egy 1881-ben kelt írásában [72]. (Megjegyzendő, hogy Borsa vidékéről már 1809-ben jelzett Carl Caesar LEONHARD kőolaj-előfordulást [58].)

Bodokról Victor Leopold von ZEPHAROVICH 1893-ban [95] KOCH Antal egy 1885-ös adatára hivatkozva említett borvizekben található kőolajat.

*

Természetesen, nem csak a tárgyalt időszakban vezetett az ásványvízkutatás szénhidro-

gének nyomaira, az újabb idők példáival igen csak megnyúlna a lista. Hogy csak egy jellemző esetet említsünk: **Bodos** községben az ötvenes években fűromunkálatokkal borvíz után kutatva metángázt tártak fel, mely a cső végén meggyújtva méteres lánggal égett [7]. Szempontunkból azonban sokkal lényegesebbek azok az új földtani adatok, melyek megerősítik, vagy cáfolják elődeink megfigyeléseit.

Szejké-fürdőn 1945-ben egy 180 m mélyre hajtott fúrás kőolajtól habzó sósvizet hozott a felszínre [80]; a közvetlen északkeleti szomszédságban, Fenyéden, földgázdómot azonosítottak [63], [31].

Kovácsnán a mofettákban is azonosítottak földgázt 0,421–0,51 %-ban [3], mely összetételében túlnyomórészt (96%) metánt tartalmaz; a 2371 sz. fúrás, a város keleti peremén, gyenge szénhidrogéntelepeket tárt fel az oligocén- és krétakorú összletekben [31].

Dragomérfalván a második világháború után, ugyan rövid ideig és kis mennyiségben, de folyt kőolajkitermelés [36], melyet meghatározatlan időre felfüggesztettek [63].

Amellett, hogy **Korondon** újabb természetes gázszivárgást azonosítottak [6], a szomszédos Parajdon földgázdómot körvonalaztak [31].

*

Elődeink tehát megbízható adatokat gyűjtöttek és testálták az utókorra. De vajon mennyire voltak képesek tényismeretüket a létező elméleti modellel összevetni, és azokat a gyakorlati kutatásban értékesíteni?

Ennek megértéséhez jó lesz röviden felidézni, melyek voltak elődeink kőolajföldtani ismeretei az adott korban, milyen elméleti premisszákból indultak ki általában, illetve konkrétan a Keleti-Kárpátok menti kőolajkutatás esetében.

Még a 18. században kirajzolódott mindkét (máig szembenálló: a szerves és szervetlen eredetre vonatkozó) elmélet a szénhidrogének keletkezéséről [86]. Mindkettőnek elég korán megvoltak a hazai fáklyavívői. A 19. századi elődök már úgy látszik a szerves eredet mellett találtak hozzájuk közelebb álló érveket (a legkorábbi világos magyar nyelvű megfogalmazását ennek 1807-ben egy KOVÁTS Mihály által fordított

munkában [54] találjuk). A só, vagy a sósvizek és a kőolaj együttes előfordulásáról és ezek genetikai összefüggéséről – amiről ma már tudjuk hogy törvényszerűség [SONNENFELD, 1985] –, legelőször a hazánkban is járt, sőt az itteni kőolaj-előfordulásokra is felfigyelő Baltazar HACQUET értekezett 1794-ben [47].

Azt, hogy a földgáz a kőolajjal együtt fordul elő, s ezeket a felszínen iszapvulkánok kísérik, az Apseron-félszigeten szerzett tapasztalatai alapján, Engelbert KÄMPFER már 1712-ben közölte a tudós világgal. Sőt, 1868-ban Wilhelm Hermann ABICH nem csak az iszapvulkánok keletkezését tisztázta, de felismerte azok jelző szerepét a kőolajtárók szerkezetére szempontjából [49].

Az amerikai, galíciai, romániai és kaspi-vidéki tapasztalatok alapján, az erdélyi célirányos petróleumkutatások kezdetére tisztázott fogalommmá vált az anyakőzet, ismerték a tárók közetporozitásának szükségességét, a fedő réteg zárószerepét, sőt az antiklinálisok fontosságát is a telepek lokalizálásában. Gyakorlatilag tehát, egy hatékony kőolajkutatás sok lényeges feltételét ismerték.

Mégis, az általunk vizsgált időszakban az erdélyi szénhidrogénkutatás érdemleges eredményt felmutatni nem tudott. Hol csúszott be a hiba? Leszámítva a már korábban említett anyagi, technikai és spekulációs tényezőket, végeredményben mégiscsak a kutatás elméleti alapjaiban kell keresni a sikertelenség okát.

Ha rápillantunk a földtani térképre kivettelt lelőhelyekre, nyilvánvalóvá válik, hogy néhány bitumenes kőzet előfordulási helyén túl, az összes, a tárgyalt időszakban (hozzátehetjük: és a később) megismert szénhidrogénnyom (kötődjön vagy sem az ásványvízforrásokhoz), három földtani egységhez kapcsolódik: – 1) a külső-kárpáti flisövhöz (részben a kréta flishez, de a jelentősebbek a paleogén flishez), – 2) a máramarosi paleogén flishez és – 3) az erdélyi-medencebeli középső-felső miocén molaszhoz.

A legtöbb kutató pontos, helyénvaló értékelése volt, hogy az Ojtozi-szoros vidéke a külső-kárpáti flishez, tehát az akkori Romániából ismert kőolajvonulathoz tartozik [42], s így rokonítható a galíciai előfordulásokkal is. Az azonban

már túlzás volt, hogy a máramarosi paleogén flis kőolaj-előfordulásait a Borislav (Galícia, ma Ukrajna) környékiekkel egyezőnek nyilvánítsák [34]. Ebből aztán azt a téves következtetést vonták le, hogy minden valamire való, reményre jogosító előfordulás a kréta és paleogén flisben, de leginkább paleogén üledékben keresendő. Tetézte ezt a Zsibó környéki paleogénkorú ozokerit-előfordulás példája is. A magyarországi, de kiváltképp az erdélyi kőolajkutatásra ez a téves nyomta rá a bélyegét. Kulcsszó lett Borislav és a Ropianka-rétegek.

Először Walter HEINRICH ilyvői (Lemberg, L'viv – Ukrajna), bányatanácsos próbálta magyar kollégáit jobb belátásra bírni [91], azt hangsúlyozva, hogy a Kárpátoktól északra és délre különböző fáciesben találhatunk az azonos korú rétegek. Nem sok sikerrel, mert Anton FAUCK ugyanazt a hibát – igaz, kissé gyermeketeg – próbálja (11 év után! – 1906-ban) helyre tenni [28]. Ma már tudjuk, hogy az egymástól független paleogeográfiai helyzetükön túl elsősorban litofácies különbségek adódnak a külső-kárpáti és a máramarosi flis rétegek között, ez utóbbi hátrányára, az itteni homokkövek kisebb permeabilitása révén, ami kedvezőtlen a kitermelés szempontjából [63].

*

A kutatások sikertelenségét azonban egy sokkal nagyobb tévedés is okozta. A tévedés alapjául két tényezőt vehetünk figyelembe: egyrészt, hogy dacára minden elméleti premisszáknak, a kutatást mindig a felszínen található tényleges kőolajnyomok megléte alapján kezdték el [92], másrészt a korabeli tudományos életben túlzottan uralkodott a tekintélytisztelet.

Fejtsük ki ezeket részletelesen.

Az előbbiekben már elhangzott, hogy korán ismert volt a só vagy sósvíz – kőolaj – földgáz genetikai hármassal, mellette, ez utóbbinak felszíni árulkodójele, az iszapvulkán is. Ezeket pedig Erdélyszerte ismerte a nép, hisz állatai számára veszedelmet jelentettek [5]. De ismerte a tudós világ is őket már 1844 óta [12]! A sóról nem is beszélve, óriási irodalmát (mely bővelkedik kőolajnyomok jelzésében FICHTEL óta!) külön dolgozat lenne hivatott ismertetni. Ám egy

olyan jó nevű geológus is, mint SCHAFARZIK Ferenc, azt állította, hogy az téves nézet, mely szerint a sótömszökhöz kötődő sósvíz a szénhidrogének elterjedésével összefügghet. Szerinte ez a nézet „könnyen alkalmas arra, hogy a petróleumkutatókat tévútra vezesse” [71].

Vagy ez is egy megrögzött tekintélytisztelet átka? Lássuk, honnan ered ez a vétség?

E. A. BIELZ (1827–1898), a szász tudományosság autodidakta polihisztorja [38], aki korábban Erdély földtana egyik legjobb ismerője volt, 1865-ben, amikor az amerikai petróleumláz hírei terjedtek hazánkban, a kérdés aktualitásával írt egy cikket, melynek címét így fordíthatjuk magyarra: „**Miért nem fordulnak elő Erdély belső medencéjében petróleumforrások**”. A szerző ebben azt taglalja, hogy a só, mely szerinte is genetikai kapcsolatban van a kőolajjal, igen széles erdélyi elterjedése ellenére nem elégséges feltétele az Erdélyben esetleg elképzelhető tartálékoknak. Véleménye szerint ugyan szénhidrogének valószínűleg itt is képződtek, de a későbbi andezit- s bazaltvulkánossággal járó magas hő azt vagy meggyújtotta s elégette, vagy elgázosította s elszállt (sic!) [10].

A századfordulón nem mert ezzel a nézetrel senki szembeszállni. Sőt, akik akkor ezt megtették, hiába mondták a magukét, süket fülekre találtak.

Az első úttörő ezen a téren Albert ERNST [27] volt, aki 1898-ban kiadott szerény füzetében számbavette az Erdélyi-medence központi részén fellelhető gázömléseket és iszapvulkánokat, és arra az eretnek következtetésre jutott, hogy ezek egy földalatti petróleumkincs felszíni jelei. Ennek az embernek a nevét is alig őrzi a tudománytörténet.

KOCH Antal, az egykori kolozsvári magyar tudományegyetem első földtantanárának volt tanítványa, Otto PHLEPS brassói középiskolai tanár a következő, aki ERNST nyomdokain haladt, de első adatait nem maga, hanem Konrad OEBECKE és Max BLANCKENHORN közölte. Ez utóbbi szerzőpáros úgy került Erdélybe, hogy Carl WOLF, a szebeni takarékpénztár igazgatója két szakember kíséretében, Münchenben, OEBECKE-vel tárgyalás útján

megegyezett egy itteni gazdasági szempontú ásványföldtani kutatásról, melyre aztán OEBECKE magával hívta BLANCKENHORN paleontológust.

Már jelentésük idevonatkozó fejezetcíme rímel a BIELZ dolgozatáéval, mintegy ellenkező előjelet adva a kérdésnek [60]. Nagyjából azt a terepet járták be, amit ERNST, azzal a nem mellékes különbséggel, hogy mint jól informált kutatókhoz illik (valószínűleg PHLEPS tanácsára) el látogattak a medence keleti peremére is, az itt már bemutatott két helyre: Székelyudvarhelyre és Korondra. Következtetésük a medence szénhidrogén-perspektíváira vonatkozólag teljes mértékben pozitív volt. Ugyan a konkrét kutatások megkezdése előtt még alaposabb földtani térképezést tartottak kívánatosnak, máris kijelölték azokat a helyeket, hol véleményük szerint eredményesen lehet majd fúrni, s ha nem is lesz kőolaj – bár olyan külföldi példákat soroltak fel, melyeknél a felsőbb gáztárók alatt, minden felszíni jel hiánya ellenére, nagyobb mélységből bőségesen tört fel a petróleum –, a szintén hasznos földgázra számítani lehet! Záradékképpen még megjegyezték, hogy jelentésüket közlés előtt megküldték BÖCKH János földtani intézeti igazgatónak, aki válaszában arról értesítette őket, hogy az intézet megbízásából GESELL Sándor megvizsgálta a Bázna környéki gázömléseket, és nem tartotta a vidéket jövősnak kőolaj szempontjából, de nem tagadta, hogy a földgáznak esetleg gazdasági értéke lehetne [!].

Végül, 1901-ben megjelent PHLEPS munkája is nyomtatásban [64], amit három év alatt két folyóirat is újraközölt. Ő már konkrétan azonosította a báznai antiklinálist, ami pedig dolgozatom célterületét illeti, fúrással való megkutatásra ajánlotta Udvarhely környékét is.

Mi volt ezeknek a közleményeknek a visszhangja? Semmi. Vagy ha az annak tekinthető, ARADI Viktor három különböző folyóiratban is megjelentetett cikkében [4] így fogalmazott: „A neogén előfordulások nem nyújtanak sok reményt arra nézve, hogy kiaknázásra érdemes petroleummal bírjanak. / A gázáramlások mitsem mondanak. Sokszor tapasztalható oly helyt gázáramlás, hol petroleumnak nyoma sincs, vagy

csak nyoma van meg. [...] Az Alföldön is nagyon ösmertek gázömlések, de vajjon ki gondolna itt petróleumkutatásra”. (Hát ami azt illeti: az Alföld adja ma Magyarország szénhidrogéntermelésének tetemes részét).

Így történhetett meg, hogy 1908-ban Kis-szármáson véletlenül fedezték fel az erdélyi földgázt, kálisos után kutatva; így érte a hazát felkészületlenül a nagy áldás, és folyt éveken át a levegőbe napi 864.000 m³ majdnem vegytiszta földgáz [21]. Csak mint érdekességet fűzném hozzá: ahonnan az erdélyi földgázt először lefűták (Bázna), és ahol „fölfedezték” (Kisszármás, Bolygó-rét), mindkét helyt gyógyvízforrásból buzogva árukkodott magáról – de ezek nem a Keleti-Kárpátok mofettás-övéhez kötődnek.

Úgy hiszem, a történetnek nincs vége. Ez teszi aktuálissá a tudománytörténeti visszapillantást. Minden jel arra mutat, hogy a földgáz az Erdélyi medencében nincs egyedül. Meggyőződéscim, jelentős kőolajtartalmú kőolaj- és földgázmezők rejtőznek még a miocén sőréték alatt.

Irodalom

1. ACKNER, J. (1885): Mineralogie Siebenbürgens mit geognostischen Andeutungen – T. STEINHAUSSEN, 391 o., Hermannstadt.
2. AGRICOLA, G. (1928): De re metalica libri XII – [Az 1556-os kiadás faksimiliójel GMBH Verl., 564 o., Berlin.
3. AMĂRĂSCU, MOLNAR Rita (1961): Apele minerale și mămolurile terapeutice din România. Vol. I. Considerații privind originea apelor minerale – București.
4. A.V. [ARADI V.] (1906): Magyar petroleum – BKL., 39/II/17., 299–303 o., Budapest. (Korábban a cikket a Vegyi ipar IV/5., 2–3 o. közölte, majd a Petroleum című folyóirat.)
5. BÁNYAI I. (1932): Udvarhely vármegye iszapforrásai – különleny. az Erd. Múz. 37/1–3.-ból. 17 o. Kolozsvár.
6. BÁNYAI J. (1934): A székelyföldi ásványvizek – Erd. Múz., 39/7–12., 349–362 o., Kolozsvár.
7. BÁNYAI J. (1957): A Magyar Autonóm Tartomány hasznosítható ásványi kincsei – Tud. könyvk., 199 o., Bukarest.
8. BARBENIUS, J. (1791): Die Gesundbrunnen des Szekler Stuhls Haromszek in Siebenbürgen – Siebenb. Quartalschr., II/4., 353–403 o., Hermannstadt.
9. BÉLTEKI S. (1818): Conspectus systematico practicus aquarum mineralium Magni Principatus Transylvaniae indigenarum – Wimmer k., 90+10 o., Wien.
10. BIELZ, E. A. (1865): Warum im inneren Becken Siebenbürgens keine Erdölquellen vorkommen – Verh. u. Mitth. d. siebenb. Ver. f. Nat.wiss. z. Hermannstadt, XVI/12., 216–219 o. Hermannstadt.
11. BIELZ, E. A. (1889): Die in Siebenbürgen vorkommenden Mineralien und Gesteine nach den neuesten Untersuchungen revidiert und zusammengestellt – Verh. u. Mitth. d. siebenbürg. Ver. f. Nat.wiss. z. Hermannstadt, XXXIX, 1–82 o., Hermannstadt.
12. BINDER, J. F. (1844): Die drei kochenden Hügel – Transsilv., Beibl., z. Siebenb. Boten, V/92., 415. o., Hermannstadt.
13. BLUMENBACH, W. C. W. (1834): Neueste Gemälde der Länder Ungarn, Polen, Mähren und Schlesien – R. Sommer, 512 o., Wien.
14. BOLEMAN I. (1887): Fördötán. Kiváló tekintettel a magyarhoni gyógyhelyekre – Magy. orv. könyvk., 603+8 o., Budapest.
15. BÖCKH J. (1894): Adatok az Iza völgye felső szakasza geologiai viszonyainak ismeretéhez, különös tekintettel az ottani petroleumtartalmai lerakódásokra – MKFI Évk., XI., 1–79 o., Budapest.
16. BÖCKH J. (1907): A petroleumra való kutatások állása a Magyar Szent Korona Országában – MKFI Évk., XVI., 371–479 o., Budapest.
17. BÖCKH J., GESELL S. (1898): A magyar korona országai területén művelésben és feltáró félben lévő nemes fém, ércz, vaskő, ásványrész, kősó és egyéb értékesíthető árványok előfordulási helyei – MKFI kiadv., 60 o., Budapest.
18. BÖCKH J., SZONTAGH T. (1900): A Magyar Királyi Földtani Intézet – MKFI kiadv., 66 o., Budapest.
19. CRANZ, H.J. (1777): Gesundbrunnen der Oesterreichischen Monarchie – 314 o., Wien.
20. CSAPLOVICS, J.v. (1821): Topographisch-statistisches Archiv des Königreichs Ungern – J. A. Doll Verl., 435 o., Wien.
21. CSIKI G. (1974): Az erdélyi kőolaj- és földgáz kutatások története (Fejezetek a magyar kőolajkutatás történetéből) – A Magy. Olajip. Múz. Közl., 8., 101–134 o., Zalaegerszeg.
22. CSIKI G. (1980): History of Petroleum and Natural Gas Exploration in Hungary from the Beginning till 1920 – Földt. közl., 110/1., 15–18 o., Budapest.
23. CSIKI G. (1987): A kőolajra és földgázra vonatkozó magyar történeti források – BKL Kőol. és földg., 20(120)/6., 189–191., Budapest.
24. CSIKI G. (1987): A magyar kőolaj- és földgáz kutatások története kezdettől 1918-ig – Földt. kut., XXX/1–2., 45–51 o., Budapest.
25. CSIKI G. (1989): A magyar kőolaj- és földgáz kutatások története kezdettől 1918-ig. II. rész – Földt. kut., XXXII/4., 23–39 o., Budapest.
26. ERDŐDI J. (1839): Egy nap Korondon. II. rész – Nemzeti társalkodó, 1839/II/15., 117–119 o., Kolozsvár.
27. ERNST, A. (1898): Die Kohlenwasserstoffquellen Siebenbürgens in Verbindung mit urtherdischen Erdöl-Ansammlungen – 15 o., Buchdr. Gusl., Kronstadt.
28. FAUCK, A. (1906): Warum waren bisher alle

Tiefbohrungen auf Erdöl in Ungarn erfolglos – Ung. Mont.-Ind.- u. Handelszeit., XII/5., 3. o., Budapest.

29. FÉNYES E. (1839): Magyar Országnak, 's a' hozzá kapcsolható tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben – VI., TRATTNER ny., 420 o., Pesten.

30. FICHTEL J. E. (1780): Beytrag zur Mineralgeschichte von Siebenbürgen. I. Nachricht von den Versteinerungen des Großfürstenthums Siebenbürgen – Raspische Buchh., 159 o., Nürnberg.

31. FILIPESCU, M.; HUMÁ, I. (1979): Geochimia gazelor naturale – Ed. Acad. RSR, 175 o., București.

32. FOLBERT F. (1860): Die Mineral- und Gasquellen von Kovászna chemisch untersucht – Verh. u. Mitth. Siebenb. Ver. f. Nat. wiss. z. Hermannstadt, XI/5., 78–100 o., Hermannstadt.

33. FRIDVALSZKY J. (1767): Minerologia Magni Principatus Transilvaniae seu metalla, semi-metalla, sulphura, salia, lapides & aquae conscripta – Acad. Soc. Jesu, 106+14 o., Claudiopoli.

34. GESELL S. (1874): A marmaros vasércztelepekről – Földt. közl., IV/12., 294–301 o., Budapest.

35. GESELL S. (1880): Adatok a marmaros megyei petroleumelőjvetel megismeréséhez – Magyarország. Kárpátgy. évk., VII., 515–521 o., Késmárk.

36. GRIGORAȘ, N. (1961): Geologia zăcămintelor de petrol și gaze din R.P.R. – Ed. Tehn., 235 o., București.

37. GUTTENBRUNNER, F.X. (1865): Ueber eine Anfrage wegen des Vorkommens der Erdöl-Quellen am Oitozer Passe – Verh. u. Mitth. d. Siebenb. Ver. f. Nat. Wiss. z. Hermannstadt, XVI/2., 214–215 o., Hermannstadt.

38. GÜNDISCH, F.; BARTH, H. [1985]: Eduard Albert BIELZ (1827–1898) – in: BARTH, H. [red.]: De la HONTERUS la OBERTH. Naturaliști, tehnicieni și medici de seamă germani din Transilvania – Ed. Kriterion, 200–220 o., București.

39. GYULAI Z. (1982): Vázlatok a magyarországi szénhidrogének történetéből – Közl. a m.o.-i ásv. nyersanyag. tört., I., 5–12 o., Miskolc.

40. HAUER, F.; RICHTHOFFEN, F. F. (1859): Bericht über die geologische Übersichts-Aufnahmen im nordöstlichen Ungarn im Sommer 1858 – Jahrb. d. k. k. geol. R.A., X/III., 399–465 o., Wien.

41. HAUER, F.; STACHE, G. (1863): Geologie Siebenbürgens – Verein f. Siebenb. Landesk., 636 o., Wien.

42. HERBICH F. (1877): Bányász-földtani észleletek Erdély keleti részében. Sósmezőnél, az ojtói szoros mellett leledző kőolajtartalmú kőzetek – Erd. Múz., IV/9., 137–144 o., Kolozsvár.

43. HERBICH F. (1878): A Székelyföld földtani és őslénytani leírása – MKFI Évk., I/2., 304 o., Budapest.

44. HOFFMANN G. (1902): A Székelyföld kincsei. II. rész – JÓKAI ny. RT. 41. o., Sepsiszentgyörgy.

45. HOFFMANN G. (1909): A Székelyföld kincsei – 3. kiad., EKE, 83 o., Barót.

46. HOLBAN, Maria (1968): Călători străini despre țările române – I., Ed. Acad. RPR, 587+49 o., București.

47. HÖFER, H. (1906): Das Erdöl und seine Verwandten – in: BOLLEY's Technologie, Neue Folge, 14., Handbuch der Chemischen Technologie, 276+11 o., Braunschweig.

48. HUNFALVY J. (1865): A Magyar birodalom természeti viszonyainak leírása – III., MTA, 746 o., Pest.

49. KELBERT, H. (1989): Engelbert Kämpfer über die Apscheronische Triade (Erdgas-Erdöl-Schlammvulkane) – in: FABIAN E. et. al. [Red.]: Erdölgeologie. Geschichte und Gegenwart – Schiftenreihe geol. Wiss., 27., 79–86 o., Berlin.

50. KISGYÖRGY Z., KRISTÓ A. (1978): Románia ásványvizei – Ed. Șt. Encicl., 112 o., Bukarest.

51. KOCH A. (1885): Erdély ásványainak kritikai átnézete – Különleny. az Orv. Term. tud. Ért., II. term.tud. szak 1884 és 1885 évf.-ból, 212 o., Kolozsvár.

52. KOCH A. (1890): Jelentés az Erdélyi Múzeum-egylet megbízásában a múlt nyáron tett földtani kirándulásainak eredményeiről – Orv. Term.tud. Ért., II. szak, XV/2., 325–334 o., Kolozsvár.

53. KOSÁRY D. (1996): Művelődés a XVIII. századi Magyarországon – Akad. k., 873 o., Budapest.

54. KOVÁTS M. (1807): Chémia vagy természetítka / GREN Fridrik Albert Korlát doktor szerint – II., 152 o., Buda.

55. KÖRÖSSY L. (1989): Szemelvények a magyar kőolajkutatók kezdeti időszakából – BKL Kőol. és földg., 22(122)/5., 153–157 o., Budapest.

56. KÓVÁRI L. (1853): Erdély földé ritkaságai – 246 o., Kolozsvár.

57. LENGYEL B. (1880): A rankerleini és szekjei ásványvizek kémiai elemzése – Ért. a term.tud. kör., X/8., 90+10 o., Budapest.

58. LEONHARD, C. C. (1809): Handbuch einer allgemeinen topographischen Mineralogie – III., 432+6 o., Frankfurt am Main.

59. MARILLI, A. F. (1726): Danubius Pannonico-Mysicus, Observationibus Geographicis, Astronomicis, Hydrographicis, Physicis perlustratus – III., 137 o., Haga et Amsterdam.

60. OEBECKE, K.; BLANCKENHORN, M. (1900): Bericht über die im Herbst 1899 gemeinsam unternommene geologische Erkognoszierungsreise in Siebenbürgen. II. Petroleum und Naturgas im inneren Becken Siebenbürgens – Verh. u. Mitth. Siebenb. Ver. f. Nat.wiss. z. Hermannstadt, L., 20–31 o., Hermannstadt.

61. OLAHUS, N. (1763): Hungaria et Atila sive de originibus gentis, regni Hungariae situ, habitu, opportunitatibus et rebus bello paceque ab Atila gestis – Caes. Reg. Aulae Tip., 258+12 o., Vindobonae.

62. PÁLFY M. (1899): Adatok Székely-Udvarhely környékének geologiai és hydrologiai viszonyihoz – Földt. közl., XXIX/1–4., 6–12 o., Budapest.

63. PARASCHIV, D. (1975): Geologia zăcămintelor de hidrocarburi din România – Stud. tehn. econ., Ser. A. 10., 363 o., București.

64. PHEPS, O. (1901): **Geologische Notizen Über die in Becken Siebenbürgens beobachteten Vorkommen von Naturgasen** – 16 o., Kronstadt. (1904-ben előbb az Ung. Mont.-Ind.-Zeit., X/7–8., 5–6 és 1–3 o., Budapesten, majd az Allg. österr. Chem. u. Techn. Ztg., XXII/9–11., Wien, közli újra.)
65. POP, E. (1946): **Documente despre fabricarea gudronului în Carpații noștrii** – Rev. geogr. ICGR, III/1–3., 134–147 o., București.
66. POŠEPNY, F. (1867): **Studien aus dem Salinegebiet Siebenbürgens. Erste Abtheilung** – Jahrb. d. k. k. geol. R.A., XVII., 475–516 o., Wien.
67. POŠEPNY, F. (1871): **Studien aus dem Salinegebiete Siebenbürgens. Zweite Abtheilung** – Jahrb. d. k. k. geol. R.A., XXI., 123–188 o., Wien.
68. POSEWITZ, T. (1906): **Petroleum és aszfalt Magyarországon** – MKFI Évk., XV/4., 203–444 o., Budapest.
69. PRICĂJAN, A. (1972): **Apele minerale și termale din România** – Ed. Tehn., 296 o., București.
70. SARTORI, F. (1809): **Naturwunder des österreichischen Kaiserthums** – IV., A. Doil. 259 o., Wien.
71. SCHAFARZIK, F. (1897): **Az 1896. szeptember hó 25–26-ikán Budapesten tartott ezredévi bányászati, kohászati és geológiai congressus** – Földt. közl., XXVII/5–7., 219 o., Budapest.
72. SIEGMETH, K. (1881): **Máramarosí utivázlatok** – A Magyarország. Kárpát-egy. évk., VIII., 78–124 o., Késmárk.
73. SIGMUND, C. L. (1860): **Uebersicht der bekanntesten zu Bade- und Trinkcurantstalten benützten Mineralwässer Siebenbürgens** – 76 o., Wien.
74. SOLYMOSI L. (1879): **A felsőrákosi savanyúvíz, valamint a székelyudvarhelyi hideg sósfürdő kémiai elemzése** – Értekez. a term.tud. kör. 9/11., 19–35 o., Budapest.
75. SOLYMOSI L. (1880): **A „Szejke”-forrásokról** – A Székely-Udvarhelyi Kir. Áll. Főrealisk. IX. évi Ért. az 1879/80 Isk. év végén, 22–28 o., Székely-Udvarhely.
76. SOLYMOSI L. (1889): **A szejkei borvíz kémiai elemzése** – Math. term.tud. Ért., V. (1886/7), 241–249 o., Budapest.
77. SPIELMANN, J., IZSÁK S. (1967): **Az erdélyi és máramarosi balneológia történetéből** – Orv. Szle., XIII/3–4., 447–453 o., Budapest.
78. SPONTONI, C. (1638): **Historia della Transilvania** – 352+32 o., Venetia.
79. SZABADVÁRY F., SZŐKEFALVI-NAGY Z. (1972): **A kémia története Magyarországon** – Akad. k., 367 o., Budapest.
80. SZABÓ Á., SOÓS Ilona, SCHWARTZ Á., BÁNYAI J., VÁRHELYI Cs. (1957): **Magyar Autonóm Tartománybeli ásványvizek és gázömlések** – Akad. k., 193 o., Bukarest.
81. SZABÓ J. (1864): **Ásványtan** – II. kiadás, HECKENAST G., 399+14 o., Budapest.
82. SZAMOSKÖZY I.(1...): **Erdély története** – BOZSÁK J. ford., Monum. Hung., 7., 385 o., Budapest.
83. SZŐKEFALVI-NAGY Z. (1958): **A gyógyvizek kémiai vizsgálatá hazánkban a XVIII. században** – Az Egri Ped. Főisk. Évk., V., 601–614 o., Eger.
84. SZŐKEFALVI-NAGY Z. (1958): **Magyarországi gyógyvízvizsgálatok a XVIII. században** – Communic. ex. Bibl. Hist. Med. Hung., 25., 162–182 o., Budapest.
85. TIETZE, E. (1885): **Einige Notizen aus dem nordöstli-chen Ungarn** – Verh. d. k. k. geol. R.A., 1885/14., 337–347 o., Wien.
86. TICHOMIROV, V. V.; SIDJAKINA, E. A. (1989): **Die Entwicklung der Ideen zur Entstehung des Erdöls von sieb-zehnter Jahrhundert bis heute** – in: FABIAN, E. et al. [red.]: **Erdölgeologie. Geschichte und Gegenwart** – Schriftenreihe f. geol. Wiss., 27., 15–19 o., Berlin.
87. TÓTH M. (1882): **Magyarország ásványai különös tekintettel termőhelyeik megállapítására** – Hunyadi Mátyás Int., 568 o., Budapest.
88. VOLLGNAD, H. (WETTE, G.) (1688): **De Aquis ardenibus** – Ephemer. med.-phys., germ., IV–V. (1673–1674), obs. CLXXI., 216–219 o., Francofurti et Lipsiae.
89. WAGNER, L. (1773): **Dissertatio inauguralis medico-chemica de Aquis Medicatis Magni Principatus Transylvaniae** – 15+14 o., Vienna.
90. WALDSTEIN, F., KITABEL, P. (1802): **Descriptiones et icones plantarum rariorum Hungariae** – Vol. II., Typ. M.A. Schmidt, 104+32 o., Vienna. (Folyóiratban még az évben közli a művet folytatásban az Ann. d. österr. Lit.; a M.o. természeti leírását tartalmazó rész: LVIII–LX., 461–472, 473–476 o., Wien–München. A köv. évben pedig a Monat. Correspond. z. Beförd. d. Erde- u. Himmelkunde, VII–VIII., 227–239, 325–333, 411–420, 528–539 o., ill., 21–30, 127–135 o. GOTHA. Mindkettő több-kevesebb módosítással.)
91. WALTER, H. (1895): **Ungarische Petroleumvorkommen** – Mont. Ztg. f. Oesterr.-Ung. u. Balkanlánd., II/10–11., 155–166, 183–184 o., Graz.
92. WALTER, H. (1904): **Das ungarische Petroleum** – Allg. österr. chem. u. techn. Ztg., XXII/16., 3–4 o., Wien.
93. WEISZ T. (1891): **Erdélyrészi bányászat** – MKFI Évk., IX., 99–171 o., Budapest.
94. ZEPHAROVICH, V. von (1859): **Mineralogisches Lexicon für das Kaiserthum Österreich** – I., Verl. Akad. Wiss., 628 o., Wien.
95. ZEPHAROVICH, V. von (1893): **Mineralogisches Lexicon für das Kaiserthum Österreich** – III., Verl. Akad. Wiss., 478+14 o., Wien.
96. ZINCKEN, C.F. (1890): **Das Vorkommen der natürlichen Kohlenwasserschhoff- und der anderen Erdgase** – K. Leopold-Karolin Deutsch. Akad., 168 o., Halle.
97. *** [„ANONYMUS Gallus” – VANEL] (1686): **Histoire de l’etat present du Royaume de la Hongrie** – 213+15 o., A Cologne.
98. *** [BÁNYAI J. levele nyomán] (1911): **Ujabb földgázforrások** – A bánya. IV/35. (szept. 3), 4. o., Budapest.
99. *** (1911): **Petróleum Háromszék megyében** – A bánya. IV/28. (júl. 16), 6. o., Budapest. 100. *** (1908): **Ungarische Petroleumindustrie** – Ung. Montan-Ind. u. Handelszeit., XIV/10 (15 Mai), 6. o., Budapest.

Cercetarea apelor minerale și ocurențele de hidrocarburi în Carpații Orientali, înainte de 1908. Scurtă privire istorică

(Rezumat)

Lucrarea trece în revistă informațiile privitoare la ocurențele de hidrocarburi din cuprinsul Carpaților Orientali și din zonele adiacente aparținând aureolei mofetice a lanțului vulcanic (Seiche–Odorheiu Secuiesc, Covasna, Hută–Malnaș, Dragomirești, Corund, Iacobeni, Băile Căpâlna–Odorheiu Secuiesc, Baia Borșa, Bodoc), oferite de cercetarea apelor minerale din perioada anterioară descoperirii bogatelor rezerve de gaz metan ale Bazinului Transilvaniei. Tendința de aplicare în practică a acestor informații în perioada de pionierat a cercetărilor privind hidrocarburi din regiune este evidentă. Se pare însă că ineficiența acestei activități s-a datorat – pe lângă greutățile de ordin material și organizatoric – în mare parte unor ipoteze de lucru greșite și legat de acest fapt, unui respect persistent față de prestigiul fruntașilor științei din aceea vreme; toate acestea, în ciuda existenței la ora respectivă a unor cunoștințe teoretice reale privind geologia hidrocarburilor. Acei puțini specialiști care au încercat o abordare realistă a problemei (Walter HEINRICH, Anton FAUCK, dar mai ales Albert ERNST, Otto PHLEPS, Konrad OEBECKE și Max BLANCKENHORN) nu au dobândit credibilitate și adepți, astfel încât nu au reușit să orienteze din timp cercetările într-o direcție adecvată. Ceea ce pentru ei constituia deja un fapt evident, pentru majoritatea oamenilor de știință, pentru întreprinzători și pentru industrie, a reprezentat o surpriză. (Re-)descoperirea gazului metan din Bazinul Transilvaniei în 1908 a surprins nepregătită economia țării.

Research Concerning Mineral Waters and of Hydrocarbon Occurrences in the Eastern Carpathians before 1908.

A Brief Historical Review

(Abstract)

The paper presents the main information concerning hydrocarbon occurrences in the Eastern Carpathians and the adjacent areas that were provided by the studies of mineral waters before the discovery of the rich natural gas reserves in the Transylvanian Basin. The areas of interest belong to the mofette aureole of the volcanic chain (Székelyudvarhely–Szejke, Kovászna, Málnás–Úvegcsűr, Dragomirești, Korond, Iacobeni, Borsabánya, Bodok). The interest in the practical application of these information in the early period of hydrocarbon research in Transylvania is obvious. However, these activities were not efficient, due to beside the practical and managerial difficulties – some mistaken theoretical models supported by well-known scientists of the time, even if general knowledge concerning hydrocarbon geology was in real progress. The few specialists who tried a realistic approach to the topic (Walter HEINRICH, Anton FAUCK, but especially Albert ERNST, Otto PHLEPS, Konrad OEBECKE and Max BLANCKENHORN) were not authoritative enough and were not followed by others; thus, applied research was not directed in an appropriate way. The premises that were obvious for those specialists represented, after a while, an unexpected surprise for the industry and the investors. The (re-)discovery of natural gas in the Transylvanian Basin in 1908 found the economy of the country unprepared.

**Adalékok Dr. PÁLFY Mór
1904. évi borszék–bélbori
kutatásaihoz**

(Kivonat)

Dr. PÁLFY Mór (1871–1930) geológus a Földtani Közlöny 35., 1905-ös kötetében tette közzé **Borszékfürdő és Gyergyó-bélbor geológiai és hydrologiai viszonyai** című munkáját. A megjelent dolgozat levéltárban fellelt kéziratos vázlatá még nem tartalmazza a tudományos apparátust, a csatolt táblázatokat, grafikai mellékleteket és a problematika történeti áttekintését. Ugyanakkor jelentős adalékokban (helynevek, műszaki megoldásjavaslatok) bővebb, és a végső változattal párhuzamos közlése betekintést nyújt PÁLFY alkotói műhelyébe is.

*

1871. okt. 21-én született az aranyosszéki Bágonyban és Budapesten halt meg 1930. augusztus 16-án az a geológus, aki élete és munkássága nagy részét Erdély hegyeinek tanulmányozására szentelte. A kolozsvári Tudományegyetemen végez természetrajz-vegytan-földrajz szakon, majd az ottani Ásvány-Földtani Tanszék tanársegéde 1894-ben KOCH Antal mellett. 1895-ben szerzi meg tudományos fokozatát, a doktorátust, és kezdetben a budapesti Földtani Intézet geológus munkatársa, majd az intézet főgeológusa és a Tanácskormány idejében címzetes igazgatója. A Tudományos Akadémia tagja, a Magyar Természettudományi Társulat és a Magyarhoni Földtani Társulat kitüntetettje (BUGÁT-díj 1900-ban, illetve SZABÓ József-emlékérem 1912-ben). Az utóbbinak elnöke (1921–1923-ban) és tiszteletbeli tagja. 1901–1907-ben a Földtani Közlöny szerkesztője. Mint kiváló földtani térképező, a század első két évtizedében elkészíti az

erdélyi hegységek geológiai felvételét; ugyanott petrográfiai kutatásokkal foglalkozik, a vulkanikus kőzetek korviszonyait, a medencék gyűrődési jelenségeit tanulmányozza, és ezzel kapcsolatosan hidrogeológiai felméréseket végez. Nevéhez fűződnek bányaföldtani felvételezések, a riolittal és előfordulási helyeivel kapcsolatos kutatási eredmények. 1918 után a magyarországi hegységekben dolgozik, ahol Erdélyben szerzett gyakorlati ismereteit kamatoztatja. 1926-ban vonul nyugdíjba. Tanulmányait, cikkeit a kor szak-sajtója közli.

Munkásságáról bővebb adatokat a **Magyar életrajzi lexikon** II. köt. L–Z. Harmadik, változatlan kiadás. Budapest, 1969. 344–345. oldalán, **Magyarok a természettudomány és a technika történetében. Életrajzi Lexikon.** A-tól Z-ig. Budapest, 1992. 389. oldalán és SZINNYEI József **Magyar írók élete és munkái.** X. köt. Budapest, 1905. 180–181. hasábjain tudhatunk meg.

Talán nem követünk el nagy vétket PÁLFY Mór cikkeinek újraközlésével. Társítva őket levéltári kutatásaink során mellékesen előkerült, ide vonatkozó kéziratos jelentéseivel, a szövegek egybevetése betekintést nyújt tudósunk műhelyébe, alkotói stílusába, valamint a kor tudományosságába. A Természettudományi Közlöny 1905. évi, harminchetedik kötetében megjelent, A **kovászni „Polkolsár-fürdő”** című valamint a Földtani Közlöny 35., 1905-ös kötetében közzétett **Borszékfürdő és Gyergyó-bélbor geológiai és hydrologiai viszonyai** című írásai tudományos jellegűek, a folyóiratok irányzatának megfelelően. A levéltárban fellelt kéziratokhoz képest a megjelentetett változatok kiegészültek tudományos apparátussal – jegyzetekkel, megszerkesztett összehasonlító vízelemzési táblázatokkal – helyrajzi térképvázlatokkal, fényképekkel és a problematika történeti áttekintésével. Itt kerül sor elődei, illetve kortársai véleményének bírálatára, illetve kiegészítésére is. Jelentős kihagyások is vannak viszont benne. Az ACTA–1998 évkönyvben a borszék–bélbori kutatásokkal foglalkozunk.

A PÁLFY által végzett felmérésekre azután került sor, miután a földművelésügyi minisztérium tudomására jutott, hogy a fürdőbirtokos-

ság szerződést kötött FEKETE Mór bécsi lakossal Borszék fürdő bérbeadásáról. Az újonnan jelentkező bérlő köztisztasági és közegészségügyi szempontból a saját költségén csatornázást és vízvezetést volt köteles vállalni. A helyzet elemzésére a Földtani Intézet igazgatósága szakközlegként PÁLFY Mórt küldte ki, akinek kiszállási költségeit a bérlő és a közbirtokosság kellett volna közösen kifizetnie. A székelyföldi mezőgazdasági segélyakció keretében, az 1902-ben létrejött Székelyföldi Kirendeltség a vonzaskörébe tartozó helységeket amúgyis szerette volna a mezőgazdaság számára annyira szükséges talajvizet programszerűen feltérképezni, s így végül, amint ez még is fogalmazódott, a székelyföldi akció hitelnek terhére számolódott el. Ennek ellenében a kirendeltség azt is kívánta, hogy „a Borszékre kiránduló geológus egyúttal a kovász-nai fürdőben is foganatosítsa a szükségesnek mutatkozott vizsgálatot”. Így pénzbeli megtakarítás is elérhetővé vált. A felmérés költségeit azért is vállalta át a földművelésügyi minisztérium, mert „a bérlőben a [Borszék] fürdő átalakítását és felendítését célzó nagy befektetéseket igénylő vállalkozásával szemben, a kormányzatra bizonyos kötelezettségek háramlanak ... szakszerű támogatásra szorul abban a tekintetben, hogy a fürdő területén mennyiben vannak meg azok a természeti feltételek melyek, a tervezett vállalatokhoz alapul veendő” – KOÓS Mihály, a kirendeltség vezetője teljes erkölcsi támogatást ígért 1904-ben, annál is inkább, mivel az új bérlő ásványvíz kiviteli vállalat létesítését is tervezte. „Hogy azonban ezt biztos alapokra fektethesse mulhatatlanul szükséges volna a borszéki fürdő telepet és környékét geológiai vizsgálat alá vonni a tekintetből, hogy mennyire állandó s illetve mily mértékben van változásnak alávetve a borvíz források vizet szolgáltató képessége, mennyiben és miként fokozható azok vízbősége, célszerű fúrások által nem nyerhető-e újabb források.” Ilyen előzmények után került sor tehát PÁLFY Mór májusi kiszállására. Jelentéseit augusztusban keltezte. Eredményeit a Földtani Társulat novemberi és a Természettudományi Társulat szakulésain felolvasás keretében bemutatta, s mint fentebb jeleztük, azokat meg is jelentette az említett kiadványokban.

BORSZÉKFÜRDŐ ÉS GYERGYÓBÉLBOR GEOLOGIAI ÉS HYDROLOGIAI VISZONYAI²

A Hargita andesit vonulatától nyugatra, de különösen keletre az andesit vonulattal párhuzamosan régóta ismeretes az a nagymérvű szénsavgáz exhalató, mely a különböző kőzetekből fakadó forrásvizet feltelve, létrehozza az itt lépten-nyomon felbukkanó savanyúvíz forrásokat.

Ezek között talán a legrégebb idő óta ismeretesek s méltán legnagyobb hírnévnek is örvendenek a borszékfürdői források, melyeknek vizét már akkor szállították a székelyek nemcsak az erdélyi részekbe, hanem egészen az Alföldre is, a mikor még alig volt ásványos forrás Magyarországon, a melyet legközelebbi környékén kívül ismertek volna.

A múlt nyáron alkalmam volt Borszék fürdő környékének geológiai és hydrologiai viszonyait részletesebben tanulmányozni s ez alkalommal némi megfigyelést tettem Gyergyóbélbör környékén is s ezen megfigyelésekről is leírásom végén érdemesnek találom pár sorban megemlékezni:

A csíkmegyei ásványosvízterület majdnem legészakabb részén vannak a borszéki források; északabbra tőle csak a gyergyóbélböriak fekszenek.

A borszéki fürdőterület a Borpatáknak egyik északi mellékvölgyében, a Bükkhavas déli lábánál, medenczeszerű mélyedésben fekszik.

A fürdőkönyvének alapkövetét körös-körül kristályos palák alkotják, a melyekre Borszék közelében és északra fölfelé a Bükkhavasig, dolomit és dolomitos mészkőből álló képződmény van reá települve. A tiszta dolomit rendszeren fehér vagy szürkeszínű, apró vagy középszemcsés, gyakran a dolomitra jellemző szögletes darabokra esik szét, de nem ritkán fehér dolomitporrá is széthull.

Középszemcsés dolomit található a Hanzkerpatáknak északról jövő mellékágában, míg a fürdőt északról környező hegyek alján apró szemű szürke, sokszor még palás (Emmansz villa alatt) is előfordul. A fürdőtől keletre egy kis kerek dombon apró, szögletes darabokra széthulló szürkedolomitot fejtenek az utak kavicsolására, de ugyanitt, valamint a fürdő északi szélén, a Sárospaták bemosásában, fehér dolomitpor is előfordul.

A Nádaspatákban, valamint a Bükk-havasra vezető gerinczen a dolomit alárendeltebb lesz s helyette szürke vagy kékeszürke, gyakran calciterekkel ártított tömör mészkövet találunk, a mely azonban még rendszeren dolomitos, hideg sósavval alig vagy csak gyengén pezseg. Ebbe a mészkőbe azután – különösen

a Bükkhavas gerinczén – gyakran vannak fekete agyagpala rétegek is betelepülve.

Ezen képződmény nyugati határát egy darabig a Hanzker-patak képezi, addig, míg a völgy Ny-felé kanyarodik. Innen a Bükkhavasig húzódik fel. Északkeleti határa a Bükkhavasról a Kisbükkhavasra s innen a Csíkóhegy irányában a Hévízvár-forráshoz húzódik. Déli, illetve délkeleti határát a borszéki medencze északi széle alkotja (l. a térképet).

A borszéki medenczét a kerekcsék 975 és 913 m-es pontján és a KOSSUTH-kúton át húzódó gerincz két részre osztja. Ez a gerincz keskeny dolomitvonulattól áll, a mely egykor összefüggésben volt a borszéki völgy északi oldaláról az ARANY János-kút mellett előreugró dolomitszikálával s attól csak későbbi időben választott szét a patak erodálása által. Egy délibb dolomitvonulat nyomát még tovább Alsóborszék felé is megtaláljuk, hol a völgy baloldali fehér szirt alakjában áll ki.

Ez az a képződmény, a melyet az eddigi leírásokban HERBICH³ után mint a kristályos palák közé települt ősmészövet írtak le. KOCH azonban megemlíti, hogy a kőzet sok magnezitát tartalmaz s azért magnezitadús ősmészkönek tekinti.⁴ Vizsgálataim alapján én azonban úgy láttam, hogy ez a dolomit és mészkő nincsen a kristályos palák közé betelepülve, hanem azokon rajta fekszik s csupán a fürdő környékén vetődésektől megzavarva jutott olyan helyzetbe, hogy futólagos tekintetre úgy tűnik fel, mintha a kristályospalák közé lenne települve. Ellene szól különben ennek a kőzet kiképződése is, mert leszámítva a szemcsés dolomitot, a mészkő rendszeren tömör s a közé települt fekete agyagpala sem phyllit-szerű, mint a kristályos mészkövekben szokott lenni.

Bár palaeontologiai lelet véleményemet nem támogatja mégis réám az egész képződmény olyan benyomást tett, mintha az a triász dolomitokhoz és részben talán a guttensteini mészhöz tartozna.⁵

HERBICH a keleti kárpátokban a triász-képződményeknek csak igen alárendelt szerepét ismerte fel s úgy a borszéki dolomitokat, mint tőle északra a Gyergyóbélbor környékén előjövőket, mind az ősmészkövekhez sorozta.

A Nagyhagymás hatalmas tömegéből is csak kevés triászt sorol fel, pedig valószínű, hogy az ott előforduló dolomitok, a melyek a dyasra vannak települve s a barna jurától vannak fedve, sokkal inkább tartoznak a triászhoz, mint a liászhoz.

HERBICH erre vonatkozólag azt írja: „ez a dolomit, mely a Rauchwackehez hasonlít és mint halvány-vöröses, szegletes sejtű kőzet lép föl, üregeiben

számos sárgás világosbarna keserpát kristálykákat rejt, melyek gyakran jegeczsoportokká szaporodnak. A kövületek hiánya, valamint a buja növénytenyészet, melyek behatóbb kutatások elé hatalmas akadályokat gördítenek, most még nem engedik meg ezen dolomit helyzeti viszonyait kitanulni és eldönteni, vajjon a triászhoz, vagy már a liászhoz számítandó-e?” (Földt. Int. Évk. I. p. 306.) Később a Székelyföldről frott összefoglaló munkájában ezeket írja: „Lehetséges; hogy a Verestó vagy Gyilkostónak déli partját képező homokos, meszes képződményekből álló rétegöslet (talán dolomitpor! PÁLFY), valamint e vidéknek némely dolomitos mészkövei, szintén a triászhoz tartoznak; őslénytan bizonyítékokat azonban nem találtam s a települési viszonyok sem világosak.” (Földt. Int. Évk. V. p. 56.)

Tovább a 61-ik oldalon pedig azt írja: „Ha azonban azon szürke elmállott dolomitos meszet, mely a nagyhagymási hegységben az első kornak kristályos palái, vagy a diászkeplet felett fekszik, a triászhoz sorozzuk, akkor a feltűnő hegyalakzatokban, melyeket az ezen kőzetből álló szirtek és tuskók, valamint a völgyekben, úgy a tetőkön is létrehoznak, lényeges részt vesz.”

Ha egy pillantást vetünk a 11. oldalon levő térképvázlatra és HERBICH utóbbi munkájához mellékelt térképre, azonnal feltűnik, hogy a borszéki és bélbori dolomitok teljesen beleillenek a Nagyhagymás mezozoi képződményeinek vonalába. Ez is megerősíteni látszik azon feltevést, hogy a Nagyhagymás dolomitjai egykorú képződések a borszékiekkel és bélboriakkal.

Ezen kitérés után térjünk vissza a borszéki medencze geologiai alkotásának leírásához.

Említettem már, hogy a borszéki medenczében egy keskeny dolomitvonulat húzódik az ARANY János kúttól a Kerekcsékre. Ez a vonulat szolgálhatott talán HERBICH azon felfogásának alapjául, hogy ő azt a kristályospalák közé települtnek tekintette, pedig ez nem egyéb, mint a Bükkhavas dolomitjának egy fönnekadt darabja, míg az északi és déli folytatása le van vetődve.

Ezen vetődések mentén keletkezett azután a borszéki medence, a mely – bár orographiailag kevésbé tűnik fel – geologiai értelemben mégis medenczének tekintendő. (l. ábra. Szelvény a Borpatak völgyéből a Bükkhavas felé.)

A medenczében a felületen, a lápon kívül csak a nagy mésztufa lerakódás ötlük szemünkbe, de a lép jelenléte már előre is arra a gondolatra vezet, hogy alatta valószínűleg valami vízrekesztő réteg lesz. A lép szélein és a fürdő területének különböző pontjain végzett ásatások és fúrások ezen feltevést megerősítették, a mennyiben kiderült, hogy az egész fürdőtelep alatt egy sárgás vagy kékes, gyakran finom csillámos, iszapos-agyagos képződmény terül el, s ez megegyezik az Alsó-

Borszéken levő, ezideig pontusinak ismert képződményekkel, a melyek ott is egy hasonló kis medenczét töltenek ki. LÖRENTHEY t. barátom, ki a székelyföldi levantei képződményeket először ismerte fel, szíves volt az Alsó-borszékről hozott kövületeket megnézni s e futólagos megtekintés után oda nyilatkozott, hogy minden valószínűség szerint ezek is levantei korúak. Egyúttal szíves volt megígérni, hogy a rendkívül kényes praeparálást igénylő anyagot részletesebben is fogja tanulmányozni.

A mellékelt térképen (I. tab.) e levantei rétegek elterjedésének azon területet vettem, hol vagy constataíni lehetett azok előfordulását, vagy részint azt, hol lóp borítja a talajt, részint kristályospala vagy dolomit darabokat nem tartalmazó anyag.

A mint a térképből és a mellékelt szelvényből is kitűnik, a borszéki források három vonal irányában törnek a felületre. E három irány azonban egymással nem párhuzamos, hanem szöveget alkot úgy, hogy minden vonal nyugati vége a Hunzer-patak völgyébe eső József fhg.-kúthoz fut össze.

A legészakibb vonulat a József főherczeg-Lobogó források vonala. Ebbe esnek bele még a főkút, Erzsébet-kút, Ó- és Új-Sáros-, Lázárfürdők, a Boldizsár és László-források.

A középsőbe, a melynek iránya megegyezik az említett keskeny dolomitvonulat irányával, a József főherczeg forrásán kívül a KOSSUTH- és PETŐFI források esnek bele, valamint folytatásába esik a Borpatak völgyében a Bagolyvár hatalmas mésztufa lerakódása is (2. ábra. A Bagolyvár mésztufa sziklája – az ábrát nem vettük át. Szerk megj.)

A harmadik, legdélibb, vonulat a József főherczeg-kúttól az Ősforrás irányába eső kis dolomitörög és az Ősforrás alatt, a Borkút árokban levő nevetlen forrás jelöli. De beleesik ezen vonalba a Borpatakra néző hegyoldal hatalmas mésztufa lerakódásainak legfelső pontja is (3. ábra. Mésztufa lerakódások a Borpatak völgyében – az ábrát nem vettük át. Szerk megj.).

Úgy az utóbbiak, mint a Bagolyvár nagy mésztufa sziklái – a mely helyeken most savanyú víz alig fakad – egykori hatalmas szénsavas forrásokra vezethetők vissza. Ezen nagy mésztufasziklák feltűntek már HERBICHnek (Évk. I. p. 322), STAUBnak⁶ és KOCHnak is (id. h.) s ők is ebből az egykori bő forrásokra következtettek.

A fennebb említett forrásvonulatok iránya összeeszik a vetődési vonalakkal s ebből magyarázható az, hogy a forrásvízek oly sok szénsavas meszet és szénsavas magnesiát tartalmaznak, mert azok valamennyien a levetődött dolomit határvonalán fakadnak.

A borszéki medencze levantei rétegeivel lehet megmagyarázni a József főherczeg-Lobogó-források

vonulatának vízbőségét, a mi különösen az Erzsébet-főkút és Lobogóndl feltűnő.

A források vízgyűjtőterületének a Bükk-havas mészköve és dolomítja tekintendő. Hogy ez milyen erős vízgyűjtő, mutatja a belőle fakadó édesvízű hatalmas Hétvezér-forrás, a fürdőtől ÉK-re. A dolomittól és mészkőtől összegyűjtött víz nagy része a borszéki medencze alatt gyűl össze, hol a felületre törését az agyagtakaró meggátolja s a dolomit törésvonalán feltörő szénsavval telteve jut a felületre, oly helyeken, hol a víz hydrostatikai nyomása érvényesülhetvén, átmoshatta az agyagtakarót. Ebben az átmosási munkában kétségkívül szerepe volt a szénsavgáz mechanikai (s talán chemiai) munkájának is.

Ezen források mind a dolomitból fakadván, környékükön kisebb-nagyobb mésztufa-kúpokat raktak le. Észlelhető ez minden egyes forrásnál, de mégis legkisebb mennyiségben, illetve legvékonyabban a borszéki medenczében magában, hol a főkútnak, Erzsébet-kútnak és a Lobogónak daczára nagy mésztartalmuknak és nagy vízbőségüknek, aránylag kevés mésztufa lerakódása van.

Összehasonlítva ezen források lerakódásait a Borpatak felé néző hegyoldal mésztufa lerakódásaival, hol most csak az egyetlen vízszegény Ősforrás van, csakugyan könnyen jöhetünk arra a gondolatra, a mire STAUB is jött, hogy „a források, melyek ezen óriási mészfalakat felépítették, kellett, hogy jóval nagyobb mértékben bővelkedtek vízben, mint völgy mai nap azon észak-nyugati részében kifakadó forrásai” (id. m. 189. l.) Ha a főkút-lobogó vízmennyiségével és a lerakódás mértékével hasonlítjuk össze e mésztufa-sziklákat, illetve feltesszük azt, hogy a medencze forrásai már akkor is működtek, a mikor e mésztufa-sziklák képződtek, csakugyan óriási forrásokra gondolhatunk. De épen a medencze forrásainak kevés lerakódásából következtethetünk fiatalabb korokra s arra, hogy a Borpatak felé eső hegyoldalon – a Tündér-kert és Ősforrás táján – törtek fel eredetileg a szénsavas források. Később a KOSSUTH-kút vonalára hátráltak s csak a legutóbbi időben – talán már az alluviumban – törtek csak fel a főkút-lobogó vonalán. A geologiai viszonyokból erre a hátrálásra és ennek az okára is megkapjuk a magyarázatot.

Említettem már, hogy a borszéki medencze alapján, az ARANY János-kút mellett egy 832 m dolomitszikla ugrik előre, melynek magassága a völgy felett mintegy 40–45 m. Ennek a csúcsnak folytatása megvan a völgy másik oldalán is úgy, hogy egy időben a dolomit-vonulat itt sziklagátat alkotott, a melynek magassága a völgy mai talpa felett mintegy 50 m lehetett. Ebben az időben a borszéki medenczét borító levantei rétegek jóval – körülbelől a sziklagát magassá-

gával – vastagabbak lehettek, mint mai nap. Ily vastag fedőréteget a főkút-lobogó vonalán fel-törő források nem tudtak átlukasztani, ezért az összes víz mennyiség a medence déli szélén, az Ósforrás és Tündérkert környékén s talán a Kossuth-kút vonalán jutott a felületre. Ebben az időben fakadhatott a Bagolyvár forrása is.

A sziklagát folytonos elmosásával azután a főkút-lobogó vonalán, illetve az egész medenczében az elmosás arányában vékonyodtak a fedő agygrétegek, egészen addig, míg a feltörő víz és szénsavgáz azokat át tudta lyukasztatni.

Az itt történt átlukasztás után állott be a legdélibb vonulat forrásainak elapadása, még pedig azért, mert a medenczében összegyűlt víz most már a főkút-lobogó vonalán jutott a felületre.

STAUB úgy képzei, hogy a Borpatakra néző hegyoldal hatalmas mésztufa szikláit egykor összefüggő egészet alkottak s valamely tektonikai mozgás rombolta azokat szét. Erre vonatkozólag ezeket írja: „A lerakódás hatalmas volta arra látszik mutatni, noha erre palaeontologiai bizonyítékunk nincsen, hogy az épen úgy, mint az általam ismertetett gánóczi lerakódás, már a neogén-korban vehette kezdetét; de megszűnt talán abban az időben s talán épen azon beálló esemény következtében, mely a compact mész-tömeget szétszakította és részben szétrombolta” (id. m. p. 189).

A fennebbieken, úgy hiszem, elég elfogadható magyarázatát nyújtottam a legdélibb források megszűnésének s felesleges azt az eseményt a mésztufa szétrombolásával magyarázni, mert oly szétszakításnak, a milyenről STAUB ír, nyomát sem találtam. Úgy a borszéki forrásoknál, mint a gyergyóbelbóriaknál azt látom, hogy minden forrás külön-külön épített fel egy-egy kisebb-nagyobb mésztufa kúpcskát. A források közelsége, vízbősége és mésztartalma szerint azután megsejthetett, hogy a lerakódások összeértek, míg más helyen egymással nem érintkezve, meredek falakat építettek fel.

Azokból a meredek magas falakból, a mik a Borpatak felé eső hegyoldalon kiállanak, nem következtethetünk a mésztufának szétszakítására, mert ha megfigyeljük a mésztufának meredekebb lejtőn való lerakódását, mai nap is láthatjuk, hogy az mily meredek fallal képződik.

A mésztufa-lerakódás kezdetére teljesen egyetértek KOCH és STAUB véleményével, hogy t. i. az már valószínűleg a harmadkor végén kezdődött.

A mésztufa vékonyabb, vastagabb rétegekben van kiképződve, a melyek között, mint STAUB is kiemeli, tisztátalanító agyagos vagy homokos rétegek nincsenek, még pedig azért, mert rendszeren a hegyoldalokon olyan helyeken képződtek, hová esőzések alkalmával a víz iszapot nem sodorhatott és ezen a területen nem volt semmi löszhullás, a mi a Duna menti

édesvízi mészkövek között az iszapos, agyagos rétegeket szolgáltatta (Budapest, Kalász, Süttő, Duna-almás). A kőzet többé-kevésbé likacsos, helyen-ként lazább, más helyeken keményebb s nem ritkán akadni lehet benne szerves maradványokra is. Különösen a levélle nyomatok gyakoriak egyes pontokon. Így pl. felemlítem, hogy azon, ponton kívül, hol STAUB gyűjtött növény-leNyomatokat (a Nádas p. és Foghagymás p. egyesülése alatt) még a Borpatak völgyében a Jégbarlang alatt levő köfejű mellett, a köfejűtől kissé K-re előreugró sziklaszögleten és a később említendő Szocskai p. völgyében akadtam nagy mennyiségű levélleNyomatra. A jégbarlang alatt levő köfejűben nem épen ritkán helixekre is lehet akadni, a melyek közül a H. austriaca-t, Helix pomatia-t és H. cfr. carthausiana-t gyűjtöttem. A KOSSUTH-kút foglalásánál a mésztufában egy Bison priscus koponyát találtak, a melyen mindkét szarv rajta van. Ezek a kőületek azonban a mésztufa korára nézve semmi világot sem derítenek, mert az említett helixek ma is élnek a felszínen s a Bison pedig pár évszáz előtti nem volt ritkaság e területen. Talán a mésztufa keményebb kiképződését lehetne a korra nézve némileg irányadónak venni. Az egész területen egyetlen pontot ismerek csak, hol a felületen levő mésztufa szövetileg a többiét eltér s ez az alsóborszéki temető és a KOSSUTH-kút közötti van. Itt a mésztufa sárgásszínű, jóval tömörebb és keményebb, mint a többi területeken s talán ezt lehetne a legrégebb lerakódásnak tartani, a melynek képződése visszanyúlhat még a harmadkor végére.

*

Borszék közvetlen közelében még két kis medence van, az egyik DNY-ra az alsóborszéki lignitet is tartalmazó medence, a másik ÉK-re a Szocskai-patak felső részén levő kis medence, a mely majdnem egészen ki van töltve mésztufával s csak pár ponton a patak medrében láttam, valószínűleg a borszékihez hasonló, kevés agyagos-iszapos képződményt. A mésztufa itt is hasonló kiképződésű, mint a borszéki s itt-ott rendkívül sok növénylenyomatot tartalmaz. A patak helyenként állítólag 1 km hosszban is a mésztufa alatt vájt ki a medrét s az agyagrétegeken foly.

Szénsavas forrásnak most e területen nyoma sincsen. A mésztufa lerakódástól ÉNy-ra nem messzire fakad dolomitból az édesvízű Hévezér-forrás, a mely azonban aligha rakhatta le azon óriási mésztufa-területet, már csak azért sem, mert e forrásnak mai nap is alig van valami mészlerakása s a mésztufa-terület nem is húzódik egészen fel a forrásig. Valószínűbbnek tartom inkább azt, hogy e helyen is erős szénsavas források fakadtak a múltban.

Ez a medence valószínűleg összefüggésben van a borszékiével. Feltárást ugyan a gerinc környékén

seholsem lehet látni, de a Hévízvár-forrásra vivő út alatt levő lápos terület arra mutat, hogy az altalajt itt – épen úgy, mint a borszéki medenczében – agyag alkotja.

Az alsóborszéki medencze szerkezetére, a KOCH tanár úrtól nyújtott leírás után, nem sok megjegyzésem van, csupán azt akarom e helyen felemlíteni, hogy ezen agyagrétegek, LÖRENTHEY fennebb említett szíves nyilatkozata szerint, valószínűleg nem a pontusi, hanem levantei korban képződtek s hogy e rétegek e helyen nem érintkeznek andesituffával, mint azt KOCH írja, hanem mindenütt közvetlenül a kristályospalákon fekszenek.

*

Borszékától NyÉNy-ra a Bükkhavas északi lábánál fekszik a gyergyóébőlbori medencze a Kis-Beszterce kiszélesedett völgyében, melynek nagyrészt a község szélsőrt házai fedik.

Az É-D-i irányban elnyúlt medencze keleti szélén kristályos palákat, a nyugatin ellenben hasonló dolomitot és dolomitos mészkövet találunk, mint Borszék környékén.

A medencze közepét itt is levantei agyag és iszaprétegek töltik ki, a mik azonban csak itt-ott tűnnek fel, mert felületét vastag lúp borítja.

A medencze alatt a dolomit és kristályos-palák között egy közel É-D-i irányú törsvonal van.

A kristályospaláktól, de főleg a dolomittól összegyűjtött víz a medenczében az agyag-rétegek alatt összegyűl s az említett törési vonal mentén, a medencze nyugati szélén, mintegy 3 km hosszú egyenes vonalban az alulról feltörő szénsavval telte jut a felületre épen úgy, mint a borszéki medenczében.

E közel 3 km hosszúságban öt helyen, mintegy hét jelentékenyebb forrás fakad, melyeknek majd mindegyike körül egy-egy kisebb mészuafa-dombocskát találunk, jelölve annak, hogy a feltörő vizek itt is dolomitból vagy mészkőből fakadnak. A források mentén mindenütt nagymennyiségű szénsavgáz exhalatio is észlelhető.

*

Látva ezen levantei medenczékét, melyen Borszék és Gyergyóébőlbor környékén a savanyú-vizek is a felületre törtek, feltűntek nekem azon észak-déli irányban elnyúlt ovális medenczék, melyek a Hargita vonulatától keletre egymásután következnek s lefelé követhetők délre a háromszéki síkság felé.

Északon először a gyergyói medenczét találjuk, mely délfele majdnem a Maros forrásáig nyúlik fel. Utána a felcsúki, majd az alcsúki medencze következik s majdnem folytatásába esik ezeknek a háromszéki medencze is.

Ezen medenczék kiképződése és elrendezése kizárja, hogy azok tisztán a bennük jelenleg folyó vizek kiterült völgyek legyenek; ezeknek képződése, úgy gon-

dolom, inkább tektonikai okokra vezethető vissza. A mellékelt térképvázlaton fehéren hagytam, úgy ezeket, mint a Borszék környékén eddig ismeretes levantei medenczékét.

Nem volt alkalmam ezen medenczék képződését közelebbről tanulmányozni a hogy mégis e helyen felemlitem, csak azért teszem, hogy felhívjam reá a figyelmet.

A Földtani Társulat ülésén, mikor ezen ismeretésemet ott bemutattam, LÓCZY tanár úr, kinek ott járta alkalmával ezen medenczék szintén feltűntek, egy olyan magyarázatra hívta fel a figyelmet, a mi ezen medenczék képződését – legalább részben – megfjti s támpontul szolgálhat annak, a ki ezen kérdéssel – de mindenesetre csak részletes geologiai tanulmányozás alapján – foglalkozni akar.

LÓCZY magyarázata a következő: Az Olt és Maros völgyében azt látjuk, hogy ezen völgyek nyugati – a Hargitáról jövő – mellékágai rövidék és keskenyek s alig bemélyedők a lejtőkbe, míg a keleti mellékvölgyek hosszúak és széles, sík völgytalpaikról meredeken emelkednek ki a völgyoldalak; afféle kiültött régi völgyek ezek. A Hargita nyugati lejtőin az andesitörmelék alatt egy olyan konglomerát van, melyben igen gyakoriak idősebb mezozoosnak látszó mészkő-kavicsok.⁷ Ezen kavicsok a Hargita nyugati oldaláról sehonnan sem származhattak, mert ott ilyen idősebb képződményt nem ismerünk s csak a keleti Kárpátokból kerülhettek oda. Ezen esetben a keleti Kárpátokból lejövő völgyeknek le kellett nyúlniok az erdélyi medenczéig s ezen völgyeket zárták el a Hargita andesit eruptiói és az eruptió alatt felszínre került törmelék-képződmények. E szerint tehát ezen medenczék nem lennének egybek, mint az említett völgyeknek az andesitortasz fölötti részei.

Egy pillantást verve azonban a fennebbi térképvázlatra, azonnal látjuk, hogy ezen ovális medenczék hossz tengelye körülbelől merőlegesen áll a keleti Kárpátokról jövő völgyekre, a mik csak úgy képződhetek – tovább fűzve a fennebbi magyarázatot –, hogy az eltorlaszolt völgyekben apróbb édesvízű medenczék képződtek, a melyek csak a Maros és Olt völgyének kialakulása, illetőleg völgyének kierodálása után csapottak le, a mi valószínűleg a levantei korra esik.

Ha tehát az említett medenczékben sikerül majd kimutatnunk a legfelsőbb harmadkori rétegeket, akkor ezen képződmények legfennebb egykorúak a Hargita andesitjének kitörésével, vagy azt közvetlenül követő időben rakodtak le.

Hogy ezen medenczék és a borszékkörnyékiek képződése között minő összefüggés van, azt a jövő vizsgálatok lesznek hivatva eldönteni, de nagy a valószínűség, hogy egykorúak lesznek.

HERBICH munkáiban ezen medenczék szélein sehol sincsen az alluvium alatt fiatalabb neogén kimu-

tarva, de egyáltalában ezen medenczék fennebb említett szabályszerű elrendezéséről sincsen semmi említés se téve.

Még csak egyet kívánok megjegyezni: azt t. i., hogy e medenczékben mindenütt fakad fel szénsavas víz, a melyeknek képződésére, úgy látszik, szintén alkalmazható lesz az a felfogás, a melyet a borszéki és béli bori források képződésénél kifejtettem.

Eltéktelve nemzetgazdászati fontosságától, tudományos szempontból is rendkívül érdekes és fontos lenne a Hargita-andesit vonulatát kísérő többi savanyúvíz forrás geológiájának is részletes tanulmányozása.

Az első jelentéshez képest egy nappal korábbi keltezésű a borszéki, illetve béli bori vizokről írt – számunkra jelentős helynevekben és korabeli műszaki megoldási ajánlásokban gazdag – jelentése⁸, amely – akárcsak a fentebbi – a század eleji fürdőink állapotának jobb megismeréséhez is hozzájárul:

TEKINTETES IGAZGATÓSÁG!

A m. kir. földművelésügyi Miniszter Úr Ónagyméltóságának 1904. márczius hó 14.-én kelt 35056/IV.1 számú rendelete értelmében a Borszék fürdő vizgálatáról jelentésemet a következőkben van szerencsém megtenni.

Borszékfürdő a Bükkhavas déli nyúlványán egy medenczeszerű mélyedésben fekszik. Egész környékének alapkőzetét kristályos palák alkotják, a melyekre Borszék közelében, a fürdőtől északra fel a Bükkhavasig, dolomit és dolomitos mészkőből álló képződmény van reá települve. A dolomit és dolomitos mészkő rétegei között itt-ott fekete agyagpala is előjön. Ez a dolomit és dolomitos mészkő az eddigi leírásokban mindig mint a kristálypalák közé települt ősmészkő szerepelt. A dolomit nyugati határát a Hanzker patakban, a keletit a Hétvezér forrásnál és Czíkó hegyen találjuk meg, északra a Kis Bükk havasig húzódik fel, déli szélét pedig törési vonalak határolják és a levetődött részt a pontusi kor agyagos képződménye fedi el. A fürdőtől délre a Borpatokban, valamint az Alsó és Felső Borszék közötti úton már kristályos palákkal találkozunk.

A borszéki fürdő területét, miután azt jól körülhatárolt törési vonalak veszik körül, bár orográfiaiban kevésbé tűnik fel, geológiai értelemben mégis medenczének kell tekintenünk. A medenczében a felületen a lápon kívül csak a nagy mésztufa lerakódás öltik szemünkbe, de a láp jelenléte már előre arra a gondolatra vezet, hogy alatta valami vízrekesztő rétegnek kell lenni. A láp szélein és a fürdő területének különböző pont-

jain végzett ásások és fúrások ezen feltevést megerősítették, amennyiben kiderült, hogy az egész fürdő alatt egy sárgás vagy kékes, gyakran finom csillámos, iszapos-agyagos képződmény terül el, s ez megegyezik az Alsó Borszékben levő pontusi képződményekkel, a melyek ott is hasonló medenczét töltenek ki.

Az ARANY János kúttól egy keskeny dolomit vonulat húzódik majdnem egészen keleti irányban a KOSSUTH kúton és PETŐFI kúton keresztül s ez a vonulat csak keleti vége felé, a kerekcséken létesedik valamivel jobban ki. Ennek a keskeny dolomitvonulatnak iránya tehát egészen összeesik az említett kutak irányával. Ezen dolomit vonulat és az északra eső dolomit-terület között van az a pontusi agyagtól kitöltött kis medence, a melyben majdnem egy – kelet-nyugati – egyenes vonalban törek fel a Lobogó, Főkút, Erzsébet, Ó és Újsáros, Lazar, Boldizsár és László források.

A Borpatok felé eső hegyoldalon még két forrás tör fel: az Ósforrás és alatta a Borkút-árokokban egy nevetlen forrás. Ezenkívül a Bagolyvár, Tündé kert és a tőle nyugatra és keletre eső nagy mésztufa lerakódások is egykori hatalmas savanyúvíz forrásokat jeleznek. A Tündér-kert északnyugati oldalán levő kis völgyecskeben lép közepette különben jelenleg is forrik a szénsavas víz, de ez a forrás egyáltalában nincsen foglalva. Ezeknek a forrásoknak és régibb mésztufa lerakódásoknak iránya szintén egy vonulatot alkot, a mely összeesik a borszéki völgy baloldalán, az ARANY János forráson alul kiálló fehér dolomit szirttel.

A forrásoknak fennebb leírt három vonala egymással nem párhuzamos, hanem szöget zár be úgy, hogy mindenik vonal nyugati vége egy pontba, a József fűg forráshoz, fut össze.

Itt tehát sugárirányú törésvonalakat kell feltételeznünk, a miket a források irányán kívül még a dolomit vonulatok irányai is jelölnek.

Ezen törésvonalakon feltörő szénsavas vizek rendkívül sok mésztufát raknak le, a miből arra következtethetünk, hogy a források a dolomitból és dolomitos mészkőből nyerik vizüket. A dolomitnak tehát meg kell lenni a borszéki pontusi medence alatt is.

Az északra eső területen összegyűlt víz a dolomit repedésein lejut a borszéki medenczébe, hol a felületre törését a pontusi agyag meggátolja s a törési vonalakon feltörő szénsav gáz ezt a vizet telítve az a különböző források helyén mint szénsavas víz bugyan fel.

Az a hatalmas mésztufa lerakódás, a mely a legdélibb vonulatot jelöli, igen erős szénsavas források egykori létezését tételezi föl. Mi oka lehet tehát annak, hogy itt most vagy nem találunk forrást, vagy csak oly kevés vizűt, mint az Ósforrás és az alatta levő nevetlen forrás? Különben nemcsak ez a vonulat szegény víz-

ben, hanem a középső is, az ARANY János és KOS-SUTH kutak vonulata.

Ha a mésztufa lerakódásnak nagyságát tekintjük, úgy tűnik fel, mintha a források a legdélibb vonulatról észak felé vándoroltak volna. Ezt pedig – úgy hiszem – meg lehet magyarázni a borszéki medencze pontusi rétegeiből. Azon időben az ARANY János és KOSSUTH források között levő dolomit vonulat a borszéki völgyben, hol az ARANY János forrás mellett kiugró dolomit szikla most is úgy tűnik fel, mint egy átszakított gát maradványa, nem volt még annyira erodálva mint jelenleg, a medenczében a pontusi rétegek is magasabbra húzódtak fel s vastagabb rétegben töltötték ki azt. Valószínű, hogy a medencze forrásai ekkor még nem voltak meg, a pontusi agyagtakaró oly vastag volt, hogy a szénsavas víz azt még nem tudta áttörni, hanem kitöltve a medenczét, a KOSSUTH forrásnál s tőle délre a legdélibb törési vonal mentén jutott a felületre. Ezen időben lehetett az ARANY János forrásnak is legtöbb a vize. A medencze forrásainak fiatalabb kora mellett bizonyít még azon körülmény is, hogy körülöttük aránylag kevés mésztufa lerakódást találunk.

A dolomit gát erodálásával a medenczéből a pontusi rétegek is mindjobban erodáltak s a fedő agyagtakaró annyira kivékonyodott, hogy a nyomás alatt levő vizek azt átlukaszthatták. Ezentúl a medenczében összegyűlt víz ezeken a forrásokon át jutott napvilágra s ezért találjuk most itt a legdővebb források (Lobogó, Erzsébet kút).

Hogy a dolomit és dolomitos mészkő mily jó vízgyűjtő, mutatja a fürdőtől északkeletre mintegy 2 km-re belőle fakadó hatalmas édes vizű Hétvezér forrás is.

A fennebbieken vázoltam a fürdő területének geológiai alkotását és a forrásoknak azzal összefüggő hidrológiáját, az alábbiakban azon kérdésekről fogok megemlékezni, a melyek az igazgatóságtól és a tulajdonos közbirtokosság kiküldöttjeitől felvetettek.

A főkút vízmennyisége s különösen lobogása mintegy 4 év előtt lassan-lassan csökkenni kezdett s folytatódott, úgy, hogy ma már alig látszik benne szén-sav felbugyogás. A kút mélysége 2,25 m, vízszlopának magassága 1,25 m. Tőle Ny-ra mintegy 12-15 m-re van az Erzsébet kút, de annival magasabban, hogy ennek feleke egy színben van a főkút tetejével, s vízszíne mintegy 2,8 m-el áll magasabban a főkúténál. Az Erzsébet kút vízmennyisége olyan bő, hogy 10 óra alatt belőle a vízszin[t] nagyobb lesüllyedése nélkül tölthetnek 10-12 000 l vizet. Mindkét forrás látszólag jól van befoglalva, de figyelmesebb vizsgálat után reá jövünk, hogy annyiban helytelenül, a mennyiben a források

nincsenek kellőleg megvédve s ebben a tekintetben hozzájárulok a fürdőbélrlőség szakértőjének, KOTHNY mérnöknek véleményéhez.

Mindkét forrás, mint az *elbeszélésekből kivehettem*, keményebb mésztufán át – a mi a források környékén a felületen is megvan – nyeri vizét, a mi alatt meg van még valószínűleg a pontusi agyag is. A fennebbieken kifejtettem, hogy a források víztartó rétege a dolomit s nem – a mint sokan hitték – a mésztufa. Ilyen esetben tehát helyes foglalásnál, hogy a források is kellően meg legyenek védve, le kellett volna menni a pontusi agyag alá, egészen a dolomitig s onnan foglalni a forrásokat. Az elég nagy kiterjedésű mésztufa terület igen jó vízgyűjtő, mert az erősen likacsos mésztufa szivacs módjára felszívja a csapadék vizet s ezen vizek – legalább részben – valószínűleg szintén befakadnak a forrásokba.

A jelenleg alig használható fő kutat azért szeretnék helyreállítani, mert azon kénhidrogénszerű szagot soha sem éreztek, míg a szomszédságában levő Erzsébet forrásnál, mint mondják: időváltozáskor annyira kénhidrogénes a víz, hogy tölteni nem lehet. Kétkedéssel fogadtam azt, hogy az időjárásnak, vagy légnyomás változásnak a feltörő szénsavgázra oly hatása lehetne, hogy a rendes körülmények között nem kénhidrogénes gáz a légnyomás változására kénhidrogénes legyen. Miután szükséges volt a béli forrásoknak megvizsgálása is, ezen forrásoknál oly jelenség ötlött szemembe, a mi alighanem megmagyarázza a kénhidrogénszerű szag keletkezését.

A béli források geológiai alkotása, mint alább látni fogjuk, teljesen hasonló a borszékiekéhez. Ezeknél az tapasztalható, hogy a lápos területen fakadók erősen kénhidrogén szagúak, míg azon egy-két forrás, a mik kevésbé lápos területen fakadnak, alig érezni kénhidrogénes szagot. Különbön Borszéken is, a Hármás ligetben, vastag lápon át fakad egy kicsike forrás, mely oly erősen kénhidrogén szagú, mint akár csak a paradí viz.

Nem tudom mennyire helyes az az érvelés, hogy az Erzsébet kút vize esőzés előtt már pár nappal kénhidrogénes szagú lesz, de én mégis azt hiszem, hogy esőzések után a mésztufa és pontusi agyag határan a láptól fertőzött víz juthat a forráshoz s az teszi a vizet kénhidrogén szagúvá.

Támogatja ezen feltevést az is, hogy a két közelebbi kútnak – a főkútnak és Erzsébet kútnak – úgy a KOTHNY, mint a PAZÁR mérnök véleménye szerint is közös forrása van. hogy e két forrás összekötetésben áll egymással, megerősíti ezt a fürdő kertészének az a megfigyelése is, hogy az Erzsébet kút foglalása alkalmával, ha a kútnak nem volt víz, a főkút nem lobogott; amikor tehát a szénsavgáz az Erzsébet kút alatt levő re-

pedésekből akadálytalanul elillanhatott, nem áramlott be a főkút vizébe s csak akkor jutott oda, mikor az Erzsébet kútnál is nyomás keletkezett.

Ha ez igaz és igaz az, hogy a főkútnál kénhydrogén szagot sohasem éreztek, kizártnak tekinthetjük azt a felfogást, a mely szerint a fégnyomás, időjárás vagy más fizikai tényező okozhatná az Erzsébet kút időnkénti kénhydrogén szagát.

A főkút vizének elapadását részint a mögötte levő csatornának, részint a fölötté levő feltöltéseknek tulajdonítják. Magam inkább hajlandó lennék az Erzsébet kút megnyitásában keresni az okot, mert a csatorna bejárása alkalmával nagyobb mennyiségű gáz vagy szénsavas vízfeltörést ott nem észleltem. A csatornából a főkúthoz vezető szűk csatornában van ugyan némi gáz feltörés, de ez kevés arra, hogy a főkút elveszett szénsava ott törjön fel. Inkább azt hiszem, hogy az Erzsébet kút foglalásánál oly helyet nyitottak meg, hol a víz és gáz kevesebb akadály leküzdésével kerülhetett a napvilágra s így ott, a hol csak nagyobb akadály leküzdésével törhetett fel, a pontusi agyagtól vagy lassan eliszapoltatott, vagy pedig maga a forrás mésztufával beépítette magát. Ez az elzáródás nem történt meg máról holnapra, hanem évről évre lassanként mindig jobban és jobban összeszűkült a forrás csatornája, úgy hogy jelenleg alighanem egészen el van dugulva s valószínű, hogy a főkút manapság alulról alig kap vizet, hanem összes vízmennyisége a mésztufából származik s abba a vízbe kerülhet még egy kevés odaáramló szénsavgáz.

A bérlő szakértője, KOTHNY mérnök, a források foglalására ügyes tervet dolgozott ki, a mely különösen a szénsavgáznak elillanását meggátolja a vízből s a töltés e foglalás mellett sokkal célszerűbb lenne, mint jelenleg. A tervezethez különben műszaki szempontból nem vagyok illetékes hozzászólni s ez alkalommal csupán egy pár kételyemnek akarok kifejezést adni. A tervező mérnök tervének készítésével úgy látszik nem vette eléggé tekintetbe, hogy itt mészbicarbonátban igen gazdag forrásokkal van dolga. A foglalásnál a vizet felfogva, különböző csővezetékeken messzebbre akarja elvezetni, a szénsav felbugyogását egyenletessé akarja tenni s oly berendezést ígér, a mely a kút takarítását feleslegessé teszi. Mindezek oly forrásoknál, melyek kevesebb mésztartalommal bírnak talán igen jól beválnak, de vajon a víz felfogása és vezetése által okozott nyomás következtében a víz szabad kifolyása – mint a tervezetből megérthetem – mégis gátolva lévén, nem fogja-e a forrás maga magát és a csővezetéket is mésztufával beépíteni?

KOTHNY a főkút átalakítását nem ajánlja, mert az szerinte rossz helyi viszonyok között fekszik. Ezt a véleményt a magam részéről nem osztom, mert ennek helyét épen sokkal kedvezőbbnek tartom, mint a

KOTHNY-tól ajánlott Erzsébet forrását, feltéve hogy a szénsavas vizet e ponton újra meg lehet kapni, mert minél mélyebb ponton csapoljuk meg a medenczének víztartó rétegét annál nagyobb kilátásunk lehet bő víz nyérésére. Az ő tervezett berendezésére úgy látszik alkalmas volna az Erzsébet kút helyének magasabb állása, de ha mélyebb területen tudunk egy hasonló forrást létesíteni, annak vízszolgáltató képessége annál nagyobb lesz.

Tervbe van ezen kívül véve a KOSSUTH ivókútnak s egy pár fürdőnek a tervezett fürdő-központra való koncentrációja.

E terv szerint a KOSSUTH kút vizét mintegy 300 m-re kellene vezetni. Itt is arra akarok figyelmeztetni, a mit fennebb elmondottam, hogy t. i. nincsen tekintetbe véve a víz nagy szénsavas mésztartalma, a mely a vezető csövet csakhamar beépítené. A vizet csak úgy lehetne itt elvezetni, ha a csővezeték csak igen kis átmérőjű lenne, mert a KOSSUTH kút igen kevés túlfolyó víze szélesebb csőben hamar elveszítené szén-savát de a lerakódás nem lenne elkerülhető a kisebb átmérőjű csőben sem, úgy hogy a szénsavas mésztufát ezt is csakhamar beépítené. A víz összetétele pedig a hosszú vezetés alatt mindenesetre módosulna.

A Lobogó fürdő vizének elvezetése csak mintegy 20 m-re van tervezve. Ily távolságra e bő forrást azt hiszem nagyobb veszély nélkül ellehetne vezetni, feltéve, hogy a csőből a víz szabad kifolyást nyerne. Nem lehetetlen, sőt igen valószínű, hogy a Lobogó is még erősen meszes víze rövidebb-hosszabb idő alatt ezen csővezetéket is beépíti, azért a kifolyó víz mennyiségét időnkint ellenőrizni kellene s csökkenése esetében a vezetéket ki kellene tisztítani vagy újjal kicserélni.

A Sárosfürdő, esetleg a Lazárfürdő vizének a tervezett fürdő központhoz való felszivattyúzása, ha az a nyílt reservoirból történik, a forrásokra veszéllyel nem járna. A szivattyúzás következtében azonban a víz összetétele minden-esetre némi változást szenved.

A fentebbiek kiegészítéséül különösen a főkútra vonatkozó véleményemet foglalom össze.

Megemlítettem már, hogy nagyobb vízmennyiség nyérésének szempontjából célszerű, ha a víztartó réteg meg csapolása a medenczének minél mélyebb pontján történik, azért én azt ajánlanám, hogy egy pár próba fúrással a főkút környékén, a főkút és raktár között kellene kísérletet tenni.

Mint említettem, a főkút és Erzsébet kút egy törési vonalon törnek fel a Lobogóval, ezért már a próbafúrások alkalmával állandóan figyelni kellene a Lobogó vizét, nehogy a nagymérvű megcsapolással a Lobogó vizét veszélyeztessük. Mindenekelőtt azt ajánlanám, hogy egy nem nagy átmérőjű csővel a főkútba

magába fűrnének le, ezzel a már eldugult főkutat semmiképpen sem veszélyeztetnék, sőt alapos remény van arra, hogy az eldugult csatornát így megnyitva, magában a főkútban nyernének vizet. Eredményes fúrás esetén egy ideig figyelni kellene a Lobogó vízmennyiségét s ha ez nem változik, ugyanott kellene a végleges fúrást is eszközölni, de most már lehetne valamivel nagyobb átmérőjű csővel. Ha kis átmérőjű csővel való fúrásnál – történjen az akár a-főkútnál, akár más ponton – némi csökkenés állana be a Lobogó vizében, de ez a csökkenés még nem lenne káros hatású, akkor a végleges beépített csőnek sem lenne szabad nagyobb átmérőjűnek lenni. A fúrásnál ajánlom, hogy pár méterre még a dolomitba is lehatoljanak. Eredményes fúrás alkalmával az Erzsébet kút vize valószínűleg megapad vagy esetleg egészen el is vész, ez azonban semmi bajt sem jelent, mert az elveszett víz akkor a fúrásban fakadna föl. Ily fúrás alkalmával a felsőbb rétegek vizét már a fúrócső maga kizárná s ha a kénhidrogénszerű szag tényleg – mint gyanítom – az odafolyó lápos víztől származik, akkor az is el lenne a szénsavas víztől zárva.

A KOSSUTH forrás mélyítésével, tekintve a kút magas állását s amit már fennebb e két déli vonulatnál elmondottam, nem hiszem hogy a forrás jelenlegi kifolyási magasságában több vizet nyerjenek. Ha tervbe vétetnék ezen forrás szaporítása, akkor itt is ajánlanám a széles átmérőjű csővel való lefúrást, de úgy, hogy egyúttal a kifolyási szint is a lehetőség szerint mélyíttessék. A medenczének a főkútnál való nagyobb megcsapolása esetleg még a KOSSUTH kút forrását is befolyásolhatja.

A *bélbóri* források szintén a gyergyó-ditrói és szárhegyi közbirtokosság tulajdonát képezik. E források jelenleg – mondhatni – paragon hevernek, de a borszéki fürdő jelenlegi bérlője, miután ezek is a bérléhez tartoznak, a fürdő berendezésénél tekintetbe óhajta venni.

A *bélbóri* medencze Borszékától ÉNyNy-ra a Bükk havas északi lábánál kezdődik s a Kis Besztercze kiszélesedett völgyét képezi. Már orographiailag is feltűnő medencze, a melynek nagy részét Bélbor község szétszórt házai fedik.

Az É-D-i irányban elnyílt medencze keleti fészén kristályos palákat, a nyugatin ellenben hasonló dolomitot és dolomitos mészkövet találunk, mint Borszék környékén. A medencze közepét itt is pontusi agyag és iszap tölti ki, melynek felületét a medenczében vastag lúp borítja.

A kristályos paláktól és dolomitól összegyűjtött víz a medencze nyugati szélén egy közel 3 km hosszú É-D irányú egyenes vonalban, mint szénsavas víz tör a felületre. Ez az egyenes vonal minden valószí-

nőség szerint összeesik a kristályos palák és dolomitok törés vonalával, a melyen a szénsav gáz feltör s a medenczében összegyűlt vizet telíti.

A vonal mentén több helyen buggyan fel a szénsav és a szénsavas víz. Legészakon a DOBRÁN patakban van az ún. CSATÓ fürdő és nem messze tőle egy ivóforrás, mindkettő lápon keresztül tör fel, ezért erősen kénes szagúak. A kettő környékén és a kettő között a lúp minden pontján erősen forrik a szénsav. Ezekről délre a medencze szélén van a RÁKÓCZI forrás, a mely körül kevesebb a lúp s ezért vize is kevésbé kénes szagú. Hasonló a Szent István forrás és az Erzsébet fürdő vize attól tovább délre, a melyek – különösen az első – szintén kevésbé lápos területen fakadnak. A Butka Bilboraruluj északi oldalán van a Millenium forrás, a délin az Atilla forrás. Mindkettőn azonban jól érezni a kénes szagot. Ezen források környékén majd mindenütt lehet még gáz- és szénsavas vízfeltörést is látni, környékük pedig a forrásokból lerakódott mésztufával van borítva. Több forrásnál, nevezetesen az Atilla forrásnál, CSATÓ fürdőnél stb., azt lehet észlelni, hogy bennük a víz nyomás alatt van.

A fürdők és források vize elég bős, erősen telte van szénsavval, a mely minden egyes forrásban erősen lobog, de kellően foglalva egyetlen egy sincsen. Egy részük vagy egyáltalán nincs foglalva, másrészüik csak egy fa vagy kő köpűbe van foglalva.

Ha a Borszéken ajánlott fúrások megtörténnek, akkor ajánlanám, hogy Bélbor községben is tegyenek legalább egy pár próba-fúrást, mert – ha a kénes szag tényleg a láptól származik – nagy remény van arra, hogy a borszékihez közel hasonló vizet nyerhetnek.

A próbafúrás helyéül leginkább a Csatófürdő mellett levő területet ajánlhatom, mert ennek térszíni helyzete legalacsonyabb s legnagyobb is itt a szénsav feltörés.

Brád 1904 augusztus hó 1-én

Jegyzet

1. MOL. K184. 446.csomó. 112. tétel. 1905. 18036.
2. Előadta a m. kir. Földtani Társulat 1904 november hó 2-án tartott szakülésén. Földtani Közlöny. XXX V. köt. 1905. (Szerző jegyzete.)
3. HERBICH Ferenc: Északkeleti Erdély földtani viszonyai. M. kir. Földtani Intézet Évk. I. k. p. 275 – A Székelyföld földtani és öslénytani leírása. U. o. V. kötet. (Szerző jegyzete.)
4. Dr. KOCH Antal: Földtani észleletek az erdélyi medencze különböző pontjain. (Erd. muz. egyf. Orv. term. tud. Értesítője. XVII. évf. II. math. term. Tud. szak. p. 251. Kolozsvár; 1892). (Szerző jegyzete.)
5. KOCH Antal dr. egyet. tanár úr előadásomra tett megjegyzésében, miután eddigi ismereteink szerint hazánk keleti részében inkább a dyas van dolomitoktól képviselve, mint a trias, valószínűbbnek tartja, hogy a borszéki dolomitok a dyashoz tartoznak. Mindaddig míg palacontologiai lelet ezt el nem dönti, a dolomitoknak a kora kérdéses marad. Vizsgálata-

im alapján csak azt lehet biztosan állítani, hogy azok a kristályos-palánál fiatalabbak s így feltétlesen akár a dyasba, akár a triasba sorozhatjuk. (Szerző jegyzete.)

6. STAUB MÓRICZ. A borszéki mésztufa-lerakódás. Földtani Közöny XXV. k. p.185. Budapest. 1895. (Szerző jegyzete.)

7. L. dr. PÁLFY Mór: Adatok Székelyudvarhely környékének geológiai és hydroológiai viszonyaihoz. Földtani Közöny. XXIX. köt. 7-8. 1. 1899

8. MOL. K184. 487.csomó. 112. tétel, 1904.

(A családnevek majuszkulás kiemelését, beleértve a közlést, kötet szerkesztési szempontok indoklják. A szerk.)

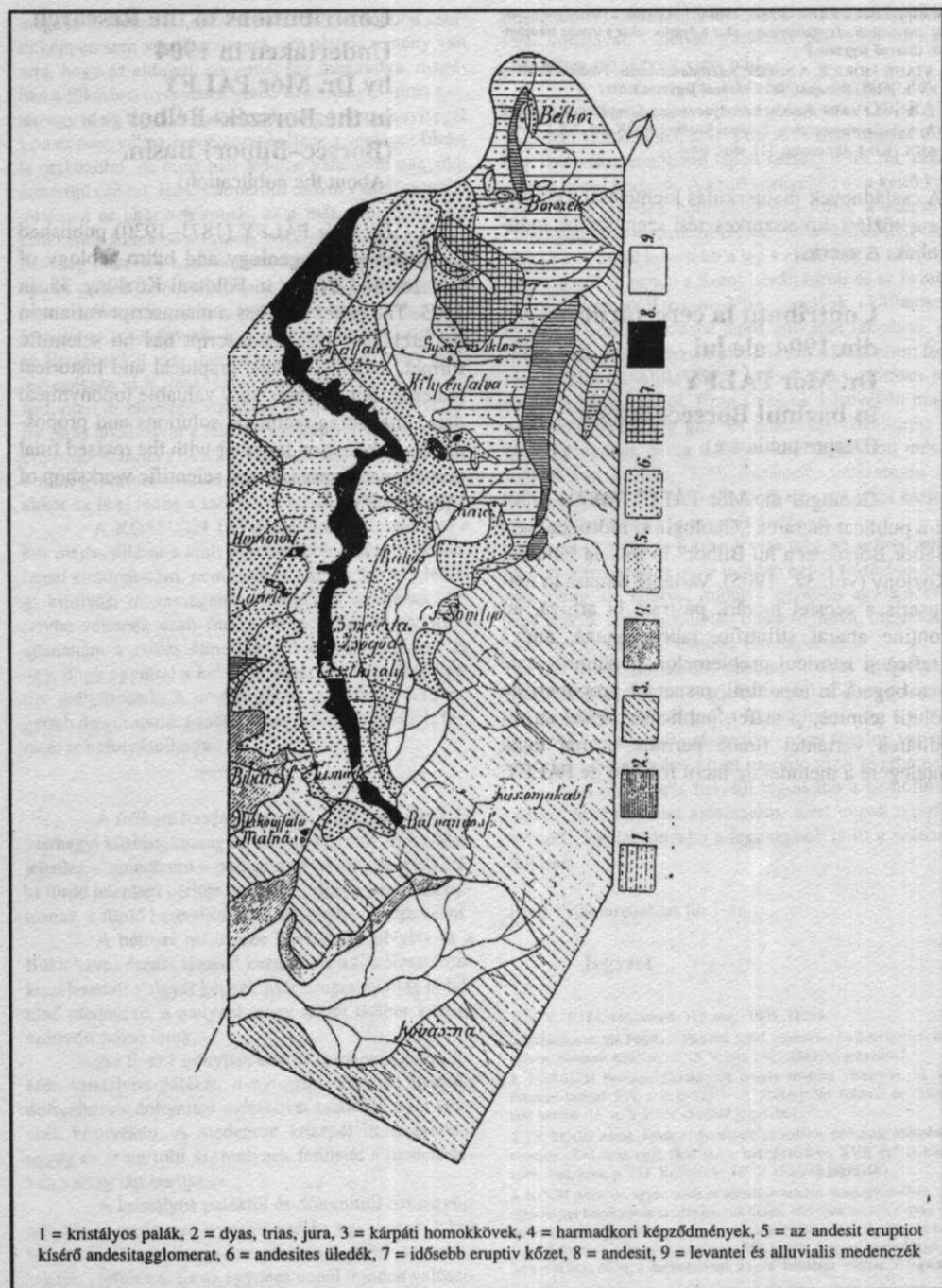
**Contribuții la cercetările
din 1904 ale lui
Dr. Mór PÁLFY
în bazinul Borsec–Bilbor
(Despre publicare)**

Geologul dr. Mór PÁLFY (1871–1930) și-a publicat lucrarea „Geologia și hidrogeologia Băilor Borsec și a lui Bilbor” în revista Földtani Közöny (vol. 35., 1905). Varianta rămasă în manuscris a acestei lucrări, păstrată în arhivă, nu conține aparat științific, tabele anexă, anexă grafică și istoricul problemelor. În schimb, este mai bogată în toponimi, respectiv propuneri de soluții tehnice, și astfel, publicată paralel cu reeditarea variantei finale permite o mai bună înțelegere a metodei de lucru folosite de PÁLFY.

**Contributions to the Research
Undertaken in 1904
by Dr. Mór PÁLFY
in the Borszék–Bélbor
(Borsec–Bilbor) Basin.
(About the publication)**

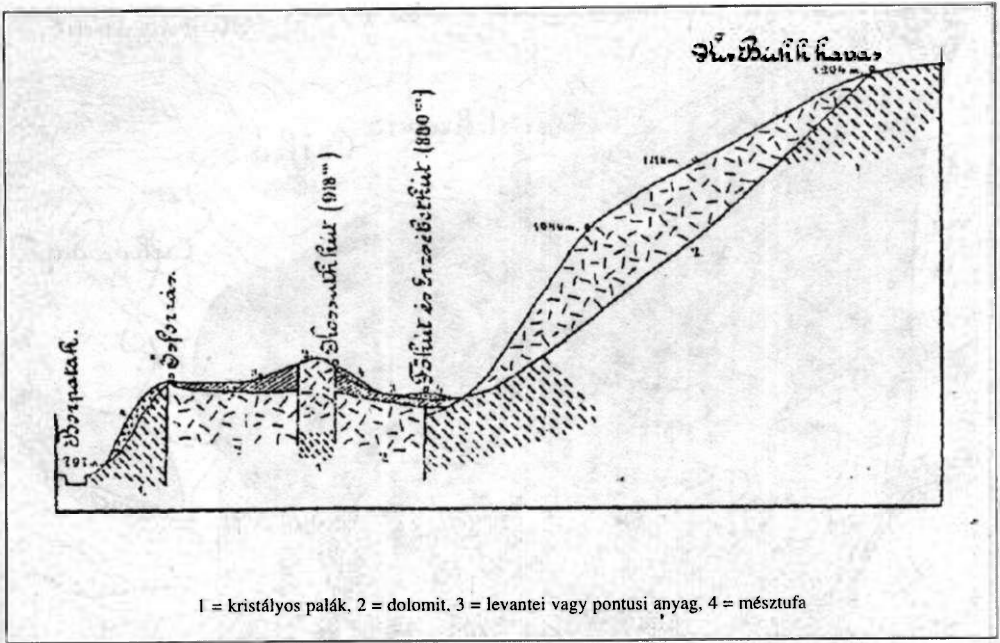
Dr. Mór PÁLFY (1871–1930) published his paper on the geology and hidro-geology of Borszék and Bélbor in Földtani Közöny, 35, in 1905. The paper also has a manuscript variant in the archives. This manuscript has no scientific material, annexed tables, graphical and historical data, interesting technical solutions and proposals. Its publication together with the revised final text allows access into the scientific workshop of Mór PÁLFY.

2. ábra A Borszei-medence geológiai térképe. (A Földtani Közlöny alapján)

A Székelyföld barlangjai

(Kivonat)

A Keleti-Kárpátok kristályos-mezozoós hegyvonulataiban a Besztercei- és Gyergyói-havasokban, a Nagybagyás és a Persány-Rika hegységekben levő kristályos mészkövekben és dolomitokban, triász és jura kori mészkövekben alakultak és rögökben a felszíni és földalatti karsztjelenségek sokasága alakult ki, így több száz méter vastag mészkőréteget átfűrészelő vízfolyásokkal teli, festői sziklaszorosok. Az 1982-ben kiadott román barlangkatalógus a Székelyföldön 230 barlangot és zsombolyt tart nyilván. A szerző a barlangok részletes kutatástörténete után táblázatban sorolja fel a barlangokat és azok fontosabb adatait.

*

A Keleti-Kárpátok székelyföldi hegyvonulataiban kisebb-nagyobb barlangok, barlangrendszerek sokasága alakult ki mészkőben, mésztufában, sóban, homokkőben és vulkáni agglomerátumban. A jelentősebb barlangok a vízben gyengén oldódó mészkövekben képződtek. A repedések és vetők mentén meginduló vízáramlás korrodáló tevékenysége folytán a tárguló járatrendszereket aztán az egyre erősödő folyóvízi korrózió és erózió növeli tovább, egészen a hatalmas méretű barlangfolyosók kialakulásáig.

Az 1982-ben kiadott román barlangkatalógus (GORAN, 1982), a Székelyföldön 230 barlangot és zsombolyt tart nyilván. Székelyföld alatt az erdélyi medence délkeleti részében elterülő tájegységet értem és nem számítom ide a történelmi Aranyosszéket, ahol ugyancsak sok barlangot találunk.

A barlangok a Keleti-Kárpátok kristályos-mezozoós övében, a bukovinai takarórendszert alkotó, központi-kelet-kárpáti takarókba foglalt karbonátos összletekben (kristályos mészkövek és dolomitok) és az erdélyi takarókat alkotó triász és jura kori mészkövekben alakultak ki. A mészkővonulatokat és rögöket alkotó mészkőréteg, a Besztercei- és Gyergyói-havasokban, a Nagybagyás, a Naskalat és Persány-Rika hegységekben több száz méter vastagságot is elér, és jellegzetes, karsztosodott földalaktani képződményeket alkotnak. A mészköveket átfűrészelő patakok és folyók festői sziklaszorosokat (Békási-, Kisbékási-, Vargyas-szoros és az alsórákosi Olt-szoros) alakítottak ki, amelyeknek völgyoldalaiban barlangszájuk sokasága nyílik. A barlangok képződése a pliocén időszak végétől a jégkorszakokon át egészen napjainkig tart (1. ábra).

A székelyföldi barlangok kutatástörténete

Az erdélyi barlangok említése, kutatása már a 13. század végén elkezdődött. FRIDVALSZKY János jezsuita pap, tanár, természettudós 1767-ben, Kolozsváron megjelent, Erdély ásványait számbavevő művében hat barlangot is megemlített. Ezek között találjuk a homoródmási és a Büdös-barlangot (FRIDVALSZKY, 1767). BENKŐ József erdővidéki református pap, botanikus, történetíró 1774-ben az „**Erdély Nagyfejedelemség eddig nagyobbára ismeretlen csodabarlangjainak képe**” című, latinul írt munkájában leírja az almási barlangot és a Büdös-hegy barlangjait is (BENKŐ, 1774). J. E. von FICHTEL nagyszombeni kincstárnoki tanácsos, mineralógus, kohász, Erdély földtani viszonyainak egyik első leírója. Nürnbergben, 1780-ban megjelent „**Adalékok Erdély ásványainak történetéhez**” című művében is szerepel a két híres székelyföldi barlang (FICHTEL, 1780). Kolozsváron, 1786-ban adja ki BENKŐ Ferentz református paptanár az első magyar ásványtani munkát, amelyben megemlíti a „tsepegő-követ” és „kötéjt” a homoródmási barlangból is (BENKŐ, 1786). Johann KLEINKAUF a „**Barcaság és Székelyföld hegyei és barlangjai**” című írásában

a Brassó környéki barlangok ismertetése mellett a Büdös-hegy barlangjait és a homoródalmási Nagybarlangot is tárgyalja (KLEINKAUF, 1793).

Az első részletes és tudományos barlangtani munkát 1836-ban adja ki Kolozsváron nagykedei FEKETE István, Udvarhelyszék földmérő memőke. 1835 Szent Mihály havában FEKETE vargyasi SZÓTS Péter barlangi vezető segítségével tábor tot a homoródalmási Nagy-barlang (2. ábra) egyik járatában. Felkutatja a már híres barlang járatait, üregeit és termeit, majd elkészíti a járatrendszer alaprajzát. A barlang hosszát 400 ölben (756 m) adja meg. A főjáratokat számokkal, a mellékjáratokat betűkkel jelöli, fekete színű, szénporból készített festékekkel. Több szám- és betűjelzést, valamint FEKETE kézjegyeit ma is lehet látni a barlang falain. Könyvecskéjében, amelyből két példány maradt fenn, leírja pontosan a barlang járatait, megadja a méretüket, ismerteti a cseppkőképződményeket, a barlang lakóit, és felsorolja az utolsó teremben levő „drágaköveket” (FEKETE, 1836).

Következő szerzőnk PAGET János (John PAGET) angol orvos, utazó, író, aki Erdélyben letelepedve feleségül vette WESSELÉNYI Polixéniát, és élete nagy részét magyarként aranyosgyéresi birtokán élte le. 1849-ben, a szebeni csatában BEM tábornok szárnysegédje volt. Második erdélyi utazása során. 1836-ban WESSELÉNYI Miklós társaságában látogatja meg a homoródalmási barlangot. Útikönyvében leírja az almási és a torjai Büdös-hegy barlangjait (PAGET, 1855). PAGET kézjegye ma is látható az almási Nagybarlangban, a Medvetemető bejáratával szembeni falon.

KÖVÁRI László „Erdély földje ritkaságai” című könyvében a többi erdélyi barlang mellett ismerteti a székelyföldi barlangokat is (KÖVÁRI, 1853).

Franz Ritter HAUER geológus, az Osztrák Barlangkutató Társaság első elnöke és Guido STACHE, a „Geologie Siebenbürgens” című munkájukban nem feledkeznek meg a két híres, székelyföldi barlangról (HAUER, STACHE, 1863).

ORBÁN Balázs a „Székelyföld leírásában” egy egész fejezetben ismerteti a Vargyas

patak szorosát és az itt nyíló barlangokat (Nagybarlang, Lócsűr, Ugronlik, Kőcsűr). A Nagybarlang leírásához mellékeli a FEKETE István készítette „jeles alrajzot”. ORBÁN fényképfelvételeket készített a szorosról és a Csudálókő oldalában nyíló Nagybarlang vagy Kőlik bejáratáról (ERDÉLYI, 1993). Ismerteti még az apácai Tolvajos-barlangot és a torjai Büdös-hegy gázakkal teli barlangüregeit. Megemlíti a Homoródkarácsonyfalva erdeiben nyíló zombolyt, a Szőrmálrika-zombolyt az Olt alsórákosi szorosából, az ürmösi Töpe oldalában nyíló barlangokat, a Likas havas csücsán lévő mély zombolyt és a borszéki Jeges-barlangot (ORBÁN, 1868–1873).

KOCH Antal kolozsvári egyetemi tanár ismerteti az első ősemlys leleteket a homoródalmási barlangból (KOCH, 1876).

Albert E. BIELZ nagyszebeni tanár, természetbúvár a Szász Kárpát-Egycsület Évkönyvében megjelenti az erdélyi barlangok első leltárát. Közli rövid leírásukat, kutatásuk történetét és felsorolja az addig megjelent, a barlangokra vonatkozó irodalmat. A Székelyföldről a következő barlangokat említi meg: Jeges, homoródalmási Nagy-, Büdös-, Tolvajos- és Ozsdolai barlang (BIELZ, 1884).

Friedrich KRAUS segesvári orvos részletes leírást készített az almási barlangról. Újra akarta térképezni, de FEKETE alaprajzát annyira jónak találta, hogy végül azt mellékelte barlangismertetőjéhez (KRAUS, 1886).

ILOSVAY Lajos 1886-ban a torjai Büdös-barlang levegőjének kémiai és fizikai vizsgálatát végzi el (ILOSVAY, 1865).

Az apácai Tolvajos-barlangot PÉTER Kálmán méri fel 1905-ben (PÉTER, 1905). Még ebben az évben kísérlet történik a Likas-havason lévő függőleges aknabarlang felkutatására. Felszerelés és képzettség hiányában csak 18 m-ig sikerül egy embert leereszteni.

PODEK Ferenc a brassói Szász Múzeum őre megkezdi a Vargyas-szoros barlangjainak rendszeres feltárását. Őslénytani és régészeti kutatásokat végez. Felismeri, hogy a szorosban több barlang van. Húsz barlang leírását közli, elhelyezkedésüket egy térképvázlaton jelöli meg és megszámozza a barlangokat. Térképén megje-

lenik a földalatti vízfolyás feltételezett útvonala, amely a Vízkeletnél bukkan ismét a felszínre (PODEK, 1910, 1914).

PODEK segítségével STRÖMPL Gábor a Magyar Királyi Földtani Intézet Barlangkutató Bizottsága megbízásából barlangtani, geomorfológiai megfigyeléseket, kutatásokat végez a Vargyas-szorosban. Megállapítja, hogy a barlangok több szinten helyezkednek el, és a felsőbb szinteken levők a régebbiek. A barlangszinteket párhuzamba állítja a patak teraszaival (STRÖMPL, 1913).

Julius TEUTSCH brassói likörgyáros, régész, a brassói Szász Múzeum megalapítója századunk elejétől 1935-ig több alkalommal végez régészeti kutatásokat a Vargyas-szoros barlangjaiban (Nagy-barlang, Bronz-barlang, 10., 11., 13., 24., 33. számú barlangok). Az ásatások elvégzésében TEUTSCH segítőtársai voltak Brassóból, E. LEHMANN, Ludwig SCHMIDT, Josef GRÄF, PODEK Ferenc (MARCUS, 1976).

A gyergyótekerőpataki Sűgő-barlang kutatása 1931-ben kezdődik el. Gyergyószentmiklósi turisták egy csoportja behatol a vizes járatba, ahonnan egy barlangi medve koponyát hoznak ki. CSIBY Andor 1938-ban ismerteti a Sűgő-barlangot és kutatástörténetét (DÉNES, 1998).

BALOGH Ernő és VÁMSZER Géza 1936-ban néhány E.K.E. taggal felkeresik a Nagybagmács Fehérmezőnek nevezett részén és az Öcsém-havas oldalában nyíló zombolyokat (Teleki-, Csontos-, Havas-, Dancsiás-zomboly) és az Egyesekő hátánál levő Jeges-barlangot. A barlangkutató társaság kötéllal leengedett egy kutatót, aki hozzávetőlegesen lemérte az aknák mélységét. Elhatározták, hogy az ígéretes karszvidék kutatását megfelelő kutatófelszerelés beszerzése után folytatni fogják (BALOGH, 1937).

BÁNYAI János geológus, tanár, az 1938-ban Székelyudvarhelyen kiadott „**A Székelyföld természeti kincsei és csodás ritkaságai**” című könyvében számba veszi barlangjainkat is. Felsorolja a Tósarki-hegy oldalában nyíló barlangot, a Likas zombolyát, az Egyesekő Jeges-barlangját. A pásztorok elbeszélései szerint a Nagybagmács vonulatában több barlang van. Megemlíti a Csíkszenttamás határában, az Emésztő nevű víznyelőtől a falu között levő Feneketlen-tóig

húzódó földalatti vízfolyást, amely a felszínre bukkanva a Hővíz nevet viseli. Röviden ismerteti a Vargyas-szoros ismertebb barlangjait és a Vargyas község határában, a Sűgő-patak völgyében nyíló Sűgőlik barlangot. A felsorolt barlangokon kívül még számos természetes és mesterséges eredetű üreget, lyukat, sziklaodút sorol fel, amelyek konglomerátumban, agglomerátumban, mésztufában, homokkőben és sóban alakulnak ki (BÁNYAI, 1938).

A Vargyas-szoros barlangjainak kutatása 1937 és 1938 nyarán folytatódik, amikor HAAZ Ferenc és JODÁL Károly az Erdélyi Múzeum Egyesület megbízásából hozzáfognak a barlangok felkutatásához és térképezéséhez. Összesen 40 barlangot kutattak át és számoztak meg. Három barlangszintet ismertek fel (5–6, 20 és 40 m). Megemlítik a barlangokban előforduló „montmilch”-nek nevezett fehér meszes ásványlerakódásokat, az őslénytani és régészeti leleteket. Felhívják a figyelmet a páratlan tudományos értékekre, amelyeket a szoros barlangjai rejtegetnek (HAAZ, JODÁL, 1941).

A Tölgyesi-szoros közelében fedezték fel újból, 1940-ben a Zsedán-patak völgyében a Békási-barlangot (Tósarki-barlang). A 250 m hosszú, cseppköves barlang konglomerátumban képződött. A barlangot régóta ismerte a nép, erre utalnak a letört cseppkövek. A feltárók idegenforgalmi építésre javasolták a Gyilkos-tó és Békási-szoroshoz való közelsége miatt (GAÁL, 1941).

KESSLER Hubert magyar barlangkutató és MOTTL Mária paleontológus 1941–42-ben barlangtani és ősemlős-ősrégészeti kutatásokat kezdenek a Vargyas-szoros barlangjaiban. KESSLER feltárja a Vízkelet kifolyó, patakos barlangját az előrehatolást megakadályozó szifonig. Ő kutatja fel és térképezi először a legfelső szinten (80–130 m) levő nagy barlangokat (Medvék-, Gábor-barlang). Megvizsgálja a Nagybarlang főbejáratától nem messze, a sziklafalban, magasan nyíló 54-es számú barlangot. Később bebizonyosodott, hogy ez a barlang a Nagybarlang egyik, jelenleg teljesen eltömődött bejárata volt. A néhány méterre a patak szintje felett levő, majdnem a mennyezetig feltöltődött 2-es számú (Lapos-) barlangot is átkutatja. A Nagybarlangban felfe-

dezte a Jordán-küttől felfelé tartó, szűk feljáró kürtő tetején a Toronynak nevezett, nagy omlástermet és először említi és kutatja át a Nagytermet. A barlang kitöltéséből gyűjtött agyagmintából 11,84% foszforpentoxidot mutatott ki (KESSLER, 1943). Nemsokára a szorosban épített autótűt és 13 cserefa híd elkészülésével megkezdtek a bejárati termek nagy foszfát tartalmú kitöltésének az ipari kitermelését.

KESSLER kutatásaival egyidőben MOTTL Mária ásatásokat végez a Kőcsúrben, a Nagybarlangban, a Tatárlikban, a Lócsúrben, a Medvék-, a Gábor-, a 10-es, 27-es, 33-as és 9-es számú barlangokban. A tekintélyes vastagságú (1,5–5 m) barlangi kitöltésben jégkorszaki állatok csontmaradványai mellett ősemberi kőeszközöket is talált (MOTTL, 1943).

A Román Földtani Bizottság 1. számú barlangkutató csoportja Valeriu PUȘCARIU vezetésével 1952 és 1955 között a Vargyas-szoros barlangjait kutatja. A kutatások célja a Nagybarlangban található guanó felhalmozódások és foszfát tartalmú barlangi agyagréteg mennyiségi (400 vagon) és minőségi (3,5–20,8% P_2O_5) felmérése. Egyúttal hozzákezdnek a Nagybarlang részletes újratérképezéséhez (ORGHIDAN, 1963).

SZÉKELY Zoltán, a Székely Nemzeti Múzeum igazgató-régésze a Vargyas-szorosban több barlangot átkutat és régészeti leleteket gyűjt (8-as, 9-es, 14-es, 36-os és 87-es számú barlangok) (SZÉKELY, 1953).

Időközben a brassói „AVENUL” barlangkutató csoport tagjai Walter GUTT vezetésével 1953 nyarán felmáznak az első főjárat (BENKŐ József-járat) végén a Nagybarlang jobbra még ismeretlen Nagytermébe és alaposan átkutatják. Meglepődve fedezik fel a terem falán az 1886-os évszámú kézjegyeket. Ez a hatalmas méretű omlásterem tehát már régóta ismert volt. GUTTék megállapítják, hogy a teremnek összeköttetése van a második főjárat (Függőkő-járat)–FEKETE István-terem) és nehéz, de sikeres munkával kibontják az omlást, szabaddá téve a feljárót. Ők mutatják meg ORGHIDANÉknak az összekötő járatot és a Nagytermet.

Traian ORGHIDAN és Margareta DUMITRESCU a bukaresti „Emil RACOVIȚĂ”

Barlangkutató Intézet barlangkutatói 1957 januárjában visszatérnek a Vargyas-szorosba, hogy kiegészítsék megfigyeléseiket a denevérek hibernálására vonatkozólag. Ekkor látják a szoros két oldalán nyíló számtalan barlangbejáratot, a patak medrében levő víznyelőket és kifolyásokat (Alsó- és Felső-Vízkelet). A vargyasi karszt elszigetelt helyzete barlangbiológiai szempontból is sok tudományos érdekességet ígér. Így született meg egy hosszútávú kutatási terv, amelynek sajnos csak a kezdetei valósulnak meg. A bukaresti kutatók 67 barlang térképezését és tudományos kutatását végezték el. A barlangtani monográfia első része, amelyben 40 barlangot közölnek, az Intézet évkönyvében jelent meg. Az almási barlang új térképén először jelenik meg a Nagyterem és a Torony (ORGHIDAN, 1963). A tanulmány második része (27 barlang) csak kéziratban maradt fenn és az 1977-es földrengéskor a térképek egy része elveszett.

SZŐNYI Béla 1958-ban jelentette meg a borszéki medencéről írt földrajzi tanulmányát, amelyben említést tesz a Kerekszék nevű hegyekben húzódó barlangról, a Jeges- és Medvebarlangokról (SZŐNYI, 1958).

Ugyancsak 1958-ban, az Ifjúmunkás című újság expedíciót szervez a Likas-zsomboly feltárására. Az aknabarlang szája fölé csörlőt építenek és ezzel engedik le a kutatókat, akik 52 méter mélységben, a jégdugó alatt érik el a barlang alját. Itt sziklaomlás akadályozza meg a továbbjutást. Térképet nem készítettek, csak a méreteket adták meg. A kutatócsoport tagja volt KRISTÓ András geológus is (CSEKE, 1987).

A Sűgő-barlang kutatására 1961-ben gyergyószentmiklósi turistákból barlangkutató csoport alakul, amely Dr. BÁNYAI János nevét veszi fel. BUSLIG Lajos vezetésével megkezdődik a járatok rendszeres kutatása és felmérése. A kitaró bontási munkálatok eredményesek voltak. 1965 őszén a barlangkutatóknak sikerült behatolni a Sűgő-barlang tágas, rendkívül gazdagon díszített, cseppkőves felső járatába. A Főágat részben kiépítik az idegenforgalom számára. Traian ORGHIDAN és Margareta DUMITRESCU 1966-ban a barlang élővilágát tanulmányozzák és elkészítik a járatrendszer vázlatos térképét. A

barlangban felfedezett ritka aragonit kristályokból mintákat visznek az Intézetbe tanulmányozásra (DÉNES, 1998).

A budapesti F.T.C. Barlangkutató Szakosztályának tagjai gyergyói barlangászok meghívására a Gyergyói-havasok több barlangját meglátogatták. Leereszkedtek a Likas-zsombolyba, és pontos térképet készítettek róla. A bontási munkák nem vezettek eredményre, nem sikerült mélyebbre ereszkedni. A Likas-havason még négy kisebb barlangot kerestek fel, majd a Békás-szorosban a Kupás-barlangot kutatták át. A Sűgő-barlangban feltáró munkákban vettek részt (FRECSKA, 1964).

EMŐDI János nagyváradi amatőr régész 1964-ben a Nagybarlang, Lócsúr, Albert-barlang és a 16-os barlang járatainak felszínéről töredékes régészeti leleteket gyűjt, amelyekről megállapítja, hogy a Körös-, Erődsi-, Coțofeni-, Zsögöd- és Wietenberg-kultúrák emlékei (EMŐDI, 1981).

A marosvásárhelyi és székelyudvarhelyi múzeumok szervezésében Lucian ROSU bukaresti régész vezetésével 1969 nyarán régészeti feltárások folynak a Nagybarlangban és a Lócsúrban. Sajnos az ásások eredményei sohasem kerültek közlésre.

A Vargyas-szoros és közvetlen környékének geomorfológiai térképezését 1970 és 1971-ben, KRISTÓ András geológus tanár vezetésével csíkszeredai diákok végezték el földrajzköri kutatótáborozás alkalmával (KRISTÓ, 1974).

A bukaresti barlangkutatók által megkezdett, de időközben félbemaradt kutatásokat az 1971-ben a baróti középiskola tanulóiból alakult „Barlangi Medvék” (Ursus Spelaeus) nevű barlangkutató csoport tagjai folytatták DÉNES István vezetésével. Először az ORGHIDAN-féle monográfia alapján azonosították az 1–40-es számú barlangokat. A szoros két oldalának rendszeres és aprólékos átfésülése után több, eddig ismeretlen barlangot fedeztek fel. A brassói AVENUL barlangász klub tagjaival közösen szervezett táborozások alkalmával sikerült rendet teremteni a barlangok sokaságában. A monográfia kéziratban maradt második részének megszerzése után a 41–67-es számú barlangokat is sikerült azonosítani. A hiányzó térképek elkészítése után most

már elkezdheték az általuk talált barlangok feltárását és felmérését (68–122. számú barlangok).

A barlangász iskolákban elsajátított egykötél technika, valamint az egyéni és közös barlangkutató felszerelés beszerzése után lehetőség nyílt a sziklafalakban látható, megközelíthetetlennek tűnő barlangszádak elérésére és ezeknek a még érintetlen barlangoknak a feltárására. A nyilvántartásba vett barlangokat megszámozták. A barlang bejáratánál piros olajfestékkel felfestett katalógusszám a terület kódszámából és a barlang sorszámából áll (pl. 1200/14, ahol az 1200 a terület kódszáma) (GORAN, 1982).

Legjelentősebb felfedezésük 1978-ban volt, amikor sikerült bejutni az aktív, patakos barlangrendszerbe, amely két részből áll. A Felső Aktív a völgy jobb oldalán húzódik és a Sárgavizes- (102), a Malac-barlangból (96) és a Felső Vízkelet (111) járataiból tevődik össze. A feltárt járatrészek (379 m) között szifonos, elöntött barlangjáratok vannak. A kiterjedtebb Alsó Aktív (4. ábra) a szoros bal oldalán alakult ki, és a volt 10-es híd melletti víznyelővel kezdődik, mélyen bemegy a Mál mészkősziklája alá. Összhossza 794 m hosszú. Az Aktív (95-ös) és a Nagybarlang (ORBÁN Balázs-barlang, 14-es) közötti kapcsolat bizonyított (erős léghez, denevérek jelenléte az Aktívban). Az összeköttetés valahol a Nagyteremből van, de még nem sikerült egyikből a másikba átmenni.

A lefelé tartó, 56 m mély Levis-barlangból (117-es) elérték az aktív barlang egy bejárható szakaszát (108 m), amelynek kifolyó barlangja a Vízkelet (45-ös). A 272 m összhosszúságú barlang térképezése során bebizonyosodott, hogy két különálló vízrendszer találkozik itt és egyesülve folyik a felszínre. Az ismeretlen irányból jövő vízfolyás tisztább vizű és hidegebb (DÉNES, 1980).

A sepsiszentgyörgyi „MYOTIS” és a baróti „URSUS SPELAEUS” barlangkutató csoportok tagjai közösen elkészítették, 1986–1987-ben az ORBÁN Balázs-barlang (1200/14) új, részletes térképét (összhosszúság: 1527,5 m, szintkülönbség: 49,90 m, kiterjedés: 348,0 m) kiegészítve kereszt- és hosszmetsetekkel. A térképen fel vannak tüntetve az újonnan felfedezett

járatrészek és az 1970-ben megnyitott hátsó kijárat az összekötő folyosó végén.

Az URSUS SPELAEUS barlangászcsoporthoz tagjai szerteágazó barlangtani kutatásokat és társadalmi munkát végeztek a Vargyas-szorosban az eltelt két és fél évtized alatt (térképezés, fotófilm dokumentálás, a barlangok törzsalapjának elkészítése, karsztmorfológiai tanulmányok, mikroklíma mérés, hidrológiai és karszt-hidrogeológiai megfigyelések, szeleoterápiai kutatások, denevérkutatás, őslénytani és régészeti leletmentés, barlangvédelem, természetvédelmi őrség, idegenvezetés, barlangi mentőszolgálat, idegenforgalmi kiépítés stb.).

A barlangtani kutatások megszakítás nélkül folytatódnak a fontosabb barlangok pontos újratérképezésével.

A Vargyas-szoros barlangjainak kutatásával egyidejűleg (1970–1984) az URSUS SPELAEUS kutatói feltárták a Vargyastól ÉNY-ra, a Sűgő- és a Szármány-patakok forrásvidékén elterülő, triász mészkövekben kialakult karsztvidéket. A felszíni és földalatti karsztjelenségek szinte minden formáját felmutató karszsterületet Gódra-karszt néven vezették be a szakirodalomba. Az itt levő barlangokról az első említést a „Székelyföld leírásában” találjuk. ORBÁN Balázs Karácsonyfalva erdeiben egy kürtő alakú, megjárhatatlan barlangot említ (ORBÁN, 1868). BÁNYAI János szerint a Sűgőlik első kutatása 1934 őszén történt, amikor 56 m hosszúságban lett ismeretes (BÁNYAI, 1938).

A baróti barlangászok elkészítették a karsztvidék földtani és geomorfológiai térképét, feltüntetve a felszíni karsztjelenségeket (víznyelők, karsztforrások, karrosodott sziklafelszín, dolinák, dolinasorok, uvala), valamint a barlang és zombolybejáratokat. Négy barlangot és két zombolyt tártak fel és térképeztek, 524 m összhosszúságban. Két különálló barlangrendszeret azonosítottak, a Sűgő- és Szármány-rendszert (7. ábra). A terület legjelentősebb aktív barlangja a Sűgőlik (328 m). A barlangászok több helyen próbálkoztak bontással a fosszilis víznyelőkben, de a környező, vulkáni agglomerátumokkal borított felszínekről a karsztosodott területre befolyó csapadékvizek sok agyagot és kő-

zettöredéket hordanak a rendszerekbe, megnehezítve vagy lehetetlenné téve a feltárásokat.

Az alsórákosi Olt-szorosban található mészkőbarlangokat a csoport tagjai 1977 és 1978-ban térképezték fel. A kisméretű, fosszilis barlangok és köffülkék régészeti szempontból lehetnek jelentősek, mert helyzetüknél fogva alkalmasak voltak ősemberi letelepedésre (8. ábra). A szorosba torkoló Töpe-patak egyik ágának forrásánál nyílik a 401 m hosszú, cseppköves Tolvajos-barlang.

A borszéki borvízforrások által lerakott mészfutákban, amelyek elérik a 60–100 méteres vastagságot a baróti barlangászok 1985-ben feltárták a 235 m összhosszúságú Kerekszéki-barlangot és felmérték a Jeges-barlangot (40 m) (DÉNES, 1996).

A Gyergyói-havasok és a Nagyhagymás-hegység kiterjedt karszsterületeit és karsztjelenségeit a múltban a Sűgő-barlang, Likas-zsomboly és a Fehérmezői-zsombolyok kivételével nemigen kutatták. Földrajzosok és geomorfológusok (Traian NAUM, Ion PREDA) véleménye szerint a Nagyhagymás kiemelt szinklinálisát a törésvonalak több önálló egységre szabdták, amelyek különálló karszthidrologiai rendszerként működnek. A több, mint 500 m vastag mészkőrétegben levő márgás közbetelepülések gátolják az oldódási folyamatok mélység felé történő terjedését. A reziduális agyagok eltömik a diaklázisokat és töréseket, megakadályozva a vizek szabad közlekedését. A jelenlegi éghajlati viszonyok között, a hőmérséklet-változások és bőséges csapadék hatására a mélységi karsztosodás helyett inkább a felszíni lepusztulás jelentősebb. A kialakult üregek már részben elpusztultak. A felsorolt okok és jelenségek következtében a Nagyhagymás karsztvidékét barlangokban szegénynek tartják (NAUM, 1973).

Ezzel a megállapítással ellentétben a barlangkutatók (URSUS SPELAEUS – Barót, CARST – Bákó, FLACĂRA – G.E.I.S. – Jászvásár, FOCUL VIU – Bukarest) az 1978–1985 közötti időszakban 80 új barlangot és zombolyt kutattak fel és térképeztek. A Vithavas, Likas-havas, Békás-szoros, Gyilkos-havas, Fekete Hagymás, Lóhavas, Nagyhagymás, Öcsém-havas,

Tarkó és Naskalat nehezen járható, részben fényölerdővel fedett, meredek, sziklás hegyoldalait a semmiféle támogatást nem élvező barlangkutatók csak kis részben tudták bejárni és felkutatni. A baróti barlangászok 39 barlangot és zombolyt tártak fel és térképeztek (GIURGIU, 1980; PUŞCARCIUC, 1993).

A mészkőbarlangok mellett több kisebb méretű üreget, barlangot, kőfülkét találunk vulkáni agglomerátumban (Büdös-hegy barlangjai, Küsmödi-barlang), homokkőben (Ozsdolai Kőlik, Ojtozi Szélgödörök) vagy konglomerátumokban (Kadicsfalvi Rez barlangja). A parajdi, szovátai és korondi sóhegyekben sóbarlangok léte feltételezhető. A mesterséges eredetű kőkamrák, üregek, régi aranykutató bányák sokasága számlálható össze szerke a Székelyföldön. Ezek számbavétele a barlangkutatók egy külön ágának a feladata.

A Székelyföld barlangjainak fontosabb adatait táblázatban foglalom össze a román barlangkatalógus alapján (GORAN, 1982).

Irodalom

- BALOGH Ernő (1937): Zombolyok az egyes kőmenedékház környékén, Erdély, XXXIV., 7-8 szám, p. 43-46. Kolozsvár.
- BÁNYAI János (1938): A Székelyföld természeti kincsei és csodás ritkaságai, I. köt., p. 153-168 (Barlangjaink). Odorhei - Székelyudvarhely.
- BENKŐ József (1774): *Imago specuum Magni Principatus Transilvaniae admirandorum huquscue plurima ex parte incognitorum*, Haarlem.
- BENKŐ Ferenc (1786): *Magyar mineralógia azaz a kővek s érték tudománya*, Kolozsvár.
- BIELZ, Albert E. (1884): *Beitrag zur Höhlenkunde Siebenbürgens*, Jahrb. des S.K.-V., IV. Jahrg., p. 1-66. Hermannstadt - Nagyszeben.
- CSEKE Gábor (1987-88): *Barlang a hegytetőn*, Ifjúmunkás, IV. sor. XXXI. (1987. nov. 20.-1988. jan. 9.).
- DÉNES, István (1980): *Contribuții la cunoașterea rețelei subterane active a rufului Vîrghiș*, Bul. Clubului de Speologie „Emil RACOVIȚĂ”, Nr. 7, p. 47-54. București.
- DÉNES István (1995): *A Székelyföld barlangjai*, Erdélyi Gyopár, 3. szám, p. 21-23; 5. szám, p. 3-4, Kolozsvár.
- DÉNES, István (1996): *Peșterile de la Borsec* (manuscris).
- DÉNES István (1998): *A gyergyótekerőpataki Sűgő-barlang*, ACTA-1997, p. 39-58. Sepsiszentgyörgy.
- EMÓDI, János (1981): *Descoperiri arheologice din peșterile din Cheile Vîrghișului*, Aluta XII-XIII, p. 429-431. Sepsiszentgyörgy.
- ERDÉLYI Lajos (1993): *ORBÁN Balázs összes fényképe a Székelyföldről*, Magyar Fotográfiai Múzeum - Balassi Kiadó, Budapest.
- FEKETE István (1836): *Az ujj becses kovacs és nemes kő - bányával ritkított almási Nagy-barlang*, Kolozsvár.
- FICHTEL, J. E. (1780): *Beitrag zur Mineralgeschichte von Siebenbürgen*, p. 114. 121-133, Nürnberg.
- FRECSKA József (1964): *A Gyergyói-havasokban*, Karszt és Barlang, 1964/I, p. 39, Budapest.
- FRIDVALSZKY János (1767): *Mineralogia Magni Principatus Transilvaniae*, p. 139, 181, Kolozsvár.
- GAÁL István (1941): *A Békási-barlang*, Természettudományi Közöny Pótfüzete, ápr.-jún. szám (különnyomat), Bp.
- GIURGIU, Marius (1980): *Peșterile din masivul Hășmaș*, Bul. Club. de Speol. „Emil RACOVIȚĂ”, p. 39-46, București.
- GORAN, Cristian (1982): *Catalogul sistematic al peșterilor din România*, București.
- HAÁZ Ferenc, JODÁL Károly (1941): *A Vargyas-völgyi barlangok*, Erdélyi Múzeum, XLVI köt., 3-4. füz., (XII. új folyam), p. 366-376, Kolozsvár.
- HAUER, Franz; STACHE, Guido (1863): *Geologie Siebenbürgens*, p. 298-299. 314. Wien - Bécs.
- ILOSVAY Lajos (1886): *A torjai Büdösbarlang levegőjének kémiai és fizikai vizsgálata*, A Kir. Magy. Természettud. Társ. kiadása. Budapest.
- KESSLER Hubert (1943): *Barlangtani kutatások Homoródalmás és a révi Sebeskőrös-áttörés környékén*, Földtani Intézet Évi Jelentése, 2. kötet., p. 491-497. Budapest.
- KISGYÖRGY Zoltán, DÉNES István (1980): *A homoródalmási „ORBÁN Balázs” barlang*, Acta Hargitensia, p. 347-360. Csíkszereda.
- KLEINKAUF, Johann (1793): *Die Berge und Höhlen des Burzenlandes und Szeklerlandes*, Siebenbürgische Quartalsschrift, Bd. III, p. 108-110. Hermannstadt.
- KOCH Antal (1876): *Erdély ősemelős maradványai és az ősemberre vonatkozó leletei*, Erdélyi Múzeum-Egylet Évkönyve, Új folyam. I. köt., p. 117-158, Kolozsvár.
- KÓVÁRI László (1853): *Erdély földé ritkaságai*, Kolozsvár.
- KRAUS, Friedrich (1886): *Zur Untersuchung der Homorod-Almascher Höhlen*, Jahrb. des S.K.-V., VI. Jahrg., p. 65-86, Hermannstadt.
- KRISTÓ András (1971): *A homoródalmási Vargyas-szurdok geomorfológiai problémái*, A Székelykeresztúri Múzeum Emlékkönyve, p. 5-16, Csíkszereda, 1974.
- MARCU, Mariana (1976): *Vechi cercetări în peșterile de la Merești*, Jud. Harghita, Muzeul Național, III, p. 73-95, București.
- MOTTL Mária (1943): *Ősemelős-örégészeti vizsgálatok Észak-erdélyi barlangjaiban*, Földtani Intézet Évi Jelentése, 2. köt., p. 465-472, Budapest.
- NAUM, Traian; PREDĂ Ion (1973): *Tipuri de relief carstic în Carpații Orientali*, Livre de cinquantenaire de L'Institut de Speologie „Emil RACOVIȚĂ”. București.
- ORBÁN Balázs (1868): *A Székelyföld leírása történelmi*,

régészeti, természetrajzi s népisme szemponból, I. köt., p. 88-95. 198. 203, 207. Pest.

34. ORGHIDAN, Traian; DUMITRESCU, Margareta (1963): *Studiu monografic al complexului carstic din defileul Virghișului*, Lucrările Institutului de Speologie „Emil RACOVIȚĂ”. Tom. I-II, 1962-1963, p. 69-178. București.

35. ORGHIDAN, Traian; PUȘCARIU, Valeriu; BLEAHU, Marcian; DECU, Vasile; RUSU, Teodor; BUNESCU, A. (1965): *Harta regiunilor carstice din România*, Lucr. de Speol. „Emil RACOVIȚĂ”, Tom. IV, p. 75-104. București.

36. PAGET John/János (1839): *Hungary and Transylvania, with remarks on their condition, social, political and economical*, Vol. II, p. 329-336; 340-346. London, 1839. 1850. 1855: Leipzig, 1842. 1845.

37. PÉTER Kálmán (1905): *Egy új barlang a persányi hegy-ségben*, Erdély, XIV, p. 171-173. Kolozsvár.

38. PODEK Ferenc (1910): *Das Homorod-Almascher Höhlengebiet*, Verhandl. u. Mitteil. des Siebenb. Vereins für Naturwissenschaften zu Hermannstadt, LX Band, Jahrg. 1910, p. 104-111. Hermannstadt.

39. PODEK Ferenc (1914): *Előzetes jelentés a homoród-almási barlangokban végzett kutatásaimról*, Barlangkutatás, II. köt., p. 178-184. Budapest.

40. PUȘCARCIUC, Radu (1993): *Sisteme de cavități de tracțiune gravitațională în munții Hășmaș-Suhard*, Contribuții la cunoașterea carstului, vol. I, p. 5-6. Baia Mare.

41. PUȘCARCIUC, Radu (1993): *Peșterile din Valea Iavardi (Munții Hășmaș)*, Contribuții la cunoașterea carstului, vol. I, p. 7-9. Baia Mare.

42. STRÖMPL Gábor (1913): *A homoródalmási barlangrendszer és kialakulása*, Barlangkutatás, I. köt., 3. füz., p. 107-116. Budapest.

43. SZÉKELY, Zoltán (1953): *Cercetări arheologice în Regiunea Stalin și Regiunea Autonomă Maghiară*, p. 16-17, Mediaș.

44. SZŐNYI Béla (1958): *Borszék földrajza*, Akad. Kiadó, Bukarest.

Peșterile din Secuime

(Rezumat)

În zona cristalino-mezozoică a Carpaților Orientali, în calcarele și dolomitele carstificabile ale munților Bistrița, Giurgeu, Hășmaș și Perșani întâlnim numeroase fenomene exo- și endocars-tice. În stratele de calcar care ating grosimi de câteva sute de metri, sub formă de bare calcaroase sau olistolite, cursurile de apă au tăiat chei sălbatic de un pitoresc deosebit, cu multe intrări de peșteri. În Secuime, conform catalogului sistematic al peșterilor din România, sunt cunoscute 230 peșteri și avene. Autorul, după ce prezintă

detaliat istoricul cercetărilor speologice din regiune, enumeră peșterile sub formă de tabel cu principalele date speometrice, după modelul catalogului sistematic.

The Caves of Székelyföld (Secuime)

(Abstract)

In the crystalyn-mezozoical area of the Eastern Carpathians, where the Besztercei-, Gyergyói-, Nagyhagymás- and Persány-Mountains are built up, among other rocks, limestones, and dolomites, one can also find many karstic phenomena. The limestone layers are several hundred meters thick, forming limestone bar-rages and klippes. In these layers the waters had cut beautiful and wild gorges. There are many caves in these gorges. According to the Systematic Catalogue of the Romanian Caves, 230 caves and shafts are known in Székelyföld. After a detailed presentation of the research history of the caves in Székelyföld, the author enumerates the caves in a table with speometrical data according to the Systematic catalogue.

Kódszám	Hegység Karsztterület Barlang neve	Összhossz m	Szintkülönbség		Barlangok osztályozása	Barlangkutató csoport feltárás éve
			-	+		
1	2	3	4		5	6
1 KELETI-KÁRPÁTOK						
11 Központi hegycsoport						
112 Gyergyói havasok						
1122	<u>Borszéki Bor-patak völgye</u>					
1	-	-	-	-	-	-
2	Jeges-barlang	40,4	-4,0		fosszilis	U.S. 1985
3	-	-	-	-	-	-
4	-	-	-	-	-	-
5	-	-	-	-	-	-
6	Kerekszéki-barlang	235,0	-17,5		fosszilis	U.S. 1985
1126	<u>Maros-völgy felső része</u>					
1	Súgó-barlang	1021,0	-60,0	+7,0	fosszilis aktív	U.S. 1983
2	Barlangospataki-barlang	-		-	fosszilis	U.S. 1997
114 Békás-szoros környéke						
1140	<u>Putna-patak völgye</u>					
1	Vithavasi 1. sz. zsomboly	62,0	-43,0		fosszilis	F.I. 1978
2	Vithavasi 2. sz. zsomboly	27,0	-18,0		fosszilis	U.S. 1980
3	Vithavasi 3. sz. zsomboly	50,0	-32,5		fosszilis	U.S. 1980
1141	<u>Vereskő-patak völgye</u>					
1	Dancurás-zsomboly	24,0	-16,5		fosszilis	U.S. 1980
1142	<u>Cohárd-patak völgye</u>					
1	Likas-hegyi barlang	-		-	-	-
2	Likas-zsomboly	60,0	-51,0		fosszilis	U.S. 1977
3	Cohárdi 1. sz. barlang	-		-	-	Ct. 1965
4	Cohárdi 2. sz. barlang	-		-	-	Ct. 1965
5	Likas-hegyi tektonikus bg.	63,0	-46,0		fosszilis	U.S. 1982
6	Likas-hegyi medvebarlang	10,0	-4,0		fosszilis	U.S. 1982
1143	<u>Kupás-patak völgye</u>					
1	Kupás-hegyi barlang	-		-	-	Ct. 1965
2	Tejkő-barlang (Kupás-bg.)	-		-	-	Ct. 1965
3	Cohárd-barlang	-		-	fosszilis	U.S. 1980
4	Sasfészkes-barlang	30,0	-1,0		fosszilis	F.I. 1979
1144	<u>Lapos-patak völgye</u>					
1	Borosköves-barlang	15,0	-5,0		fosszilis	F.I. 1979
2	Ponor-barlang	20,0	-8,0	+6,0	aktív	U.S. 1981
3	Lublinites-barlang	33,5	-8,0		fosszilis	U.S. 1981
4	Ponor feletti barlang	14,0	-6,0		fosszilis	U.S. 1981

1	2	3	4	5	6	
5	Lapos-völgyi 1. sz. bg.	14,0	-1,5	-	C.B. 1982	
6	Lapos-völgyi 2. sz. bg.	14,5	-	-	C.B. 1982	
7	Turista ösv. melletti bg.	18,0	-	fosszilis	U.S. 1984	
8	Kilyukadt-zsomboly	24,0	+18,0	fosszilis	U.S. 1984	
1145	<u>Bardóc-patak völgye</u>					
1	Fehér-zsomboly	14,0	-10,5	fosszilis	F.I. 1978	
2	Vizek közötti zsomboly	16,5	-16,5	fosszilis	F.I. 1978	
3	Flacára-barlang	242,0	-8,0	aktív	F.I. 1978	
4	Bardóc száda barlang	141,0	-	aktív	F.I. 1978	
5	Vízesés-barlang	69,0	+3,5	id. aktív	U.S. 1981	
1146	<u>Súgó-patak völgye</u>					
1	Hóvirág-barlang (Munticelu-bg.)	120,0	-2,0	+12,0	fosszilis	K. 1976
2	Șura Glodului-barlang	-	-	-	Ct. 1965	
3	Likaskő-barlang	45,0	+12,0	fosszilis	F.I. 1978	
1147	<u>Zsedán-patak völgye</u>					
03-1	Tósaroki-barlang	250,0	-30,0	fosszilis	K. 1940	
1148	<u>Békás-szoros bal oldala</u>					
1	Péter bácsi tekt. zsomb.	71,5	-46,0	fosszilis	C.B. 1980	
2	Péter bácsi-barlang	50,0	-15,0	fosszilis	C.B. 1980	
3	Világos-barlang	14,5	+6,0	fosszilis	C.B. 1980	
4	Remény barlangja	23,0	+1,0	fosszilis	U.S. 1981	
5	Kígyós-barlang	10,5	-	fosszilis	C.B. 1981	
6	Lépcsős-zsomboly	71,0	-19,0	fosszilis	C.B. 1981	
7	Camelia barlangja	67,0	+10,0	fosszilis	C.B. 1981	
8	Gyermek barlangja	14,0	-3,4	fosszilis	C.B. 1981	
9	Május 3.-barlang	31,0	-9,0	fosszilis	C.B. 1981	
10	Cáp barlangja	323,0	-24,0	-	C.B. 1981	
11	Elkéssett barlangja	82,0	-15,0	-	C.B. 1981	
12	Békás-barlang	30,0	+4,0	-	C.B. 1981	
13	Hengermű-barlang	15,0	-	-	C.B. 1981	
14	Fenyő barlangja	11,0	-	-	C.B. 1981	
15	Medve-rendszer	250,0	-75,0	fosszilis	Mo. 1993	
		150,0	-45,0			
		50,0	-20,0			
16	Gepetto-rendszer	150,0	-50,0	fosszilis	Mo. 1993	
		200,0	-60,0			
115	<u>Nagyhagymás</u>					
1150	<u>Juh-patak völgye</u>					
1	Pásztor zsombolya	-	-	-	C.B. 1981	

1	2	3	4	5	6	
1151	<u>Fekete Hagymás</u>					
1	Szárazvölgyi 1. sz. bg.	45,0	-	fossilis	F.V. 1978	
2	Szárazvölgyi 2. sz. bg.	11,0	+1,5	fossilis	F.V. 1978	
3	Szárazvölgyi 3. sz. bg.	10,0	-	fossilis	F.V. 1978	
4	Feketehagymás-zsomboly	64,0	-21,0	fossilis	U.S. 1981	
5	Kőtej-barlang	87,0	+4,0	fossilis	U.S. 1981	
1152	<u>Fehérmező—Nagytelek</u>					
1	Hátlapi-zsomboly	23,0	-16,0	fossilis	U.S. 1977	
2	Csontos-zsomboly	22,0	-10,0	fossilis	U.S. 1978	
3	Teleki-zsomboly	57,0	-40,0	fossilis	U.S. 1978	
4	Nagyteleki-barlang	21,0	-4,0	fossilis	F.V. 1978	
5	Kőüstök feletti bg.	15,0	-4,0	fossilis	U.S. 1980	
1153	<u>Nagyhagymás</u>					
1	Forrás-barlang	20,0	-	fossilis	U.S. 1977	
2	Lublinites-barlang	36,0	-	fossilis	U.S. 1977	
3	Ablakos-barlang	15,0	-4,5	fossilis	U.S. 1978	
4	Küpü-völgyi Medve-bg.	17,0	+5,0	fossilis	U.S. 1978	
1154	<u>Egyeskői—Öcsém-havas</u>					
1	Egyeskői Jeges-barlang	16,0	-3,5	fossilis	U.S. 1978	
2	Danciás-zsomboly	-	-	-	K. 1938	
3	Danciás kifukadt zsomb.	-	-	-	K. 1938	
1155	<u>Tarkői—Naskalat</u>					
1	Tolvaj-barlang	122,0	-50,0	fossilis	U.S. 1980	
2	Jávárdi-völgyi Nagy-bg. (Ordaslik)	30,5	-1,0	+17,0	fossilis	M.O. 1993
3	Jávárdi Nagy-bg. feletti bg.	9,5	-1,0	fossilis	M.O. 1993	
4	Két bejáratú barlang	12,0	-1,0	+1,0	fossilis	M.O. 1993
5	Jávárdi-völgyi Hosszú-bg.	15,0	-	-	M.O. 1993	
1156	<u>Kisbékás völgye</u>					
1	Feketehagymás hátánál levő barlang	16,0	+1,5	fossilis	U.S. 1981	
2	Havas-barlang	67,0	-24,0	fossilis	U.S. 1981	
3	Kicsibükk-zsomboly	-	-	-	C.B. 1981	
4	Bechet-barlang	-	-	-	C.B. 1981	
5	Pásztor forrása-barlang	-	-	-	C.B. 1981	
6	Nagy sziklaeresz	38,0	+3,0	fossilis	U.S. 1981	
7	Szájván feletti barlang	33,0	-7,0	fossilis	U.S. 1981	
1157	<u>Békás-szoros jobb oldala</u>					
1	Máriakői 1. sz. barlang	18,0	-	-	F.V. 1978	
2	Máriakői 2. sz. barlang	49,0	-24,0	+8,0	fossilis	F.I. 1980

1	2	3	4	5	6	
3	Máriakői 3. sz. barlang	46,0	-8,0	+4,5	fosszilis	U.S. 1981
4	Máriakői 4. sz. barlang	18,0		-	fosszilis	U.S. 1981
5	Máriakői 5. sz. barlang	20,0	-13,0		fosszilis	U.S. 1981
6	Alpinisták zombolya	53,0	-35,0		fosszilis	U.S. 1981
7	Alpinisták barlangja	14,0		+1,5	fosszilis	U.S. 1981
8	Fekete-barlang	37,5		+5,0	fosszilis	C.B. 1981
9	Máriakői zombolyfenék	10,0	-3,0		fosszilis	U.S. 1984
10	Máriakői borsóköves bg.	26,0		+5,0	fosszilis	U.S. 1984
11	Máriakői agyagos bg.	30,0	-6,5		fosszilis	U.S. 1984
117 Kelemen–Görgényi–Hargita hg.						
01-117	Parajdi sóbarlang	24,0		-	aktív	F.I. 1981
05-117						
4	Küsmödi-barlang	-		-	fosszilis	Ct. 1965
11	BENEDEK Elek borvizes-bg.	8,0		-	aktív	U.S. 1995
117 Déli hegycsoport						
120 Az Olt hegyei (Persányi-, Bodoki-, Baróti-hegység)						
1200	<u>Vargyas-szoros</u>					
1	Albert-barlang	96,0		+1,0	fosszilis	O. 1963
2	Lapos-barlang	18,0		+0,8	fosszilis	O. 1963
3	3-as számú barlang	16,0		+2,0	fosszilis	O. 1963
4	4-es számú barlang	6,0			fosszilis	O. 1963
5	Kápolna-barlang	90,0	-12,0	+13,0	fosszilis	O. 1963
6	6-os számú barlang	10,0			fosszilis	O. 1963
7	7-es számú barlang	35,0			fosszilis	O. 1963
8	Lócsűr	220,0	-4,0	+15,0	fosszilis	O. 1963
9	Lublinit-barlang	300,0			fosszilis	O. 1963
10	Bronz-barlang	34,0		+0,5	fosszilis	O. 1963
11	11-es számú barlang	20,0		-	fosszilis	O. 1963
12	12-es számú barlang	25,0		+5,0	fosszilis	O. 1963
13	Tatárlik	60,0		+5,0	fosszilis	U.S. 1996
14	ORBÁN Balázs-barlang	1527,5	-34,4	+15,0	fosszilis	U.S. 1987
15	15-ös számú barlang	9,0		+2,0	fosszilis	O. 1963
16	16-os számú barlang	36,0		+1,5	fosszilis	O. 1963
17	17-es számú barlang	30,0		+1,5	fosszilis	O. 1963
18	Medvék barlangja	70,0		-	fosszilis	O. 1963
19	19-es számú barlang	6,0	-1,0		fosszilis	O. 1963
20	Gábor-barlang	174,0		+13,0	fosszilis	U.S. 1996
21	21-es számú barlang	16,0		+4,0	fosszilis	O. 1963
22	22-es számú barlang	15,0			fosszilis	O. 1963
23	23-as számú barlang	11,0	-2,0		fosszilis	O. 1963

1	2	3	4	5	6	
24	Hotel Spelaeus	28,0	-3,0		fosszilis	O. 1963
25	25-ös számú barlang	12,0		+2,5	fosszilis	O. 1963
26	26-os számú barlang	10,0		-	fosszilis	O. 1963
27	Cseppköves-barlang	81,0		+2,0	fosszilis	U.S. 1996
28	28-as számú barlang	6,0			fosszilis	O. 1963
29	29-es számú barlang	100,0		+1,5	fosszilis	O. 1963
30	30-as számú barlang	20,0	-10,0		id. aktív	O. 1963
31	31-es számú barlang	5,0			fosszilis	O. 1963
32	32-es számú barlang	2,5			fosszilis	O. 1963
33	Átjáró-barlang	95,0	-1,0		fosszilis	U.S. 1997
34	Ablakos-barlang	17,0		+2,0	fosszilis	O. 1963
35	Csontos-barlang	90,0		-	fosszilis	O. 1963
36	Kőfalas-barlang	212,0	-4,0		fosszilis	U.S. 1998
37	37-es számú barlang	20,0		+2,0	fosszilis	O. 1963
38	Csarnok-barlang	20,0	-1,5		fosszilis	O. 1963
39	39-es számú barlang	25,0		+0,5	fosszilis	O. 1963
40	40-es számú barlang	8,0			fosszilis	O. 1963
41	Hideg-barlang	150,0	-1,0	+9,0	fosszilis	U.S. 1978
42	Emlők-barlangja	45,0		-	fosszilis	U.S. 1978
43	43-as számú barlang	25,0		+1,0	fosszilis	U.S. 1979
44	Antiklinális-barlang	56,0	-2,0		fosszilis	U.S. 1979
45	Vízkelet barlangja	272,0		+16,0	aktív	U.S. 1981
46	Odontolit-barlang	20,0		+2,0	fosszilis	U.S. 1979
47	-	-		-	-	O. 1958
48	48-as számú barlang	16,0		-	fosszilis	U.S. 1979
49	Nagydolina barlangja	10,0		+3,5	fosszilis	O. 1958
50	Nagydolina barlangja	16,0		+2,5	fosszilis	O. 1958
51	51-es számú barlang	4,5		-	fosszilis	O. 1958
52	52-es számú barlang	14,0		+6,0	fosszilis	U.S. 1978
53	53-as számú barlang	5,0		-	fosszilis	O. 1961
54	54-es számú barlang	20,0		+1,0	fosszilis	U.S. 1986
55	-	-		-	-	-
56	56-os számú barlang	11,0		-	fosszilis	U.S. 1981
57	Alagút-barlang	130,0	-15,0		fosszilis	O. 1958 U.S. 1980
58	Késes-barlang	48,0		+2,0	fosszilis	O. 1958
59	-	-		-	-	-
60	60-as számú barlang	37,0		+1,0	fosszilis	O. 1959
61	61-es számú barlang	6,0		-	fosszilis	O. 1959
62	-	-		-	-	O. 1959

1	2	3	4	5	6
63	-	-	-	-	O. 1959
64	-	-	-	-	O. 1959
65	KÁLLAI-zsomboly	7,0	-4,0	+2,0	fosszilis O. 1959
66	66-os számú barlang	5,0	-	-	fosszilis O. 1961
67	67-es számú barlang	8,0	-	-	fosszilis O. 1961
68	Vízkelet melletti bg.	17,0	-3,0	-	fosszilis U.S. 1978
69	Csudálókői-barlang	42,0	-4,0	-	fosszilis U.S. 1977
70	Bunkólik	65,0	-8,0	-	id. aktív U.S. 1975
71	Súgólik	328,0	-	-	aktív U.S. 1971
72	Borzlik	41,0	-	-	aktív U.S. 1971
73	Kerekhegyi-zsomboly	50,0	-18,0	-	id. aktív U.S. 1978
74	Csigás-barlang	16,0	-3,0	-	fosszilis U.S. 1975
75	Repedés-barlang	10,0	-	-	fosszilis U.S. 1977
76	Párhuzamos repedések	18,0	-	+12,0	fosszilis U.S. 1978
77	Víznyelő feletti bg.	12,0	-	-	fosszilis U.S. 1976
78	Három oszlop-barlang	22,0	-	+4,0	fosszilis U.S. 1976
79	Kőháti-zsomboly	21,0	-10,0	-	fosszilis U.S. 1978
80	Víz feletti barlang	25,0	-	+3,5	fosszilis U.S. 1975
81	Fehéroszlop-barlang	58,0	-	+11,0	fosszilis U.S. 1975
82	Nagy pókok barlangja	23,0	-	+9,0	fosszilis U.S. 1975
83	Kürtös-barlang	15,0	-0,5	+5,0	fosszilis U.S. 1978
84	Ősember-barlang	30,0	-	+1,0	fosszilis U.S. 1978
85	Beomlott barlang	31,0	-4,0	-	fosszilis U.S. 1978
86	Kőcsúri víznyelő	22,0	-7,0	-	fosszilis U.S. 1974
87	Kőcsúr	6,5	-	-	fosszilis P.F. 1910
88	Rappel-barlang	18,0	-	+1,5	fosszilis U.S. 1978
89	Átbújó-barlang	12,0	-1,0	-	fosszilis U.S. 1978
90	Körmölt-barlang	41,0	-0,5	-	fosszilis U.S. 1978
91	Doktor-barlang	18,0	-	+2,0	fosszilis U.S. 1978
92	Felső Kőcsúr	15,0	-	-	fosszilis P.F. 1910
93	Csala-barlang	15,0	-1,5	-	fosszilis U.S. 1978
94	94-es számú barlang	13,0	-	+2,5	fosszilis U.S. 1978
95	Aktív barlang	794,0	-6,0	+24,0	aktív U.S. 1978
96	Malac-barlang	55,0	-	+2,5	id. aktív U.S. 1978
97	Triphosák barlangja	33,0	-	+1,0	fosszilis U.S. 1978
98	Madárfészkes-barlang	45,0	-	+1,5	fosszilis U.S. 1978
99	Esti-barlang	10,0	-1,0	-	fosszilis U.S. 1978
100	Tölcsér-barlang	19,5	-4,5	-	fosszilis U.S. 1978
101	Orgonákbeli-barlang	17,0	-1,0	-	fosszilis U.S. 1979
102	Felső Aktív-barlang	229,0	-	+2,0	aktív U.S. 1979

1	2	3	4	5	6	
103	Derékszögű-barlang	18,5		+0,8	fosszilis	U.S. 1979
104	Nagyrepedés-barlang	35,0	-20,0		fosszilis	U.S. 1979
105	Cseréptálas-barlang	14,0	-5,0		fosszilis	U.S. 1979
106	Cserepes-barlang	55,0		+25,0	fosszilis	U.S. 1978
107	Oszlopcskák barlangja	105,0		+4,5	fosszilis	U.S. 1979
108	Súgó-tetői-barlang	14,0	-6,5		fosszilis	U.S. 1980
109	109-es számú barlang	12,0	-1,5		fosszilis	U.S. 1980
110	Diaklázis-barlang	15,0	-1,0		fosszilis	U.S. 1980
111	Felső Vízkelet	95,0		+4,0	aktív	U.S. 1980
112	Szármány-zsomboly	52,0	-26,0		fosszilis	U.S. 1981
113	Gódra-zsomboly	24,0	-18,0		id. aktív	U.S. 1981
114	Gyökeres-barlang	18,0		+0,7	fosszilis	U.S. 1982
115	SZÉCHENYI szirten aluli barlang	8,5		+1,0	fosszilis	U.S. 1982
116	Aktívval szembeni bg.	8,0		+0,5	fosszilis	U.S. 1978
117	Levis-barlang	298,0	-55,6		aktív	Si. 1987
118	Kőháti-barlang	11,0		+2,0	fosszilis	U.S. 1987
119	Kiásott-barlang	13,8		+0,5	fosszilis	U.S. 1987
120	Kőháti medve-barlang	14,5	-1,0		fosszilis	U.S. 1978
121	Tiszafa barlangja	31,0	-2,5		fosszilis	U.S. 1989
122	Párkány-kőfülke	9,0			fosszilis	U.S. 1978
1201	<u>Alsórákosi Olt-szoros</u>					
1	Szörmállika-zsomboly	26,0	-19,0		fosszilis	U.S. 1978
2	Rákosi Tepő barlangja	-	-		-	Ct. 1965
3	Apácai Tolvajos-barlang	401,0	-2,0	+28,0	id. aktív	U.S. 1977
4	Sólyomkői-barlang	11,5		-	fosszilis	U.S. 1977
5	Ürmösi Töpe 1 sz. barlangja	14,5		+5,0	fosszilis	U.S. 1972
6	Ürmösi Töpe 2 sz. barlangja	10,5		-	fosszilis	U.S. 1972
7	Apácai Kőlik	45,0		+4,0	fosszilis	U.S. 1975
8	Durdulyai-barlang	35,0		+4,5	fosszilis	U.S. 1978
9	Sólyomkői abri	20,0		-	fosszilis	U.S. 1978
10	Nagyszörmáji-barlang	23,0	-11,0		fosszilis	U.S. 1978
06-1202	<u>Bodoki-hegység</u>					
1	Kis-barlang	6,0			gázás	U.S. 1995
2	Büdös-barlang	9,0	-2,0		gázás	U.S. 1995
3	Timsós-barlang	10,0	-1,0		gázás	U.S. 1995
4	Gyilkos-barlang	11,5	-1,0		gázás	U.S. 1995

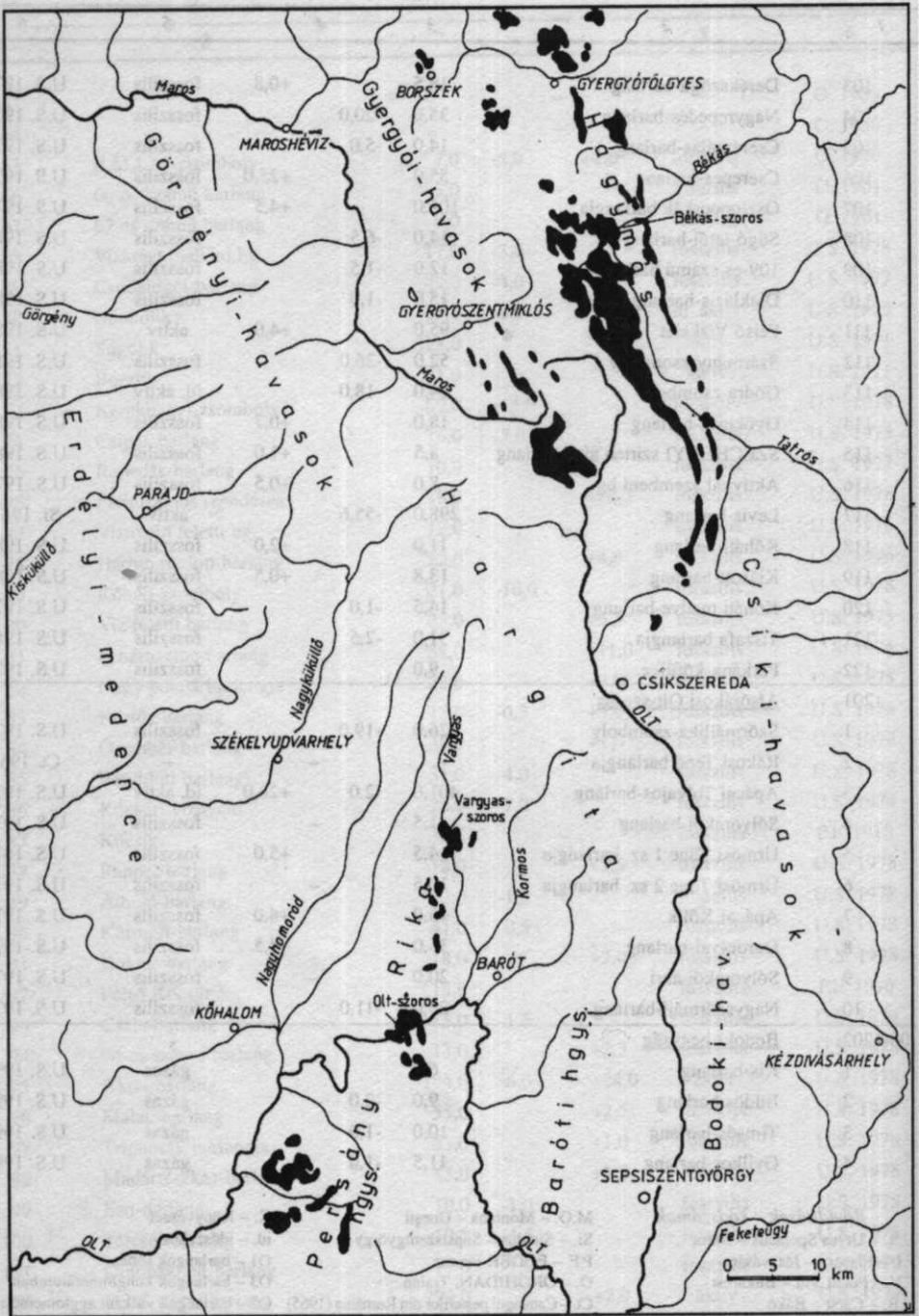
Rövidítések – kódszámok

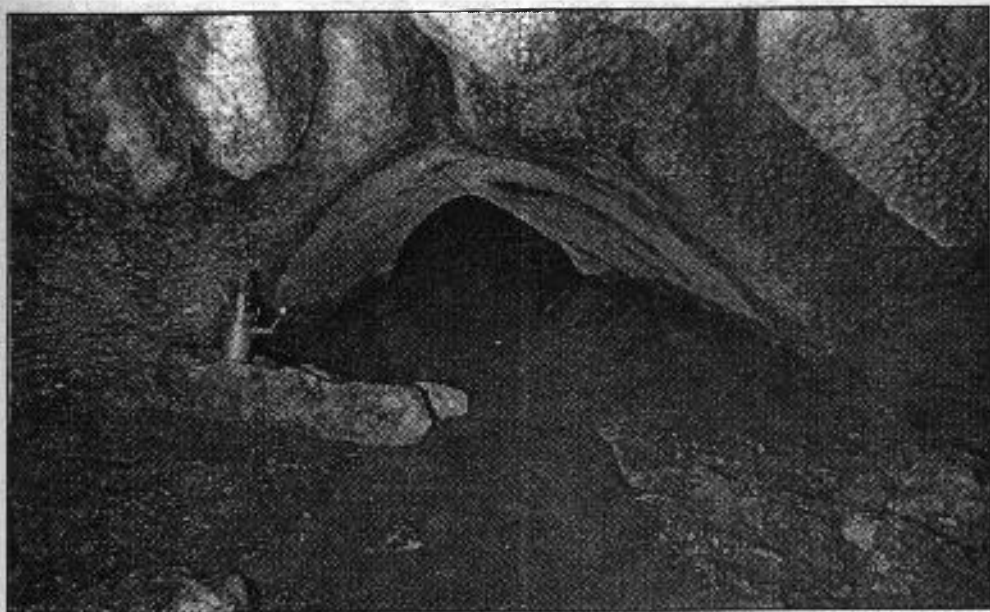
U.S. – Ursus Spelaeus – Barót
 F.I. – Flacăra – Jászvásár
 F.V. – Focul Viu – Bukarest
 C.B. – Carst – Bákó

M.O. – Montana – Onești
 Si. – Siculus – Sepsiszentgyörgy
 P.F. – PODEK Ferenc
 O. – ORGHIDAN, Traian
 Ct. – Catalogul peșterilor din România (1965)

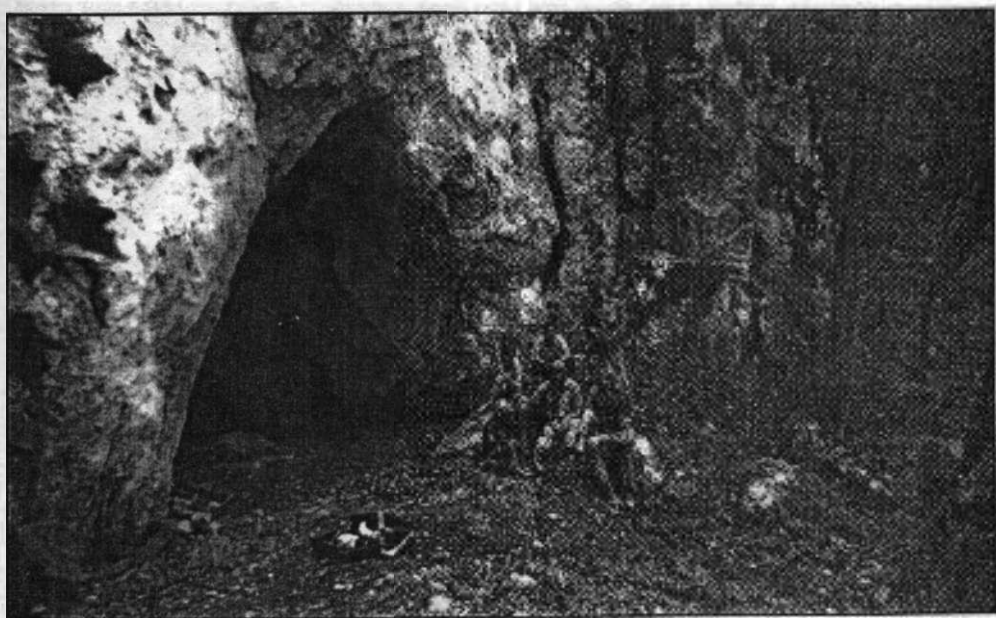
K. – Könyvészet
 id. – időszakos
 O1 – barlangok sóban
 O3 – barlangok konglomerátumban
 O5 – barlangok vulkáni agglomerátumban

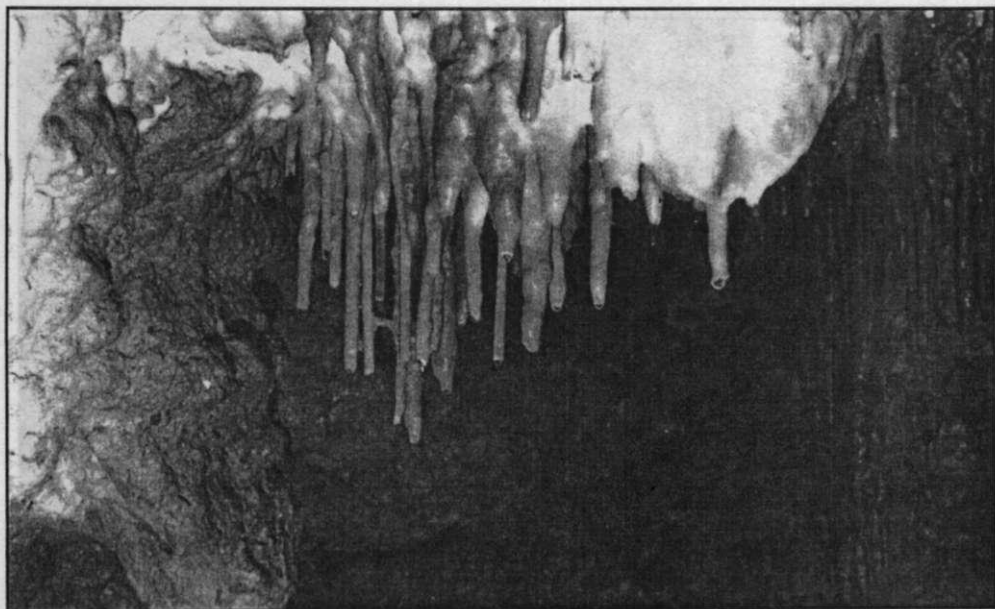
2. ábra Aktív – Kapu

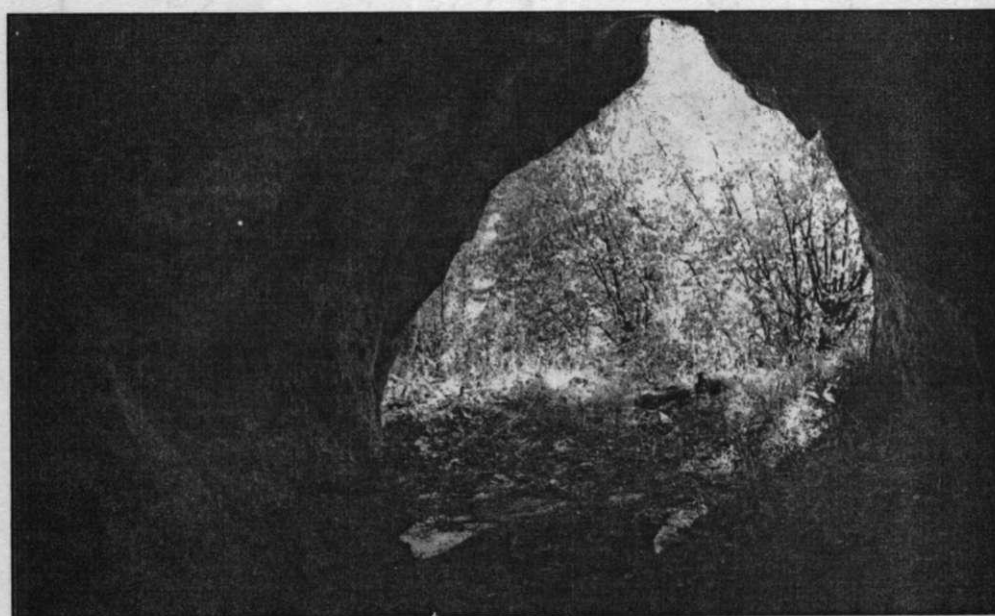
3. ábra A 27-es bg. bejárata

4. ábra Bunkólik – Cseppköves-terem (1975)

5. ábra Sóllyomkői-barlang (1992)

KOCS Irén

LÁSZLÓ Kálmán (1900–1996) gyűjteménye a Székely Nemzeti Múzeumban I.

(Kivonat)

A szerző LÁSZLÓ Kálmánnak 1969-ben, édesapja emlékére és a Székely Nemzeti Múzeum fennállásának 90. évfordulója tiszteletére adományozott herbáriumi gyűjteményét kezdi bemutatni. A gyűjtemény magasabbrendű növényeket tartalmazó része 1222 fajt foglal magába, mely 40 rendbe, 100 családba, 475 nembe tartozik.

*

László Kálmán közgazdász, tanár, mikológus – a Kolozsvár–Hidelvei Egyházközség főgondnoka volt nyolc éven át –, 1900. december 4-én Sepsiszentgyörgyön született. Édesapja, Dr. LÁSZLÓ Ferenc, a Székely MIKÓ Kollégium természetrajz és földrajz szakos tanára, majd a Székely Nemzeti Múzeum igazgató-őre volt, édesanyja pedig a lécfalvi BODOR Ida (?–1915). Szülei házasságából nyolc gyermek született: a legidősebb, Ferenc, kiskorában meghalt, József (1902–1932) a Mikó Kollégium tanára, Dezső (1904–1973) református lelkész, 1941–1944 között országgyűlési képviselő a magyar Parlamentben. Őt és fél esztendőt töltött ártatlanul román börtönökben. Egyetlen húga, Ida (1906–1969), IMREH Dezső református lelkész felesége lett. Ferenc-Ödön (1910–1992) ügyvéd volt, Zoltán (1912–1944) újságíróként tevékenykedett a brassói Népjátságnál, majd a sepsiszentgyörgyi Székely Népnél. Legkisebb testvére, Endre (1914–1964) jogot végzett, és a kolozsvári Városház, majd a BOLYAI Egyetem tisztviselőjeként dolgozott.

LÁSZLÓ Kálmán az elemi iskolai éveket 1907–1911 között a sepsiszentgyörgyi állami iskolában töltötte, gimnáziumot pedig 1911–1919

között, a Református Székely Mikó Kollégiumban végzett. Mint minden osztályban jeles tanuló, 1919-ben felvették a budapesti EÖTVÖS Kollégiumba, de családi körülményei nem engedték, hogy a neves egyetem természetrajz karán folytathassa tanulmányait. 1920–1922 között a kolozsvári Kereskedelmi Akadémiát, majd az 1946–48. években a BOLYAI Egyetemen a közgazdasági karon végzett, ahol közgazdasági és pedagógiai diplomát szerzett.

A Kereskedelmi Akadémia elvégzése után 1925-ig banktisztviselőként dolgozott a kolozsvári Erdélyi Banknál, majd 1925–1948 között a brassói Népbanknál. 1948–1956 között középiskolai tanárként tevékenykedett a Gazdaság-Közigazgatási, majd a Pénzügyi Középiskolában, ahol mint igazgató a magyar tagozat vezetője volt. Az iskola megszüntetése után 1957-től 1961-ben történt nyugdíjba vonulásáig a Mezőgazdasági Bank Brassó és Hunyad tartománybeli főrevizoraként dolgozott.

Közgazdasági tevékenysége mellett lehetősen foglalkozott botanikával. A természetszeretetet édesapjától örökölte. Nem volt lehetősége arra, hogy a tanuló korában megkezdett botanikai tudományos tevékenységének megfelelő diplomát szerezzen, így édesapja útmutatásai alapján önerőből sajátította el a magasabbrendű növények gyűjtéséhez és tudományos feldolgozásához szükséges ismereteket. 1969-ben – édesapja emlékére – fennállásának 90. évfordulóján a Székely Nemzeti Múzeumnak ajándékozta természettudományi munkássága eredményét: a 3500 nagyalakú lapból összeállított herbáriumát, valamint 64 természetrajzi tárgyú művet (202 kötetben, illetve füzetben). A gyűjtemény itt bemutatott része 1222 fajt foglal magába, mely 40 rendbe, 100 családba és 475 nembe tartoznak. Említésre méltó ritkaságnak számító fajok a következők: *Taxus baccata* L., *Koeleria transsilvanica* Schur, *Fritillaria meleagris* L., *Nigritella rubra* (Wettst.) Richt., *Silene zawadzki* Herb., *Dianthus callizomus* Sch., *Nym.*, *Ky.*, *Aconitum moldavicum* Hacq., *Trollius europaeus* L., *Erysimum wittmanni* Zaw., *Alyssum montanum* L., *Saxifraga demisa* Sch., *N. et Ky.*, *Linum extraaxillare* Kit., *Hypericum richiei*

Vill. ssp. *transsilvanicum* (Cel.), *Viola Joóii* Jka., *Polemonium caeruleum* L., *Symphytum cordatum* W. et K., *Thymus comosus* Heuff., *Campanula carpatica* Jacq., *Leontopodium alpinum* Cass., *Achillea schurii* Sch.-Bip., *Leontodon pseudotaraxaci* Schur.

A növények tekintélyes részét Sepsiszentgyörgy és Brassó vidékén gyűjtötte 1915–1969 között és határozta meg. Itt kell megemlítenem, hogy a múzeum Aluta VI–VII (1974–75) évkönyvében a *Primula farinosa* L. (lisztes kankalin) új lelőhelyét közölte a hétfalusi Garacs (Valea Gârcinului) völgyéből (O nouă stațiune pentru *Primula farinosa* L.). Botanikai ismeretterjesztő közleményei:

1. **A Nagykőhavas florája.** In: SZÉKELY G.: *A Nagykőhavas leírása*, 37–42 o., Brassó, (é.n.)

2. **A tavasz első hírnökei.** Encián, 3. sz., Brassó, 1936.

3. **Brassó vidékének boroszlánai: A király rózsza** – Encián, Brassó, 1936.

4. **Az enciánról vagy tárnicsról.** Encián, 5. sz., Brassó, 1936.

5. **Mire tanítanak minket a rét virágai.** Encián, 11. sz., Brassó, 1936.

6. **A fenyőfáról.** Encián, 7. sz., Brassó, 1938.

7. **A Rétyi Nyír pusztuló növényzete.** Encián, 7. sz., Brassó, 1938.

A fajok besorolásánál, a Flora Republicii Socialiste România I–XIII. köteteket, azoknál a fajoknál, melyek nem szerepelnek Románia flórájában, a JÁVORKA S., CSAPODY V.: *A Magyar Flóra Képekben* című munkát használtam.

Fajlista

PRERIDOPHYTA – törzs
LYCOPODIALES – rend
LYCOPODIACEAE – család

Huperzia selago (L.) Martins
Lycopodium annotinum L.
Lycopodium alpinum L.
Lycopodium complanatum L.
Lycopodium clavatum L.

SELAGINELLACEAE – család

Selaginella helvetica (L.) Link
Selaginella selaginoides (L.) Link

EQUSETALES – rend
EQUISETACEAE – család

Equisetum palustre L.
Equisetum silvaticum L.
Equisetum telmateia Ehrh.

OPHILOGLOSSALES – rend
OPHIOGLOSSACEAE – család

Botrychium multifidum L.
Botrychium lunaria L.

FILICALES – rend
POLYPODIACEAE – család

Cystopteris fragilis (L.) Bernh.
Cystopteris montana (Lam.) Bernh.
Cystopteris sudetica A. Br. et Milde
Cystopteris polypodioides Fée
Cystopteris robertiana (Hoffm.) A. Br.
Dryopteris dilatata (Hoffm.) A. Gray
Dryopteris oreopteris (Ehrh.) Maxon
Dryopteris phegopteris (L.) Christens.
Dryopteris robertiana (Hoffm.) Christens.
Dryopteris spinulosa (Müll.) Ktze.
Polystichum aculeatum (L.) Roth
Polystichum Braunii (Spenn.) Fée
Polystichum Lonchitis (L.) Roth
Polystichum setiferum (Forsk.) Woynt.
Athyrium filix-femina (L.) Roth
Phyllitis scolopendrium (L.) Newm.
Asplenium Breynii Retz.
Asplenium Ruta-muraria L.
Asplenium Trichomanes L.
Asplenium viride Huds.
Ceterach officinarum (L.) Willd.
Blechnum Spicant (L.) Sm.
Cheilanthes marantae (L.) R. Br.
Polypodium vulgare L.

SPERMATOPHYTA – törzs
GYMNOSPERMAE – altörzs
CONIFERALES – rend
TAXACEAE – család

Taxus baccata L.

PINACEAE – család

Pinus silvestris L.
Abies alba Mill.
Larix decidua Mill.

CUPRESSACEAE – család

Juniperus communis L.
Juniperus intermedia Schur.
Juniperus nana Willd.

GNETALES – rend
EPHEDRACEAE – család

Ephedra distachya L.

ANGIOSPERME – altörzs
DICOTYLEDONEAE – osztály
FAGALES – rend
BETULACEAE – család

Carpinus betulus L.
Betula pubescens Ehrh.
Corylus Avellana L.
Alnus viridis (Chaix) DC.

FAGACEAE – család

Fagus silvatica L.
Quercus petraea ssp. *dalechampii* (Ten.) Soó
Quercus Robur L.

SALICALES – rend
SALICACEAE – család

Salix caprea L.
Salix cinerea L.
Salix elaeagnos Scop.
Salix fragilis L.
Salix hastata L.
Salix reticulata L.
Salix retusa L.
Salix rosmarinifolia L.
Salix silesiaca Willd.
Salix triandra L.
Salix viminalis L.

URTICALES – rend
MORACEAE – család

Maclura pomifera (Raf.)

URTICACEAE – család

Urtica dioica L.
Parietaria officinalis L.

SANTALALES – rend
SANTALACEAE – család

Thesium alpinum L.
Thesium linophyllon Schrad.

POLYGONALES – rend

POLYGONACEAE – család

Oxyria digyna (L.) Hill.
Rumex Acetosa L.
Rumex Acetosella L.
Rumex crispus L.
Rumex obtusifolius L.
Polygonum amphibium L.
Polygonum aviculare L. ssp. *calcatum* (Lind.) Th.
Polygonum Hydro Piper L.
Polygonum Kitaibelianum Sadl.
Polygonum lapathifolium L.
Polygonum minus Huds.
Polygonum Persicaria L.
Polygonum viviparum L.
Bilderdykia convolvulus (L.) Dumort.
Bilderdykia dumetorum (L.) Dumort.:

CENTROSPERMAE – rend
CHENOPODIACEAE – család

Chenopodium album L.
Chenopodium aristatum L.
Chenopodium bonus-henricus L.
Chenopodium glaucum L.
Chenopodium hybridum L.
Chenopodium murale L.
Chenopodium polyspermum L.
Chenopodium rubrum L.
Krascheninnikovia ceratoides (L.) Gueldenst.
Camphorosma annua Pall.
Kochia laniflora (Gmel.) Borb.
Kochia prostrata (L.) Schrad.
Kochia scoparia (L.) Schrad.
Corispermum canescens Kit.
Corispermum nitidum Kit.
Salicornia europaea L.
Suaeda pannonica Beck.
Salsola kali L. ssp. *ruthenica* (Iljin.) Soó

AMARANTHACEAE – család

Amaranthus albus L.
Amaranthus blitoides S. Watson
Amaranthus crispus (Lesp. et Thév.)
Amaranthus hybridus L.

CARYOPHYLLACEAE – család

Myosoton aquaticum (L.) Mnch.
Stellaria graminea L.
Stellaria Holostea L.
Stellaria media (L.) Cyr.
Stellaria nemorum L.
Cerastium alpinum L.

Cerastium arvense L.
Cerastium dubium (Bast.) Guépin
Cerastium fontanum Baumg.
Cerastium glandulosum (Kit.) Jáv.
Cerastium glomeratum Thuil.
Cerastium lanigerum Cleus.
Cerastium semidecandrum L.
Cerastium silvaticum W. et K.
Cerastium transsilvanicum Schur.
Sagina procumbens L.
Sagina saginoides L.
Minuartia fastigiata (Sm.) Rchb.
Minuartia hirsuta (M.B.) Hand.-Mazz.
Minuartia sedoides (L.) Hiern.
Minuartia setacea (Thuill.) Hay.
Minuartia verna (L.) Hiern
Arenaria biflora L.
Arenaria paucifolia Simch.
Arenaria procera Spreng.
Arenaria serpyllifolia L.
Moehringia trinervia (L.) Clair.
Spergula arvensis L.
Spergularia rubra (L.) Pres
Paronychia cephalotes (M.B.) Bess.
Herniaria incana Lam.
Scleranthus annuus L.
Scleranthus perennis L.
Agrostemma githago L.
Lychnis viscaria L.
Silene alpina (Lam.) Thomas
Silene acaulis (L.) Jacq.
Silene Armeria L.
Silene conica L.
Silene dichotoma Ehrh.
Silene dioica (L.) Clairv.
Silene dubia Herb.
Silene heuffelii Soó
Silene multiflora (Ehrh.) Pers.
Silene nemoralis W. et K.
Silene noctiflora L.
Silene nutans L.
Silene Otites (L.) Wib.
Silene parviflora Pres.
Silene pusilla W. et K.
Silene viridiflora L.
Silene viscosa (L.) Pers.
Silene vulgaris Garcke
Silene zawadzki Herb.
Gypsophila fastigiata L. ssp. *arenaria*
Gypsophila muralis L.
Gypsophila paniculata L.
Gypsophila petraea (Baumg.) Rchb.
Vaccaria pyramidata L.
Dianthus Armeria L.
Dianthus callizomus Sch., Nym., Ky.
Dianthus campestris M.B.

Dianthus carthusianorum L.
Dianthus collinus W. et K.
Dianthus glacialis Haenke
Dianthus giganteus D Urv.
Dianthus kitaibelii Janka
Dianthus pontederæ Kern.
Dianthus serotinus W. et K.
Dianthus superbus L.
Dianthus trifasciculatus Kit.
Saponaria officinalis L.

TRICOCCAE – rend

EUPHORBIACEAE – család

Euphorbia amygdaloides L.
Euphorbia angulata Jacq.
Euphorbia brittingeri Opiz
Euphorbia carniolica Jacq.
Euphorbia Cyparissias L.
Euphorbia epithymoides L.
Euphorbia Esula L.
Euphorbia helioscopia L.
Euphorbia humifusa Willd.
Euphorbia lucida W. et K.
Euphorbia maculata L.
Euphorbia nicaeensis All.
Euphorbia salicifolia Host.
Euphorbia stricta L.
Mercurialis perennis L.

CALLITRICHACEAE – család

Callitriche palustris L. em. Druce

RANALES – rend

RANUNCULACEAE – család

Paeonia feminea L.
Trollius europaeus L.
Caltha palustris L.
Helleborus dumetorum W. et K.
Helleborus odoratus W. et K.
Helleborus purpurascens W. et K.
Eranthis hiemalis (L.) Salisb.
Isopyrum thalictroides L.
Actaea spicata L.
Aquilegia vulgaris L.
Consolida ambigua (L.) P.W. Ball
Delphinium fissum W. et K.
Delphinium intermedium Soland.
Aconitum anthora L.
Aconitum Baumgartenianum Simk.
Aconitum firmum Rchb.
Aconitum Hosteanum Schur.
Aconitum lasianthum (Rchb.) Simk.
Aconitum moldavicum Hacq.

Aconitum tauricum Wulf.
Aconitum variegatum L.
Anemone narcissiflora L.
Anemone ranunculoides L.
Anemone silvestris L.
Hepatica transsilvanica Fuss in Arch.
Pulsatilla alba Rchb.
Pulsatilla grandis Wender
Pulsatilla montana Hoppe
Pulsatilla patens (L.) Mill.
Clematis alpina (L.) Mill.
Clematis integrifolia L.
Clematis recta L.
Ranunculus acris L.
Ranunculus alpestris L.
Ranunculus auricomus L.
Ranunculus bulbosus L.
Ranunculus cassubicus L.
Ranunculus Flammula L.
Ranunculus foeniculaceum Gilib.
Ranunculus illyricus L.
Ranunculus nemorosus DC.
Ranunculus oreophilus M. B.
Ranunculus pedatus W. et K.
Ranunculus platanifolius L.
Ranunculus repens L.
Ranunculus sardous Cr.
Thalictrum aquilegifolium L.
Thalictrum lucidum L.
Thalictrum minus L.
Thalictrum simplex L.
Adonis aestivalis L.
Adonis vernalis L.

ARISTOLOCHIACEAE – család

Asarum europaeum L.
Aristolochia clematidis L.

BERBERIDACEAE – család

Berberis vulgaris L.

NYPHAEACEAE – család

Nuphar luteum (L.) Sm.
Nymphaea alba L.

RHOEDALES – rend

PAPAVERACEAE – család

Papaver dubium L.
Papaver pyrenaicum (L.) Willd.
Corydalis bulbosa (L.) Pers.
Corydalis solida (L.) Sw.
Fumaria officinalis L.

Fumaria rostellata Knaf.
Fumaria Schleicheri Soyer-Will.

CRUCIFERAE – család

Sisymbrium Loeselii Justl.
Sisymbrium strictissimum L.
Alliaria petiolata (M.B.) Cav. et Gran.
Isatis transilvanica Sunk.
Bunias orientalis L.
Erysimum cheiranthoides L.
Erysimum pallidiflorum L.
Erysimum wittmannii Zaw.
Syrenia cana (Pill. et Mitt.) Neilr.
Hesperis oblongifolia Schur
Hesperis silvestris Cr.
Barbarea vulgaris R. Br.
Rorippa austriaca (Cr.) Bess.
Rorippa pyrenaica (L.) Rchb.
Armoracia rusticana (Lam.)
Nasturtium officinale R. Br.
Cardamine amara L.
Cardamine bulbifera (L.) Cr.
Cardamine enneaphyllos (L.) Cr.
Cardamine flexuosa With.
Cardamine glanduligera O. Schwarz
Cardamine pratensis L.
Cardamine resedifolia L.
Cardaminopsis arenosa (L.) Hay.
Arabis alpina L.
Arabis glabra (L.) Bernh.
Arabis hirsuta (L.) Scop.
Arabis recta Vill.
Arabis turrita L.
Lunaria rediviva L.
Peltaria alliacea Jacq.
Alyssoides alyssoides (L.) L.
Alyssum desertorum Stapf
Alyssum montanum L.
Alyssum murale W. et K.
Alyssum repens Baumg.
Alyssum saxatile L.
Alyssum tortuosum W. et K.
Berteroa incana (L.) DC.
Draba Haynaldi Stur
Draba Kotschy Stur
Draba lasiocarpa Roch.
Draba nemorosa L.
Erophila verna (L.) Chevall.
Kernera saxatilis (L.) Rchb.
Camelina sativa (L.) Cr.
Neslia paniculata (L.) Desv.
Capsella Bursa-pastoris (L.) Medik.
Hutchinsia brevicaulis Hoppe
Hornungia petraea (L.) Rchb.
Thlaspi arvense L.

Thlaspi jankae Kern.
Thlaspi Kovatsii Heuff.
Thlaspi perfoliatum L.
Biscutella laevigata L.
Lepidium campestre (L.) R.Br.
Lepidium Draba L.
Lepidium perfoliatum L.
Lepidium ruderales L.
Moricandia arvensis (L.) DC.
Conringia austriaca (Jacq.) Sweet
Diplotaxis muralis (L.) DC.
Diplotaxis tenuifolia (Jusl.) DC.
Sinapis alba L.
Sinapis arvensis L.
Erucastrum nasturtiiifolium (Poir.) Schulz
Calepina irregularis (Asso) Thell.

RESEDACEAE – család

Reseda inodora Rchb.
Reseda lutea L.

PARIETALES – rend
CISTACEAE – család

Helianthemum canum (L.) Baumg.
Helianthemum hirsutum (Thuill.) Mérat
Helianthemum oelandicum (L.) DC.
Helianthemum nummularium (L.) Mill.

ELATINACEAE – család

Elatine Alsinastrum L.

DROSACEAE – család

Drosera obovata Mert. et Koch
Drosera rotundifolia L.

VIOLACEAE – család

Viola alba Bess.
Viola alpina Jacq.
Viola arvensis Murr.
Viola biflora L.
Viola canina L.
Viola declinata W. et K.
Viola elatior Fries
Viola hirta L.
Viola Joóí Jka.
Viola luteola (Schur) Gáy.
Viola mirabilis L.
Viola odorata L.
Viola persicifolia Schreb.
Viola reichenbachiana Jord.
Viola Riviniana Rchb.

Viola tricolor L.

GUTTIFERALES – rend
HYPERICACEAE – család

Hypericum elegans Steph.
Hypericum hirsutum L.
Hypericum humifusum L.
Hypericum maculatum Cr.
Hypericum perforatum L.
Hypericum richeri Vill.
Hypericum tetrapetrum Fr.
Sedum acre L.
Sedum alpestre Vill.
Sedum annuum L.
Sedum atratum L.
Sedum ochroleucum Chaix
Sempervivum Heuffelii Schott
Sempervivum marmoreum Griseb.

SAXIFRAGACEAE – család

Saxifraga adscendens L.
Saxifraga aizoides L.
Saxifraga androsacea L.
Saxifraga bryoides L.
Saxifraga cuneifolia L.
Saxifraga demissa Sch., N. et Ky.
Saxifraga luteo-viridis Sch. et Ky.
Saxifraga moschata Wulf.
Saxifraga oppositifolia L.
Saxifraga paniculata Mill.
Saxifraga pedemontana All.
Saxifraga stellaris L.
Saxifraga tridactylites L.
Chrysosplenium alternifolium L.
Chrysosplenium oppositifolium L.
Parnassia palustris L.
Ribes uva-crispa L.
Ribes nigrum L.
Ribes petraeum Wulf.

THYMELAEACEAE – család

Thymelaea Passerina (L.) Coss. et Germ.
Daphne Cneorum L.
Daphne Laureola L.
Daphne Mezereum L.

ROSACEAE – család

Spiraea crenata L.
Spiraea ulmifolia Scop.
Aruncus dioicus (Walt.) Fernald
Cotoneaster integerrima Medik.
Sorbus Aria (L.) Cr.

Spirea graeca (Spach) Kotschy
Crataegus monogyna Jacq.
Crataegus nigra W. et K.
Amelanchier ovalis Medik.
Fragaria vesca L.
Fragaria viridis Duch.
Potentilla alba L.
Potentilla anserina L.
Potentilla argentea L.
Potentilla cinerea Chaix in Vill.
Potentilla erecta (L.) Rauschel
Potentilla heptaphylla Jusl.
Potentilla inclinata Vill.
Potentilla palustris (L.) Scop.
Potentilla recta L.
Potentilla reptans L.
Potentilla supina L.
Potentilla ternata K. Koch
Potentilla Thuringiaca Bernh.
Geum aleppicum Jacq.
Geum montanum L.
Geum reptans L.
Geum rivale L.
Dryas octopetala L.
Waldsteinia geoides Willd.
Waldsteinia ternata (Steph.) Fritsch
Filipendula Ulmaria (L.) Maxim.
Filipendula vulgaris Mch.
Alchemilla mollis (Buser) Rothm.
Alchemilla vulgaris L.
Agrimonia eupatoria L.
Sanguisorba officinalis L.
Rosa dumalis Becht.
Rosa gallica L.
Rosa pendulina L.
Rosa spinosissima L.
Rosa tomentosa Sn.
Prunus cerasifera Ehrh.
Prunus domestica L.
Prunus fruticosa (Pall) G. Woron.
Prunus padus L.
Prunus tenella Batsch

LEGUMINOSALES – rend

LEGUMINOSAE – család

Genista germanica L.
Genista sagittalis L.
Genista tinctoria L.
Laburnum anagyroides Medik.
Cytisus albus Hacq.
Cytisus hirsutus L.
Cytisus nigricans L.
Cytisus procumbens (W. K.) Spr.
Cytisus supinus L.
Ononis arvensis L.
Ononis pusilla L.

Trigonella procumbens (Bess.) Rchb.
Medicago falcata L.
Medicago lupulina L.
Medicago minima (L.) Grufb.
Trifolium alpestre L.
Trifolium arvense L.
Trifolium aureum Pollich
Trifolium badium Schreb.
Trifolium campestre Schreb.
Trifolium hybridum L.
Trifolium medium L.
Trifolium montanum L.
Trifolium ochroleucum Huds.
Trifolium pannonicum Jacq.
Trifolium pratense L.
Trifolium repens L.
Trifolium rubens L.
Anthyllis vulneraria L.
Dorycnium herbaceum Vill.
Lotus corniculatus L.
Lotus tenuis Kit.
Tetragonolobus maritimus (L.) Roth.
Astragalus asper Wulf.
Astragalus austriacus Jacq.
Astragalus cicer L.
Astragalus excapus L.
Astragalus glycyphyllos L.
Astragalus monspessulanus L.
Astragalus onobrychis L.
Astragalus varius S.G. Gmel.
Oxytropis pilosa (L.) DC.
Coronilla coronata L.
Hippocrepis comosa L.
Hedysarum hedysaroides (L.) Sch. et Th.
Onobrychis arenaria (Kit.) Ser. in DC.
Onobrychis montana DC.
Onobrychis viciifolia Scop.
Vicia dumetorum L.
Vicia hirsuta (L.) S. F. Gray
Vicia pannonica Cr.
Vicia pisiformis L.
Vicia sepium L.
Vicia silvatica L.
Vicia tetrasperma (L.) Schreb.
Vicia villosa Roth
Lathyrus latifolius L.
Lathyrus levigatus (Wet K.) Fr.
Lathyrus niger (L.) Bernh.
Lathyrus nissolia L.
Lathyrus pallescens (M.B.) Koch
Lathyrus paluster L.
Lathyrus pratensis L.
Lathyrus silvester L.
Lathyrus tuberosus L.
Lathyrus venetus (Mill.) Wohlf.
Lathyrus vernus (L.) Bernh.

MYRTALES – rend
LYTHRACEAE – család

Lythrum salicaria L.

ONAGRACEAE – család

Epilobium angustifolium L.
Epilobium alpestre (Jacq.) Crock.
Epilobium dodonaei Vill.
Epilobium hirsutum L.
Epilobium montanum L.
Epilobium palustre L.
Epilobium parviflorum (Schreb.) With.
Epilobium tetragonum L.
Circaea alpina L.
Circaea lutetiana L.

HALORAGACEAE – család

Myriophyllum verticillatum L.

COLUMNIFERALES – rend

MALVACEAE – család

Lavatera thuringiaca L.

GRUINALES – rend

LINACEAE – család

Linum austriacum L.
Linum catharticum L.
Linum extraaxillare Kit.
Linum flavum L.
Linum glabrescens (Roch.)
Linum hirsutum L.
Linum perenne L.
Linum tenuifolium L.

OXALIDACEAE – család

Oxalis europaea Jord.

GERANIACEAE – család

Geranium caeruleatum Schur.
Geranium divaricatum Ehrh.
Geranium lucidum L.
Geranium palustre Torn.
Geranium phaeum L.
Geranium pusillum Burm.
Geranium pyrenaicum Burm.
Geranium robertianum L.
Geranium sanguineum L.
Geranium silvaticum L.

BALSAMINACEAE – család

Impatiens noli-tangere L.

ZYGOPHYLLACEAE – család

Tribulus terrester L.

TEREBINTHALES – rend

RUTACEAE – család

Dictamnus albus L.

POLYGALACEAE – család

Chamaebuxus alpestris Spach
Polygala amara L.
Polygala comosa Schkuhr
Polygala major Jacq.
Polygala vulgaris L.

ANACARDIACEAE – család

Cotinus coggygria Scop.

ACERACEAE – család

Acer negundo L.
Acer obtusatum W et K.
Acer platanoides L.
Acer pseudoplatanus L.
Acer tataricum L.

CELASTRALES – rend

CELASTRACEAE – család

Euonymus europaeus L.
Euonymus verrucosus Scop.

STAPHYLEACEAE – család

Staphylea pinnata L.

RHAMNALES – rend

RHAMNACEAE – család

Rhamnus catharticus L.
Rhamnus tinctoria L.
Frangula alnus

UMBELLIFLORAE – rend

CORNACEAE – család

Cornus mas L.
Cornus sanguinea L.

UMBELLIFERAE – család

Sanicula europaea L.
Astrantia major L.
Eryngium alpinum L.
Chaerophyllum aromaticum L.
Chaerophyllum aureum L.
Chaerophyllum hirsutum L.
Chaerophyllum temulum L.
Anthriscus cerefolium (L.) Hoffm.
Anthriscus nitida (Wahl.) Garcke
Caucalis platycarpus L.
Torsilis japonica (Houtt.) DC.
Daucus carota L.
Bifora radians M.B.
Pleurospermum austriacum (L.) Hoffm.
Bupleurum apiculatum Friv.
Bupleurum falcatum L.
Bupleurum longifolium L.
Trinia glauca (L.) Dum.
Falcaria vulgaris Bernh.
Pimpinella saxifraga L.
Seseli annuum L.
Seseli gracile W. et K.
Seseli rigidum W. et K.
Seseli varium Trev.
Seseli libanotis (L.) Koch
Oenanthe aquatica (L.) Heuff.
Selium carvifolia L.
Ligusticum mutellina (L.) Cr.
Conioselinum tataricum Fisch.
Ferulago sylvatica (Bess.) Rchb.
Peucedanum arenarium W. et K.
Peucedanum carvifolia Vill.
Peucedanum cervaria (L.) Cuss.
Peucedanum oreoselinum (L.) Mnch.
Pastinaca sativa L.
Heraclium eusphondylium Briq.
Heraclium sphondylium L.
Laserpitium peucedanoides L.

PLUMBAGINALES – rend
PLUMBAGINACEAE – család

Armeria alpina (DC.) Willd.
Limonium gmelini (Willd.) O. Ktze.

PRIMULALES – rend
PRIMULACEAE – család

Lysimachia nemorum L.
Lysimachia nummularia L.
Lysimachia punctata L.
Lysimachia thysiflora L.
Lysimachia vulgaris L.
Cortusa matthioli L.

Soldanella hungarica Simk.
Androsace chamaejasme Host
Androsace lactea L.
Androsace villosa L.
Primula acaulis (L.) Grufb.
Primula elatior (L.) Hill.
Primula farinosa L.
Primula minima L.

BICORNES – rend
PIROLACEAE – család

Pirola chlorantha Sw.
Pirola minor L.
Pirola rotundifolia L.
Monesés uniflora (L.) A.Gray
Orthilia secunda (L.) House
Chimaphila umbellata (L.) Nutt.
Monotropa hypopitys L.

ERICACEAE – család

Rhododendron kotschyi Simk.
Andromeda polifolia L.
Vaccinium myrtillus L.
Vaccinium vitis-idaea L.
Vaccinium oxycoccos L.
Bruckenthalia spiculifolia (Salisb.) Rchb.

EMPETRACEAE – család

Empetrum nigrum L.

TUBIFLORALES – rend
CONVULVULACEAE – család

Convolvulus arvensis L.
Convolvulus cantabricus L.

CUSCUTACEAE – család

Cuscuta lupuliformis Krock.

POLEMONIACEAE – család

Polemonium caeruleum L.
HYDROPHYLLACEAE – család

Phacelia tanacetifolia Benth.
Heliotropium europaeum L.

BORAGINACEAE – család

Cerinthe minor L.
Lithospermum arvense L.
Lithospermum officinale L.

Lithospermum purpureo-caeruleum L.
Onosma arenarium W. et K.
Onosma stellulatum W. et K.
Alkanna tinctoria (L.) Tausch
Echium italicum L.
Echium rossicum J.F.Gmel.
Echium vulgare L.
Myosotis alpestris F. Schm.
Myosotis arvensis (L.) Hill
Myosotis sparsiflora Mikan
Myosotis stricta Link
Pulmonaria angustifolia L.
Pulmonaria mollis Wulfen ex Hornem.
Pulmonaria officinalis L.
Pulmonaria rubra Schott
Nonea pulla (L.) Lam. et DC.
Symphytum cordatum W. et K.
Symphytum officinale L.
Symphytum tuberosum L.
Anchusa barrelieri (All.) Vitm.
Anchusa ochroleuca M. B.
Eritrichium nanum (All.) Schrad.
Lappula myosotis Mneh.
Asperugo procumbens L.
Cynoglossum officinale L.

SOLANACEAE – család

Scopolia carniolica Jacq.
Hyoscyamus niger L.
Physalis alkekengi L.
Solanum alatum Mneh.
Solanum dulcamara L.

SCROPHULARIACEAE – család

Verbascum densiflorum Bertol.
Verbascum lanatum Schrad.
Verbascum lychnitis L.
Verbascum nigrum L.
Verbascum phlomooides L.
Verbascum phoeniceum L.
Linaria genistifolia (L.) Mill.
Linaria kocianovichii Asch.
Linaria vulgaris Mill.
Kickxia spuria (L.) Dumort.
Chaenorhinum minus (L.) Willk. et Lge.
Scrophularia laciniata W. et K.
Scrophularia nodosa L.
Scrophularia scopoli Hoppe
Scrophularia umbrosa Dumort.
Veronica austriaca L.
Veronica alpina L.
Veronica bachofenii Heuff.
Veronica beccabunga L.
Veronica chamaedrys L.

Veronica dillenii Cr.
Veronica hederifolia L.
Veronica montana Just.
Veronica officinalis L.
Veronica persica Poir.
Veronica polita Fries
Veronica prostrata L.
Veronica scutellata L.
Veronica serpyllifolia L.
Veronica spicata L.
Veronica teucrium L.
Veronica urticifolia Jacq.
Digitalis grandiflora Mill.
Digitalis lanata Ehrh.
Odontites lutea (L.) Clairv.
Odontites serotina (Lam.) Rchb.
Bartsia alpina L.
Pedicularis brachyodonta L.
Pedicularis comosa L.
Pedicularis oederi Vahl
Pedicularis palustris L.
Pedicularis sceptrum-carolinum L.
Pedicularis verticillata L.
Rhinanthus alpinus Baumg.
Rhinanthus minor L.
Rhinanthus rumelicus Velen.
Melampyrum arvense L.
Melampyrum barbatum W. et K.
Melampyrum bihariense Kern.
Melampyrum cristatum L.
Tozzia alpina L.

LENTIBULARICEAE – család

Pinguicula alpina L.

OROBANCHACEAE – család

Orobanche alba Steph.
Orobanche picridis F. Schultz
Orobanche vulgaris Poir.

VERBENACEAE – család

Verbena officinalis L.

LABIATAE – család

Ajuga chamaepitys (L.) Schreb.
Ajuga genevensis L.
Ajuga laxmanni (L.) Benth.
Ajuga reptans L.
Teucrium botrys L.
Teucrium chamaedrys L.
Teucrium montanum L.
Scutellaria altissima L.
Scutellaria columnae All.
Scutellaria galericulata L.

Scutellaria hastifolia L.
Marrubium remotum Kit.
Dracocephalum austriacum L.
Nepeta cataria L.
Nepeta pannonica L.
Glechoma hederacea L.
Prunella grandiflora (L.) Jacq.
Prunella vulgaris L.
Phlomis tuberosa L.
Lamium album L.
Lamium maculatum L.
Lamium purpureum L.
Galeopsis pubescens Bess.
Galeopsis speciosa Mill.
Leonurus cardiaca L.
Stachys alpina L.
Stachys annua L.
Stachys byzantina C. Koch
Stachys palustris L.
Stachys recta L.
Betonica officinalis L.
Salvia aethiopsis L.
Salvia austriaca Jacq.
Salvia nemorosa L.
Salvia nutans L.
Salvia pratensis L.
Calamintha acinos (L.) Clairv.
Calamintha alpina (L.) Lam.
Calamintha clinopodium Spenn.
Satureja grandiflora (L.) Scheele
Satureja kitaibelii Wierzb.
Satureja subspicata Bartl.
Origanum vulgare L.
Thymus alpestris Tausch
Thymus austriacus Bernh.
Thymus comosus Heuff.
Thymus daciucus Borb.
Thymus glabrescens Willd.
Thymus pulcherrimus Schur
Thymus pulegioides L.
Lycopus europaeus L.
Lycopus exaltatus L.
Mentha arvensis L.
Mentha longifolia (L.) Nathh.
Mentha pulegium L.
Mentha verticillata L.

GLOBULARIACEAE – család

Globularia cordifolia L.

PLANTAGINALES – rend
PLANTAGINACEAE – család

Plantago argentea Chaix
Plantago atrata Hoppe

Plantago lanceolata L.
Plantago maritima L.
Plantago media L.
Plantago schwarzenbergiana Schur

CONTORTAE – rend
GENTIANACEAE – család

Menyanthes trifoliata L.
Centaurium erythraea Rafn.
Lomatogonium carinthiacum (Wulf.) A.Br.
Gentiana bulgarica Velen.
Gentiana ciliata L.
Gentiana cruciata L.
Gentiana nivalis L.
Gentiana orbicularis Schur
Gentiana pneumonanthe L.
Gentiana praecox A. et J. Kern.
Gentiana urticulosa L.
Gentiana verna L.

APOCYNACEAE – család

Vinca herbacea W. et K.

ASCLEPIADACEAE – család

Cynanchum vincetoxicum (L.) Pers.
Asclepias syriaca L.

LIGUSTRALES – rend
OLEACEAE – család

Fraxinus ornus L.
Ligustrum vulgare L.

RUBIALES – rend
RUBIACEAE – család

Sherardia arvensis L.
Asperula aristata L.
Asperula campanulata Klokov
Asperula capitata Kit.
Asperula cynanchica L.
Asperula odorata L.
Galium anisophyllum Vill.
Galium aparine L.
Galium boreale L.
Galium levipes Opiz
Galium glabra (L.) Ehrend.
Galium mollugo L.
Galium palustre L.
Galium pumilum Murr.
Galium purpureum L.
Galium rubioides L.
Galium schultesii Vest
Galium uliginosum L.

CAPRIFOLIACEAE – család

Sambucus ebulus L.
Sambucus racemosa L.
Viburnum opulus L.
Lonicera xylosteum L.

ADOXACEAE – család

Adoxa moschatellina L.

VALERIANACEAE – család

Valerianella carinata Loisel.
Valerianella coronata (L.) DC.
Valerianella dentata Pollich
Valerianella locusta (L.) Betsche
Valeriana officinalis L.

DISPACACEAE – család

Cephalaria transsilvanica (L.) Schrad.
Cephalaria uralensis (Murr.) R. et Sch.
Cephalaria pilosa (L.) Gren. et Godr.
Dipsacus laciniatus L.
Succisa pratensis Mneh.
Knautia arvensis Coult.
Knautia longifolia (W.K.) Koch
Scabiosa banatica W. et K.
Scabiosa lucida Vill.
Scabiosa ochroleuca L.

CUCURBITALES – rend**CUCURBITACEAE – család**

Bryonia alba L.
Thladiantha dubia Bge.

SYNANDRALES – rend**CAMPANULACEAE – család**

Campanula abietina Gris. et Sch.
Campanula alpina Jacq.
Campanula bononiensis L.
Campanula carpatica Jacq.
Campanula cervicaria L.
Campanula cochlearifolia Lam.
Campanula glomerata L.
Campanula latifolia L.
Campanula patula L.
Campanula persicifolia L.
Campanula rapunculoides L.
Campanula rapunculus L.
Campanula rotundifolia L.
Campanula serrata (Kit.) Hendrych
Campanula sibirica L.

Campanula trachelium L.
Adenophora liliifolia (L.) Bess.
Phyteuma orbiculare L.
Phyteuma spicatum L.
Phyteuma tetramerum Schur
Phyteuma vagneri A. Kern.
Asyneuma canescens (W. et K.) Gris. et Sch.
Edraianthus graminifolius (L.) A. DC.

COMPOSITAE – család

Eupatorium cannabinum L.
Adenostyles glabra (Mill.) DC.
Adenostyles orientalis Boiss.
Solidago virgaurea L.
Bellis perennis L.
Aster alpinus L.
Aster amellus L.
Aster bellidiastrum Willd.
Aster lanceolatus Willd.
Aster linosyris (L.) Bernh.
Aster novi-belgii L.
Aster tripolium L.
Erigeron acris L.
Erigeron alpinus L.
Erigeron annuus (L.) Pers.
Erigeron canadensis L.
Erigeron neglectus Kern.
Micropus erectus L.
Filago arvensis L.
Filago minima (J.E. Sm.) Pers.
Antennaria dioica (L.) Gaertn.
Leontopodium alpinum Cass.
Gnaphalium silvaticum L.
Gnaphalium uliginosum L.
Helichrysum arenarium (L.) DC.
Inula britannica L.
Inula conyza DC.
Inula ensifolia L.
Inula helenium L.
Inula hirta L.
Ambrosia elatior L.
Xanthium spinosum L.
Anthemis austriaca Jacq.
Anthemis carpatica Kit.
Anthemis tinctoria L.
Achillea asplenifolia Vent.
Achillea clavennae L.
Achillea distans W. et K.
Achillea ochroleuca Ehrh.
Achillea pannonica Scheele
Achillea ptarmica L.
Achillea schurii Sch.-Bip.
Achillea setacea W. et K.
Chrysanthemum corymbosum L.
Chrysanthemum serotinum L.
Artemisia absinthium L.

Artemisia austriaca Jacq.
 Artemisia campestris L.
 Artemisia petrosa (Baumg.) Fritsch
 Artemisia vulgaris L.
 Tussilago farfara L.
 Petasites albus (L.) Gärtn.
 Homogyne alpina (L.) Cass.
 Homogyne sylvestris (Scop.) Cass.
 Erechthites hieracifolia (L.) Raf.
 Arnica montana L.
 Doronicum austriacum Jacq.
 Doronicum carpaticum (Gris. et Sch.) Nym.
 Doronicum hungaricum (Sadl.) Rchb.
 Doronicum orientale Hoffm.
 Senecio barbaeifolius (Krock.) Wimm. et G.
 Senecio integrifolius (L.) Clairv.
 Senecio jacobaea L.
 Senecio nemorensis L.
 Senecio ovirensis (Koch) DC.
 Senecio papposus (Rchb.) Less.
 Senecio ripester W. et K.
 Senecio vernalis W. et K.
 Senecio viscosus L.
 Senecio vulgaris L.
 Ligularia sibirica (L.) Cass.
 Echinops banaticus Roch.
 Carlina acaulis L.
 Carlina intermedia Schur
 Carlina vulgaris L.
 Carduus candicans W. et K.
 Carduus carduelis (L.) A. Kern.
 Carduus crispus L.
 Carduus hamulosus Ehrh.
 Carduus kernerii Simk.
 Carduus personata (L.) Jacq.
 Cirsium arvense (L.) Scop.
 Cirsium canum (L.) All.
 Cirsium erisithales (Jacq.) Scop.
 Cirsium oleraceum (L.) Scop.
 Cirsium palustre (L.) Scop.
 Cirsium pannonicum (L.f.) Link
 Cirsium vulgare (Savi) Ten.
 Serratula radiata (W. et K.) M.B.
 Serratula tinctoria L.
 Centaurea carpatica (Porc.) Wagn.
 Centaurea indurata Jka.
 Centaurea jaceae L.
 Centaurea mictanthos Gmel.
 Centaurea phrygia L.
 Centaurea pseudophrygia C. A. Mey.
 Centaurea scabiosa L.
 Centaurea solstitialis L.
 Centaurea stenolepis Kern.
 Aposeris foetida (L.) Less.
 Hypochoeris maculata L.
 Leontodon asper (W. et K.) Poir.

Leontodon hispidus L.
 Leontodon pseudotaraxaci Schur
 Picris hieracioides L.
 Scorzonera austriaca Willd.
 Taraxacum officinale Weber
 Lactuca serriola Torner
 Sonchus oleraceus (L.) Gou.
 Crepis biennis L.
 Crepis foetida L.
 Crepis jacquinii Tausch
 Crepis neglecta L.
 Crepis paludosa (L.) Mneh.
 Crepis pannonica (Jacq.) Koch
 Prenanthes purpurea L.
 Hieracium alpicola Schleich.
 Hieracium alpinum L.
 Hieracium aurantiacum L.
 Hieracium auricula Lam. et DC.
 Hieracium bauhini Bess.
 Hieracium cymosum L.
 Hieracium fritzei F. Sch.
 Hieracium lachenalii Gmel.
 Hieracium levigatum Willd.
 Hieracium nigrescens Willd.
 Hieracium pilosella L.
 Hieracium racemosum W. et K.
 Hieracium sabaudum L.
 Hieracium sylvaticum (L.) Grufb.
 Hieracium transsilvanicum Heuff.
 Hieracium umbellatum L.
 Hieracium villosum Jacq.

MONOCOTYLEDONEAE – osztály

ALISMATALES – rend

ALISMATACEAE – család

Alisma plantago-aquatica L.

Sagittaria sagittifolia L.

BUTOMACEAE – család

Butomus umbellatus L.

HYDROCHARITACEAE – család

Hydrocharis morsus-ranae L.

JUNCAGINACEAE – család

Scheuchzeria palustris L.

Triglochin maritima L.

Triglochin palustris L.

POTAMOGETONACEAE – család

Potamogeton natans L.

PANDANALES – rend
SPARGANIACEAE – család

Sparganium erectum L.

LILIACEAE – család

Tofieldia calyculata (L.) Wahlbg.
Colchicum arenarium W. et K.
Colchicum biebersteinii Rouy
Veratrum album L.
Gagea lutea (L.) Ker–Gawl.
Gagea minima (L.) Ker–Gawl.
Gagea pratensis (Pers.) Dum.
Allium angulosum L.
Allium flavescens Bess.
Allium flavum L.
Allium montanum Schmidt
Allium moschatum L.
Allium paniculatum L.
Allium rotundum L.
Allium ursinum L.
Allium victorialis L.
Lilium bulbiferum L.
Hyacinthella leucophaea (K.Koch) Schur
Fritillaria meleagris L.
Erythronium dens–canis L.
Scilla bifolia L.
Ornithogalum flavescens Lam.
Ornithogalum kochii Parl.
Ornithogalum pyramidale L.
Ornithogalum umbellatum L.
Muscari botryoides (L.) Mill.
Muscari comosum (L.) Mill.
Maianthemum bifolium (L.) F. Schm.
Polygonatum latifolium (Jacq.) Desf.
Polygonatum odoratum (Mill.) Druce
Polygonatum verticillatum (L.) All.
Paris quadrifolia L.

AMARYLLIDACEAE – család

Galanthus nivalis L.
Leucojum vernum L.
Sternbergia colchiciflora W. et K.
Narcissus poeticus L.

IRIDACEAE – család

Gladiolus imbricatus L.
Crocus albiflorus Kit.
Crocus banaticus Gay.
Crocus heuffelianus Herb.
Iris arenaria W. et K.
Iris hungarica W. et K.
Iris pseudacorus L.
Iris sibirica L.
Iris sintenisii Jka.

JUNCAEAE – család

Juncus articulatus L.
Juncus atratus Krock.
Juncus bufonius L.
Juncus compressus Jacq.
Juncus filiformis L.
Juncus gerardi Lois.
Juncus inflexus L.
Juncus trifidus L.
Luzula campestris (L.) Lam.
Luzula luzuloides (Lam.) Dandy et Willm.
Luzula multiflora (Ehrh.) Lej.
Luzula pilosa (L.) Willd.
Luzula sylvatica (Huds.) Gaud.
Luzula spicata (L.) Lam et DC.

CYPERALES – rend
CYPERACEAE – család

Scirpus sylvaticus L.
Eriophorum angustifolium Honck.
Eriophorum latifolium Hoppe
Eriophorum vaginatum L.
Schoenoplectus lacustris (L.) Palla
Schoenoplectus tabernaemontani (Gmel.) Palla
Eleocharis palustris (L.) R.Br.
Eleocharis quinqueflora (Hartm.) O.Schwarz.
Cyperus fuscus L.
Blysmus compressus (L.) Panz.
Acorellus pannonicus (Jacq.) Palla
Schoenus nigricans L.
Cladium mariscus (L.) Pohl
Carex acutiformis Ehrh.
Carex alba Scop.
Carex appropinquata Schum.
Carex brizoides Jusl.
Carex buekii Wimm.
Carex caryophyllea Latourr.
Carex davalliana Sm.
Carex digitata L.
Carex dioica L.
Carex distans L.
Carex elata All.
Carex flacca Schreb.
Carex flava L.
Carex gracilis Curtis
Carex hirta L.
Carex hostiana DC.
Carex humilis Leys.
Carex lasiocarpa Ehrh.
Carex leporina L.
Carex liparocarpus Gaud.
Carex melanostachya Willd.
Carex michelii Host
Carex montana L.

Carex nigra (L.) Reichard
Carex pairaei F. Schultz
Carex pallescens L.
Carex panicea L.
Carex paniculata Just.
Carex pendula Huds.
Carex pilosa Scop.
Carex praecox Schreb.
Carex remota Grufb.
Carex rostrata Stokes
Carex sempervirens Vill.
Carex silvatica Huds.
Carex stellulata Good.
Carex stenophylla Wahlbg.
Carex tomentosa L.
Carex transsilvanica Schur
Carex vesicaria L.
Carex vulpina L.

GRAMINALES – rend
GARMINEAE – család

Bothriochloa ischaemum (L.) Keng.
Panicum capillare L.
Echinochloa crus-galli (L.) P.B.
Anthoxanthum odoratum L.
Typhoides arundinacea (L.) Mnch.
Alopecurus aequalis Sobol.
Alopecurus geniculatus L.
Phleum alpinum L.
Phleum montanum K. Koch
Agrostis rupestris All.
Agrostis tenuis Sibth.
Calamagrostis arundinacea (L.) Roth
Calamagrostis pseudophragmites (Hall.f.) Koeler
Milium effusum L.
Oryzopsis virescens (Trin.) Beck
Stipa dasyphylla Czern.
Stipa lessingiana Trin. et Rupr.
Stipa stenophylla Czern.
Achnatherum calamagrostis (L.) P.B.
Sesleria budensis Borb.
Sesleria coeruleans Friv.
Sesleria heufleriana Schur
Sesleria rigida Heuff.
Sesleria varia (Jacq.) Wettst.
Koeleria transsilvanica Schur
Melica ciliata L.
Melica nutans L.
Melica picta K. Koch
Holcus lanatus L.
Deschampsia caespitosa (L.) P.B.
Deschampsia flexuosa (L.) Trin.
Arrhenatherum elatius (L.) Presl
Helictotrichon compressum (Heuff.) Henr.
Helictotrichon decorum (Jka.) Henr.

Helictotrichon pubescens (Huds.) Pilg.
Trisetum alpestre (Host) P.B.
Trisetum flavescens (L.) P.B.
Sieglingia decumbens (L.) Bernh.
Bromus barcensis Simk.
Bromus erectus Huds.
Bromus inermis Leys.
Bromus ramosus Huds.
Bromus sterilis L.
Bromus tectorum L.
Cynosurus cristatus L.
Brachypodium pinnatum (L.) P.B.
Brachypodium silvaticum (Huds.) P.B.
Eragrostis poidoides P. Beauv.
Molinia caerulea (L.) Mnch.
Poa alpina L.
Poa annua L.
Poa badensis Haenke
Poa bulbosa L.
Poa chaixii Vill.
Poa media Schur
Poa nemoralis L.
Poa pratensis L.
Poa trivialis L.
Sclerochloa dura (L.) P.B.
Briza media L.
Catabrosa aquatica (L.) P.B.
Glyceria nemoralis (Ue.) Uechtr. et Koern.
Glyceria plicata Fries
Festuca altissima L.
Festuca ovina L.
Festuca pratensis Huds.
Festuca rubra L.
Festuca rupicola Heuff.
Festuca vaginata W. et K.
Aegilops cylindrica Host
Hordelymus europaeus (L.) Jessen
Agropyron repens (L.) P.B.
Nardus stricta L.

ORCHIDALES – rend
ORCHIDACEAE – család

Cypripedium calceolus L.
Ophrys insectifera L.
Ophrys oestrifera M.B.
Orchis coriophora L.
Orchis incarnata L.
Orchis maculata L.
Orchis mascula L.
Orchis militaris L.
Orchis morio L.
Orchis sambucina L.
Orchis simia Lam.
Orchis tridentata Scop.
Traunsteinera globosa (L.) Rchb.

Nigritella rubra (Wettst.) Richt.
Leucorchis albida (L.) E. Meyer
Gymnadenia conopsea (L.) R.Br.
Coeloglossum viride (L.) Hartm.
Platanthera bifolia (L.) L. Rich.
Listera ovata (L.) R.Br.
Neottia nidus-avis (L.) Rich.
Spiranthes spiralis (L.) Chevall.
Cephalanthera damasonium (Mill.) Druce
Cephalanthera longifolia (Huds.) Fritsch
Epipactis atrorubens (Hoffm.) Schult.
Epipactis palustris (L.) Cr.

ARAIRES – rend
ARACEAE – család

Calla palustris L.
Arum maculatum L.

LEMNACEAE – család

Lemna trisulca L.
Spirodela polyrhiza (L.) Schleid.

Irodalom

1. Flora Republicii Socialiste România I–XII. Ed. Acad. R. S. Română. Bucureşti. 1952–1976.
2. JÁVORKA S., CSAPODY V. (1934): A magyar flóra képekben, Budapest.
3. LÁSZLÓ K. (1975): O nouă staţiune pentru *Primula farinosa* L.. Aluta 1974–75. p. 469–471, Sf. Gheorghe.

Colectia lui Kálmán LÁSZLÓ (1900–1996)

în Muzeul Naţional Secuiesc
(Sfântu Gheorghe) I.
(Rezumat)

Kálmán LÁSZLÓ, economist, profesor, micolog – timp de opt ani administrator al comunităţii reformate din Cluj–Hidelve –, s-a născut la Sfântu Gheorghe, la 4 decembrie 1900. Tatăl său, dr. Ferenc LÁSZLÓ a fost profesor de ştiinţele naturii şi de geografie la Colegiul Székely Mikó şi director al Muzului Naţional Secuiesc. Mama sa, Ida BODOR era din satul Let. Din căsnicia lor s-au născut opt copii. Kálmán LÁSZLÓ a urmat şcoala elementară la Şcoala de Stat, între 1907–1911, iar gimnaziul între 1911–1919, în

Colegiul Reformat Székely MIKÓ din Sfântu Gheorghe. Elev eminent, în 1919 a fost admis la Colegiul EÖTVÖS din Budapesta, dar situaţia financiară a familiei nu i-a permis să-şi continue studiile în cadrul secţiei de ştiinţele naturii. Între 1920–22 a absolvit cursurile Academiei Comerciale din Cluj, apoi între 1946–48 cursurile Universităţii Bolyai, secţia de economie, unde a obţinut diplome în studii economice şi în pedagogie. După terminarea studiilor, până în 1925 a lucrat ca funcţionar la Banca Transilvania din Cluj, între 1925–48 la Banca Populară din Braşov. În perioada 1948–56 a fost profesor la Şcoala Medie de Economie şi Administraţie Publică, apoi la Gimnaziul de Finanţe, unde, în calitate de director adjunct, a condus secţia maghiară. În urma desfiinţării scolii, între 1957–61, până la ieşirea la pensie, a fost revizor şef al Băncii Agricole pentru regiunile Braşov şi Hunedoara. Alături de activitatea economică, s-a evidenţiat şi în domeniul botanicii. Dragostea faţă de natură a moştenit-o de la tatăl său. Nu a avut posibilitatea de a urma studii botanice la facultate, şi cu sprijinul tatălui său s-a perfecţionat ca autodidact, ajungând să cunoască toate tainele colecţionării şi prelucrării plantelor superioare. În anul 1969 – în amintirea tatălui său –, la aniversarea a 90 de ani de la fondarea Muzeului Naţional Secuiesc a donat muzeului întreaga sa colecţie botanică. Ierbarul cuprinde 3500 foi de format mare. Materialul prezentat de data aceasta este încadrat în 40 de ordine, 100 de familii, 475 de genuri şi 1222 de specii.

The Collection of Kálmán LÁSZLÓ at the Székely National Museum I. (Abstract)

The author presents the herbarium collection donated in 1996 to the museum, on the occasion of the 90th anniversary of its foundation. The collection was dedicated to the memory of his father, who used to be one of the famous directors of the museum. The collection includes 1222 species divided into 40 orders, 100 families, and 475 genes.

Két új ormányosbogár faj a Székelyföldről (Coleoptera: Curculionidae)

(Kivonat)

A dolgozat egy új nemet (*Bryodaemon* Podlussány, 1998), két új fajt (*Bryodaemon kocsirenae* Podlussány 1998, és *Bryodaemon rozneri* Podlussány 1998), és egy alfajt *Bryodaemon hanakii montanus* (Petri, 1912) mutat be. Részlet a szerző angol nyelven megjelent nagyobb munkájából („The revision of *Omiamia hanakii* species group”, in: *Folia entomologica hungarica* 59/1998).

Bevezető

Az elmúlt tíz évben Kovászna és Hargita megyékben több alkalommal gyűjtöttem KOCS Irén muzeológussal és ROZNER István kutatóval. Az itt tárgyalt fajokat mohából rostáltuk.

Korábban magam is egységesen és tévesen „*Omiamia hanaki*”-nak határoztam és írtam az itt tárgyalt fajokat. FRIVALDSZKY Imre a *Hanak* nevet valószínűleg latinosította *Hanakius*-ra, majd ebből alakította *Hanakiira* a bogárnevet.

1995-ben jól látható különbségeket találtam a Háromszéki-havasokban, a Görgényi-havasokban és a Hargitán (Románia: Kovászna és Hargita megyék) gyűjtött példányok között. Az irodalom csak egy fajt (*hanakii*) és annak variációját (var. *montanus*) említi a Keleti-Kárpátokból. én pedig 3 formát tudtam elkülöníteni. Ekkor határoztam el, hogy ennek utánanézek. Az irodalmi munkák olvasása közben fedeztem fel egy számomra gyanús, és negyedik fordításban sem érthető irodalmi leírásból – Dr. PETRI Károly (1912) –, hogy az *O. hanakii* fajcsoportban érdeemes alaposabban elmélyedni. PETRI (1912) nem

írt határozottan arról, hogy miben különbözik az *O. hanakii* Friv. az általa elnevezett var. *montanus*tól. Ehelyett a Boszniában élő *O. brandisi* Apfb. fajjal foglalkozik és annak faji rangját vitatja. Genitália-vizsgálatok során két különböző típusú hímvivarszervet (lásd 2/16. és 4/36. ábrák) muttam ki. Feltűnt nekem, hogy R. FORMÁNEK (1904): „*Penis* von Imoas Hanaki Frivaldsky” szöveggel ellátott genitália rajza nem egyezik az általam preparáltakkal, a leírása sem illet az általam *hanakiinak* vélt példányokra. FRIVALDSZKY Imre (1865) a *hanakii* leírásakor nem jelölt ki típust. Syntípusai között csak nőstényeket találtam. A *hanakii* típusok tehát nőstények, de egységesen Máramarosból származnak. FRIVALDSZKY Imre magyar nyelvű leírásában azt írta, hogy „Hanák Sergéje”, „Máramaros megyében HANÁK János által találtatott.” Sajnos, ezt a mondatot nem fordította le latinra, s talán ezért nem figyeltek fel a jelentőségére. Én a későbbi máramarosi gyűjtésekből származó hímek genitália-vizsgálata során egyértelműen beigazolódom láttam azt, hogy FORMÁNEK (1904) ivarszerv ábrája nem a *hanakii* ivarszervéről készült, hanem egy új fajt sejtet.

Elkértem megvizsgálásra a Székely Nemzeti Múzeumból (Sepsiszentgyörgy), a Magyar Természettudományi Múzeumból (Budapest), majd később 12 múzeumból Közép-Európában, valamint a nagyobb magángyűjteményekből az ott található összes *Omiamia* példányt. Saját gyűjtött anyagommal együtt közel 500 példányt vizsgáltam meg.

Röviden ismertetem az *Omiamia* Silfverberg, 1977 genusz jellemzőit L. DIECKMANN (1980) alapján.

Az *Omiamia* genusz név azért vált szűkessé, mert az *Omiias* genuszba ma azon fajok tartoznak, melyek eddig a *Myalacus* genuszba tartoztak. A *Myeacus* név szinonimája lett az *Omiias* genusznak. Az *Omiamia* genusz típusfaja: *Omiias mollinus* Boheman in Schönherr, 1834.

A Palearktikumban 25 fajuk él, ebből 5 él Közép-Európában. A Kárpát-medencében az *Omiamia* genuszba tartozó fajok közül ezidáig csak 5 faj volt ismert: *Omiamia mollina* (Boheman in Schönherr, 1834); *O. concinna* (Boheman in

Schönherr, 1834); *O. vindobonensis* (FORMÁNEK, 1908); *O. rufipes* (Boheman in Schönherr, 1834) és az *O. hanakii* (I. FRIVALDSZKY, 1865).

Az *Omiamima* genusz fajaira jellemző, hogy vagy csupasz, vagy jól láthatóan felálló szőrrel borítottak, az utóbbiak lehetnek egyszeres és kettős szőrözöttségűek, azaz egy rövidebb alapszőrzetből egy erősebb és hosszabb szőrzet emelkedik ki. A test felülete többé-kevésbé láthatóan fényes. Ormányuk tömzsi, orrformájuk domborulat nélküli. Csápgödrük rövid, felülről részben jól látható. Az előtör csupasz, vagy hosszanti irányba szőrözött. Szárnyfedői gömbformájúak vagy oválisak. A szárnyak hiányzanak. A combok fogatlanok. A karmok összenöttek.

Az 5 (eddig ismert) középeurópai faj megtekintésekor észrevehető, hogy az *Omiamima* genusz fajtái mennyire nem egységesek. Különösen feltűnő, hogy ezeknél a bogaraknál a fej formája és a csápgödrök helyzete különbözően van kialakítva. Csak az a közös bennük, hogy hiányzanak azok az ismertető jegyeik, melyek a három hasonló alkatú és szőrözöttségű genusz egységes jellegére utalnak. A *Barypeithes* genusz fajaira jellemző, hogy csápáruk lefelé irányul. A *Rhinomias* esetében az ormány erősen kidomborodik. Az *Omius* genusz fajaira pedig az jellemző, hogy az előtör szőrözete keresztirányú.

Az *Omiamima* Silfverberg, 1977 genusz fajtái között tehát erősen felálló szőrözötű és csupasznak tűnő, alig láthatóan, testhez simulóan szőrözött fajok is tartoznak. Célszerűnek tartom ez utóbbiak leválasztását és egy új genuszba sorolását. Az új genuszt *Bryodaemonnak* (*Bryodimov*) neveztem el, utalva ezzel arra, hogy a fajok mohában élnek.

Az új genusz ismertetése

Bryodaemon Podlussány, 1998

Típusfaj: *Omius hanakii* I. Frivaldszky, 1865
Jellemzői: Felületük csupasznak látszik, többé-kevésbé fényes. Szőrözete vékony, testhez simuló szőrökből áll, testükön felálló szőrök nem találhatóak. A szárnyfedők váll nélküliek, tojásformájúak. A szárnyfedők csúcsa kihúzott, kissé megnyúlt, hegyes szögben végződik, és lefelé hajló. Lábfejeiken egy fejlett ka-

rommal, vagy tövükön összenötött, felemás karommal, tehát az egyik karom feleakkora, vagy annál is rövidebb, mint a másik.

Ide tartozik: *Bryodaemon hanakii hanakii* (I. Frivaldszky, 1865); *Bryodaemon hanakii montanus* (Petri, 1912); *Bryodaemon kocsirenae* Podlussány, 1998; *Bryodaemon rozneri* Podlussány, 1998; *Bryodaemon botoveci* Podlussány, 1998; *Bryodaemon brandisi* (Apfelbeck, 1903).

A fajok ismertetése

Bryodaemon hanakii hanakii

(I. Frivaldszky, 1865)

LECTOTYPUS: *Omius hanakii* I. Frivaldszky, 1865

A típus lelőhelye: „Máramaros megye”. A Lectotypus a Magyar Természettudományi Múzeumban (Budapest) található. A faj leírása megtalálható: FRIVALDSZKY I. (1865): Néhány hazánk faunáját jellemző állatfajnak részletes leírása. A Magyar Tudományos Akadémia Évkönyvei 11 (4): 205–206.

A faj elterjedése a Tisza forrásvidéke Ukrajnában, de áthúzódik Románia területére is (Radnai havasok).

Bryodaemon hanakii montanus

(Petri, 1912)

LECTOTYPUS: *Omius hanaki* var. *montanus*

Petri, 1912

A típus lelőhelye: „Borszék”. A Lectotypus a nagyszombati Természettudományi Múzeumban (Muzeu de Istorie Naturală, Sibiu) található. Az alfaj leírása megtalálható: PETRI, K. (1912): *Siebenbürgens Käferfauna*. Hermannstadt, 303.

Az alfaj elterjedése: Hargita, Maros és Beszterce-Naszód megyék (Románia).

Bryodaemon rozneri

Podlussány, 1998

HOLOTYPUS: *Bryodaemon rozneri* Podlussány, 1998

A típus lelőhelye: „Transsylvania, Hargita m., Zeteváralja, Szencsed-patak.” A Holotypus a Magyar Természettudományi Múzeumban (Budapest) található. A faj leírása megtalálható: Folia ent. hung. 59:

A faj elterjedése: Északi- és Keleti-Kárpátok (Lengyelország, Ukrajna, Szlovákia, Románia).

Bryodaemon kocsirenae

Podlussány, 1998

HOLOTYPUS: *Bryodaemon kocsirenae* Podlussány, 1998.

A típus lelőhelye: „Transsylvania, Kovászna m., Komandó”. A Holotypus a Magyar Természettudo-

mányi Múzeumban (Budapest) található. A faj leírása megtalálható: *Folia ent. hung.* 59:

A faj elterjedése: Kovászna megye (Románia) és Szlovákia.

Határozókulcs

1 (8) A hímek ivarszerve, csúcsa előtt válassan legömbölyített, középen csúcsban kihúzott (4/21., 36. ábra)

2 (5) Lábfejeiken csak 1 karom látható (4/22. ábra)

3 (4) Ormányhátán középen mély és éles hosszanti barázda húzódik a homlokgödörtől az ormánycsúcsig (4/20., 3/19. ábra)

rozneri Podlussány

4 (3) Ormányhátukon nincs hosszanti éles barázda, az ormányhát közepe lapos, vagy gyengén benyomott

5 (2) Lábfejeiken két tövén összenőtt felemás karom van, az egyik karom fele akkora, mint a másik, vagy még kisebb (2/13., 17., 4/37. ábra)

6 (7) Első lábszárak zömök, széles, csápjuk második íze nem hosszabb a szélességénél, testének színe mindig sárgás-vörös, szeme nagy (a csáptő és a szem között csak egyszer fér el a szem átmérője) (4/35., 38., 5/39. ábra)

kocsirenae Podlussány

7 (6) Első lábszárak karcú, hosszú, csápjuk második íze mindig hosszabb a szélességénél, színük változó az sárgás-vöröstől a sötét-barnáig, szemük kicsi (a csáptő és a szem között kétszer fér el a szem átmérője) (2/14., 18., 11., 15. ábra)

8 (1) A hímek ivarszerve nem válassan legömbölyített, hanem lapos ívben kicsücsösödő (2/12., 16. ábra)

9 (10) Ivarszerve a csúcsa előtt kiszélesedő (2/12. ábra), csápbunkója általában sárgás-vörös

hanakii hanakii (I. Frivaldszky)

10 (9) Ivarszerve párhuzamos oldalú (2/16 ábra), ormánya hosszabb, csápbunkója sötétbarna, csak a csúcsa sárgásvörös

hanakii montanus (Petri)

Irodalom

1. APFELBECK, V. (1903): *Zwei neue Curculioniden aus Bosnien*. Münch. Kol. Zeitschr. 1:336.
2. BURAKOWSKI, B.; MROCKOWSKI, M.; STEFANSKA, J. (1993): *Coleoptera, Curculionoidea*. In: *Katalog Fauny Polsky*, XXIII, 19. Warszawa, 83.
3. DIECKMANN, L. (1980): *Beiträge zur Insectenfauna der DDR (Coleoptera, Curculionidae)*. Beitr. Ent. 30: 196–199.
4. DIECKMANN, L. und BEHNE, L. (1994): *93 Familie: Curculionidae*. In: FREUDE, H.; HARDE, K. W.; LOHSE, G. A. (eds): *Die Käfer Mitteleuropas*, 3. Supplementband mit Katalogteil. GOECKE & EVERS, KREFELD, 252–253.

5. ENDRÓDI, S. (1961): *Ormányosbogarak I. – Curculionidae I*. In: *Magyarország Állatvilága (Fauna Hungariae)*, X, 4. Akadémiai Kiadó, Budapest, 57–61.

6. FORMÁNEK, P. (1904): *Zur näheren Kenntnis der Gattungen Barypithes Duval und Omias Schönherr sensu Seilitz*. Münch. Kol. Zeitschr. 2., 147–180.

7. FRIVALDSZKY, I. (1865): *Néhány hazánk faunáját jellemző állatfajnak részletes leírása*. A Magyar Tudományos Akadémia Évkönyvei 11 (4): 205–206.

8. PETRI, K. (1912): *Siebenbürgens Käferfauna*. Hermannstadt, 303.

9. SILFVERBERG, H. (1977): *The identity of Omias German (Coleoptera, Curculionidae)*. *Notulae Entomologicae* 57:124.

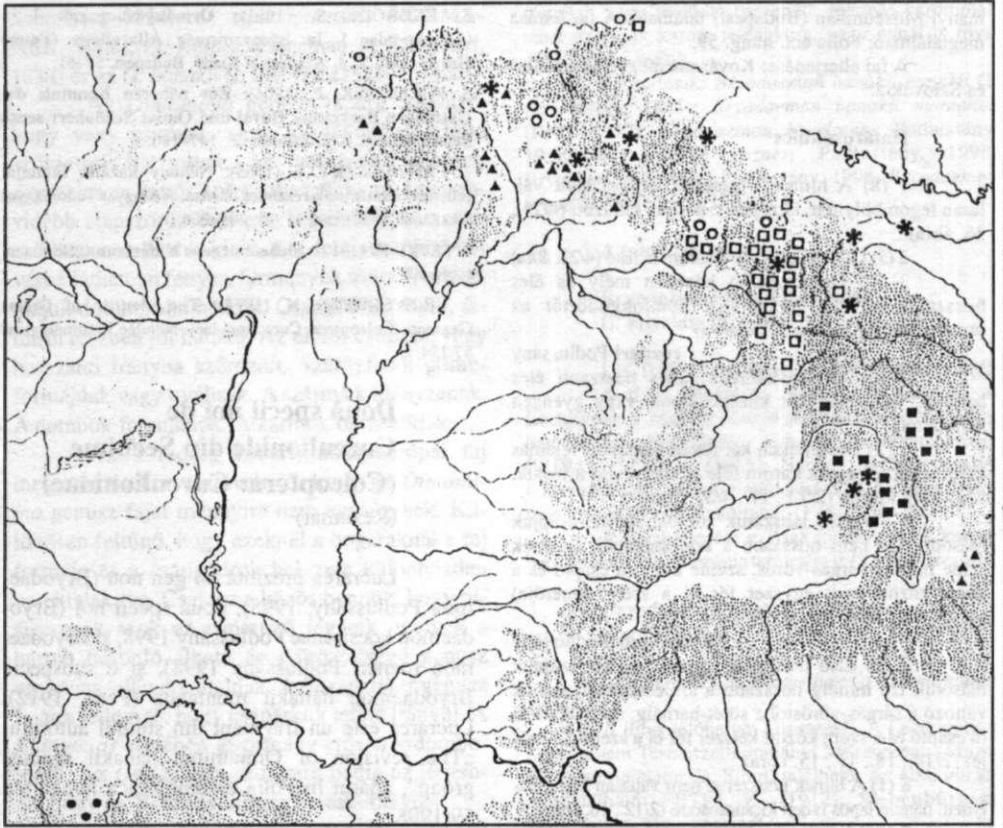
Două specii noi de Curculionide din Secuime (Coleoptera: Curculionidae) (Rezumat)

Lucrarea prezintă un gen nou (Bryodaemon Podlussány, 1998), două specii noi (Bryodaemon kocsirenae Podlussány 1998, și Bryodaemon rozneri Podlussány 1998), și o subspecie Bryodaemon hanakii montanus (Petri, 1912). Lucrarea este un fragment din studiul autorului „The revision of Omiamima hanakii species group”, apărut în *Folia entomologica hungarica* 59/1998.

Two New Species of Curculionidae in Székelyföld (Secuime) (Abstract)

The paper presents a new genus (Bryodaemon PODLUSSÁNY, 1998) and two new species (Bryodaemon kocsirenae PODLUSSÁNY, 1998 and Bryodaemon rozneri PODLUSSÁNY, 1998), as well as a subspecies Bryodaemon hanakii montanus (PETRI, 1912). – The paper consists of fragments from a larger work, „The revision of Omiamima hanakii species group” (*Folia ent. hung.* 59/1998).

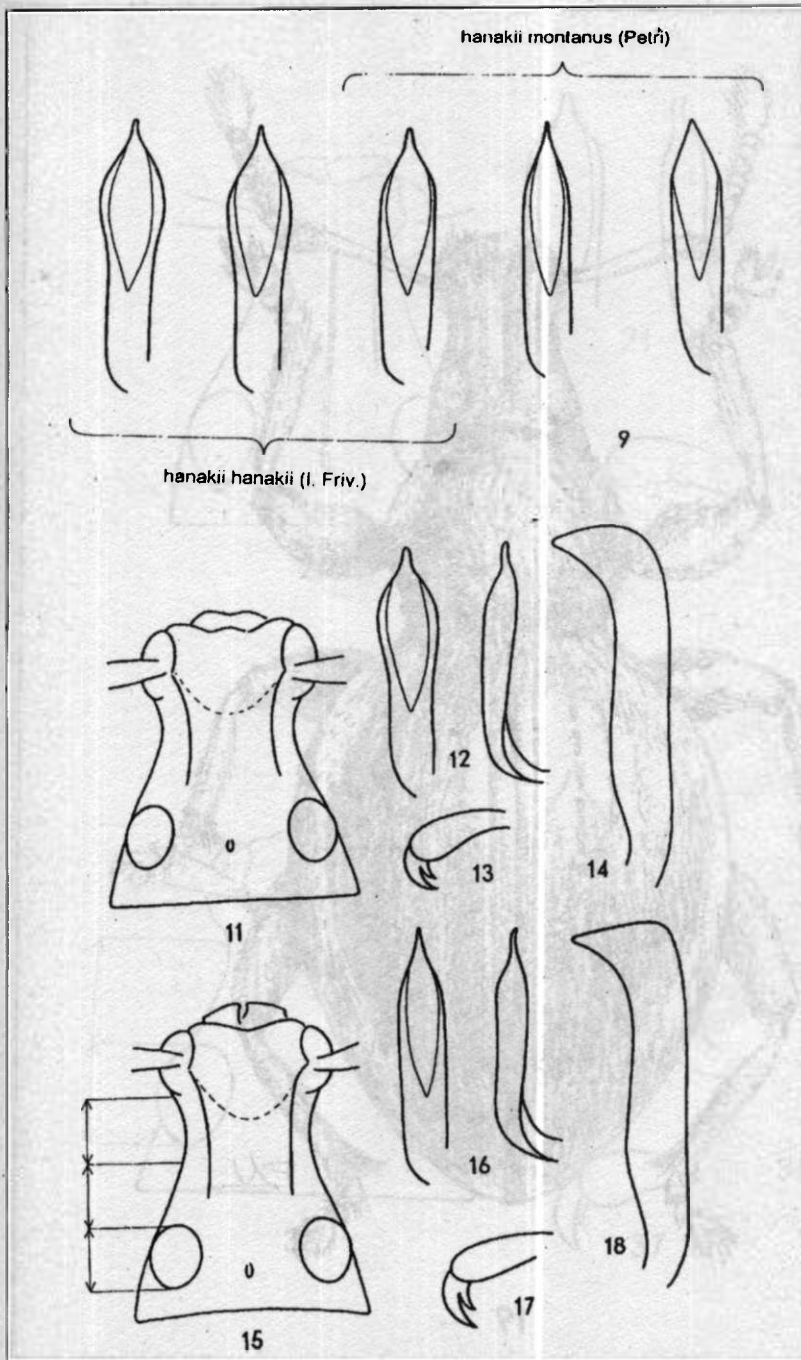

□	hanakii hanakii (I. Friv.)
■	hanakii montanus (Petri)
○	boroveci sp. n.
●	brandisi (Apfb)
▲	kocsirenae sp. n.
*	rozneri sp. n.

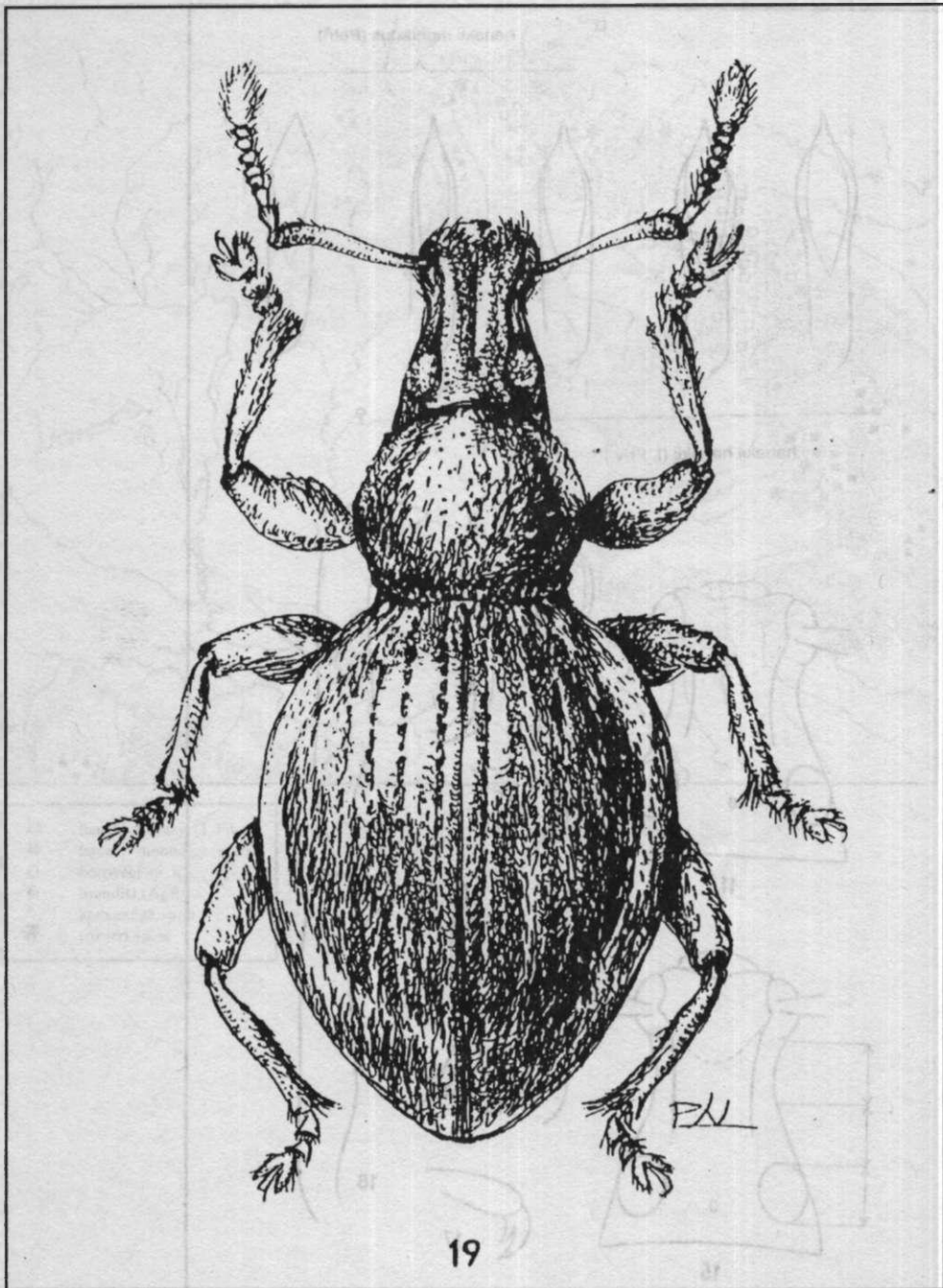
I. ábra A Bryodaemon fajok elterjedése a Kárpátokban és a Dinári Alpokban

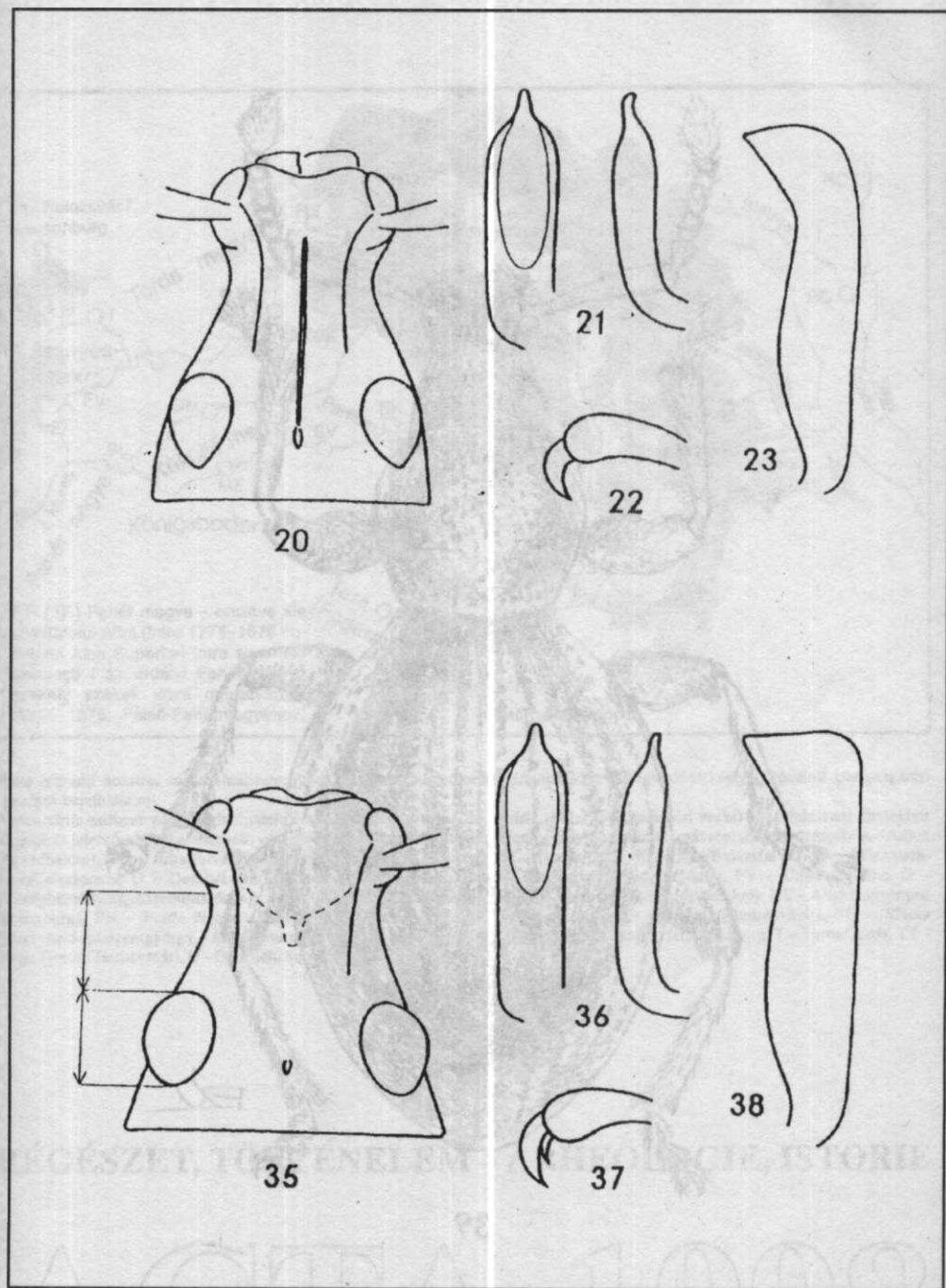

2. ábra A *Bryodaemon hanakii hanakii* (I. Frivaldszky) és a B. *hanakii montanus* (Petří) hímvivar szervének változékonysága (9). A *Bryodaemon hanakii hanakii* (I. Frivaldszky) feje (11), hímvivarszerve (12), karma (13), első lábszára (14). A *Bryodaemon hanakii montanus* (Petří) feje (15), hímvivarszerve (16), karma (17), első lábszára (18).

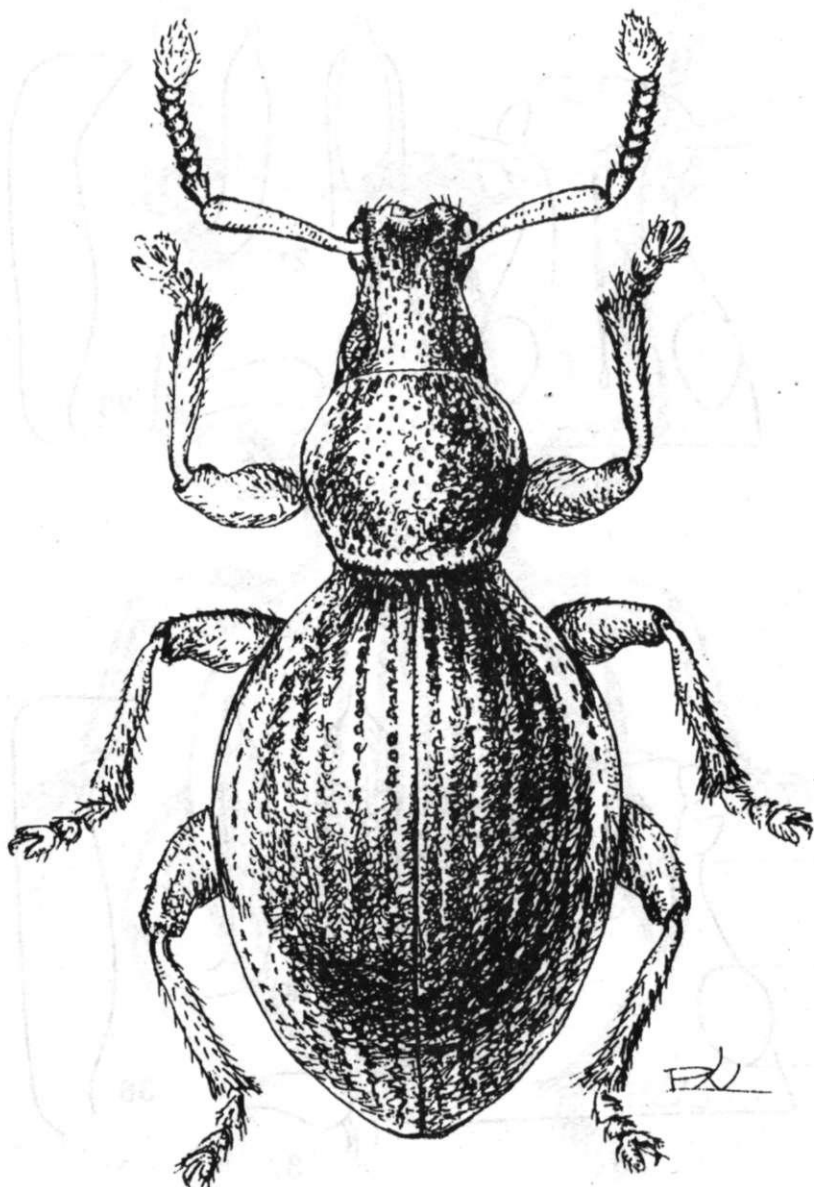

4. ábra A *Bryodaemon rozneri* Podlussány feje (20), hímivarszerve (21), karma (22), első lábszára (23).
 A *Bryodaemon kocsirenae* Podlussány feje (35), hímivarszerve (36), karma (37), első lábszára (38).

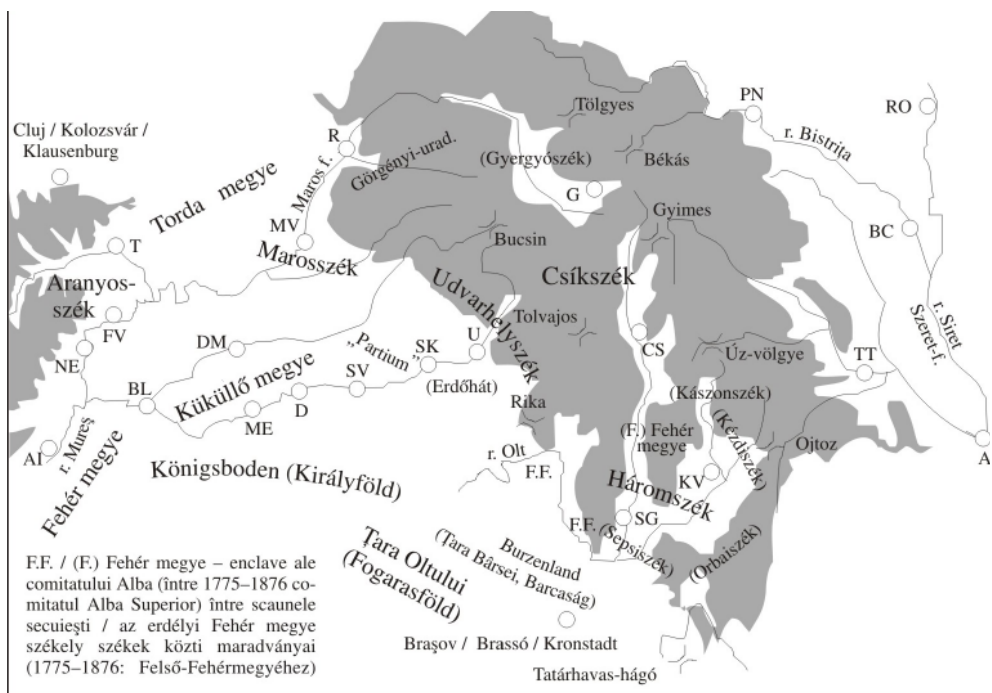

39

Harta regiunii noastre, cu nominalizarea unor vechi unități teritorial-administrative / Régiókn térképe, történelmi közigazgatás egységek bejelölésével

Prescurtările utilizate pentru principalele orașe și țârguri istorice, cu numele actual (alte denumiri vechi) / A feltüntetett történelmi városok és jelentősebb mezővárosok, vásárhelyek nevének rövidítése, a jelenlegi névhasználattal (más régi megnevezéssel): A – Adju (Egyedhalom), AI – Alba Iulia/Gyulafehérvár (Bálgard, Karlsburg), BC – Bacău/Bákó, BL – Blaj/Balázsfalva, CS – Miercurea Ciuc/Csíkszereda, D – Dumbrăveni/Erzsébetváros (Ebesfalva), DM – Târnăveni/Dicsőszentmárton, FV – Unirea/Felvinc, G – Gheorgheni/Gyergyószentmiklós, KV – Târgu-Secuiesc/Kézdivásárhely, MV – Târgu Mureș/Marosvásárhely, NE – Aiud/Nagyenyce (Strassburg), PN – Piatra Neamț (Karácsonykő), R – Reghin/Szászrégen (Reen), RO – Roman/(Románvásár), SG – Sfântul Gheorghe/Sepsiszentgyörgy, SK – Cristuru Secuiesc/Székelykeresztúr, SV – Sighișoara/Segesvár/Schässburg, T – Turda/Torda, TT – Târgu Trotuș (Tatrosvásár), U – Odorheiu Secuiesc/Székelyudvarhely

RÉGÉSZET, TÖRTÉNELEM – ARHEOLOGIE, ISTORIE

ACTA 1998

Săpături în așezarea neolitică de la Ariușd în anii 1977–1978

(Rezumat)

Lucrarea completează rezultatele referitoare la așezarea neolitică de la Ariușd (dealul „Tyzisk”), publicând stratigrafia părții sudice a așezării și planul de situație al „sectorului cuptoarelor”, descoperite, respectiv ridicate în cursul săpăturilor din campania din anii 1977–78.

*

În timpul campaniilor de săpături executate la Ariușd în așezarea neolitică de la „Tyzisk” în anii 1977–78 scopul urmărit a fost stabilirea sistemului de fortificare la această așezare.¹ Rezultatele observațiilor făcute privind această problemă au fost publicate, precum și alte descoperiri importante.² Stratigrafia părții sudice a așezării a rămas însă nepublicată, v. profilul Șanțului nr. 1. executat în direcția est–vest. În următoarele rânduri publicăm observațiile făcute, precum și planul de situație al „sectorului cuptoarelor” descoperit în această campanie de săpături.

Planul de situație al locului de așezare de la Ariușd a fost ridicat de Ferenc LÁSZLÓ, cu săpăturile din anii 1909–1912³ LÁSZLÓ a făcut profilul părții nordice a așezării, în direcția est–vest, precum și al șanțului executat în direcția nord–sud. Locul săpăturilor executate în anii 1925, 1967–1973, 1975, 1977–1978 este prezentat printr-un plan de situație făcut după săpăturile făcute în anii 1977–1978 (Fig. 1.). Cercetările din acești ani – cu excepția celor din anii 1977–1978 – au fost făcute în partea nordică a așezării, în continuare, unde LÁSZLÓ a făcut săpăturile lui. În această parte LÁSZLÓ a con-

statat următoarele șapte nivele de depuneri în profil, de sus în jos: 1. humus gălbui mult răvășit prin gropile săpate pentru plantațiile de arbori; 2. humus negru amestecat cu resturi arheologice; 3. terramara (galbenă verzuie) cu urme de așezare; 4. strat de chirpic ars cu fundamente de locuință și vetre; 5. un alt nivel de terramara intermediară; 6. un al doilea nivel de chirpic ars cu resturi de locuință și vetre, mai compact decât primul; 7. un al treilea nivel de terramara, cu vetre răzlețe, așezate peste solul viu. Șase din aceste nivele conțin bogate resturi arheologice de caracter neolitic.

În campania de săpături din anul 1977 au fost executate șase șanțuri (S I–VI), iar în anul 1978 cercetările au fost continuate în casele deschise la S I. Profilul sudic din est spre vest al acestui șanț se prezintă în felul următor: Stratul de humus este gros de 20–30 cm, între 3 și 5 m este o groapă, un șanț lat de 1 m 60 cm și adânc la mijloc de 40 cm, sub care este lut galben. Stratul de cultură (nivel I) începe la 6 m, sub stratul de humus gros de 30 cm și se îngroșează până la 14 m, având grosime de 40 cm. Între 14 și 17 m este o groapă, lungă de 3 m și adâncă de 1 m, la capătul ei vestic are o adâncime de 170 cm, conținând fragmente de vase și câteva pietre. La 18 m și 20 cm este înfiptă în lut o pară groasă de 5 cm și lungă de 60 cm, cu capăt ascuțit. Stratul de cultură de la 16 m până la 27 m este gros de 30–40 cm, după care începe gura lată de 1 m a unei gropi adânci de 180 cm, având forma de sac, cu fund plat și lat de 180 cm. Stratul de cultură de la 28,5 m până la 31,5 m este gros de 60 cm, iar între 29,5 și 30,5 m este un strat lat de 80 cm și gros de 10–15 cm ars în roșu. La 38 m este gura unei gropi late de 1 m, peste care este un strat de chirpic lat de 10–20 cm. Groapa are tot forma de sac, la adâncime de 60 cm este un strat de cenușă gros de 3 cm și îngroșat la colțul estic până la fundul gropii. La fund este un alt strat de cenușă gros de 10 cm, care acoperă jumătatea fundului gropii, și la capătul lui au fost câteva fragmente de vase. Partea inferioară a gropii cu fund plat este lată de 1,7 m, având aceeași adâncime. La 35 m, sub stratul de cultură (nivel I), la adâncime de 70 cm începe un strat de cultură (nivel II) intercalat de un strat fin de lut,

gros de 5–10 cm. Acest strat de cultură se află pe lut galben, sol viu, în care între 38 m și 51 m, unde se află și șanțul lui LÁSZLÓ, lat de 1,5 m, executat în direcția nord-sud, au fost cuptoarele de ars oale prezentând până la 68,5 m un strat de chirpic ars roșu, intercalându-se între resturi de cuptoare și straturi de cărbune. Cele două straturi de cultură nu se continuă mai departe.

Pe platoul dealului cu S I. au fost sectionate – în afară de un complex de cuptoare – mai multe cuptoare, dintre care un cuptor a fost în șanțul făcut de LÁSZLÓ (Fig. 3.). Spre vest de acest șanț, la o distanță de 3,5 m a fost descoperit un complex de cuptoare compus dintr-un cuptor central și din câte un cuptor lateral de ambele laturi (Fig. 6.)⁴. În jurul complexului de cuptoare, până la șanțul lui LÁSZLÓ au fost descoperite 11 cuptoare de formă rotundă cu gure spre nord sau spre est. Dintre acestea un cuptor (nr. 6.) s-a păstrat într-o stare bună și s-au putut stabili forma și dimensiunile lui. Fundul este lat de 180 cm și corpul lui, care se îngustează spre sus, este lat de 70 cm. Sub un strat de chirpic ars roșu peretele cuptorului gros de 10 cm a fost ars în culoare vântată, iar sus, în formă de cerc, a fost o deschizătură acoperită cu fragmente de vase de provizii arse secundar. La fund a fost un strat de cărbune gros de 10 cm (Fig. 5.). Cuptoarele complexului au fost construite pe un schelet de nuiele, după cum arată fragmentele cu ampretele lor din peretele cuptoarelor. Forma cuptoarelor a fost rotundă, înălțimea 80–100 cm, diametrul 1 m.

Gropile au avut forma de sac, cu gura lată de 1 m, lărgindu-se spre fund, având o lățime de aproape 2 m, iar adâncimea lor a fost 1 m și 20 cm. În interiorul lor n-au fost resturi arheologice, din ele a fost scos lutul pentru construirea cuptoarelor.

În privința stratigrafiei s-a putut constata existența a două straturi de cultură aparținând culturii cu ceramica pictată, denumită cultura Cucuteni – Ariușd; aceste straturi sunt despărțite unul de altul printr-un strat de lut. Stratul de cultură sub humus (nivel I) conține sporadic resturi de cultură, topoare plate de piatră, vârfuri de săgeată din cremene, fragmente de vase pictate și nepictate, din care puține sunt integrabile, și

bucăți de chirpic. La distanță de la capătul șanțului, până la 55 m sub humus, de la 10 cm stratul de cultură este gros de 60–70 cm. La 35 cm începe al doilea strat de cultură, sub un strat de lut fin, gros de 10 cm. În acest strat care se întinde de la 38 m până la 61 m, gros de 40–50 cm, sunt resturile cuptoarelor. Au fost găsite vase întregi numai în complexul de cuptoare (nr. 1. și 2.), în celelalte numai fragmente de vase decorate și nedecorate.

În concluzie se poate constata că pe partea sudică a platoului așezarea culturii cu ceramica pictată a avut două straturi de cultură dintre care în cel de jos au fost cuptoarele de ars oale. În materialul arheologic descoperit în cele două straturi nu s-a putut constata o diferență de dezvoltare culturală. Cercetările mai târzii, executate între anii 1979 și 1986 în sectorul cuptoarelor au adus rezultate importante privind partea sudică a dealului, care nu a fost cercetată de LÁSZLÓ⁵.

Note

1. SZÉKELY, Zoltán: Denumirea locului „Tyiszsk” la așezarea neolitică de la Ariușd (Jud. Covasna), *Angustia*, 2, Sf. Gheorghe, 1997, p. 37–38.
2. Idem. Sistemul de fortificare la așezarea neolitică de la „Tyiszsk” și la cetatea feudală de la „Csókás” în satul Ariușd. *Aluta*, XII–XIII, 1981, p. 39–42.
3. LÁSZLÓ Ferenc: Ásatások az erősi őstelepen. *Dolg.* V. 1914, 1. p. 279–386. Fig. 3.78.
4. SZÉKELY, Z. – BARTÓK, B.: Cuptoare de ars oale din așezarea neolitică de la Ariușd. *Mat. Cerc. Arh.*, a XII-a sesiune anuală de rapoarte, 1979, p. 55–57.; SZÉKELY, Zs.: Locuințe și cuptoare de olar eneolitic la Ariușd. *Acta Musei Napocensis*, 33, 1, 1996, p. 217–222.
5. ZAHARIA, E. – SZÉKELY, Z.: Raport asupra săpăturilor noi de la Ariușd (Jud. Covasna) 1968–1985. *Aluta*, XCII–XVIII, Sf. Gheorghe, 1988, p. 101–114.

**Kiegészítések az 1977-1978-as
erődsi ásátások eredményeihez**
(Kivonat)

A dolgozat kiegészíti az erődsi neolit őstelepre („Tyiszk”-tető) vonatkozó régészeti ismereteket. Az 1977-78-as ásátások anyagának nagy részét már rég közzétették, de a település déli részének sztratigráfiája és a „kemencék övezetének” helyrajzi vázlatja most kerül először nyilvánosságra.

**New Results Concerning the
Diggings in Ariuşd (Erőd),
Covasna County, in 1977-78**
(Abstract)

The paper completes the archaeological information referring to the ancient settlement from the Neolithic, called „Tyiszk”. A great amount of the material of the diggings of 1977-78 has already been published, but the stratigraphy of the southern part of the settlement and the plan of the place occupied by the ovens is revealed for the first time.

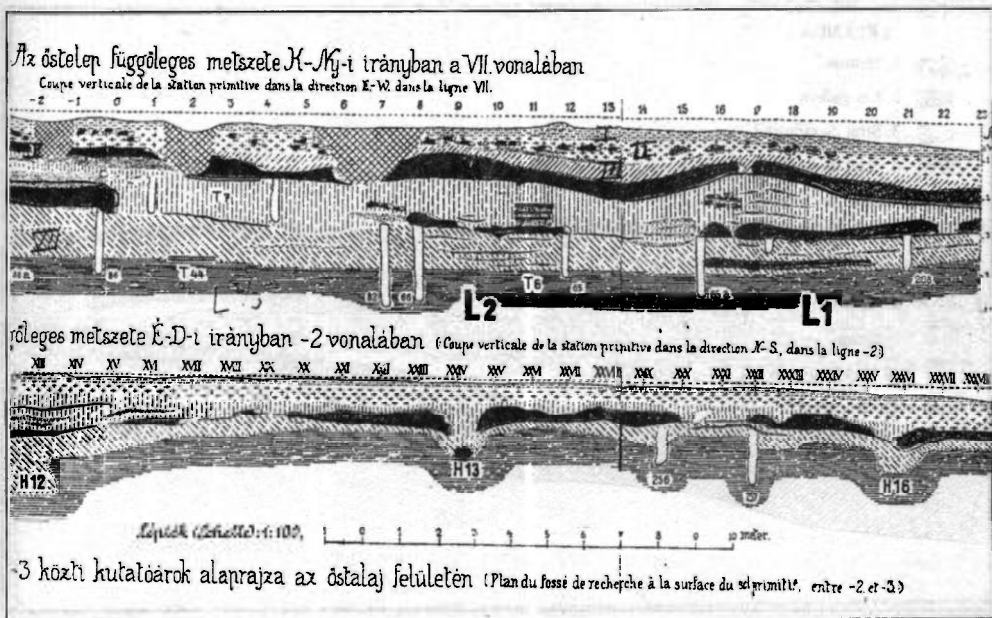

Figura 1. Fragment din profilele făcute de F. LÁSZLÓ (Şanţul I. a intersecţat profilul N-S la m. XX.)

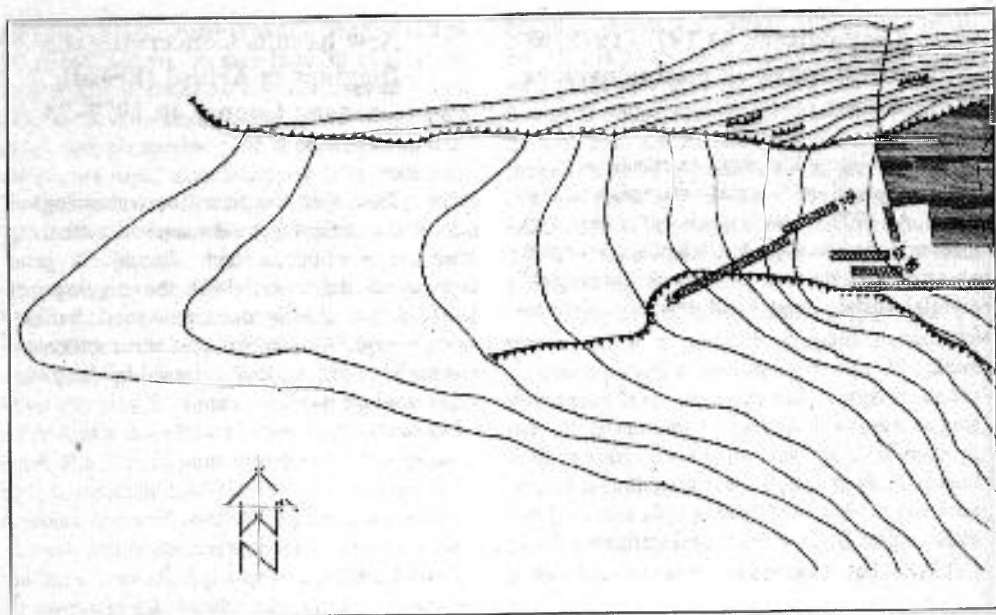
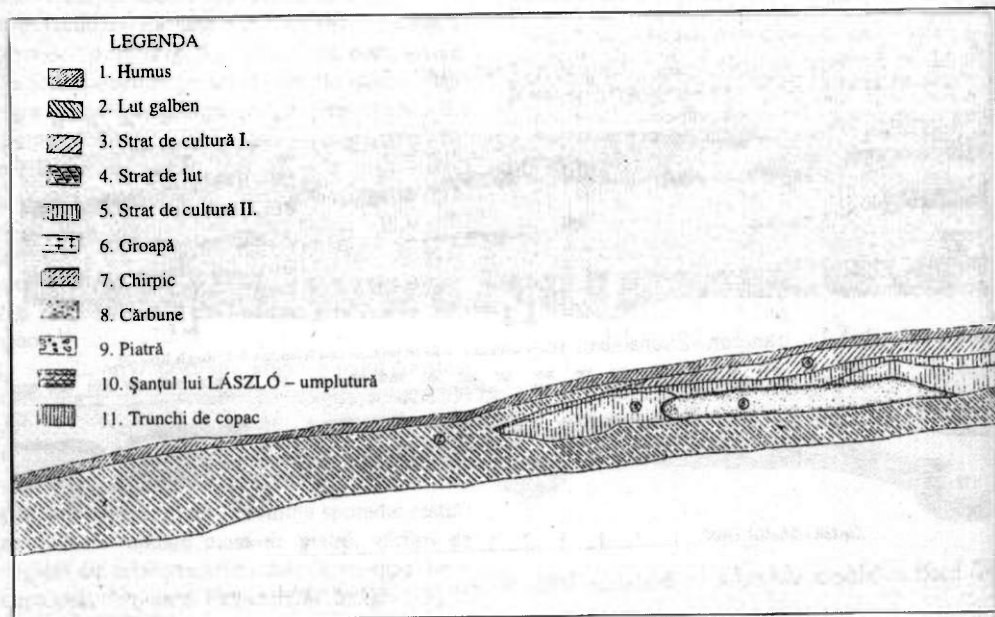
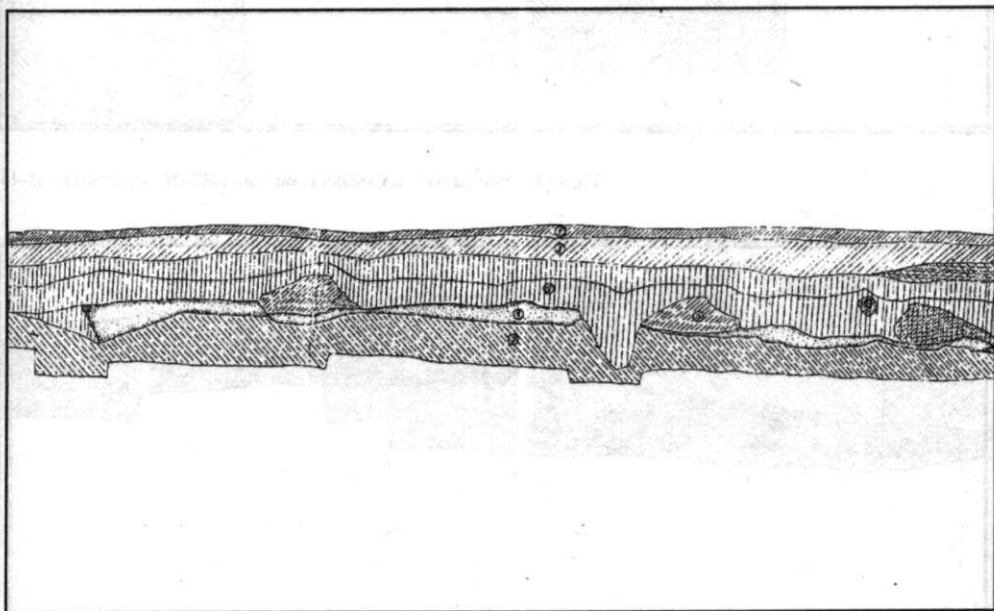
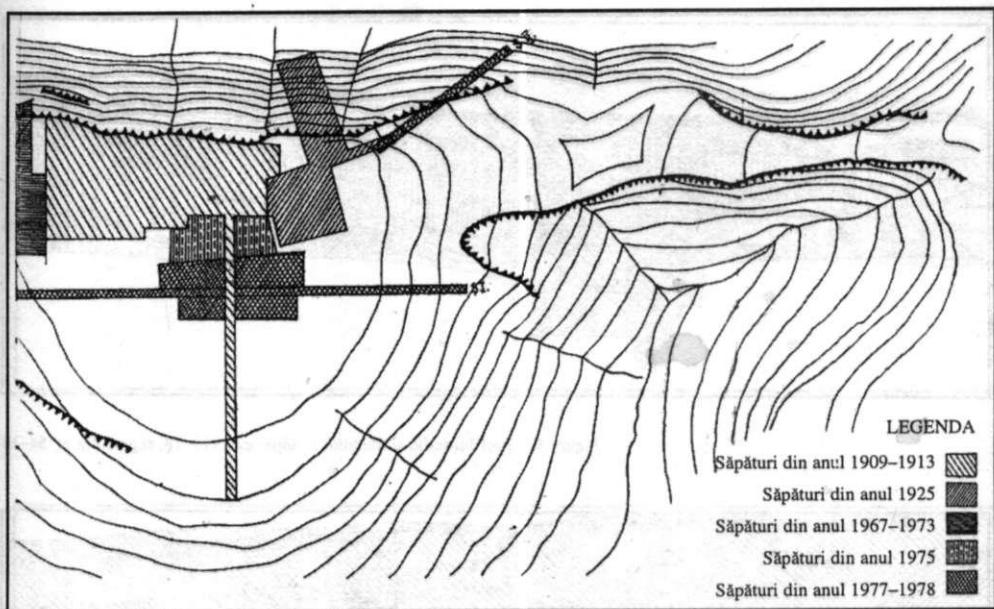

Figura 2. Planul de situație al săpăturilor

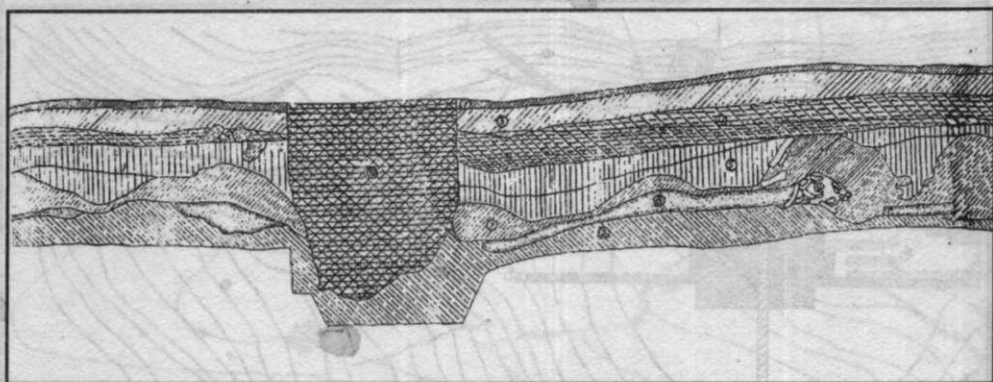

Figura 3.3. Profilul sudic al Șanțului I, săpătura 1977-78, segmentul m. 54-36

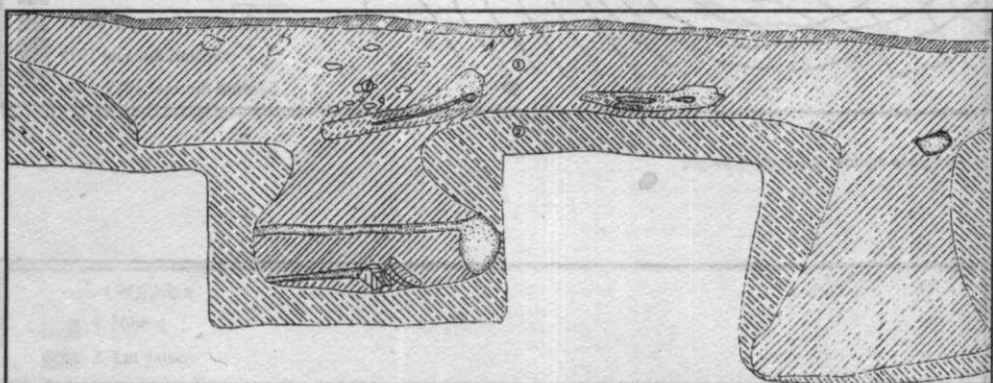

Figura 3.2. Profilul sudic al Șanțului I, săpătura 1977-78, segmentul m. 35-18

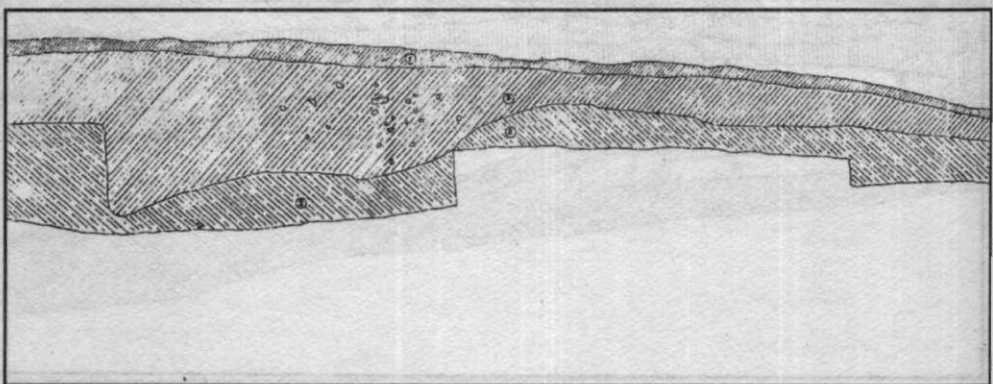
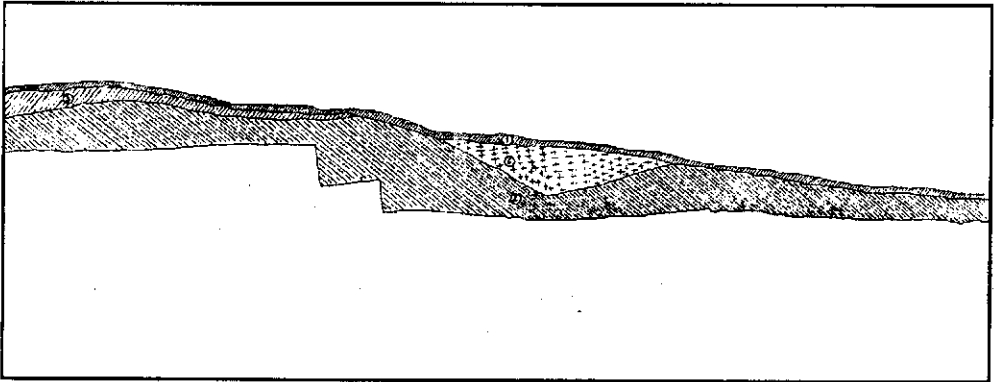
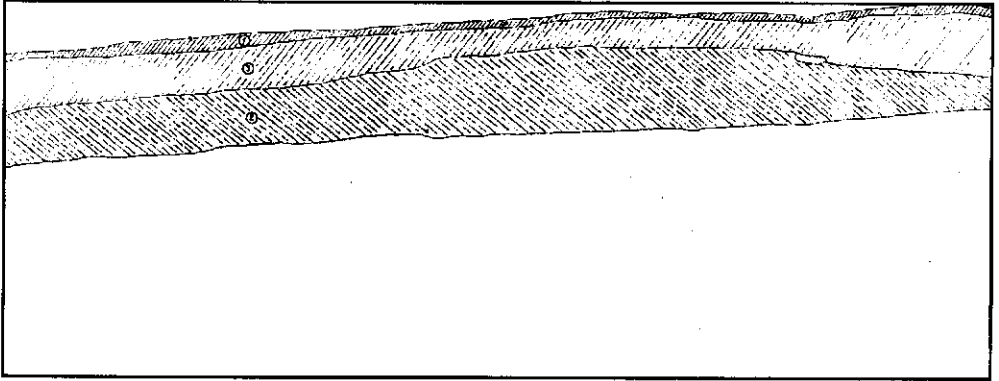
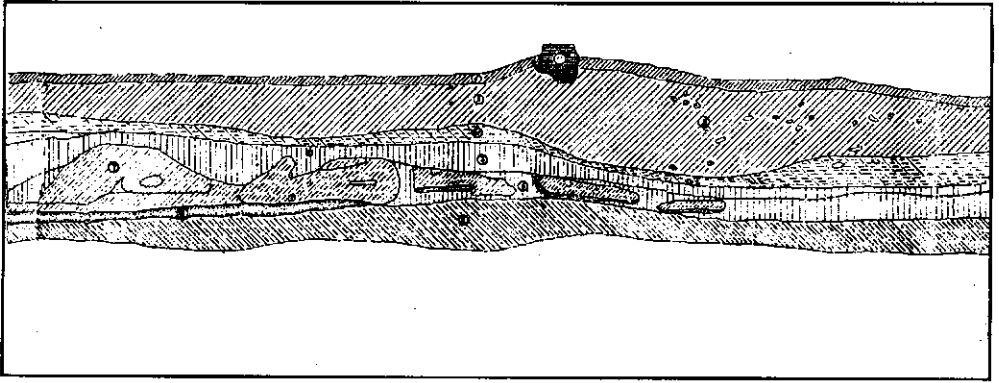

Figura 3.1. Profilul sudic al Șanțului I, săpătura 1977-78, segmentul m. 18-0

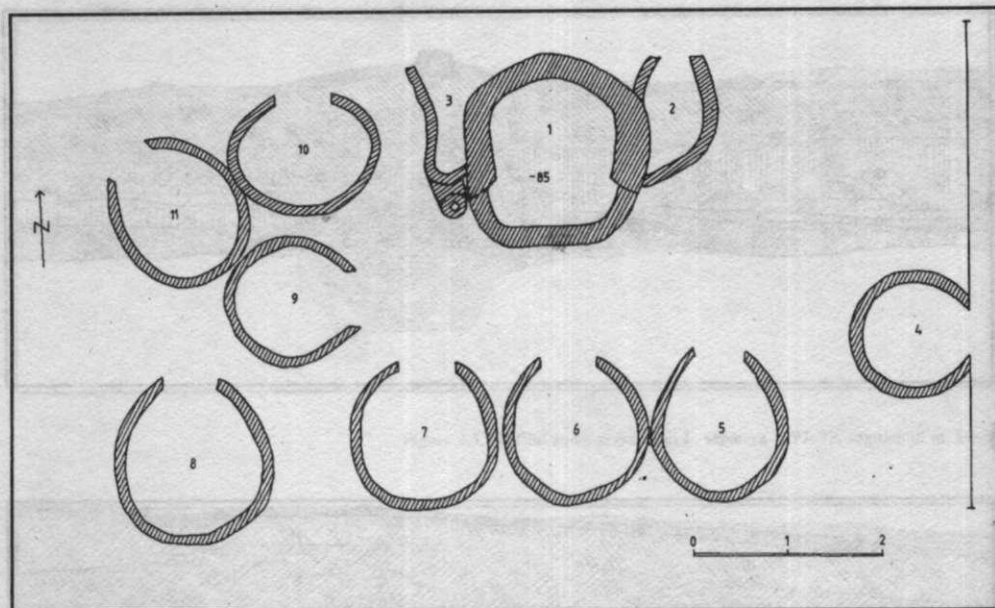

Figura 4. Planul sectorului de cuptoare

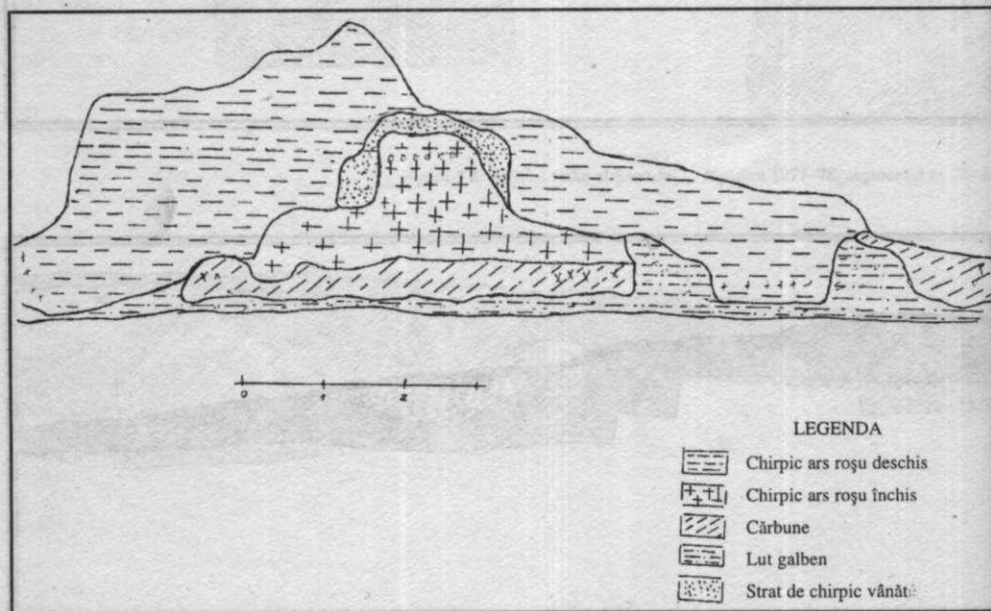

Figura 5. Profilul estic al cuptorului nr. 6.

**A délkelet-erdélyi
Vargyas-patak szorosának
1200/9. számú barlangjában
talált kora bronzkori depólelet**

(Kivonat)

A Kárpát-medence kora bronzkori fém-művességének egyik legjellemzőbb terméke az egyélű, nyéllyukas balta. Több száz ilyen balta ismert, mégis élenyészően kevés a nem szórványként talált, hanem leletegyüttesek részeként előkerült, pontosan közölt darab.

A szerzők ismertetik a Vargyas-szoros 1200/9. számú barlangjának bejárati termében 1985 nyarán felfedezett, két darab nyéllyukas rézbaltából és két darab kilenc, illetve tíz menetes spirálkarperecből álló depóleletet.

A barlangterem falának egy kis beugrásában, szikladarabokkal betakarva feküdt a két egymásra fektetett balta és az ezek mellé helyezett két karperec. A leletekről felszedés előtt fekete-fehér és színes fotódokumentáció készült. A terem alján, a kitöltés felszínén őskori (Körös-, Wietenberg-műveltség) cserépedény-töredékeket és kovapengéket találtak.

E baltatípus sokat vitatott és még jelenleg se eléggé világos tárgyköréhez lehet szerény adalék a vargyasi balták ismertetése és részletes tárgyalása.

*

A Kárpát-medence kora bronzkori¹ fém-művességének egyik legjellemzőbb terméke az egyélű, nyéllyukas balta (Schaflochaxt), amelynek nagyszámú változata ismert e terület kisebb földrajzi régióin belül is. Annak ellenére azon-

ban, hogy már csaknem háromszáz ilyen baltát ismerünk, lényegében máig bizonytalannak tekinthetjük származásuk, pontos kulturális hovatartozásuk és kronológiai helyzetük kérdését, mivel az ismert balták nagy számához képest élenyészően csekély a nem szórványként talált, hanem leletegyüttesek részeként előkerült, precízen közölt darab.

E baltatípus problémáinak megoldásához lehet adalék az alábbiakban ismertetendő, két darab nyéllyukas rézbaltából és két darab kilenc, illetve tíz menetes rézspirál karperecből álló depólelet, amely 1985 nyarán került elő a délkelet-erdélyi Vargyas-patak szurdokvölgyében (Cheile Vârghișului) található 1200/9. számú barlangból.

A Vargyas-patak a Középszi Hargita nyugati oldalának vizeit gyűjti össze, és az almási karszton áttörve Erdővidék (Baróti-medence) DNY-i sarkában ömlik az Oltba. Ott, ahol a patak észak-déli irányban átvágja a Persány-Rika-hegység északi végződésénél lévő almási mészkőtömböt (olisztolitot), egy 3 km hosszúságú rendkívül szűk szorost alakított ki, látványos karsztjelenségeket létrehozva. Erről a kis területről mintegy 122 barlang ismert, köztük a leg híresebb a homoródalmási (Mcrești), vagy ORBÁN Balázs-barlang². A barlangok közül 44 az, amely kisebb-nagyobb megszakításokkal a paleolitikumtól a középkor végéig emberi használatban volt³. Annak ellenére, hogy a századelő óta a szoros igen sok barlangjában gyűjtöttek szisztematikusan, néhány esetben tervszerű ásatással is régészeti leleteket⁴, teljes közlésre egyelőre csak az egykori barcasági Szász Múzeum kutatóinak ásatásaiból megmaradt leletek kerültek⁵.

Az 1200/9. számot viselő ún. Lublinit-barlang (2. ábra) a Vargyas-patak szorosának jobb oldalán, 72 m magasan a patak szintje fölött található (657 m tszf.), egy viszonylag nehezen megközelíthető meredek hegyoldalon⁶. A barlang egy kisebb sziklafal tövében nyíló, erősen feltöltődött, 1,3 m magas és 3 m széles bejárata után közvetlenül tágas terem következik, amely fokozatosan szűkül egészen a negyvenes években ásott 1. számú kutatógödörig. Ettől a résztől kezdve már csak négykézláb lehet közlekedni a

* A dolgozat szövege némelyik megjelent a Bibliotheca Musei Apulensis VIII. „The Early and Middle Bronze Age in the Carpathian Basin” c. kötetében. 1998-ban.

barlang szájától 70 m-re lévő vasajtóig, amit a helyi barlangászok készítetttek az ajtó után következő KRISTÓ András-terem cseppkőképződményeinek megóvására⁷.

A tárgyalt leletek 1985. július 21-én kerültek elő, mikor a barlangot ellenőrző geológus kifelé jövet átvizsgálta a bejárati terem falainak mentét, annak reményében, hogy a szélek kevésbé széttagosított és bolygatott, néhány cm-es kultúrretegében hátha régészeti leletanyagra bukkan. Kifelé haladva, a barlang falának egy mélyedésében (3. ábra) a járat kőomladékos felületétől eltérő, mesterségesnek tűnő kőrást vett észre, amelynek szétbontása közben a nagyobb kövek alatti humuszos, törmelékes felszínen bukkan rá a kincsleletre (4. ábra). A balták párhuzamosan egymásra voltak fektetve, s közvetlenül mögójük helyezték a két spirál karperecet (5. ábra). A leleteket megtaláló DÉNES István, mielőtt hozzányúlt volna a tárgyakhoz, színes és fekete-fehér fotókkal dokumentálta őket eredeti helyükön, és csak ezután szedte föl a leletegyüttes darabjait (6. ábra), s vizsgálta át lelőhelyük 3 x 3 m-es körzetét. Kis szondájában azonban csak néhány durva körömbeccsipedéses és finomabb soványítású, koraneolitikus, illetve bekarcolt díszű, Wietenberg-kultúrához tartozó cseréptöredék került elő, igazolva eddigi gyűjtései alapján tett azon feltételezését, miszerint a barlangot csak a két időszakban használták intenzívebben.

A leletek leírása

1. Nyéllyukas rézbalta (7. ábra)

Az ívelt élben végződő, egyenes hátú, alul lendületesen ívelő, lekerekített ötcsögű keresztmetszetű pengérsztől enyhe ívvel kialakított nyélcsovól különül el nyélrésze. A balta eredetileg a barlang mennyezete felé néző oldalát vékony cseppkőréteg borítja, másik felén azonban jól kivehető, facettálásra emlékeztető nyomok figyelhetők meg. A facettálás négy síkja a nyélrész aljától indul függőlegesen irányba, a nyélcső közepe táján pedig vízszintes irányú sorokat alkotva kanyarodik a pengérszre. A pengérsz él felé kiszélesedő részén a facettálás eltűnik, és az él két vége felé kifutó félköríves része (a balta

más felületeihez képest) simább, valószínűleg apró kalapácsütésekkel kialakított felülettel rendelkezik. A pengérsz felső harmadán egy nagyobboldaltban 2–6 mm hosszú, párhuzamos és egymásmetsző irányú, sekély bekarcolások láthatóak, amelyek durva reszelésre utalhatnak.

Hossza: 14,2 cm; Súly: 1060 gr.

2. Nyéllyukas rézbalta (8. ábra)

Az ívelt oldalú, lekerekített metszetű pengérsztől az előbbi baltánál határozottabban különül el ennek cilindrikus nyélcsovó. A nyéllyuk a felső és alsó részén egyaránt keskeny borda húzódik. A pengérsz háta egyenes és alig ívelő legyőző alakú, kissé visszafelé hajló élben végződik. A balta éle feltűnően csorba (apró bevagdosásokkal tagolt), és megfigyelhető, hogy az éle kissé túnyúlik az eredeti síkon, ami ebben az esetben kalapálással történő folyamatos utánélezésre utalhat.⁸ Ennek a baltának is az egyik oldalát vékony cseppkőréteg fedi, de még ennek ellenére is fölmérhető a másik oldalon már határozottan mutatkozó, párhuzamos facettálással tagolt felület. A balta nyélcsovójának aljától induló függőleges facettálás a pengérsz felületén vízszintes irányban folytatódik, egészen a pengérsz él felőli kiszélesedéséig, ahol az él vége felé kifutó rész az előbbi baltához hasonló módon finom kalapálással kialakított simább felületben végződik.

Hossza: 14,4 cm; Súly: 905 gr.

3. Spirál karperec (9/2. ábra)

0,6–0,9 cm átmérőjű, kerek átmetszetű végein elvékonyodó bronzhuzalból készített, kerek menetes.

Átmérő: 6,8 cm; Magasság: 4,8 cm
Súly: 280 gr.

4. Spirál karperec (9/1. ábra)

Az előbbihez hasonló, tíz menetes.

Átmérő: 6,7 cm; Magasság: 5,8 cm
Súly: 350 gr.⁹

A Lublinit-barlangban talált baltákat kelti típusú harcibaltának vagy – és ma ez az általánosabb elnevezése – egyenyelű nyéllyukas baltának nevezik.¹⁰ Az alapformán belül is számú

kronológiai és tipológiai alaptípust különítettek el¹¹, bár az egyes formák merev horizontba és típusokba sorolása ma egyre inkább megalapozatlan próbálkozásnak tűnik¹². Számos régi és újabb lelet utal arra, hogy ezeket a baltákat nem lehet zárt időhorizontokhoz, területi egységekhez kapcsolni, illetve fejlődési sorokba rendezni, mivel teljesen egyedi készítmények, és sok esetben az egyes típusok még regionális műhelyekhez sem kötődnek. Ezeket a baltákat ugyanis kvarchomokkal soványított agyag öntőmintákkal készítették és feltételezhetően fából faragott formákat használtak az öntőminta kialakításához.¹³ Az agyag öntőminták törekeny, sérülékeny tárgyak lehetnek, és nyilván minden egyes balta öntéséhez újat kellett készíteniük.¹⁴ Tovább egyéníti a formákat az is, hogy az öntés után a balták néhány esetben kalapálással nyerték el végső alakjukat,¹⁵ ekkor tüntették el az öntési varratokat, az öntési hibákat, és valószínűleg ekkor gömbölyödik le a balta felülete is. Feltűnő az is, hogy az ismert nyéllyukas balták öntőmintáinak éle soha sem olyan ívelt, mint a kész baltaké, ami szintén az utólagos felületkezelő kalapálással magyarázható.

Mindezek ellenére, annak azért mégsem zárhatjuk ki a lehetőségét, hogy egyes típusokat esetleg gyártási centrumokhoz kössünk.¹⁶ Az ilyen irányú próbálkozásoknak azonban csak nagyobb számú, zárt leletegyüttesből előkerült, precízen közölt balták ismeretében lehet esélyük.

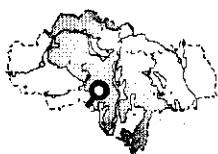
A megoldatlan problémák között szerepel a balták időbeli és kulturális hovatartozása mellett származásuk kérdése is. A hagyományos felfogás szerint a primer baltaforma előázsiai–mezopotámiai eredetű, amely azután kaukázusi–majkopi centrumból Kelet–Európa sztyeppei kultúráin,¹⁷ vagy Anatólián keresztül az Égeikum közvetítésével¹⁸ jut a Kárpát-medencébe. A forma égeikumi származása mára már biztosan kizárható, a kora helleidikus fémművesség néhány szórványosan előforduló darabon kívül nem gyártja, illetve használja az egyélt nyéllyukas baltának ilyen típusait.¹⁹

Ma a legvalószínűbb az, hogy ez az új fémművességi technológia, melynek legkarakterisztikusabb terméke az egyélt nyéllyukas balta

– helyi kárpát-medencei, észak-balkáni, kelet-alpi fémművességi alapokon alakul ki,²⁰ oly módon, hogy az Égeikum felől technológiai újításokat, keletről pedig többszörös áttétellel bizonyos tárgyformákat – így a szóbanforgó egyszerű baltafarmát is²¹ – adaptál. Az új, kora bronzkori metallurgiát megelőző helyi kelet-alpi és bádén–coțofeni-i fémművesség nagyon izolált, ezért nem jöhet igazán szóba egyedüli alapként, inkább egy jelenleg még pontosan nem körvonalazható dél–északi irányú kulturális diffúzió terméke lehet a helyi fémművességi technológiák átalakulása és termékenységük megugrása. A technológiai átvétellel párhuzamosan megfigyelhető kulturális átrendeződés hátterében nem áll komolyabb etnikai változás és nagyobb népmozgás, inkább csak a korábbi nagyobb kulturális egységek karakterisztikus csoportokra való szétválásával, új ideológia elterjedésével, egyes területeken pedig esetleg mobilabb életmódú, keleti elemek által való átszervezésükkel kell számolni.

A baltaforma főbb problémáinak az áttekintése után térjünk vissza a vargyasi baltákhoz. Mindkét balta vízszintes hátrészén varrathoz hasonló egyenes, alig eldolgozott vonal figyelhető meg, ami azt valószínűsíti, hogy zárt öntőmintában készültek. Erre a zárt öntőmintára utalhat az 1. balta nem teljesen vízszintes hátrésze (ld. pengerész metszetét), mely minta azonban mindkét balta esetében különböző lehetett, amire az alakjukban megnyilvánuló számos kisebb különbség utal: így pl. pengerészek keresztmetszete, nyéllyukaik és nyélcsovék kialakítása stb. Főbb tulajdonságaikban – egyenes hát, kissé ívelt has, alul kissé ívelt oldalú, rövid nyélcso – mindketőtjük A1. VULPE Dumbrăvioara típusával mutat rokonságot.²²

Eltételezve attól az eltéréstől, hogy a bányabükki baltának nincsen meghosszabbodó, a testtől elváló nyéllyukuk, és pengerésziük keresztmetszete kivétel nélkül lekerekített négy-szög alakú²³, az 1. balta erősebben ívelt, a nyéllyuk vonala alá futó éle és egyenes háti része a bányabükki lelet baltáival mutat hasonlóságot. Rokontható ez a darab a Dumbrăvioara típusú nagyszederjesi (Mura Mare) baltával is,²⁴ nem-

csak formailag, hanem keresztmetszetében és a mindkét darabon megfigyelhető facettált felületkialakításában is.

A 2. balta élkiképzésében és a Dumbrăvioara típusra kevésbé – a bányabükkire sokkal inkább – jellemző lekerekített négyszögű keresztmetszetében az ozsdolai (Ojdula)²⁵, formájában és arányaiban pedig a Crețeni-i²⁶ baltával rokon. A párhuzamként említett két balta szintén a Dumbrăvioara típushoz tartozik. A 2. balta kevésbé ívelt egyenes idomai, karcosabb teste és a kissé hosszabbra kialakított, két végén enyhén ívelő nyélcsöve alapján az Izvoarele típusba sorolt baltákkal is mutat némi hasonlóságot, ám azok pengérszékének keresztmetszete általában kevésbé lekerekített, és hatszögű²⁷.

A fent leírtakból is kiténik, hogy milyen bizonytalanok a baltákat tipológiai és ez alapján fejlődési sémákba soroló próbálkozások, hisz mindkét leírt darabunk egyszerre több típus jegyeit is hordozza.

Szót kell még ejteni a tárgyak testén megfigyelhető síkozott felületkezelésről. A felületkezelésnek ez a fajtája eddig Erdély Dumbrăvioara típushoz sorolt baltáin fordul elő: a nagyszederjési (Mura Mare) egész testén, a székelysomborinak (Jimbor) és a sepsiszentgyörgyinek (Sfântu Gheorghe) pedig a nyélrészén²⁸, de egy Monospetri (Petreu) területén előkerült mezőkeresztési típusú rézkori csákánybaltán (Hammeraxt) is találkozhattunk ilyen felülettel²⁹. E térségeken kívül a magyarországi Zókról előkerült egyik baltaöntőminta belsejében ismerhető fel facettált felület,³⁰ illetve a montenegrói Mala Grudából és Topoljéről ismerünk egy-egy nyéllyukas baltát, melynek nyélrészai facettáltak³¹. Erről a területről is ismerünk hasonló felületkezelést egy rézkori ellentett élű csákányon.³² A fémtárgyakon megjelenő facettálás talán a balták fa mintadarabjainak faragására, felületkezelésére utal.

Meglepően jó párhuzamait – nemcsak formában, hanem talán időben és térben is – ismerjük fel baltáinknak Csíkszentlélek (Lelicieni) kora bronzkori telepén előkerült, agyagból készült, felül nyitott, kétrészes öntőminta negatívjaiban.³³ Ezek a formák (méreteikben is) majdnem pontos

megfelelői a vargyasi baltáknak, különbséget csak a 2. balta hosszabb nyélcsövében, illetve az 1. balta nyélcső alá ívelő élében és rövidebb nyélcsövében láthatunk. Ezek az eltérések egyúttal kizárják a lehetőségét annak, hogy ezekben a mintákban készültek volna baltáink, mivel az említett különbségek nem írhatók az öntés utáni, végleges formát kialakító kalapálás számlájára.³⁴

A csíkszentléleki (Lelicieni) öntőmintákat publikálójuk a telepen előkerült kerámiaanyag alapján a Jigodin-csoport termékének tartja.³⁵ Ennek a karakterisztikus edénműveléssel bíró csoportnak az elterjedése főként a Csíki-medencére korlátozódik, bár ilyen jellegű kerámiaanyag zártan előfordul a Kárpátok külső oldalán a moldvai Onești-medencében³⁶, és két leelőhelyet számon tartanak még a Baróti-medencében és környékén is: az egyik leelőhely Bardoc (Brăduț), ahol kölláda sírokból³⁷, a másik pedig éppen egy Vargyas-szorosbéli barlang (1200/1., Albertbarlang), amelyből szórványként került elő hasonló kerámiaanyag³⁸ (1. ábra).

A Baróti-medence és környéke azonban a Schneckenberg B kultúra északi peremterületéhez tartozik³⁹. A Jigodin és a Schneckenberg B kultúrák viszonya sem területileg, sem kronológiailag nem teljesen tisztázott: jelenleg két különálló, ám nagyjából egyidejű, rendkívül sok közös elemet hordozó kultúráként értelmezhetjük őket.⁴⁰

A Jigodin-kultúra és a Schneckenberg-kultúra klasszikus fázisa (Schneckenberg B) nehezen különböztethető meg: nagyjából egykorúak, településtörténeteik szinte kiegészítik egymást, anyagi kultúrájuk is sok szempontból hasonló. Kőiparuk, bronzeszköz típusaik és öntési technológiájuk azonos, s ezen felül igen sok közös edényformájuk is van. Eltérést csak bizonyos edényformáikban és főként a Schneckenberg kultúrára alig jellemző, a Jigodinban viszont általános színezéskészítés használatában tapasztalni.⁴¹

A fentiek alapján baltáinkat nagy valószínűséggel tarthatjuk a Jigodin vagy Glina III–Schneckenberg B kultúra termékének, vagyis mindenképpen a helyi régió kultúrái által létrehozott produktumnak.

Korábban felmerült a lehetősége annak is, hogy bizonyos erdélyi egyélt nyéllyukas baltaleletek elrajtói olyan késői Coțofeni populációk lehettek, akik tovább éltek a Glina III–Schneckenberg B, Jigodin, Gyula–Roșia kultúrák mellett Erdély általuk meg nem szállt övezeteiben.⁴² Mára a Coțofeni kultúra kora bronzkori szerepe jóval árnyaltabban értelmezett. Míg Erdély más területein a legkorábbi kora bronzkori kultúrák anyagát jelentős mértékben átszínezik Coțofeni elemek⁴³, addig a Schneckenberg és Jigodin kultúrák esetében ez a hatás az eddigi adatok alapján elhanyagolható.⁴⁴

A vizsgált baltatípus különböző formaváltozatai a késő Vučedoli időszaktól kezdve terjedtek el nagy számban, és minden bizonnyal a Vučedol kultúra népeisége közvetítette az ezzel a formával együtt jelentkező új tárgytipusok és technológiák elterjedését a Kárpát-medence és az Észak-Balkán szomszédos kultúrái felé.⁴⁵ A későbbiekben a Glina III–Schneckenberg B–Jigodin–Șoimus–Somogyvár–Vinkovci–Makó–Nyírség–Gyula–Roșia-kultúrák időszakában sok más közös sajátosság mellett ezek a balták is általánosan elterjedt eszközökké válnak, már nemcsak az Észak-Balkánon és peremterületein, hanem az egész Kárpát-medencében.

E baltatípusok egyszerű, díszítetlen nyelcsövű változatainak⁴⁶ használata a Kárpát-medencében a kora bronzkor végéig követhető (kora bronzkor 3). A legkésőbbi darabok közé számíthatjuk a Hatvan-kultúra környezetéből származó emődi darabot⁴⁷, és a stublói lelet egyszerűbb baltáját⁴⁸. A Vučedoli kultúráról északi irányba terjedő új metallurgia „tömegtermelésével” – amire többek között Magyarország és Erdély jelentős mennyiségű baltája utal – egy több szempontból is új korszak kialakulását jelzi. Az új korszak – a kora bronzkor – elején a gyorsan terjedő technológiai alapokon regionális, de a nagy és autonóm kárpát-medencei – észak-balkáni központon ezernyi szállal kapcsolódó helyi metallurgiák alakulnak ki. Ez az új fémművesség viszonylag egységes arculatú – ám ennek ellenére, ha kultúrákra nem is, de kisebb földrajzi egységekre biztosan felbontható. Ezeknek a kis egy-

ségeknek a határait, illetve centrumait a balták számának a koncentrálódása is körvonalalazhatja. Egy ilyen kisebb földrajzi metallurgiai egység a Schneckenberg–Glina III–Jigodin kultúrák Erdély délkeleti és Havasalföld északi, a Kárpátokhoz közvetlenül kapcsolódó területe. Ezzel kapcsolatban figyelemre méltó, hogy a Jigodin–Schneckenberg kör elterjedése mennyire szorosan a Csíki-medencéhez és Erdővidékhez kötődik. Valószínűleg megtelepedési stratégiájukban az elterjedésük északi periferiáján található – többek között felszíni természérekibúvásairól ismert – balánbányai rézleőhely birtoklása és kihasználása is fontos szerepet játszott.⁴⁹

Röviden szólni kell a vargyasi lelet két másik tárgyáról, a többmenetes spirális karperecekről. A spirálkarperec a neolitikum végétől válik kedvelt ékszerré Kelet- és Közép-Európában⁵⁰, tömeges gyártása, illetve használata azonban csak a kora bronzkor végétől, a középső bronzkor elejétől figyelhető meg, főként a Közép-Duna-medencében (Gáta–Wieselburg, Unterwölbling és Aunietitz kultúrák).

A Kárpát-medencében ez a tárgytypus a késő neolitikumtól kezdve ismert,⁵¹ ám sem ebben az időszakban, sem a rézkor idején, néhány kivételtől eltekintve nem volt jellemző többmenetes változatok használata.⁵² Egyáltalán nem ismertek ilyen tárgyakat a Vučedol, a Makó, a Somogyvár–Vinkovci, a Nyírség, a Șoimus, a Glina III és a Schneckenberg kultúrák anyagában sem.

Igazán elterjedté – úgy tűnik – a bronzkor 3 időszakában váltak.

Erdélyből a Gyula–Roșia csoport anyagából a Királyerdő-hegységbeli Igric (Peștera Igric) barlangból került elő egy hasonló – de nem szorosan összetapadó menetű – karperec.⁵³ Az Alföld területén a pitvarosi temetőben már mind zárt több menetes, mind pedig nyitott több menetes változatai előfordulnak.⁵⁴ Függetlenül attól, hogy az Óbéba–Pitvaros leletkört a Perjámos-kultúra részének, vagy önálló kultúrának tartjuk, ezeket a darabokat biztosan datálhatjuk a korabronzkor 2-re, esetleg a 3 elejére. A karperecek a továbbiakban a Perjámosi kultúra korai (Szőreg 1–2) fázisában,⁵⁵ a Gáta csoport oroszvári és gátai te-

metőinek⁵⁶ női sírjában, illetve a Kisapostag kultúra temetkezéseiben fordulnak elő nagyobb számban⁵⁷.

Az Ottomány, Gyulavarsánd, Wietenberg kultúrák köréből nem ismerünk többmenetes spirálkarpereceket, és a velük egyidős Hatvan, illetve Füzesabony kultúrák anyagában is csak szórványosan fordulnak elő ezek az ékszerek⁵⁸.

A Dunától nyugatra eső közép-európai területeken a Rei. Bz. A1–A2 időszakban rendkívül elterjedt a divatja ezeknek az ékszereknek; bemutatott darabunknak számos analógiáját ismerjük különböző csoportok körében.⁵⁹ A Kárpát-medencében úgy tűnik, hogy főként a kora bronzkor vége és a középső bronzkor eleje (kora bronzkor 2–3, középső bronzkor 1) az az időszak, amikor ezek a többmenetes, egyszerű spirális karperecek használatban voltak.

Az eddig leírtak alapján megállapíthatjuk, hogy a Vargyas-szoros 1200/9. barlangjában felfedezett kis raktárlelet a kora bronzkor 2 periódusában került elterjedésre a Schneckenberg, vagy Jigodin kultúrák népének a területén. Előkerülése új típusal – a spirálkarperec – bővíti a kora bronzkori Délkelet-Erdély eddig megismert fémtárgyainak körét.⁶⁰

További érdekessége a leletegyüttesnek a jellegzetes női ékszernek számító spirálkarperecek és balták együttes elterjedése, mivel a korszakban kivételesnek számít az ékszerek és fegyverek együttes deponálása⁶¹. Az egyéltű nyéllyukasbaltákkal legtöbbször különböző laposbaltatípusok,⁶² esetleg vésők vagy nyersanyagrudak kerültek elrejtésre.

A barlang fala mellett talált leletegyüttes azon ritka bronzkori depók közé tartozik, amelyek nem feldúltan vagy szórványiletként, hanem jól megfigyelt állapotban kerültek elő. A fémeszközökből álló kincsek már a bronzkor e legkorábbi szakaszában is azzal a problémával szembesítenek, hogy egykor vajon szakrális vagy profán okok miatt kerültek elterjedésre. A nagyszámú baltát tartalmazó kincsek feltűnése a kora bronzkori Kárpát-medencében és peremterületein⁶³, a hasonló deponálási szokás mögött közös szellemi háttérre utalhat, ám az eddig megismert

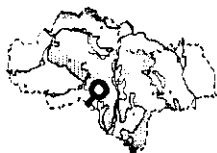
depók leletkörülményeiről rendelkezésünkre álló szűkös adatok alapján eldönthetetlen, hogy az egyes kincsek valamiféle áldozatként vagy egyszerűen csak a presztízstárgyak időleges megővésének céljából kerültek elrejtésre.

Az 1200/9. barlangban előkerült depó esetében pusztán az, hogy ezeket a tárgyakat barlangban rejtik el, nem utal kizárólagosan szakrális háttérre cselekedetre, hiszen termeik menedékül is szolgálhattak a különböző korokban⁶⁴. A magasán fekvő, csak meredek útvonalon megközelíthető barlangok kellőképpen rejtettek és optimálisan védhetőek voltak, s akár kisebb állatállomány időleges elhelyezése is megoldható volt bennük.⁶⁵

Egyelőre nem rendelkezünk semmilyen adattal arra, ami a Vargyas-völgyi barlangok kultikus használatára utalna. Nem kerültek elő bennük eddig sem temetkezésre, sem áldozatra utaló emberi csontmaradványok vagy tárgyak, sem olyan kultikus építmények nyomai, amelyek⁶⁶ szakrális használatra utalnának. A barlangokban található nagy mennyiségű kerámiatöredék, kő illetve csonteszközök pedig inkább profán célokra való használatbavételükre utal.⁶⁷

Ezzel szemben maga a lelet összetétele viszont a szakrális célú deponálás mellett szól, hiszen nem lehet véletlen, hogy a korszakban a különböző régiókban elrejtett fémkincsek szinte csak baltákat tartalmaznak.

A kora bronzkortól kezdődően megjelenő baltákat tartalmazó kincsleletek⁶⁸ nemcsak az ekkoriban kibontakozó új fémművészeti technológia termelékenységére utalnak, hanem ezzel párhuzamosan jelentkező társadalmi és szellemi átalakulásról is tudósítanak, aminek a hátterében az egyes régiók egyre összetettebbé váló, fokozatosan megerősödő törzsi arisztokráciája állhatott, amelynek ideológiájában és szimbolikájában a fegyverek jelentős szerepet játszottak⁶⁹. Ennek a kornak és ezeknek a csoportoknak volt az egyik fontos presztízstárgya az egyéltű nyéllyukas balta.

Jegyzet

1. Dolgozatunkban a magyarországi kutatás által elfogadott bronzkori relatív kronológiai rendszert használjuk. Legutóbb erről: BÓNA 1992, 40–41.; KALICZ, SCHREIBER, KALICZ 1997; KULCSÁR, SZABÓ V., 1997, 154. Abb. 12.
2. DÉNES, KISGYÖRGY 1980; DÉNES 1990.
3. ORGHIDAN, DUMITRESCU 1962–1963; DÉNES István terepbejárásai. A barlangokat az őskorban a Wietenberg- és a Cotofeni-kultúrák népe, illetve a dákok látogatták legintenzívebben. Kora bronzkori kerámiatöredékek a szoros barlangjaiban csak szórványosan találhatók.
4. ROSKA 1942, 108; SZÉKELY 1953, 24; ORGHIDAN, DUMITRESCU 1962–1963; MARCU 1976; EMŐDI 1981.
5. MARCU 1976.
6. ORGHIDAN, DUMITRESCU 1962–1963, 102–106.
7. Ezzel a barlanggal közvetlen kapcsolatban van a 105. számú barlang, amelynek 1979-ben feltedezett bájáralát kövek forlasztókat el, s belsejének ondatékos felszínén két ép, kora neolitikus tálat fedezünk föl. A két barlang közötti átjáró eltömlődött, kapcsolatuk csak azstrikaitalag bizonyított.
8. SZABÓ 1993, 197.
9. A tárgyak DÉNES István magánygyűjteményében találhatók.
10. KALICZ 1968; KŐSZEGI 1957, illetve MOZSOLICS 1968; VULPE 1970; KUNA 1981; RIHOVSKY 1993; ZERAVICA 1993; KOVÁCS 1996; stb.
11. A balták kutatástörténetéről: KŐSZEGI 1957 és VULPE 1970, 6–13. A két legfontosabb tipológiai és kronológiai alapvetés: MOZSOLICS 1968, 13–17; VULPE 1970, 26–62.
12. Az ilyen merev időbeli és térbeli beosztások ellen szól pl. a dunakömlődi depóletlet összetétele is, amelyben a nyéllýukas baltáknak együtt fordul elő három típusa (MOZSOLICS 1968, Taf. 1. 1–8.); vagy a zóki öntőmintára lelet (ECSÉDY 1983, Taf. XIV), amelyen együtt fordultak elő Dumbravívaóra és fajsi típusok (KOVÁCS 1996, 115–116).
13. ECSÉDY 1983, 83; BÓNA 1992a, 49; SZABÓ 1993, 204. n. 17. jegyzet.
14. DURMAN 1983, 78.
15. HUONDY 1982, 207; ld. 8. j.; BUCHHOLZ, DRESCHER 1987, 43. 51.
16. A kozaraci baltatípus az egyik, amelyet elterjedése alapján szinte biztosan kúthettünk egy bizonyos gyártási centrumhoz, ebben az esetben Boszniaéhoz.
17. KŐSZEGI 1957, 57; KALICZ 1968, 47; KUNA 1981; ČERNÝCH 1991a.
18. VULPE 1970, 11.
19. MARAN 1989, 130.
20. DURMAN 1983, 77–78, 85; ECSÉDY 1990; BÓNA 1992 a, 49; KALICZ, SCHREIBER, KALICZ 1997, 330.
21. DURMAN 1983, 85; MÜLLER, KARPE 1989, Abb. 6. 1.
22. A formát VULPE a Glina III és a Schneckenberg B kultúra jellegzetes típusának tartja, mivel az ilyen balták elterjedése szinte fokéletesen fedi az említett kultúrák replepílésterületét. (VULPE 1970, 32; VULPE 1988, 210–212).
23. VULPE 1970, Taf. 1., 2., 3. 25–32.
24. VULPE 1970, Taf. 4., 54.
25. VULPE 1970, Taf. 4. 51.
26. VULPE 1970, Taf. 4. 34.
27. VULPE 1970, Taf. 4. 60. 5. 64. 69; VULPE 1988, 208–210. abb. 1. Az Izvoarele típusú a Glina III kultúra által használt balták közé sorolják, és a zóki öntőmintában való öntés miatt a nyéllýukas balták fiatalabb, fejlettebb típusának határozzák meg (VULPE 1988, 209). Ám többek közt a zóki és a csikszentléleki (Lelicieni) lelet is azt bizonyítja, hogy a nyitott és zárt öntőmódot technológiá egyidőben is létezhetett, illetve, hogy a nyitott mintákban készült balták nem feltétlenül tartoznak egy korábbi horizontba.
28. VULPE 1970, Taf. 4/54. 53. 52.
29. VULPE 1975, Taf. 8/59a.

30. ECSÉDY 1983, 11. öntőforma, Taf. XIII. 3.
31. PRIMAS 1996, Abb. 7. 10–11; 7. 12. 1.
32. ZERAVICA 1993, 29.
33. ROMAN, DODD, OPRITESCU, JÁNOS 1992, VI., és 10. 11. kép.
34. Ld. 15. jegyzet.
35. ROMAN, DODD, OPRITESCU, JÁNOS 1992, 157–159.
36. ROMAN, DODD, OPRITESCU, JÁNOS 1992, 182.
37. ROMAN, DODD, OPRITESCU, JÁNOS 1992, 75–76.
38. EMŐDI 1981, 431 Fig. 2. 4. 5. 7; ROMAN, DODD, OPRITESCU, JÁNOS 1992, 176.
39. BICHIR 1962, Ab. 1.
40. CIUGUDEAN 1991, 109; ROMAN, DODD, OPRITESCU, JÁNOS 1992, 178–201.
41. ROMAN, DODD, OPRITESCU, JÁNOS 1992, 181.
42. VÉKONYI 1986, 23.
43. CIUGUDEAN 1991, 104–106; ROTEA 1993; CIUGUDEAN 1996, 93–96, 139–145.
44. ROMAN, DODD, OPRITESCU, JÁNOS 1992, 183–187. A Vargyas szoros mintegy 11 barlangjából ismerjük eddig a Cotofeni kultúra bőséges kerámiaanyagát. Az eddig felszínre került cseréptöredékek inkább a kultúra (or) I fázisának sajátosságait hordozzák.
45. ECSÉDY 1983, 84–85.
46. VULPE 1 és 2 horizontjának baltái tartoznak ide (VULPE 1970, 13).
47. KOÓS 1993, 5–6. Taf. 1. 2.
48. VULPE 1970, Taf. 70. A. 1.
49. CIUGUDEAN 1991, 109; BARABÁSI 1996, 16–19.
50. KUNA 1981, 15. 56–57; ČERNÝCH 1991, 582–585. Abb. 2–3.
51. ZALAI, GAÁL 1996, Abb. 7. 1–3.
52. DUMITRESCU 1957, Fig. 1. 2–3. Az erdősi (Aniud) telep felső rétegéből származó spirálkarperecek pontos datálása kérdéses, nem zárhatjuk ki azonban a lehetőségét annak, hogy a leletegyüttes inkább a kora bronzkorból származik (ROSKA 1929, 13–14. 16. kép).
53. EMŐDI 1985, Fig. 15/69.
54. BÓNA 1965, VI. 1. 7–8; VIII. 1. 6. 7.
55. GIRIC 1970, 13. sőr. BÓNA 1975, 128. t. 9., 117. t. 1. 2. 12; CHICIDEANU, CHICIDEANU 1989, Abb. 5–7., V. SZABÓ 1997, 65. 9. kép.
56. BÓNA 1975, 281. t. 1. 286. t. 2.
57. TORMA 1978, 16; SZATHMÁRI 1983, 21, Abb. 56. 4.
58. TOMPA 1939, Taf. 27–29; KALICZ 1968, 177; BÓNA 1975, 158.
59. TOČIK 1979, LXXVI. 11. 12; KRAUSE 1988, 82–84, Abb. 38, 40.
60. A Schneckenberg B és Jigodin kultúrák által gyártott, illetve használt, eddig ismert lémátgyárok a következők: egyelő nyéllýukas balta (pl. Vargyas, Csikszentlélek, Ozdola stb.) háromszögletű középbordás tőr (Csikszentlélek), Randleistenbeile (Sepsiszentgyörgy Örkő), tfl. ár (Csikszentlélek) és spirálkarperec (Vargyas).
61. DURMAN 1983, 86.
62. A Vargyas-szorosban két laposbalta került elő, az egyik egy barlangból (VULPE 1975, 310), a másik pedig a szoros bejárata előtti dombhátról (VULPE 1975, 352). Mindkét balta környezetében a Wietenberg kultúra kerámiaanyaga került elő.
63. Kora bronzkori baltákat tartalmazó zárt leletek (depók, lemetkezések) a Kárpát-medencében és peremterületein:
Magyarország (KOVÁCS 1996, 4. jegyzet): Depó: *Dunakömlőd*: 5 nyéllýukas balta, 3 laposbalta; *Fajsi*: 3 nyéllýukas balta, 2 rézvéső; *Kisbér*: 2 nyéllýukas balta; *Balkány*: 1 nyéllýukas balta, 1 tőr; *Tápe-Lebő-Malajdok*: 2 nyéllýukas balta, 1 laposbalta; *Kiskundorozsma*: 2 nyéllýukas balta. *Sírmelléklet*: *Bácsalmás*
Románia: Depó: *Bányabúkk (Válcete)*: 40 balta (VULPE 1970, 27), *Ostrovul Corbului I.*: 4 nyéllýukas balta, 1 laposbalta és 15 trapéz formájú rézrúd (VULPE 1970, 30), *Ostrovul Corbului II.*: 20 nyéllýukas balta (VULPE 1970, 36), *Roiboy*: 2 nyéllýukas balta (VULPE 1970, 31), *Rincuciov*: 1 nyéllýukas balta és 2 laposbalta. (VULPE 1988). *Vădustra*: Feltehetőleg depó, amely 26 baltát tartalmazott (VULPE 1970, 33), *Tufa*: 1

nyéllukas balta, 1 kis csákánybalta és két kis arany fülkarika (VULPE 1970, 33). *Jud. Tulcea*: 3 nyéllukas balta (VULPE 1970, 36). *Schitu-Pungăleşti*: 1 nyéllukas balta, 2 peremes balta (VULPE 1970, 36). *Corbasca*: 1 nyéllukas balta, 1 véső, 3 kőeszköz. (VULPE 1970, 30). A *sepsiszentgyörgyi (Sfântu Gheorghie) Schneckenberg B- és a crivati Glina III-kultúrához tartozó telepekben szórványként előkerült kora bronzkori fémeszközök nem tekinthetők zárt letetnek (VULPE 1970, 31, 35). Sírmelléklet: *Izbucul Topliței*-barlang (EMÓDI, HALASI 1984, Fig. 5.a.)*

Jugoszlávia, Horvátország, Bosznia-Hercegovina (KUNA 1981, 67.): Depó: *Topolje*: 4 nyéllukas balta és 1 tőr. *Borinci*: 40 laposbalta. *Baranda*: 1 nyéllukas balta, 2 laposbalta és 1 tőr. *Saregrad*: 2 nyéllukas balta. *Brekinkajca*: kb. 50 nyéllukas balta és 2 darab öntörög. *Lohinje*: 1 nyéllukas balta és 1 laposbalta. *Vranovci*: 4 nyéllukas balta és 12 laposbalta. *Leget*: 1 nyéllukas balta és 2 laposbalta. Sírmelléklet (ZERAVICA 1993, 26): *Mala-Grada, Velika Gromile, Rareva Gromile*.

Csehország; Brno—Lissen: 1 nyéllukas balta, 1 laposbalta, 1 véső és 1 ár (RIHOVSZKY 1993).

Lengyelország; Siublo: 2 különböző típusú nyéllukas baltát és 17 különböző típusú karikaékszer tartalmazott. (VULPE 1970, Taf. 70.a).

64. ORBÁN 1868, XV. fejezet, 89.

65. Az erdélyi barlangok állattartás céljára való használatbavételéről: GUNDA 1962, HÁLA 1992, 1995.

66. EMÓDI, HALASI 1984; EMÓDI 1985, 142–143; SCHAUER 1981, 409–410; WYSS 1996, 425–426.

67. A barlangok egykori funkciójának rekonstruálásánál figyelembe kell vennünk azt a tényt, hogy az utóbbi fél évszázadban a barlangok látogatottsága megnövekedett. Az ezzel együttjáró pusztítások fontos információkat semmisíthettek meg.

68. DURMAN 1983, 79–80.

69. PRIMAS 1996, 157–162.

Irodalom

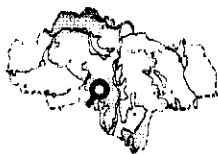
1. BARABÁSI L. (1996): **Balánbánya története**. Csíkszereda.
2. BICHIR, Gh. (1962): **Beitrag zur Kenntnis der frühen Bronzezeit im Südöstlichen Transilvanien und in der Moldau**. Dacia 6. 87–114.
3. BÓNA I. (1965): **The Peoples of Southern Origin of the Early Bronze Age in Hungary**, I. The Pítvaros Group; II. The Somogyvár Group. Alba Regia 4–5. (1963–64).
4. BÓNA I. (1975): **Die mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre südöstlichen Beziehungen**. ArchHung 49.
5. BÓNA I. (1992): **Bronzezeitliche Tell-kulturen in Ungarn. Bronzezeit in Ungarn. Forschungen in Tell-Siedlungen an Donau und Theiss**. Frankfurt am Main, 9–39.
6. BÓNA I. (1992a): **Bronzeguss und Metallbearbeitung bis zum Ende der mittleren Bronzezeit. Bronzezeit in Ungarn. Forschungen in Tell-Siedlungen an Donau und Theiss**. Frankfurt am Main, 48–65.
7. BÜCHHOLZ, H.; DRESCHER, H. (1987): **Einigen frühe Metallgeräte aus Anatolien**. APA 19. 37–70.
8. ČERNÝCH, E. N. (1991): **Frühestes Kupfer in den Steppen- und Waldsteppen-kulturen Osteuropas**. In: **Der Kupferzeit als historische Epoche**. Saarbrücken Beiträge zur Altertumskunde, Band 55. Ed. J. LICHARDUS Bonn. 581–592.
9. ČERNÝCH, E. N.; AVILOVA, L. I.; BORČEVA, T. B.; ORLOVSKAJA, L. B.; TENEŠŤVILI, O. (ČERNÝCH 1991a):

The Circumpontic Metallurgical Province as a System. In: Der Kupferzeit als historische Epoche. Saarbrücken Beiträge zur Altertumskunde, Band 55. Ed.: J. LICHARDUS Bonn. 593–622.

10. CHICIDEANU, M.; CHICIDEANU, I. (1989): **Zu den Grabsitten der Periam-Pecica-Kultur**. Dacia XXXIII, 1–2, 5–38.
11. CIUGUDEAN, H. (1991): **Zur frühen Bronzezeit Siebenbürgen im Lichte der Ausgrabungen von Ampoita**. Alba. PZ 1991, 79–114.
12. CIUGUDEAN, H. (1996): **Epoca timpurie a bronzului în centrul și sud-vestul Transilvaniei. – The Early Bronze Age in Central and South-Western Transylvania**. Bibliotheca Thracologica XIII. București.
13. DÉNES I., KISGYÖRGY Z. (1980): **A homoródmási „ORBÁN Balázs” barlang. – Peștera „ORBÁN Balázs” din Merești**. Acta Hargitensia I. 347–354.
14. DÉNES, I. (1990): **Short History of Speleology in Transylvania till 1914**. KéB 1992, 17–20.
15. DUMITRESCU, V. (1957): **Le dépot d'objets de parusé de Hăbășești et le problème des rapports entre les tribus de la civilisation de Cucuteni et les tribus des steppes Pontiques**. Dacia I. 73–96.
16. DURMAN A. (1983): **Metallurgija vučedolskog kulturnog kompleksa. – Metallurgy of the Vučedol culture complex**. OA 8.
17. ECSEDY I. (1982): **Ásatások Zók–Várhegyen (1977–1982) (Előzetes jelentés). – Excavations at Zók–Várhegy (1977–1982) Preliminary Report**. JPMÉ 27, 59–105.
18. ECSEDY I. (1990): **On the early development of prehistoric metallurgy in Southern Transdanubia**. GCBI 26. 209–231.
19. EMÓDI I. (1981): **Descoperiri arheologice din peșterile din Cheile Vârghișului**. Aluta 1980–81. 429–431.
20. EMÓDI I. (1985): **Asupra începutului epocii bronzului în Bihor. – Zur den Anfang der Bronzezeit in Bihor Gebiet**. Thraco-Dacia VI. 123–144.
21. EMÓDI I., HALASI G. (1985): **Descoperiri arheologice în Peștera Izbucului Topliței. – Découverte archéologique dans la Grotte Izbucului Topliței**. SCIV 36. 232–234.
22. GIRIĆ, M. (1971): **Mokrin I. The Early Bronze Age Neoropolis**. Beograd.
23. GUNDA B. (1962): **A barlangi állattartás kérdéséhez**. Ethnographia LXXIII. 448–451.
24. HÁLA J. (1992): **Caves and shepherding. 18th–20th century data from the Carpatian Basin**. Proceedings of the ALCADI '92 International Conference on Speleo History. KéB Special Issue. 37–40.
25. HÁLA J. (1995): **Barlangok mint „gazdasági épületek”. Barlangi állattartásra vonatkozó XVII–XX. századi adatok a Kárpát-medencéből**. In: HÁLA József: **Ásványok, kőzetek, hagyományok. Történeti és néprajzi dolgozatok. Életmód és tradíció** 7. Budapest. 291–307.

26. HUNDT, H. J. (1982): Einige technologische chronologische Bemerkungen zu den Schaftlochäxten. In: *Il Passaggio dal neolitico all'età del bronzo nell' Europa Centrale e nella Regione Alpina*. Verona. 207–223.
27. KALICZ, N. (1968): Die Frühbronzezeit in Nordstungarn. *ArchHung* 45.
28. KALICZ-SCHREIBER, R.; KALICZ, N. (1997): Die Somogyvár-Vinkovci-Kultur und die Glockenbecher in Ungarn. Tradition und Innovation. *Festschrift für C. STRAHM*. Hrg: FRITSCH, B.; MAUTE, M.; MATUSCHIK, I.; MÜLLER, J.; WOLF, C. Internationale Archäologie, Studia honoraria-Band 3. Espelkamp.
29. KŐSZEZSI F. (1957): Keleti típusú bronzkori balták a Magyar Nemzeti Múzeumban. – Bronze Age Axes of Oriental Type in the Hungarian National Museum. *FoIArch* IX. 47–62.
30. KOVÁCS T. (1996): Anknüpfungspunkte in der bronzezeitlichen Metallkunst zwischen den südlichen und nördlichen Regionen des Karpatenbeckens. In: *The Yugoslav Danube Basin and the Neighbouring Regions in the 2nd Millennium B. C.* Beograd-Vrsac. 115–125.
31. KRAUSE, R. (1988): Die endneolithischen und frühbronzezeitlichen Grabfunde auf der Nordstadterrasse von Singen am Hohentwiel. Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg. Bd. 32.
32. KOÓS J. (1993): Újabb őskori emlékek a miskolci múzeumban – Neuere prähistorische Gegenstände im Museum zu Miskolc. *HOMÉ* 30–31. 5–14.
33. KUNA, M. (1981): Zur neolithischen und aneolithischen Kupferverarbeitung im Gebiet Jugoslawiens. *GCBI* 19. 13–81.
34. KULCSÁR, SZABÓ V. (1997): Kronológia. In: *Látták Trója kapuit*, Gyulai katalógusok 3. Szerk.: HAVASSY P. 153–155.
35. MARAN, J. (1990): Die Schaftlochaxt aus dem Depotfund von Theben (Mittelgriechenland) und ihre Stellung im Rahmen der bronzezeitlichen Äxte Südosteuropas. *AKorr* 17.
36. MARCU, M. (1976): Vechi cercetări în Peșterile de la Merești, jud. Harghita – Anciennes Recherches dans les Grottes de Merești, dept. Harghita. *MuzNat.* 73–95.
37. MOZSOLICS A. (1967): Bronzefunde des Karpatenbeckens. Depotfundhorizonte von Hajdúsámson und Kosziderpadlás. Budapest.
38. MÜLLER-KARPE, M. (1989): Neue Forschungen zur frühen Metallverarbeitung in Mesopotamien. *JRGZM* 36 1989/1. 179–192.
39. ORBÁN B. (1868): Székelyföld leírása... I. kötet. Pest.
40. PRIMAS, M. (1996): Velika gruda I. Hügelgräber des frühen 3. Jahrtausends v. Chr. im Adriagebiet – Velika Gruda, Mala Gruda und ihr Kontext. *Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie*.
41. RIHOVSKY, A. (1992): Die Äxte, Belle, Meissel und Hammer in Mahren. *PBF* IX. 17.
42. ROMAN, P.; DODD-OPRITESCU, A.; JÁNOS P. (1992): Beiträge zur Problematik der Schnurverziertenkeramik Südosteuropas. Mainz.
43. ROSKA M. (1929): A Székelyföld őskora – Die Vorgeschichte des Seklerlandes. In: *A Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubiláris emlékkönyve*. Kolozsvár. 3–74.
44. ROSKA M. (1942): Erdély Régészeti repertórium I. Óskor. Kolozsvár.
45. ROTEA, M. (1993): Bronzul timpuriu în Centrul Transilvaniei – Contributions à l'étude du bronze ancien dans la Transylvanie Centrale. *Thraco-Dacica* XIV. 65–86.
46. SCHAUER, P. (1981): Urnenfelderzeitliche Opferplätze in Höhlen und Felsspalten. *Studien zur Bronzezeit*. *Festschrift für W. A. v. BRUNN*. Mainz/Rhein. 403–418.
47. SZABÓ G. (1993): Fémmegmunkálási nyomok a Regöly-Veravár későbronzkori leletegyüttes tárgyain. *WMME* XVIII. 169–224.
48. SZABÓ V. G. (1997): A Perjámos kultúra leletei Hódmezővásárhely környékén. (Adalékok a kora és középső bronzkori női viselethez). In: *Látták Trója kapuit*. Gyulai katalógusok. 57–84.
49. SZATHMÁRI I. (1983): Kisapostag-Gräber im bronzezeitlichen Gräberfeld von Dunaújváros. *Alba Regia* 20. 7–36.
50. SZÉKELY Z. (1953): Cercetări arheologice în Regiunea Stalin și Regiunea Autonomă Maghiară. Din activitatea științifică a Muzeului Raional Mediaș 2.
51. TOČIK, A. (1979): Včapy–Opatovce und weitere altbronzezeitliche Gräberfelder in der Südwestslowakei. *Nitra*.
52. TOMPA D. (1936): 25 Jahre Urgeschichtsforschung in Ungarn 1912–1936. *BRGK* 24–25 (1934–35). 27–127.
53. TORMA I. (1978): A balatonalaki bronzkori sír – Das bronzezeitliche Grab in Balatonalaki. *VMMK* 13. 15–27.
54. VÉKONY G. (1986): Erdély őskora. In: *Erdély története*. Szerk.: KÓPECZI B.
55. VULPE, AI. (1970): Die Äxte und Beilen in Rumänien I. *PBF* IX. 2.
56. VULPE, AI. (1975): Die Äxte und Beilen in Rumänien II. *PBF* IX. 5.
57. VULPE, AI. (1988): Depozitul de topoare de la Rîncăciov, Argeș / Cu privire la topoarele de aramă de tip Dumbrăvioara. *Thraco-Dacica* IX. 207–212.
58. WYSS, R. (1996): Funde von Pässen, Höhen, aus Quellen und Gewässern der Zentral- und Westalpen. *Archäologische Forschungen zum Kultgeschehen in der jüngeren Bronzezeit und frühen Eisenzeit Alteuropas*. Hrg.: SCHAUER, P. *Regensburger Beiträge zur Prähistorische Archeologie* 2. 1996.
59. ZALAI-GAÁL I. (1996): Die Kupferfunde der Lengyel-Kultur um Südlichen Transdanubien. *AAH* 48. 1–34.
60. ZERAVICA, Z. (1993): Äxte und Beile aus Dalmatien und andere Teilen Kroatien, Montenegro, Bosnien und Herzegovina. *PBF* IX. 18.

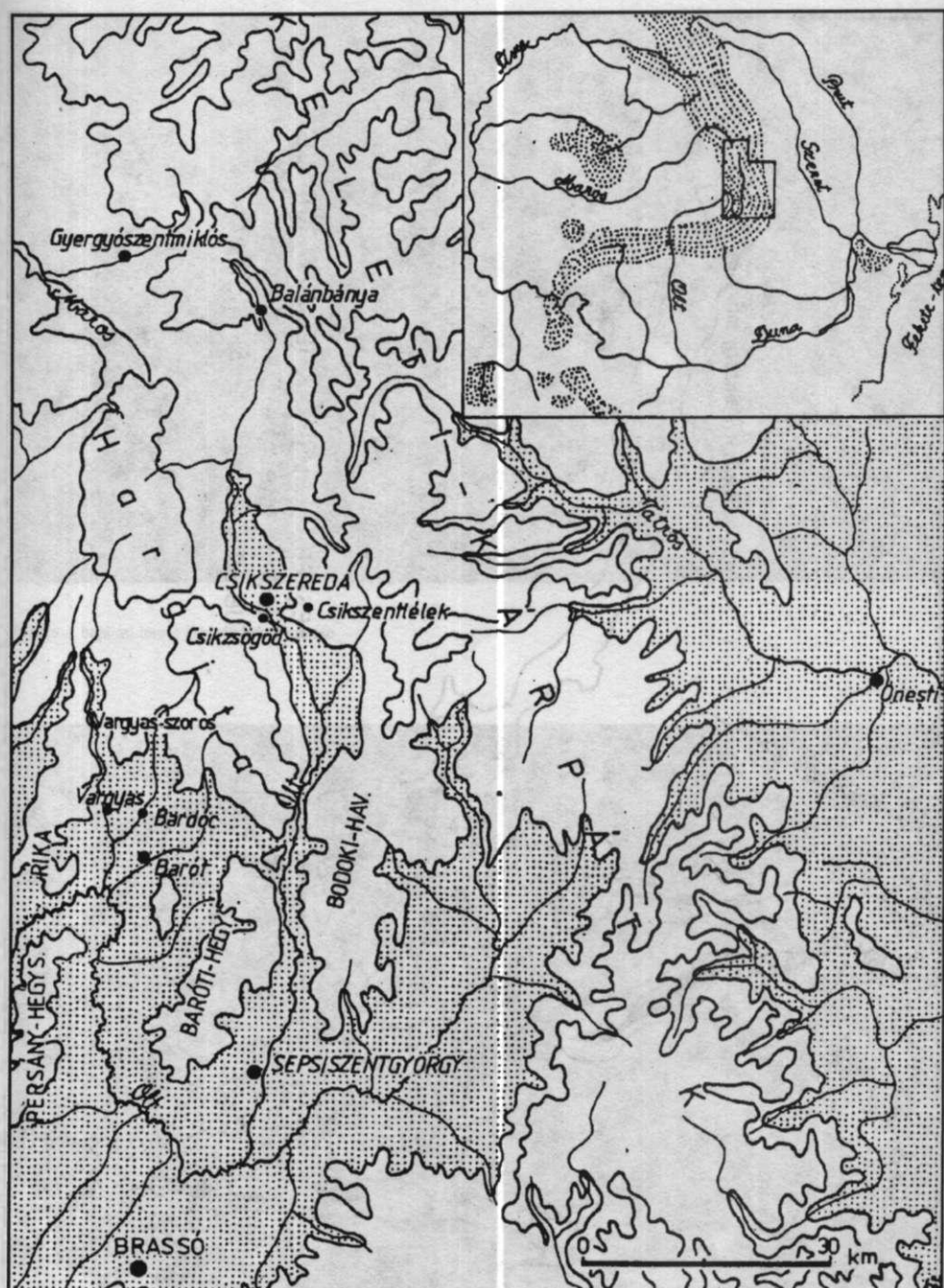
**Piese arheologice din epoca
bronzului timpuriu,
descoperite în Peștera nr.
1200/9 din Cheile Vârghișului
(jud. Harghita)**
(Rezumat)

În Bazinul Carpatic topoarele cu un singur tăiș și orificiul de înmănușare sunt cele mai caracteristice produse ale metalurgiei din epoca bronzului timpuriu. Se cunosc mai multe sute de bucăți de asemenea topoare, totuși sunt nesemnificative numărul de topoare descoperite într-un ansamblu arheologic sigur și bine documentat față de topoare găsite întâmplător sau provenite din locuri necunoscute. Autorii prezintă un ansamblu de două topoare de cupru și două brățări de cupru, de nouă respectiv zece spirale, descoperite în sala de intrare a peșterii nr. 1200/9 din Cheile Vârghișului, în vara anului 1985. Într-o mică nișă, la baza peretelui sălii, acoperite cu blocuri de calcar erau așezate, unul peste altul cele două topoare și alături cele două brățări. Pe podeaua sălii au fost găsite cioburi de vase aparținând culturii neolitice Criș și culturii Wietenberg. Înainte de ridicarea pieselor arheologice a fost executată de către descoperitor o documentație fotografică alb-negru și color. Prezentarea și tratarea descoperirii acestor piese de cupru va constitui o contribuție modestă la problematica destul de complexă a topoarelor de luptă executate din cupru și răspândită pe teritoriul Transilvaniei.

**The Archaeological Findings of
the Early Bronze Age
Discovered in Cave No. 1200/9
in the Vargyas (Vârghiș)-Gorge
(Merești, Harghita County)**
(Abstract)

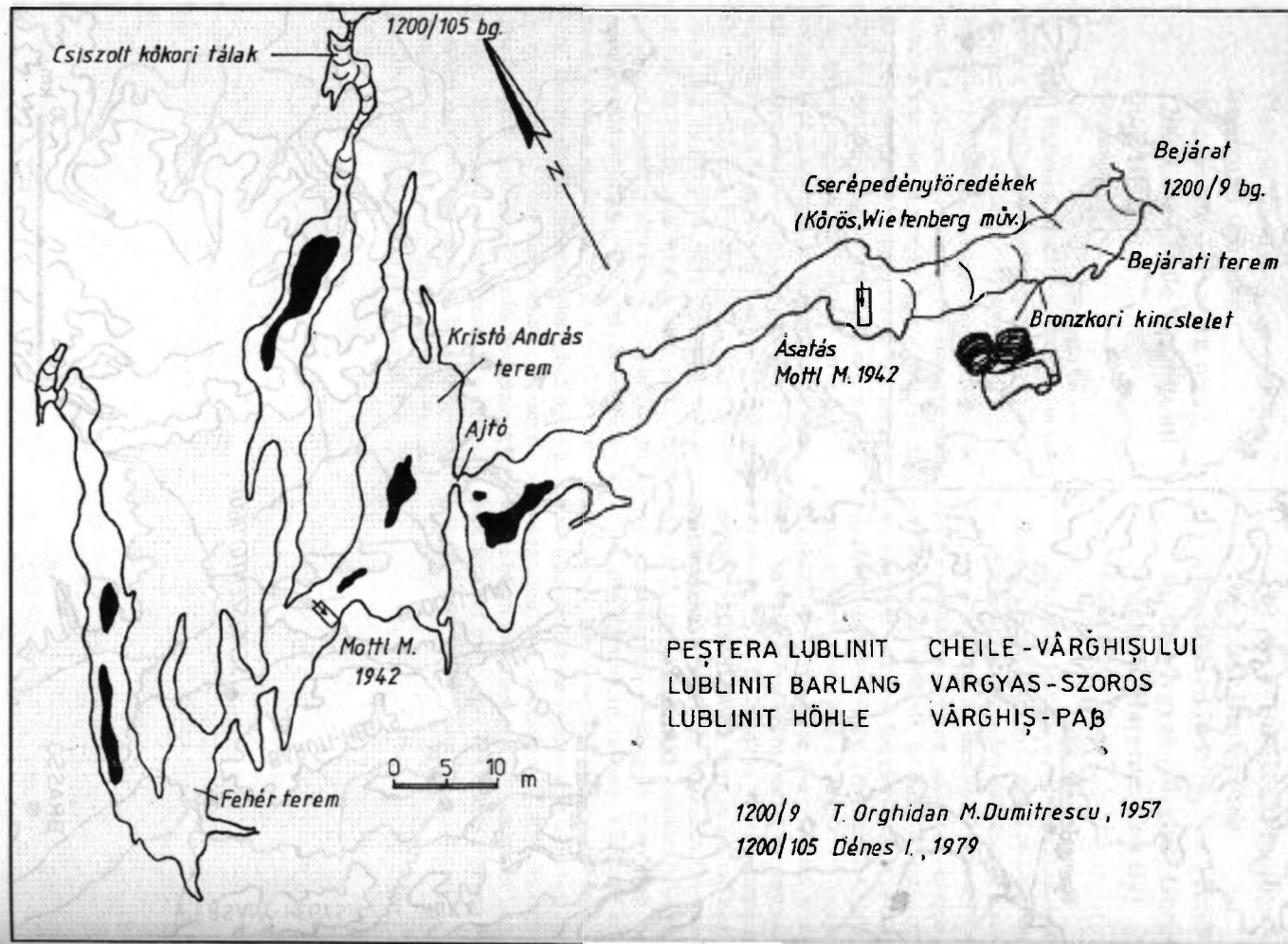
The most specific metallurgical products of the early Bronze Age in Transylvania are with one edge hadle hole axes. Several hundred pieces are known, although the number of axes discovered according to secure and well-informed archaeological methods is insignificant compared to those that were found by chance or originate from unknown places. The authors describe some copper axes and a couple of copper bracelets, one having nine and other ten windings. All these were discovered at the entrance hall of cave no. 1200/9 in the Vargyas-gorge, in summer 1985. The pieces were in a small niche at the base of the cave wall, covered by limestone fragments. On the floor of the entrance hall there were broken parts of ceramic pots from the Körös and Wietenberg cultures. Coloured and white-black photographic documentation had been made before the objects were collected. The presentation and discussion of the discovery would be an important contribution to the complex topic of the copper battle-axes that can be found all over Transylvania.

1. ábra Délkelet-Erdély átnézeti térképe

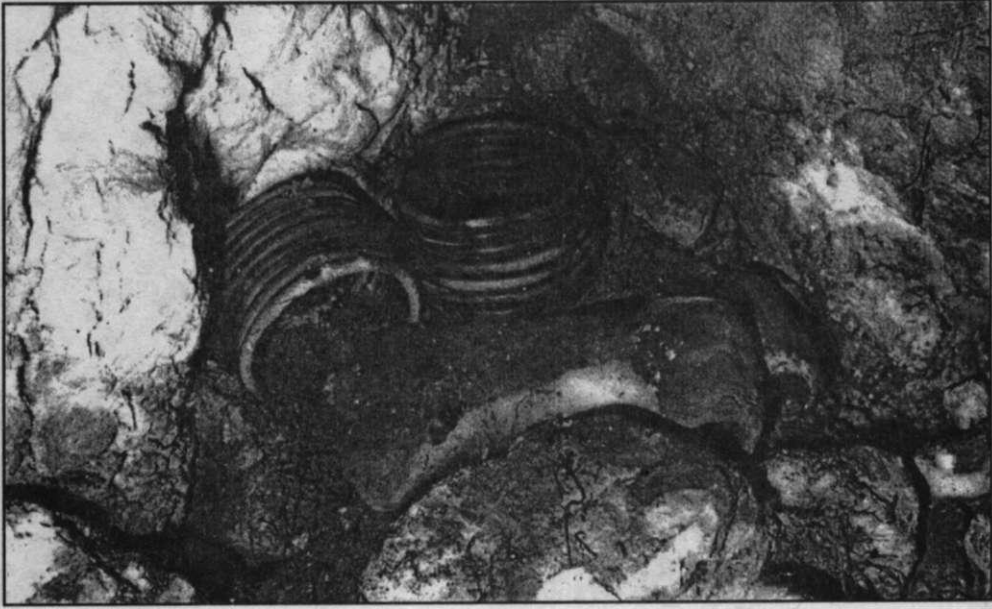

3. ábra A bejárat terem falának bemélyedése

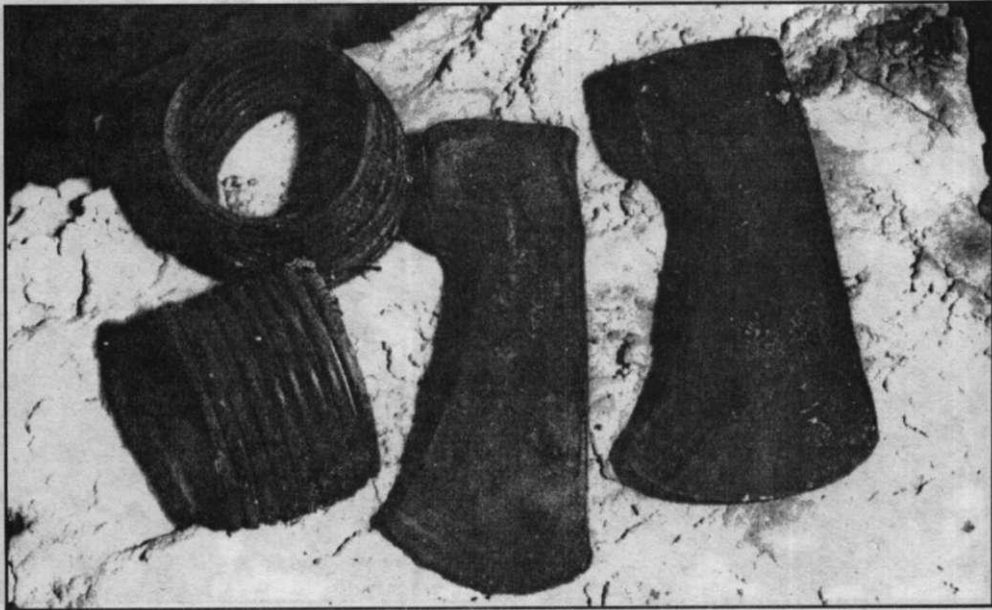

4. ábra A feltárás kezdete

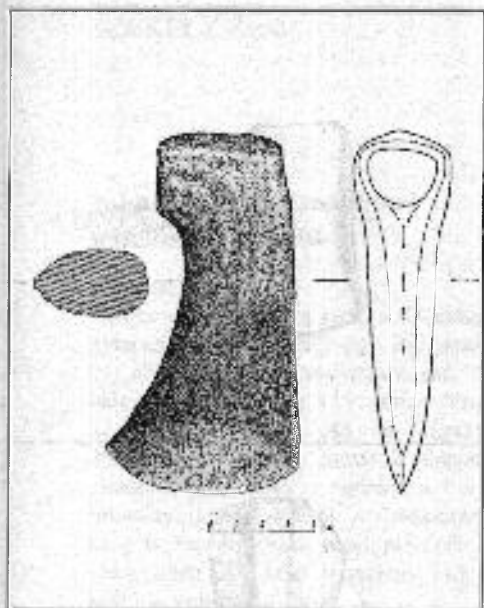
5. ábra A feltárt, de még helyben levő leletek

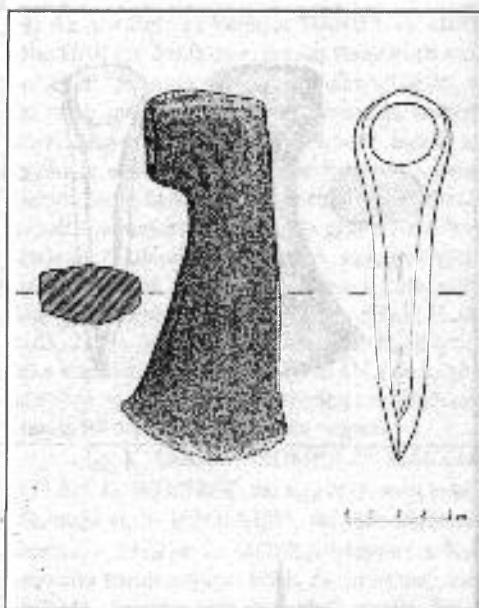
6. ábra A felszedett leletek

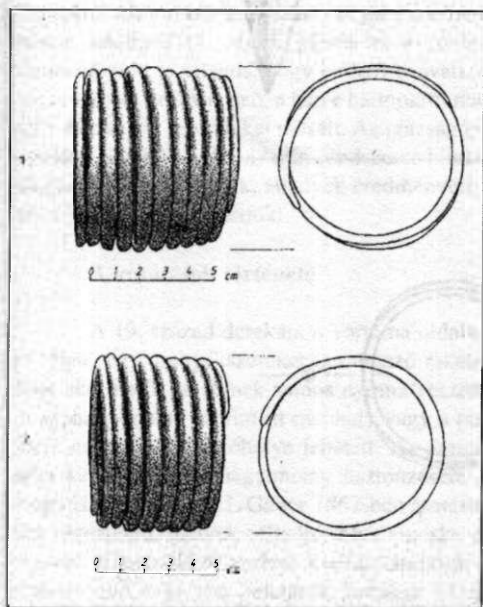

7. ábra Nyéllukas rézbalta (Lublinit-barlang)

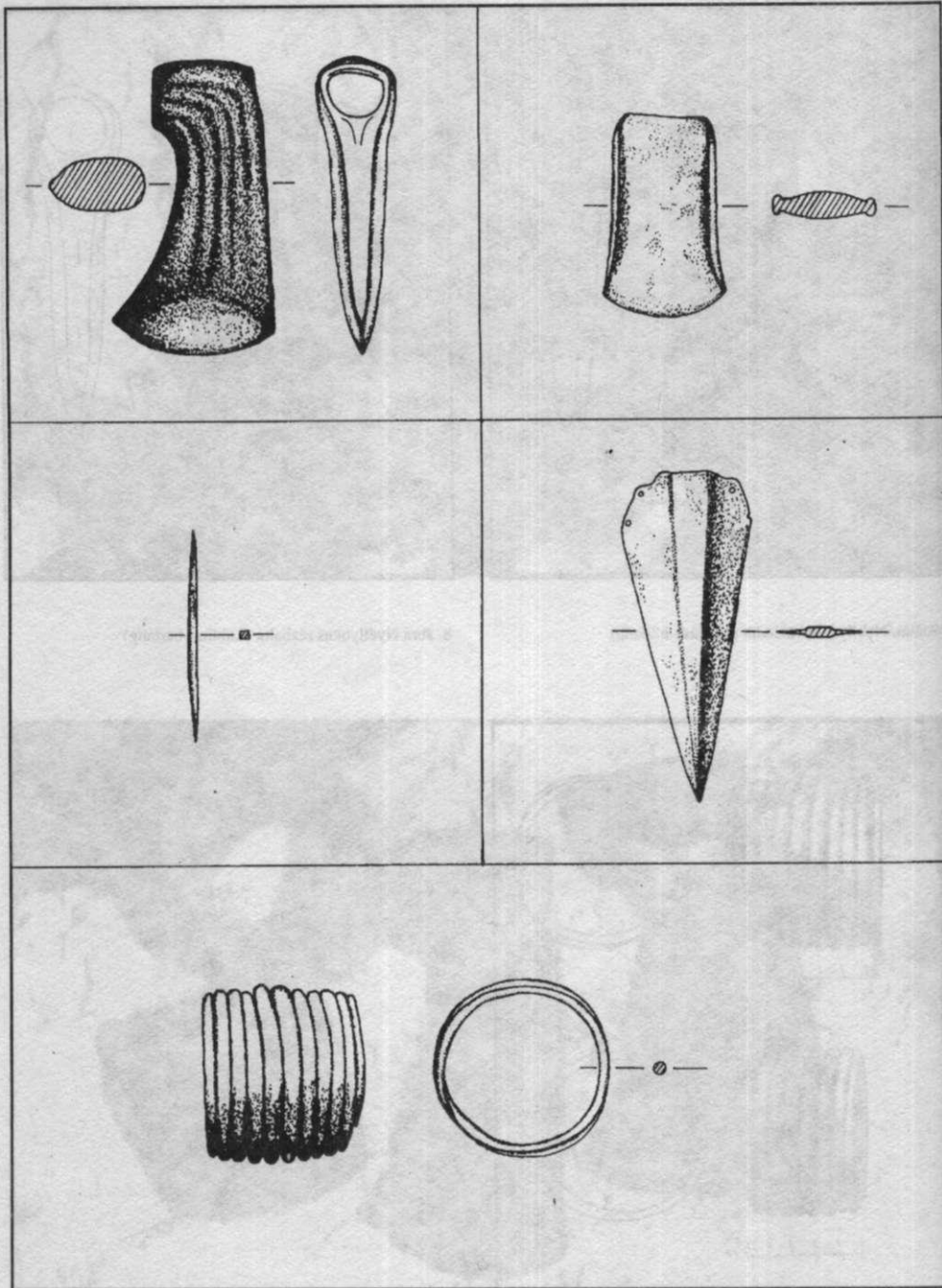

8. ábra Nyéllukas rézbalta (Lublinit-barlang)

9. ábra Rézkarperec (Lublinit-barlang)

A bardoci kora bronzkori halomsíros temető

(Kivonat)

Bardoc és Bibarcfalva közt, a Kerekhegyen és a Csutakos tetőn egy 18 halomból álló, kora bronzkori temető van. A halmok egy részét már a 19. század derekán megbolygatták. Az itt végzett 1994–96-os régészeti ásatások alapján elmondhatjuk, hogy a temető a kora bronzkor II. szakaszából, a Schneckenberg B. fázisból való, amelyre részben rátelepedett egy késő bronzkori, Noua kultúrás kultikus központ.

Bevezető

Bardoc és Bibarcfalva közt, a két település határának találkozásánál, a Kerekhegyen és a Csutakos tetőn több, a felszínen is jól észlelhető halom található (1. ábra). Mivel az avatatlan szemlélő előtt is világos, hogy emberi beavatkozás eredményéről van szó, a nép e halmokról már több évszázada legendákat mesélt. Az igazság kiderítése céljából, 1994 nyarán rendszeres hitelesítő ásatásokat kezdtünk, amelyek eredményeit a következőkben ismertetjük:

A kutatások története

A 19. század derekán, a Tortoma oldalán (1. ábra) egy aranyékszereket tartalmazó raktárlelet került elő, amelynek sajnos nyoma veszett. A néphagyomány szerint itt menhely vagy a pogány magyarok áldozóhelye lehetett. Az aranylelet valamint a néphagyomány ösztönzésére a vargyasi báró DÁNIEL Gábor 1867-ben ásatásokat végeztetett, melyek célja inkább a kincskeresés volt. Ugyanakkor viszont ezek az ásatások a székelyföldi régészeti kutatások kezdetét jelen-

tik. Az ásatások eredményét DÁNIEL G. elmesélte ORBÁN Balázsnak, aki azt részletesen leírta.¹ Ezek szerint az itt található halmokból kilencet ástak meg, melyek közül háromban találtak kőszekrényes sírokat, szám szerint hatot, az egyikben egyet, egy másikban kettőt, a harmadikban pedig hármat. E sírok elhelyezéséről, tájolásáról sajnos nem történt feljegyzés. Az előkerült leletek, kőszekrények, kaparók, agyagedények, emberi és állati csontok egy része a kolozsvári Erdélyi Múzeum gyűjteményébe kerültek. (L.sz. 2185–2235). Mindazok a szakemberek, akik ezzel a korrall foglalkoztak, az ORBÁN által közölt adatokra hivatkoznak, de rendszeres régészeti ásatást Bibarcfalván senki nem végzett.

Így K. GOOSS², RÓMER F.³, GÁRDONYI A.⁴, G. WESTEN⁵, aki egy helyrajzot is közöl, majd H. SCHROLLER⁶, aki több kerámiadarabra is hivatkozik. ROSKA Márton⁷ a Kolozsvárra került anyagot közli, és azt az ún. „zsinórdíszes kerámia műveltségébe” sorolja. Petre I. ROMAN⁸ átveszi az egyik, ROSKA által közölt zsinórdíszes edényt és, helyesen, a Schneckenberg B. – Zsögöd csoporttal hozza kapcsolatba.

Amint a fenti felsorolásból is kiténik, a bardoci leletek gyakran szerepeltek a régészeti szakirodalomban, pontos kronológiai besorolásuk viszont a feltételezések szintjén maradt. Ezért volt szükséges 1994-ben, a Román Trakológiai Intézet támogatásával a rendszeres régészeti kutatások megkezdésére, melyek során sikerült tisztázni e fontos lelőhely jellegét, rendeltetését, korát és fejlődési szakaszait.

A lelőhely földrajzi leírása

A bardoci kora bronzkori halomsíros temető Bardocotól keletre 4 km-re, Bibarcfalvától pedig északra 3,5 km-re, a Kereszthegyen és a Csutakos-tetőn terül el, a tengerszinttől számított 650–695 m magasságban (2. ábra). A Kerekhegyen, a két falu határának találkozásánál 0,70 m és 1,70 m közt váltakozó magasságú és 16–18 m átmérőjű 13 halmot sikerült azonosítani, melyek közül nyolcat 1867-ben megbolygattak és rész-

ben tönkretettek. A Csutakos-tetőn öt aránylag kisméretű, a felszínen alig észlelhető halom került elő, melyek közül csak egyet, a legnagyobbat bolygatták meg a múlt században (3. ábra).

Rendszeres ásások

1994 nyarán, a kutatások első évében elkészült a lelőhely térképe (1–3. ábra) és a létező összes halmok pontos leltára.⁹

A Kerekhegy északnyugati szélén található egy kis halom – 14 m átmérőjű és 0,73 m magas – amelyen háromszög alakban szelvényekkel végeztünk kutatásokat (3. ábra). A 0,20 m vastag humuszréteg alatt, a halom köpenyében több szilex és opál kaparó volt. 0,25 m mélyen, a halom közepén egy hamvasztásos sír került elő, amelyet több, különböző nagyságú kőlappal fedtek be. Ezek közt volt egy zúzókö, két téglalap alakú őrlőkő, valamint egy kis, fehér opálból készült balta. A halom közepétől nyugatra, 0,30 m mélyen előkerült egy nagyméretű edény fekete iszapolású darabja, amely a perem felé megvastagodik. A rendszeretlenül elhelyezett kövek alatt elszenesedett csontok és nagy mennyiségű hamu volt.

A második halom a Kerekhegy délkeleti szélén található, 16 m az átmérője, magassága pedig 1,35 m. Mivel a közepén a múlt században bolygatták, kutatásaink az érintetlen felületre összpontosultak. A kelet–nyugati irányú, 1 m széles kutatóárokából töredékes kerámia és egy pár elszenesedett emberi csont került elő.

Ugyancsak a Kerekhegy északkeleti szélén, egy másik kis halom is feltárára került. Ennek átmérője 8 m, magassága pedig 1,1 m. Az itt végzett ásások nem hoztak semmi eredményt. A halom közepén, 0,42 m mélységben egy hamufolt került elő.

Az 1. sz. halomtól keletre fekszik egy másik (3. ábra), a múlt században bolygatott tumulus, amelynek az északkeleti, érintetlen felületét ástuk meg. A halom töltése számos kerámiadarabot tartalmazott (5/1–8. ábra).

1995 nyarán folytatódtek a rendszeres régészeti ásások Barcocon.

A Csutakostetőn átvágtuk észak–dél irányban egy kutatóárokka az 5. számú halmot. A 20 cm vastag humuszréteg alatt volt a halom töltése, amely nem tartalmazott semmi régészeti leletet. A töltés alatt 60 cm mélyen található a rozsdás-sárga érintetlen agyagréteg.

A Kerekhegy északi szélén található az általunk 6.-nak számozott kis halom (3. ábra), amely, akárcsak az 5., nem tartalmazott régészeti emléket.

A Kerekhegy délkeleti szélén található a 7. sz. halom, amelyet megbolygattak és részben tönkretettek a múlt században. Ezt a halmot kelet–nyugat irányban, az érintetlen felületén átvágtuk egy kutatóárokka, majd egy másikkal észak–dél irányban. A halom töltése több cserépdarabot tartalmazott, amelyek a mintájuk alapján a Coțofeni kultúra I.¹⁰ fejlődési szakaszába sorolhatók (4/1–10. ábra).

A Csutakos-tető déli oldalán található egy, a múlt században részben megbolygatott halom, amelyet észak–dél irányban egy 12 m hosszú kutatóárokka vágtunk át. A szelvény keleti profiljában előkerült egy csontvázas temetkezés, amelyet több kőlappal fedtek le (6/1. a–b ábra). A halottat zsugorított helyzetben temették el, körülötte vastag hamuréteg került elő és egy zsinórdíszes tál töredéke. A tál pereme kifele hajlik, a fenéke hiányzik. Az edényt szájával lefele helyezték el (8/2. ábra).

A Csutakos-tetőn még három kis halmot tártunk fel (T. 10, 11, 12). A 10. és a 12. halmok nem tartalmaztak régészeti leleteket. A 11. halom viszont egy kőszekrényt rejtett, amely belül üres volt, nem tartalmazott semmi régészeti leletet, (6/2. 8/1. ábra). A kőszekrény külső méretei: 146 x 135 cm, és hosszanti oldala északkelet–dél nyugati tájolású (6/2. ábra). Az építmény fedelét háromszögű kőlapokból készítették, oldalait pedig padozat nélkül ásták be a sárga, érintetlen agyagba. A fedő felső fele 18 cm mélyen volt a föld felszínétől, rögtön a humuszréteg alatt, a szekrény pedig 75 cm-re volt beásva a földbe.

A temetkezési rítus valamint a közeli, 8. számú halomban előkerült töredékes agyagtál alapján megállapíthatjuk, hogy ez a kultikus építmény a kora bronzkorba, a Schneckenberg kultúrába tartozik.

A Kerekhegyen, a Magyarhermány felé vezető mezei út bal oldalán nyolc, kör alakban elhelyezkedő tumulus van (3. ábra). E kör alakú komplexum szélén, a 7. számú halomtól északra egy 8,5 m átmérőjű és 30 cm magas halom található, amelyet átvágtunk egy kutatóárokral észak–dél irányban. A halom töltésében, 74 cm mélyen előkerült két, perem fölé emelkedő fülű csésze, egymástól 1,95 m távolságba (8/4.; 10/4. ábra).

A szelvény profilja a következőképpen mutat: a 18–20 cm vastag humuszréteg alatt található egy 65 cm vastag töltés, azután pedig az érintetlen sárga agyagréteg következik. Ezt a halmot kelet–nyugat irányban több árokkal és kazettával szeltük át. A háromszög alakú szelvényekkel a halom 75%-ban feltárássra került. Az egyik kutatóárokban egy újabb csésze és egy nagyméretű, zsákszerű edény került elő (11/3.; 9/2. ábra). Az árok keleti szélén még két nagyméretű edény volt. A halom nyugati szélén négy csésze került elő (10/1., 11/1–2., 4.) ábra.

A nagyobb méretű edényeket, amelyek a halom közepén voltak elhelyezve, valószínűleg temetkezési urnának használták. Az egyiket fenekével felfele fordítva helyezték a földbe, az oldala kihalasodik, a vállon pedig két szalagfülv van. Az edény magassága 26 cm, a peremének az átmérője 22 cm, a fenék átmérője pedig 12 cm, (9/1. ábra). Az edény pasztája sok kavicsot tartalmaz, téglavörös színűre van égetve. Belül hamunyomok figyelhetők meg. A második nagy, zsákszerű edényt a perem alatt egy bevágott szalaggal díszítették. Magassága 29 cm, a perem átmérője 25 cm, a fenék átmérője pedig 9 cm (9/2. ábra).

A harmadik nagy edény, amely a halom nyugati szélén került elő, töredékes, csak a felső fele maradt meg, és egy egyszerű szalaggal díszített, amely alatt körben hat kis, lapos bütyök található (8/3. ábra). Ezek a nagy edényeken kívül még hét, perem fölé emelkedő fülű csésze került elő, melyeknek a fülek felül kiemelkedő, éles peremben végződik. Az első csésze nagyobb méretű, 11 cm magas, a perem átmérője 12 cm és enyhén kifele fordul, alatta pedig párhuzamosan bekarcolt vonal húzódik (8/4. ábra).

A második csésze, amelyet két füllel láttak el, az oldala kihalasodik, és függőleges párhuzamos vonalakkal díszítették (11/3. ábra). A perem alatt két vízszintesen bekarcolt vonal van.

A többi csésze kis méretű, díszítés nélküli, a perem fölé emelkedő füllel van ellátva, több közülük töredékes (10/12.; 11/1–2., 4. ábra).

A nagyméretű edények durva iszapolásiak, sok kavicsal és pelyvával a pasztában, és gondatlanul vannak kidolgozva. A faluk vastag és érdes felületű, barnás-vörös színűre vannak kiégetve. A csészék kettős csonkakúp alakúak, lapos fenekűek, két füllel, melyek a peremből indulnak, felül-tarójban végződnek, és a peremiük enyhén kifele hajlik. Ezek a csészék a Monteoru és a Costișa kultúrák fejlett változatát képviselik.

1996 nyarán folytatódott a rendszeres régészeti ásatások Barcocon. Teljes feltárás alá került a 9. számú halom, amelyben egy 3,5 x 3,5 m nagyságú kazettában, 53 cm mélységben egy szalagfülv edény került elő. Ettől 30 cm-re keletre, 65 cm mélyen egy másik, kétfülű csésze került elő, amelyet a perem alatt egy bekarcolt vonal díszít (10/4. ábra).

A Kerekhegy északi szélén, a 9. számú halomtól nyugatra található a 13. számú tumulus, amelyet a múlt században részben tönkretettek. A halom délnyugati részén, amely bolygatatlan volt, egy háromszög alakú kutatóárokot ástunk. Közvetlen a humuszréteg alatt, 7 cm mélyen több kőlap került elő, amelyek egy kőszekrényes sír fedelét képezték. A sír méretei: 1,10 x 0,65 m és északkelet–délnyugati tájolású volt. Az építményt a földbe ásták, padozat nélkül, 45 cm mélyre (6/3., 7/2. ábra). A kőszekrényben hamu, széndarabok és elszenesedett csontok voltak, valamint egy kis, kettős csonkakúp alakú csésze, amelyet egy szalagfüllel láttak el és szürke színűre égettek (8/1. ábra).

A Kerekhegy északi részét több kutatóárokral vágtuk át, amelyekben több, a perem fölé emelkedő fülű csésze került elő.

A 96/I. árokban, a humuszréteg alatt egy félkör alakú, kövezett réteg került elő (12. ábra), amelynek a közepén egy őrlőkő volt valamint egy szalagfülv csésze (11/6. ábra). A többi árok-

ban kultúrréteg nélkül, a humusz és a sárga, érintetlen agyag közt rendszertelenül több csésze került elő.

Következtetések

A fent ismertetett kutatások alapján a következőket mondhatjuk el:

Bardoc és Bibarcfalva közt, a Csutakos-tetőn és a Kerekhegyen összesen 18 halom volt. Ebből 5 a Csutakos-tetőn, 13 pedig a Kerek-hegyen.

A Csutakos-tetőn levő halmok mind a kora bronzkorból valók, annak a második, középső fejlődési szakaszából és a Schneckenberg B–Zsögöd (Jigodin) fázishoz tartoznak.

A Kerekhegyen levő tumulusok a Schneckenberg B kultúrához tartoznak, a töltésükben viszont Coțofeni I típusú kerámia található. Erre a halomsíros kora bronzkori temetőre részben rátelepedett egy rituális jellegű, késő bronzkori, Noua kultúras komplexum.

Az első, csontvázas temetkezés, amely a 8. számú halomban került elő, a Csutakos-tető déli szélén, a múlt században részben tönkrement. A halottat zsugorított helyzetben temették el, egy gödörbe, fejjel délnyugati irányba, a gödör oldalait kőlapokkal erősítették meg, majd befedték egy pár, rendszertelenül elhelyezett, különböző méretű kővel. Az itt előkerült, szájával lefele fordított tálat, amelynek a pereme kifele hajlik, a nyakán és a vállán több, zsinórral benyomott dísszel látták el (8/2. ábra). Ez az edénytípus jól ismert a Schneckenberg kultúra elterjedési területéről, Délkelet-Erdélyben. Az edény finom pasztából készült, amelyet kevés homokkal soványítottak, felülete fényesre van csiszolva, és megegyezik a Barcaságban feltárt Scheckenberg típusú települések tálaival¹² valamint a Glina kultúra¹³ elterjedési területén találhatókkal, és a Schneckenberg B fejlődési szakaszba sorolható.

A téglalap alakú kősekrény, amely a 11. számú halomban került elő, és belül üres volt, jól ismert a Schneckenberg kultúrában (6/2., 7/1. ábra). Feltételezhető, hogy a talaj összetétele miatt, amely sok vasércet tartalmaz, az égetett

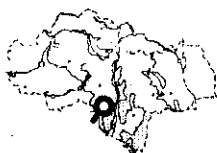
csontváz maradványai nem őrződtek meg.

A Kerekhegyen feltárt, több kőlappal befedett, hamvasztásos sírban (6/3.; 7/2. ábra), egy kettős csontakúp alakú, szállagfüllel ellátott csésze került elő, amelynek a fala nagyon vékony, finom iszapolású, és szürke színűre égették (8/1. ábra). Hasonló csészéket ismerünk a csíkszögödi¹⁴ és a Brassó melletti Csigadomb-i Schneckenberg kultúras településekről¹⁵ valamint Sepsiszentgyörgy–Örkőről¹⁶. Ez a sír a megvalósítás alapján – több egymásra helyezett kőlappal befedve – déli hagyományra utal, és a Zimnicea-i típusú kultúrkör hordozóinak tulajdonítható.¹⁷

A Bardocon előkerült sírok a temetkezési rítus és a kerámia alapján kronológiailag a Schneckenberg B–Zsögöd–Maksa¹⁸ kultúrkörbe tartoznak és a kora bronzkor II. a. aleggységét képviselik Délkelet-Erdélyben. Ez a halomsíros temető abból a korból való, amikor a bronzkori ember fokozatosan áttér a csontvázas temetkezésre a hamvasztásra. Amint ismeretes, a bronzkor közepén a Wietenberg-i kultúra közösségei számára általánossá válik a hamvasztás. Ennek a klasszikus példája Délkelet-Erdélyben a Torján előkerült hamvasztásos urnatemető¹⁹.

A Kerekhegy északi oldalán a Schneckenberg típusú halomsíros temetőre részben rátelepedett egy késő bronzkori, Noua I. kultúras, feltehetőleg rituális jellegű komplexum.

A 9. számú halom töltésében előkerült durva iszapolású edények gondatlanul vannak kidolgozva. Faluk vastag, felületük érdes. Nagyrésztük barnás-vörös színűre van kiégetve. Az első nagy edény, amelynek hasas oldala van és két kis füllel látták el (9/1. ábra), ismeretes a szászveresmarți²⁰ (Rotbav) és a székelyszentmiklósi²¹ (Nicoleni) Noua I. típusú településekről. A második, zsákszerű nagy edény, amelyet a perem alatt bevészt szalagdísszel látták el (9/2. ábra), a Gârbovăț-i²² Noua I. típusú településről ismert valamint a Truşeşti-i²³ leletekből. A harmadik nagy edény, amelyet a perem alatt egy tömör szalag díszít, amely alatt hat lapos bütyök helyezkedik el (8/3. ábra), a Bârlad Căramidărie-i²⁴ település anyagából ismert valamint a petőfalvi²⁵ Noua kultúras leletekből.

A csészek kettős csonkakúp alakúak, a fenekük lapos, és a peremből felhúzott két füllel vannak ellátva. Kivételt csupán egy képez, amely a félkörben kirakott szentély közepén volt, ennek egy füle van (11/6. ábra). A csészek fülei felül taréjban végződnek, szájuk pedig kifelé hajlik. Ez az edénytípus Monteoru és Costișa hagyományt őriz, és jól ismert a Keleti Kárpátok mindkét oldalán. Délkelet-Erdélyben ilyen típusú csészek szórványosan kerültek elő, Imecsfalván²⁶, Sepsiszentgyörgyön²⁷ és Kézdivásárhelyen²⁸ – és a Noua kultúra nem meghatározott fejlődési szakaszából valók.

A Doina-i²⁹ Noua II. temető anyagában ez a csészeforma több más edénytípussal együtt került elő, olyanokkal, amelyek hiányoznak a bardoci anyagból.

Az 1996/I-es árokban feltárt kultikus komplexumot (12. ábra) kerek patakkövekkel rakták ki, félkör alakban és a közepén egy szalagfüles és egy őrlőkő volt.

Az 1996/II-es kutatóárkokban, a humuszréteg és a sárga agyag közt elszigetelten, kultúrreteg vagy más régészeti emlék nélkül egy téglavörösre égetett, két, perem fölé emelkedő fülű csésze került elő, amelynek a pereme enyhén kifelé hajlik. A csésze külső falát egy finom iszapréteggel vonták be, amely később lehámlott, (10/3. ábra).

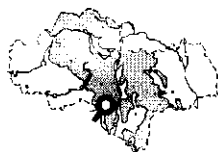
Ez a kerámiaanyag, amely a Noua kultúra első fejlődési szakaszára jellemző és a Kerekhegy teraszán került elő, mivel hiányzik a kultúrreteg, véleményünk szerint az itt élt késő bronzkori közösségek szellemi életével hozható kapcsolatba. Az edények formája valamint a kivitelezésük arra mutat, hogy egy keleti behatolásra van szó, amely tisztán megőrződött, mentes bármilyen helyi hatástól.

Ezek a magasztalok, amelyek Bardoc és Bibarcfalva közt helyezkednek el, 650–700 m, magasságban a tengerszinttől, a Coțofeni-i kultúra I. szakaszától, amely az átmenetet képezi az eneolitikumból a kora bronzkorba, a Schneckenberg kultúra B szakaszában és egészen a bronzkor végéig, a Noua kultúra első szakaszáig kultikus, szent helyként szolgáltak, halomsíroknak

adtak helyet, vagy más kultikus, mágikus-vallási szertartásoknak. Hasonló részleges egymásra tevődést, ahol a kora bronzkori halomsíros temető részben Noua kultúrák emlékek fedik, a Kárpátokon kívüli térségben, a lamnaia kultúra elterjedési területéről ismerünk.³⁰

Jegyzet

- ORBÁN B.: A Székelyföld leírása.... I. Pest, 1868. 221–223. old.
- GOOSS, C.: Chronik der archäologischen Funde Siebenbürgens, Hermannstadt, 1876, 112. old.
- RÖMER, F. Floris: Résultats généraux du mouvement archéologique en Hongrie avant la VIIIe session. Les tumuli. In: *Congress International d'Anthropologie et d'Archéologie Préhistorique*, Budapest, 1876.
- GÁRDONYI A.: AÉ. XXXIV. 1914. 392.
- WESTEN, G.: Über die Hügelgräber hinter Bardócz im Udvarhelyer Stuhl. ASL.N.F., XI. 18. 27. old.
- SCHROLLER, H.: Stein- und Kupferzeit Siebenbürgens, Berlin, 1933. 24. és 75. old. XXI/1–8. ábra.
- ROSKA M.: A színesdíszes agyagművéség Erdélyben, Debrecen, 1939. 4–5. old.; idem: A Székelyföld őskora, in: *Emlékkönyv, Székely Nemzeti Múzeum*, Cluj. 1929. 20–21. old.
- ROMAN, Petre I.: Perioada timpurie a epocii bronzului pe teritoriul României, SCIVA 37, 1986, 41. old.
- SZÉKELY, Zsolt: Şantierul arheologic Brăduţ, judeţul Covasna – zona tumurilor, Cercetări Arheologice în Aria Nord-Tracă I. Bucureşti, 1995, 106–114 old.
- ROMAN, Petre I.: Cultura Coțofeni, Bucureşti, 1976. 60. tábla/8, 10.
- SZÉKELY, Zsolt: Tumuli din epoca bronzului târziu de la Brăduţ, *Angustia 2*. Sf. Gheorghe, 1997. 147–157. old.
- PROX, A.: Die Schneckenbergkultur, Braşov, 1941. 7. 11. 17. 21. ábra; BICHLER, Gh.: Beitrag zur Kenntnis der frühen Bronzezeit im südöstlichen Transsilvanien und in der Moldau (im Lichte der Grabungen von Cuculata und Mândrişca), *Dacia N.S.* 6. 1962. 87–114. old., 7/3. 7. ábra.
- ULANICI, A.: Săpăturile de la Brăneţ, jud. Olt, in: *Cercet. Arh.* 1. 1975, 15/E–3. 7. ábra; idem: Noi cercetări arheologice la Brăneţ, *Cercet. Arh.* 2. 1976. 13/14. ábra; idem: Săpăturile arheologice efectuate la Brăneţ în anul 1976, *Cercet. Arh.* 3. 1979. 3/6. ábra; ROMAN, Petre I.: Die Glina III – Kultur. *PZ.* 51. 3/2. 8. ábra.
- ROMAN, Petre I.; JĂNOS, P.; HORVÁTH, Cs.: *Cultura Jigodin*, SCIV, 4. 1973, 5/8. ábra.
- PROX, A.: Die Schneckenbergkultur, Braşov, 1941, XXIV/6–7. ábra.
- SZÉKELY, Zoltán: Aşezările de la Vârful cu Stejari (Miercurea-Ciuc, jud. Harghita) şi la Piatra de Veghe (Sf. Gheorghe, jud. Covasna), *Studii şi Comunicări, Sf. Gheorghe*, 1973. X/3. tabla.
- ALEXANDRESCU, A. D.: La nécropole de bronze ancien de la Zimnicea (dép. de Teleorman), *Dacia N. S.* 18. 1974. 1. ábra.
- SZÉKELY, Zsolt: Date noi privind ritul de înmormântare al culturii Schneckenberg în judeţul Covasna, *Alba*, 10–11. 1978–1979, (1980), Sf. Gheorghe, 39–46. old.
- SZÉKELY, Zsolt: Necropola de incineratie în urne de la Turia, judeţul Covasna, in: *Cercetări Arheologice în Aria Nord-Tracă I.* Bucureşti, 1995, 127–147. old.
- FLORESCU, A. C.: Repertoriul culturii Noua-Coslogeni din România, Călăraşi, 1991, 191. old. 19/6. ábra.
- SZÉKELY, Zsolt: Brăduţ, jud. Covasna, in: *Cronica cercetărilor arheologice, campania 1995, A XXX-a sesiune naţională de rapoarte arheologice*, Braiila, 2–5 mai, 1996, p. 15.

22. FLORESCU, A.C.: op. cit. 186. old. 14/6. ábra.
 23. Ibidem, 243. old., 71/73. ábra.
 24. Ibidem, 378. old., 206/5. ábra.
 25. Ibidem, 194. old., 22/7. ábra.
 26. Ibidem, 356. old., 184/4. ábra.
 27. Ibidem, 356. old., 184/2. ábra.
 28. Ibidem, 356. old., 184/5. ábra.
 29. Ibidem, 366. old., 194/1-5. ábra, 367. old., 195/8-11, 14. ábra.
 30. DERGACEV, V.: *Epoca bronzului. Perioada timpurie*, Thraco-Dacica, XV, 1-2, 1994, 123-127. old.

Necropola tumulară din epoca bronzului timpuriu de la Brăduț (jud. Covasna)

(Rezumat)

Autorul prezintă rezultatele săpăturilor arheologice sistematice efectuate la complexul tumular situat la granița hotarelor localităților Brăduț și Biborțeni, între anii 1994-96. Au fost descoperite mai multe morminte în cistă de piatră, aparținând culturii Schneckenberg, faza B. Peste această necropolă din bronzul timpuriu, parțial s-a suprapus un complex ritual din epoca bronzului târziu, cultura Noua.

The Early Bronze Age Tumulary Cemetery in Bardoc (Brăduț, Covasna County)

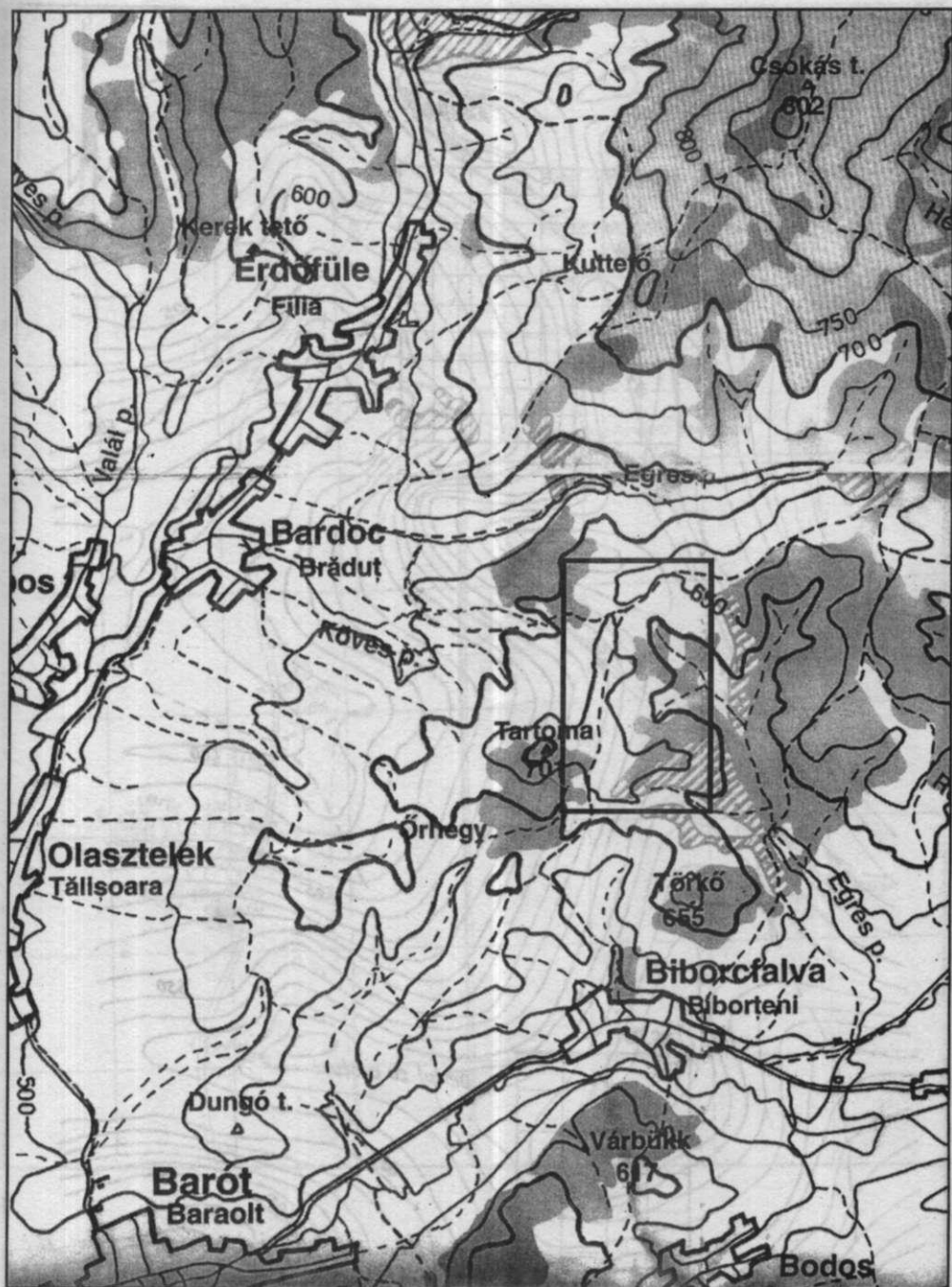
(Abstract)

Between Bardoc and Bibarcfalva (Biborțeni), on the border between the two villages, on the top of „Kerekdomb” and on „Csutakos-tető”, there are several tumuli. The area was dug by the baron Gábor DÁNIEL from Vargyas, in 1867. In the summer of 1994, after 127 years, under the aegis of the Romanian Institute of Thracology, the investigations were undertaken again. A chart and an inventory of all the existent tumuli were made. In the summer of 1995 and 1996, during the archaeological campaigns, the investigation was continued at Bardoc. On „Csutakos-tető” two tumuli were excavated. In both of them stone-boxes were discovered. On „Kerekdomb”, under a tumulus already disturbed in the 19th century, a stone-box (Kistengrab) with a cremated grave, and a frag-

mentary cup, with a handle, were found. These tombs belonged to the late Schneckenberg Culture, and reveal good parallels with the Zsögöd (Jigodin) and the Glina III cultures. On the northern part of „Kerekdomb”, some pottery was discovered that belongs to the early phase of the Noua Culture.

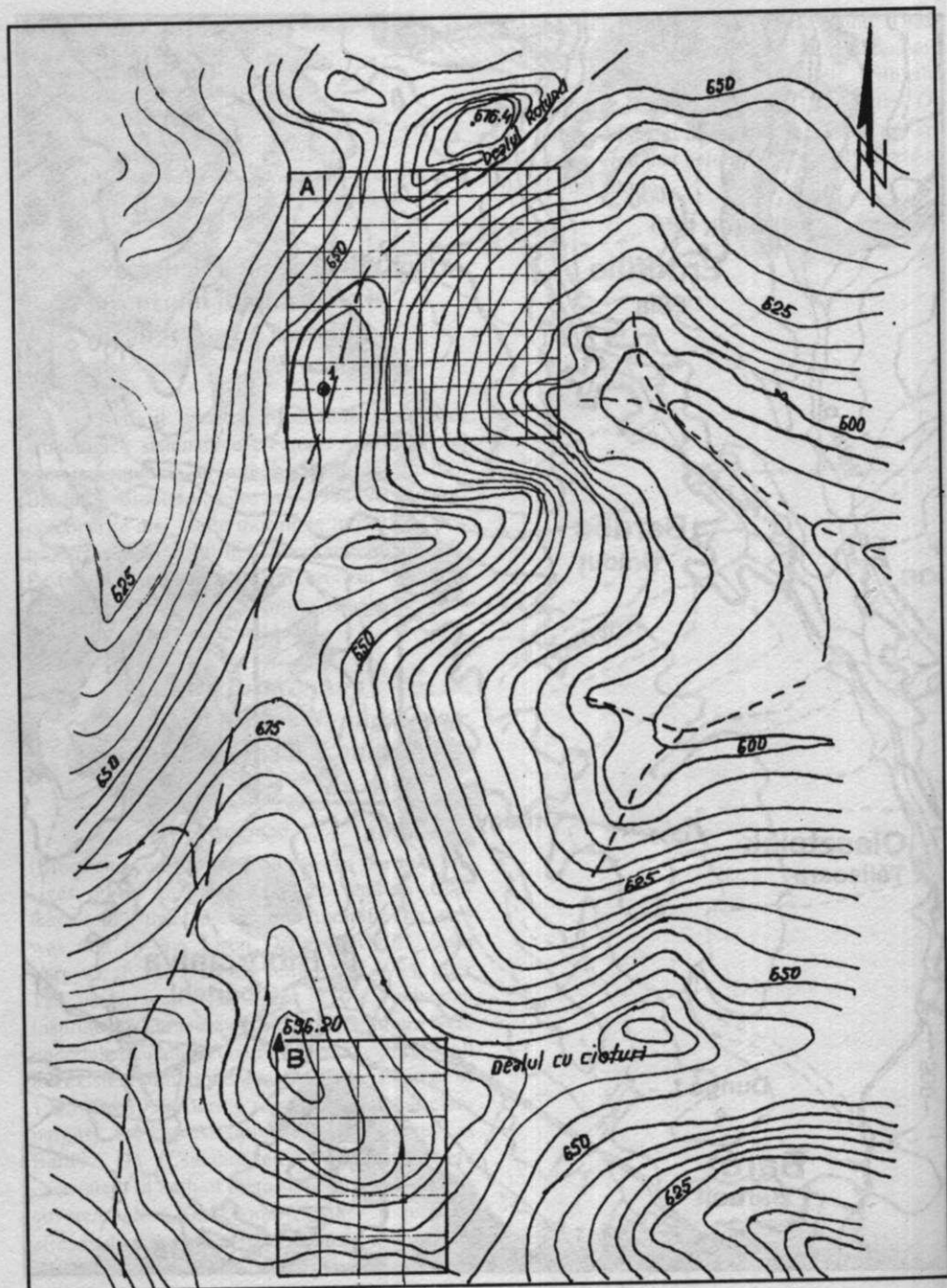

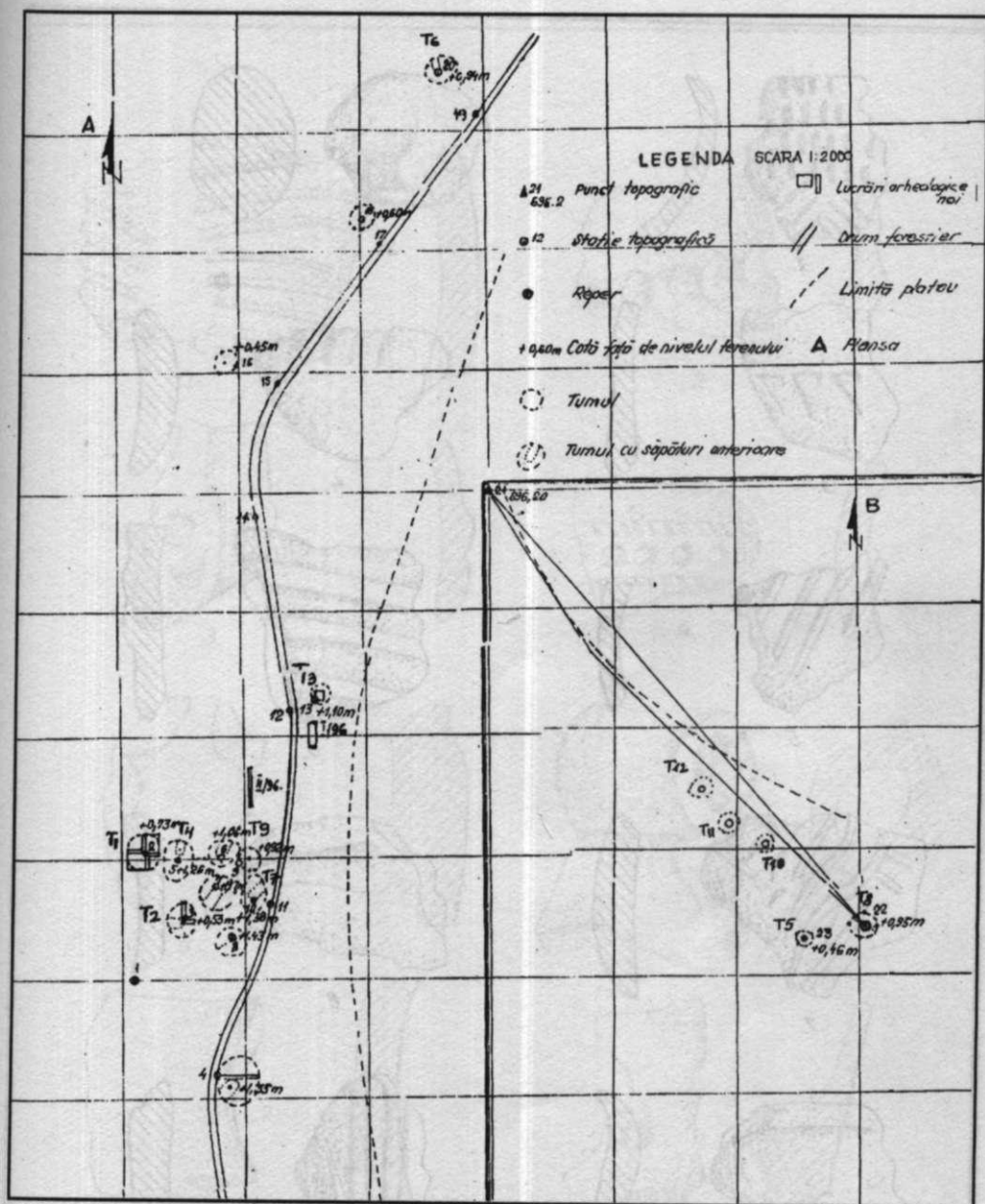

I. ábra A lelőhelyek megjelölése a térképen (Erdővidék, ERFATUR Impex Srl., 1997)

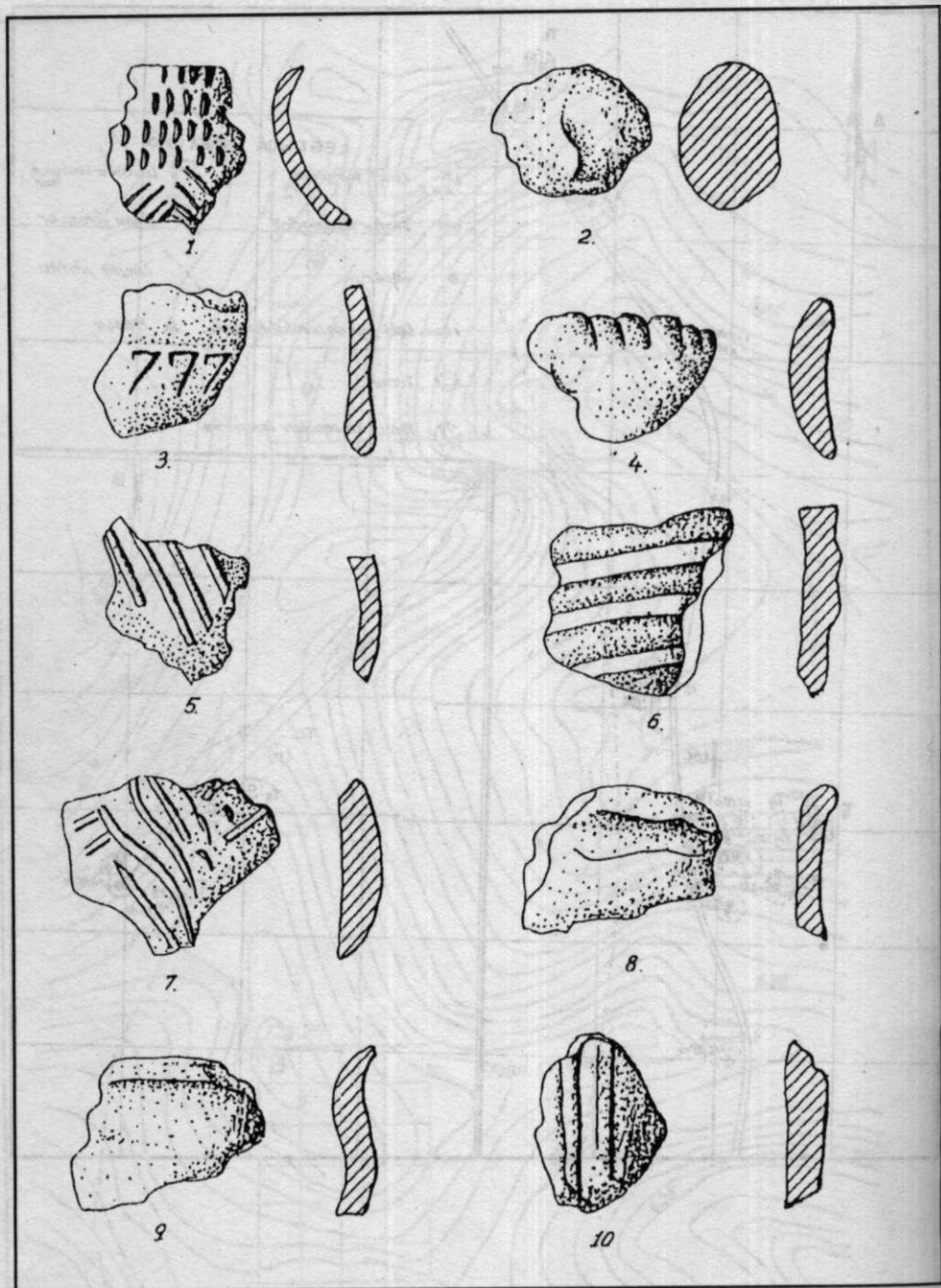

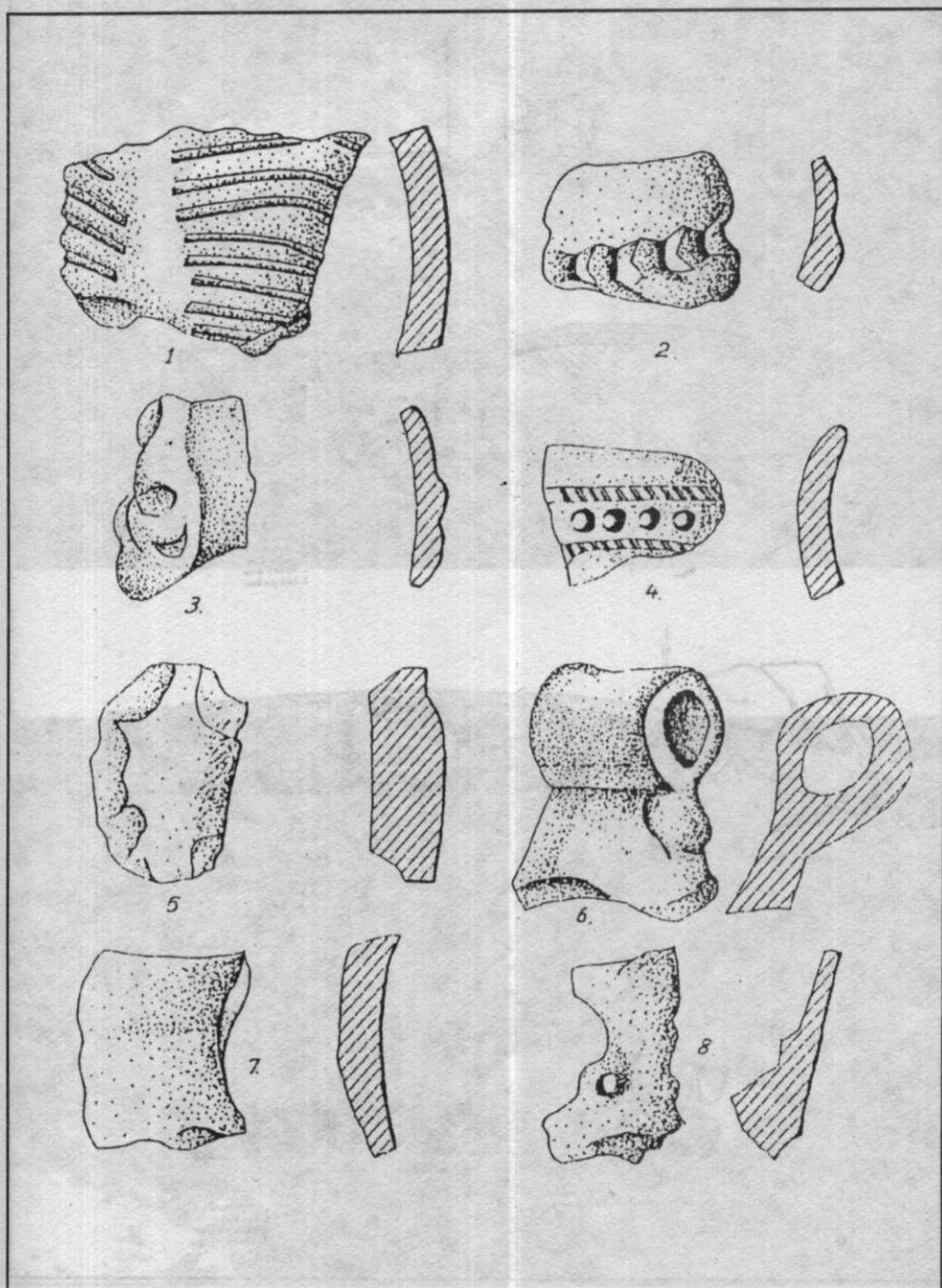

3. ábra Az ásátások alaprajza

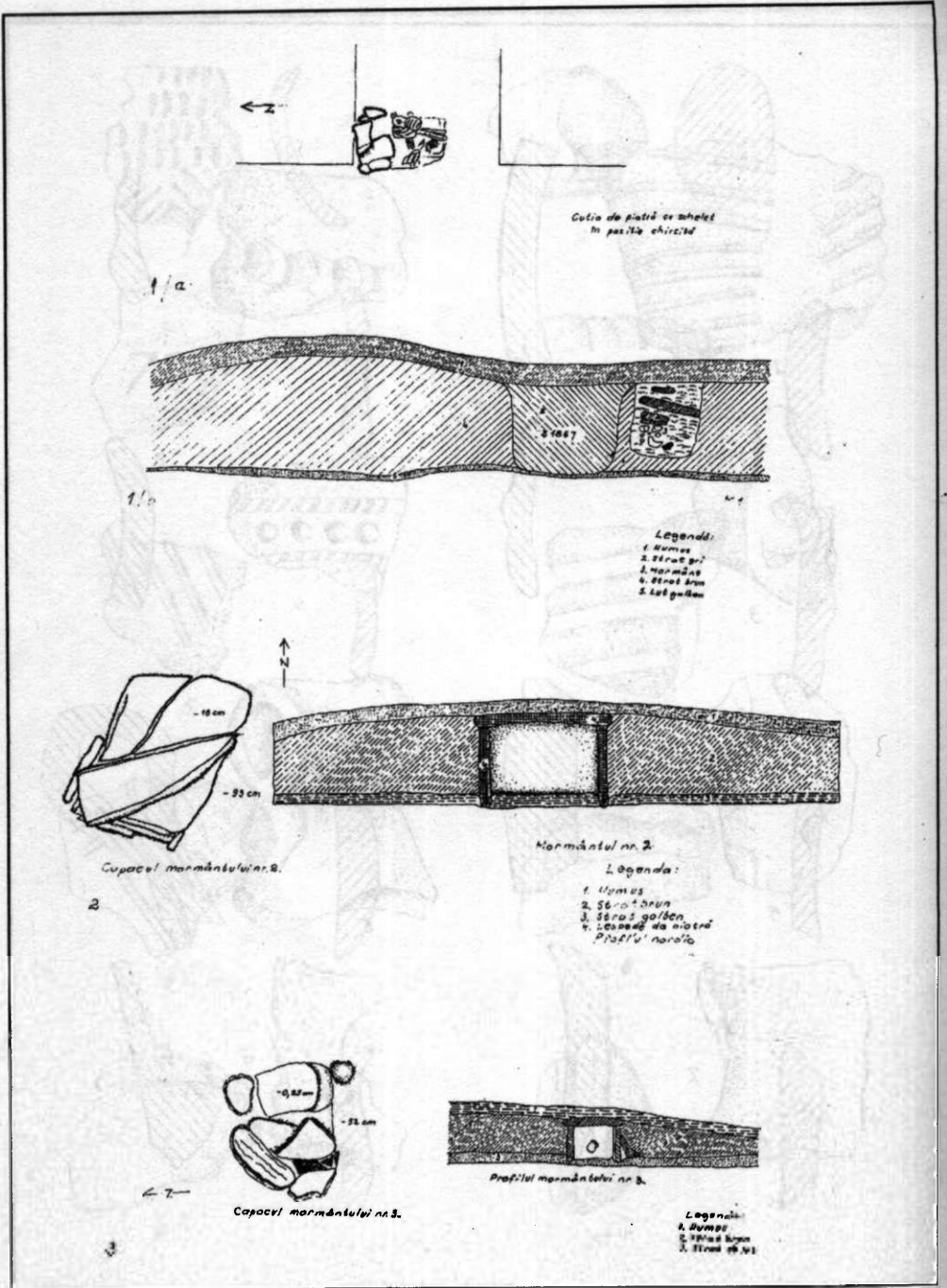

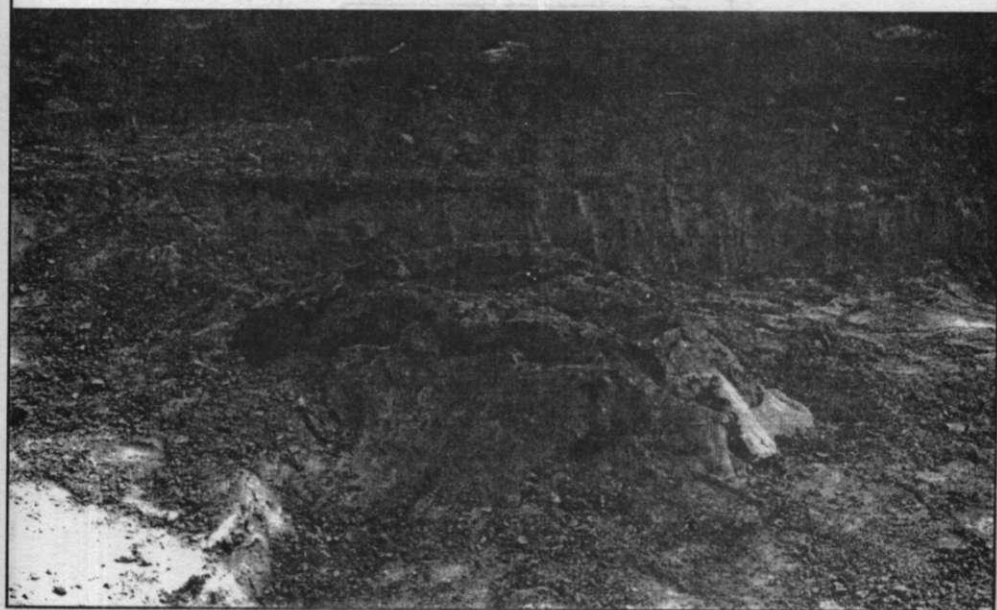
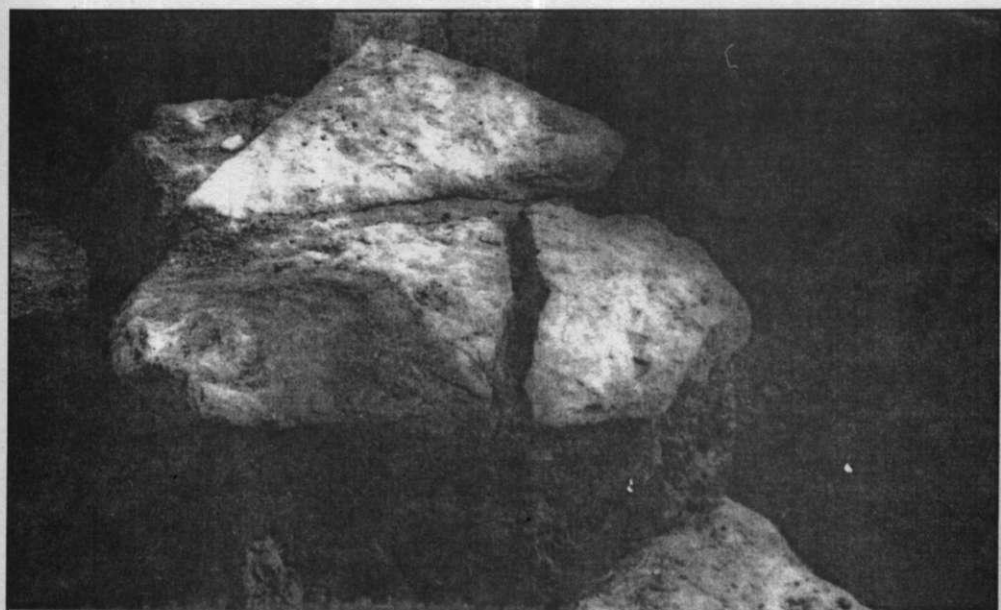

5. ábra Cotofeni típusú kerámia

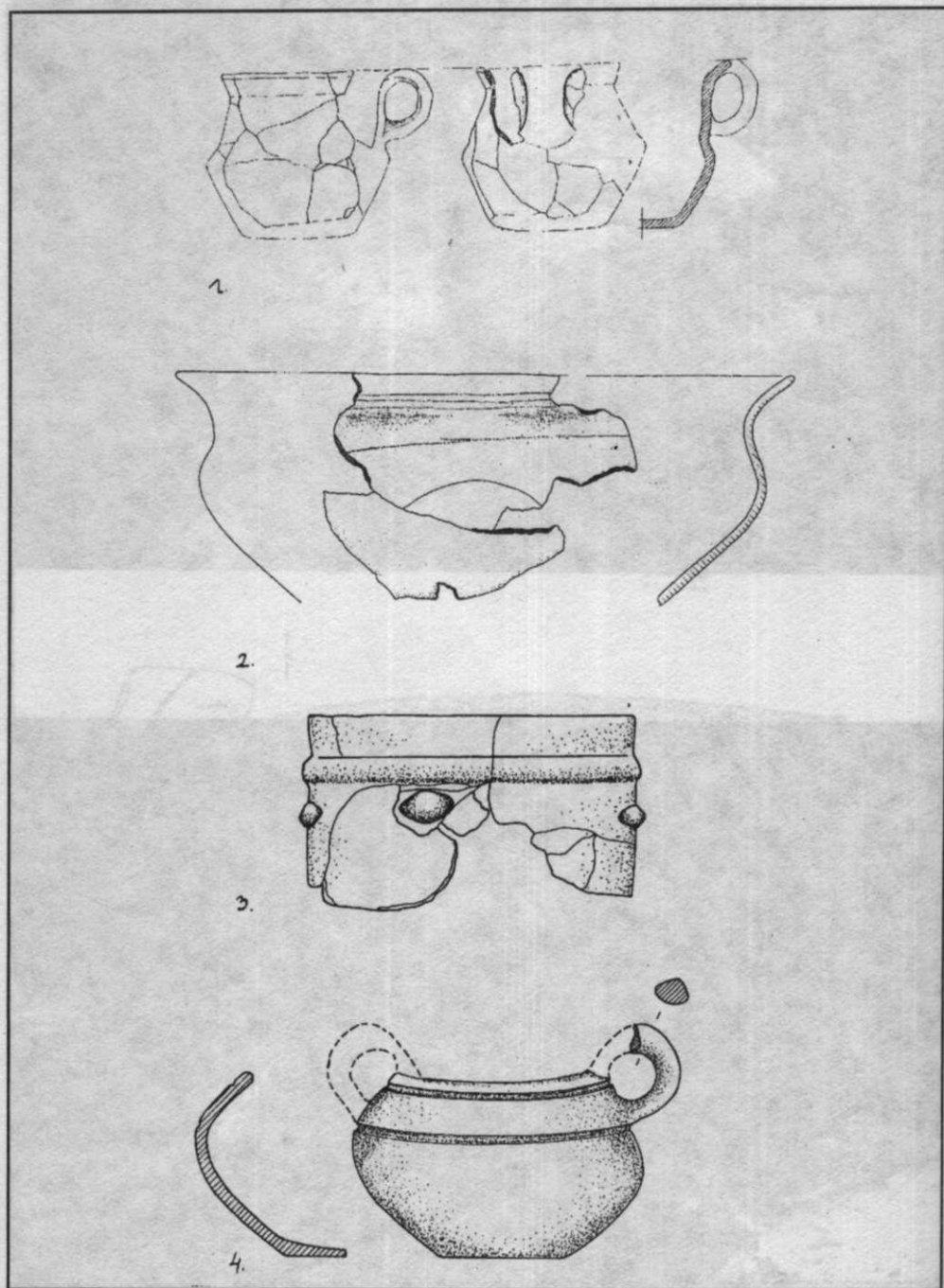

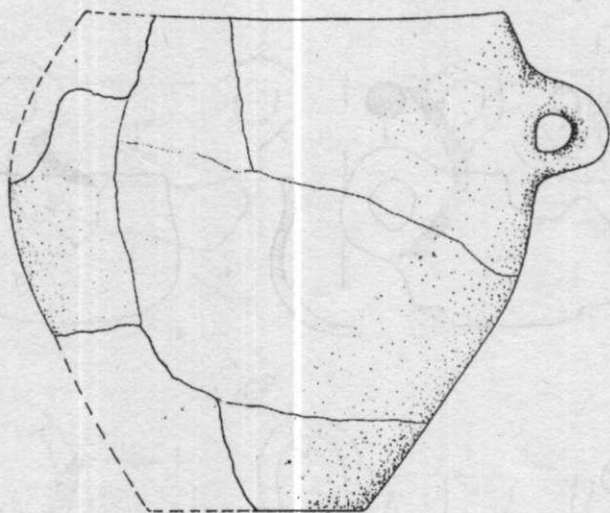

7. ábra A 2-3. sírok fényképe

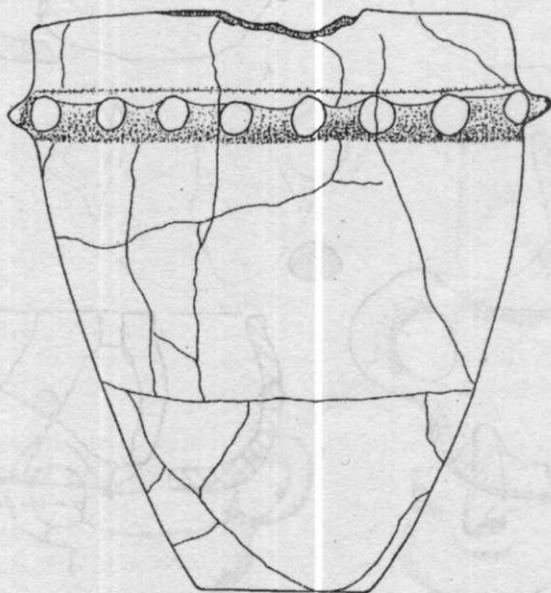

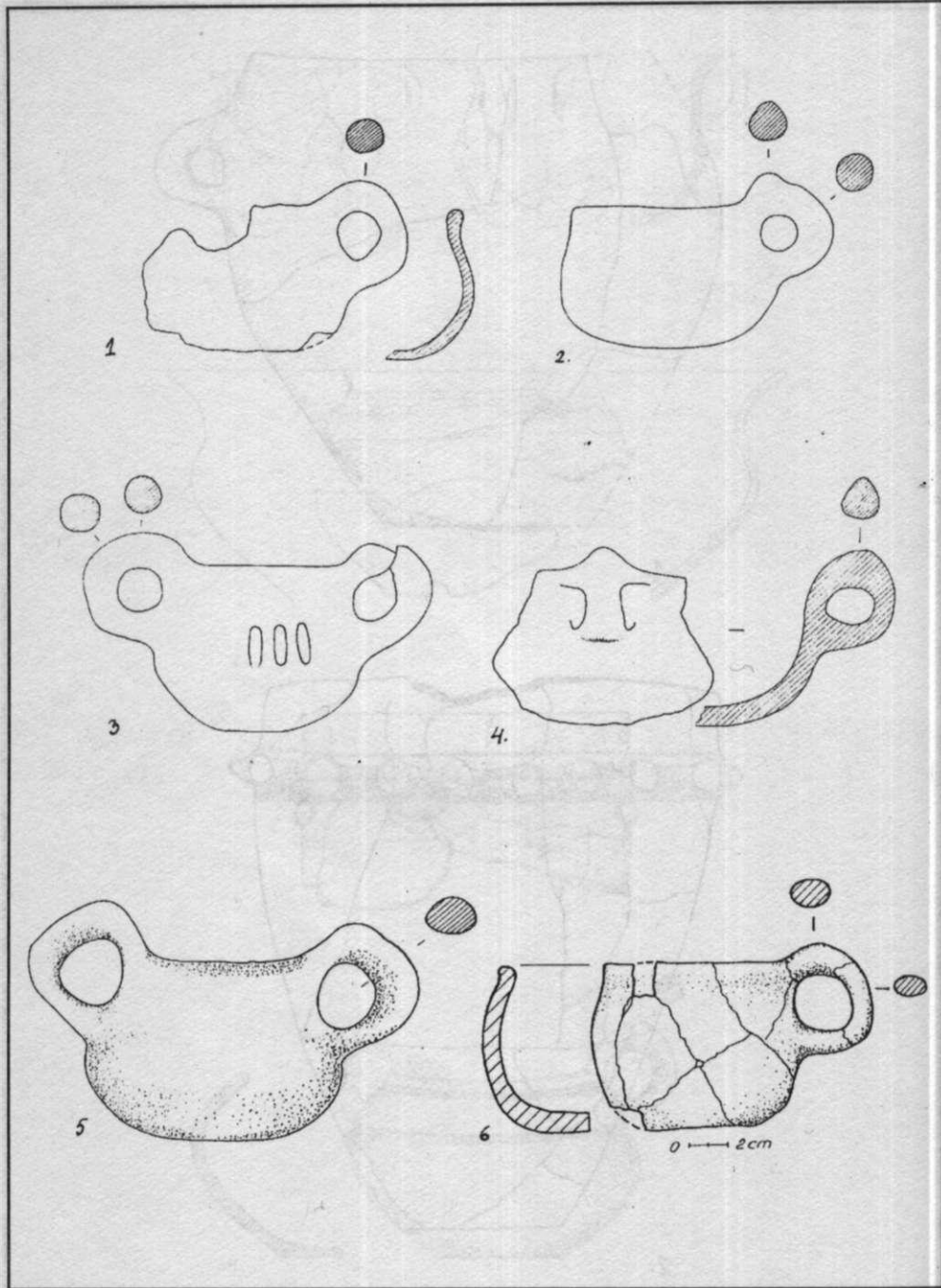

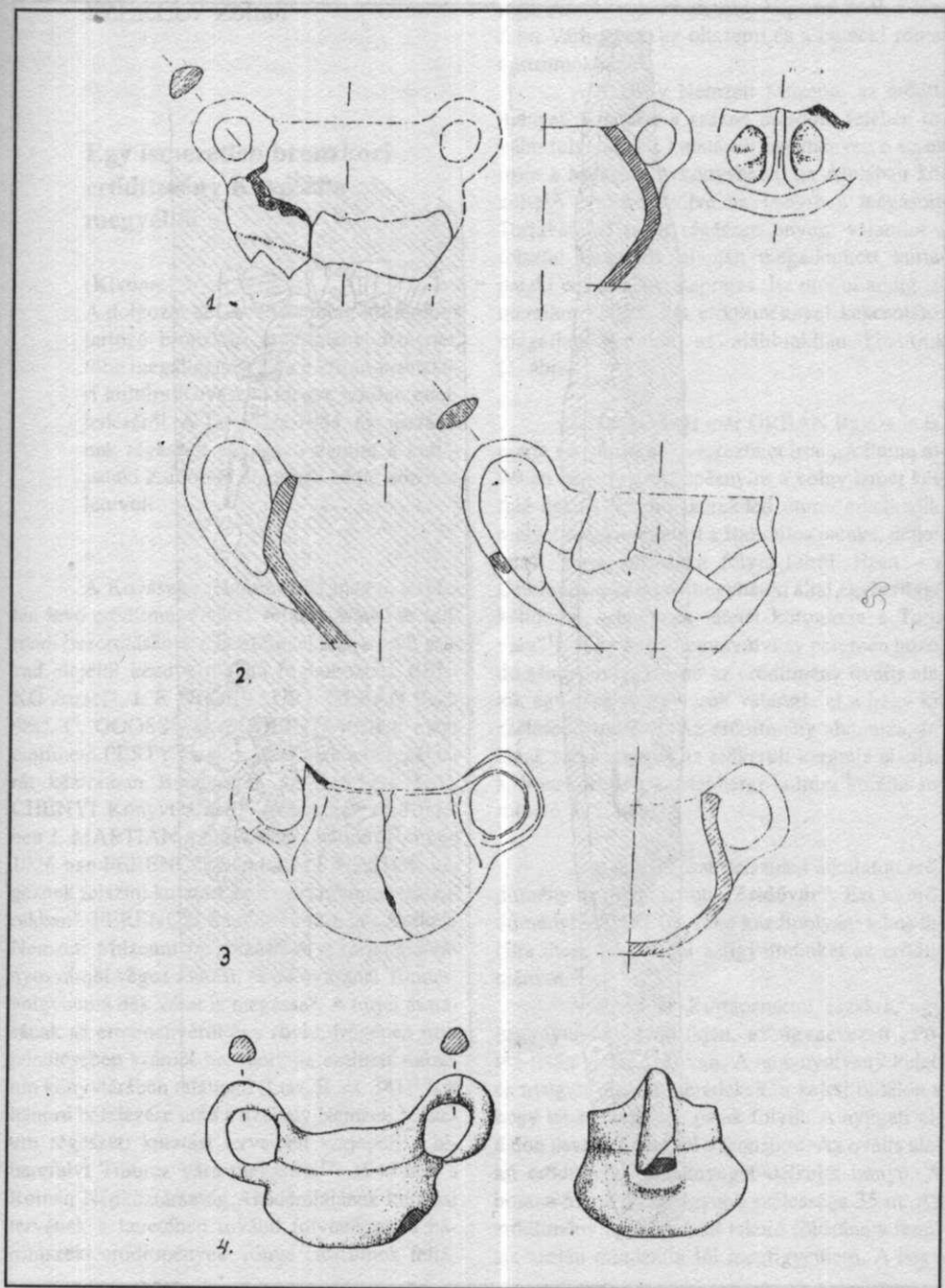
1.

2.

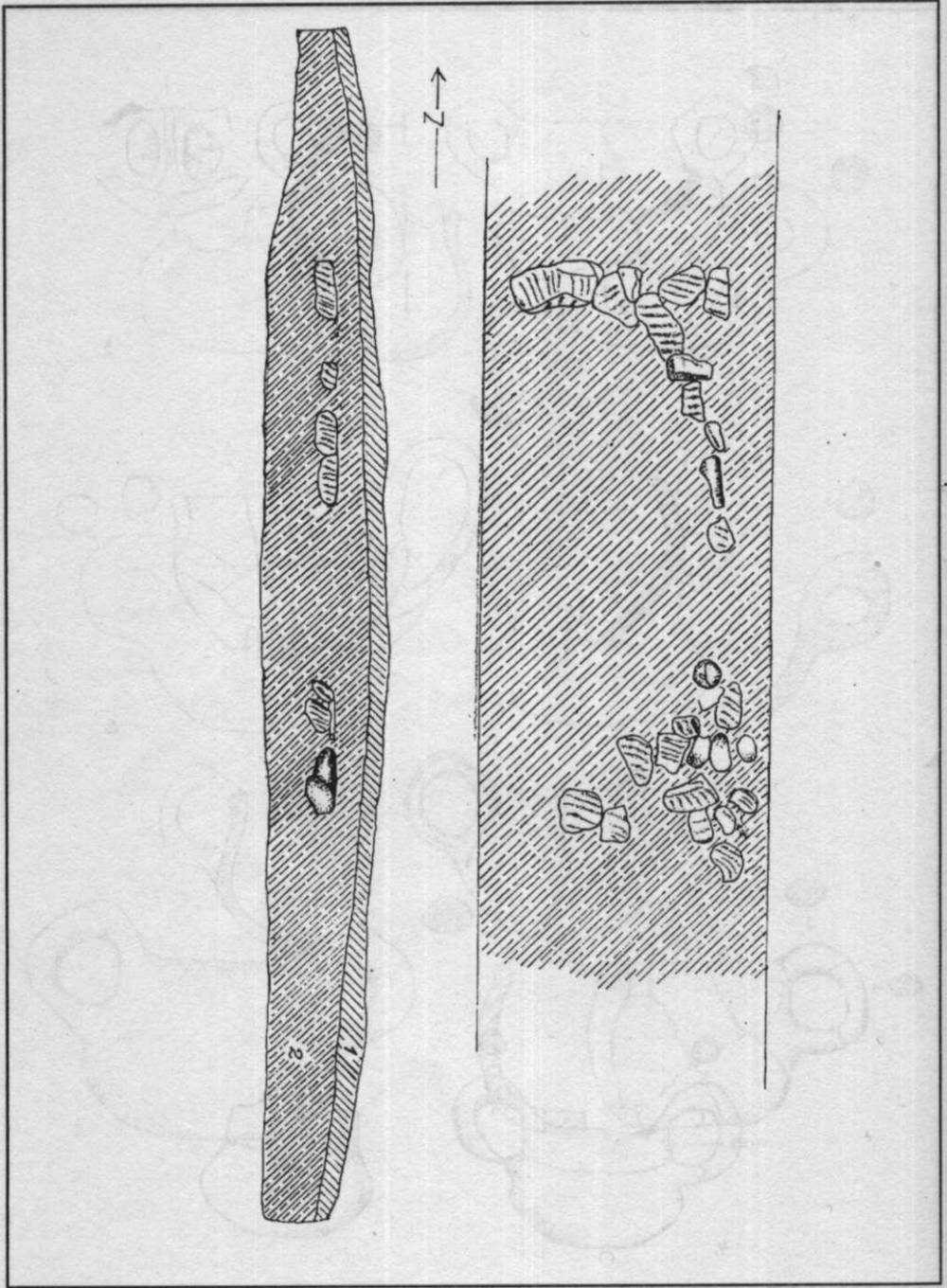

11. ábra Noua kultúrárs edények Bardocról

Egy ismeretlen bronzkori erődítmény Kovászna megyéből

(Kivonat)

A dolgozat két, a Wietenberg-kultúrához tartozó bronzkori erődítményt ismertet, több megállapítást téve e közép-bronzkori kultúra Kovászna megye területi elterjedéséről. A Torjavára 1984. évi ásátásának régészeti anyaga, valamint a kurtapataki Zsidó-vár alaprajza eddig közölten volt.

*

A Kovászna (Háromszék) megye területén levő erődítmény-várak felkutatásával és időrendi besorolásának a kérdésével már a múlt század elejétől kezdve többen foglalkoztak. BENKŐ József¹, J. F. NEGEBAUR², ORBÁN Balázs³, C. GOOSS⁴, O. SCHEINT⁵ mellett megemlíthető PESTY Frigyes is, akinek a helynévtárat kéziratban Budapesten az Országos SZÉCHÉNYI Könyvtár őrzi⁶. Századunk első felében I. MARTJAN a háromszéki várakról⁷, majd 1926-ban FERENCZI Sándor és I. NESTOR végeznek felszíni kutatást az ismert háromszéki várakban⁸. FERENCZI Sándor 1942-ben a Székely Nemzeti Múzeum megbízásából a torjai Bálványosvárnál végez ásátást, és a kovásznai Tündérvölgyben a dák várat is megásssa⁹. A torjai ásátásának az eredményéről egy rövid, frögépen írott jelentésében számol be, mely az említett múzeum könyvtárában található (Ltsz. E. sz. 341)¹⁰. A háború befejezése után a Székely Nemzeti Múzeum régészeti kutatási terveiben szerepelt a bivarcalvi Tiburcz vára megásása¹¹. 1949-ben a Román Népköztársaság Akadémiájának kutatási tervének a keretében tovább folytatódott a háromszéki erődítmények, római castrumok feltá-

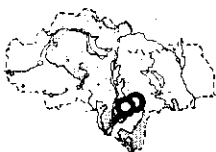
rása. Ásatás volt a bükszádi Vápa-varánál, a lécfalvi Várhegyen, az oltszemi és a berecki római castrumokban¹².

A Székely Nemzeti Múzeum az erődítmények kutatását a század második felében tovább folytatta, s a kutatások eredményeit e sorok írója a Múzeum évkönyvében, az Alutában közölte¹³. Nincs közölve az 1984-ben megásott, Torjavaránál talált régészeti anyag, valamint a felszíni kutatások alapján megállapított kurtapataki erődítmény alaprajza. Ez utóbbi addig ismeretlen volt. E két erődítménnyel kapcsolatos megállapításainkat az alábbiakban közöljük (1. ábra).

1. **Torjavárát** már ORBÁN Balázs is ismerte s a várról a következőket írta: „A Putna tövében néhány ezer lépésnyire a völgy ismét két-felé ágazik, közül kerekded domb emelkedik, melyet északnyugatról a Bakszilos pataka, délkeletről Torja várpataka folyja körül. Ezen – a Csiklonnyal keskeny hegyháton által egybefüggő kétidomú – hegynek tetejét koronázza a Torja vára”¹⁴. A keskeny hegynyúlvány peremén húzódó sánconvonulat szerint az erődítmény ovális alakú, egy sánc és egy árok választja el a hegy kiszélesedő részétől. Az erődítmény alaprajza, falának szerkezete és az előkerült kerámia alapján a bronzkorba, a Wietenbergi kultúra körébe sorolható¹⁵ (2. kép).

2. A másik, csak felszínen átkutatott erődítmény az úgynevezett „Zsidóvár”. Ezt az erődítményt WINKLER Imre kézdipolyáni lakos találta meg, s hívta fel a figyelmünket az erődítményre.

A Zsidóvár Kurtapataktól északra, egy hegynyúlvány fennsíkján, az úgynevezett „Pólya-tetőn” (1022 m) van. A hegynyúlvány keleti és nyugati oldalai meredek, a keleti oldalon a hegy lábánál egy kis patak folyik. A nyugati oldalon ösvény vezet fel a fennsíkra. Az ovális alakú erődítmény északnyugat-délkelet irányú. A hossza 61 m, a legnagyobb szélessége 35 m. Az erődítmény egykori falát takaró földsánc a fennsík szélén mindenütt jól megfigyelhető. A hegy

nyúlványt egy mély árok és egy kimagasló sánc választja el a hegy többi részétől (3. ábra). A felszíni kutatás alkalmával bronzkori, Wietenbergi kultúrára jellemző edénytöredékek kerültek elő. Az erődítmény helyszínrajzát TÓTH László topográfus készítette el.

A kurtapataki Zsidóvárat még ORBÁN Balázs sem említi¹⁶. Az erődítmény, éppúgy mint a Torja vára, az úgynevezett nyugati „Schlackenwall-salak, földsánc” várak típusát mutatja. Ezen a két bronzkori erődítményen kívül még két ilyen erődítmény ismeretes Kovászna (Háromszék) megye területéről. Az egyik Lemhény (Lemnia) falutól keletre, a Lemhény pataknek egyik mellékvölgyében emelkedő hegyen van, mely „Várhegy” néven ismeretes. A második erődítmény Szárazpatak (Valea Seacă) határában, a Kászon patakának a völgyében, a „Cece” nevű hegyen van, melynek földsáncára a La Tène korban egy kőfallal megerősített vár épült¹⁷.

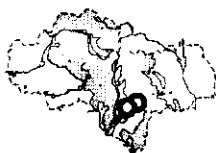
A Wietenbergi kultúra hordozói a középső bronzkorban Háromszék területét is lakták. Településeik az Olt, a patakok magas teraszán és a mai megyehatár közvetlen szomszédságában még barlangban is (a vargyasi Almási-barlang) előfordulnak. Hegynyúlványokon épített erődítményeiket kövekből összerakott fállal (Csuklyánvár) vagy földsáncsal vették körül (Torja vára). Nem lehetett megállapítani, hogy a két építési technika közt van-e időbeli különbség, vagy egyidőben alkalmazták mindkettőt. A várakban talált kerámia a Wietenbergi kultúra fejlett szakaszára mutat, de nincs kizárva a kultúrának az utolsó fejlődési fázisa sem. Az erődítmények építése összefüggésbe hozható a Kr. e. II. évezred második felében Közép-Európában történt népmozgalommal, mely éreztette hatását Délkelet-Erdélyben is¹⁸. Itt első sorban számolni kell a Közép-Európából kiinduló pásztortörzsek, valamint a „halomsíros” kultúra hordozóinak a támasaival¹⁹.

A kutatások mai állása szerint az eddig megtalált települések (Sepsiszentgyörgy–Bedeháza²⁰, Gémvára a Debrén patak teraszán²¹, Bibarcafalva és Barót között, a Dungó patak mellett²²), valamint a Torja község „Vármegeye” ne-

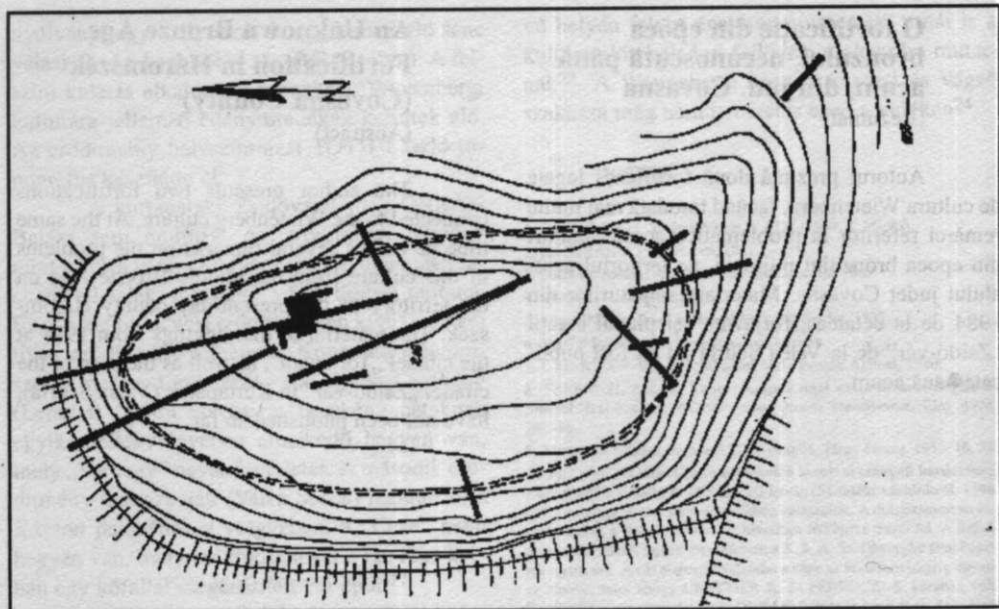
vő helyén feltárt égetéses urnatemető urnái is a kultúra előrehaladott fejlődési szakaszára mutatnak²³. A Wietenbergi kultúra kezdeti és végső szakasza még nem ismeretes ezen a vidéken²⁴.

Jegyzet

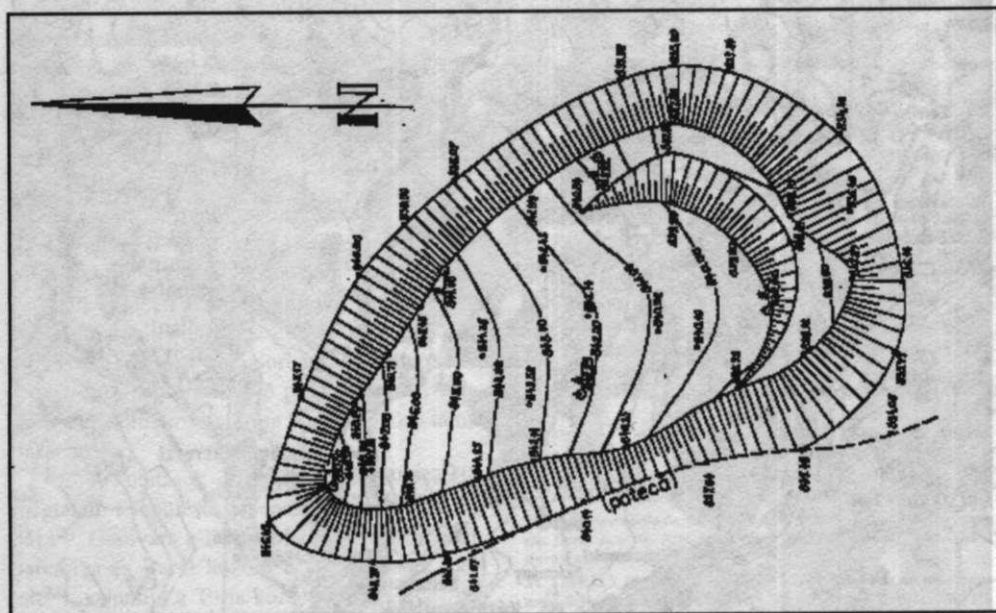
1. BENKŐ József. Transsilvania, I. 1777 (1834, 2. kiadás).
2. NEGEBAUR, J. F. Dacien, 1851.
3. ORBÁN Balázs. A Székelyföld leírása... III. 1869.
4. GOOSS, C. Chronik, 1867.
5. SCHEINT, D. Das Land und Volk der Sekler, 1833.
6. NAGY Balázs néprajzkutató szíves közlése.
7. I. MARTIAN. Repertoriul arheologic pentru Ardeal, 1920.
8. FERENCZI, Sándor. Raport asupra unei excursii arheologice în județul Trei-Scaune. ACML. Secția pentru Transilvania, Cluj. 1928. 242–46.
9. Almanah. Muzeul Regional Sf. Gheorghe. Târgu Mureș. 1955. 16, 36.
10. FERENCZI Géza (Újabb adatok a moldvai csángók kérdéséhez, Korunk 1990/3, 380.) és FERENCZI István (Sóvidéki várainkról. 1994. 121.) megjegyzéseire a következőkben válaszolok. A dolgozatomban közölt várakat, a Bálványosvárat is hivatásos térképész mérte fel. A Bálványosvárról közölt rajzok megfelelnek a S. S. A. Sf. Gheorghe által készített rajzoknak. A vár alaprajza valamint a képe az ásátásom idejéig ugyanaz maradt, mint ahogy CRETIER K. és FERENCZI S. korában volt. Egyébként a vár alaprajzát már ORBÁN Balázs is közli (i.m. 86). Amit FERENCZI Sándortól és CRETIER Károlytól felhasználtam, azoknál feltüntettem a szerzőket (9/3–4. ábra). Erre megvan a saját kéziratom. Szerkesztői-nyomdai figyelmetlenség miatt nem tüntették fel. Hasonló figyelmetlenségre súlyosabb példa, hogy a gidófalvi ásátásom metszetrajzánál a magyarázó szöveget egyszerűen kihagyták (Aluta VIII–IX. 1976–77. 33–34. 1–2. ábra). A dolgozatomban kezdetben közlöm FERENCZI Sándor ásátásának a megállapításait pontokba szedve. Az ásátásom eredményeit ezután, külön írom le. Az ásátásom megkezdése előtt levélben kerestem meg FERENCZI Istvánt, hogy közölje, hogy mi van a Kolozsvárra szállított anyaggal, mert ez a Székely Nemzeti Múzeum tulajdonát képezi, mivel FERENCZI Sándor ásátásainak költségét is a múzeum biztosította.
11. Almanah. Târgu Mureș. 1955. 14–16.
12. CIV. I. Anul 1950. 115–125.
13. SZÉKELY, Zoltán. Contribuții la problema fortificațiilor... Aluta 1976–1977. 52–110.
14. ORBÁN Balázs. I.m. 90–91.
15. SZÉKELY, Zsolt. Unele probleme ale epocii bronzului târgu în sud-estul Transilvaniei. ACTA – 1997. I. k. Sepsiszentgyörgy. 1998
16. ORBÁN Balázs. I.m. 114.
17. SZÉKELY, Zoltán. Cetăți în epoca bronzului în județul Covasna. Aluta XII–XIII. 1981. 22–30.
18. Erdély rövid története. Budapest, 1989. 17.
19. SZÉKELY, Zoltán. Cultura mormintelor tumulare în sud-estul Transilvaniei. SCIVA I. t. 28. 1977. 125–127.
20. HOREDT, Kurt. Așezarea de la Sf. Gheorghe – Bedeháza. Mat. II. 1956. 18–19.
21. SZÉKELY, Zoltán. Cercetări arheologice la Sf. Gheorghe Gémvára – Avasfalja (Cetatea Cocorului). Mat. V. 1959. 709–722.
22. SZÉKELY, Zsolt. Contribuții la răspândirea cărucioarelor de lut în sud-estul Transilvaniei. Aluta XVII–XVIII. 1985–1986. 189–191.
23. Idem. Necropola de incineratie în urne de la Turia, județul Covasna. Cerc. Arh. în Aria Nord-Tracă. Inst. Român de Tracologie I. București. 1995. 127–146.
24. SZÉKELY, Zoltán. Contributions a la connaissance du développement de la civilisation Wietenberg. Dacia. N. S. XV. 1971. 307–318;

2. ábra Torjavárának alaprajza az 1984. évi ásátás alapján (1:1135)

3. ábra A kurtapataki Zsidóvár felszíni alaprajza (1:1000)

Zsolt SZÉKELY
Botond BARTÓK
Zs. Loránd BORDI

Așezarea culturii Wietenberg de la Albiș, com. Cernat (jud. Covasna)

(Rezumat)

În vara anului 1998, în timpul restaurării bisericii reformate din Albiș specialiștii Muzeului Național Secuiesc au aflat de descoperirea unui sit arheologic în locul numit „grădina lui CSISZÉR”, din localitate, cu ocazia construirii unei locuințe. Pe baza materialului ceramic adunat s-a putut constata că situl aparține epocii bronzului mijlociu, perioada terminală a fazei Wietenberg II.

*

Satul Albiș, situat într-o vale laterală a Râului Negru, la poalele Munților Bodoc, până-n prezent n-a figurat în literatura arheologică de specialitate. În afara unui topor cu brațe în cruce¹ și a unei linguri din lut ars², care au ajuns în colecția Muzeului Național Secuiesc, se mai păstrează o cană din eneolitic, în colecția muzeului Colegiului BETHLEN din Aiud³.

În vara anului 1998, cu ocazia cercetărilor arheologice cu caracter de salvare, întreprinse la biserica reformată din Albiș, colectivul Muzeului Național Secuiesc a întreprins periecheze în perimetrul localității. Din discuțiile purtate cu zilierii care au participat la cercetările arheologice de la biserica reformată, a reieșit că în cursul lunilor iunie-iulie a anului 1998, în locul denumit „grădina lui CSISZÉR” („CSISZÉR-kert”), cu ocazia efectuării unor lucrări de excavație, au apărut mai multe fragmente ceramice și vase întregibile, care au fost colectate de un pasionat colecționar local, Lehel BOD care le-a adăpostit în cadrul „muzeului” propriu din localitate.⁴

Așezarea se află la cca. 600 m nord-est de biserica reformată, la poalele unui deal, unde prin lucrări de excavație s-a obținut un profil înalt de 4,5 m, în cadrul căruia au fost observate mai multe nivele de locuire, urme de gropi și de locuințe, cu un strat gros de arsură – la nivelul locuințelor. Acest strat de cultură, surprins pe latura estică a amplasamentului continuă și în perețele sudic și cel nordic. Trebuie menționat că prin lucrările de excavație nu s-a ajuns încă la stratul de argilă nederanjat. Din cauza lucrărilor de construcție nu s-a putut obține un desen stratigrafic, situație ce impune efectuarea unor cercetări sistematice în viitor.

Materialul ceramic colectat a ajuns în patrimoniul Muzeului Național Secuiesc.

Încadrarea culturală și cronologică a acestei așezări, în lipsa observațiilor stratigrafice, poate fi făcută pe baza ceramicii descoperite.

Luând în considerare compoziția pastei, arderea, gradul de finisare al suprafețelor și realizarea ornamentelor, distingem două categorii ceramice: grosieră și semigrosieră.

Ceramica grosieră deține ponderea mai mică. Se caracterizează printr-o pastă cu nisip și pietricele și este aspră la pipăit. Arderea este bună, nelipsind însă și materialul ceramic slab ars. Culorile predominante sunt cenușiu-închis, cenușiu-albicios și brun.

Ornamentarea este destul de săracă, constând din brăuri alveolate (Fig. 1/2, 2/2), sau cu impresiuni, cu cerculețe, (1/1.) sau boabe (6.). Referitor la forma vaselor, putem distinge diferite tipuri de oale, cu buza răsfrântă în afară (1/1, 3/2, 5/1–2.), sau dreaptă (6.).

Ceramica semifină este bine reprezentată. În pasta vaselor s-a folosit ca degresant nisip cu bob mare, uneori cu pietricele. Suprafața vaselor este netedă, uneori lustruită și acoperită cu slip.

Dintre formele ceramice ale acestei categorii se pot identifica farfuria (2/2, 3/1.), diferite tipuri de oale (2/1, 3/2, 4/2, 5.) și castroane de diferite dimensiuni, ornamentate cu caneluri.

În componența acestui material ceramic domină elementele ornamentale caracteristice pentru faza a II-a a culturii Wietenberg, conform stratigrafiei de la Derșida⁵. Lipsesc motivele

geometrice și cele meandrice, caracteristice pentru faza a III-a de dezvoltare a acestei culturi. Majoritatea a formelor le întâlnim în așezările culturii Wietenberg din centrul și sud-estul Transilvaniei, ca de exemplu: vasul nr. 1/1. are analogii în materialul descoperit la Cicău⁶ și la Sibîșeni⁷, cel de pe fig.3/1. este cunoscut de la Ciceu Corabia⁸ și de la Merești „Almășani”. Ceașca nr. 1/5. este bine cunoscută în mediul Wietenberg de la Chintelnic⁹, iar nr. 2/5. de la Sf. Gheorghe „Eprețet”¹⁰.

În cadrul acestui material ceramic figurează și unele vase cu pastă zgrunțuroasă de culoare sură, care reprezintă trăsături atipice pentru această perioadă. La nivelul cunoștințelor noastre actuale, nu le putem încadra în nici o cultură din epoca bronzului. Pentru o încadrare cronologică mai justă a acestor vase, așezarea de la Albiș trebuie sistematic cercetată.

Pe baza materialului ceramic existent până-n prezent, așezarea se poate încadra în cultura Wietenberg, sfârșitul nivelului II., conform stratigrafiei de la Derșida.

Note

1. TÉGLÁS G., AÉ. 33, 1913, 306; ROSKA M., Közl. 2, 1942, 25; id. Rep., 12, nr. 14.; POPESCU, D., *Bronzezeit*, 29, (il); BERCIU, D., R. Arhivelor, 5.1, 1942, 25; SZÉKELY Zs., *Bronz*, 73; Rep. Arh. Jud. Covasna, Sf. Gheorghe, 1998, 69.

2. NAGY G., SZNMÉ, 1, 1890, 52; ROSKA M., Rep., 12, nr. 14; Rep. Arh. jud. Covasna, Sf. Gheorghe, 1998, 69.

3. ROSKA M., Rep. 1942, 12.

4. Și prin această cale aducem mulțumirile noastre colegilor B. BARTÓK și Zs. L. BORDI, pentru amabilitatea lor, că ne-au pus la dispoziție materialului arheologic colectat.

5. CHIDIOȘAN, N., *Contribuții la istoria tracilor din nord-vestul României*, Oradea, 1980, Fig. 4.

6. BOROFFKA, Nikolaus G.O., *Die Wietenberg-Kultur. Ein Beitrag zur Erforschung der Bronzezeit in Südsteuropa*, Teil. 1-2, Band 19, 1994, Bonn, Pl. 49/11.

7. *Idem*, Pl. 124/4.

8. *Idem*, Pl. 53/6; 92/7.

9. *Idem*, Pl. 36/1.

10. *Idem*, Pl. 118/1.

Az albisi (Kovászna megye) Wietenberg-kultúrárs település (Kivonat)

1998 nyarán, az albisi református templom restaurálása közben a Székely Nemzeti Múzeum munkatársainak tudomására jutott, hogy a falu területén, a „CSISZÉR-kertben”, a ház alapozási munkálatai során egy őskori település került elő. Az összegyűjtött kerámiaanyag alapján megállapítható, hogy egy középbronzkori települést vágtak át, amely a Wietenberg-kultúra II. szakaszának a végére datálható.

The Wietenberg-Type Settlement in Albiș (Albis), Covasna County (Abstract)

In the summer of 1998, during the restoration of the present church in Albiș, the researchers of the Székely National Museum learned that on the territory of the village, in the „CSISZÉR Garden”, while digging the foundation of a house, an ancient settlement was discovered. On the basis of the collected ceramics it can be stated that it is a settlement of the middle bronze age, which can be put to the end of the second phase the Wietenberg-culture.

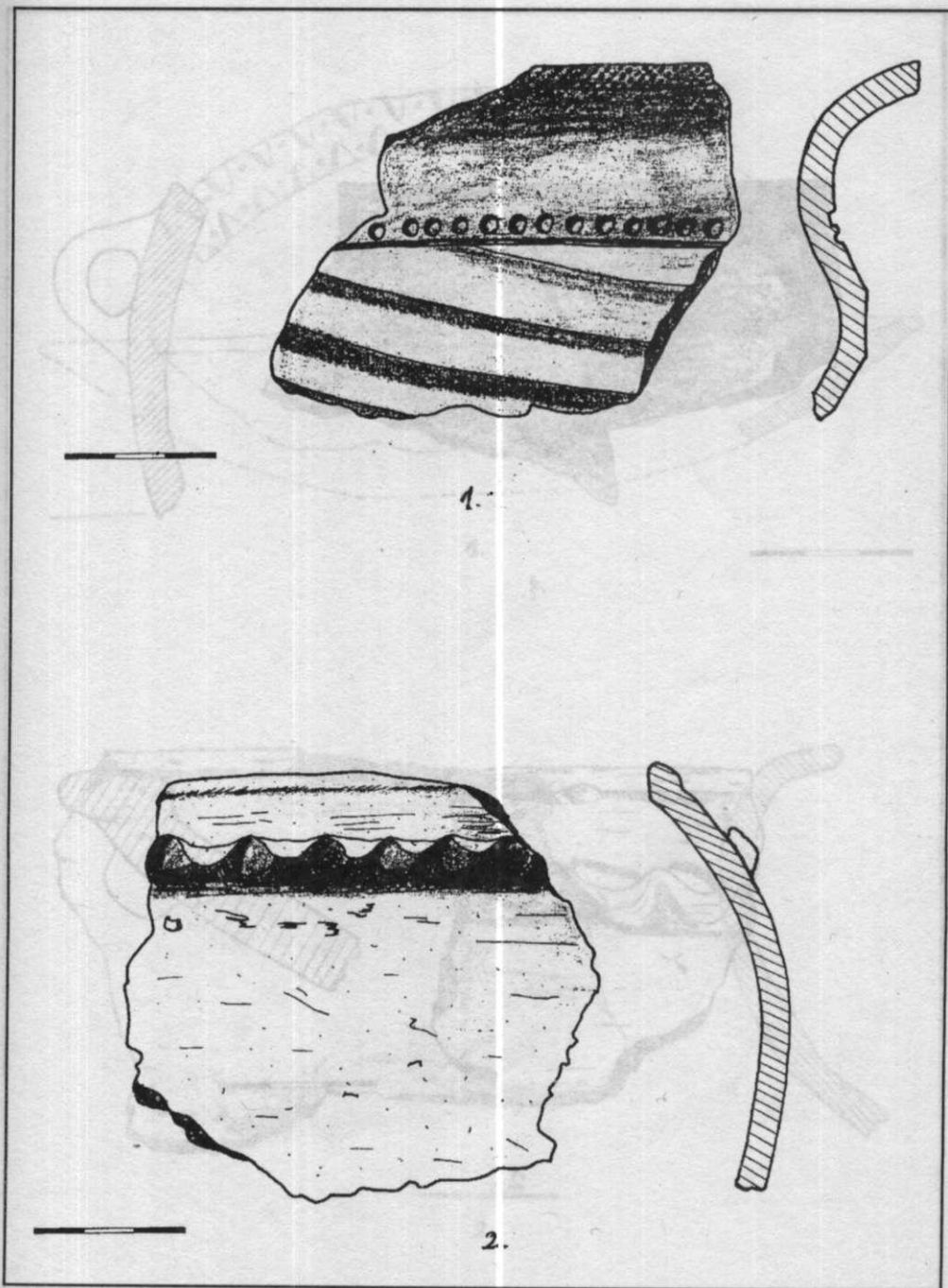
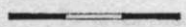
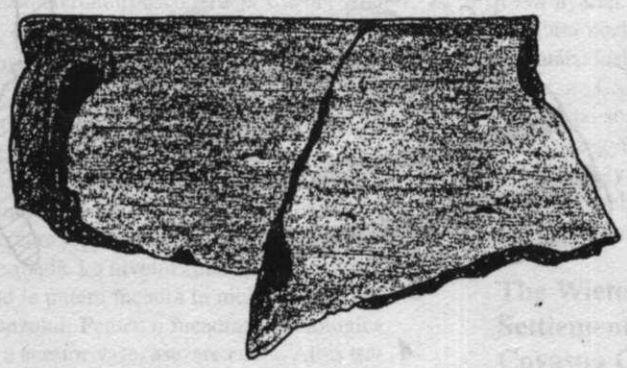
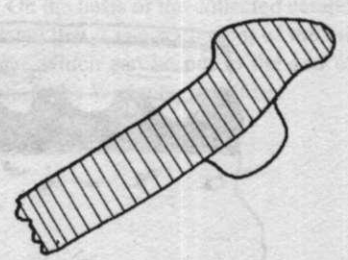

Figura 1.

1.

2.

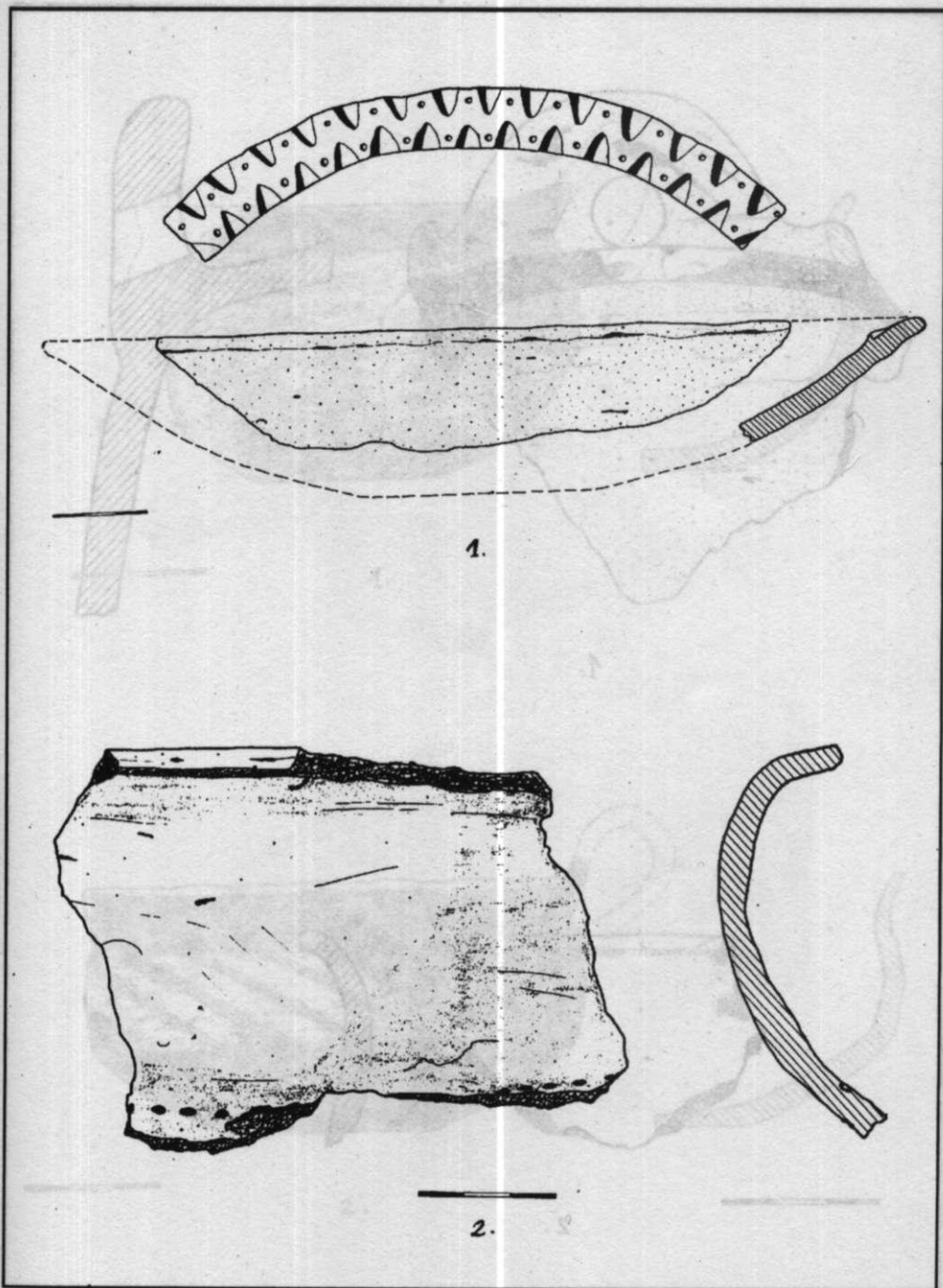
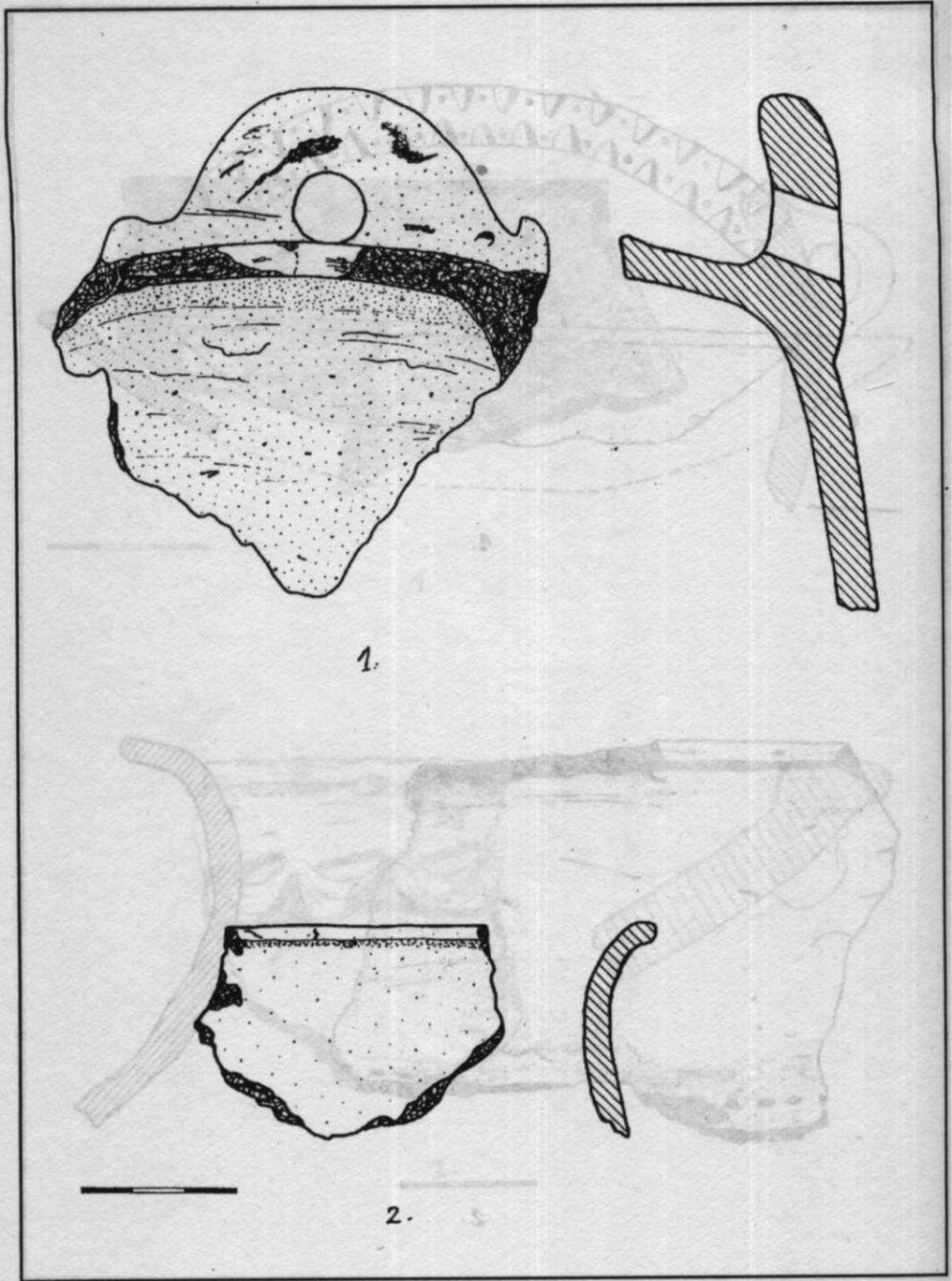

Figura 3.

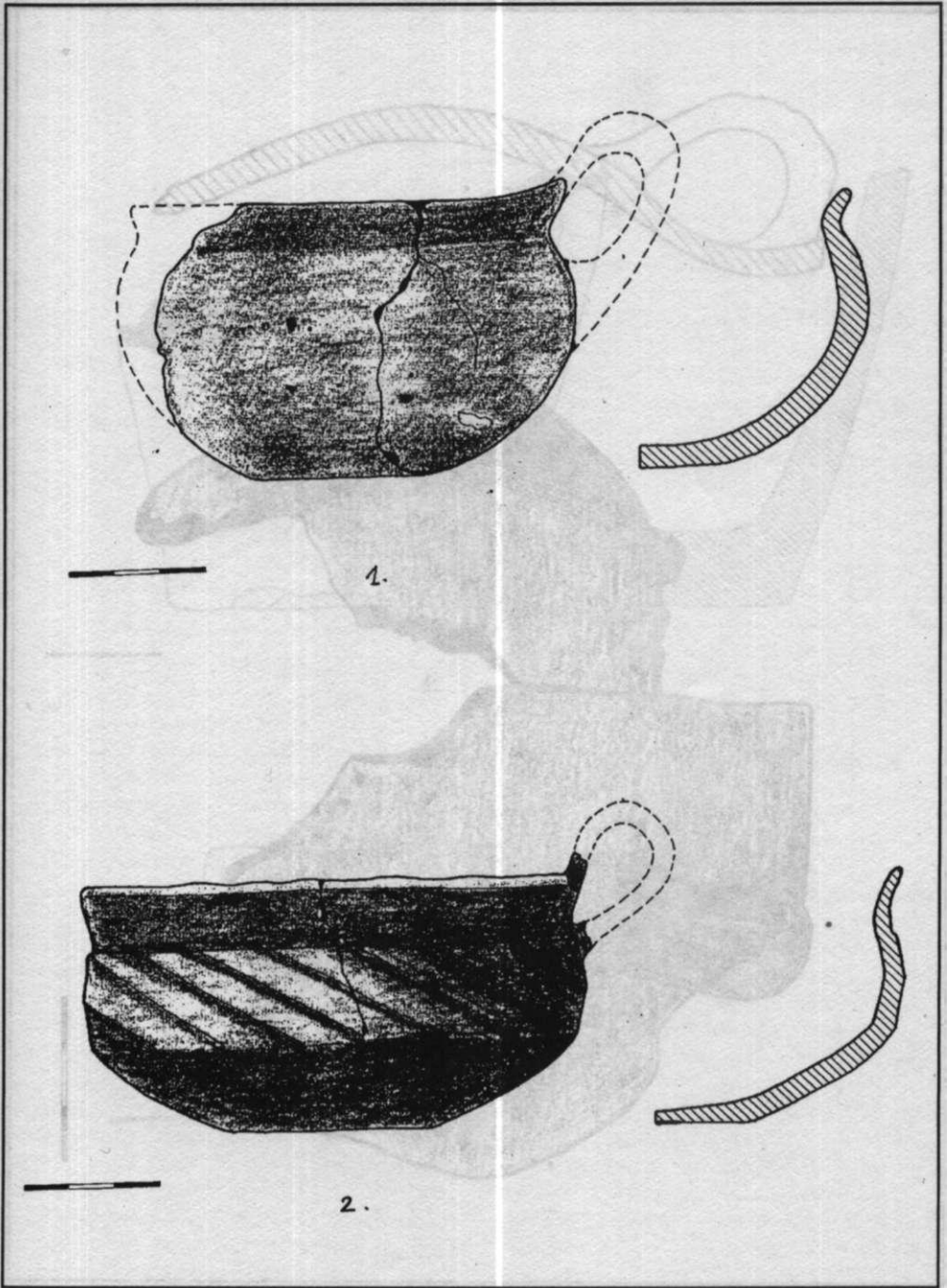
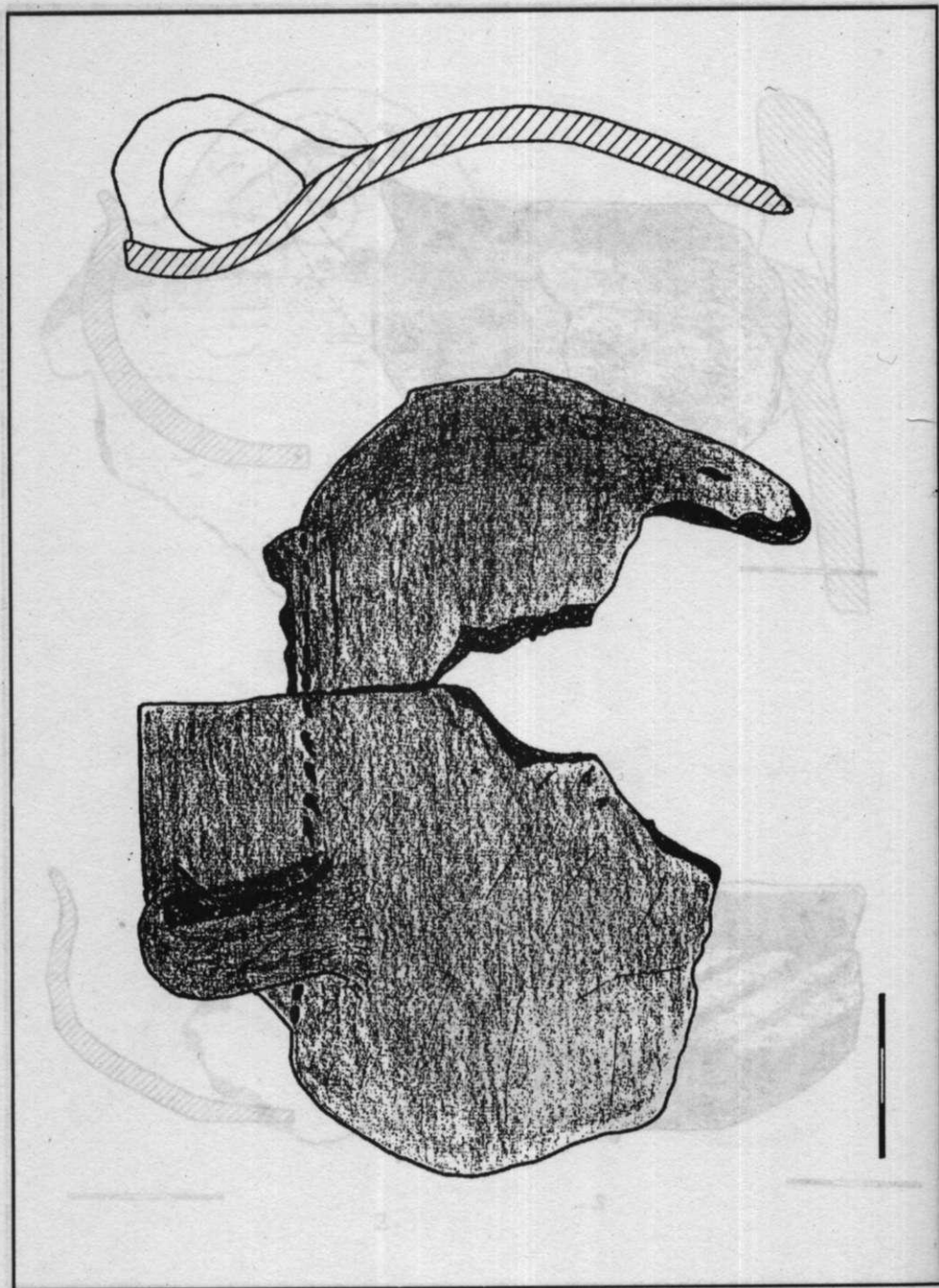

Figura 5.

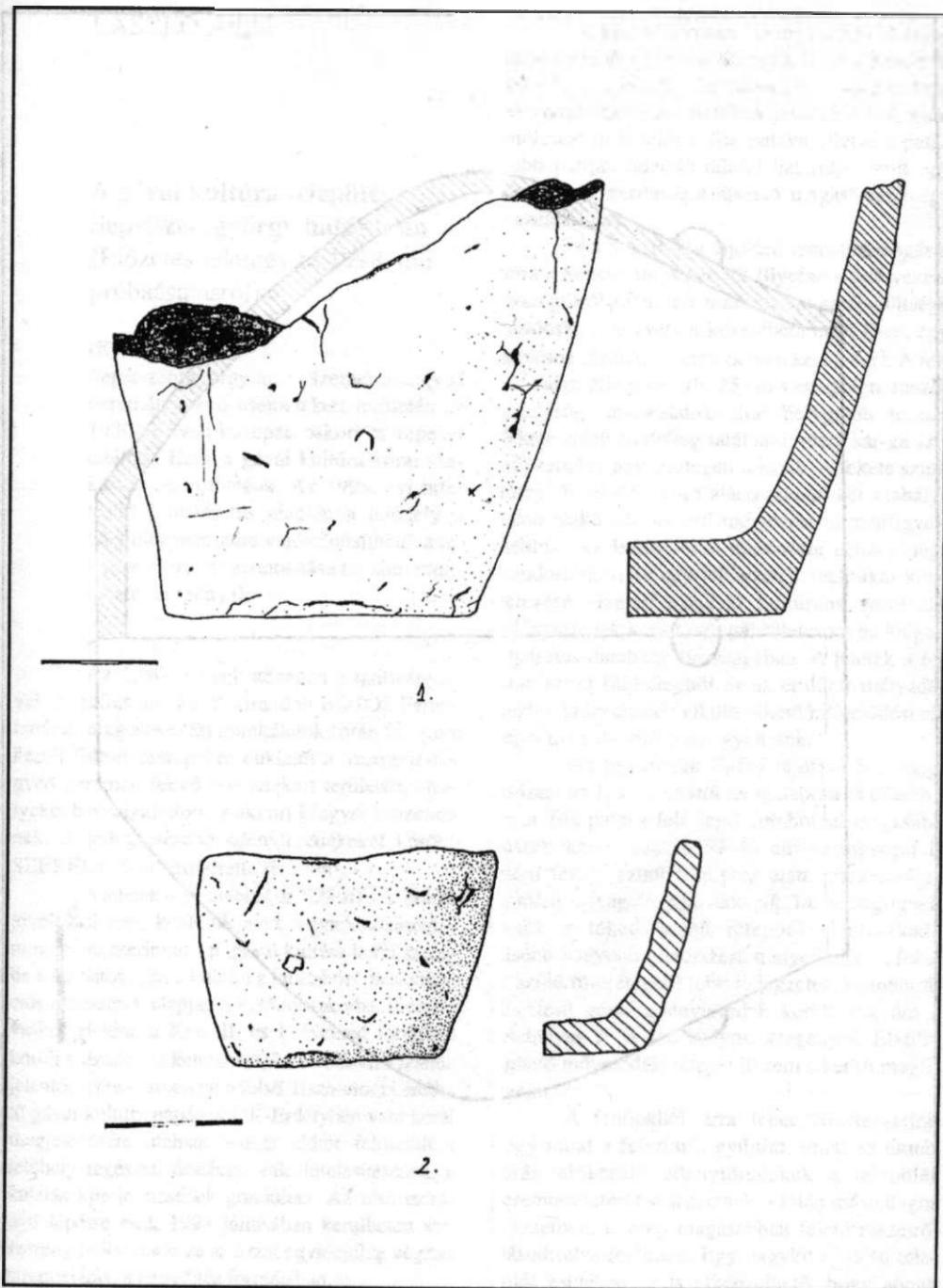
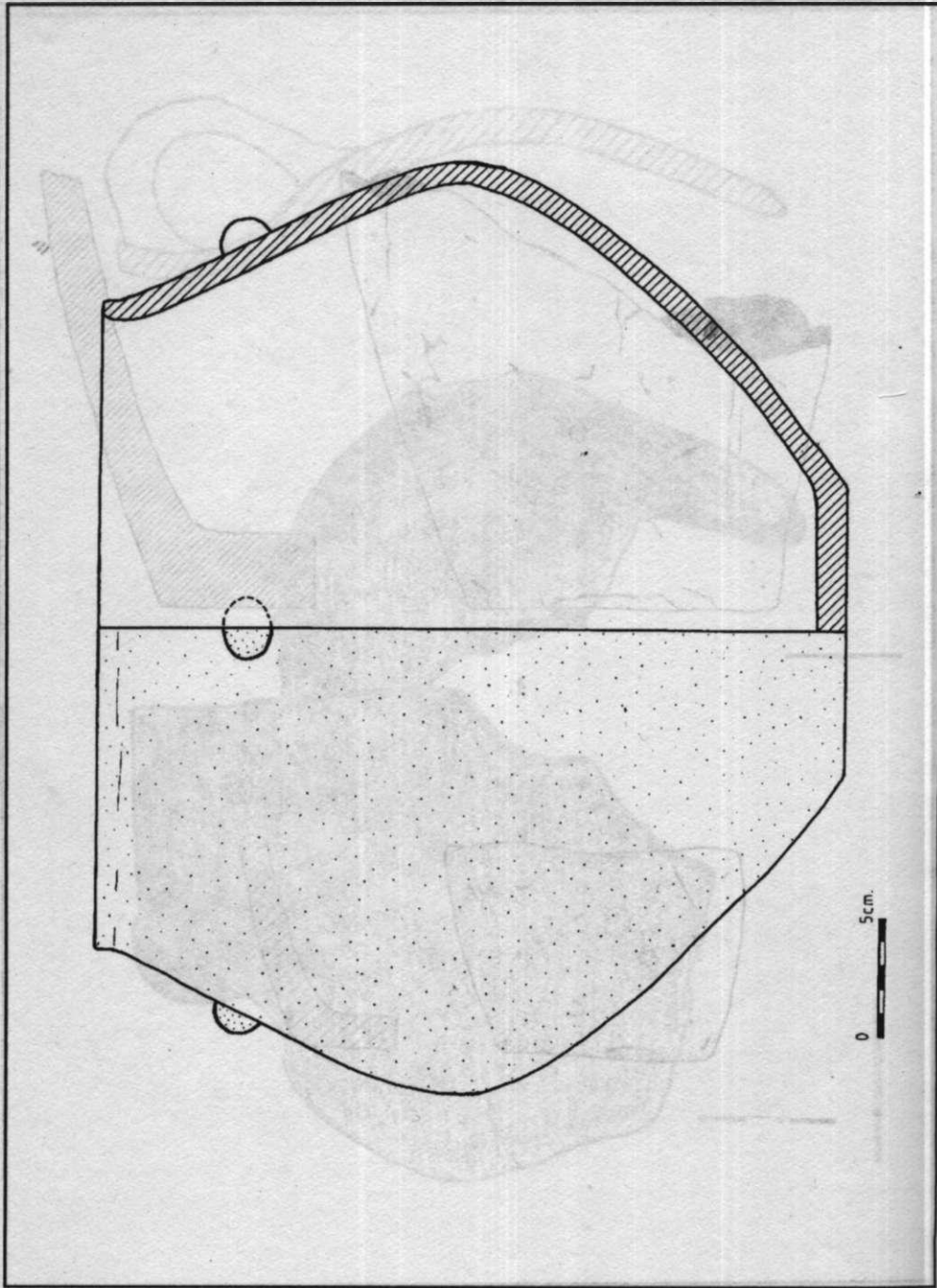

Figura 7.

A gávai kultúra települése Sepsiszentgyörgy határában (Előzetes jelentés az 1998. évi próbaásatásról)

(Kivonat)

Sepsiszentgyörgyön, a Szemerja-negyed peremén fekvő csemetekert területén az 1980-as évek közepén őskori cserepeket találtak. Ezek a gávai kultúra korai szakzába sorolhatóak. Az 1998. évi hitelesítő próbaásatás alapján a lelőhely a település peremére valószínűsíthető, a településközpont azonosítása további munkákat igényel.

*

Az 1980-as évek közepén a tanítványival „hazafias munkára” kirendelt BOTOS Ferenc tanár úr alagsóvezései munkálatok során felszínre került őskori cserepekre bukkant a Szemerja-negyed peremén fekvő csemetekert területén, amelyeket beszolgáltattott az akkori Megyei Múzeumnak. A jellegzetesebb edénytöredékeket később SZÉKELY Zsolt ismertette röviden¹.

A leletek – amelyeket dr. SZÉKELY Zoltán jóvoltából még közlésük előtt megtekinthettem – minden jel szerint az ún. gávai kultúra korai szakába sorolhatók. (Ez a kultúra a különböző periodizációs rendszerek alapján a későbronzkorba, illetve a vaskor elejére, a Kr.e. II. és I. évezred fordulója körüli századokba keltezhető)². Tekintettel a leletek jelentőségére – amelyek a felső Tisza-vidéki eredetű gávai kultúra népének DK-Erdélyben való korai megjelenésére utalnak – már ekkor felmerült a lelőhely régészeti ásatással való hitelesítésének, a kutatás kiterjesztésének gondolata. Az első ezirányú lépésre csak 1998 júliusában kerülhetett sor, szerény próbaásatás és az azzal egyidejűleg végzett terepbejárás, adatgyűjtés formájában.

A két, mindössze 40 m²-es terület feltárását eredményező szelvényt (S 1: 10 x 3 m; S 2: 10 x 1 m) a jelenlegi Horticom S. A.-hoz tartozó almáskert DK-i szegletében jelöltük ki. A gyümölcsöst itt É felől a Tök-pataka, illetve a patak jobb partján húzódó dűlőút határolja, amit egy darabon a gazdaságot átszelő magasfeszültségű vezeték kísér.

Az S 1, É–D-i tájolású szelvény megásására a Sepsiszentgyörgyről Illyefalva felé vezető országútról számított második magasfeszültségű tartóoszlop közvetlen közelében, attól D-re, egy kevésbé sűrűn beültetett helyen került sor³. A felszín alatt átlagosan kb. 25 cm vastagságú, mezőgazdasági munkálatok által bolygatott tömör, fekete színű földréteg található, mely sár-ga színű, kemény agyagrétegen fekszik. A fekete színű rétegből 40–45 cm-re aláereszkedő két szabálytalan alakú gödörserű mélyedést is megfigyelhetünk. Az ásatás során mindössze néhány népvándorláskori és egy jellegzetes, technikai kivitelezése alapján a gávai kultúrába sorolható edénytöredék került elő, pár állatsont és kiegészítő tapasztás-darabkák társaságában. A leletek a fekete színű földrétegből és az említett mélyedésekből származnak; elkülöníthető művelődési réteget nem sikerült megfigyelniük.

Az ugyancsak É–D-i tájolású S 2 megásására az 1. szelvénytől nyugatabbra és délebbre, a Tök-pataka felé lejtő domboldal magasabb részén került sor. A 30–40 cm vastagságot is elérő fekete színű földréteg alatt szürkés-sárga kemény agyagréteg következik. Itt is megfigyelhetők a fekete színű rétegből aláereszkedő kisebb-nagyobb gödörserű mélyedések. A fekete színű földrétegből több jellegzetes, kannelúras díszítésű gávai edénytöredék került elő, ám a leletanyag itt is szórványos, szegényes. Elkülöníthető művelődési réteget itt sem sikerült megfigyelni.

A fentiekből arra lehet következtetni, hogy mind a felszínről gyűjtött, mind az ásatás során előkerülő edénytöredékek a település peremterületéről származnak, s talán másodlagos helyzetben, a terep magasabban fekvő részeiről alásodródva feküdtek. Egy nagykiterjedésű település esetében az is elképzelhető, hogy annak

részeit különböző intenzitással lakták, ami a leletsűrűség változatosságát eredményezhette.

Az eddig előkerült leletek, a próbaásatás és a terepszemle, valamint a helyszínen gyűjtött adatok alapján a következőket mondhatjuk a település fekvéséről, lehetséges kiterjedéséről. A lelőhely az Olt alsó teraszán fekszik, mely enyhén lejt Ny-ról K felé, a Pacé, Orotván-tető, Kilyéni-erdő és Pál-pataka-feje nevű magaslatok irányából az Olt folyása, ill. Sepsiszentgyörgyről Illyefalvára vezető országút felé. Feltehető, hogy a települést É felől a Tök-pataka D felől a Pál-pataka határolja; mindkettő az említett magaslat-sor irányából fut az Oltba⁴. A Ny-K-i lejtésű terep a két patak között É-D-i irány mentén enyhén kidomborodik. A településmag az így körülhatárolható sok hektáros területen kereshető; pontosabb meghatározása érdekében elengedhetetlen a kutatások folytatása, kiterjesztése.

Jegyzet

1. SZÉKELY Zsolt, *Le début de l'âge du dans le sud-est de la Transylvanie*, Acta Musei Napocensis, 31/I, 1994, p. 173-177. A Sepsiszentgyörgy határában előkerült leletek ismertetése: p. 174. és fig. 1/1-5.

2. A Gáva (-Holihrad) kultúrára vonatkozó szakirodalmat idézi LÁSZLÓ Antilla, *Începuturile epocii fierului la est de Carpați. Culturile Gáva-Holihrad și Corlăteni-Chișinău pe teritoriul Moldovei*, București, 1994, p. 11-33. és passim. A gávai kultúra DK-erdélyi leleteiről lásd SZÉKELY Zsolt fennebb idézett cikkét, irodalommal.

3. A kezdeti információk szerint a múzeumba került edénytöredékek ennek az oszlopnak az alapozási munkálatai alkalmával kerültek volna elő. A cserepek pontos előkerülési helye és körülményei csak július 7-én tisztázódtak, amikor kérésünkre BOTOS tanár úr szíveskedett kijönni a helyszínre. Noha az elmúlt több mint tíz esztendő során a táj képe jelentősen megváltozott, sikerült felismernie és megmutatnia a lelőhelyet. Az edénytöredékeket az említett magasfeszültségű oszloptól Ny-ra, feljebb a lejtőn, a patakot kísérő dőlőt mindkét oldalán és az úttól D-re kezdődő enyhe lejtő aljában találták. A cserepek minden bizonnyal az akkortájt folyó alagesővezései munkálatok során kerültek felszínre. A 2. szelvényt már ezeknek az adatoknak a birtokában jelöltük ki. Időközben a SZTANCSU Sándor régész-hallgatóval (ELTE-BTK), végzett terepszemle során a dőlőtől D-re induló enyhe lejtésű domboldal magasabb részén is találtunk cserepeket, köztük egy jellegzetes, kannelorás díszítésű gávai típusú edénytöredéket. A település feltehető kiterjedéséről lásd: alább.

4. Ezek természetesen nem szigorúan értendő „határok”, megjelölésük inkább a terepen való tájékozódást hivatott elősegíteni. Megjegyezendő, hogy BOTOS Ferenc emlékezete szerint a Tök-pataka bal partján, a most árpával bevetett helyen is kerültek elő edénytöredékek.

O așezare a culturii Gáva în hotarul municipiului Sf. Gheorghe

Raport preliminar, 1998
(Rezumat)

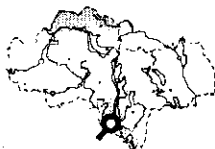
Pe teritoriul livezii ce aparține actualmente de Horticom S. A. din Sf. Gheorghe, cartierul Simeria, profesorul Ferenc BOTOS, împreună cu elevii săi, a descoperit către mijlocul anilor '80 fragmente ceramice aparținând culturii Gáva. Materialul a fost predat la Muzeul din Sf. Gheorghe, cele mai caracteristice fragmente de vase fiind publicate ulterior de Zsolt SZÉKELY (Acta Musei Napocensis, 31/I, 1994, p. 174, fig. 1/1-5).

În iulie 1998 au fost săpate două secțiuni (S 1: 10 x 3 m; S 2: 10 x 1 m) pe panta lină de pe malul drept al pâraului Tök, în zona descoperirii fragmentelor ceramice de către F. BOTOS. În nici una din cele două secțiuni nu s-a observat un strat de cultură distinct. Se poate spune astfel că sondajul a fost efectuat în periferia sitului arheologic, fără să afecteze nucleul așezării. Fragmentele ceramice descoperite la suprafață, precum și în sondajul nostru dovedesc totuși existența aici a unei așezări datând probabil din faza timpurie a culturii Gáva, a cărei cercetare se impune a fi continuată.

A Settlement of the Gáva Culture on the Outskirts of Sepsiszentgyörgy (Sf. Gheorghe)

Preliminary Report, 1998
(Abstract)

On the border of the district Szemerja in Sepsiszentgyörgy, in a garden of young fruit trees, pieces of ancient pottery were discovered in the 1980's. These can be dated back to the middle period of the Gáva Culture. According to the diggings of 1998, the place where they were found can be assumed to be at about the border of the ancient settlement, whereas the identification of the centre of the settlement needs further investigation.

Botond BARTÓK
Zs. Loránd BORDI

**Cercetări arheologice în
așezarea de secol IV. p. Chr.,
de la Chilieni (jud. Covasna)
(Campania 1998)**

(Rezumat)

Cercetările arheologice de la Chilieni, malul Oltului, au continuat și în anul 1998, în două sectoare. În Sectorul A (locul presupus al unei necropole din sec. IV. p. Chr.) s-au trasat o secțiune și două casete, în care s-au identificat două nivele, prima aparținând La Tène-ului dacic, sec. I. a. Chr. – sec. I. p. Chr., suprapusă de cea a doua, din sec. IV. p. Chr., iar în Sectorul B două casete care au surprins două locuințe de suprafață, din sec. IV. p. Chr.

*

Cercetările întreprinse an de an din 1987, au continuat și în 1998, pe terasa malului drept al Oltului, în două sectoare : Sectorul A, din apropierea Stației de betoane a S.C. Bazaltul S.A. și Sectorul B din apropierea S.C. Pilonul S.R.L.

În sectorul A unde s-a presupus existența unei necropole de sec. IV. p. Chr. – la începutul deceniului al nouălea fiind excavate câteva mor-minte cu ocazia lucrărilor de la cariera de nisip – au fost trasate: o secțiune (S. I.) lungă de 20 x 1,20 m și două casete (C. I. și C. II.), având dimensiunile de 3 x 8 m, respectiv 2,5 x 6 m. Stratigrafia deranjată de lucrările agricole, prezintă următoarea situație: sub stratul de humus vegetal se găsește stratul de cultură, de culoare brun-cenușie, având o grosime cuprinsă între 0,40–0,65 m. Acestuia îi urmează un strat de nisip argilos gros de 1,10–1,20 m, așezat peste solul nederanjat (viu), format din prundiș compact.

Urmele intervenției umane din vechime constau din vetre pietrar deranjate și gropi menajere. Acestea din urmă pornesc din stratul de cultură, ajungând până la prundiș, având o formă cilindrică și fundul lutuit. Materialul ceramic din umplutura gropilor se eșalonează pe două nivele, fără ca acesta să fie reflectat și pe plan stratigrafic, constând din fragmente de vase lucrate cu mâna, din pastă bună, degresată cu nisip cu bobul mic, de culoare brun roșcată, prezentând urme de arsură secundară. Forma principală este oala borcan, de dimensiuni medii, cu buza evazată și lățită, decorată cu brăuri alveolate și butoane. Deasupra acestui material de factură La Tène se găsește un strat de pământ gros de cca. 15–25 cm., fără vestigii arheologice.

Din straturile aflate sub nivelul gurii gropilor au fost descoperite fragmente ceramice având un caracter amestecat. Sunt prezente atât fragmente de vase lucrate din pastă grosieră, cu mult pietriș, cu mâna sau la roata înceată, cât și fragmente ceramice având pasta fină, arsă cenușiu, lucrată la roata rapidă. Forma principală este strachina cu buza îngroșată, trasă în exterior, având profilul în formă de S alungit, cu suprafețele lustruite sau decorate cu rețele de benzi lustruite. Din această categorie face parte singurul vas întregibil descoperit în C. 2.

În căpăcuirea C. 1. a fost descoperită o fusaiolă din lut, ars oxidant, având formă bitronconică, ușor asimetrică, cu diametrul de 35 mm, purtând pe o parte un decor format din V-uri incizate, iar pe cealaltă parte cercuri înconjurate de împunsături de mici dimensiuni, unicat în cadrul descoperirilor de sec. IV. p. Chr.

Be baza materialului descoperit în Sectorul A se poate afirma că aici a existat o locuire pe două nivele, prima aparținând La Tène-ului dacic sec. I. a. Chr. – sec. I. p. Chr., suprapusă de cea a doua din sec. IV. p. Chr.

În Sectorul B, în malul terasei Oltului, în care s-au observat urme de chirpic și gropi în formă de sac, s-au trasat și executat două casete: C. 3. având dimensiunile de 8,40 x 3,40 x 3,45 x 8,40 m, respectiv C. 4., de 7,20 x 3,00 x 1,90 x 7,20 m. Prin cercetarea celor două casete s-au surprins două locuințe de suprafață, una distrusă

în mare parte de lucrările de la cariera de nisip, fără urme de pari, în C. 3., și una păstrată în mai mare parte, cu urme de pari și cu o bârnă carbonizată descoperită în situ, aflată în C. 4.

Materialul ceramic descoperit în cele două casete este fragmentar, aparținând unor vase de forme diferite, lucrate cu mâna ori la roată, de culoare neagră, roșie ori cenușie. Într-o proporție mai mică s-au descoperit și fragmente ceramice aparținând unor vase de provizie de tip „Krausengefäss”. Alături de materialul ceramic au mai fost descoperite două puluri, unul din ceramică și celălalt din piatră, un ac de la o fibulă de bronz, precum și un cuțit din fier, cu tăișul drept, lama lată și cu spatele curbat, pe al cărui mâner s-au păstrat resturi de material lemnos.

Materialul arheologic și locuințele descoperite în Sectorul B aparțin unui singur nivel de locuire databil pentru sec. IV. p. Chr.

Régészeti kutatások 1998-ban a Kr. u. 4. századi kilyéni (Kovászna megye) településen (Kivonat)

A kilyéni, Olt-parti ásatások 1998-ban is folytatódtak, két helyen. A 4. századi temető feltételezett környékén (A) egy kutatóárkot (S. I.) és két kutatógödört (C. 1. és 2.) ástak, de csak szerény leletanyag került elő, részben a Kr. e. 1.–Kr. u. 1. századból (La Tène), részben a Kr. u. 4. századból. A másik ásatási ponton (B) a két ottani kutatógödör (C. 3., C. 4.) két felszíni lakóházat azonosított (4. század).

Archaeological Research Concerning the 4th Century A. D. Settlement at Chileni (Kilyén), Covasna County. The Campaign of 1998 (Abstract)

The archaeological investigation at Chileni, on the banks of the river Olt, went on during the year 1998 in two sections. In section A (an assumed place of a necropolis from the 4th century A. D.) a section with two cassettes was traced, in which two levels have been identified, the first of the Dacian La Tène (1st century B. C. – 1st century A. D.), and one over the other, from the 4th century A. D., and a section B, with two cassettes which revealed two surface lodgings, from the 4th century.

BORDI Zs. Loránd
DÉNES István

Régészeti kutatások a Rika-erdő kora középkori erődrendszerében

(Kivonat)

Az 1998 szeptemberében, a Rika-erdőben végzett régészeti kutatások feltártak egy eddig kutatatlan, hozzávetőleg 10 x 16 méteres alapterületű, forró mésszel épített kora középkori tornyot, valamint a közvetlenül mellette futó, többször felújított középkori utat. A gazdag, kerámiatöredékekből és fémtárgyakból álló leletanyag alapján megállapítható, hogy ez a tűzvész által elpusztított erősség a 12. század folyamán volt használatban.

*

A Persányi-hegységnek az Olt alsórákosi szorosától északra húzódó vonulatát az erdővidéki és homoródmenti ember Rikának vagy Rika erdejének nevezi. Az ide tartozó, a Rika és Sós-kút (Nádas) patakok közti, Ny-K irányban lefutó hegygerinc keleti kiemelkedésén, a közigazgatásilag Vargyas községhez tartozó Hegyes-tetőn (684 m) található középkori eredetű erődítés maradványok már régóta ismertek.

KÖVÁRI László 1852-ben az általa Huszt várának nevezett erősségről azt mondja, hogy romjai nincsenek, csak nyomai látszanak. Tőle függetlenül, KRIZA János az ún. Hegyesdombon található őskori várhoz, mint Attila várához kapcsolódó mondát ír le 1853-ban. KÖVÁRI munkája második bővített kiadásában, 1866-ban feltehetőleg ugyanerre a, hegycsúcsra épült erősségre utal Holofernes-vára név alatt.¹ ORBÁN Balázs, aki a *Székelyföld leírása...* első kötetében röviden ismertette az általa hun-székely eredetűnek tartott, a nép által egyszerűen hegyestetőinek nevezett várat, Huszt- vagy

Attila-varaként.² SZÉKELY Zoltán ovális kőfal által körülvett kör alakú, toronyról írt, amelyet formája alapján a 14. századra datál.³ FERENCZI István elnyúlt, kör alakú várnak írja le, és 1979-ben Rika-várának nevezi. A vár közepén egy mély kincskereső gödörről tesz említést. A gödörből kidobált törmelékben a Kustaly-vári ásatások során talált kerámiához hasonló edénycserepeket említ. 1991-ben ugyanerre az erősségre a Boldi-vár nevet használja.⁴ BENKŐ Elek Réka-vára név alatt feudális magánvárnak tartja. A vár területéről széles, bekarcolt vonallal díszített cseréptöredéket ír le.⁵

Helyszíni kutatásainkból kitűnt, hogy amint azt a szakirodalom részben jelezte, az egykor a Hegyes-tetőn emelkedő, keleti oldalán kettős töltéssel társuló egykori kőépítmény valójában legfeljebb egy torony lehetett, várnak aligha nevezhető. A töltések nem veszik körbe a tetőt, a külső csak a gerincnyakat vágja át a tető oldalán, a belső viszont déli irányba éppenséggel mintegy 350 méteres szakaszon ereszkedik a Sós-kút (Nádas)-patak völgye felé, így biztosítva az itt viszonylag enyhébb lefutású hegyoldal felől a gerincet.

A Hegyes-tetőtől nyugatra levő nyereg régészeti objektumait, a többi létesítményt, amelyek az előbbiekkal összetartozó védelmi rendszer alkotóelemeinek tűnnek, előttünk szintén nem kutatta senki.⁶ Mintegy ötszáz méterre innen, a dacituffából képződött hegynyeregben lekerekített sarkú téglalap alaprajzú, 2–2,5 méter magas, külső oldalain bükkfákkal benőtt, mintegy 16 x 25 méteres halom emelkedik, amely épületromnak tűnt. Ettől délre lépcsőzetes, mesterségesen kialakított tereppihenő figyelhető meg, amelyet a terepbejárás során eredetileg egy kettős földtöltés maradványának tételeztünk fel. A halomtól mintegy 100 méterrel nyugatra egy újabb földtöltés metszi át a nyeret, amely 250 méter hosszan fut le a gerincről a Rika-patak völgye felé (1. ábra).

Az 1998. szeptemberében lezajlott kutatás a fő objektum, a halom épületrom jellegét volt hivatott megállapítani, és azt igazolta is. A feltárások az építmény belsejére, délnyugati és délkeleti oldalára korlátozódtak, valamint a rom-

nak a déli oldalon található tereppihenőkkel való kapcsolatát próbálták tisztázni.

Az ásítás a három nagyméretű kincskeresődör által megbolygatott beltért egy, a falra nőtt bükkfa gyökerei miatt hozzáférhetetlen délnyugati sarok kivételével feltárta (2. ábra). Teljes egészében kitöltötte egy átlagosan 2 m vastag, követ és mésszel kevert földet tartalmazó omladékréteg. Ez alatt húzódott az apróra tört dacitufából dőngölt középkori járószint, amelynek égett felületekkel tarkított felszínét 3–5 cm vastag megkeményedett hamuréteg borította (3/1. ábra). A járószint felületén és a hamurétegben cseréptöredékek és fémtárgyak kerültek elő.

A feltárás során kiszabadult az építmény északi oldalán 5,3 m széles, lekerekített sarkú, téglalap alakú beltere. Az építmény hossztengelelye 18°-kal hajlik el nyugati irányba.⁷ A fal, amely a legépebb, délnyugati oldalán mérhetően 2,4 m vastag, ott ma is mintegy 2 m magasságban áll. A déli részeket a rönöit fák miatt nem lehetett megkutatni. A falat alapozási árok nélkül, egyenesen a leegyengetett, dacitufából álló anyakőzetre rakták, úgy, hogy a nagyobb méretű kövekből kialakított falfelületek közébe apróbb köveket helyeztek. A felhasznált kőanyag nagyrésze vulkáni agglomerátumból származó andezit, de került a falba minden más, a közelben fellelhető kőzet is (mészkö, homokkő stb.). A köveket forrómésszel kötötték össze, míg a falfelületen maradt hézagokat mészhabarccsal töltötték ki. A falazás gondozatlan, a falfelületek nem egyenletesek, gyakran görbék. A feltárt, még álló belső falfelületen gerendafészek nyomai nem mutatkoztak.

A délnyugati falban előkerült az építmény bejárata, a padlószint fölött 1,6 méter magasan. Ez a fal közepétől 0,8 méterre délre nyílik. Szélességét egy, a falra nőtt bükkfa miatt nem lehetett megállapítani, de az biztos, hogy szélesebb lehetett 1,5 méternél. A bejárat bal (északi) oldala volt azonosítható, ez két sor kő (0,42 m) magasságban maradt fenn. A bejárat esetében viszonylag nagyobb gondot fordítottak az építésre, az azonosított oldal felülete válogatott, lapos oldalukkal kifelé helyezett, nagyméretű

andezittömbökből van kiképezve. Járószintjét apróbb kövekkel rakták ki, amelyek közébe forró meszet öntöttek, vízszintes felületet hozva így létre. Ennek teljes felületén egy vékony hamuréteg és kiterjedt megégett foltok voltak megfigyelhetők. Fél méterrel bennebb az építmény külső falfelületétől, úgyszintén a bejárat járószinten elszenesedett, körülbelül 0,15 x 0,20 m keresztmetszetű tölgyfagerenda került elő (a bejárat északi ajtókerete?).

A délkeleti oldal központi részén a falat nagyméretű andezittömbök hozzáépítésével 0,8 méterrel megvastagították kifelé. Az itt képződött sarokban, egy körcikk alakú, égetett felületen cseréptöredékek kerültek elő. Az átégett dacitufa, valamint az enyhén kormos, megégett falfelület arra enged következtetni, hogy itt egy egyszerű, szabadtéri tűzhely lehetett. A kisméretű kutató felületből nem derül ki, hogy egy támpillér épült ide, vagy a keleti sarokig húzódó teljes további falszakaszt megvastagították.

A régészeti anyag a járószinteken feltárt nagy mennyiségű cseréptöredékből, fenőkövekből, állatcsontokból és tíz darab fémtárgyból áll.

Számszerint a legnagyobb mennyiségűt a kerámia képviseli. Az edények lassú kézikoronagon készültek. Anyaguk általában jól iszapolt, apró szemcsésű homokkal soványított agyag, de előfordul olyan eset is, amikor az agyagba nagyméretű kavicsok kerültek. Színük sárgásbarna, vörösésbarna, szürkésbarna, szürke vagy fekete. Szinte minden cseréptöredéken megfigyelhetők az utólagos égés nyomai. Az általánosan előforduló forma a fül nélküli, közepes méretű bögre és a nagyméretű fazék (15–20 db.), de előkerültek cserépbográcsok töredékei is. Az edények esetében két főbb típus jelentkezik. Az egyik, a karcsú, csapott vállú, tölcséres szájú, egyencsre vágott peremű forma (4/2, 6/1. ábra) ritkább (2 db.) Díszítése a teljes felületre felvitt „fogaskerek”, vagy a vállon található, körömmel benyomkodott minta. Formája és díszítőmotívumai elterjedését Erdély központi részén a gyulafehérvári⁸, betilenszentmiklósi⁹ és kolozsmonostori¹⁰ ásítások anyagának ismeretében a 11. század végére, valamint a 12. század első

felére teszik. Ez az edénytípus Erdély keleti és délkeleti részein a 12. század végén még használatban volt, mint ahogy azt a Csíkszentkirály területén feltárt II. Anghelos Izsák (1185–1195) pénzével terminus post quem datált veremlakás kerámiaanyagának formatípusai bizonyítják.¹¹

A leletanyag túlnyomó részét a hasasabb, domború vállú, vízszintesen kihúzott peremű edénytípus alkotja, amelynek díszítése is nagyobb változatosságot mutat. A leggyakoribb az edény vállára vagy nyakára felvitt körömben nyomásos díszítés, bekarcolt, a válltól a has aljáig körbefutó széles vonallal társítva (4/1, 5/2–4, 6/3–4. ábra). Egyes esetekben előfordul a vállra karcolt egyszerű hullámvonal (5/1. ábra). Egy esetben figyelhető meg a fazék nyakára egy hegyes végű tárggyal folytatódólagosan, ún. „Furchenstich-technikával” készített díszítmény (6/5. ábra). Ez az edénytípus már a 12. századi kerámiaműveltség jellegzetességeit hordozza magán, mint ahogy azt a csügedi¹², malomfalvi¹³, Homorodoklánd – Kustaly-vári¹⁴, ugrai¹⁵, székelykeresztúri¹⁶ feltárások bizonyítják. Külön meg kell említeni az ún. „Furchenstich-technikát” alkalmazó díszítést, amely az erdélyi medencében alig jelentkezik, de Erdély délkeleti vidékein előfordul, mint ahogy azt az egykorú ugrai erődfítmény első periódusának leletanyaga bizonyítja.¹⁷

A feltárt kerámia külön kategóriáját alkotják a cserépbográcsok. A két előkerült példány közül az egyik, egy vörösesbarna, vastagított, kihajló peremű, a perem alatt hullámvonallal díszített cserépedény töredéke. A másik, amelyet mintegy 60 %-ban sikerült összeállítani, egy ovális alakú, 30 cm átmérőjű, 16 cm mély, félgömbös fenekű, belső füles edény. Megvastagított pereme kihajlik, külső felületén gyengén benyomkodott ujbbenyomásos minta van. A fül egyik oldalán, 23 mm-rel a perem alatt két gyshintben levő, 3 mm átmérőjű átfúrt lyuk található (7. ábra). Színe barnászörös, a felületén foltokban valamint a peremén utólagos égés figyelhető meg. A cserépbogrács az Árpád-kori kerámiaműveltség jellegzetes edénytípusa, amely a kor minden településében előfordul. Délkelet-erdélyi

elterjedését a 12. század folyamán a székelykeresztúri¹⁸, kilyéni¹⁹, és csíkszentkirályi²⁰ leletek bizonyítják.

Az összeállítható edények közös jellemzője, hogy töredékeik egyenlő mértékben kerültek elő mind a beltérben, mind a falakon kívül.

A középkori járószint felületéről 19 darab fenőkő kisebb-nagyobb töredéke került elő. Anyaguk a helyben található zöldesszürke dacit-tufa, vagy homokkő.

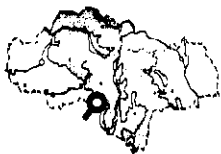
Ugyancsak nagy mennyiséget képviseltek a leletanyagban az állatsontok, amelyek a járószint teljes felületén szétszórva kerültek elő. Eddig szarvas, őz, vaddisznó, bölény, ló, csuka és egy nagyobb madár csontjait sikerült meghatározni. A csontokon késvágás nyomai figyelhetőek meg.

A csontok közé sorolható be, de külön kategóriát képvisel az a négyszögű, merev tuskéjú, csontból készült övcsat (8/7. ábra), amely a torony belsejében a középkori járószinten került elő, és amelyre nem ismerünk Délkelet-Erdélyben analógiát.

Változatos a torony belsejében előkerült fémtárgyleletek jegyzéke is. A feltárt három, egyenes fokú, ívelt pengeélű, nyéltüskés késpenge töredéke (8/6, 8/9–10. ábra) ugyancsak a járószinten került elő. A késtípus 12. századi használatát bizonyítják a székelykeresztúri²¹, ugrai²² stb. feltárások.

Változatosabb képet mutat a torony belsejében talált három nyílhegy. Az egyik, szigony alakú nyílhegy (hossza 65 mm, 8/1. ábra) délkelet-erdélyi használatát a Felsőcsernáton – Ika-vári és csíkrákosi leletek alapján a 13–14. századra teszik²³, de az ugrai ásatások eredményei²⁴ igazolják 12. századi besorolását. A rombusz formájú, tüskés felerősítésű, vasból készült nyílcsúcs (8/2. ábra) típusa a térségben ismert, de csak besorolatlan leletekből²⁵. A harmadik, rombusz keresztmetszetű, tüskés felerősítésű, vasból készült nyíl-csúcsra (8/3. ábra) nem került meg elfogadható analógia, kora a többi leletanyag alapján tehető a 12. századra.

A fegyverek mellett előkerült egy ívelt felületű, visszahajlított lemezekkel a nyélre erősíthető fémesszköz (8/5. ábra), amelynek alkal-

mazási területe ismeretlen, egy övcsat nyelve (8/8. ábra), valamint egy hegyes, feltehetőleg ár-nak használt fémtárgy töredéke (8/4. ábra).

Az építmény délkeleti falára merőleges, 20 méter hosszú kutatóárok a tereppihenők jellegét volt hivatott meghatározni. Az átvágás során a belső tereppihenő párkánya az előzetes feltételezésekkel ellentétben nem földszáncnak, hanem egy többször felújított középkori út párkányának bizonyult. A kutatóárok metszetében egy apróra tört, keményre döngölt, dacituffából készített, ötször felújított útbetöltés volt megfigyelhető²⁶, amelynek szélessége a szintek függvényében 4 és 6 méter között változik (3/2. ábra). Az enyhén homorú útfelületekről nagyon kevés régészeti anyag került elő. A legalsó szinten vörösesbarna, szemcsés felületű, vállán hullámvonalalal díszített, kékikorongon készített cseréptöredék, a harmadik szinten pedig egy apró fémtárgy, feltehetőleg egy patkószeg töredéke került elő. A legalsó útfelületen előkerült kerámiatöredék hasonló az építmény belsejében talált kerámiához.

Az 1998-ban végzett Rika-erdei leletmentő ásások eredményeit összegezve elmondható, hogy a Hegyes-tetőtől mintegy 500 m-re nyugatra, a gerincen található, megkutatott objektum egy legalább a 12. század folyamán állandó jelleggel használt kőépítmény (torony?) volt, amely tűzvészben pusztult el. Szerepe feltehetőleg a mellette feltárt középkori útvonal biztosítása és ellenőrzése volt.

Jegyzet

1. KÓVÁRI László, Erdély régiségei, Kolozsvár, 1852, 179; KRIZA János, Székely népmonda Atiláról és a húnokról, Új Magyar Múzeum III/III. 1853, 175-176; KÓVÁRI László, Erdély építészeti emlékei, Kolozsvár, 1866, 48
2. ORBÁN Balázs, Székelyföld leírása..., Pest, 1868, I., 230
3. SZÉKELY Zoltán, Contribuții la problema fortificațiilor și a formelor de locuire din sud-estul Transilvaniei, Aluta VIII-IX (1976-1977), 63
4. FERENCZI István, FERENCZI Géza, Observații de topografie arheologică în partea superioară a depresiunii Homoroadelor (jud. Harghita) între anii 1957-1978, Acta MN XVI, 1979, 428-429. A dolgozat a Hegyes-tetőt Dl. Boldi néven írja le.
5. BENKŐ Elek, Kelet-Erdély „korai” kővárai, Castrum Bene, 1989, 72; Szent László-kori kővárak Erdélyben?, Műemlékvédelem, 35/4, 1991, 232
6. A rikai erődítményekkel foglalkozó dolgozatok a kilencvenes évek közepéig nem említik. Tudomásunk szerint DÉNES István, baróti geológus figyelt fel rá először, 1979-ben.

7. A külső oldalak teljes feltárára még nem került sor, de a falvastagság alapján feltételezhető, hogy külső méretei 10 x 16 m.

8. ANGHEL, Gheorghe, Noi descoperiri arheologice în legătură cu așezarea feudală timpurie de la Alba Iulia, Apulum, VIII/1, 1968, 473, fig. 4,6,7

9. ANGHEL, Gheorghe; BLĂJAN, Mihai, Săpăturile arheologice de la Simicliuș (com. Șona, județul Alba), Apulum, 15, 1977, 29

10. IAMBOR Petru; MATEI, Ștefan, Noi cercetări arheologice la complexul medieval timpuriu de la Cluj-Mănăștur, Acta MN, 20, 1983, 140. A cseréptöredékeket a II. Béla (1131-1141) pénzével datált 158. sír alatt tárták fel.

11. PREDĂ, Constantin, Săpăturile arheologice de la Sincraieni, Materiale, VI, 1959, 850, fig. 24

12. BERCIU, Ioan, Descoperiri din epoca feudală timpurie în raionul Alba Iulia, Materiale, IV, 1957, 334-359, Pl. I

13. HOREDȚ, Kurt, Șantierul arheologic Morești, Materiale, IV, 1959, 175-186

14. FERENCZI István, FERENCZI Géza, i.m., Illusztrációs anyag nélkül 15. POPA, Radu; ȘTEFĂNESCU Radu, Șantierul arheologic Ungra, MCA, 14, 1980, 498-500, fig. 3-4

16. BENKŐ Elek, A középkori Keresztúrszék régészeti topográfiája, Varia Archaeologica Hungarica, Budapest, V, 1992, 31. tábla

17. POPA, Radu; ȘTEFĂNESCU, Radu, i.m., 501, fig. 4/ă

18. SZÉKELY Zoltán, i.m., 68-69, Fig. 30/5-6. A 3 x 2 méteres veremlakás belsejéből fazék és cserépbográcsötredékek, négy vaskés, valamint az együtttest a 12. századra datáló S végű hajkarkica került elő.

19. BARTÓK Botond, Vestigi arheologice din secolele IV., VI. și XI-XII. p. Chr., de la Chilieni (jud. Covasna), ACTA - 1997/1, 184, fig. 2/a-c

20. PREDĂ, Constantin, i.m., fig. 24

21. SZÉKELY Zoltán, i.m., 68, 30/7-8

22. POPA, Radu; ȘTEFĂNESCU, Radu, i.m., fig. 3/g

23. SZÉKELY Zoltán, i.m., 62, fig. 16/2, 63, 24/6

24. POPA, Radu; ȘTEFĂNESCU, Radu, i.m., fig. 4/d

25. A Székely Nemzeti Múzeum gyűjteményében több hasonló lelet található, de előkerülésük ideje és helye ismeretlen. A múzeum gyűjtőterületének ismeretében joggal feltételezhető, hogy legnagyobb részük Délkelet-Erdélyből származik.

26. A felaprózott dacituffa a hegynyereg anyaközetének természetes eróziója folytán jött létre, lemosott rtegei megfigyelhetőek a Sósút (Nádas) patak északi partján.

**Sondaje arheologice la
complexul de fortificații
medievale timpurii din
Pădurea Rika, com. Vârghiș
jud. Covasna
(Rezumat)**

În cursul lunii septembrie 1998 au fost întreprinse cercetări de salvare în sectorul turnului de vest din complexul de fortificații medievale timpurii, din Pădurea Rica. Săpăturile au fost cu atât mai necesare, cu cât acest obiectiv a fost parțial răvășit de intervențiile căutătorilor de comori. Complexul de fortificații, compus din două turnuri de piatră și trei valuri de pământ a fost cunoscut parțial încă din a doua jumătate a sec. al XIX-lea. Dacă însă pentru turnul estic situat pe vârful Hegheș există o bogată bibliografie, cel de-al doilea, aflat la cca. 500 m spre vest a fost descoperit abia în 1979. Cercetările s-au axat pe stabilirea formei și a eventualelor faze de construcție a obiectivului. Săpăturile au scos la iveală un turn de formă dreptunghiulară, cu colțurile rotunjite, având dimensiunile în interior de 5,3 x 10 m. Zidurile groase de 2,4 m au fost construite din blocuri de andezit nefasonate, legate cu var nestins, așezate direct pe stâncă. Zidăria a fost executată neglijent, având în multe locuri suprafața bombată. Pe latura sudică zidul a fost îngroșat cu 0,8 m, adaosare a cărei funcție este deocamdată nelămurită. Pe latura de SV a fost parțial dezvelită intrarea în turn, aflată la 1,6 m deasupra nivelului de călcare medieval. Lățimea nu i s-a putut stabili, deoarece un arbore (fag) crescut pe zid a obstrucționat lucrările de cercetare. Pe nivelul de călcare medieval, acoperit de un strat compact de cenușă gros de 3-5 cm, au fost descoperite un număr impresionant de fragmente ceramice. Majoritatea aparțin unor oale borcan, lucrate la roata înceată, având buza evazată sau trasă înafară pe orizontală. Decorul constă din benzi late incizate, ciupituri făcute cu unghia și împunsături succesive. Cele mai multe fragmente ceramice prezintă urme de arsură secundară. Tot aici trebuie menționată o căldărușă de lut întregibilă. Pe baza analogiilor, mate-

rialul ceramic se încadrează în sec. al XII-lea. Alături de materialul ceramic au mai apărut trei fragmente de cuțite, trei vârfuri de săgeți, toate din fier și o cataramă din os.

La sud de turn a fost secționat un drum medieval care, conform stratigrafiei, prezintă 5 etape de refacere, și pe al cărui nivel inferior au fost descoperite fragmente ceramice de aceeași factură cu cele din turn.

În faza actuală a cercetărilor se poate afirma că avem de-a face cu un turn de piatră, folosit în cursul sec. al XII-lea, care a fost distrus de un puternic incendiu, după care a fost abandonat. Prezența în imediata apropiere a unui drum poate indica o funcție de pază și control. Relațiile sale cu restul fortificațiilor urmează a fi stabilite în campaniile de cercetare ulterioare.

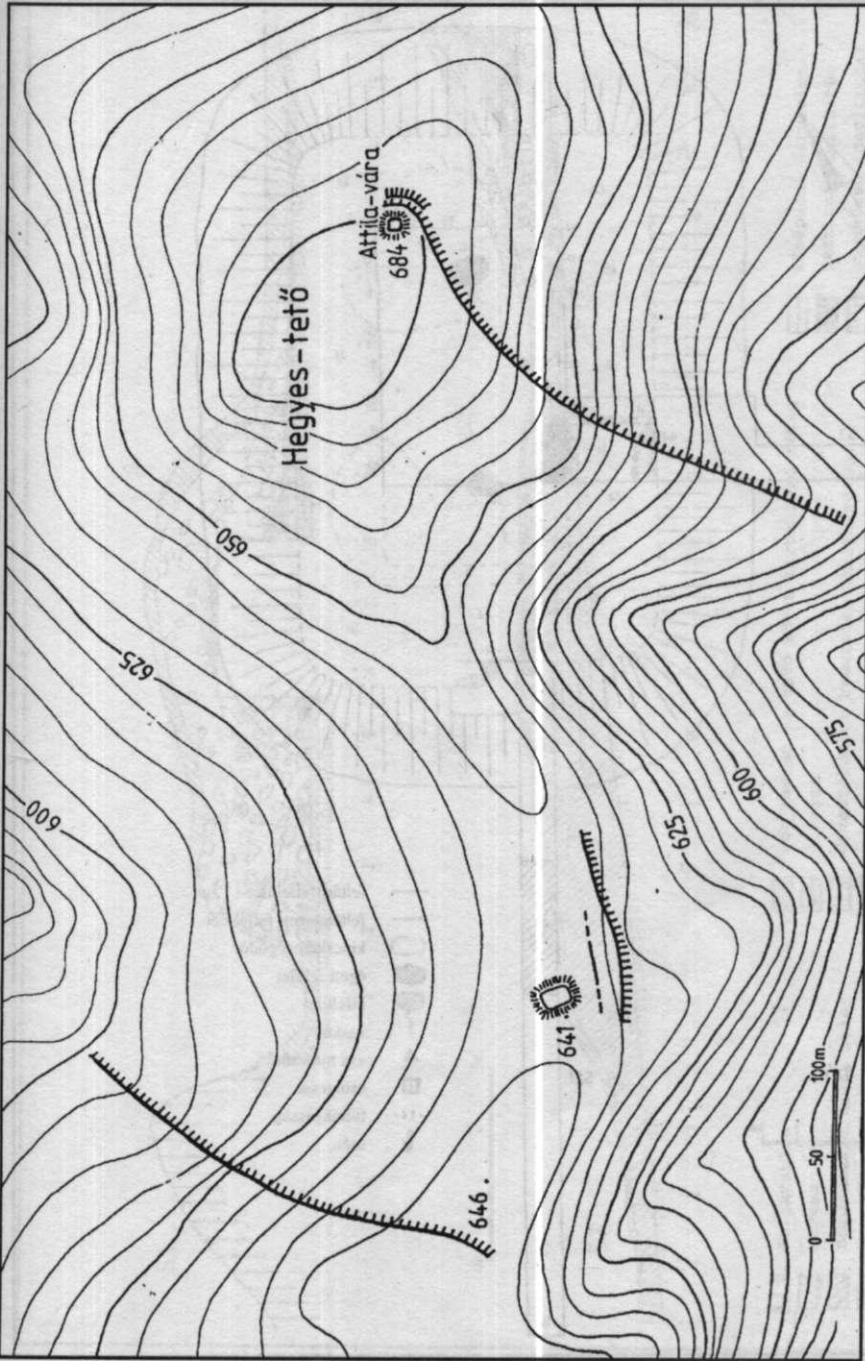
**Archaeological Investigation
at the Early Medieval
Fortification Complex in the
Rika Forest next to Vargyas
(Vârghiș, Covasna County)
(Abstract)**

During September 1998, research for rescuing the western part of the early Middle Age fortification complex was done in the Rika forest. The interventions were so much more necessary that this objective was in large part destroyed, being plundered by the so-called treasure-hunters. The fortification complex, made up of two stone towers and three earthwaves, was partly known already in the second half of the 19th century. If there is a rich bibliography concerning the tower placed on the Hegyes-peak, the second, situated at about 500 m to the West, was discovered only in 1979. The research aimed at establishing the shape and the eventual building-phases of the objective. The diggings brought to light a rectangular tower with rounded corners having the inner dimensions of 5.3 x 10 m. The 2.4 m thick walls were built of unshaped andesite blocks, bound together with quick lime placed directly on the rock. The surfaces were finished in a negligent way, having swollen out in numer-

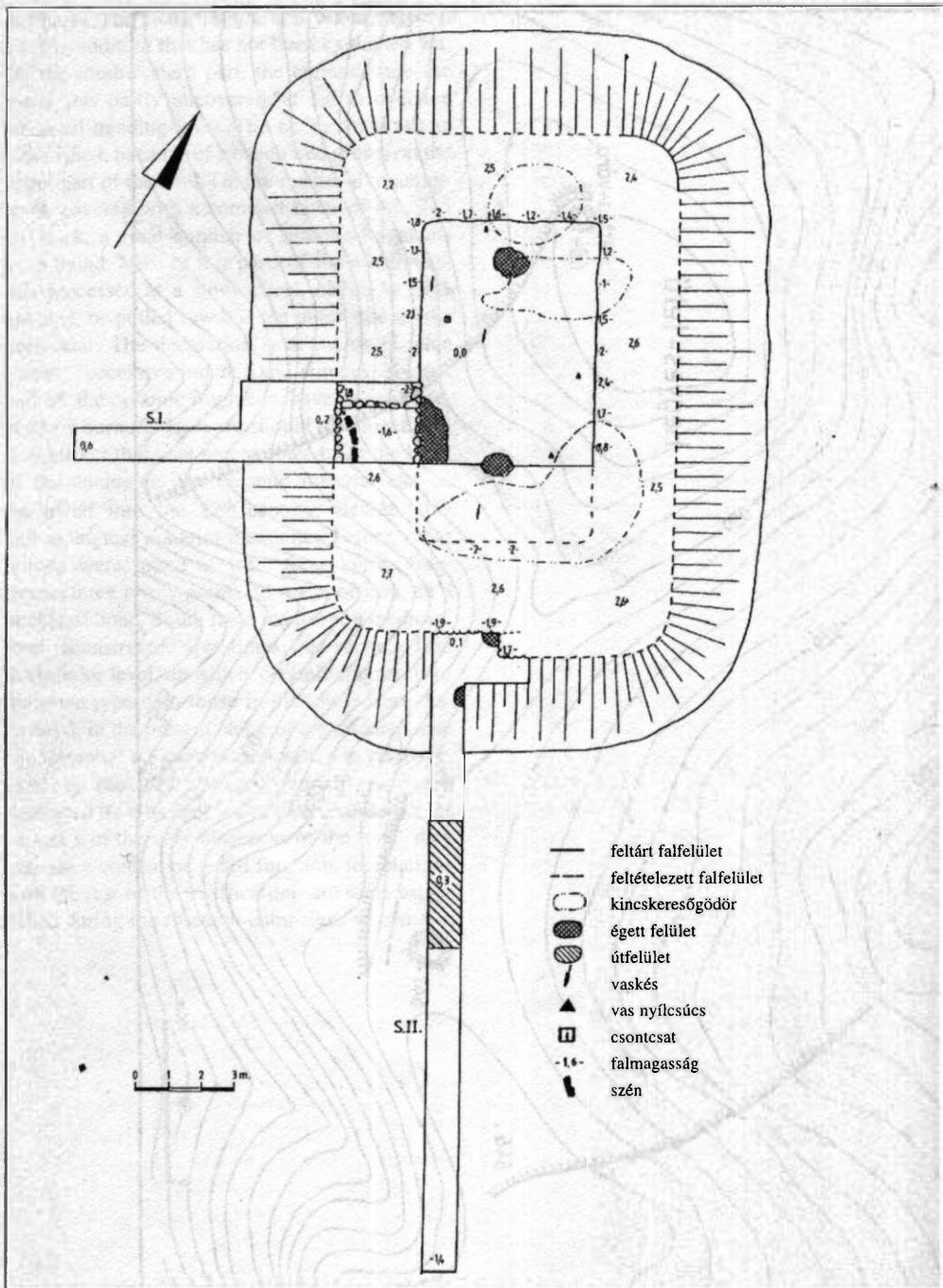
ous parts. The southern side was thickened with a 0.8 m addition that has not been explained yet. On the southwestern part, the entrance into the tower was partly uncovered, at 1.6 m over the medieval treading-level. The width could not be established, because of a beech tree grown on the upper part of the wall. On the medieval treading-level, covered with a compact layer of ash, 3-5 cm thick, a great number of ceramic fragments were found. Most of it is parts of some high vessels processed at a slow wheel, having a large opening, or pulled towards the outer side on the horizontal. The decoration is of incrustated wide stripes, successive pinches and stitches. A great part of the ceramic fragments have traces of secondary burning. Here we should also mention a clay bucket that can be completed. On the basis of the analogies, the ceramic material can be integrated into the 12th century. Beside the archaeological material mentioned before, other objects were found as well: three knife fragments, three arrow-points all made of iron, an a buckle of bone. South from the tower a medieval road reconstructed five times was sectioned on the inferior level, on which ceramic fragments of the same type with those in the tower were discovered. In the present phase of the research, one can state that we have to deal with a stone tower, used in the 12th century, which had been destroyed by a huge fire and then abandoned. Its presence in the very closeness of the road may indicate a control or guard function, its relations with the rest of the fortification are to be established during the research-campaigns to come.

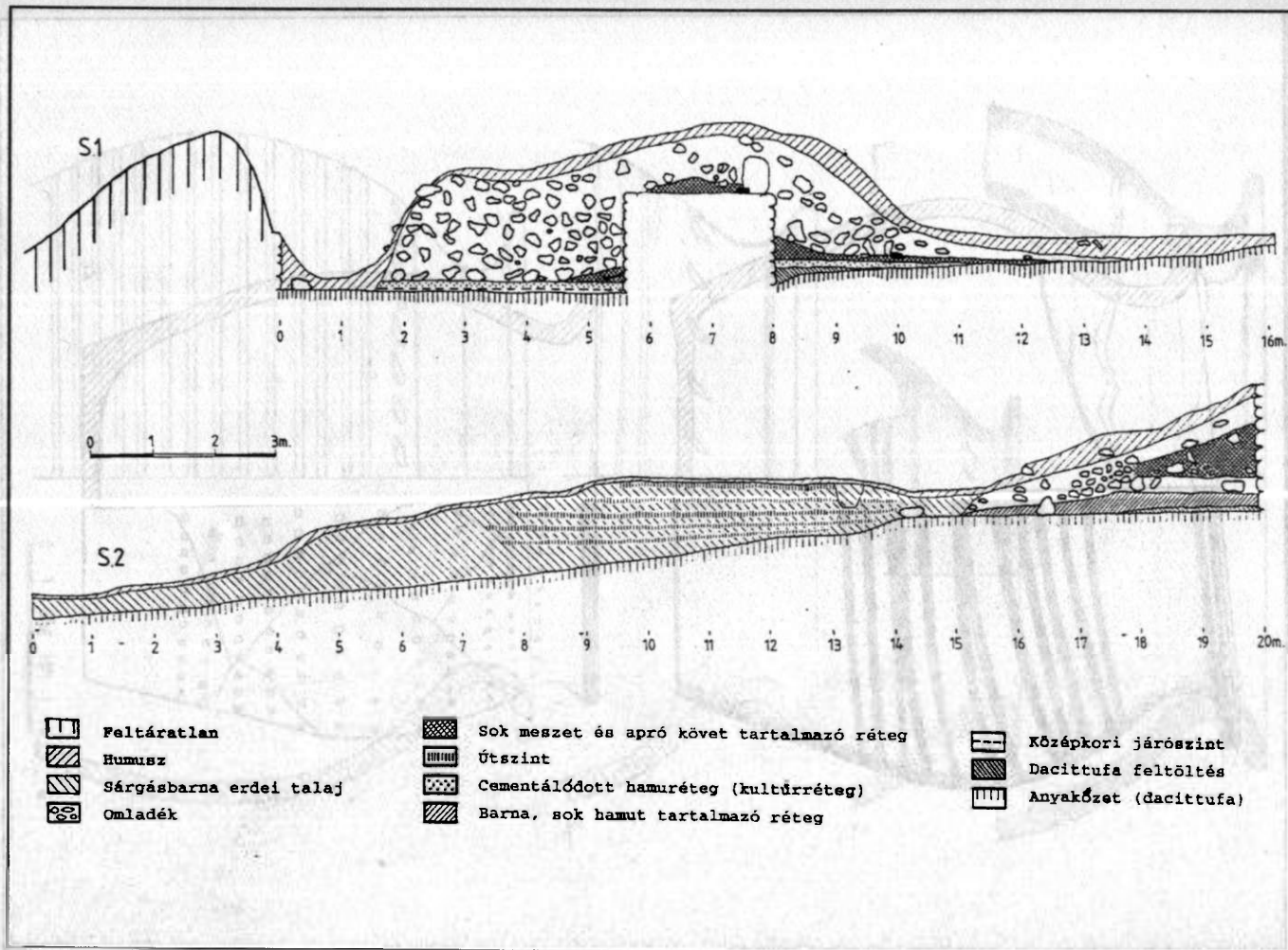

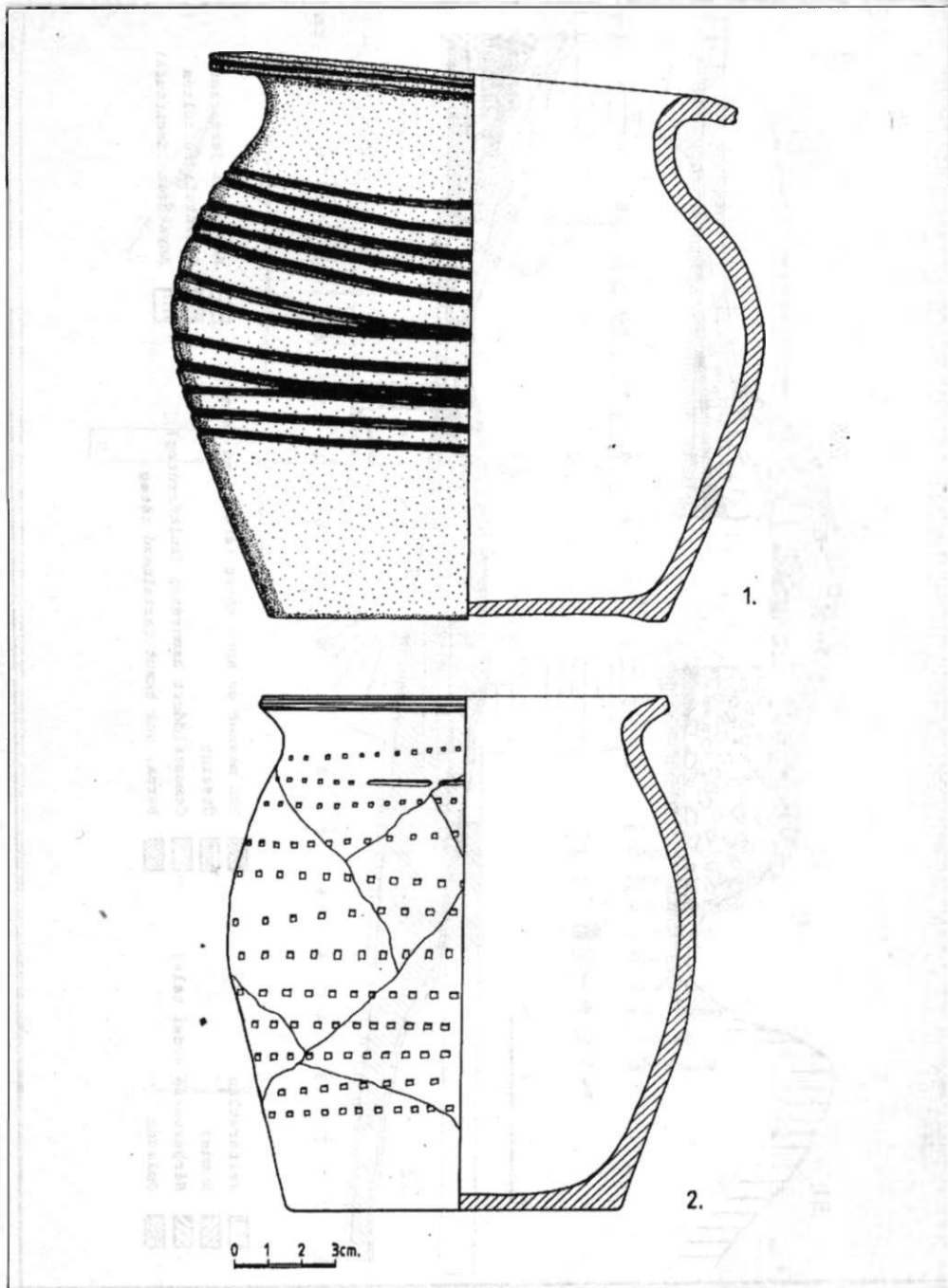

1. ábra A Hegyes-tetői nyereg régészeti objektumai. A nyugati építmény mellett a középkori út

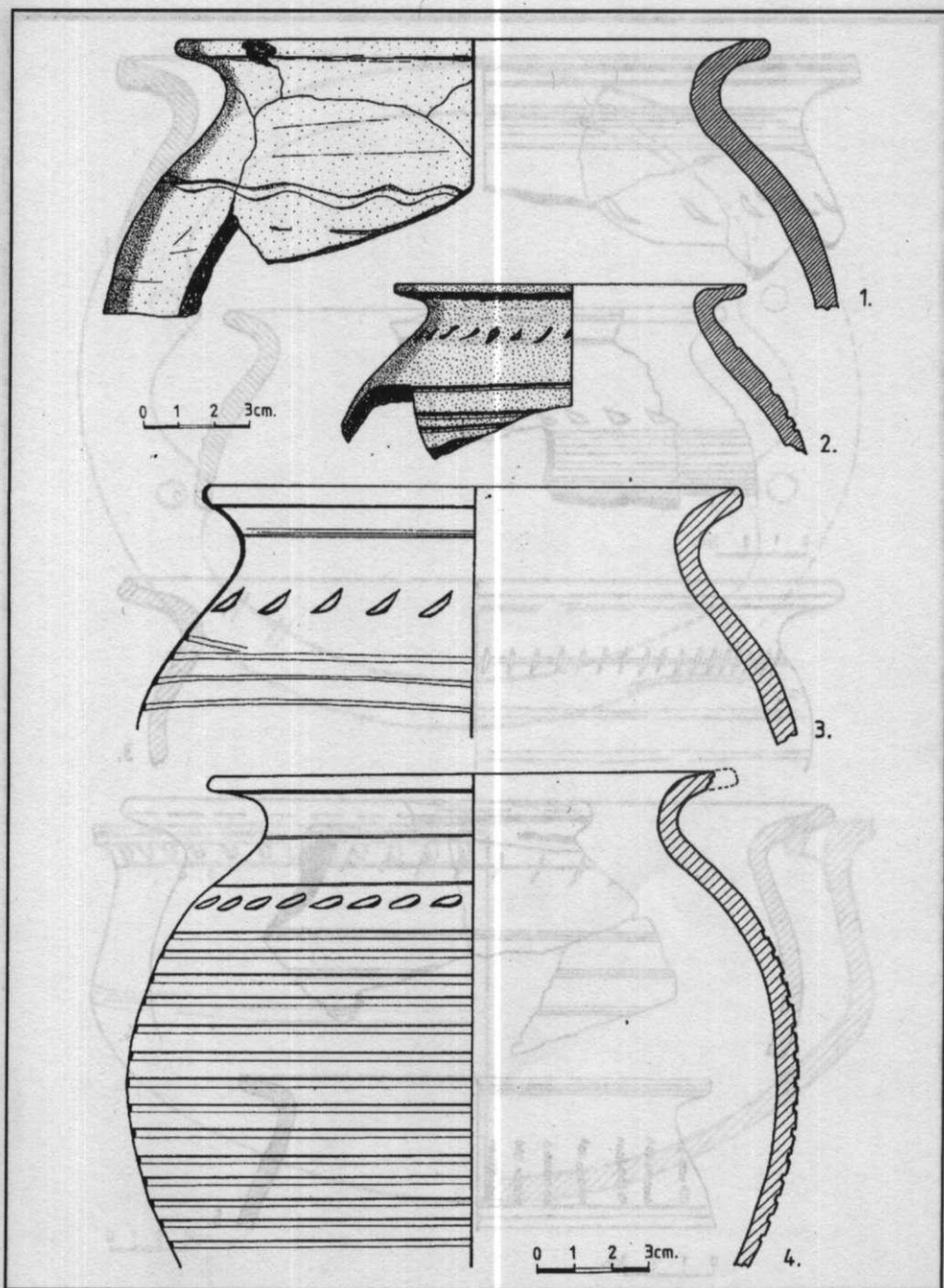

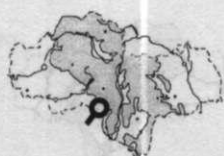

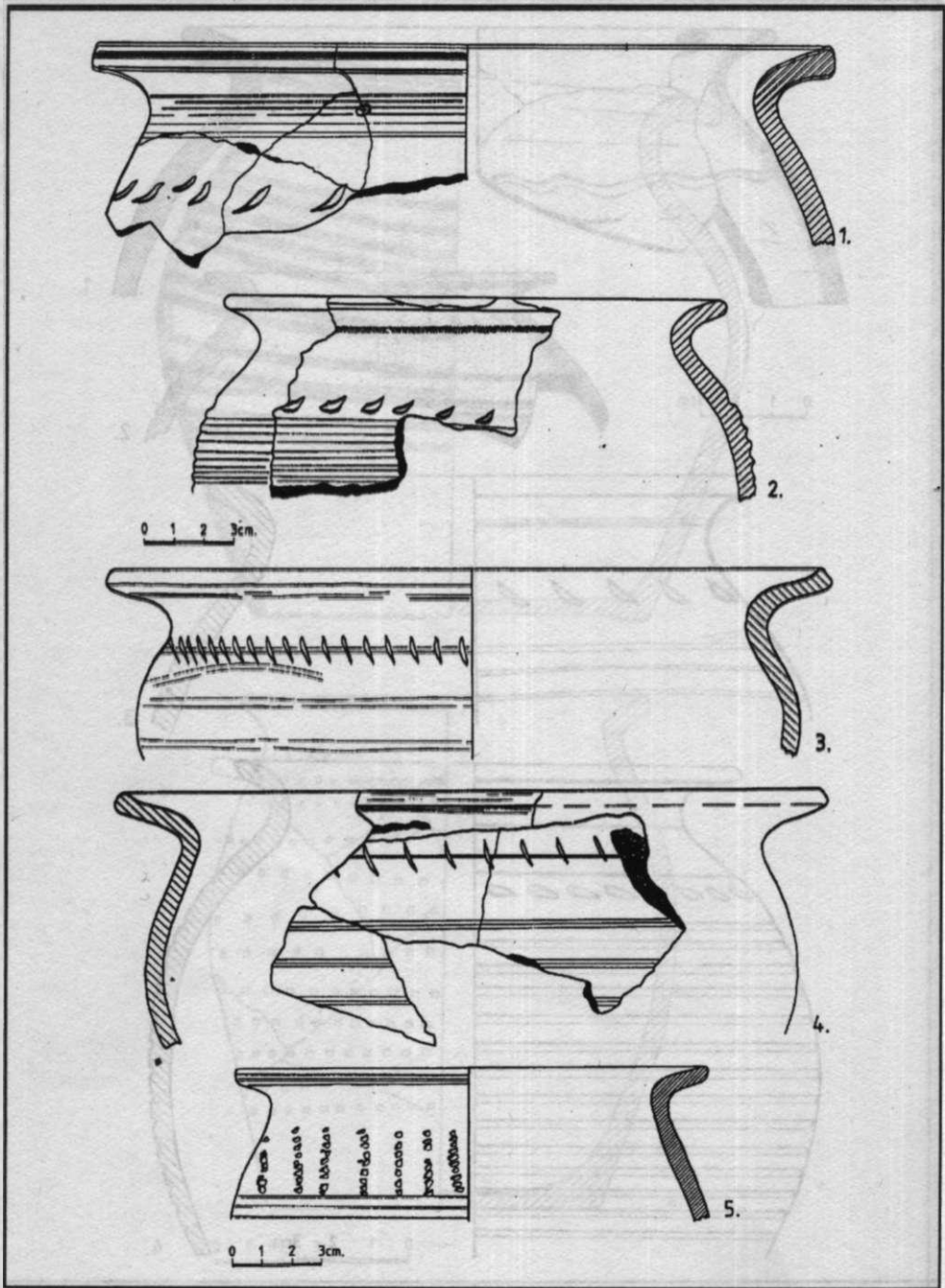

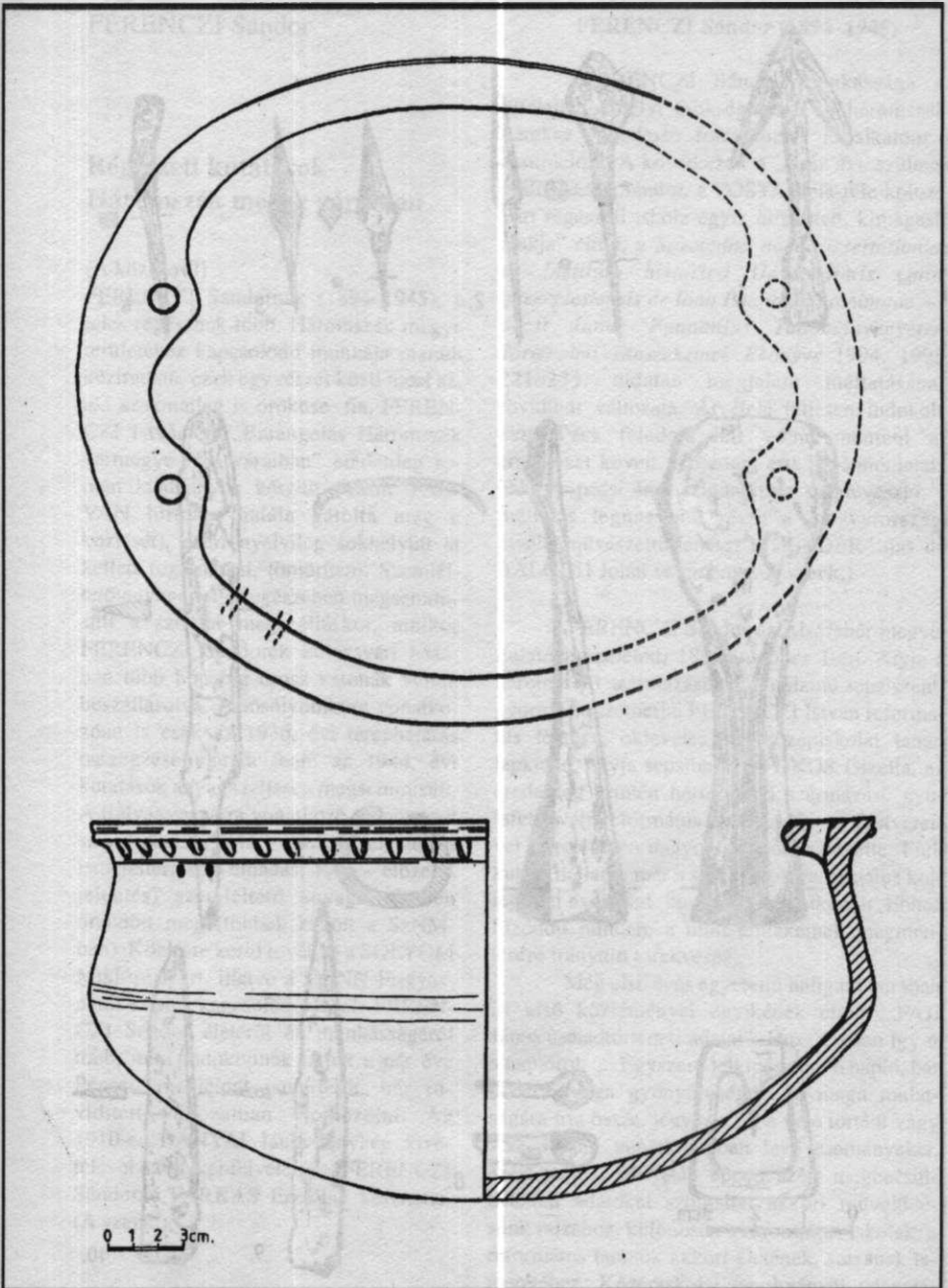

5. ábra Kerámiaanyag

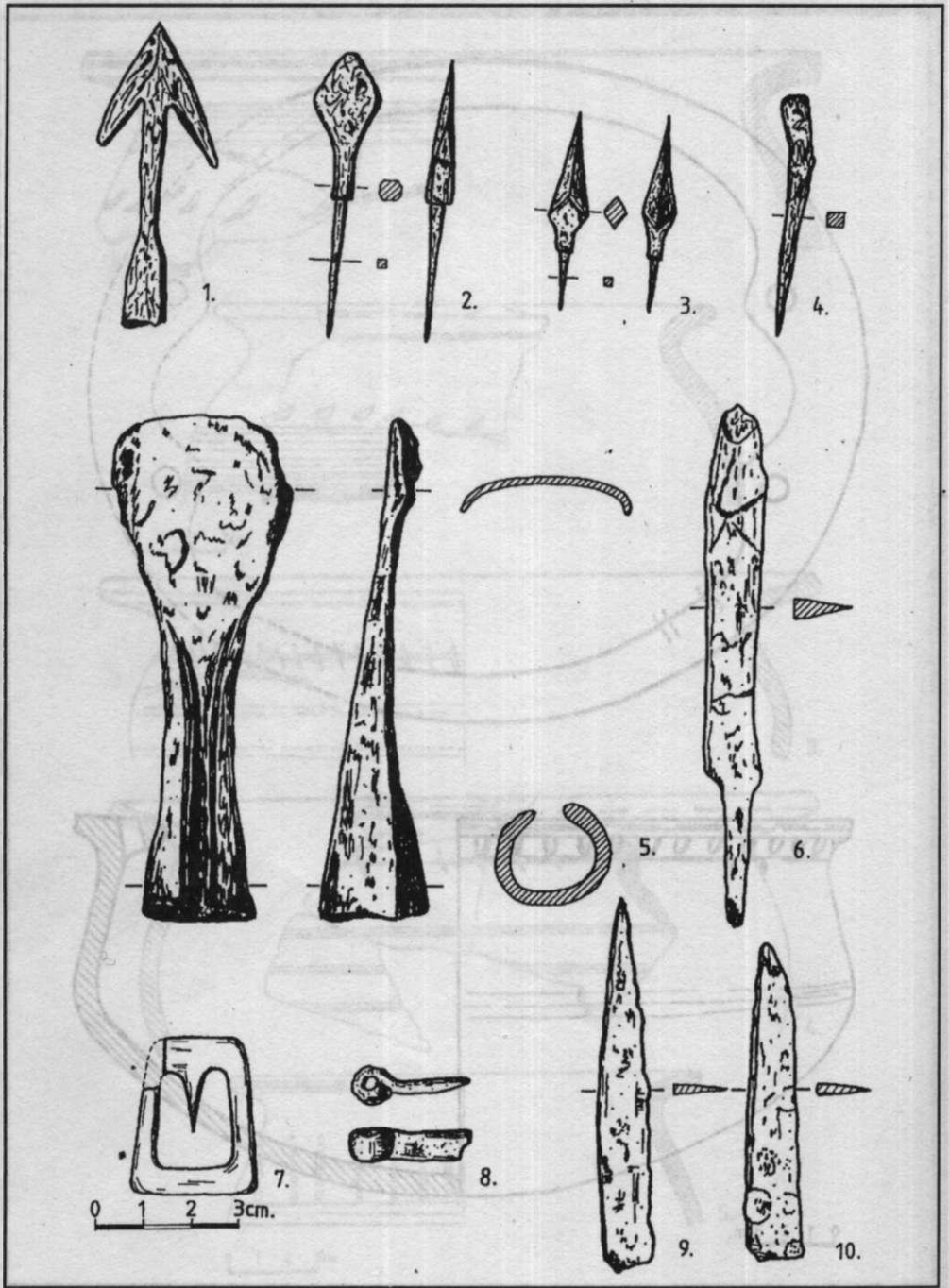

7. ábra Kerámiaanyag

Régészeti kutatások Háromszék megye váraiban

(A közlésről)

FERENCZI Sándornak (1894–1945), a jeles régésznek több, Háromszék megye területéhez kapcsolódó munkája maradt kéziratban, ezek egy részét közli most az, aki szakmailag is örököse, fia, FERENCZI István. A „Barangolás Háromszék vármegyé régi váraiban” eredetileg román kiadványba készült (Vasile PÁRVAN hirtelen halála gátolta meg a közlését), ezért nyelvileg sokhelyütt át kellett fogalmazni, tömöríteni. Szemléltető anyaga teljes egészében megsemmisült a szovjet megszálláskor, amikor FERENCZI Sándorék kolozsvári házában több hónapig orosz katonák voltak beszállásolva. Alsósólyomkőre vonatkozóan is csak az 1936. évi terepbejárás összegzése maradt fenn, az 1944. évi kutatások anyaga teljesen megsemmisült. A Bálványosvárra vonatkozó fennmaradt szövegeknek (1942 – előzetes jelentés és ismeretterjesztő előadás; 1943 – előzetes jelentés) szemléltető anyaga részben őrződött meg (többek között a SzNM-ban). Közlésre kerül továbbá a SÓLYOM Miklósnak írt, illetve a HANN Frigyes-nétől kapott kapcsolódó levél. FERENCZI Sándor életéről és munkásságáról több, mint indokoltnak látjuk a pár éve Pécsen megjelent ismertetőt, bár rövidített változatban újraközölni. Az 1910-es BÁNYAI János-fénykép kivételével a fényképfelvételeket FERENCZI Sándorné FARKAS Erzsébet készítette. (A szerk.)

(FERENCZI Sándor munkássága az elfelejtett erdélyi örökség része. A háromszéki várakra vonatkozó forrásközlés jó alkalom a restitúcióra. A következők a „Száz éve született FERENCZI Sándor, a PÓSTA Béla-féle kolozsvári régészeti iskola egyik elfelejtett, kimagasló alakja” című, a *Specimina nova dissertationum ex Instituto historico Universitatis Quinqueecclesiensis de Iano Pannonio nominatae – A pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem Történelmi Társzékeinek Évkönyve* 1994, 1995, 221–235. oldalán megjelent méltatásának rövidített változata. Átvétele teljesen indokolt: nem Pécs feladata lett volna menteni az emlékezet köveit. Köszönet érte a pannóniaiaknak. A pécsi írás szignatúrája megtévesztő, a méltatás legnagyobb része a magyarországi kiváló művészettörténész, a HERDER-újság dr. BALOGH Jolán véleménye. A szerk.)

*

FERENCZI Sándor az Alsófehér megyei Zalatnán született, 1894. október 1-én. Atyja a háromszéki származású, írói hajlamú sepsiszentgyörgyi és szemerjai FERENCZI István református lelkész, okleveles szakközépiskolai tanár, lapkiadó, anyja sepsibaconi TÓKOS Gizella, az eredetileg szintén háromszéki származású gyulafehérvári református esperes lánya. Testvéreivel egyetemben nagyon gondosan nevelte. Fiuk kutató hajlama már a szászvárosi református kollégiumi éve alatt, korán megnyilatkozott. Ehhez fűződött minden, a múlt emlékeinek megmentésére irányuló törekvése.

Még első éves egyetemi hallgató korában írt első közlésményei egyikének címe: „FÁJI János családtörténeti adatai”. Húsz évesen így ír a naplóról: „...Egyszerű lelkipásztoré a napló, bár csak a maga gyönyörűségére, a maga mulatóságára írta össze, jegyezte fel a vele történt vagy vele valami vonatkozásban levő eseményeket, azért mégis, sőt talán éppen azért megbecsülhetetlen adatokat szolgáltat akkori művelődésünk rajzához, különösen a református iskolák, a református tanulók akkori életének, sorsának ismeretéhez. Középkorai tanulmányai végezté-

* FERENCZI Géza, aki évkönyvcinknek is kedves belső munkatársa, 1999. június 22-én töltötte 75. születésnapját. Úgy gondoljuk, Édesapja írásainak közlésével ünnepelhetjük meg legillőbben. Isten éltesse!

vel PÓSTA Bélának, Erdély legnagyobb magyar régészének nagyszerű kutatóintézetébe került. Ott nyerte kitűnő módszertani kiképzését és széleskörű, alapos tudását.

Már az első világháborús szolgálata idején igyekezett a régészeti jelenségeket is megfigyelni. E megfigyelések eredményei az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának Dolgozatok című, évenként megjelent kiadványában láttak napvilágot.

Sok nehézség és viszontagság, kétszeri sebesülés után hazatérve múzeumi tevékenységében – többek között – a középkori „kincses város” kőfaragványaival találta szembe magát, a századforduló előtt és után lebontott házak kőajtó- és ablakkereteivel. Ebből a felette jelentős anyagból később ő alakított ki egyedülálló kőrégiségtári kiállítást a volt Erdélyi Országos Múzeum keleti szárnyának földszintjén.

Történéz szemmel nézte a faragványok feliratait és a címereket. Így jutott el a kolozsvári Főtér egyik legnevezetesebb, több évszázados épülete gazdáinak a felismeréséhez: WOLPHARD Adorján püspöki vikárius és WOLPHARD István kolozsvári főbíró építkezéseinek hitelesítéséhez. Ez volt az első jelentős lépés a kolozsvári kőfaragó műhely felismeréséhez. Ezen az alapon vissza lehetett következtetni a gyulafehérvári humanista központra és azon át Mátyás király budai udvaráig. Másrészt ez alapul kínálkozott a kolozsvári kőfaragás további fejlődése felkutatásához, irányvonulatának, jellemző jegyeinek a megismeréséhez.

Ifjú korának sokoldalúsága után egyetlen határozott törekvés vezette: minél alaposabban, átfogóbban megismerni Erdély múltjának az írott forrásokat nélkülöző korszakát. A föld felszíne és mélye, a kövek, a romok, valamint a kisebb leletek sokasága beszél erről. Tanulmányainak szabad választásában való akadályoztatása miatt más természetű tevékenysége bontakozott ki. Kutatásainak irányvonala: Erdély kora középkori története, ebben is főként két kérdéscsoport: az ősi székely rovásírás és Erdély kora középkori településtörténetének ügye. Mindkét irányban hallatlan módszertani gondossággal, szabatos-sággal, körültekintéssel és következetességgel

tört szándékainak megvalósítására. Így juthatott megnyugtató, valós eredményekre a bonyolult, nehéz kérdésekben is.

Első nagyobb, a nehéz élet-körülmények ellenére saját költségén megjelent műve „Az énlaki rovásírásos felirat” című értekezése volt. Ezzel az emlékekkel többször is és többen is foglalkoztak. A rovásírásos felirat nagy részét már régebben sikerült megfejteni. De – a sokféle kísérlet ellenére is – felette vitatható volt az egyik betűcsoport olvasata. FERENCZI lépésről-lépésre nyomozta ezt a sarkalatos kérdést. Először végig elemezte az addigi megoldáskísérleteket, és kimutatta elégtelenségüket vagy éppen téves voltukat. Majd nagyon széleskörű és mélyreható írástörténeti okfejtéssel folytatta kutatásait. Segítségével a kérdéses jelcsoport három tagját fejtette meg, ám az első jegy továbbra is feltáratlan maradt. Ennek a megfejtését családtörténetialapon kísérlete meg. Átkutatta a székelymuzsnai unitárius egyházközség anyakönyvét, és meg is találta a név megnyugtató megfejtését: DAKÓ. Majd továbbmenve, a kolozsvári unitárius kollégium irattárában az énlaki mennyezetfestő DAKÓRA is rábukkant. A kutatás száalai egybefonódtak, s így kétségtelenné vált, hogy az énlaki istenházának mennyezetfestője és egyben a rovásírásos felirat szerzője egy és ugyanazon személy: MUSNAI DAKÓ György. Így nemcsak a rovásírás tudománya gazdagodott a hitelesen megfejtett szöveggel, hanem a művészettörténet is addig ismeretlen erdélyi magyar mennyezetfestővel.

FERENCZI Sándor az énlaki tanulmányban forráselemző szövegbírálóként, a betű- és íráseredet kérdéseit boncolgató kutatóként mutatkozik meg.

„Az egykori Kászsónszék régészete. A kásznai székelyek letelepülése és eredete” című következő értekezésében viszont a terepkutatás fáradságait vállaló régészként jelenik meg. A terepkutatás eredményeit részletekbe menő szövelemzésekkel kötötte össze. Így hozza ki mind a bizonyosságokat, mind az eredménytelenségeket. Helynevek mind a mai napig helytálló, KNIEZSA István eredményeivel megerősített elemzéséből következtet arra is, hogy a 'kék

kendek' – „kászoni székelyek" letelepedése előtt dél-szláv népesség szállt a Kászoni-medencében.

„Vár" nevű helyeken végzett felületi szemléje során megállapítja: „...Jelenlegi vizsgálataink alapján tehát csakis ORBAN Balázs véleményéhez csatlakozhatunk, sőt ki is kell egészíteniünk azzal, hogy Mocsvár, Bakmájvára és Kővár valószínűleg soha nem voltak várak. Szetyevára azonban már emberi alkotás, még hozzá tagadhatatlanul erősség. Ámde mivel felülete feltűnően kicsi, nem tulajdoníthatunk neki különösebb jelentőséget. Kicsisége miatt nem tarthatjuk rendes lakóhelynek és nagyobb ingó vagyoni, jószágállomány oltalmazására is szolgáló fejedelmi, törzsfőnöki, főúri várnak, sem pedig a vidék lakossága mentsvárának (Zufluchtsort, Volksburg), legfennebb egy család, családközösség megerősített lakóhelyének, illetve áldozataik bemutatására szolgáló szent helyének. Kormeghatározásra felhasználható mindennemű anyag hiányában nem jelölhetjük meg korát sem. Legfennebb annyit mondhatunk, hogy a szittyá (= szkíta) és Szetye neveknek ORBAN Balázs előtt feltűnt hasonlósága sokkal komolytalanabb, hogysen erre támaszkodva a vár szkíta eredetére gondolhatnánk..."

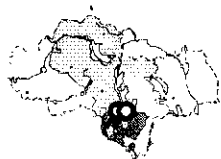
Azután rátér a sokkal fontosabb kérdésre: a kászoni székelyek betelepülésére és eredetére. Érkezése letelepedésére és eredetére. Érkezése letelepedésére roppant szellemes módszerrel oszlatja el a téves feltevéseket, – a keltezési helyekkel és dátumokkal – bebizonyítja az 1324. június 17-én keltezett oklevél hamisítvány voltát. Ezzel szemben – igen helyesen – döntő bizonyítéknak tartja a 12. század végére keltezett nagy-kászoni románikus (félköríves) jellegű keresztelődencét. Ennek következtében a templom-építést is a 12. századba helyezi. Mindennek alapján leszögezi, hogy a székelyek legkésőbb a 12. században megszállták a Kászoni-völgyét. Majd a helynevek részletes elemzéséből arra következtetett, hogy a kék-kend népet a Lápos–Szamos vidékéről telepítették át az új védelmi vonalra, a kászoni Ken tartományába. Ezután a kék-kend név értelmezésére tér. Részletes szóelemzéssel arra az eredményre jut, hogy a kúvár-ken – kék-kend nevek besenyő törzset jelölnek.

„...Fejtegetéseink azt eredményezték, hogy a kászoni székelyek minden valószínűség szerint az előkelőségre nézve második besenyő törzs, azok kék-kend nevű maradványának utódai. Korábbi lakóhelyükről, a Nagybánya melletti egykori Keykus-potoka völgyéből és a Keykus-erdő-ből a XII. század második felében helyezték át őket a Kászoni-völgye felső részébe, mégpedig – határmenti elhelyezésüket tekintve – bizonyára az ottani határrezsék felügyelésére s – amennyire lehet – megvédésére..."

E két alapvető nagy munkáján kívül 1911 és 1945 között 61 kisebb-nagyobb tanulmánya, közleménye jelent meg; elhunyt után pedig még három; az utolsó 1951-ben, Constantin DAICOVICIU-val közösen írt kötetben. Tevékenysége czekekben az íráskorban is az erdélyi régészeti leletek, az erdélyi műemlékek felé fordult – a legrovidebb közlésben is a kutató tudós mély felelősségérzetével. Írt dáki és római régiségekről, a dáki várakról (Újvárhelyről–Gredisty-éről), népvándorláskori és kora középkori emlékeletről, majd középkori várakról, a Brassovia-várról a Cenketől, a brassai Szent Lénárd egyházzól, a besszarábiai–délmoldvai töltésvonalokról, az almakeréki oltárról. Foglalkozott Abrudbánya és Zalatna történetével, a székelyderzsi honfoglaláskori sírral, sziklakarcolatokkal, Firtosvárja ősi nevével vagyis Besenyőfalvával. Első írása nyomdokán többször tért ki családtörténeti kérdésekre. Méltatta egykori professzora, PÓSTA Béla munkásságát, kiváló kutatási eredményeit, és kiemelte hatását a fiatal kutatókra. Ismételt szót emelt az erdélyi műemlékek védelmében.

Közleményei a budapesti Archaeologiai Értesítőben, a kolozsvári Genealogiai Füzetekben, a Hunyad Megyei Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyveiben, az Erdélyi Múzeumban, a kolozsvári m. kir. Ferenc József Tudományegyetem Érem- és Régiséggyűjtemény folyóiratában, a Dolgozatokban, a Pászortűzben, a Magyar Népből és napilapokban (Ellenzékben, Keleti Újságban), román és szász folyóiratokban láttak napvilágot.

Tudományos tevékenységéhez tartozott az ismertetések, bírálatok hosszú sora, szám sze-

rint 36 (1911–1937). Számba vette a román meg az erdélyi folyóiratok közleményeit, a külföldi kiadványokat: németeket, franciákat, úgyszintén a budapestieket, debrecenieket. Ezzel nagyon értékes tájékoztatást nyújtott az erdélyieknek.

Hasonló széles körben és változatosságban bontakozik ki FERENCZI Sándor tevékenysége, ha számba vesszük kiadatlan kéziratait, összesen 55 kész tanulmány kéziratát. Összegezve a kiadott (66) és kiadatlan (55) tanulmányait, valamint az ismertetéseket, bírálatokat (36), összesen 157 írását, munkássága teljes mértékben kirajzolódik előttünk.

Ismételten a rovársírs kutatása áll kéziratos tanulmányainak középpontjában. Újból tanulmányozta a székelyderzsi meg a konstantinápolyi feliratot, felismerte a gyergyóditró-tászokteteji sziklakarcolatok rendkívüli jelentőségét. Másik kedves tárgyköre mindvégig az erdélyi várak kutatása volt. Újból és újból foglalkozott a dák várakkal és a római erősségekkel, különösképpen a dák uralkodói székhely: Sarmizegethusa régészeti helyrajzával. ORBÁN Balázs nyomán kutatta az egykori Udvarhelyszék különböző korú erősségeit. Külön tanulmányban értekezett a római tartomány határain kívül esett csíkbánkfalvi római éremleletről. Számos könyvtörténeti adatot gyűjtött össze, s ezzel nagy szolgálatot tett művelődéstörténetünknek.

Kitűnő történeti érzékét állandóan foglalkoztatták az erdélyi feliratok. Írt az aranyosgyéresi régi román fatemplom feliratáról, valamint Hunyad megyei feliratokról. A székely házak építészettörténeti kérdései is felkeltették figyelmét. Külön tanulmányban számolt be a Háromszék megyei Torja község régi faházairól. Helytörténeti tekintetben felette jelentős a zalatnai református temető régi sírköveiről készült bemutatója.

Egységben tekintve FERENCZI Sándor tudományos tevékenységét – a közölt és a kiadatlan tanulmányokat –, Erdély múltja széles távlatokban, hiteles történeti, régészeti tényekben jelenik meg előttünk.

• (FERENCZI István)

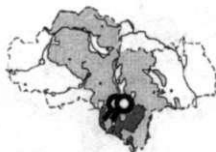
FERENCZI Sándor

Barangolás Háromszék vármegye régi váraiban 1926

Vasile PÁRVAN akadémikus, az Országos Régészeti Múzeum igazgatója az 1926. év nyarára azt tűzte feladatommul, hogy négy hét leforgása alatt igyekezzem bejárni, megfigyelni Székelyföld régi várait, mégpedig azért, hogy a Szászsebesi-havasok jellegzetes dák művelése vajon jelentkezik-e itt is, ezekben a várakban is az ottani sajtóságos köntösben?

ORBÁN Balázs fáradhatatlan szorgalmának hála, aki hatvan–hetven éve a bérces Székelyföld legelrejtettebb zugaiban eldugott vármomokat, várhelyeket is mind felkutatta, és amennyire tehetett, felmérte és közölte, az elém tűzött feladat oly óriási, hogy annak egyszerű meglátogatásához is legalább háromszor-négyszer annyi idő kellett volna... Emiatt nem végezhettem el az elém tűzötteteket. Sőt még magának Háromszéknek se tudtam minden, felszázát meghaladó régi várhelyét megvizsgálni. Csupán a Feketeügy és Olt közöttieket kereshettem fel.

A kutatások ásátások nélküli, előzetes szemrevételezések voltak. Ennek ellenére több tekintetben sikerült hozzájárulnom eme, annyira vitatott idejű várak kérdéseinek megvilágításához. Azt szeretném remélni: a kezdet nehézségeit legyőztem. A következő területek erősségeibe már könnyebb lesz elvergődni. Addig is azonban, míg tovább folytathatnám e vizsgálódásokat, hálámat kell nyilvánítanom Vasile PÁRVANnak, ama megisztizelő kitiüntetésért, hogy megbízott ennek az izgató kérdésnek a lehető legjobb megoldásával, másodsorú igazgatómnak D. M. TEODORESCU egyetemi tanárnak, hogy kutatásaim idejére készségesen engedélyezte a kért szabadságot. Azután KELEMEN Lajos tanár úrnak, aki több ízben támogatott tanácsával, KARÁCSONY János nagyváradi róm. kat. püspök úrnak, LESTYÁN József gyulafehérvári Batthyaneum-i igazgató és TULOGDY János kolozsvári református kollégiumi tanár úrnak, PÉNZES László lemhényi plébános, MÁTYÁS Béla csoportányi bíró, KOVÁCS Ferenc kiskászonai tanító, PÉTERFI torjai plébános, altorjai CSOBOTH János földbirtokos, FARKAS Mihály torjai kántor, MAGYAROSSY Ferenc alsócsernátoni, FERENCZ Sándor sepsibükszádi plébános, VASS Albert gidófalvi állami elemi iskolai igazgató, id. FERENCZI Ferenc sep-

siszentgyörgyi nagykereskedő, ifj. FERENCZI Ferenc cőfalvi földbirtokos, BITAY Béla kisborosnyai áll. el. isk. igazgató úrnak, Ion NÉSTOR múzeumi tanársegéd úrnak és, végül, de nem utolsó sorban a sok kőborlás minden fáradalmát, nehézségét, sőt, veszedelmét megosztó szeretett FELESÉGEMnek. Valamennyien legnagyobb előzékenységgel, meglepő szívességgel segítettek fáradságos tevékenységünk végzésében.

1–2. Veneturné vára és a Leányvár

A falusi nép Veneturné-varának nevezi a Bereck község keleti kijáratánál, az Ojtozi-hágó, -szoros irányából csörgedező Igaz–Bereck-patak jobb partján fekvő, négyszög alaprajzú erődítményt¹. Noha a székelységnek két (keresztes háborúk kora, Mátyás uralkodásának ideje) hatá-rozott időkkel szereplő történeti vonatkozású mondája² is fűződik hozzá, mégis – alapjában véve – semmi köze hozzá, mert, amint már ORBÁN Balázs megállapította, római katonai táborvár volt. Emil PANAITESCU ottani régészeti ásatásai igazolták ORBÁN megállapításait, hozzáadván azt, hogy – agyagedénytöredékek alapján – már a római foglalást közvetlenül megelőzőleg is tanyázhattak emberek, sőt – a legiok kivonulása után – a helybelieknek ideiglenes, többé-kevésbé megfelelő menhelyül is kínálkozott.

Emil PANAITESCU itteni meg a kevésbé keletebbre eső Leányvár ORBÁNTól is római emlékek mondott maradványai³ közötti ásatása és annak leírása⁴ – úgy gondolom – feleslegessé tette vizsgálódásomat és szükségtelenné teszi részletesebb összefoglalásomat⁵.

3. Almás-vára

Lemhény községtől északra, már Kézdiálmás határában, a Lemhényi-patakka egyesülő Ragadó- és Tiszafenyő-pataktól⁶ közrefogott hegytömbben, mégpedig a magaslat keleti oldalán, a Tiszafenyő-patak jobb partján, az 1106 m-es magaslatból eredő, kiinduló Várerőse nevű hegykiágazáson, a Lemhényi-patak utolsó malmától kb. két és fél km-re fekszik.

A szakirodalomban először KŐVÁRI László említi⁷. KŐVÁRI az adatait – röviden és tévesen – ORBÁN Balázsnak⁸ az akkor még csak kéziratot művéből orozta el, s így illő, hogy utóbbi fáradhatatlan

kutatónak utólag igazságot adva, ORBÁNNak az aprólékos, megbízható adatait ismeressem részletesen.

Szerinte a Várerőse keletről, délről és északról nagyon meredek, sziklás oldalakkal emelkedik. Egyedül nyugaton függ össze kis hegynyakkal a „BENE Péterné”-nek hívtó hegygel. A várba vezető régi út nyomai a Várerőst dél felé határoló Várpatak medrében helyenként – ott ahol a folyóvíz sodoria tömbök még nem rontották el – még láthatók. Az út a Várpatak fejében a Várerőse oldalára kanyarodik, sziklába vájva, szelíd lejtéssel halad a kincsesók földülta vár előteréig.

ORBÁN Balázs felmérte és le is rajzolta a várnak akkor még meglevő maradványait⁹. Alaprajzának, leírásának megfelelően az erősséget a Vármező nevű, 82 lépés (61,50 m) széles hegynyaktól előbb külső, széles és mély árok választja el. Attól 15 lépésre (11 m-re) délre másik is húzódik. Ez azonban nemcsak az északi oldalon figyelhető meg, hanem – szemmel láthatóan – a nyugatira és a délre is áthúzódott, a vár útjáig. A belső ároktól 20 lépésnyire (15 m-re) vonul az erősség fala, de már jóval magasabb szinten, a hirtelen kiugró szirtfokon. A válogatott, lapos kövekből épített fal ölnyi (kb. 2 m) vastag s legépebben éppen itt, az északi oldalon áll, hol helyenként akkor még 7–8 m magas volt.

ORBÁN szerint az erősség két részből: alsó- és felső várból állott. A felső félkör alaprajzú volt s kisebb az alsónál. A félkör íve 60 lépés (45 m), a legszélesebb sugara 36 lépés (27 m). Északnyugati sarkában volt az őrtorony (?). Falai is még 4 öl (7–8 m) magasak voltak akkor, s a felső vár nagyobb részét foglalták el. A felső vár keleti oldala alatt – ott a hegy természetes sziklalépcsővel száll alább – lankásabb hegyoldalon terült el a jóval terjedelmesebb külső, helyesebben alsó vár. Leszámítva a felső várhoz tartozó részét, külső falának hossza 206 lépés (154 m).

ORBÁN két bejáratot gyanít. Az első, a főbejárat, ahová a már említett út vezetett, az erősség dényugati oldalán nyílt. Itt nagy, de négyszögű alaprajzú torony helyét ismerte fel. A másikat, a mellékbejáratot a vár északi oldalán keresi, ott, ahol a torony meg az alsó vár nyugati közfala között az erősség északi fala megszakad. Utóbbi azonban, mivel nagyon magas van – úgy gondolja – csak hágcsoval közelíthették meg, akárcsak az öregtoronyt. Ennek a bejáratát – mint az sokhelyütt szokásos volt – a torony

első emeletére teszi, mert a még jókora magasságban állott falakon sehol nem észlelt bejáratot nyílást.

GERECZE Péter 1906-ban állította össze a szakirodalmat.¹⁰

ORBÁN után és nyomán Iulian MARTIAN emlékezik meg az erősségről¹¹. Nála a várfal hossza 200 m-re rúg. A falak nagyon épek, átlag 10 m (?) magasságban még állnak. Szerinte mézshabarccsal kötött, nagy kövekből rakták. GYÁRFÁS Győző¹² és KÖNYÖKI József¹³ is említi nagyon röviden.

Saját megfigyelésem szerint ORBÁN adatai a szabatosabbak. Az állandó kincskeresés miatti rombolások következtében sok mellékkörülmény akadályozza a helyszíni szemlét. Így pl. a kaputorony (?) helyén most csak kőhalmaz látszik. Ahol MARTIAN adatai eltérnek az ORBÁNétól, ott kifogásolhatók. A falak most csak 2–3 m magasságig állnak. (ORBÁN is csak 7–8 m-re becsülte!) A hegyet alkotó réteges homokkőből fejtett lapos kőtáblákból rakott fal kötőanyagá nem mézshabarcs, hanem agyag. A falakon látható részek nem ajtók, nem is ablakok nyílásai, hanem valószínűleg csakis kincskeresők „remerk művei”.

A Várerőse meredek, ám nem teljesen elszigetelten emelkedik környezetétől. A kincskeresők föltárta felső része, főleg a felső várra jellemző, hogy nagyobb, több helyiségű épületek is voltak benne. A zömtorony belsejében, a fal kövein egészen határozottan látszik, hogy az épületet, legalábbis belsejét hajdanán tűzvész hamvasztotta el. Házigazdánk, GYERGYAI Tamás molnár elbeszélése szerint gyermekkorában (a múlt század hetvenes éveiben) egyes falrészeketeken még egészen jól látszottak a fehér meszelés nyomai. Ugyanő vastárgyakat is talált ottan. Ezek azonban – sajnos – elkallódtak. Nem vezett el azonban az – alighanem homoródhévízi¹⁴ szivacsos, hólyagos bazalttufából készült – őrlők felső része. GYERGYAI Tamás ezt a hegy oldalán lelta. Hozzá egészen hasonlót magam a Hunyad megyei kosztiesdi Cetățuia ásatásán ki. Edénytörödéket nagyon keveset sikerült találnom. Sajnos, a meglevő sem elég jellemző. Egy részük valószínűleg a kései vaskorból (a La Tène időből) való, világos szürke, korongolt. Más részük szintén ebből a korból való lehet: késő vaskori edényekkel előfordulni szokott, újabb kőkori és bronzkori hagyományokat megőrzött, helybeli, durva, kezdetleges töredékek.

Az erősség építtetési idejéről, hajdani uráról a környékbeli lakosságnak fogalma sincs. Még monda sem él most a nép ajkán. ORBÁN följegyzése szerint a nép akkor óriásoknak tulajdonította az erősség építését; szokásosan itt is kincseket kerestek. Most is változatlan hevességgel kutatnak kincs után¹⁵, siettetvén az emlékmielőbbi megsemmisülését. Ugyancsak ORBÁN följegyzéseiből kell említenem, hogy az egyik kincskereső elbeszélése szerint egyszer, ásás közben, egyik sziklaüregeben másfél öl (kb. 2,85 m) hosszú embercsontvázakra akadtak. Ezek azonban első érintéskor összeomlottak.

ORBÁN Balázs szerint idejében még éltek némi mondai foszlányok. Egyik – tőle is homályosnak jelzett – monda Venetuné-varának jelzi, akárcsak a fennebb említett berecki római táborhelyet. A másik Almás-varának¹⁶ mondotta, s azt tartotta, hogy Kézdi-almás lakói e várból települtek le a mostani helységbe. Utóbbi hagyomány valódiságát igazolta az, amit ORBÁNnak mesélt el az ottjártakor nagyon éltés ember. Annak a gyermekkorában (tehát a XVIII. század végén – a XIX. elején) a kaputorony még épen állott, a kapu nyílása fölött írásos kő is volt. Szövegét azonban senki ember fia, még az öreg pap se tudta elolvasni, bármennyire is törte a fejét.

Az adatoknak a történelemmel való egybevetését egyelőre későbbre hagyva különösen szembevetendő tényként említem egyrészt azt, hogy az erősségnek csak árjai vannak, töltései nincsenek, másrészt azt, hogy az ORBÁNtól „térés hegynyaknak” mondott térség valójában föltétlenül emberi erővel, gondosan elegyengetett tereplépcső.

Itt, a vár közvetlen közelében ez az egyedüli tereppihenő. Fennebb azonban, Almás-várát az 1106-os magaslatlalt összekötő hegyháton, kb. feleúton, egymás mellett és egymás fölött, több kisebb-nagyobb, eléggé jellegzetes tereplépcső látható. Védőtöltésnek, falmaradványnak, edénytörödékeknek azonban **sem**mi nyoma a felszínen. Magán „BENE Péterné mezején” a déli oldalon észlelhető meglehetősen terjedelmes tereppihenő, délnyugati szegélyén töltéssel. Kevéssel északabbra, az 1095-ös magaslatlaltól keletre ágazó, elszigetelt kis hegyoron ellenben ismét tereplépcsők figyelhetők meg, mégpedig két: felsőbb és alsóbb csoportba oszthatón. A hozzájuk vezető út nyoma is több helyütt fölismerhető, de ismét falnyom és edénytörödékek nélkül.

Ki kell emelnem **ORBÁN** Balázs följegyzését¹⁷: a hegy téres fennlapján („BENE Péterme mezején”) – hagyomány szerint – bizonyos asszonynak volt erődített lakása, hova háborús időkben visszavonult kincsével. Ennek alapján **ORBÁN** onnan származtatja a hegy nevét, noha valószínűbbnek tartja, hogy ott a (Várerősen levő) erősségnek őrtornya állott. Segítségével a közeli Csomortány-várával kötötte össze magát...

Az említett 1106-os és 1095-ös magaslat közötti hegycsúcs nyugati oldalán régi útnyomok ötlenek szembe, sőt talán e részen is vannak még tereppihenők. Az út nagyon szelíd lejtővel száll alá. Helyenként egész határozottan jó (mondjuk mérnöki) telepítésű, felismerhető, hogy a hegy meglehetősen hirtelen kapaszkodóit szépen ívelő, csendesen emelkedő kanyarulatokkal akar-ták legyőzni. A 942-es magaslatig jól követhető.

4. Csomortány-vára

Csomortány helyesétől északra, a Csomortányi-patakba a 630-as magaslatához hasonló Várpataka fejenél emelkedik a Várhegy (848 m). Tetejét: a Csuklyán-tetőt szintén erősség koszorúzza. A hegy keleti lábát az előbb Almás-várnál említett Ragadó-patak mossa. A patak torkolatától alig másfél km-re fölfelé van. A szabályos, kúp idomú hegy meglehetősen meredek, eléggé elszigetelten magaslik.

ORBÁN Balázs is megfigyelte¹⁸ már ennek az erősségnek a romjait. A várfal leomlott kőveiből keletkezett gát-szerű töltést jól követhette mindenütt az akkor még sűrű erdőben is. A szabályszerű kőfalprajzú, az előbbinél jóval terjedelmesebb erősség falának hosszát 417 lépésnek (313 m-nek) mérte. Északi oldalán meg, hol lapályos hegynyakkal kapcsolódik a tovább fekvő, Szénégető nevű hegyhez, hármás védőárokot figyelhetek meg.

GERECZE Péter, apróbb, számba nem vehető tévedésekkel, ennek is összeállította az irodalmát¹⁹. **KÖNYÖKI** József csak röviden említi²⁰, akárcsak **GYÁRFÁS** Győző²¹.

Iulian **MARȚIAN** ugyanazt írja²², mint **ORBÁN**. Ám téved abban, hogy ez is csak észak felől közelíthető meg, akárcsak Almás-vára. Nekünk ui. mindkettőt délkeleti oldalról sikerült megmászoznunk, sőt a Csuklyán-tetőt meglehetősen könnyen.

ORBÁN leírása jó. Ki kell egészítenem azonban azzal, hogy a Csuklyán-tető déli oldalán régi útnyomok vannak. A tető térsége föltétlenül emberi kéz alkotása; tereppihenőszerű felszíni alakulat az **ORBÁN** említette téres hegynyak is. Nem áll egymagában, mert fennebb, északnyugati irányban, a Fattyú-tető felé haladólág mintha még két vagy három tereplepcső látszanék. A déli oldalon, közvetlenül a fal mellett is van tereppihenőszerű térség. Külső védelmi elemként itt is csak árok húzódik. Töltések hiányoznak. Ásatás nélkül a falnál nem állapítható meg sem az: milyen széles (2 m?) volt, sem az hogy milyenképpen készült. Anyaga minden esetre helyi fejtésű homokkő. Omladéká átlag fél m-re emelkedik ki a környező talaj szintjéhez képest. Edénytöredéket vagy más, emberkéz készíttette apróságot fenn a hegytetőn nem sikerült találnunk; csakis lent, magában a faluban, hol **MÁTYÁS** Béla másodbíró úrnak a település délkeleti kijáratánál levő telkén, szántás közben, ős- meg késő vaskori (La-Tène) edénytöredékeket vetett ki az eke.

Föltétlenül hangsúlyoznom kell azt, hogy míg Almás-vára fenn, a völgyfő közelében, meglehetősen rejtett helyen van, addig Csomortány-vára „szem előtt” volt. Hadászati jelentősége is számottevőbb: nem csupán a csomortányi és – jó messze – a lemhenyi völgyet is szemmel tarthatta, hanem majdnem az egész Kézdi- és Orbai-szék területén, el tova a Bodzai-hegységig meg a Barcaságig, sőt – amint mondják –, jó időben, éles szemmel még Brassó fellegrát is ki lehet venni a távolság ködéből.

A nép körében erről az erősségről nem űrződött meg érdemleges hagyomány. **ORBÁN**nak is csak annyit tudtak mesélni annak idején, hogy Csomortány falu népessége talán e vár őrségéből alakult volna. **ORBÁN** fogalmazásának sugallata szerint azonban a nagy székely az Almás-vári adatot másolta ide tévesen. Az, hogy e vár Mihály vajda idejében elég nagy szerephez jutott Csomortányi-nemzetség családja lett volna, **ORBÁN** Balázs alaptalan, egyszerű föltevése, amiatt tehát az alábbiakban majd figyelem nélkül is hagyjuk...

5. Váréle Kiskászonban

Kézvisszentlélek településtől északra, kb. 10 km-re ömlik a Kászon vízébe az északkeletről foly-

dogáló, bal parti, Várpatak. Utóbbinak hegymenet két ágra: Kőbánya- és Kecskesósár-patakra szakadása között²³ magaslik ki meglehetősen meredeken, eléggé elszigetelten a Várpataka völgyén nagyon szépen uralgó és ennek völgyén le, a Kászon-patak völgyéig mindenütt szembe-tűnően kiemelkedő Váréle nevű hegy.

KÖVÁRI László mindkét könyvében ír róla²⁴, tévesen említve, mert Kézdiszentlélek többi erődítésével keverte össze. ORBÁN Balázs alaposabban utána nézett²⁵ az ügynek a helyszínén. Sikerült is megvilágítania egyes adatok hozzátartozását. Szerinte a kérdéses erősség a fennebb leírt, erdős hegyen feküdt. Alaprajza kérded: hossza alig 70 lépésnyi ugyan, de a vár falai akkor még 3–4 láb (0,9–1,2 m) magasságban állottak. Az erősség északi büttijénél, ahol a várat a hátrább levő, jóval magasabb Cecével hegynek köti össze, a falat háromszorosnak észlelte, s mindeniken kívül árok húzódott. A külső, a hegynek nehéz munkával való átmetszésével nagyon megnehezítették a várhoz közeledést. Amint följegyzé, az erősség belsejének közepén levő, nagyon mély üregre a vár beomlott pincéjének tartották. A kincskeresésekről szóló mondáját nincs miért ismételnem, csak azt jegyzem meg, hogy a vár korszorúzta hegy aljában, szétszórta, hüvelyk vastagságú edénytöredékeket talált. Ebből valamikor ott létezett településre következtet.

GYÁRFÁS Győző Várhegy néven említi²⁶, de tévesen állítja azt, hogy helyzete részben Almás-várával rokon. GERECZE Péter Cece-vára névvel sorolta a magyarországi műemlékek helyrajzi jegyzékébe²⁷. E néven sem a lakosság körében nem ismeretes, sem íróknál nem szerepel. Valószínűleg ORBÁN adatait értelmezte tévesen. Iulian MARTIAN is tud róla²⁸. Adatait általában ORBÁNtól kölcsönözte. Új nála, hogy a falat mésszel kötve, nagy kövekből rakták. Kerületét 50 m-re teszi, s azt állítja, hogy az erősségre észak felől út vezetett. A várat a völgyben létezett városka jellegvárának tartja. A városka föltevését a lenn levő őskori település okadatolja.

A Várélen volt régi várat először 1584. december 14-én említik²⁹. Az erdélyi kormánytanács ui. KÁROLYI Istvánnak az új szomszéddal való határegye-
-netlenkedési ügyében BÁTHORI István lengyel királyhoz, együttal erdélyi fejedelemhez Gyaluból fölterjesztett jelentésében azt mondja, hogy az „egyik hegyen odafenn fényes vár is volt, kinek az kövében fenn

áll most, onnan egy patak jő ki és esik a Kászon-vizébe, vár patakának hívják”.

Megfigyeléseim ORBÁNt igazolják, adatai helyesek. MARTIANnak viszont abban van igaza, hogy a falat elég nagy kövekből rakták. Abban azonban már téved, hogy mésszel erősítették volna össze a fal köveit, mert annak kötő-anyaga bizony csak agyag. Azután meg ORBÁN a vár hosszát (azaz átmérőjét) mondta hetven lépésnyinek s nem a várfal hosszát, mert az erősség átmérője 50–52 m, a fal hossza pedig 80–85! Aztán meg a hegyháton sem igen észlelni út nyomát. A védőárkok legalábbis teljesen átvágják a hátat. Egyáltalán nem is nagyon hihető, hogy ott lett volna. Az út – valószínűbben – a Váréle aljába csörgedező két patak valamelyikének (inkább a Kecskéfüzes-patak) mentén, (ez ma járhatóbb) haladhatott föl, s onnan a védőárkok alatt kerülhetett föl a vár oldalába, mint pl. a lemhényvölgyi Almás-vár esetében is.

MARTIAN az erősséget és a Váréle aljában ORBÁN följegyezte edénytöredékek alapján fölített, őskori települést egymáshoz tartozónak, egykorúnak vélte.

Ezzel kapcsolatban semmit se mondhatok. A völgyben ui. nem sikerült föllelnünk sem a települést, sem az arról áruzkodó edénytöredékeket. Ásatással megállapított, jellegzetes művelődési réteg nélkül azonban nem merem annyira határozottan kimondani „városka” létezését, mint ahogy MARTIAN teszi, mert – a völgy keskenységétől, megtelepedésre kevésbé alkalmas voltától eltekintve – a fazéktöredékek másodlagos fekvésűek; legurultak a várból, tehát lemosottak lehetnek. Magának az erősségnek a felületén is nagyon kis számban sikerült találnunk néhány, kor meghatározásra teljesen alkalmatlan, nagyon kezdetleges gyurmájú, készítésű, durva edénytöredéket. Lehetnek bronzkoriak is, vagy pedig a fejlettebb korai vagy kései vaskor (a hallstatti vagy La-Tène korszak) finomabb agyagművelési készítményei melletti szokásos kezdetleges, helyi készítmények is.

6. Odojka-tető Kiskászonban

A Váréle maradványainak keresése közben fölmásztunk a (régii osztrák–magyar katonai, fekete-fehér térképlap) 920 jelzésű, Odojka nevű magaslat

tetejére is. Az a Várélétől nyugatra, a Várpaták meg a Kászon-vize között, azoktól északra, illetve keletre, nagyon meredeken, majdnem szigetszerűen magaslik ki a Kászon-rétjéből, hirtelen összeszűkülve az addig többé-kevésbé széles, térs völgyet. Végig uralkodik a völgyön.

A szakirodalomban ismeretlen. Tetején pedig a katonai térkép ábrázolta, meglehetősen szembetűnő, jókora, kb. 300 m hosszú, 150 m széles, tojásdad alaprajzú, nagyon jellegzetes tereppihenő van. A tereplépcső szélein se fal, se töltés. Éppen úgy a hegy lejtőjén se találtunk effélékre, sem a fölkapaszkodásunk, sem a leereszkedésünk vonalán. Ez természetesen nem mondatja azt, hogy sehol sincs. Tereplépcsők ellenben a Várpataka felőli oldalon láthatók, sőt az Odojka-tető meg a Váréle közötti hegykiágazások hátain is eléggé jellegzetes tereplépcsőket figyelhetünk meg. Közösségi életről árulkodó edénytöredékeket vagy másfél régiséget azonban – szorgos keresésünk ellenére – se sikerült lelnünk; ám. különösen az Odojka-tetői tereplépcsők föltétlenül emberkéz alkotásai³⁰.

7. A kézdiszentléleki Perkő

ORBÁN Balázs fennebb többször idézett művében³¹ a közvetlenül Kézdiszentlélek fölött, tőle északra magasodó Perkőről is említ, s elég részletesen tárgyal várát: Szentlélek várát. Szövegének könnyebb megérthetéseért részletes alaprajzot is mellékel...

Kászon-vize s az ugyancsak abba siető Esztelneki-patak közötti hegynyúlvány legdélibb, széltől, esőtől meredekre koptatott oldala viszonylag eléggé magas (148 m) kiemelkedése a Perkő. Fél km-nél hosszabb, átlag 100–150 m széles nyugat–keleti irányú, többé-kevésbé egyenletes felszíni fennsíokban végződik. E fennsíknak a nyugati, északi és keleti oldalán A A A-val jelzett régi várak, azon belül, azzal egyközűn B B B-vel jelzett, szabályos, kettős oromzatú földtöltést (falat?) észlelt. Ezek a védelmi létesítmények a hegyoldal hajlásait követve 430 lépés (322,5 m) hosszan öveztek a fennsíkot. A C C C-vel megkülönböztetett oldalon nem találta meg folytatását. Úgy gondolta: nem is volt, mert a hegyoldal sziklás, meredek volta elég védelmet nyújthatott.

Nyugati részén, Z-nél, a MIKES Antal-tól, védőszentjének tiszteletére emelt kápolna romjai látha-

tók. A keleti, nagyobb félben pedig, a D D D-vel jelzett helyen 80 lépés (60 m) kerületű, emelkedett helyecske van. Ezt a középkori szokásos dombozatnak (mottónak) tartotta. Rajta a vár zömortnya (donjonja) emelkedett. A dombocska nyugati oldalán, E-nél valamivel lennebb fekvő, félköralakú, kis térséget, sőt ezen a balliumnak szertemállott alapfalvait is megfigyelhette.

A dombocskán most félköríves (románikus) fülést utánzó, öt tornyocskától tetőzött, ötkupolás templomocska emelkedik. Alaprajza négyzet alakú, szabatosabban a négyzetet oldalai közepén félköralaprajzú kiugrásokkal bővítették. ORBÁN valószínűnek tartja, hogy a zömortony anyagából, annak helyén épült. Jól lehet legközelebbi hasonmását a XII. századi regensburgi keresztelőkápolnában (baptisteriumban) találta meg, mégse meri annyira réginek tartani, hanem jóval későbbi utánzásnak. Szerinte ezt erősíti a nyugati oldalon levő kőajtaja is. Záródása egyenes. Szemöldökkövén NON EST / közbül kettős MORTALE QUOD címer / OPTO AO 1686 D 23 MART (Non est mortale quod opto. Anno Domini 1686. Die 23 Martii.) olvasható. A füzérrel összefont kettős címer egyikében (címertanilag jobb oldalon) a KÁLNOKI-címer: KS betűtől kísért koronából növekvő bárány, átnyilazott medve van. A másikban a gyergyószárhegyi LÁZÁRCsalád címere. Ugyancsak koronából növekvő, átnyilazott dámvadat látunk LE betűvel. A szemöldökkövet csinosan kifaragott, szép fejezetű korinthuszi féloszlopokkal ékített kőkapulábak tartják. A G-vel jelölt helyen levő kápolnácska remetelak. A kapu KÁLNOKY Sámuel és neje: gyergyószárhegyi LÁZÁR Erzsébet rendelkezésre készülhetett 1686-ban. KÁLNOKY ezzel valószínűleg töröcsvári diadalát akarta megörökíteni³².

Hol hosszabban, hol rövidebben KÖVÁRI³³, GYÁRFÁS³⁴, CSIFÓ Salamon³⁵, JANCsó³⁶, GERECZE³⁷ s MARTIAN³⁸ említi. Történetével viszont, az előbbieken kívül KEMÉNY József³⁹, LÁZÁR Miklós⁴⁰, SZABÓ Károly⁴¹ és CONNERTH János⁴² foglalkozik. KEMÉNY Zsigmond⁴³ pedig regényben örököltette meg annak nagyon szép részletét.

ORBÁN említette töltésekre nem akadunk a tetőn. Lehet, hogy a folyamatos mezőgazdasági tevékenység tette tönkre, de lehet, hogy oltjártunkkor a még learatlan, magas gabona miatt nem figyelhetünk meg. A MIKES Antal-féle kápolna mindenestre a XVIII. század végéről való. Nevezett ui. ekkor volt Három-

szék főkirálybírája⁴⁴. A templomocská nem régibb a múlt századnál; hihetőleg a MIKES-féle kápolna romjaiból emelték. Jóllehet valójában most már semmi, a hajdani vár létét bizonyító jelenség nem észlelehető, erősségnek mégis okvetlenül kellett itt lennie, hiszen a környék minden időben folyvást lakott hely volt... Amellett eléggé elszigetelt volta, jelentékeny magassága, oldalainak meglehetősen meredeksége, védekezésére aránylag könnyen átalakíthatása miatt csakúgy „kínálkozott” váréptésére. Ha korábban esetleg nem is, de a vaskor valamelyik szakaszában kellett itt erődítésnek lennie, mert – mint PÁRVAN művéből is kitűnik⁴⁵ – meg miként magam is följegyeztem: a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumban⁴⁶, Kézdiszentkeresztről, Kézdiszentlélekről, no meg Kézdivásárhelyről is mind vannak emlékek ebből az időből, ráadásul ez a magaslát meglehetősen uralkodik a Kézdi-síkságon.

Ámbár KARÁCSONYI János hamisnak ítélte⁴⁷ az e várról is szóló középkori oklevelet⁴⁸, mégis valószínűleg tartom, hogy a jelzett korban is volt itt erősség. Ehhez fűződn még meg kell jegyezmem, hogy egyesektől a Perkövön állott régi várra vonatkozott XII–XIV. századi oklevelek közül a nem hamisak nem erre, hanem a horvátországi Körös megyei szentléleki várra utalnak⁴⁹. A XVI–XVIII. századi adatok pedig – minden látszólagos ellentmondás ellenére is – nem a Perkő tetején, hanem a csakis annak az oldalában lévő tereppihenőre építetett, várszerű TARNÓCZI–MIKES kastélyról szólnak. Erről azonban, újabb volta miatt nincs miért írnom.

8. Torjai Bálványosvár

A községen átfolyó Torja-pataka a helység nyugati kijárójától nem messze ketté ágazik. A nép az északi ágat Bálványos-pataknak nevezi. Bálványosvár romjai ennek az eredeténél, már messziről uralkodón kimagasló, nagyon meredek oldalakkal, teljesen elszigetelten égne meredő, kúp-idomú, hasonló nevű hegyen található. (A régi, fekete-fehér katonai térkép 1040 Bálványos néven tünteti föl⁵⁰.)

Bálványosvár maradványai régóta ismeretesekek, helyesebben szólva még el sem feledettek, hiszen még most is élnek a hajdan az erősségben lakott APOR-családnak az ivadékai. Fénykora a XIV–XV. századra tehető. Nem egy ízben ezekben az időkben

kelet oklevelek is említik⁵¹. A XV. század végén, a XVI. elején hagyja ott APOR Ilona⁵². A vár újkori történetének bemutatása nem feladat, csak éppen felsorolom a hozzá fűződő szakirodalmat: APOR Péter báró⁵³, LAKATOS István⁵⁴, TIMON Sámuel⁵⁵, KUNITS⁵⁶, OKOLICSÁNYI⁵⁷, SZEGEDI⁵⁸, BENKŐ József⁵⁹, csikszentmihályi SÁNDOR József hamisítványa⁶⁰, HAMMER⁶¹, KÁLLAY Ferenc⁶², SCHEINT Dániel⁶³, FERENTZI János⁶⁴, MARIENBURG Adolf⁶⁵, ÁROKALJI⁶⁶, J. F. NEIGEBAUER⁶⁷, KŐVÁRI László⁶⁸, IPOLYI Arnold⁶⁹, PHILIPPI⁷⁰, J. M. ACKNER⁷¹, LUPPA⁷², HUNFALVY Pál⁷³, ORBÁN Balázs⁷⁴, NAGY Miklós⁷⁵, a Vasárnapi Újság⁷⁶, MIKSZÁTH Kálmán⁷⁷, POÓR Antal⁷⁸, GYÁRFÁS Győző⁷⁹, CSIFÓ Salamon⁸⁰, GÖDRI Ferenc⁸¹, PASTEINER Gyula, illetve JANCSÓ Benedek⁸², GÉRECZE Péter⁸³, PÁLMAJ József⁸⁴, és végül Iulian MARTIAN⁸⁵ írja le, jól-rosszul a várat, tárgyalja – úgy-amennyire – történetét.

A várhoz fűződő érdekes mondatokat nem csak költeményekben énekelték, hanem JÓKAI Mór még regényt is írt róla⁸⁶. Meg kell jegyezmem azonban, hogy az erősséggel kapcsolatos események elbeszéléssel nem csupán a nagy magyar regényíróknak a képzelőtehetsége csapongott a lehető legmerészebben, hanem bizony a többi író javarészeének is... Éppen emiatt szükségtelennek tartom valamennyiüket ismételni. Egyedül FERENTZI Jánosnak és ORBÁN Balásznak a legrészletesebb, legalaposabb leírása alapján igyekszem bemutatni az erősség emlékeit, saját tapasztalataimat is hozzáadvam. Az te téveszem szem elől, hogy a vár XIV–XV. századi eseményeiről – hézagos – történeti adatokkal is rendelkezünk.

Bálványosvár tövét déli oldalon a hasonló nevű patak, nyugatról meg keletről az arról csörgedező Vár- és Suvadás-patakokcska mossa. Egyedül keleten csatlakozik a Cece-bércből induló s mellette elhaladó keskeny hegykiágazással: a Törös-fejével. Az eléggé kényelmes, alighanem az erősség régi útja e hegnyakon kanyarog végig, a várig.

A hegnyak oldalából égne meredő sziklaszálon az ódon őregtorony négyszögű alaprajzú, hatalmas építménye⁸⁷ tör csodásan az ég felé. Nem faragott, ám messziről annak vélhető, válogatott, lapos kövekből emelték. Nagyon jó minőségű, az építményt még manapság is szilárdan kötő mészhabarccsal erősítették

össze. Alapját sokhelyütt kivájt sziklába rakták. Egészen természetes, az alpnál valamivel (1,5 m-rel) szélesebb, mint felül. Oldalai 7,5 m hosszúak. Legépebb része 15 öl (28,5 m) magas. A falak 2 öl (3,8 m) vastagok. Emiatt a torony belvilága csekély. A földszinten bejáratnak, ajtónak semmi nyoma, noha az még mindenütt 3,5–4 m magas. Ablaknyílás sincs a megmaradt részeken, csupán „löresszerű” lyukak. Ezekbe erősítették az emeletek padlóit tartott gerendákat. Bejáratának tehát – középkori szokás szerint – az 1. emeleten kellett lennie. A gerendák lépcsőfokszerűen következő üregeiből ítélve négy emeletes lehetett. A boltív kezdete északi sarokban megőrződött részletének bizonyítása szerint a legfelső boltozott volt. A boltozatra épült negyedik emelet falát két lábnyival (32 cm-rel) vastagabban építették befelé. Északkeleti szögletében, a fal vastagságában, üregszerű kerék fülke látható. Alja szépen faragott gyámkövön nyugszik. A fülkébe a boltívén áthajlott, kürtöszerű, keskeny nyílás vezetett. A felső emelet belső lépcsője lehetett. A fal külsején észlelhető üregecskékből ítélve, az emeletet kívülről díszes erkély övezte.

Amint ORBÁN alaprajza mutatja: az erősség két részből: alsó és felső várból áll. A felső vár fala is a sziklának az öregtoronynál átlag 40 lábbal (12,5 m-rel) alább lejtő, délnyugati, enyhébben meredek oldalát zárja körül. A fal zömtoronyból s a sziklapárkány szélét 180 lépés (135 m) hosszúságban követve, északnyugat felől újra a zömtoronyhoz, szabatosabban hozzáépített kis, minden oldalról zárt helyiséghez (ORBÁN vélekedése szerint „kincstárhoz”) tér vissza. A várfal mindenütt a szikla peremére épül. Mindenütt szabatosan követi annak irányát, lejtését-emelkedését. Ahol a sziklaszál felülete jobban kidomborodik, ott a falat egybe építették, mégpedig olyannyira jól, hogy a hozzáépített fal a meztelen sziklától sem itt, sem a zömtoronynál, sehol se vált még el. Vastagsága ölnél (1,9 m) szélesebb. Helyenként még 3 öl (5,7 m) magas. Csak a legdélibb kiugrásnál hiányzik mintegy 15 m-nyi hosszán. A falszakasz – vívó-folyosóval környezett, fogrovátkosan végződő – felső része keskenyebb. Alsó részét gondosan vakolták. ORBÁN emiatt azt következtette, hogy az öregtoronynál meg a többi falaknál később épült, hiszen utóbbiak vakolatlanok. Az északi falrészlet meg a „kincstár” bezárta szögben van a szép, lapos kövekkel kirakott, fallal övezett „kút”. Akkori mély-

sege csak 2 öl (3,8 m); a hagyomány szerint azonban 300 öl (568!) lenne. A hagyomány „kissé” túloz, mert az erősség viszonylagos magassága csak 263 m (!). A hajdani tűzhányó kúp oldalában fakadó források is kb. 830–840 m magasságban bukkannak felszínre. Ha el is fogadnók valóságosnak a „kút” – különben elképzelhetetlen mélységét – akkor is legfönnebb csak 200 m-ről beszélhetnénk...

Az alsó vár fala 300 lépés (225 m) hosszú, s a felsőnél átlag 100 lábnyival (31 m-rel) fekszik alább. Telepítése, építési módja azonos az előbbivel. Csak abban tér el, hogy ezt nem vakolták. Falai átlag 1–2 öl (2–4 m) magas, tömör falak. Későbbi építménynek tartja. A fal bezárta tér felülete nagyon meredek. Korántsem elegyengetett felületű tereplépcső. Délkeleti végénél nyílik az erősség egyetlen bejárata; ORBÁN följegyzése értelmében itt nem volt külön kaputorony⁸⁸. Torony helyett egyszerűen a két fal végződését vastagították meg; befelé szélesebbre építették. Valószínűnek tartom, hogy ORBÁN ebben téved. Nemcsak tárgyi okok miatt valószínű, hanem mert FERENTZI János 1834-ben még látta a kapu bolthajtását. ORBÁN a kapuval kapcsolatosan azt véli, hogy a már APOR Péter említette, BENKŐTől a várplota ajtaja fölött idézett: Ladislaus APOR vojvoda Transsilvaniae szövegű feliratnak itt kellene lennie. Lehet, bár – ha a felirat nem koholmány – szövege kései latinságnak felel meg. A XIII–XIV. században nem biztos, hogy akárki el tudta volna olvasni! Aztán meg a feliratos kőlap ugyanúgy lehetett az öregtorony ajtaja fölött, sőt a felső várban is. ORBÁN ugyan azt állítja, hogy utóbbiban semmi épületnyom se látható, ámde – mint FERENTZI János SZEGEDI nyomán följegyzi, 1779-ben még látszottak a lakóházak, a kút nyomai, de 1804-ben, mikor ifjúként meglátogatta az erősséget, már csak a kutat, helyesebben esővíz gyűjtő gödröt, dúsan tenyésző jácintokat és tulipánokat talált. Harminc évvel később pedig már a kút is majdnem teljesen betömődött. – A várat különben nemcsak avatatlan emberi kezek rongálták szinte folyamatosan, hanem, főként, az e vidéken meglehetősen gyakori földrengések is. Ezek romboló hatását még a szélszélves időjárás, no meg az omladékokon élősködő növényzet is segítette.

Az erősség keleti oldalán, kevéssel a fal alatt, Törös-fejénél határozottan szembeüldő tereppihenő látható. A sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum

A.715 lelt. szám alatt egy egész nyakláncot: 29 db korai vaskori (Hallstatt-kord), átlátszó üvegyöngyöt őriz innen KÖNCZEI Józsefné ajándékából. 6751. sz. a. pedig a sepsiszentgyörgyi Székely-Mikó-kollégium tanulói összeszedte, ugyancsak kora vaskori, hornyolt díszű edénytöredékeket láthatunk. Nekünk – sajnos – nem sikerült effajta maradványokra akadnunk.

A nép ajkán több rege is él a várról. Elsője szerint hatalmas tündér építette, mégpedig utóbb megkeményedett, eredetileg lágy kövekből. További monda szerint az óriás királynak arany hídja volt Bálványos-várról át a Büdös-hegyre. Szép leánya, kíváncsisága kielégítéséért, egyetlen lépéssel a Kézdivásárhely és Alsócsernáton közötti fele távolságra domborodó Póka-halmára lépett, hol a mezőn szorgoskodó emberek néhányát ekéstől, ökröstől kötényébe tevé, azt ott talált szép kis bogárkákat apjának bemutatni vitte az erősségbe. Ámde apja feddve intette: „Tedd le lányom, bocsásd szabadon a bogarakat, mert azok haragja megsemmisülésünket okozhatná. Kíméld őket lányom, mert ők utódaink lesznek...”

A mondák másik csoportja sokkal fiatalabb keletű. Első kettejük a székelységnek az ősi hit mellett az új, keresztyén vallás elleni küzdelmével kapcsolatos: itt aludtak ki utójára a magyarok ősi hadistenének oltárai, idevaló volt az a pogány APOR fiú, ki testvéreivel együtt elrablá a már megkeresztelt MIKE Ilonát. E vár tulajdonosának, APORnak tartja a néphagyomány azt a hatalmas László erdélyi vajdát is, aki 1308-ban nemcsak elfogta Magyarországi királyát, a bajor származású Ottót, a magyar szent koronával együtt, hanem egy időre börtönbe is vettette. A történettudósok ugyan mind az utóbbiakat, mind az előbbieket egyaránt tagadják, ám néha a mesékben is rejtőzködhetik némi igazság. Néha pedig még a legnagyobb tudósok is tévedhetnek, kivált, ha előre készített elméletek Prokusztész ágyába akarják beszorítani a kezük ügyébe került anyagot...

9. Torja-vára Torján

Az előbbtitől valamivel délebbre, a Bálványos-patak meg a Torja-pataka összefolyásától kb. négy km-re, az utóbbi bal partján emelkedik a katonai térkép 878 m jelzésű magaslata. Nyugati oldalát a Bakszilás-, keleti lábát a Torjavár-pataka mossa⁸⁹. A hegy eléggé

magányos; viszonylagos szintkülönbsége is eléggé jelentékeny. Hadászati tekintetben azonban nem túl jelentős: nem uralkodik Torja-pataka völgyén. Meglehetősen rejtett helyen van, csak az alatta hirtelen kiszélesedő s réteket magába foglaló völgyfőben számít igazán jól védhető magaslatnak.

ORBÁN Balázs „körteidomúnak” (alaprajzúnak) mondja a hegytetői erősséget⁹⁰. Hegyesebb vége délnek, a szélesebb meg északra irányul. A vár belsejét övező töltést 360 lépés (270 m)nek mérte, s szavai szerint a „falakatnak csalhatatlan nyomait tünteti elő”. A hegy meredeken lehanyatló ormára emelték a töltést, emiatt árkokra se hely nem akadt, se szükség nem volt. Az északi oldal azonban kivétel. A Csiklony-tetővel összekapcsoló keskeny hegynyakat 4–5 öl (3,5–4,5 m) széles védőárok vágja át.

Az erősség belsejét sűrű erdő borítja, s ez – látszólag – romok halmazában gyökeredzik. A vár csúcsán túl a hegy csúcsáig terjedő, kb. 160 lépés (120 m) hosszú, 50–60 lépés (37–45 m) széles „fenntér” (teraszt) figyelhetett meg. Rajta régi építkezések homályos nyomai látszóttak. Ezekből azt következtette, hogy itt a külső vártól fedezett, zömtornyával (?) visszavonulási erődöt alkotott ballium lehetett.

KÖVÁRI⁹¹ ugyan ORBÁN előtt, de mégis annak a nyomán számolt be erről az erősségről. Szerinte Dózsa várának nevezik. Hogy mi alapon állítja, azt nem árulja el. Érdeklődtem ugyan e név felől is, de senki ekként, csak Torja-váraként ismerte.

Alaposságára nagyon jellemző: ott, ahol nem ORBÁNtól kölcsönözte adatait, képzelete után igazodva írta, hogy erdő alatt van s helye kaszáló. Esetleg is felsorolja⁹², de egyáltalán nem biztos. IPOLYI Arnold is tud róla⁹³, írván, hogy a romok nagyon régiek, de nem rómaiak. GYÁRFÁS Győző⁹⁴ meg KÖNYÖKI⁹⁵ csak szokott nevének ismeri, GERECSZE Péter pedig, KÖVÁRI után, tévesen indulva, mindkét nevet használja⁹⁶. MARTIAN ORBÁNt kivonatolta ugyan, mégis bővítette azzal, hogy a várfalat mésszel kötött kövekből építették s északról út vezetett az erősségbe⁹⁷.

Saját megfigyelésem szerint a 878-as magaslat tetején meg nyugati oldalán nagyon jellegzetes terepíhenő van. A déli oldalon, közvetlenül alatta is még három, kisebb, de jellegzetes tereplépcső látható. Az északi lejtőn szintén vannak tereplépcsőre emlékeztető, menedékesebb részek, ám ezek nem válnak ki olyan

élesen. A tető síkja, illetve annak északi és nyugati oldaláról említett tereplépcső alatt, de nem annak a szélén, hanem valamivel külsőbb, a terasz szélén levágott földből emelt töltés húzódik. A hegy nyugati lejtője valamivel enyhébb, a keleti oldala meredekebb. E két oldalon, kívül a töltésen, egyikén se láttam terepihenő-szerű felszíni alakulatot.

Edénytöredékeknek híre-pora a felszínen. A töltést is sokkal inkább gondolom földtöltésnek, mint földdel takart falrészletnek, mert éppen olyan szabályos domborodású, mint a bogárhátú töltések szoktak lenni, s aztán kőnek, kőfalnak nyoma sincs a helyszínen. A felső tetőn sincs falmaradvány, mert az ott szemlélhető földfelszíni alakzat valójában a hegyet alkotó réteges homokkőnek eső kimosta, kicsipkézett – a valóságos falhoz hasonlító – sziklatuskói. Eszerint MARTIAN mészhabarcsos fala nem létezik. Éppen így hiányzik a várhoz fölvezető út is, mert a hegy oldalán, szabatosabban a hegynyak részén, a Csiklom-tető felé most is vannak ma is használt utak. Közülük azonban nem nagyon sikerülne kiválasztani a vár hajdan járt, valóságos útját. Ma járatlan részen pedig sehol, semmi útnyom nincs.

Íróink semmit se tudnak az erősség múltjáról. Az ORBÁNtól följegyzettek szerint Torja-várában őriás lakott. Egyetlen lépéssel lépett Barra-mezejére. Az pedig Torja-vára meg a torjai Bálványos között kb. fele távolságon emelkedő, kb. 1000 m magas tető. Hagyomány szerint itt őrtorony állott, s innen tűzzel és zászlóval jelezték az ellenség mozdulatait.

E hagyományra tekintettel Barra-mezejéig végig gyalogoltunk a hegyháton. A szép kaszálon őrtoronynak most semmi nyoma. Esetleg mégis lehetett (?), mert a tető eléggé lapos felszínű. Ilyesmikre emlékeztető terepalakulatok egyébként útközben a Csiklom-tetőn meg a Torjai-hegyen is vannak.

Szintén ORBÁN följegyezte néphagyomány értelmében „a Piripó-hegyen át a Begyenkö-völgyön lejutó taligaút, a Bálványos- és Torja-várát egybekötő régi út volt”. ORBÁN egyszerű hegyi ösvénynek mondja, nem járta végig. Magam – sajnos – szintén nem járhattam be, pedig nagyon szerettem volna tisztázni mibenlétét. A hagyománynak – mindenesetre – valami magjának kell lennie, mert hiszen a torjaiaknak egészen természetesen ott a Bálványos-patak völgye s így – ORBÁN állítása szerint – Torja-varának meg

Bálványos-várnak egykorúsága mellett szólna ez a megfigyelés...

10. Óskori településnyomok Torján

Bár nem tartozik szorosan se Torja-vára, sem általában az erősségek tárgyköréhez, mégis említenem kell, hogy Torja községben, mégpedig AI-Torján, a Torja-pataka jobb partú (déli) padján, a templomtól délkeletre is meg északnyugatra is kb. 1-1 km kiterjedésben terjedelmes óskori településnek kellett lennie, mert az istenházától délre, FARKAS Mihály kántor tagjában jelentékeny mennyiségű, erősdí-jellegű festett, illetve ezzel a festett edényművességgel járó festetlen edénytöredék hever a felszínen. Maga a település már aligha háborítatlan, aligha létezik, mert a régi földtulajdonosok leszántották a meredek partot. Mivel az őslakók kunyhóikat rendszerint folyópadok szélén építették, azokat – minden bizonnyal – régen megsemmisítették már⁹⁸.

A pad másik oldalán, altorjai CSOBOTH János telkének közepén – CSOBOTH színes elbeszélése szerint – két középszi tetradrachma került napvilágra. Egyiket a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum gyűjteményének ajándékozta. Ezt, sajnos, nem láthatam. A magának megtartott másiknak az előlapján jobbra néző, borostyán koszorús, két szőlőfürtös Bacchus fej van. Hátlapján viszont a jobbajával furkósára támaszkodó, balra néző, megkoszorúzott fejű Héráklész látnak, amint baljában oroszlánbőrt tart. Héráklész botja és ballába között: M. Az érem felirata: ΗΡΑΚΛΕΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ ΘΑΣΙΟΝ⁹⁹. Ugyanott, de a kerítés mellett, másfél m mélységből, ugyancsak kerít munka közben került elő, jelenleg szintén a Székely Nemzeti Múzeumban, 2117. lt. sz. a.¹⁰⁰ őrzött, hornyolt díszű, kora vaskori (hallstatti-jellegű) edénytöredék, továbbá ugyanoda jutott újabb kőkori agyagedény, valamint a telek északi oldalán még két bronz sarló és egy füles-tokos véső¹⁰¹. Ugyanerről a telekről a Székely Nemzeti Múzeumba került (még beszámozatlan anyagában levő) edénytöredék. Díszítése alapján újabb kőkorinak kellene vólnem, ám fülének kiképzése miatt inkább bronzkorinak, mégpedig annak is a végső szakaszából valónak kell tartanom.

Carl GOOSS¹⁰² is említi AI-Torjáról az Erdélyi Nemzeti Múzeumba került, 80 cm hosszú bronz

kardpengét. Markolatnyújtványa lapos, az eredetileg ráerősített fa- vagy csontmarkolat hiányzik, ezeken kívül magántulajdonból Quintus Rufus MINUCIUS (i.e. 197.) denariusról tudunk. Hogy ezek a most jelzett településeken vagy pedig a község területén hajdan létezett más településeken kerültek-e elő, azt már nem állapíthattam meg.

11. Felsőcsernátoni Csonkavár

Felsőcsernátontól nyugatra, a Nagypatak és Ikapatak találkozásától völgyment a Csernátoni-patakról beszélhetni¹⁰³. Az előbb megnevezett két folyóvíz közén meglehetősen hosszan elnyúló, mindenütt nagyon keskeny, Várberc élének nevezett hegynyúlvány emelkedik. Ámbár viszonylagos magassága eléggé csekély: 30–40 m, úgyszólván mindenfelől meredeken emelkedik ki.

A Várbercén levő romok legrégebbi írásos említése – mint alább majd szó esik róla – a Csfki Székely Krónikában olvasható. Ha hamisítvány is, annyi azonban mégis bizonyosnak látszik, hogy a romnak a krónika koholása idejében, a 18. század végén már okvetlenül közismertnek kellett lennie, hogy ráhivatkozással annyi mindent kitalálhassanak...

SCHEINT Dániel¹⁰⁴ – tévesen – a közeli Hegyes-hegy töve mellől jelzi Csonkavár maradványait. FERENTZI János leírása¹⁰⁵ öt évvel későbbi. Meglehetősen részletesen beszéli el a várhoz fűződő mondákat. A valóságos állapotot illetőleg pedig arról tudósít, hogy az erősséghez csigavonalasan fölkapaszkodó út akkor még mászható volt. Ezen haladva, a hegyélen két „sáncot” talált; ezek a hegy két oldalán a völgyig követ-hetők. A töltésen belül (északra) 17 m-re emelkedik a déli torony. Magassága a déli oldalon 836" (16,2 m); a rongáltabb oldalon 646" (12,7 m). Alapméretei ugyanazok; ezeket ORBÁNNál, alább idézem. A bejárat 1,56" (3 m) magasságban nyílt. A följáratot tartott gerendák fülkékcskéi akkor még jól látszottak. Az ajtó alatti, három m-nyi falrész az 1802. évi földrengéskor beomlott. A felső emeleten, belül még helyükön álltak kőlépcsők. Ezeken a torony tetejéig föl lehetett kapaszkodni. Ám az északi toronynak ő is már csak az alapját látta. A várfalat meg az északi oldalába vágott védőárkokat csak éppen említi. FERENTZI az erősség régebbi nevéként Ikavárat jelöli meg ugyan s a Csonka nevet tartja újabbnak, mégis abból, hogy az Ikavár

névéről s a hozzá kapcsolódó események közlésekor, forrásként, mindig SZÉKELY Mihály: Székelyek Constitutioi című művére hivatkozik, tehát nem hagyományra, hanem arra, ahol először jelent meg nyomtatásban az annyi zavart okozott, tévhitet keltett hamisítvány, az tűnik ki egyrészt, hogy eredeti, igazi neve Csonkavár – miként SCHEINT is említette, míg Ikavár csak a hamisítvány hatására ragadt rá, azután az Ikához kapcsolódó kérdéseknek helyben semmi emléke, gyökere se tapasztalható.

ORBÁN Balázs a Várberc éléről jegyezte fel¹⁰⁶ s azt elég hű alaprajzban és meglehetősen gyenge fametszetben be is mutató. Alaprajza és leírása szerint a vár hosszúsága, körded idomú volt. Falai ölnyi (1,9 m) vastagok. Helyenként még 3–4 ölnyi (5,5–7,5 m) magasságban állottak. Mindkét oldalon a fennsík peremére rakták kb. 480 láb (15 m) hosszán; egymástól alig 28 láb (9 m) távol, egymközűen, mígnem két végükön hegyes szögben záródtak.

A déli hegyesszögben jelentékeny magasságú kerek alaprajzú, hengerdedtestű torony áll. Az ott eső lelt alapfalak alapján északi végében is gyanított az az előbbivel alakban és terjedelemben egyező, más kör alaprajzú tornyot. Ide helyezte a bejáratot s a várkút is. Az erősséget egyébként mind a déli, mind a északi végén a hegynyúlványnak jelentékeny mélységig való átmetszésével is megerősítették. A vár belső jében, a sűrű mogyoróbokrosban, az erősség falán az öregtoronyon kívül semmi épületnyomot nem talál csupán kincskeresők töméntelen gödrét.

Az erősség déli végében búslakodó öregtorony a falakhoz képest szembetűnően jó állapotban maradt kései korokra. Alaprajza kerek. Kerülete alul 123" (23,7 m). Magasságát 8–9 ölnek (15–17 m)-re mérte, de eredetileg ennél jóval magasabb volt, mer 1802. évi nagy földrengés ledöntötte felső részét. Ott lakók 12 ölnek (22,75 m-nek) mondták magagát. Falának vastagsága kb. 1 öl (1,9 m). Belvilágát átmérője 148" (3,4 m). Külsőalakját tekintve ORF csodálkozását váltotta ki, hogy alul kissé kihalasztott közepetájáig lassan összefűző szorul, hogy felső csuporszerűleg újra kidomborodik.

Bejárata az I. emeleten volt. Ott a földtől ölnyire (3,8 m) magasán köríves ajtónyílás tátor Belseje emeletekre oszlott. Megfigyelhette a padc tartott gerendák üregeit, sőt a lépcsőföljárat mar

nyait is megtekintette. A harmadik emelet boltozott. Az apró kövekből készített, nehézkes boltozat az ő idejében még ép volt, csak közepén tátongett a felső résszel való közlekedést lehetővé tevő nyílás. A boltív fölött akkor már csak egy emelet volt, de gyanúja szerint még egy lehetett, s így az öregtorony virágkorában négy emeletes volt.

A falak csak mésszel összefogott kőből épültek. Mindenesetre gondosabb építésre, finomabb ízlésre vall, hogy a fal külső színehez (felületéhez) tetszetős köveket válogattak s ezért – nem közvetlen közelből tekintve – úgy tűnik, mintha faragott kövekből építették volna.

KÓVÁRI, ORBÁN után többé-kevésbé hűbánsan, mindkét könyvében ír róla¹⁰⁷; JANCÓS Benedek, beszámolója keretében¹⁰⁸, képen mutatja be a Csonkatornyot. GYÁRFÁS Győző nemcsak említi, de szép képen mutatja be mind a Csonkatornyot, mind a Várbérc élet¹⁰⁹. GERECZE Péter a várhoz fűződő irodalmat állította össze¹¹⁰ majdnem teljesen. KÖNYÖKI is ORBÁN alaprajzát veszi át¹¹¹. MARTIANnál is szerepel¹¹². Nála – ORBÁNhoz viszonyítva – új adat az, hogy a falak átlag csak 3 m magasságig állanak, továbbá a fal köveit forrómésszel kötötték össze. A Csonkatorony magasságát 15 m-re, kerületét 25 m-re teszi. Falvastagságát 2 m-re becsüli; belvilágának átmérőjét pedig 2,7 m-nek írja, végül azt állítja, hogy a torony testén rendszertelenül kis ablakok (a gerendák üregei) is voltak.

Megfigyelésem szerint ORBÁN adatai – ha nem is teljesen szabatosak –, de meglehetősen jók. A falak természetesen már nem olyan magasak; vastagságuk 2 m. Átlagosan szépen, egyenesen, egyközűen haladnak, egymástól 22 m távolságra, kerületük kb. 300 m. A falakat alkotó köveket agyaggal (?) erősítették össze. Ahogyan a felszínen látni: a vár végei nem zárnak be hegyesszöget. A végeken levő árkok alapján ítélve valószínűbbnek tartom, hogy az északi vég szögletes (éles vagy lekerekített derékszöget zárt) az itt levő toronnyal együtt, déli vége ellenben határozottan félkörívben végződött.

Az erősség belsejében egyébként épület nyoma nem vehető ki. A környékbeliek se tudnak innen előkeríteni régiségekről, még a nagymérvű kincskeresések ellenére sem. Nekünk is csak alig néhány edénytöredéket sikerült összeszedetnünk. Jellegtelenebb, újabb kőkoriak is, bronzkoriak is lehetnek. Az ala-

csony, keskeny hegyéltre tekintettel nincsenek terepi-henők. A vártól 1,5–2 km-re azonban mintha volnának emberkéz alkotta tereplépcsők?

MARTIAN téved a fal kötésmódját illetőleg: a Csonkatorony köveit mész tartja össze, a vár falait azonban csak agyag. A toronyból töle említett, „rendszertelenül elhelyezett apró ablakocskák” pedig nem „ablakocskák” hanem az emeletek padlózatát, továbbá a falépcsőket tartott fagerendák elhelyezésére rendelt üregek.

Felsőcsernáton most érintett emlékeiről egyik írója se mutat be valós értékű történelmi adatot. ORBÁN Balázs, KÓVÁRI László – a Csíki Székely Krónika alapján¹¹³ ugyan felsorol történeti adatokat, arra való tekintettel, hogy SZÁDECZKY Lajos kutatási eredményei értelmében a Csíki Székely Krónika – szinte teljes egészében – XVIII. század végi hamisítvány¹¹⁴, azt hiszem felesleges tárgyalnom Ika meg Uopulet rabonbán családi viszályait, eseményeit, mindamelllett, hogy ezek – főleg a krónika alapján született verses regék hatására – meglehetősen fölszívódtak a környék mai mondavilágába...

A FERENTZI János följegyezte monda szerint „tündérkirály építette ki – nagy, szárnyas ember alakjában – Csernáton alsó (!) erődtemplomára, holdvilágos éjjeleken leleszállott, szárnya kelve viszont elrepült”. E tündérkirály emlékezete s az alsócsernátoni váron való megjelenése a mostani (1926. évi) öregek gyermekkoráig élt! Ezek az idősök a tündérkirály váratlan megjelenhetése miatt félve mentek iskolába. – „A tündérkirályok után óriások birtokába került. Egyikük könyökének, nyújtott karjának s keze ujjainak helye máig is látszik az erősséget hordozó szikla felületén, ámbár FERENTZI szerint – maga mondja – egyáltalán nem sikerült megtalálnia a nyomokat. Az óriások elköltöztével megüresedett várban, utoljára a romok között lakni szerető nagy kígyó szállásolt. A patakba lecsúszva ivott s a nagy csörgéssel küszört vissza az erősség falai közé”.

A monda más, ORBÁN följegyezte változata úgy meséli el, hogy „Ika rabonbán után nagy, szárnyas ember, óriás költözött az erősség falai közé, ki egyszer, haragjában, olyat ütött a vár sziklájára, hogy öklének benyomódott helyét még akkor is mutogatták. Kedves óriás lehetett, mert gyakran repülgetett a csernátoni istenháza tornyára embereket rémítgetni.”

További monda azt regéli, hogy hajdanán óriáskígyó lakott a várban. Akkorra volt, hogy farkával körülölelte a tornyot, fejével meg a patakba nyúlt le szomját oltani. Máskor pedig azért hajolt le, hogy az arra járókat várába kapja föl. Idegen lovag, hosszas tusa után azonban megölte. Utóbbit ORBÁN a Szent-György legendával véli összekapcsolandónak. Magam is úgy vélem, annak többé-kevésbé torzult, helyi változata. Az előbbit az ősi pogányság s az új keresztyén küzdelem elmosódott, halvány emlékének gondolja. Valószínűleg igaza van, bár az se lehetetlen, hogy a szárnyas óriás valójában hatalmasabb kényúr lehetett, aki tornyos fészkeiből csapogatott le a falu szorgos lakóira. Sőt még az se lehetetlen, hogy az ősrégi Minotaurus-legendának szintén nagyon elkorcsult, teljesen átalakult, kései hajtása. Ilyenek, el tova Germania hideg hegyeiig, többhelyütt is föltalálhatók¹¹⁵.

Eltéktintve az alsócsernátoni református istenháza dombja körüli magaslaton létezett, de negyedszázaddal korábbi földmunkálatokkor megsemmisített erődí-jellegű településtől, a Csernátoni-patak völgyébe több időszaknak több helyen fedezhetők föl emlékei. Így ugyanazon a templomdombon kora vaskori (hallstatti)¹¹⁶, kései vaskori (La-Tène-jellegű) és római kori emlékeket¹¹⁷ is leltek. A szőlőtelep aljában LÁSZLÓ Ferenc ásatta ki a Székely Nemzeti Múzeumban 3173. lt. sz. a. őrzött késő vaskori „csiszolt” edényszárnyat. Alsócsernátonból származik a 2758. lt. sz., egyfűlű La-Tène csupor is. Az említett gyűjteményben őrzött, vasból alakított késő vaskori (La-Tène-kori) baltát ellenben Felsőcsernátonból aján-dékozta be VÉGH Ignác. Ugyancsak Felsőcsernátonban, sőt éppen az Ika-várral szemben fekvő Óriáshegyről ásta ki LÁSZLÓ Ferenc a 3166., 3168. és 3174. lt. sz. a. őrzött öt kora vaskori, hornyolt díszű edény-töredéket. Vasile PÁRVAN éppen most közölte java részüket nagy művében¹¹⁸.

12. Várhegy

Háromszék vármegyének majdnem a kellős közepén, a Feketeügy jobb partján, a világhírű cőfalvi aranylelet lelőhelyétől alig másfél km-re alacsony, lapos domb: a Várhegy emelkedik (550 m)¹¹⁹. Viszonylagos magassága nagyon csekély, alig 20 m. Valójában nem is hegy, hanem a Feketeügy hajdani

padja, padsziget. A Háromszéki-medence keleti két harmadának fő folyója – egyidőben – valószínűleg minden oldalról szigetként fogta közre. Talán ennek a korábbi állapotnak az emlékeként – alighanem a legújabb idő lecsapoló cstonnázásáig – majdnem mindig mocsár kerítette.

Egyáltalán nem meglepő tehát, hogy egykor ennek a fennlapját is ó-olasz rendszerű erősség koszorúzza. ORBÁN szerint¹²⁰ – őt idézem elsősorban, mert ő írta le legrésztelenebben és leghívebben – a vár négyyszög alaprajzú, négy sarkán ívelt oldalú, kiugró bástyákkal. A vároldal (két-két kiugró részének egymástól távolsága, hossza) 90 lépés (67,5 m). A várfalnak a bástyatóvek közötti egyenes részlete 35 lépés (26,30 m). A falakat 30 lépés (22,5 m) széles, 3 öl (5,7 m) mély, négyyszögű futású árok övezte. A védőárok egyik külső oldalának hossza 140 lépés (105 m). Bejárata a délnyugati bástya keleti oldalán nyílt. A bejárat mellett hajdani épületek nyomait figyelte meg. A várfalak ottjártakor még a keleti, déli s északi oldalon állottak; tömörök, kb. 2 m vastagok voltak. Az északi fal belső oldalához a NEMES-család építtetett kastélyt, ámde akkori tulajdonosa a kastélyt is meg az erősség még meglévő falait is leromboltatta, hogy a domb oldalába szeszgyárat építtethessen.

ORBÁN leírása, rajza jó. Amennyire megá-lapíthattam, csupán annyiban hibázott, hogy a tájolást elvétele, keletet vette északra. Ma semmi rom sincsen az erősség belsejében. A bástyák helyeit kivéve mindent gabonavetés takar. A rá vonatkozó egyetlen középkori oklevél¹²¹ kívül – ezt egyébként KARÁ-CCSONYI János hamisnak bélyegezte¹²² – a magam fölmutatta, összes róla szóló adat is mind csak 1562–1599 közötti. Akkor építtette JÁNOS Zsigmond fejedelem, ekkor rombolták le a Mihály vajdához csatlakozott székelyek. Azután a NEMES-család kezére kerül s marad kb. két évszázadon át. Nekik azonban már csak kastélyuk volt itt. Helyszűke miatt nem adhat-ván elő a vár ekkori történetére vonatkozó összes adatot, az előbbieket említése után csak egészen röviden sorolom föl az erősség történetével többé-kevésbé foglalkozókat: BENKŐ József¹²³, KÁLLAY Ferenc¹²⁴, SCHEINT¹²⁵, ÁROKALLYI¹²⁶, SCHULLER¹²⁷, KÖVÁRI¹²⁸, SZILÁGYI Sán-dor¹²⁹, SZÁDECZKY Lajos¹³⁰, CONNERTH János¹³¹, JANCÓS Benedek¹³², KÖNYÖKI József¹³³, GERECZE Péter¹³⁴,

Iulian MARTIAN¹³⁵. A helytelen adatok meg nem roslása miatt nagyobb részük eleve hibás. Mindezeket lesz talán alkalmam máshol részletesen kifejteni.

Nem kerítettem még sort közölni, hogy a várak belső oldalain szétszórta XVI–XVII. századi kályhacsempe töredékekre bukkantunk. Ott meg a külső oldalán is, a tetőszint talajában szétszórta meglehetősen mennyiségű durva, kezdetleges, bronzkori edénytöredéket sikerült összeszednünk. A faluból fölvezető úttól délre, a kis temető nyugati szélén meg késő vaskori (La-Tène) edénytöredékek hevernek a föld felszínén. A lelőhely különben nem ismeretlen: ACKNER közlése szerint¹³⁶ az 1850-es években itt számos, hamuval és földdel telt hamvedret találtak. Ezeket hajdanán bizonyos rendszer szerint helyezték földbe. A találó földművesek azonban – sajnos – összetörték úgy, hogy a tulajdonos gróf NEMES-család csak alig néhányat ajándékozhatott a nagyszebeni BRUKENTHAL Múzeumnak. Ugyanerről emlékezik IPOLYI Arnold¹³⁷, Carl GOOSS¹³⁸ és TÉGLÁS Gábor is¹³⁹. LÁSZLÓ Ferenc viszont erdsi-jellegű festett edénytöredékeket s egyéb tárgyakat is talált¹⁴⁰, főleg a „római korban épített s az erdélyi fejedelmek korában megújított erősség” körül. De nemcsak ezeket, hanem újabb kőkori, Tordosi-művelődésre emlékeztető, bemélyített díszű edénytöredékeket, sőt kora La-Tène és római művelődésre jellemző agyagművészeti termékek töredékeit is.

Jóllehet ma majdnem teljesen jelentéktelen, alig néhány házból álló falucska van a Várhegy tövében, mégis az ezen a helyen a természet kínálta védelem majdnem minden időben lakókat vonzott a Várhegyre: lakta erdsi korú közösség, sőt összeköttetést tartott fenn a Tordosi-műveltség területével. Laktak ott a bronzkorban, majd a La-Tène idők elején is. Kiváló központi fekvésével pedig meg kellett ragadnia római települők figyelmét is...

Várhegygel kapcsolatban említenem kell még, hogy Cófalván, a CSIA-család tagjával, a nevezett helység közepétől északkeletre, a Telek felé vezető út nyugati oldalán, közvetlenül a helység kijárata utáni első folyópádon – amint KISS nyug. igazgató-tanító szíveskedett figyelmeztetni – szántáskor gyakran leltek régészeti emlékeket. A magam összeszedte edénytöredékek újabb kőkoriak – bronzkoriak: apró, jellegtelen maradványok. A folytonos mezei munka következtében valószínűleg megsemmisült már. Ennek ellenére

érdemesnek tartom szóba hozni márcsak azért is, mert a település helye a cőfalvi aranyelet lelőhelye és a Várhegy között éppen fele úton van.

13. Csfki Bálványos-vár

Jóllehet közigazgatásilag már nem tartozik Háromszék vármegyéhez, hanem annak határától néhány km-rel északabbra, a Csfik megyében fekvő Újtusnád helység határában emel-kedik, mégis itt tárgyalom. A régészeti tereptárgy a szorososan a Szent Anna-tó fölé magasodó Nagy-Csomád (1297 m) egyik északi (hajdani tűzhányó) mellékkúpján, a néptől Vártetőnek nevezett (1083 m-és) magaslaton van¹⁴¹. A Vártető a Várpávája és Benevize-patak árka között meredeken, elkülönülten emelkedik ki környezetéből. Már TIMON Sámuel tud róla¹⁴², de ORBÁN Balázs írja le részletesebben¹⁴³. Utóbbi Székelyföld legerjedelmesebb, legjelentékenyebb várának mondja, mert az erősség – hozzá különben sziklaoldalban vágott út vezet – kerülete 2000 lépés (1,5 km)! A száraz fal, inkább kőtöltés, nyújtott kőalakban övezi a tető peremét. Hatalmas andezit tömbökből két öl (3,8 m) vastagságban rakott fal oly szilárdan ellenállt évezredek rombolásának, hogy épebb részleteken akkor is még 4–6 láb (1,3–1,8 m) magasságban állott.

A fal köveinek kötéséről azt mondja, hogy forró mésszel öntötték. Apróbb részleteket nem jegyzett föl, mivel szinte áthatolhatatlan sűrűségű ősfenyves borította. Belső tere közepe tájáról említ bővizű forrást; a hajdani település lakóinak rendkívül jelentős életfeltételét. Az erősség belsejében csak „Tiryns és Mykenae ciklopsi maradványaihoz fogható, megrendítőn nagyszerű romokra bukkant”.

KÓVÁRI László ORBÁN Balázs nyomán említi¹⁴⁴ a Vártetőjén látható romokat. PASTEINER Gyula éppen úgy megemlékezik róluk¹⁴⁵, mint GYÁRFÁS Győző¹⁴⁶ meg KÖNYÖKI József¹⁴⁷. GERECZE Péter hiányosan állította össze az erősség irodalmát¹⁴⁸. SZABÓ László talán Árpád-korinak tartja¹⁴⁹. Utoljára Iulian MARTIAN számol be róla, ORBÁN adatait kiemelve¹⁵⁰.

Amennyire megfigyelhettem, ORBÁN adatai helyesek. Csak a fal kötési módja tekintetében hibázott. A falakat ui. nem forrómésszel erősítették össze, hanem bizonyára agyaggal; fültehetőleg emplekton-rendsze-

rűek. A várhoz vezető út jól követhető. A „fal” a hegy-nyak fennsíkján kezdődik; két oldalt nagy kőhalmaz határolja. A hegy nyugati oldalára kanyarodva csak a külső, a lejtő felőli oldalon észlelhető a kőtöltés. Az erősség fala meglehetősen szembeötlően áll most is. Belsejében, szétszórtan, mindenfelé hatalmas kőtömbök hevernek.

14. Őskori település Újtusnádon

A falu keleti szegélyén, a helységből a műúthoz kivezető szekérúttól délre levő fellegvári padon terjedelmes kő- és bronzkori település nyomai: pattintott kőszilánkok, szuivatrógök, edénytöredékek ötlenek szembe. A hajdani település kunyhói valószínűleg a padnak a déli, a meredek oldalú vízmosás felőli magasabb oldalán voltak. Itt ui. átlag jóval sűrűbben található leletek, mint a pad enyhén lejtősödő, északi oldalán. Az egykori település keleti vége felé elkeskenyedik, keskeny hegynyakkal kapcsolódik a kis halom távoli kiágazásához. Védelmi elemet: árkot, töltést nem figyelhettem meg. Ha volt is, a rendszeres földművelés már régen eltüntette. Föltétlenül kézzel készítettnek tartom azonban a hegynyak meg az őskori település felszínéhez viszonyítva alacsonyabb voltát is.

15. A sepsibükszádi Sólyomkő

Az Olt folyó tusnádfürdői sziklaszorosának alsó végénél, éppen ott, ahol a Szent Anna-tó tűzhányó üstjének Tóbérc nevű oldala¹⁵¹ meg a Kis-Piliske magas hegykiágazásai végződnek, magas (fellegvári szintű) padnak adva helyet, emelkedik az Olt jobb partján magányos, kúp alakú, nagyon meredek oldalú sziklaszál¹⁵².

„A Sólyomkő csúcsához – írta ORBÁN Balázs¹⁵³ – [...] északkeletre lejtősülő fennlap van csatolva. Ezen volt elhelyezve Sólyomkő vára. A fennlap nyugati élén [...] a mélység felé kihajló sziklagerinc vonult fel a sziklacsúcshoz. E gerincre volt elhelyezve a tetőn feküdt toronyerőddel látszólagos összefüggésben állott várfal nyugati oldala. Alsó része még most is 7–8 láb (2–2,3 m) magasságban áll fenn. A válogatott lapos kövekből forró mésszel épült fal ölnyi széles és oly szilárd, hogy századok vihar csapkodásai után bonthatatlanul dacol. Ezt azonban csak alsó részéről mond-

hatjuk, mert felsőbb része már összeomolva lezuhant a mélységbe. Csakis sziklával összenőttek tetsző alapja van meg az említett sziklagerincen. Ez mutatja annak irányát, s megengedi méretni ezen oldalfal eredeti hosszúságát: 125 lépés (92,5 m). Az ezzel egyenes szögben ütköző északi várfal 38 lépés (28,5 m) hosszú s a fennlap meredekjén leereszkedve ismét egyenes szögben ütközik a szintén meredek hegygerincre fektetett kelet oldali fallal. Utóbbi párhuzamosan fut a jóval fennebb fekvő nyugatoldali fallal és [...] a tetőcsúcs falmeredek oldaláig nyúlik. Ez a déli oldal falat [...] feleslegessé tette. E fal most [...] elporlott, annyira, hogy csak itt-ott látszik alapja. Eszerint a vár alakja (alaprajza, sz. m.) hosszúkás négyszög volt, 125 lépés hosszú és 38 lépés szélességgel. Ebből kitűnően tekintélyes nagyságú s fekvésénél fogva megközelíthetetlen véderőd volt: büszke sásfészek, hová még a jóbarát is csak bajjal tudta magát felküzdeni, az ellenségnek pedig oda behatolni teljesen lehetetlenség volt...”

KŐVÁRI László¹⁵⁴ ORBÁN nyomán emlékezik meg róla. De már SCHEINT is ismeri¹⁵⁵, ám bár Vápvárával zavarja össze. ACKNER is tud róla¹⁵⁶, noha nevét nem közli. GYÁRFÁS Győző Alsó-Sólyomkővár néven sorolja föl¹⁵⁷. GERECZE Péter is e néven állította össze az erősség irodalmát¹⁵⁸. I. MARTIAN is ORBÁN nyomán értekezik róla¹⁵⁹, abban hibázva, hogy a Tusnádi-szoros közepére, Felső-Sólyomkőre helyezi.

Mint már ORBÁN Balázs leszögezte, semmi adatunk a vár korával, népességi származásával kapcsolatban. Idézi ugyan NAGY Ivánt, ki a MIKÓ-család leszármaztatásában¹⁶⁰ azt mondja, hogy ennek az őse: Sebesi Akadás – állítólag – 1182-ben Zsombor, Gerebenc és Sólyomkő ura volt. ORBÁN véleménye szerint ez a körülmény azt sejtetné, hogy a várat ez az Akadás építette még a XII. században, ámde ORBÁN leírásából arra is következtethetünk, hogy nem bízott teljesen az adat valódiságában, annál is inkább, mert NAGY Iván is forrásmegjelölés nélkül idézte ezt az adatot. Nekem sem sikerült kinyomoznom, nem sikerült az oklevélre találnom. Annál kevésbé bízhatunk NAGY Iván adataiban, mert Vince comes, nevezett Akadás sebesi székely fia csak 1252. aug. 20-án került ide, Hidvég–Erőd urává¹⁶¹ Maros–Székás melléki birtokairól, sőt leszármazottai az itteni gerebenci–zsombori birtok határát is csak 1349-ben járatták ki, tehát nem is kaphatták adományul sokkal hamarabb.

Okleveles adatunk is van azonban e várról. CSÁKI László erdélyi vajda Küküllővárbán 1421. július 8-án nemes Balázsnak, Sándor fiának, Lökös unokájának és fiainak birtokot adományoz, mivel a csfktusnádi határban, az Olt mellett fekvő Sólyomkő erősséget és tornyot a törökök közelebbi beütésekor, vérebő omlásával bátran megtartotta. Az oklevélből¹⁶² kitűnően ez a torony hajdanán a csfktusnádi székely örök vagy kémlelők (speculatores) őrtornya volt. Ám 1421-ben már, amikor azt Balázs nemes védelmezte, nem volt a tusnádi székelyek birtokában, hanem akkor is, mint a MIKÓ-család kihaltáig, ennek a birtokai közé tartozott. Az említett évben már régtől fogva meglehetősen rongált állapotban volt, árakai pedig nem voltak.

16. A sepsibükszádi Vápvár

Közvetlenül Alsó-Sólyomkő kúpja alatt-mellett elég jelentékeny kiterjedésű magas (fellegvári) pad kezdődik¹⁶³. Szorosan nyúlik odáig, ahol az Oltnak kis jobb parti mellékpataka, a Rakottyás-patak torkollik a folyóba. Vápvára ennek a padnak a déli, a torkolat felőli, sziklás oldalán, hegyfokán emelkedik.

ORBÁN Balázs szerint a várfalak nagyon régi kor jellegét viselik¹⁶⁴ s noha kövei faragatlanok, mégis laposak s oly jól illesztették össze, mintha egymáshoz faragták volna. A falakat mindenütt a nagyon meredek sziklafalak peremére rakták. A vár helye tulajdonképpen az említett folyópad folytatása, ámde az építők fáradságos munkával ezt a nehezebben védhető oldalt is megerősítették: egyszer rögtön az erősség északi fala előtt, másodszer meg az elsőtől északra, vele párhuzamosan teljes szélességében átmetszették a padot. A várfal előtti átvágás (védőárok) szélessége lenn, a fenéken 72 lépés (54 m), mélysége 8 öl (15 m). A másik árok kisebb méretű: szélessége 8 öl (15 m), mélysége 3 öl (5,5 m), hosszúsága 220 lépés (165 m).

Közvetlenül a várfal előtti árokban kis szikladomb emelkedik. A körülötte heverő nagy kőtömbök miatt ORBÁN azt hitte erről, hogy tetején valami épület, védtorony volt, hová a vár kaputornyának felvonóhidját eresztették le, ahonnan másik felvonóhídon lehetett átjutni a két átvágás közötti északibb padra. Ezzel a sziklaszállal majdnem szemben, a fal belsejéhez épített „bástya” lenne. Alaprajza négyszögű; ol-

dalai 4 öl (7,5 m) hosszúak. Magassága másfél öl (2,9 m). A körötte levő nagy romhalmoz a „bástya” egykor jóval magasabb voltára enged következtetni. Nem fekszik szabatosan az északi oldal közepén, mert a fal keleti része 21 lépés (15,5 m), nyugati része csak 12 lépés (9 m) hosszú. Az északi fal végein negyed körívben megtörve, déli irányban fokozatosan egymáshoz közeledve folytatódik, míg nem az erősség 200 lépésnyi hosszúságánál ékben fut össze. A vár fala az északi oldalon a legépebb. Itt 6 láb (1,9 m) széles s még két öl (3,8 m) magasságban állott. Az oldalfalak rongáltabbak. Átlagos magasságuk 1 öl (1,9 m), néhol már csak alacsony kőrács látszott belőlük. Az erősség belsejében határozott épületnyomot nem észlelt, csupán töménytelen kincskereső gödröt. A hagyomány egyik nagyobbjukat a vár kútjának tartja. A keleti oldalon, a déli vég felől, jóval a fal alatt kütszerű üreget figyelt meg. Szerinte ez éppenúgy lehetett kincskeresők műve is. A vár titkos kijáratának összeomlott alagúttorkolata is volt.

Mint alább majd részletesebben látjuk: először SCHEINT említi Vápvárárt, de Sólyom-kővel téveszti össze. ACKNER már tud róla¹⁶⁵, nevét azonban nem említi. KŐVÁRI László mindkét könyvében ír róla¹⁶⁶. Mondottait nem érdemes ismételnem. Legfennebb azt, hogy bizony „öregék még emlékeznek: fala magasan állott, mit azonban a belefoglalt vasakért és kövekért a nép rendre lebontogatott”. Ha valóban így lenne, nagyon érdekes adat lenne a vár korát illetően, ámde nem hiszem, hogy igaz volna ez az adat egyrészt, mert ORBÁN nem tud ilyesmiről (ez az adat pedig csak KŐVÁRI-nak az ORBÁN-tól ellesett adatok alapján összeállított könyvében szerepel, annyira, hogy első könyvének szövege szerint a várból csak az árkok maradtak fenn), másrészt azért, mert Sepsibükszád házai, akárcsak a székely falvak legtöbbjének épületei ma is javarészt faházak. Ami kevés kőház van, ahhoz sokkal közelebb is kaptak, sokkal könnyebben is szállítható követ. Valószínűnek tartom, hogy Bereck várának 1827. évi, alább ORBÁN följegyzése alapján említendő rombolásával tévesztette össze...

GYÁRFÁS Győző röviden említi¹⁶⁷, éppen úgy, mint KÖNYÖKI¹⁶⁸; utóbbi azonban ORBÁN alaprajzát is ismétli. GERECZE Péter viszont hibásan állította össze a hozzá fűződő irodalmat¹⁶⁹. LÁSZLÓ Ferenc közleményei jóval figyelemre méltóbbak¹⁷⁰. Ő

Vápváron is megfigyelt erődí műveltségre valló edénytöredékeket. Valószínűnek tartja, hogy az erődí-jellegű település korában is kellett itt valami védő-ároknak lennie. Azt a később települtek tovább mélyít-hették, a jelenlegi védőárkok azonban inkább a vár fal-ával lehetnek egyidősek. Ebben igaza lehet. Abban azonban téved, hogy az erősséget hármás árok védte. A csiki vasút építések a sziklafok déli részén – írja LÁSZLÓ – a rajta nyugvó várfalakkal és az őskori tele-pülés egyrészevel „köfajtás” okából, a bármiféle ellenőrzés nélkül tevékenykedett vállalkozók levegőbe röpítették s ezzel egyik legértékesebb régészeti emlé-künket csonkították meg”. Lehet, bár amennyire ma-gam megfigyelhettem: csak nagyon kevés hiányozhatik a vár déli, egyébként is hihetőleg jelentéktelen végéből.

Még kevésbé igaz MARTJAN állítása¹⁷¹. Azt írta, hogy a vasút építésekor teljesen megsemmisítették a romokat. Nem, (1926-ban!) szó sincs erről. Az „eltűnt” erősség falát MARTJAN különben 320 m hosszúnak jelzi, a „bástya” területét pedig 32 m-re teszi. A belső várároknak levő sziklatömböt a várban vezetett híd lábá-nak véite.

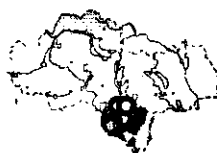
Megfigyeléseim javarészt már elmondottam az egyes ismertetői adataival kapcsolatban, azok helyesbítéseiként. A falat a hegy andezit sziklájából fej-tett, meglehetősen nagyolt kövekből rakták, mésszel kötötték. Az erősség belsejének felületén erődí-jellegű festett és festetlen edénytöredékeket találtam. Az erős-ségen kívül, a két védőárok közötti pad nyugati oldalá-ban még több, újabb kőkori hagyományú, bronzkori, néhány késő vaskori (La-Tène-jellegű) nagyon durva készítésű edénytöredékre bukkantunk. A sepsiszent-györgyi Székely Nemzeti Múzeum is La-Tène vas lándzsacsúcsot meg vas lándzsatalpat őriz innen 108–109. lt. sz. a.

A leletekből kitetszőleg az erősség területén nagyon hosszú ideig laktak, éltek emberek. Hogy az-után is laktak volna benne, arra nézve nincsen adatunk. SCHEINT Dániel ugyanazt mondja¹⁷² forrás-megje-lölés nélkül, hogy a Sepsibükszád melletti Vápvár fennhatósága alá öt falu: Almás, Sombor, Gohán, Gere-benc és Rakottyás tartozott. Ezek most csak jószágok. Mint ORBÁN is megjegyzi, ezek a nevek a régi okle-velekben is meg ma is szerepelnek, hol települé-sekként, hol az eltűnt hajdani falvak nevét mindmáig megőrző határ- vagy víznévként. (Vö. Almásmezővel,

Zsomborral, Gohánnal, Gerebencsel vagy Gerebenes-sel és Rakottyás-patakkal.) Az igazat megvallva, ma-gam egyetlen okleveles adatot nem találtam e várral kapcsolatban, holott ezek a területek ismételtlen szóba kerülnek még XIV–XV. századi oklevelekben is. Sőt, tekintetbe véve azt, hogy a gyulafehérvári káptalan ama 1349. szeptember 19-én kelt oklevelében¹⁷³, amelyben NAGY Lajos királynak jelentette, hogy tíz nappal előbb kelt parancsának megfelelőleg NAGY Gergely mester, királyi ember jelenlétében kijáratta Hidvégi MIKÓ fia, Jakab mester és testvérei meg nagybátyjai Zsombor és Gerebenc helység határait, semmi nyoma Vápa-várának, holott a határjáró oklevél adatai még mai határnevekben is jól megőrződtek! Igaz viszont, hogy a szóban forgó oklevél csak Olt bal parti helyneveket említ, jobb partiakat nem. (Vápvára is jobb parton van.) Arra való tekintettel azonban, hogy az oklevél – Vápvárára való hivatkozás nélkül – possessioes Sombor et Gerebenczet említi, valószí-nűnek tarthatjuk, hogy akkor nem a szóban forgó erős-ség volt az oklevélben említett falvak központja; Vápa-várát akkor már nem is használták...

A nép ajkán semmi, a várról regélő monda nem él, ha – miként ORBÁN teszi – a SCHEINTől följegyzetteket nem tekintjük néphagyomány fenntar-totta mondának. Annyi talán mégis elfogadható, hogy az erősség virágzása idején az állítólagos hagyomány jelezte vidék a vár hatalmi körébe tartozott.

Nem is csodálkozhatunk a népmonda hiányát illetőleg, hiszen a közeli falvak mind újabb települések. Sepsibükszád is csak 1872-ben keletkezett az üveggyár létesítésével. Az akkor más tájról idehozott székely, német, cseh és román munkások meg természetesen nem örökíthettek tovább régi hagyományokat, mikor maguk is mind újonnan jöttek... Hagyományaik egé-szen új keletűek, egyszerű kincskeresési mondák. (A vár alatt pince van s abban – szellemektől őrzött – ha-talmas mennyiségű kincset rejtettek.) Bükszádi öreg ember mesélte ORBÁNNak, hogy 15 évvel azelőtt, töb-bedmagával áogatván, fölfedezték a pince bejáratát. Szemöldökén olyan írás volt, amelyet semmiféle ember nem tud elolvasni. A pincéből nagy zakatolás hallat-szott, emiatt visszatáborodtak a további kutatásoktól. A vénember elbeszélését mégcsak ősrégi eseménynek se tekinthetjük, hosszú időn átalakult, valóságos ha-gyománynak, hanem egyszerűen csak a hivatlan érdek-

lódok vagy inkább a csúfalkodó falubeliek lecsendesítésére kitalált mesének kell tartanunk.

17. Málnási Herec- vagy MIKÓvár

Málnás helység déli végétől kb. km-re torkollik az Oltha Herec-pataka. Herec-pataka meg az Olt között, délen emelkedik a Vártető (706 m) magaslata¹⁷⁴. Az Olt felől meredeken szökken ég felé. A Herec-pataka felé enyhébben lejt. Keletre ellenben csöppet se szigetelődik el, mert arra felé fokozatosan, nagyon lassan emelkedik a Herec-tetőig, majd innen a Kincsásásig, illetve közös kiindulási helyükig, a Bodo-ki-havas tetejéig.

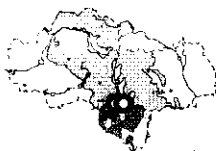
ORBÁN Balázs szerint¹⁷⁵ a vár dímbes-domboos belterét övező várfal alaprajza tojásdad. Hossza 740 lépés (555 m): „A várfal kerítette beltér legnagyobb hossza (északkeletre) 200 lépés (150 m); a fal 6–7 láb (kb. 2 m) magas. Alól 6 láb (1,9 m) széles. Fennebb a föld színétől 4 lábra számítva keskenyedik s így ott mindössze 2 láb (0,6) széles. Előtte lépcsőszerű párkányzat alakul. Kívül, a fal előtt, tőle 12 lépésnyire (9 m-re) szintén 12 lépés (9 m) széles, 2 öl (kb. 3,8 m) mély árok vonul a vár nyugati bütűjéig, hol a vízmosásos oldal nagyon meredek lehanyatlása miatt, feleslegesként, megszűnik. E belső árkon kívül magas, széles töltést (vagy másik, külső várfal alapját) és másik, sekélyebb árkot figyelt meg. A fennebb vázoltak értelmében az erősség keleti oldala volt legkevésbé védve s emiatt ezt erősítették meg legjobban kívülről is. Az előbbi árkoktól keletre 100 lépésnyire (75 m-re) ui. még harmadik nagy földtöltés és árok metszi a hegy hátát egész szélességben.

A vár nyugati részében a fal kettős volt. A külső falon belül, azzal egyközűen, attól 17 lépésnyire (12,8 m-re) másik (belső) fal is húzódik. ORBÁN azt következtette a két fal közötti sávon látoit sok gödör alapján vélekedve, hogy ott hosszú sor épület, valószínűleg a várőrség tanyája lehetett. Az erősség bejárata utóbb a keleti oldal közepén, a téglalap alaprajzú, hatalmas kaputoronynál lehetett. Az erősség belső falával azonos irányban haladó külső oldalának hossza 17 lépés (12,8 m), a vár belsejébe nyúló oldalai meg 22–22 lépés (16,5 m) hosszúak. A torony északi oldalai kissé kinyúlnak, a vár oldalán is túl, eképpen a várfal előtt, két oldalról kis teret zárnak körül. A torony falait 8–9

láb (2,5–2,8) magasnak látta, s a körülötte észlelt nagy mennyiségű kőomladékból következtetve jelentékeny magasságú, több emeletes volt. ORBÁN még másik kijáratot is föltesz az északnyugati sarokban, de nem írja: mi alapon. SCHEINT¹⁷⁶, M. J. ACKNER¹⁷⁷, IPOLYI Arnold¹⁷⁸ tud róla, bár nevét nem említi. Sőt SCHEINT szerint valószínűleg itt találták a kiolvashatatlan szövegüvé vált, későbbi szerzőktől mind-mind Oltszemből, a MIKÓ udvarház helyén föltett római castellumból említett római feliratok követ.

KÓVÁRI László¹⁷⁹ ORBÁN után említette; GYÁRFÁS Győző¹⁸⁰, JANCÓS Benedek¹⁸¹ és KÖNYÖKI József¹⁸² éppen csak felsorolja. GERECZE Péter meg, ha téves beosztással is, de elég szabatosan gyűjtötte össze az erősséghez fűződő irodalmat¹⁸³. I. MARTIAN ismét csak ORBÁNt kivonatolja¹⁸⁴.

Saját megfigyelésem szerint ORBÁN leírása hű. Az erősség falai helyenként, különösen a déli oldalon meglehetősen épek. Építésükhöz a várhegyét alkotó réteges homokkővet használták fel. A faragatlan tömböket mésszel erősítették össze. A vár belseje nem teljesen sima, közepe enyhén „bogárhátú”. A falon kívül se láttam tereppihenőt. A falon belül pedig – a kaputoronytól eltekintve – épületnek semmi nyoma. Amit ORBÁN épületnyomnak gondolt, azok kincs-keresők gödrei. A falak eléggé gondosan rakottak. A falrakás minőségéről meglehetősen tájékozott a kaputorony falának felülete. A falszögletet is, törését is elég ügyesen oldották meg. A fal jelenlegi állapotából ítélve, úgy hiszem: ORBÁN tévedett, mikor MIKÓ Miklóst az erősség 1827. évi teljes lebontásával vádolja, hogy a falak anyagából fölépíthesse Oltszemi kastélyát. A római tábor-várból (castrumból) mégis sok követ hordhattak el, főleg az északi oldalról. Az azonban már hihetetlen, hogy azelőtt a falak több ölnyi magasságban állottak volna, mégha igaz is, amit ORBÁNnak ottjártakor mondottak, hogy a kaputorony is ép volt felső boltozatáig. Még kevésbé lehet igaz, hogy az egész MIKÓ-kastélyt, hatalmas kőkerítésével, terjedelmes gazdasági épületeivel, sőt Oltszem és Málnás kőházait mind-mind innen, az erősség köveinek falaiból építették volna, mert annyi kő soha nem is lehetett a várban, azonkívül a rómaiak nem faragatlan kőtömbökből, hanem folyami, hőmpölykövekből (söderből), kiváló minőségű mészhabarccsal készült, ún. opus incertum-jellegű falakat emeltek. Ráadásul BENKÓ József fen-

nebb idézett helye szerint 1778 előtt látta a régi kastély romjait, mégpedig számottevő romjait. Annak az anyaga valószínűleg nem maradt fölhasználatlan. ORBÁN éppenúgy tévedhetett a második, az észak–nyugati bejárat fölfevésében, hol a mai gyalogösvény tapodta le a töltést, a fal maradványait...

Egyik ismerője se rendelkezik a várról történelmi adattal, jóllehet ORBÁN följegyzett két népmondát. Egyik szerint az erősséget szerezsen óriások építették s azok laktak benne hajdanán. Ezek az ugyanennek a hegykiágazásnak a kiindulásánál fekvő Kincás-várában néhány lépéssel léptek át. A monda folytatása értelmében itt lennének elrejtve ama szerezsen óriások kincsei. Azt gondolom: tovább nem érdemes foglalkoznunk sem a kincsekkel, sem a róluk szóló mondával.

A másik hagyomány szövege szerint az erősségben hatalmas hős lakott. Uralma alá kilenc falu: Oltszem, Bodok, Zoltán, Étfalva, Martonos, Fotos, Gidófalva, Angyalos és Sepsibesenyő tartozott.

Amíg az előbbi mondából csak annyi tűnik ki, hogy Herec- meg Kincásás-vár egyidősek lehetnek (?), vagy Herec-vár fiatalabb (itt voltak szerezsenek!, a másiktól nem említenek élőlényt), a környező néptörzsektől magukat fekete jelzővel megkülönböztető, más törzsek lehettek. Egyébként teljesen kódós az egész monda. A másikban még – esetleg – lehet némi határozottabb mag, kivált, ha tekintetbe vesszük ORBÁN adatát: aszerint a Vártető 1863-ig valóban a fől sorolt kilenc falu közös birtoka volt. csak abban az évben osztották föl egymás között. Okleveles adatunk azonban nincs az erősségről, bármennyire is gyanítja ORBÁN a vár középkori voltát. Ez annál feltűnőbb, mivel a MIKÓ-családnak több. XIV–XVI. századi, ezekhez a birtokokhoz fűződő oklevele maradt fenn¹⁸⁵. A Bodoki-hegység déli és nyugati oldalán fekvő falvak – esetleg – mind Herec-vár urának birtokához tartozhattak, mégpedig nagyon régi időben, a székelyek megtelepedését megelőzőleg, annál inkább, mert a terület nem megyei, hanem székely terület volt. A székely letelepedés óta, a különben természetesen zárt egységet alkotó helységek soha nem tartozhattak egyetlen vár uralma alá. Az 1863. évi osztzkodásnak erős érvelését meg lerontja az a tény, hogy éppen e községnek a Bodoki-havasok több olyan területét, erdejét (mint pl. azt is, ahol – egyáltalán nem messze in-

nen – a bodoki Matild-forrás is van) a falvak a székely település kezdete óta (vagy esetleg azután, együttesen szervezve?) közösen bírtak a múlt század második feléig: csak akkor kezdtek osztzni rajta. Ha valóban így áll az ügy, hogy nem csak egyedül a Vártető, hanem a Bodoki-havas erdeinek, legelőinek legnagyobb része közös birtok volt, egészen könnyen, magától elesik az 1863. évi adatnak a székelység várépítésében való részvételét bizonyító ereje.

18. Oltszemi Leánykavár

Herec-várhoz fűződőn említenem kell a Leánykavárat is. A Herec-tetőnek – a nyugatra kiágazó Vártetőn kívül – dél felé irányuló – másik ága is van. Ennek a hegyornak a tetejét – ezt az Olt, a Sütő-patak meg az utóbbinak az első, jobb parti, száraz völgye fogja közre – a néptől Leánykavárnak hívott erősség kereshető föl. Régen ismerik. ORBÁN is fölkereste¹⁸⁶. Föltűnt neki a hegykiágazásnak, a folytatásánál valamivel magasabb, lapos teteje. Ez nagyon alkalmasnak kínálkozott erődítés létesítésére. Bármennyire figyelmesen kutatta is végig, fálnak, épületnek nem akadt nyomára. A hagyomány azonban mégsem tévedett. A sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumnak ajándékozott leletek alapján ui. LÁSZLÓ Ferenc megkísérelt ásatással meggyőződni a Leányvár mibenlétéről¹⁸⁷. Nemcsak szép erősi-jellegű településre bukkant, hanem, az ahhoz tartozó szintek fölötti rétegekből kora vaskori (Hallstatt-)¹⁸⁸, La-Tène¹⁸⁹, római kori edénytörredékeket: és néhány vastárgyat ásott ki¹⁹⁰. Közülük a kora és késő vaskori leleteket Vasile PÂRVAN mutatta be és tárgyalta részletesen¹⁹¹.

Ha maga a Leánykavár erősi korú, jellegzetes földvár is, azért mégis jelentős, hiszen a nyugodtabb életre alkalmasabb, könnyebben védelmezhető helyen a korai meg a kései vaskorban is laktak emberek, sőt a római kor maradványai is közösség ott-tartzkodásáról tanúskodnak...

19. Bodoki Kincásvár

Herec-vártól keletre, ugyanazon a hegyháton, az először csak lassan, de a végén hirtelen, meredeken emelkedő 5–6 km-es út után, az 1079 m-es Kincás-

tetőre érkezőnk¹⁹². Magassága elég tekintélyes. Az oldalából eredő csermelyek medréhez képest sem éppen jelentéktelen ugyan, de az a körülmény, hogy a csíktusnádi Bálványosvártól le a Vecer-tető hajlásáig majdnem az egész Olt-völgy szemmel tartható, sőt azon túl is, a Kárpátok ormaiig ellátni, mégis különösen kiváló hadászati jelentőségűvé emeli mindamellett, hogy nem magányos bérc, hanem a Bodoki-havasnak délnyugati kiágazásán emelkedve, három hegyhát-nak is a találkozója.

ORBÁN Balázs írta le legrészletesebben¹⁹³ Kincsvárát. Sajátságos alaprajzát részint az építettő személyével, részint a hegytető alakzatával magyarázza. A fal 900 lépés (675 m). Mindenütt határozottan kiemelkedő töltés az, benne, helyenként, rakott falát is megfigyelhette. Az erősség belseje északról délre enyhén lejt. Belvilágának hossza 300 lépés (225 m), legnagyobb szélessége 170 lépés (127,5 m). A vár belsejében nem különböztethetett meg épületet. Csupán az északi keleti szögletben, fala íves záródásánál észlelt, körülalazott (?) üreg alapján tesz föl hatalmas kőtornyot. Éppen ott, ahová a bejáratot is tette. Az erősség külső védműveihez tartozik még a töltéssel kb. egyközűen futó széles és mély várárok is. Ennek a keleti, nagyon meredek oldalán azonban hiányzik a folytatás. A várról tud már SCHEINT is¹⁹⁴, KÖVÁRI szintén ismeri¹⁹⁵. De míg első könyvében csak a nevét ismeri és Sepsi-bükszádról említi, második könyvében – ORBÁNTÓL eltulajdonított adatok alapján – már valamivel részletesebben ír róla. TÉGLÁS Gábor innen a Székely Nemzeti Múzeumba jutott réz-csákányról számol be¹⁹⁶. Ha név szerint nem is említi, de tud róla már ACKNER¹⁹⁷ meg IPOLYI is¹⁹⁸. Majd PASTEINER¹⁹⁹ és JANCsó²⁰⁰ emlékezik meg róla. PASTEINER emeli ki, hogy nagyon jellemző kerek alaprajzú tornya.

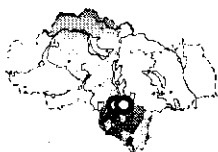
GYÁRFÁS a Kinczás nevet Hincásra torzítva ír a várról²⁰¹. KÖNYÖKI Kinczás vagy Hincsa néven sorolja föl²⁰². GERECZE irodalmi összeállítás²⁰³ nem teljes. MARTIAN könyvében ORBÁNT kivonatolta²⁰⁴, hozzátéve, hogy a töltést mésszel kötött kövek-ből rakott fal alkotja.

A magam megfigyelése szerint ORBÁN-nak az adatai helyesek. Egyedül a várfal (töltés?) alakja nem annyira csipkézett. Egyenesebben, helyesebben töretlen ívben halad mind a keleti, mind a nyugati oldal. Azután meg magam nem láttam falat. A töltés

majdnem mindenütt határozottan emelkedik ki a hegy peremén. Mindenütt föld takarja. Emiatt – ásatás hiányában – nem állapítható meg biztosan, hogy valóban kőfalról vagy pedig csak földtöltésről beszélhetni? Egyedül az északi rész töltésszakaszának tetején és az északi oldalon van csomó rendetlenül heverő kő. Ezek alapján még nem merem biztosan állítani a kőfalat, mert hiszen ezeket a – különben az építkezésnél használt kövek nagyságával egyező sziklatömböket – az erődítés helyén terjengő kaszáló tulajdonosa is összehordhatta az erdő szélére, hogy kaszája pengéjét ne csorbítsák ki, mert ORBÁN ottjártakor a vár belterülete kaszáló volt. A belterületen tereppihenő nincs. A töltésen kívül egy-két teraszszerű jelenséget észleltem csak. A várárok se föltétlenül árok. Nem lehetetlen, hogy hajdani följáró út maradványa.

Az idézett íróknál semmi történeti adatot nem találunk a várról. Mondák is csak a Herec-várnál megbeszéltről tudnak: szerencsén óriások szállásoltak az erősségben. ORBÁN ugyan említi kincskeresőt mondát is (az erősség nyugati oldalán „aranycepegés” van, a várhegy alá boltíves alagúton juthatni be, a vár titkos, felszín alatti kijáratát látták), de mindkettő jelentéktelen. Az első – esetleg – annak az elferdített hagyományra, hogy valamikor, szétszórtan, egy-egy aranyérmét lelhetek itt, bár az sem éppen hihető, mert ezekben a várakban – a most élők tudása szerint – bármennyire is kutatgatnak kincsek után, még soha senki nem bukkan pénzre, holott pl. a Hunyad megyei újvárhegyi erősség környékén a múlt század első éveiben az oda tévedők, nagyobb esők után egész vidáman gyűjtögethettek „filléreket”.

Mint már ORBÁN is – helyesen – gondolta, az erősség nevét valószínűleg nagymérvű kincskeresés következtében nyerhette. Hogy a Kinczás név a kinczásnak kopott, megrövidült alakja, hogy az erősségben valamikor régen nagymérvű kincskereső tevékenységre került sor, végül pedig hogy a régészeti maradványt már a XVI. században is egykor várhelyként tartották számon, szépen igazolja BÁTHORI Zsigmond erdélyi fejedelemnek 1592. december 1-én Gyulafehérváron kiállított adománylevele. Ebben MIKÓ János, Pétert és Györgyöt megerősíti Málnáson, Oltszemen, Bodokon, Gidófalván stb. Levő birtokaiban: „simul cum veteris arcis Kynchásás et feneto Havasmezeje in territorio dicta possessioni Bodok”²⁰⁵.

20. Szacsva vára

A Szacsván átfolyó Szacsva-patak majdnem egyenesen csörgedezik dél felől. Délen, közel a völgy fejehez viszont hirtelen kanyarulattal keletnek fordul. Ott, ahol ez a kanyarulat van, ott emelkedik a Szeredatetőnek a Téglás-feje nevű hegykiágazása. Ennek az oldalában, közvetlenül a völgy talpa fölött 50–60 m viszonylagos magasságban, a völgy fordulata alkotta derékszögben található Szacsva-vára omladéka²⁰⁶.

ORBÁN Balázs idejében²⁰⁷, a megközelítőleg köralaprajzú vár fala még két ölnyi (3,8 m) szélességű, általában ölnyi (1,9 m), sőt a déli oldalon, az árokkal védett kaputoronnyal (?) biztosított bejáratnál a fal még két öl (3,8 m) magasságban állott. Hossza 250 lépés (187,5 m). A romhalmaz magas volt ugyan, helyenként mégis határozottan megállapítható, hogy kőfala volt. A vár belsejét kincskereső gödrök lepik el. Az ezekben látott kövekből következően belsejében „valamely épület, valószínűleg közép-zömtorony” állhatott a maga idejében.

KÖNYÖKI csak ORBÁN leírása alapján tud róla²⁰⁸. A várhoz fűződő irodalomból GERECZE is egyedül ORBÁNT ismeri²⁰⁹. MARTIAN beszámolója ORBÁNNal egyezik²¹⁰. Ahol eltér, ott rossz: az erősség a Szacsva-pataknak nem a bal, hanem a jobb partja felé emelkedik. A fal magasságát 5 m-re teszi, holott már ORBÁN legfennebb 3,5–4 m-re becsülte! Körös-körül mély árokkal vérteti körül a várfalat s állítása szerint a fal köveit meszhabarcossal kötötték össze.

A tojásdad alaprajzú erősség fala mindenütt kővel, földdel borított, mohával benőtt. A keleti oldal egyik szakaszán letakarítottam a fal felszínét. Ott a kötőanyag homokos agyagnak tűnik, nem bukkantam mészrögöcskékre, noha a szerteszét heverő kövek között megfigyelhetők mészre emlékeztető lerakódások. Valószínűleg helyszínen fejtett réteges homokkötőméből épült. Szélességét tekintve ORBÁN téved: a fal vastagsága nem két öl (= 3,8 m), hanem csak 2 m.

Öregtorony létét nem tartom valószínűnek. A vár belső terének közepén levő emelkedést inkább természetesnek vélem; a Herce-várában észlelt helyzetre emlékeztet. Határozott épületnyom nincs a vár belsejében. Ha (a romok nem csálnak) a négyszög alaprajzú kaputorony a fal déli oldalának a közepén volt (?). Azon az oldalon tehát, ahol kis nyakkal kapcsolódik a

közelel hegyfolytatáshoz. A hegynyakat védőárok metszi át a bejárat előtt. Oldalt a hegyen azonban nem látam folytatódni. A nyakon különben egy-két tereplépcső figyelhető meg, edénytöredéket vagy másfajta régiséget nem sikerült találnunk. A sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum gyűjteménye azonban XVI–XVII. századi égett agyagtál töredékét őrzi ez erősségből.

Nincs történelmi adat a várról. Monda ellenben kettő is akad. Mindkettőt ORBÁN jegyezte fel. Egyik szerint óriások építették s csupán azok kihaltával került emberi kézre. Állítólag ezek az óriások is rejtek ide kincseket. Ezeket – a kincskereső gödrök alapján ítélve – a nép egykoron lázasan – valószínűleg eredménytelenül kereste.

A másik monda értelmében a vár fennállása idején lakói a völgy fölé feszített függőhídon keltek át a patak jobb partjára, az éppen szemben nyújtózó hegyhátra, hol a vár védelme alatt katonai település volt. Lakói békében itt szorgoskodtak; ha vész közegett, a hídon át az erősségbe húzódtak, azt pedig maguk után fölvtették. A nép a hátát Vadalma-pusztásának nevezi. Amint már ORBÁNNAK is föltűnik, a felszínnek az itt lévő tereppihenőszertű, továbbá mezsgyére emlékeztető alakulatai bizonyos fokig igazolnia látszanak a hagyományt. Vadalma-pusztáján hajdan településnek kellett lennie...

21. Kisborosnyai Várbérc

Szacsva-patakától keletre, annak völgyével majdnem egyközűen húzódik a Nagypatak völgye. Ennek a fejében, Kisborosnyó helység Nagypatak nevű házcsoportjának legnyugatibb háza, helyesebben esztenája mellett kis csermely torkollik a Nagypatakba. Ide fut össze a nyugatról csörgedező Macskás-, illetve Bagoly-patak meg az északnyugaton eredő Várpatak. Kettjük között, eléggé elszigetelten, meglehetősen meredeken, jelentékeny viszonylagos magasságra emelkedik a cukorsüveg alakú Várbérc²¹¹. A völgyön azonban csak kevésbé uralkodik, inkább eldugott, félreeső hely.

ORBÁN észlelete szerint²¹² hajdan valóban vár koszorúzta a hegytetőt. Meglehetősen terjedelmes, majdnem ezer lépés (750 m) körletű fennlapon az övező fal (?) omladéka félkör alakban övezi; ráadásul mély árok keríti. A hegyoldalba „vésődött” út kanyarulatai is

mind az erősség létét jelzik. A nép a várkút helyének tartja az egyik mélyebb gödröt.

GYÁRFÁS²¹³ is, KÖNYÖKI²¹⁴ és GERECZE is említi²¹⁵ röviden. MARȚIAN viszont ORBÁNt kivonatolja²¹⁶, hol jól, hol rosszul. Mint látni fogjuk, KÖVÁRI – tévesen – ide helyezi a középkori oklevelekben emlegetett Bodza-várát²¹⁷.

Amint megfigyeltem: ORBÁN adatai jók. Az inkább töltés, mint falomladék megvan, de csak a kevésbé meredek északi és nyugati oldalon. Méreteit, metszetét, a tereppihenőkhöz való viszonyát is lejegyezhettem. A töltéssel övezett területen kettős tereplépcső követi egymást. Mindkettő meglehetősen meredeken emelkedik ki a töltés alatti mélyebb szintből. Területük megközelítőleg azonos: 55 x 40 m. A nyugati magasabb, a keleti alacsonyabb. Utóbbi keleti végén van az ORBÁNtól kútként említett nagy gödör. Falmaradványt sehol se láttam. Az északi meg a nyugati oldalon is esetleg lehetnek tereplépcsők, mert ezek medvedékesebbek; biztosat azonban nem láttam.

22. Kisborosnyai Pogányvár

Kisborosnyónak nyugatra is van kisebb házcsoportja: Kispatak. Hasonnevű folyóvíze két patakka ágazván, völgyükkel: a Szénegető- és Papszéna-árok-kal elszigetelt, eléggé meredek oldalú, szép, hengerded magaslatot ölelnek körül²¹⁸. Viszonylagos magassága csekély: 15–20 m; a völgynek csak nagyon kis részén uralkodik.

ORBÁN Balázs szerint²¹⁹ a hegytetőn régi erősség, a Pogányvár – vagy az egerpatakiak elnevezése értelmében Bodza-vára (több helyen Bodza-várként jelöli) – büszkélkedett. Az „elrejtett kincset” keresők össze-vissza turkálták a régészeti tereptárgy felszínét. Kincsre nem akadtak ugyan, de tetemes mennyiségű szuivatrógót és edénytöredéket hoztak napvilágra. A szuivatrógók nagyobbjait sütökemencék építéséhez használták. Kiegyezett tapaszöredékek sűrűn borították a padtetőt, jelezve valamikori épületek létét. Állítólag kisebb-nagyobb vas- és rézholmikát is találtak, sőt lovassarkantyúkat is. Közülük ORBÁN azonban semmit se láthatott, mert fémművesek egytől-egyig földolgozták.

Az öreg emberek mondták el ORBÁNnak, hogy gyermekkorukban, tehát a XIX. század elején a

vár falai még több ölnyi magasan állottak, ám a környező falvak lakói lerombolták, a szép, lapos köveit házak meg főként kutak építésére használták. ORBÁN fenn a padtetőn – s ez nagyon föltűnt neki – semmi nyomra nem bukkant. A mindenütt kivehető, töltésből és árokból összetevődő védmű csakis a magaslat alját övezte. KÖNYÖKI²²⁰, GERECZE²²¹ és MARȚIAN²²² éppen csak említi. Sokkal számottevőbb LÁSZLÓ Ferencnek a leírása²²³. Szerinte Borzvárának nevezik. A tető hossza 60 m, szélessége 40 m. Nyugat felé a Komlós-tetővel hegynyak köti össze; itt ember készítette, 6–8 m mély árok védelmezi. LÁSZLÓ erődsí-jellegű településmaradványt észlelt felületén. Sok, jellegzetes emléket vitt a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumba.

Bármennyire kerestem, se kö-, se téglá-, sem épület- se várfalat nem láttam. Sőt mégcsak téglát vagy építésre alkalmas kődarabot se találtam. Ellenben töménytelen mennyiségű az erődsí-jellegű edénytöredék, szuivatróg. Azt hiszem, hogy a kispatakiak elbészélése alapján ezeket tekintette „téglatörmeléknek” s nagyon valószínűnek tartom, hogy az „ölnyi várfalak” egyszerűen a kispatakiak rögtönzése, koholmánya volt. Legalább is semmi, ezen a – különben kis terjedelmű helyen – hajdani várfalra utaló nyom nem vehető ki. Se bronz-, se vaseszközök nem találtak. Nem lehetetlen ugyan, hogy valóban voltak, kerültek elő itt, de valószínűleg akkor se nagy számban. ORBÁNt alighanem világlátott, élelmes földműves kalauzolhatta. A tetemes jutalom reményében (vagy esetleg a nadrágos úr megtérítéséért, félrevezetéséért) igyekezett kielégíteni ORBÁN középkori adatok utáni kérdezősködését...

Bizonyára csupán egyszerű erődsí-jellegű település volt. Ehelyütt – a talált edénytöredékek alapján ítélve – a korai vas- (Hallstatt) korban is tanyáztak. Esetleg utóbbi korban keltezhető a magaslat alján húzódnó töltés meg árok. Ilyet azonban magam nem figyelhettem meg. Ennek megfelelően elesnek ORBÁNnak a középkori Bodzavárral²²⁴, SZABÓ Károlynak meg a székely nép őrtornyával azonosítása²²⁵, még ha valódinak is bizonyulna a KARÁCSONYI Jánostól²²⁶ XVIII. századi hamisítványnak mondott 1353. évi oklevél.

Történeti monda nem fűződik a várhoz. Az ORBÁNnak elmesélt kincskereső mondat nincs miért ismételnem, röpke kincskereső képzelet szülötte.

23. Nagyborosnyai Fergettyővár

A Szereda-tetőnek a Szacsva- és Nagy-patak közötti, északi nyúlványán a Bibarc-tető (626 m) a legkiemelkedőbb rész.²²⁷ ORBÁN Balázs itt 60 lépés (45 m) kerületű, közepén bemélyedő, kör alaprajzú kiemelkedés alapján őrtoronymaradványt gyanít.²²⁸ A gyepes felületű domborodás külső ismertetőjegyei segítségével azonban nem állapíthatta meg, hogy kő- vagy fatorony állott itt. A székely nép mesevilága ui. a tengelyen forgó Fergettyővárat helyezi ide.²²⁹ ORBÁN szerint ez az elnevezés már XV. századi oklevelekben is olvasható.

GYÁRFÁS Győző²³⁰ és MARTIAN²³¹ éppen csak említi.

A felszín gyűrűs domborulata alapján ítélem itt valószínűleg őrtorony volt valamikor. Sőt abból, hogy a domborulat nem széles, nem is magas, azonkívül semmi kőomladék nem látszik közelében, meglehetősen valószínűséggel következtethetünk arra, hogy itt hajdanán alighanem kőalapzatra emelt (római?) őrtorony emelkedett. Hogy mikor, arra nincs adatunk. Igaz, hogy e magaslát déli lejtőjéről a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumban van 15. századi vassarkantyú-csillag, ámde ez még korántse perdöntő bizonyíték. Őrhelynek igazán kitűnő: szinte az egész háromszéki síkot belátni róla. A középkori lakosság is rendelkezett oda „néző” székeleyeket, magam azonban sehol se találtam hozzá fűződő okleveles adatot s így nem is nyilváníthatom középkorinak, mert éppen annyi joggal, vagy még többel rómainak is lehetne mondani. Felületén semmi korhatározó nyom, maradvány nem lévén, azt csakis ásatással határozhatni meg!

Nagyborosnyón egyébként vagy itt, vagy a község közepén levő Oltár-hegyen, vagy esetleg a Kovásznai-pataknak kettejük közötti alacsony (városipadján) valahol La-Tène (késő vaskori) településnek kellett lennie, mert a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumban őrzött 4058. lt. sz. a., „csiszolt” díszű La-Tène edény töredéke innen került be. Sajnos, nem si-került megállapítanom: honnan, melyik határészből.

Következtetések

Amennyire hozzájuthattam, az eddig előadatokban összegyűjtöttem a felsorolt várakhoz fűződő

irodalmat is. Majd mindenütt kihagytam azonban az egyes szerzőknek az erősségek korára nyilvánított nézetét. Kihagytam azért, mert az egyes szerzőknek egyes várak koráról nyilvánított nézete felsorolásával, illetve kormeghatározásuk kétségbe vonásával íveket kellett volna megtöltenem hiába olyankor, amikor egy-egy fénykép vagy lelet egészen világosan eldönti annak keletkezési idejét.

Vegyük csak pl. Bálványos-várat. MARTIAN dák várnak mondja. NEIGEBAUER és követői, illetve az őt megelőzők nagyobb része rómainak vagy legalább is római alapon épült erősségnek gondolja. FERENTZI János szerint a gótok emelték. ACKNER és követői a német lovagrend építette várnak tartják. ORBÁN Balázs ősi hun nyomokat keres benne. A mai követelmény pedig, részben az APORok családi hagyományai alapján, részben a Csiki Székely Krónika koholt meséi után indulva, ősmagyar, X–XI. századi erősségnek tartják. S majdnem ennyi nézet látott napvilágot mindenik várról...

Felteslegesnek tartottam mindezt a sokféle véleményről külön felsorolni. Jobbnak gondoltam, ha nem befolyásoltatom magam, íme (legtöbbször nemzeti büszkeség szerint) ennyire szétágazó nézetekkel, s megelégszem az emlékek nyújtotta alapokkal. Keveset ígérnek ugyan, az igaz, de talán mégis elindulhatunk segítségükkel. Egyelőre már szinte biztosra vehetjük, hogy váraink egyike sem olyan, amelyiket csakis egyetlen korban használtak volna. Mindeniküket egymástól határozottan különböző korban is lakták.

Nagyon kár, hogy – helyszűke miatt – az egyes erősségekre vonatkozó, összegyűjtött okleveles anyagomat is el kellett hagynom. Röviden ugyan, ott is mindig jeleztem, milyen időben szerepelnek régi oklevelekben. Minthogy valószínűleg ezeknek a korát határozhatni meg legkönnyebben, ajánlatos, ha ezekkel, a korban legfiatalabbakkal: a közép- és újkoriakkal kezdjük.

a. Új- és középkori várak

1. Háromszék megye most tárgyalt várainak legfiatalabbika a várhegyi vár. Jellegzetes XVI. századi vízivár. Ez a fajta talán a római castrumok későbbi kivirágzása. Belőle később a francia VAUBAN hadmérnök fejlesztette ki a XVII–XIX. században annyira elterjed

várépítési rendszerét. Az oklevelek bizonyító erejétől (az erősségről csak 1562–1599 között tudnak az oklevelek!) eltekintve, azt hiszem teljesen elegendő az ugyanazon időbeli ecsedi²³², kanizsai, komáromi, szigetvári²³³ számtalan vízvár korban egyező, egykorú képeire hivatkoznom, annak bizonyításául, hogy a várhegyi erősség „mai alakjában” XVI. századi építmény. Ez az állításom természetesen nem zárja ki azt, hogy ott, ezt megelőzőleg más erősítés is lehetett.

2. Ha Bálványos-vár alaprajzára, főként az erősségnek többé-kevésbé fennálló öregtornyára tekintünk – még ha el is nézünk attól, hogy 1360–1364-ben – hosszas keresés után – a közös törzsből származó APOR és PESELNEKI nemzetség osztozott Bálványos felén – ezt aztán valószínűleg a túlsok tulajdonos „kezelése” következtében beállott romlás miatt kellett odahagynia APOR lónának a XVI. század elején – lehetetlen mást mondanom, mint azt, hogy jelenlegi alakjában, a most látható maradvány alapján ítélve valószínűleg a XIV. század kezdetén vagy a XIII. végén épült, de mindenesetre az 1241. évi mongol hadjárat után.

ORBÁN építési korokban is szeretné megkülönböztetni a több részes építményt. Lehet, sőt csaknem bizonyosra vehető nem egyszerre, hanem egymás után épült az öregtorony, a belső, majd az alsó vár. Ámde ásásat nélkül, rövid szemle alapján ehhez fűződnön biztosan nem mondhatok.

3. A kézdialmási Almás-várról semmi okleveles följegyzésünk sincs. Közép-, sőt még újkori oklevelekben is sokszor találkozunk a castrum Almás névvel, ámde azok mind a Kolozs megyei nagyalmási Almás- (Dezső-) várra vonatkoznak, vagy legalább is egyetlen oklevél sincs, amelyik határozottan a kézdialmásit említené, s amelyet ennek az alapján szóban forgó erősségünkhöz fűzhetnénk.

Ennek ellenére magam mégis középkorinak tartom, mégpedig Bálványos-várával teljesen egykorúnak, mert – ha a két vár alaprajzát egymás mellé terítjük – azonos építési elvről bizonyosodhatunk meg. A tető legmagasabb részén a zömtorony; mellette kisebb körülfalazott rész, utána a zömtorony falához csatlakozó felső, majd az alsó várudvar. Az alaprajzban kevés az észlelhető eltérés. Az alaprajzokban észlelhető eltéréseket elsősorban a felszín nem mindenben azonos voltának tulajdoníthatjuk, sőt, részben, esetleg az omladékalmazok miatt nem egészen szabatos tér-

képezése rovására írhatjuk. Nagyobb fejtörést okoz, hogy Bálványosvár köveit mészhabarcscsal erősítették össze, Almás-varáéit azonban agyaggal (?). Ámde nem feledhetjük, hogy – mint elbeszélé – GYERGYAI Tamás még látott fehér meszelésű (azaz valószínűleg mész vakolatú) falakat, s így ezt az – egyébként jelentős – eltérést, azt hiszem, jogosan magyarázhatom azal, hogy vagy a bálványosi építész, vagy annak a tervei alapján kevésbé képzett szakember emelte az APOROKnál szegényebb családnak, mégpedig valószínűleg eléggé gyorsan, rövid idő alatt. A kapu, illetve a palota fölötti felirat is – ha ugyan valódiak – mindkettőnél középkori eredetre utal...

4. A sepsibükszádi Alsó-Sólyomkövet szintén a középkori várak közé kell sorolnunk. Sem a rómaiak, sem a Szászváros környéki dák várrendszer építkezésébe nem illenek. Sokkal inkább talál a középkori építkezésekhez. Fenn, a sziklaszál ormán az öregtorony, alatta, a valamivel menedékeőbb oldalon a felső, alsó várnak a falai, illetve a felső várban ehhez épített lakosztályok. Jelenlegi maradványaiból már nem rajzolhatni meg szabatos alaprajzát. Beosztása azért, némileg, mégis Bálványos-várára emlékeztet. Oklevél ugyan nem szól róla, legalább is a Sólyomkövet említő 1421. évi oklevél gyanús. Mégis, ennek az építési idejét is a XIII. század végére, a XIV. század első felére gondolom visszavinni. Talán a MIKÓ-család egyik őseit tartom építőjének, feltéve, hogy előbb nem volt előkelőbb, vagyonosabb birtokos is a környéken. (Ez azonban – esetleg – nyomtalanul tűnhet el innen, hiszen a hidvégi MIKÓk 1349. évi határjáró oklevele ezt a részt még nem említi birtokaik között, bár később már közéjük tartozott.)

5. Középkori váraink ötödike a felső-csernátoni Csonkatorony²³⁴. Építési megoldása: a falrakás, a bejáratnak az első emeletre helyezése, a torony belsejének négy emeletre (földszint: börtön, raktár, I. emelet: bejárat, kapuőrőség, cselédség, II. emelet: a tulajdonos boltozott lakása, III. emelet: a nyitott várterő a mell-védekekkel) való beosztása minden további nélkül elveti a torony ó-, illetve újkori voltát, s emellett – mai tudásunk alapján – a XIV–XV. századba kell tennem építése idejét. KÖNYÖKI József összeállítására tekintettel²³⁵ Magyarországon közvetlenül a mongol hadjárat után, úgy 1250-től kezdve, főleg a XIV–XV században épülnek, kör alaprajzú tornyok, s így – azt

hiszem – nem tévedek nagyot, ha ennek az építési korát az előbb jelzett időnél valamivel még előbbre, a 13. század második felére viszem vissza, kivált, ha tekintetbe veszem, hogy a váradi regestrum szerint Békésvár főbírója 1263-ban Ica falubeli Borsos volt²³⁶ (ha ugyan ez a Borsos nevű személy valóban a háromszéki Ika falváról származott!), akinek a tatárjárás kori sanyarú tapasztalatai alapján – nem éppen közrendi voltát tekintve – egész könnyen támadhatott az a gondolata, hogy magának s családjának, messze földön látott előkelőségek mintájára, vagyoni erejéhez mérten szerény menhelyet építsen szülőföldje jól elrejtett zugában.

b. Római kori erődítések

A fölkereshetett erősségek sorából egyedül a berecki Veneturné-vára határozottan római eredetű. Részletes tárgyalása azonban nálam hivatottabbak feladata. Az állítólagos torjai meg oltszemi római táborvár illetve az ezekkel többé-kevésbé kapcsolni szokott háromszéki töltésvonalatok (Homárka, Papok-sánca stb.) korának és egymáshoz való viszonyának tisztázását mindenestre mellékfeladatomnak tekintettem volna, ha lett volna időm. Igaz, a torjait kerestem, de annak semmi nyoma sincs.

Egyedül a Lécfalva melletti Várhegyen találtam római edénytöredékeket. Szerintem LÁSZLÓ Ferencnek igaza is lehet, mikor azt tette föl, hogy a padszigetszerű, alacsony Várhegyen római táborhely is volt. A pad alacsony volta, lapos teteje és egyéb körülmények egyáltalán nem mondanak ellent e föltevésnek. Magam is úgy vélem: a magyarok-székelyek az annak akkor még látható maradványairól nevezték el a Várhegyet²³⁷, János Zsigmond erdélyi fejedelem is annak a helyén emeltette az újabb, esetleges székely lázadás megfékezésére rendelt erősséget.

Erdély római kori kutatóinak Háromszék megye területe meglehetősen ismeretlen. Igaz, ehhez részben hozzájárul a római kori leletek nagyon kis száma, szegénysége is. Valós adatokkal – sajnos – magam se tisztázhatom most a megye római kori lakottságának kérdését, de Vasile PÁRVANNAK a moldvai poianai castrumról kifejtett nézetére²³⁸ ügyelve, továbbá Emil PANAITESCU-nak a berecki²³⁹ és CSUTAK Vilmosnak a komollai ásatási eredményeire²⁴⁰ támaszkodva, magam is azon a véleményen vagyok, hogy Provincia

Dacianak bizonyos időben a Feketeügy volt az itteni, északkeleti határa, mégpedig úgy, hogy a határt védő erődítménysor nem a déli, hanem – hídfőszerűen – az ellenséges északi parton lehetett.

A római hadiút azonban semmi esetre se húzódtott ott, ahol a Corpus Inscriptionum Latinorum III. kötetének szerzője és követői jelzik: a Komolló–Csernáton–Kézdivásárhely–Bereck vonalon, nagyjában a mai országot nyomvonalán, hanem vagy az alább felsorolandó erődítésvonalon, vagy pedig a Feketeügy partján, ha ugyan ezen a vonalon egyáltalán volt külön, szabvány szerint elkészített, megalapozott hadiútjuk? Katonailag ui. lehetetlen másképpen cselekedni, kivált olyan kiváló hadászoknak, mint amilyenek a rómaiak voltak...

A szakirodalom a fennebb már említett komollai–berecki erődítésvonalnak csupán az idézett két tagját ismerte. Új tagja (?) a Várhegyen föltett római erődítés, majd – a Komolló–Várhegy közötti távolságot alapul véve, annak a távolságnak megfelelően – Márkosfalva határában, a Sajgó-patak jobb parti padmaradványán, Hatolyka nyugati szélén, a szentkatolnai (ezzel magyarózódnék meg a római éremlelet?) vagy az oroszfalvi padon (ideválnának a Kézdivásárhelyről ismeretes római emlékek?), Nyújtódnak az istenháza körüli padján létezhetek: kisebb-nagyobb erődítések. Maga az erődítés-sorozat esetleg több, egymáshoz közelebb eső tagból is állhatott. Hangsúlyozom: az imént felsorolt erődítéshelyek mind csak föltett, nem pedig valóban bizonyított helyek. Valódiságukat vagy nemlétüket csak jövődő aprólékos terepvizsgálódások ásatások dönthetik majd el! Éppen ezért nagyon érdekesnek tartanám, ha Háromszék római korának majdani kutatói jó néhány napot szánának a fennebbi (és további) helyek bejárására, megvizsgálására, hátha a gyanított helyeken véletlenül mégis sikerülne a rómaiak nyomaira akadni.

Annál is lényegesebb ez, mert ORBÁN Balázs²⁴¹ meg ROEDIGER Lajos²⁴² Háromszékből több egykőzű töltést említ az imént föltett „határvonal”: a Feketeügy felé. Ezek valamennyi kivétel nélkül mind merőlegesen vonul, s az előbbiekhöz fűződően ezeknek a kiderítése is nagyon szép feladat lenne római koros régésznek. Ráadásul ott van még az a körülmény, hogy BUDAY Árpád szellemesnek ugyan vélhető, ámde megalapozatlan föltevése szerint²⁴³ Erdélynek ez a

csatcska a többinél jóval hamarabb, még Dacianak Trajanustól meghódítása előtt római uralom alá került, mégis ezzel szemben, Háromszéknek ebből a részből a többi daciai több ezer felirattal szemben mindössze két bélyeges téglát, valamint katonai elbocsátó levelet (diploma honestae missionis-t) ismerünk. (A krásznai aranyrudak, a krásznai bronzedény gyári jegye nem vehető számba!). Itt alig van települési nyom, s ahol van is, az mind-mind kicsi, kezdetleges, szegényes.

Az utóbbiak miatt magam BUDAY fölvetésének éppen az ellenkezőjét vagyok kénytelen vallani: ha egyáltalán úgy tett volna, a Feketeügy csak nagyon rövid ideig lehetett Provincia Dacia határa, úgy hogy a római csapatok távolról se népesíthették be annyira Háromszékot, mint ahogy az Dobruzdzásban²⁴⁴. Sőt mint Erdély egyéb részében történt alig másfél évszázadnyi időtartam alatt. Szűkebb kis hazánknak a Hargitától – Persányi-hegységtől nyugatra elterülő részében egymást érik a római emlékek: tanyák, falvak, városok. Nem, eddigél itt mindennek semmi nyoma. Hiszen még a legnagyobb táborhely, a berecki is csakis katonai településnek látszik. PANAITESCU-nak kutatással se sikerült polgári település nyomaira akadnia. Még feliratokat se sikerült találnia, márpedig, ugye, föltétlenül kellett volna itt is keletkeznie polgári településnek, föltétlenül állítottak volna néhány sírlepleket is az alatti az idő alatt a berecki tábor mellett, ámde ezeknek semmi nyoma! E kérdést újból nagyon alaposan meg kell vizsgálnunk!

c. Vápavár-fajtájú, késő vas- (La-Tène-) kori várak

Ha figyelünk a Vápavárral, Herecvárral, Ika-várral²⁴⁵, Csomortányi-várral, Szacsvai-várral és a kiskásznai Várélel kapcsolatban elmondottakra, lehetetlen, hogy ne tűnjék azonnal szemünkbe ezeknek az erősségeknek meglehetősen egyező, sőt – mondhatni – egységes telepítési rendszere.

Valamennyiük alacsonyabb viszonylagos magasságú (30–100 m-es) hegykiágazásokon vagy folyópadokon van. Akár folyópadokra, akár hegykiágazásokra telepítették, e terepalakulatoknak a rendszeren meredek, omladékos marittal végződő részét, végét, amelyet már nem szándékoztak oltalmazni, a vár belsejébe, fáradságos munkával ástott két-három árokkal

vágták el, majd az így elkülönített, védelemre előkészített térséget átlag 2 m vastag fallal övezték. Arra az oldalra, ahol az elkülönített rész a hegy többi részéhez kapcsolódik, a falhoz, a falon belül négyszög alaprajzú tornyot (?) építettek. A fal körülzárta térséget, amennyire lehetett, elegyengették. Az említett – esetleges – kaputornyon kívül a vár belsejében semmiféle építésre valló nyom se látható.

A torony (?) előtt, a falon kívül, az ároktól be nem vágott térséget meg rendszerint ismét elegyengették, sima felületű alakították. Néha esetleg több tereppihenőnek a nyomát láthatjuk. Épületmaradványokat ezeken sem észlelhetni. A várhoz fölvezetett utak valószínűleg ezeken a külső tereppihenőkön és árkokon át vezettek az erősségbe.

A külső védelmi elemekre nagyon jellemző, hogy csak árkok, töltésük nincs. Az utakról tudunk kell, hogy – amennyire jelenlegi maradványaikból megítélhető – eléggé ügyesen telepítettek, fokozatosan, egyenletesen kapaszkodtak.

A várak alaprajza – a hely természetének megfelelően – nagyon különböző: mindig a fölhasznált terület nagysága és természetes idomai szabják meg. Legtöbbször magányos, messzebb nyúló hegykiágazásokat választottak erősségeik helyéül, és emiatt a várak alaprajza legtöbb esetben rövidebb kerülék (ellipszis) alak: Csomortány, Herecvár, Szacsva, Ikavár, Váréle). Csomortány-vára esetében majdnem kör alaprajzról beszélhetni. A sepsibükszádi Vápavára viszont egyenlőszárú háromszög alaprajzzal keletkezett.

A falakat csakis kőből rakták. Téglapítkézést sehol se tapasztalhattam. A falakáshoz használt köveket minden esetben a helyszínen fejtették. Valószínűleg az erősség felszínének elegyengetésekor lefejtett terméskő-anyagot használták föl. A kisebb-nagyobb tömbök faragatlanok. Minthogy a várak javarésze (Csomortány, Herecvár, Szacsva, Ikavár, Váréle) réteges kárpáti-homokkőből épült, az anyag réteges törése faragott kövekre emlékeztető, csinosabb külsőt kölcsönöz. Egyedül Vápavár fala készült tömeges (andezit-) kőzetből. De ennek a külső felülete, színe is eléggé egyenletes.

Mindezek alapján tehát egészen könnyen ki lehetne mondani e várak egykorúságát. Ámde amíg Ika-vára, Csomortány, Szacsva, Váréle fala építésekor csak földes anyagot használtak köveik összefogására,

addig Vápvára és Herecvára falainak kötőanyaga mészhabarcs. Ez a körülmény mindenesetre némi gondolkodásra késztet, mielőtt ezeknek az erősségeknek egykorúságát kimondanám. Magam azonban – ennek ellenére is, – míg szakszerű ásatás ellenkezőjét nem bizonyítja – nagyjában mégis egykorúaknak tartom az említett erősségeket vagy legfőnnebb rövid egymásután épülteknek.

A várak korát illetőleg semmi biztos, valós adatunk nincs. Csak következtetéssel vagyok képes hozzávetőleg meghatározni. Úgy tetszik, hogy egyik részük nem középkori, legfőnnebb kora középkori sziklavár, de határozottan nem is római erődítések. Az is bizonyos, hogy építési módjuk, alaprajzuk a Hunyad megyei dák várrendszer tagjaival sem azonos.

Főtaláljuk azonban ezt az erődítési elvet több háromszéki falu erődített egyházánál²⁴⁶, a helység (vagy, ha két falu, a két falu közös) enyhe magaslatán emelkedik, a kb. megfelelő területet bezáró, majdnem minden esetben kör alaprajzú vagy legalább is nagyon rövid hossz tengelyű, ellipszis alaprajzú várfal. Az csak egyetlen helyen szakad meg: a kaputoronynál. Utóbbi rendszerint négyszögű alaprajzú s minden esetben harangtornyul is szolgál egyúttal, mert a templomoknak nincs külön tornyuk. Az építési elv tehát – látszólag – ugyanaz. Ámde ezek mindig a faluban, vagy ha két falu közös egyházáról van szó, a két helység közötti magaslaton, de belsejében, középen az isten házával. S aztán váraik esetében nemhogy templomnak, de egyéb épületnek sincs nyoma az erősség belsejében. Herec-várát kivéve, ráadásul egyik sincs a faluban avagy legalábbis két régi székely település közös helyén. Majdnem mind távol esnek jelenlegi vagy oklevelek alapján kimutatható falvaktól. Mindezek a körülmények óvatosságra intenek, arra késztetnek, hogy a szerkesztési alapelv többé-kevésbé megfigyelhető azonossága mellett se tekintsük éppen ennyire fiataloknak, hanem jóval régiebbeknek!

Sokkal inkább tekinthetők a magyar honfoglalást közvetlenül megelőzőn itt élt szlávok várainak. KARÁCSONYI János ugyan ezeket a területeket a X–XI. században teljesen, vagy majdnem teljesen lakatlanoknak tekinti²⁴⁷, ámde a számos háromszéki szláv helységnév miatt ezt semmiképpen nem fogadhatom el. A székelység idetelepdedésekor itt, Háromszéken okvetlenül számottevő szláv lakosságnak kellett lennie,

különben honnan eredne a legrégebb oklevelekig visszamenőleg kimutatható sok szláv helységnév? Föltűnő az is, hogy az erősségek közül Csomortány, a kiskászoni Váréle, Csernáton, Szacsva olyan helyen épültek, ahol a jelenlegi falunév éppen hajdani szláv településre utal! Ráadásul aztán, mint PAULER Gyula írja²⁴⁸, a szlávoknak éppen ezekhez hasonló erősségeik voltak: „rendszeresen körülhatárolt, négyszögletes alaprajzú vagy kerek földvár, nyelvükön grad, amelybe csak egyetlen bejárat vezetett”, a törzsek egyébként „erdős, mocsaras helyeket kerestek lakóhelyül”. A vár belsejében nem voltak épületeik, csupán leveles faszínek. (Sajnos, nem juthattam PAULER forrásaihoz. Azok esetleg valamivel részletesebben tudósítottak volna egyről-másról).

Ez utóbbi föltevés talán elfogadható volna, ámde mégse merem határozottan ide osztani. Sőt tekintetbe véve, hogy az itt oly nagy számban jelentkező szláv helységnév ellenére egyetlen várnak se maradt fenn a szláv elnevezése (grad, gradiste, gredistye), továbbá ezekben az erősségekben előkerült régészeti leletek legfiatalabb emlékei majdnem mindenik esetében La-Tène-kori régiségek, annál fiatalabb – egyelőre – egyiknél sincs, addig amíg szakszerű föltárások határozottan más korúaknak nem bizonyítják, legalább is egy részüket okvetlenül a kései vaskorba kell osztanom, megengedve azt, hogy helyükön előbb is, de utóbb is léteztek már erődített települések.

Véleményemet nemleges bizonyíték is megerősíteni látszik: az érmeik teljes hiánya. A kincskeresők az összes említett várat mind csúnyán összevissza turkálták, mégis sehol senki nem talált még egyetlen lyukas garast sem! Ha tehát a környékeliek nem hallgatták el előttem a talált régi pénzeket, és így valóban nem került elő semmi, akkor csakis olyan időszakba, a vaskor ama szakaszába helyezhetem el ezeket az erősségeket, amikor Erdélynek még nem volt erős kereskedelmi összeköttetése a Fekete-tenger parti görög gyarmatvárosokkal, az i. e. IV–III. század körüli időbe. Vagy még egy lehetőség: az Árpád-kor korai századaiba...

A fősorolt váraikon kívül Almás-várában, Várhegyen is kerültek elő edénytöredékek. Hogy akkor ott voltak-e várak, azt a jelenlegi, jóval későbbi romok miatt, ásatás hiányában nem dönthetem el. A hely természetét tekintve azonban valószínűsíthetjük. Az almás-vári, Odojka-tetői terepíhenőket is valószínűleg mind ebbe, a tereplépcsőket emberi erővel elegyengető

korba tartozók közé sorolhatjuk, sőt valószínűleg a Perkövön is volt ebben az időben település. Esetleg Torja község belterületén is. Az innen napvilágra jutott házszozi érmeik bizonyára nem véletlenül, útközben elvesztett pénzek...

A csíki Bálványos-vár – külsejét tekintve – mintha szintén ide kívánkoznék, perdöntő leletek híján azonban nem merek határozottan állást foglalni.

Nem hiszem, hogy e váraknak oly számottevő hadászati rendeltetést tulajdoníthatnánk, mint ahogyan MARTIAN tette. Elhelyezésük, földrajzi helyzetük egyáltalán nem látszik ezt bizonyítani. A csíki Bálványos-, Vápa- és Herec-várának, sőt a Csomortányi-erősségnek is lehet – esetleg – mélyebb hadászati jelentősége, de a szacsvai, azután a felsőcsernátoni Ika-várnak, a kiskászoni Várelének nem. Utóbbiak annyira eldugott helyekre épültek: azt sejtetik, hogy magát az elrejtőzködést is mintegy védelemre használták föl.

d. Kincás-vár osztálya tartozó erősségek

Kincás-vár osztályába – a nevet adó erősségen kívül – Torja-vára meg a kisborosnyai Várbérce tartozik. Mindhármuk közös jellemvonása nagy viszonylagos magasságuk: 100–150 m viszonylagos magasságú hegyekre telepítették. A magaslatok egyik, esetleg két oldala mindig annyira meredek, hogy azt külön védelmi elem nélkül hagyták. Csak a kevésbé meredek két vagy három peremet övezték rendszeren árokból és töltésből álló védőművel. Az árokkal-töltéssel kerített területet többé-kevésbé elegendették. Azon belül rendszerint két tereppihenőjük van. Torja-vára esetében még a körtöltésen kívül is látható néhány kis terjedelmű tereplépcső.

Faluk nincs, bizonyára csak egyszerű földtöltésük volt. Belsejükben sem észlelni épületnyomot. Ha voltak is lakások, valószínűleg csak ganés agyaggal tapasztott, vesszőfonásos kunyhók voltak. Az ott talált leletekből következtetve, hasonló vár lehetett a csíki Bálványos, esetleg a Perkövön is. A jelenlegi felszín alatt azonban ezt csakis ásatással lehetne megállapítani. Talán a csernátoni Hegyes-tetőn is lehetett ilyen település.

Az utóbbi helyeken előkerült emlékek mind kora vaskori (Hallstatt-korú) leletek²⁴⁹. Ha addigi meghatározásaim helyesek, akkor a Kincásvár-jellegű erősségeket a bronzkor végére – a korai vaskorba osztom. Ennek felelne meg vi-szonyított kis beosztásom: a kései vas- (La-Tène) korba tartozók fejlettebbek. A Kincás-csoport viszont talán, ismét az erősdí-jellegű, újabb kőkori és átmeneti kő-bronzkori erődtített tele-

pülésekhez hasonlítva jelent valamivel magasabb fejlődési fokot.

e. Régibb bronz- és újabb kőkori erődtített települések

Az Újtusnádról, Vápvárról, Várhegyről előkerült bronzkori emlékek lelőhelyeinek külső körülményei megengedik annak a föltevését, hogy azokat a maguk idejében szintén megerősítették. Ha nem is voltak a mai, a szó legszorosabb értelmébe vehető erősségek, annyit mégis megengedhetünk, hogy legalább árokkal-töltéssel kerített települések voltak. Erődtítési rendszerük azonosnak látszik az erősdí-jellegű településekével. Ilyen Vápvár első települési szakasza, Altorja, Várhegy, a Herecvár melletti Leányvára, kisborosnyai Borzvár stb. Rendszerint alacsony (30–50 m magasságú) folyópadokon, a hegyek lealacsonyodó, végső nyúlványain létesültek. A padok legkönnyebben támadható, hegyfelőli, keskenyedő részét árokkal vágják át, de – kezdetleges eszközeiknek megfelelően – csak kevésbé mélyítik. Az ekként kissé elkülönített felületet árokkal-töltéssel övezték. E védelmi elemeknek a mélysége, illetve magassága csekély. Annyira, hogy utóbbiak ma nem is igen észlelhetők. A védőárkok is nagyon elmosódtak. Az ősfalu ezeken belül épült, többé-kevésbé rendezett lakásaival. Az e korbéli emlékek ismertetése már ismét kívül esik feladatomban. Csak ennyit tartottam szükségesnek leírnom, hogy a fejlődés egymásutáni, csendes fokozatait könnyen megérthesse az utóbbiakkal nem foglalkozó is.

*

Amennyire lehetett, az utóbb leírtakban összegezni igyekeztem a várak jellemző vonásait; parkodtam korok szerint is szétválasztani. Osztályozásomban csálhatatlan voltára nem esküszöm. Nem is esküdtem, hiszen ásatások hiányában nem is ítéltettem a hajdani valóságot jobban megközelítőn...

Az összefoglalásomat figyelmesen végigolvasó, azt esetleg az először leírtakkal még egyszer összevető mindenesetre azt is megfigyelheti, hogy a kezdetleges védelmi létesítmények itt is hovatovább egyre jobban fejlődtek, mint mindenütt, nagy átlagosságban. Egy-egy védelmi elem ideig-óráig eltűnik, később azonban változott, fejlettebb alakban újra előtűnik.

Az újabb kőkornak az erősdí-jellegű erődtítése bizonyos ideig ugyanolyan alakban élnek tovább a bronzkorban is. A bronzkor későbbi szakaszában vagy a korai vaskor első felében már nem találjuk ott, mert egy időtől kezdve csak nehezen megközelíthető, meredek lejtőjű hegyormokra húzódtak föl. Védelmi elemei ugyan – általában – teljesen hasonlóak az előbbiekéhez,

de településeik területén alig gyűjthetni edénytöredékeket, más régiségeket. Emiatt kénytelen vagyok azt hinni, hogy az oly virágzó erdsi-műveltségnek később veszedelembé, nyomorúságba kellett jutnia. Azt hiszem nem csalódom, ha azt mondom: míg őslakóink a kő-rézkorban aránylag békés, csendes viszonyok között éldegéltek, akiknek bőven jutott idejük, vagyonuk és tehetségük művészi ösztönük kielégítésére, addig a bronzkoriaknak, noha kezdetben talán ők is csöndesen éltek, éppen gyarapodott anyagi javaik miatt mégse volt annyi békességük, hogy még jelentősebb vagyoni tehetek volna szert, majd – ennek segítségével – az emberi lélekben mindig meglévő, de a körülmények sanyarúsága miatt nem mindig megvalósítható művészi képességüket az erdsiediktől megszokott irányba tovább vihették volna. Sőt, a törzsek egyre gyakoribb vilongásai következtében annyira változott helyzetük, hogy a völgyek alacsony padja mellett, immár nehezebben megközelíthető sziklaormokra is fölhúzódtak. E változásokkal szoros kapcsolatban talán a népesség sűrűsége is csökkenhetett, mert amíg a kő-réz- (az erdsi-) korban a megye településeinek a száma tekintélyes, jelentős, addig a bronzkorban számuk meglehetősen csökken.

A szorosabb értelemben vett fényes fekete felületű, „grafit bevonatú” edények jelezte korai vaskorban a népességnek újra nagyobb létszámúnak s vagyonosabbnak kellett lennie. Edényeik alakincse, csinosága, készítése, továbbá a szám szerint szaporodott lelőhely mind erre enged következtetni. Lelőhelyeik nagyobb része inkább a völgyekbe esik. A Vápvár osztályú váraknak némelyikében is előfordulnak e korabeli egyes leletek. Semmi bizonyítékunk sincs azonban arra, hogy az erősségekből mennyit tulajdoníthatunk e kornak.

Eddigi észleleteim fényében Háromszék területéről hiányzanak a nagy befogadó képességű törzsi menedékvárak (Volskburg-ok). A szkítákkal kapcsolatban nem beszélhetünk várakról. Uralmuk vége körüli időkhöz a leigázott őslakók azonban ismét lemerészkedtek a völgyek síkjára. A helybéli lakosság a völgyekben, a síkon élte további szorgos mindennapjait. A völgyek oldalán emelkedő, viszonylag nem magas folyópadokon építették menhelyeiket. Erődítési elvük a régi. Az erdsi erődítési elvet, szokásokat újítják föl ismét. Ráadásul nem egyszer réges-régi települések helyén „ütik föl sátorfájukat”. Nem egy ízben mélyítik régi erődített települések árkait, esetleg többet is készítenek. A földtöltés helyére olykor már kezdetleges kőfalat is húznak. Kőfal építésén kívül másik, figyelemre méltó, új jelenségről vehetünk tudomást: amíg a régi erősségek voltaképpen kezdetlegesen erődített falvak voltak, addig ebben a korban, sőt már a bronzkorban, még inkább a korai vaskorban a falvak meg a vá-

rak elkülönültek. Az előbbieken marad a nép, utóbbiakban pedig a vagyonosok, urak, vagyis a hatalomra vergődött nemzetség- vagy törzsfők és szűkebb-tágabb kíséretük uralkodik. Legalább is ezt erőlteti meg az a körülmény, hogy – bár e korból elég sok erősséget ismerünk – mégis sokkal több, nem várszerű falusias településünk van. E kor közösségeinek békessége elég sokáig tarthatott, úgy hogy a lakosság jelentékeny megszorodása mellett a várépítésben bizonyos fejlődési fokozatot is meg lehet különböztetni. Nem tartom lehetetlennek, hogy idő múltával valamelyik erősebbnek bizonyuló, kiváló törzsfő – esetleg ennek létesítménye lenne a csíki Bálványos-vár? –, alighanem uralma alá hajtotta a kisebb-nagyobb közösségvezetőket. Műveltségük nem volt különösebben fejlett. Igaz ugyan, hogy átveszik e kor nyugatabbra divatos ízlését, azt utánozzák is, szegénységük azonban mégis nagy marad, mert finomabb, művészebb holmit, még behozottat is, alig találunk.

A római uralom nem sokáig tartott. Mondák nem őrzik emléküket! A határ mentén emelt, részben föltehető erődítések mellett – már az idő rövidsége miatt sem keletkezhetek állandóbb, nagyobb polgári települések, városok, ahol a határon túliak is beszerezheték volna szükségleteiket, megbámulhatták, elsajátíthaták volna a római ízlést, szokásokat, életmódot, nyelvet, s így mélyrehatóan átalakíthaták volna a határon kívüli népesség életét is. A háromszéki részeken mindössze a dák településeken előforduló egy-két behozott edénynek a töredéke idézi emlékezetbe a római uralmat.

Azt, hogy a római sasok elszállása után e területet a Moldvát, Havaselvét, Erdélyt ideig-óráig birtokolt népek mindegyike megszállotta, mindenestre bizonyosnak kell tartanunk. E népek javarésze legelő-váltó nép volt. Állandó, gondosabban épített lakásainak aligha voltak s ezért sincs miért csodálkoznunk, hogy e korból – egyelőre – nem ismerünk településmaradványokat vagy éppen várakat, hiszen még temetők se nagyon ismeretesekek, sőt elszórt emlékeik is csak itt-ott kerülnek napvilágra. Csak a szláv jövevényeknek őrződött meg nyomuk a háromszéki helynevekben.

Igaz, hogy határozottan nekik tulajdonítható leletünk, várunk – egyelőre – nincs, mégis itteni településeiket is bizonyára éppúgy megerősíthették, mint amilyenek az Ibráhím ibn Jákub- (Jakab-fia Ábrahám-tól) említettek. Mocsaras hely és erősség is éppen elég volt itt. Valószínűnek tartom, hogy ők bizonyára a családközösségen, a zádrágán nyugvó megerősített falrendszerhez tértek vissza. Fennebb említett erődítési szokásaik legalább is erre látszanak utalni, eltekintve attól, hogy hegyormok helyett a mocsaras helyekre telepített, megerősített falvakkal éppen olyan szép át-

menetet, fejlődési fokozatot alkotnak a későbbi vízvívá-
rakhhoz, mint az erdősebb, emelkedettebb helyeken léte-
sült, bekerített falvaikkal. Azok valószínűleg csak
védőárokkaival, földből fölhányt, esetleg faszervezetű töl-
tésekkel voltak megerősítve...

Magukat a középkori várainkban, erődtemplo-
mainkban megfigyelhető építési szokásokat, építési
műveleteket illetően egyelőre – részben – elfogad-
hatjuk a szász történészek nézetét, hogy azok nyugati,
német-szász eljárással épültek. De legfőbbnek csak a
falrakást illetően, ha ugyan egyáltalán jogunk van
német-szász falrakásról beszélni. Erősségeink telepítési
rendszerét, elvét azonban már nincs miért okvetlenül
tőlük származtatnunk, hiszen – mint láttuk – ezen az
aránylag kis területen is jócskán van előképük a fejlet-
tebb alakokhoz. Itt is mindig földrészüink többi vi-
dékeinek megfelelőleg, kb. azokkal azonos időben fej-
lődtek, alakultak. Az egyes kiviteli tervek az életkö-
rülmények, békés-háborús viszonyok változtatására
készítők, átalakításra kényszerítő hatására fogantak.
Annál inkább van okom ezt hinni, mert a várainkhoz
fűződő mondák tanúsága szerint²⁵⁰ – sajnos, most
nincs alkalmam részletesen taglalni ezt a kérdést –
ezen a vidéken úgyszólván mindig laktak közösségek,
s azok, egyszerű vonásokban, némileg átvették, meg-
őrizték egymás múltjához fűződő ismereteik egy ré-
szét. Ha egyes mondák részre bontásával, elemzésük-
kel az tűnik ki, hogy – noha egyes mondaelemek kü-
lönöző helyeken ismétlődnek is – mégis csak olyan
helyeken ismétlődnek, ahol a velük párhuzamban állít-
ható korok leletei is előfordulnak²⁵¹. Az évszázadok
folyamán többé-kevésbé összefonódott monda-
foszlányok kellő figyelemmel talán szétfejtethetők, an-
nak megfelelően, ahogy az idő múlásával rendre egy-
másra rakódtak?

Magam – éppen ezért – még Szent Anna-tavá-
nak később keresztyén fölfogásának megfelelőleg áta-
lakult legendáját se merném teljesen a mesevilágba
számítani. „Bizonyos, hogy Szent Anna-tava bércén
meg a Büdös-hegyen hajdan fényes várak emelkedtek.
A Szent Anna-tavi várúnak a kegyetlenkedései miatt
az Isten iszonyú dörgés meg az elemek tombolása ide-
jén vad urával egyetemben elsüllyeszté a várat s helyére
a Szent Anna-tó keletkezett.” Bizonyos tekintetben
nagyon figyelemre méltónak tartom a torjai Bálványos-
várhoz tartozó azt a mondai elemet, hogy az erősség
falát lágyan rakták s csak idővel keményedett meg,
föltéve, hogy ezek a mondák tisztán helyi mondák, nem
pedig ősi mondakörök közös kincse! Sokkal inkább
vagyok hajlandó azt hinni, hogy e környék időben na-
gyon távoli őslakosai valamiképpen, csakis közvetve
(!) ama annyira félelmetes, szörnyű természeti tüne-

ményeket örökítették meg ezekben a mondákban.
Azokat, amidőn a Bálványoson – úgymond – „szemök
látára” folyt a fortyogó láva, midőn a Büdös-hegy, a
Szent Anna-tavának meg a Mohosnak az üstje, a Nagy-
Murgó, Alsósőllyomkő kúpja, a Nagy-Csomádtól
északra levő 11 kisebb-nagyobb tűzhányókúppal okád-
ta a „kénkőves lángot”...

Földtankutatók vizsgálódásai is igazolják a
hagyományt²⁵¹. Itt, Háromszék északnyugati szegé-
lyén, éppen a mondában említett hegyek tűzhányó he-
gyek voltak. Igaz, hogy a földtörténeti harmadkor vé-
gén törtek ki először, működésük főideje a harmad-
é negyedkor határára esik, sőt jócskán belenyúlik a
negyedkorba is, de az ősember – mint FERENCZI Ist-
ván²⁵² írja, a tusnádi Szent Anna-tavának, a Mohosnak
s a többi kisebb-nagyobb kúpnak – köztük a torjai Bál-
ványos vár hegyének tűzhányóit még valószínűleg lát-
ta működni.

Ha tehát Erdély eme kicsi zugában fennmaradt
ősrégi, pleisztocén-kori természeti tünemények mesés
elemként megőrzött mondáját ily figyelmet érdemlőn
hitelesítik természettudósok kutatásai, a többi régi
mondákat pedig a különböző várak, települések leletei,
semmi okunk annak föltevésére, hogy a megállapított
váralakok mind idegen kölcsönzések. A hegyen lakók-
nak a megszokotthoz való, szokásos ragaszkodása
alapjában őrizte meg az ősi jellegzetességeket, nem
zárkózva – természetesen – el a közelebbi vagy tá-
volabbi, környező tájak hatásától, nem vonhatva ki ma-
gukat sohasem a körülmények, a viszonyok alakulása,
hatása, azaz fejlődése, megtorpanása vagy éppen cso-
kevényesedése kényszerítő hatása alól. Jöendő alapos,
részletes kutatások rendre-rendre napfényre hozzák
majd a nyomon követhető fejlődés eddig hiányzó lánc-
szemeit is...

Jegyzet

* Saját alá rendezte F.I. – Az eredeti szövegen nem sokat változtattam.
Ahol értelmét láttam, rövidítettem, a túlságosan hosszú mondatok szer-
kezetét egyszerűsítettem. A tanulmány ut. románra fordítva látoit volna
napvilágot. A szerző e művelet megkönnyítéséért, szokásaitól eltérően
fogalmazott. A szemléltető anyag (fényképek, rajzok, metszetek stb.) hi-
ánya, amelynek segítségével sokkal szemléletesebbé tette a dolgot, talán
nem okoz nehézséget a könnyebb érthetőség tekintetében. A szovjet
katonák 1944 októberi–novemberi lakásunkbeli gardázálkodása megsem-
misítette a – különben rendben lévő, kiadásra kész – mellékletanyagot.
Anyagiak miatt nem vállalható a szemléltető anyag újrajelképezése, hisz
ahhoz a szóban forgó erősségek és környékük újrajelképezésére, a térkép-
vázlatok újra rajzoltatására stb. lenne szükség. Azonfelül azonban az
immár több tekintetben helyrehozhatatlan akkori állapotot rögzített fény-
képanyag sajnálatos megsemmisülése okozza a legfájdalmasabb vesz-
teséget, hiszen a hét évtizedet meghaladó időszak leforgása alatt a tanul-
mányban szereplő régészeti-történeti emlékek legnagyobb része nagy
kárunkra, helyrehozhatatlanul megváltozott! Az értekezés nagyon rövid,
előzetes jelentés-szerű változata „Raport asupra unei excursii arheologice

in județul Trei-Scaune” címmel megjelent az *Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice*, secțiunea pentru Transilvania időszakos kiadvány I 1926–1928 (1929) 242–246 oldalain... FERENCZI Sándor bronzszobákban maradt számos tanulmány közül ez az *trás Vasile PÁRVAN korai halála miatt nem látta meg a nyomdafestéket. A harmincas évek elejéig az erdélyi, közelebbről az „enyhe” túlzással ekként dicsőített „kolozsvári régészeti iskola” egyre számottevőbb szerepre magát föltornászó, sőt utóbb vezéregyéniségévé emelkedett Constantin DAICOVICIU – itt nem részletezhető, bizonyos okok miatt – egyáltalán nem telkesedett PÁRVANÉrt. A neves román régész elhunyt – számára – az érdemtelenné gyors fölemelkedés kapujára tárta ki. Romániában PÁRVAN nem az egész román régészet, hanem csupán a bukaresti régészeti iskola tagjainak, főként Radu VULPE-nak és Gheorghe ȘTEFAN-nak s követőinek maradt a mintaképe, szinte mind a mai napig.*

1. Az első világháború előtti, 1:75 000 méretarányú, ún. „fekete-fehér” katonai térkép (Special Karte Zone 21. Kolonne XXXIV) Kézdivásárhely lapja határozottan tünteti föl töltéseit!
2. BENEDEK Elek: *Magyar mese és mondavilág*. Bp. é.n. l. k. 414.; MIKSZÁTH Kálmán: *Magyarország lovagvái*. 92–97.
3. *Háromszék vármegye monográfiájában* (253). Érdekes, hogy GYÁRFÁS Győző Almás-várhoz egészen hasonlóan, tehát más korú-nak mondta!
4. Sajtó alatti a Dacia III 1926. kötetében.
5. Ld. ORBÁN Balázs: *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismereti szempontból*. III. k. Pest 1869. 120–121. Becrétől északra, Lemhány határából, a Feketeúgy bal partján emelkedő, Hosszú-havas cgyik térs tetejéről „Hajdú-vára” nevű jelentéktelenebb romot említ. Erről azt hiszi, hogy a XVI–XVII. században határőr-, hajdúszállás lehetett. Okleveles nyoma nincs. Almás-várhoz való utunk közben érdeklődtem utána, de mivel akkor nem akadt olyan helybéli, aki elvezethetett volna, nehogy sok időt veszítsek, későbbre hagytam, akkor pedig – sajnos – kifogytam időmből... Így annak tisztázása későbbre maradt.
6. A helybeliek most Fenyőpataknak mondották. A régi fekete-fehér térkép I. sz. jegyzetben idézett lapjának 1910. évi kiadása ellenben Tiszapatak névvel jelöli. Esetleges tévedések elkerüléseért a két nevet egyesítve használom.
7. *Erdély építészeti emlékei*. Kolozsvár 1866. (A továbbiakban: Erdépm. l.) 48.
8. I. m. III. k. 117., 119., 120.
9. Iulian MARTIAN, alább idézendő könyvecskéjében ORBÁN alaprajzának megváltoztatott méretű hasonmását közli. Nem tudni: milyen alapon, eltér azonban az eredetitől: a. a külső várfalakat folytonosnak rajzolta, holott az – miként a helyszínen megállapítható – két helyütt is átjárás-szerűen hiányzik; b. az alsó és felső válaszfalat a hegyoldali tereplépcső szélén vezeti végig, noha ORBÁNnál igazában csak a zömtorony sarka vonaláig van meg; c. ORBÁNnál a zömtorony fala meg a szóban forgó alsó és felső vár válaszfala közötti keskeny, folyósószerű rész északi végénél az erősség fala hiányzik; ORBÁN rajzán nemcsak a külső, hanem a belső ajtónyílás helyét is föltüntette.
10. *Magyarország műemlékei*. Szerk.: b. FORSTER Gyula. (A továbbiakban: Mamű.) II. k. 360. h.
11. *Urme din războaiete Romanilor cu Dacii. Studiu arheologic*. Publicațiile Comisiunii Monumentelor Istorice, secțiunea pentru Transilvania. I. Cluj 1921. (Az alábbiakban: Urme.) 47 31. á. Uő.: *Repertoriul arheologic pentru Ardeal*. Bistrita 1920. (A továbbiakban: Rep.)
12. *Háromszék vármegye. Emlékkönyv Magyarország ezeréves fennállása ünnepére*. Háromszék vármegye törvényhatóságainak megbízásából szerkesztette PÓTSA József szerk. bizottsági elnök stb. Kiadta Háromszék vármegye közönsége. Sepsiszentgyörgy 1899. 253.
13. A középkori várak különös tekintettel *Magyarországra*. Sajtó alá rendezte NAGY Géza. Bp. 1905. (A továbbiakban: Középkori várak.) 284.
14. Vö. TÉGLÁS Gábor: *Hol gyártották Dácia óslakói a kézi malomkövet?* *Archaeologiai Értesítő*. (A következőkben *AE*) VIII 1888. 91.
15. A helybeliek elbeszélése szerint közvetlenül a háborút követett években egyik kézdivásárhelyi lakos emeletes házát veszítette el az eredménytelen kincskeresés következtében.

16. ORBÁN-nak az Almás névnek Álmosá alakítása nagyon hazafias fölbuzdulású kezdeményezése, de sem ez, sem pedig erre alapozott meghatározása – ti, hogy Álmos magyar nagyfejedelem építette –, azt hiszem, minden különösebb indokot hiányol: mesébe illő magyarázatnak kell nyilvánítanom.
17. I. m. III. k. 129.
18. I. m. III. k. 120.
19. Mamű. II. k. 359. h.
20. I. m. 284.
21. *Erdélyi Magyar Közművelődési Egylet utikalauza*. Bp. 1899. (A továbbiakban: EMKE utikalauz.) 280.
22. Urme. 47.
23. 1:75 000 léptékű osztrák–magyar fekete-fehér térkép Lap Zone 21 Kolonne XXXIV. Kézdivásárhely lapjának az 1910. évi kiadásán.
24. *Erdély régiségei*. Pest 1852. (Erdrég.) 182.; Erdépm. l. 133.
25. I. m. III. k. 111–112.
26. *Háromszék vármegye*. 253.
27. Mamű. II. k. 359.
28. Urme. 47.; Rep. 34.
29. *Erdélyi Történelmi Adatok*. Szerk.: gr. MIKÓ Imre. I. k. Kolozsvár 1855. 265–268. lapján NAGYAJTAI KOVÁCS István közölte. Újra megjelent a Székely Oklevéltár (a következőkben SzO) (szerk. SZABÓ Károly és SZÁDECKZY Lajos) IV. k. Kvár 1895. 90–93 lapján. ORBÁN Balázs is hivatkozik különben az oklevélre. I. m. III. k. 112. – Az oklevélközlők meg az adatokra alapozó KÓVÁRI valamennyien a Perkő tetején, illetve oldalában – meg lábánál hajdanán létezett erődítések valamelyikére vonatkozták, jöllehet, ha a levél helyrajzi adatait összevetjük a térképpel ma is találó adataival, azonnal szembeütközik ORBÁN helyes egyeztetése. Az oklevél szövege szerint ui.: „Polyán határain felül papok réjje felül vagon egy praedium, Szent János nevű”. (Ma Szent János-pataka őrzi emlékét.) „Imnár e Szent János nevű praediumon felül vagon az Kászon réjje vagy mezejje, kinek az hegyek közé völgyei vagonak, patakok jönek ki azokból, kinek neve vagon” stb. Még a birtokviszonyok is kb. ugyanazok: a kézdivásárhelyi határ fölött Kászonszék határáig terjedő rész ma is a kézdivásárhelyieké.
30. A Várelétől kb. éppen olyan távolra, kelet felé, mint amilyen távolra, de nyugat felé fekszik Odojka. A fekete-fehér térkép az 1100-as magaslatot „Zsidó-domb”-ként említi. Egyrészt azt tekintve, hogy a Várelé éppen ennek a kiágazása, aztán meg tekintve, hogy tapasztalataim szerint a románok lakta területeken (igaz viszont: ez csak székelyek lakta vidék!) az egyenértékű „Jidovul”, „Dealul Jidovului” névvel rendszerint rossz vagy természetfölötti különös helyet jelölnek, közelebbről ezt is szerettem volna fölkeresni, rövidre szabott időm azonban – sajnos – nem engedte.
31. I. m. III. k. 108–111.
32. Vö. PÁLMAY József: *Háromszék vármegye nemes családai*. Sepsiszentgyörgy 1902. 246.
33. Erdrég. 182–183.; Erdépm. l. 132–134.
34. EMKE utikalauz. 284.
35. *Háromszék vármegye monográfiája*. 19–21.
36. *Az osztrák–magyar monarchia írásban és képm. (Az alábbiakban: OMMK)*–Magyarország, Bp. VIII. k. 358.
37. Mamű. II. k. 360. 363.
38. Rep. 34.
39. *Arpadia* I. 1883. 70–71.; II 1885. 237–253.
40. Századok. IV 1870. 211–225.
41. Századok. IX 1875. 435–437.
42. *A székelyek intézményei a legrégibb időkől az 1568-iki átalakulásig*, Kolozsvár 1901. 65.
43. *Özvegy és leánya*.
44. PÁLMAY József: *Háromszék vármegye nemes családai*. 307. (KÁLNOKY Zsuzsa, MIKES Kelemen dédunokája?)
45. *Getica. O încercare de protoistorie a Daciei în milenii I. a. Chr. Săpăturile din Cîmpia Muntean și Getii din Masivul Carpatic*. *Getica. Essai d’une protohistoire de la Dacie pendant le premier mil-*

- lénnaire av. J.-Chr. Les fouilles dans la Plaine Valaque et les Gètes du Massif des Carpathes. Academia Română. Memoriele societății istorice. Ser. III, tomul III, mem. 2. Cvltrva Națională. Buc. 1926. 582. 583.
46. Korai vaskorból: Kézdiszentlélek vasúti bevágás 673. h. sz.; Kézdivásárhely 525–82. sz. Kései vaskori: Kézdivásárhely–Bereck vasútvonal 353, 459, Oroszfalvi út 51–82. Kézdivapolyán 75–91. sz.
47. Hamis és hibás keltezésű oklevelek jegyzéke 1400-ig. MTA kiad. Bp. 1902. 18–19, 26–27. uő: A székelyek eredete és Erdélybe való betelepülése. A MTA Évkönyvei. Bp. 1905. 57–66.
48. SzO. I. k. 8–9. 17.: Eudoxiu HURMUZAKI: Documente... 248–249.
49. KARÁCSONYI János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. III. k.; uő: Hamis, hibás keltű és keltezetlen oklevelek... 18–19, 106. sz. 26–27. 132. sz., 34–35. 177. sz.
50. Az I:75 000-es léptékű Zonc 21 Kolonne XXXIV Kézdivásárhely térkép. Minthogy majdnem minden forgalomban levő térkép közli, azt hiszem felesleges mindet felsorolnom.
51. SzO. III. k. 14., 19. Megjegyzem, hogy sok XIII–XVI. századi oklevél ír Bálványos várról, ámde java részüket a Szolnok-Doboka megyei Bálványos-várra vonatkozik. Utóbbi viszont majdnem mindig az erdélyi vajdák birtokaihoz tartozott. Ezzel szemben csak kevés, határozottan a torjai Bálványosvárhoz tartozó ismeretes.
52. SzO. VI. k. 345.
53. Lusus mundi. Genealógiai Füzetek. VIII 1910. 21., 44., 93.
54. Sicilia. Ld. BOGÁ Alajos: Székelyföld történetírója a XVII. században. Kolozsvári Értekezések a magyar művelődéstörténelem köréből. 5. sz. Kolozsvár 1914. 11–15., 21–34., 68–81.
55. Imago antiquae Hungariae. Vienna 1759. Ep. I., 3., 5., 14., 15.
56. Dacia Siculica. 44. (BENKŐ József, FERENTZI és ORBÁN nyomán, magam nem juthattam hozzá.)
57. Decreta et vitae regum Hungariae, qui Transilvaniam possederunt. Ed. Claudiopoli 1744. 129. (FERENTZI és ORBÁN nyomán, magam nem ismerem.)
58. Synopsis vitae Belae IV. 1799. 20. (FERENTZI és ORBÁN nyomán, magam nem ismerem.)
59. Mikóvia. I. 79–84.; II. 105. Bécs 1781. 80–82. 1-on. (TIMON fennből idézett részletét közölte újra.)
60. A Csiki Székely Krónika. Kiadta SZÁDECZKY Lajos. Bp. 1905.
61. III. k. 79. (ORBÁN nyomán, magam nem ismerem.)
62. Historiai Értekezés a székely nemzet eredetéről. Nagyenyed 1829. 221.
63. Das Land und Volk der Szekler. Pest 1833. 116–117.
64. Mulattató. I 1838. 58–59., 61–63., 66–67.
65. Blätter für Geist, Gemuth und Vaterlandskunde. Kronstadt 1838. 228.
66. Nemzeti Társalkodó. 1839 II. félv. 210.
67. Dacien aus den Ueberresten des klassischen Alterthums. Kronstadt 1851. 279.
68. Erdérg. 188.; Erdépm. 49.; Erdély ország története. I. k. Kolozsvár 1859. 157.
69. Magyar régészeti krónika. Archacologiai Közlemények. II 1861. 263–264.
70. Die deutschen Ritter in Burtz. (ORBÁN nyomán, magam nem ismerem.)
71. Die römischen Alterthümer und deutschen Burgen in Siebenbürgen. Jahrbuch der k. u. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale. 1856 Wien. (kny. 1857) 65.
72. Vasárnapi Újság. 1863. 26. sz.
73. Magyarország és Erdély képekben. Pest 1864. III. k. 108.
74. I. m. III. k. 84–90.
75. Magyarország és Erdély képekben. II. k. 103.
76. 1875. évf. 35. sz.
77. Magyarország lovagvái regékben. 98.
78. Erdélyi Múzeum. VIII 1891. 433–481.
79. EMKE utikalauz. 278.
80. Háromszék vármegye monográfiája. 18–22.
81. Háromszék vármegye monográfiája. 62–64.
82. OMMIK. Magyarország. VIII. k. 55–56, 354–355.
83. Mamf.
84. PÁLMAY József: i. m. 18–19.
85. Rep. 40.; Urme. 47–48.
86. Bálványosvár.
87. MARTIAN füzetének 32. ábrája ORBÁN alaprajzáának (más méretű) utánzása. Az eredetitől eltér abban, hogy a zómtoronny közvetlen nyugati közelségében levő, kútnak vélt mélyedést, továbbá a fal teljesen megsemmisült részleteit meg azokat a helyeit, ahol természetes sziklatömbök miatt hiányzik a fal, nem tüntette ki külön.
88. ORBÁN (i. m. 87.) a töle Bálványosvár kulcsának hitt régi kulcsról is megemlékezik. Értesülésem szerint az azonban nem a várkapu, hanem az altorjai istenháza kulcsa volt; az akkori plébános csak tréfából hangoztatta, hogy az a váré.
89. Régi fekete-fehér. 1:75 000 léptékű Kézdivásárhely térképlapon.
90. I. m. 90.
91. Erdérg. 193.; Erdépm. 49.
92. I. m. 65.
93. Archacologiai Közlemények. II 1861. 251.
94. Háromszék vármegye monográfiája. 253.
95. Középkori várak. 285.
96. Mamf. II. k. 364. h.
97. Rep. 40.; Urme 48.
98. Ehhez kapcsolódón kell említenem, hogy ROEDIGER Lajos (Sáncvonulatokról Háromszék- és Brassó megyében. AÉ. XXVIII 1908. 85–86.) Altorjárol, a BENKŐ-örökösök kertje végéből bővebb leírás nélkül, „castrumot” jelez. Tekintve, hogy FARKAS kántor földje határos a BENKŐ-birtokkal, nem tartom lehetetlennek, hogy éppen ezt a helyet vélte annak. Ámde ehelytől se római castrum, sem egyéb maradvány nincs.
99. Königlich Museum zu Berlin. Beschreibung der antiken Münzen. I. 291 59. sz. és VIII. t. 67. á.
100. Vö. V. PÁRVAN: Getica. XI. t. I. sz. kép.
101. A CSOBOTH János telkéről napvilágra került leleteket – részben – LÁSZLÓ Ferenc is említette. Vö. Négyezer éves kultúra emlékei Háromszék vármegyében. Sepsiszentgyörgy 1911. 9.; valamint uő: Háromszék vármegyei praemykenaei jellegű telepek. Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiséggyűjtéséből. II 1911. 181., 232.
102. Chronik der archäologischen Funde Siebenbürgens. Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde. XIII 1876. (Kny.) 59. Ugyanezt említi TÉGLÁS Gábor: Az erdélyi-medence (!) őstörténetéhez. Orvos-Természettudományi Értesítő az Erdélyi Múzeum-Egylet Orvos-Természettudományi Szakosztályának üléséről. XII 1887., valamint MARTIAN: Rep. 40.
103. Az osztrák–magyar fekete-fehér (Zonc 22 Kolonne XXXIV.), 1896. évi kiadású Kovácsna lap Csonkavár néven jelzi, magasságát 643 m-nek írja.
104. I. m. 119.
105. Mulattató. (Az Erdélyi Hírlap melléklapja.) 1838. évf. I. félv. 99–101., 103–105.
106. I. m. 94–98. Utóbb a Vasárnapi Újság is átvette leírását és képét. (Ld. XVIII 1871. 181–182.)
107. Erdérg. 162–163.; Erdépm. 53.
108. OMMIK. Magyarország. VII. k. 362., 366.
109. Háromszék vármegye monográfiája. 253–255.
110. Mamf. II. k. 360. h.
111. Középkori várak. 224., 260., 284., 615.
112. Urme. 48. MARTIAN alaprajzában hibás: a. a világtáj jelölése; a töle jelzett észak kelettel azonos; b. az egyes falak mentén, a falak körül nem lapos a felszín, a magaslat oldala mindjárt a fal tövétől meredeken lejt; a nyugati oldalon csörgedező Nagy patak a Várbérc éle déli sziklájába vágott mederbe folyik kb. a Csonkatorony szélességében levő malomig. Onnan kanyarodik délkeletnek! A Rep. 23. I.-án is ír róla, tévesen: Iksalfavárol.

113. 14–15. SZÁDECKZY Lajos: A Csíki Székely Krónika. 101. illetve 146.
114. A Csíki Székely Krónika és Még egyszer a Csíki Székely Krónikáról című alapos, részletes kütő-tanulmányában.
115. Ld. pl. G. BERSU: *Zwei Viereckschanze. Fundberichte aus Schwaben. XIX* 1919. 13–14.
116. A sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumban 2763. sz. a őrzött, honyolt díszű edénytöredék.
117. LÁSZLÓ Ferenc: *Négyezer éves kultúra... 9.; Háromszék vármegyei praemykenaei jellegű telepek. Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiséggyűjtéséből. II* 1911. 182., illetve 232.
118. *Getica.* 579., 582., 583., 591., illetve 791., 792.
119. Osztrák–magyar fekete-fehér térképlap *Zone 22 Kolonne XXXIV*, Kovászna 1896. évi kiadásán, *Várhegy falu határában*.
120. *I.m.* 161–163.
121. *SzO. I. k.* 62.
122. *Hamis, hibáskéltű oklevelek... 38–39.; Székelyek eredete... 21.*
123. *Transsilvaniae... I. k.* 248–249.; *Milkovia. II. k.* 106–109.
124. *Historiai értekezés... 108.*
125. *I.m.* 118.
126. *Nemzeti Társalkodó. 1839. évf. II. félfév 188.*
127. *Umriss und kritische Studien zur Geschichte Siebenbürgens. Erdéreg. 199.; Erdély története. III. k.* 174., *IV. 94.*; *Erdépeml.*
129. *Századok. IX* 1875. 436.
130. *Erdély és Mihály vajda. 67.*
131. *A székelyek intézményei. 67–69.*
132. *OMMIK. Magyarország. VIII. k.* 632.
133. *Középkori várak. 248., 265., 615.*
134. *Mamű. II. k.*
135. *Rep. 41.*
135. *Die römischen Alterthümer... JCC I* 1856. 33.
137. *Archaeologiai Közlemények. II* 1861. 250.
138. *Chronik... 61.*
139. *Orvos–Természettudományi Értesítő. XII* 1887. 185.
140. *Dolgozatok. II* 1911. 183., illetve 223.; *Négyezer éves kultúra. II.*
141. Osztrák–magyar fekete-fehér, 1:75 000 léptékű *Zone 21 Kolonne XXXIV* lapon Tusnádfürdőtől északkeletre, légvonalban 2 km-re. Az erősség mellett lefolyó egyik csermely neve Benevize-pataka, a kézdialmási Almás-vára fölötti tetőt vízszint BENE Pálné néven ismerik.
142. *Imago antiquae Hungariae. Additamentum. 3., 14.*
143. *I.m. II. k.* 69–71.
144. *Erdépeml. 55.*
145. *OMMIK. Magyarország. VII. k.* 55.
146. *Háromszék vm. monográfiája. 253.*
147. *A középkori várak. 282.*
148. *Mamű. II. k.* 269.
149. *Az Árpád-kori magyar építőművészet. 374.*
150. *Urme. 51.; Rep. 40.*
151. Legelőbb ezt, a ma már elfelejtett, eredeti magyar nevet őrizte meg ez az 1349. szeptember 19-én kelt oklevél. Ebben a gyulafehérvári káptalan jelentette Nagy Lajos királynak, hogy hidvégi MIKÓ fia Jakab mester és testvérei részére kijáratta Zsombor és Gerebenc helység határát. Ma – a bükszádi románok hatására – csak Faja-ként (=Homlok) ismerik, illetve Nagy Pálca néven, ahogy ORBÁN Balázs magyarította az előbbi.
152. A régi osztrák–magyar 1:75 000 méretű, fekete-fehér Kézdivásárhely térképlap 1910. évi kiadása Alsó-Sólyomkő néven jelzi.
153. *I.m. III. k.* 64.
154. *Erdépeml. 54.*
155. *Das Land und Volk der Szeckler... 119.*
156. *Die römischen Alterthümer... 65.*
157. *Háromszék vm. monográfiája. 253.*
158. *Mamű. 357.*
159. *Rep. 40.; Urme. 51.,* tévesen Tusnádnál.
160. *Magyarország családai. VII. k.* 480. Valószínűleg tőle veszi át PÁLMAJ József: *Háromszék vármegye nemes családai. 313.*
161. *SzO. I. k.* 9–11., 53–57.
162. *SzO. I. k.* 116–119. SZABÓ Károly ORBÁN Balázs leírása alapján egész határozottan ezzel azonosítja.
163. *Kézdivásárhely (Zone 21 Kolonne XXXIV.) lapjának 1910. évi kiadása nem jelöli a hely nevét.*
164. *I.m.* 60–61. MARTIAN szebben kivételre, de kevésbé szabatosan vette át ORBÁN alaprajzát. E másolat azért is hibás, mert a torony nem ugrik ki a várfal északi szakasza síkjából.
165. *Die römischen Alterthümer... 65.*
166. *Erdéreg. 147.; Erdépeml. 55.*
167. *EMKE utikalauz. 277.; Háromszék vármegye. 253.*
168. *A középkori várak. 260., 284., 615.*
169. *Mamű. 359. h.*
170. *Négyezer éves kultúra. 4.; Dolgozatok II* 1911. 177.
171. *Rep. 9.; Urme. 51.*
172. *Das Land und Volk der Szeckler. 119.*
173. *SzO. I. k.* 54–57.
174. Az 1:75 000 méretarányú osztrák–magyar, fekete-fehér *Zone 22 Kolonne* jelzetű Kovászna lapjának 1896. évi kiadásán.
175. *I. m. III. k.* 56–57. A MARTIAN közölte átrajzolás egyik az eredetivel. A kaputornyot a várfalból kiugrónak rajzolta, holott ORBÁNnál a torony csupán a várfalig terjed, s csak a torony északi és déli oldalfalának a meghosszabbítása nyúlik ki a várfal síkjából.
176. *Das Land und Volk der Szeckler. 119. SCHEINT BENKŐ Józsefet idézi forrásként. A Transsilvania II. k.* 548. 1-on azonban BENKŐ csupán a következőt írja: „Curia nobilitaris et domicilium, in pago Olt-szemee, Sedeque Sepsí, ill. dom. Nicolai comitis MIKÓ de Bodoc, multorum judicio, in nudibus (quae et nos vidium), romani, castrí, jacet”. Ld. még J. F. NEIGEBAUR: *Dacien... 279.; C. GOOSS: Chronik... 97.*
177. *Die römischen Alterthümer... 65.*
178. *Archaeologiai Közlemények. II* 1861. 250.
179. *Erdépeml. 54.; EMKE utikalauz. 276.*
180. *Háromszék vármegye. 253.*
181. *OMMIK. Magyarország. VII. k.* 362.
182. *Középkori várak. 284.*
183. *Mamű. II. k.* 362.
184. *Rep. 29.; Urme. 50.* Megjegyzem, hogy a források figyelmen kívül használása következtében Herec- és Kincsásvárát Oltszeménél is adta. (Vö. a 29. 1-al.)
185. *SzO. I. k.* 53., 54–57.; *IV. k.* 120–121.
156. *I.m. III. k.* 58.
187. *Négyezer éves kultúra... 6.; Dolgozatok II* 1911. 178. illetve 229.
188. A sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumban 2806 lt. sz. a három, ujjbenyomámos edénytöredék.
189. A sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumban: 673c., 2806., 2810., 5471–5476. lt. sz. a csiszolt díszű edénytöredékek, továbbá uo., ugyanonnan, SIMON Ferenc ajándékából 5468. lt. sz. a talpas edény alja, 5470. lt. sz. a talpas edény csövés talpa, 5477. sz. a talpas edény talp része.
190. A sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumban 2808. lt. sz. a edényfedő LÁSZLÓ Ferenc ásatásából; 5477.sz.a. edénytöredék SIMON Ferenc ajándéka.
191. *Getica. 582., 583., 586., 590., 591.,* illetve 792.
192. *Kovácsna fekete-fehér térképlapon.*
193. *I.m. III. k.* 55. ORBÁN nagy művének másik részében (I. k. 32.) foglaltak értelmében, „Hinceza” várát is székelyek építették volna s a mongolok dúlták föl.
194. *Das Land und Volk der Szeckler. 116.*
195. *Erdéreg. 147.; Erdépeml. 54.*
196. *Orvos–Természettudományi Értesítő. XII* 1887. 180.; *Századok. XVII* 1893. 596.

197. Die römischen Alterthümern... 65.
 198. Archacologiai Közlemények. II 1861. 250.
 199. OMMIK. Magyarország. VIII. k. 56., 352.
 200. I. m. 352.
 201. Háromszék vármegye. 253.; EMKE utikalauz. 276.
 202. Középkori várak. 224., 284.
 203. Mamű. III. k. 359. h.
 204. Rep. 9.; Urmc. 50. Tévesen északkelet helyett Bodoktól délre teszi.
 205. Kiadatlan oklevél a magva szakadt MIKÓ-esalátnak az Erdélyi Múzeum-Egyesület levéltárába helyezett irattárában. Ugyanott, ugyanazal a kelttel és szöveggel a beiktatást elrendelő levél. A beiktatásról szóló jelentés 1593. július 25-én kelt Sepsiszentgyörgyön. Kiadta SZÁDECZKY Lajos: SzO. IV. k. 120. Tekintve, hogy a Havasmezején levő kaszálóval együtt említi, nem tartom lehetetlennek, hogy akkor is, akár csak ma is, a vár területé kaszáló lehetett...
 206. Osztrák-magyar fekete-fehér térkép 1:75 000 méretarányú. Zone 23 Kolonne XXXIV., 1903. évi kiadású Bodzaforduló-i lapja.
 207. I. m. III. k. 173–174.
 208. Középkori várak. 285.
 209. Mamű. II. k. 363. h.
 210. Urmc. 48.; Rep. 33.
 211. Fekete-fehér Kovászna-i lap 1896. évi kiadás.
 212. I. m. III. k. 165.
 213. Háromszék vármegye. 253.; EMKE utikalauz. 288.
 214. Középkori várak. 284.
 215. Mamű. II. k. 361.
 216. Urmc. 49.; Rep. 10. Utóbbi helyen azonban – tévesen – Nagyborosnyóhoz csatolja.
 217. Erdépepl. 134.
 218. Kovászna fekete-fehér térképlapja.
 219. I. m. III. k. 164.
 220. Középkori várak. 284.
 221. Mamű. II. k. 361. h.
 222. Rep. 10.
 223. Négyezeréves kultúra... 10.; Dolgozatok. II 1911. 182. 252.
 224. Bodza-vára egyébként azonosnak vehető az ORBÁNÓl részletesen bemutatott, a Bodza-völgy fölé magasodó Királykő-várával. (Ld. A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népművészeti szempontból. VI. k. Barcaság. Budapest 1873. 77–81.)
 225. SzO. I. k. 62–63.
 226. Hamisított, hibás keltezésű és keltezetlen oklevelek... 38–39.
 227. Fekete-fehér kovásznai térképlap.
 228. I. m. III. k. 166–167.
 229. Még élénkebb költői képzelettel JÓKAI Mór is közzé tette Bálványosvár című írásában.
 230. Háromszék vármegye. 253.
 231. Rep. 12.
 232. EBLE Gábor: Az eccsdi uradalom és Nyiregyháza. 7. és még számos helyen.
 233. BUBICS Zsigmond: Magyarországi várak és városok [...] fa- és rézmetszetei. 35., 39., 63.
 234. Csak maga a Csonkatorony. Ikavára többi emléke nélkül!
 235. Középkori várak. 184.
 236. WERTNER Mór: Történelmi Tár. 1905. 174.
 237. A Várhegy név t. még 1562, a János Zsigmond fejedelem emeltette vár építtetése előtti időben is előfordul. Esetleg már a szlávoknak is lehetett erőssége itten?
 238. Castrul roman de la Poiana și drumul roman prin Moldova de Jos. Academia Română. Memoriile secțiunii istorice. Buc. 1913–1914. 2–11.
 239. Sajtó alatt a Dacia III 1926. kötetében.
 240. Jelentés a Székely Nemzeti Múzeum 1909–1910. évi állapotáról.

241. I. m. III. k. 170–171.
 242. AÉ. XXVIII 1908. 85–86.
 243. Néhány szó római provincialis problémákról. Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiséggyűjtéséről. VII 1916. 9–18., 22–27.
 244. V. PÁRVAN: Începuturile vieții române la gurile Dunării. Buc. 1923.
 245. Ikaváránál tekintetbe kell venni, hogy a Csonkatorony középkori építmény, s emiatt az alábbiakban csak a többi részéről lesz szó.
 246. Gidófalva. Al- és Feltorja (1823. évi átalakítása előtti alaprajza), Bálafalva, Lemhény, Kézdiálmás közös istenbáza, valamint Sepsiszentgyörgy esetében.
 247. A székelyek eredete és Erdélybe betelepülése... 34., 71.
 248. Az Árpádok története. I. 4. és 48.
 249. Pl. Torjavárban késő bronz-, kora vaskori, a torjai Bálványosvárbán kora vaskori gyöngyöket találtak. A néphagyomány Begeyenkő-pataka melletti fálvivő utat Bálványos és Torjavárat összekötő régi útnak mondja.
 250. E mondat szép összefoglalás! ld. KOZMA Ferenc: Mythologiai elemek a székely népköltészetben és népelemben. Bp. 1882.
 251. PAPP Károly. Földtani Közöny. XLII 1912. 696–723.
 252. A természet. XXI 1925. 90.

FERENCZI Sándor

A sepsibükszádi Alsósólyomkő vára (1936)*

Az Olt tusnádfürdői sziklaszorosának alsó végénél, a Szent-Anna tó tűzhányó üstjének Tóberce nevű oldala meg a Kis-Piliske nevű hegykiágazásnak végződésével és magas, fellegvári padba való elsimulásával éppen szemben, a folyócska jobb partján emelkedik az Alsósólyomkőnek hívtott magányos, meredek sziklaszál, hajdani tűzhányó kúpcoska¹. „...A Sólyomkő déli orna – trja ORBÁN Balázs² – vagy 50 lábnyra (15 m-re) csaknem hegyesen, dűszgűlaként tornyosul fel. [...] Alig 90 négyzetgláb (= 90m²) kiterjedésű kőfal portadéka látszik. mutatva, hogy itt hajdan toronyerőd vagy magas zömortorny állott...” „...A Sólyomkő tetőcsúcsához – folytatja ORBÁN – [...] északkeletre lejtősülű fennlap van csatolva. Ezen volt [...] Sólyomkő vára. A fennlap nyugati élén [...] a mélység felé kihajló sziklagerinc vonul fel a tetőcsúcsához. E gerincre volt elhelyezve a tetőn fekvő toronyerőddel látszólagos összefüggésben állott várfal nyugati oldala, melynek alsó része még most is 7–8 láb (= 2–2,5 m) magasságban áll fenn. A válogatott lapos kövekből forró mésszel épült fal ölnyi (= 1,9 m) széles és oly szilárd, hogy annyi század viharcsapkodásai után is bonthatatlanul dacol. Ez azonban csak alsó részéről mondhatjuk, mert felsőbb része már összeomlva lezuhant a mélységbe. Csakis sziklával összenőttnek tetsző alapja van meg az említett sziklagerincnek. Ez mutatja annak az irányát,

s meg engedi méretni ezen oldalfal eredeti hosszúságát, ami 125 lépés (= 92,5 m). Az ezzel egyenes szögletben össze-ütköző északi várfal 38 lépés (= 28,5 m) hosszú, s a fennlap meredek oldalán leereszkedve ismét egyenes szögben ütközik össze a szintén meredek hegygerincire fektetett keletoldali fallal, mely párhuzamosan fut a jóval fennebb levő nyugatoldali fallal és egészen a tetőcsúcs falmeredek oldaláig nyúlik, mely a déli oldalfalat teljesen feleslegessé tette. E fal most egészen elporlott, annyira, hogy csak itt-ott látszik alapja. Eszerint a vár alakja (alaprajza, sz.m.) hosszúknak négyszög volt, 125 lépés hosszú és 38 lépés szélességgel, miből kitűnik, hogy tekintélyes nagyságú s fekvésénél fogva csaknem megközelíthetetlen véderőd volt, büszke sásfészek, hová még a jóbarát is csak bajjal tudta magát felküzdeni; az ellenek pedig oda behatolni teljes lehetetlenség volt...”

K. G. WINDISCH³, L. J. MARIENBURG⁴, KÁLLAY Ferenc⁵, sőt Daniel SCHEINT⁶ is tud már a várról, noha utóbbi az ugyancsak a helység területén fekvő Vápvárral zavarja össze. M. J. ACKNER⁷ szintén ismeri, bár nevét nem említi. KÖVÁRI László⁸ ORBÁNnak a kéziratát kivonatolta. KOZMA Ferenc⁹ a várhoz fűződő monda hitregei (mythologiai) vonatkozásait taglalta. GYÁRFÁS Győző¹⁰ már Alsósólyomkő néven emlegeti. GERECZE Péter¹¹ ugyancsak e néven állította össze irodalmát. I. MARTIAN részben ORBÁN nyomán írja le¹². Előbb – nagyon tágan – őskorinak, utóbb azonban teljes határozottsággal dák erősségnek nyilvánította. Szerepét illetőleg úgy véli, hogy a dákok Traianus utolsó, 107. évi. (!) nyári hadjáratok folyamodtak védelméhez. Jóllehet személyes megfigyelés alapján is fogalmazta mondanivalóit, mégis – tévesen – a tunsádi-szoros közepére, az Olt bal partjára (!) helyezi az erősséget. Falát pedig 1/2 m-rel magasabbnak és többnek, száz m-nél hosszabbnak jelöli. SÁNDOR Imre a székelyek történetével való kapcsolatát taglalja s ORBÁN nyomán írja le¹³. Az erősség esetleges székely történeti kapcsolatára még visszatérek. Itt most csak annyit, hogy SÁNDOR Imre a BENKŐ Károlytól a tunsádi Vártetőről ismert várromot tévesen az alsósólyomkővel azonosította, s még ő róta meg BENKŐ Károlyt azért, mert fennebbről említette az erősség helyét. Utoljára FERENCZI Sándor utalt rá egészen röviden¹⁴. Feltételelesen középkorinak tartja a várat.

Miként már ORBÁN Balázs megállapította, semmi frott adatunk sincs arról, hogy e vár melyik kor, melyik nép építménye. Idézte ugyan NAGY Ivánt, aki a MIKÓ-család leszármaztatásában azt mondja¹⁵, hogy a család őse: Sebusi Akadás állítólag 1182-ben Zsombor, Gerebenc és Sólyomkő ura volt. ORBÁN véleménye szerint ez azt sejtetné, hogy nevezett Akadás építette volna az erősséget még a 12. században, ámde ORBÁN leírásából arra is következtethetünk, hogy nem bízott teljesen ennek az adatnak a hitelében, talán azért, mert NAGY Iván nem jelölte meg forrását. Nekem se sikerült megtalálnom ezt az oklevelet. Sőt, most még kevésbé bízhatunk NAGY Iván adataiban, mert ma tudjuk, hogy Vince comes, a nevezett Akadás sebusi székely fia csak 1252. aug. 20-án került ide Maros- és Székás-parti birtokairól, illetve akkor lett Székföldre, a későbbi Hidvég, Árapatak, Liget, Nyárospatak, Előpatak és Erőd helység urává¹⁶. Noha leszármazottai, 1349-ben kijárátták a szóbanforgó erősséggel közvetlenül szomszédos gerebenci és zsombori birtokuk határát¹⁷, mégis sem az erről szóló, se pedig az elég hosszasan tartott pereskedésből fennmaradt többi oklevelük nem említi Sólyomkő várát és birtokát... Nem is említette MIKÓ-birtokként, mert ennek a MIKÓ-birtoknak a nyugati határa – az imént említett határjáró oklevél leghatározottabb, félreérthetetlen állítása értelmében – az Olt volt, azaz a MIKÓ-birtok az Olt keleti, bal partján terült el, (Alsó-)Sólyomkő viszont ezzel ellenkezőleg: a folyócska jobb partján, tehát az Olttól nyugatra magaslik!¹⁸

Lenne azonban másik – SÁNDOR Imre felhasználta – „okleveles” adatunk is az erősségről¹⁹. Ebben CSÁKI László erdélyi vajda Küküllővárbán 1421. július 8-án nemes Balázsnak, Sándor fiának, Lőkös unokájának és fiainak birtokot adományozott, mert a csíktunsági határban, az Olt mellett Sólyomkő erősséget és tornyot a törökök közelebbi beütésekor a vidék oltalmára, vére bő omlásával, bátran megtartotta. Az oklevélből kitűnő ez a torony hajdan a csíktunsági székely örök vagy kémlők (speculatores) őrtornya volt, de 1421-ben már, amikor Balázs nemes védelmezte, nem volt a tunsági székelyek birtokában, hanem akkor is, mint a MIKÓ-család kihaltáig mindig, nevezett család birtokai közé tartozott. Az említett évben már régtől fogva meglehetősen rongált állapotban volt, védőárkai pedig nem voltak. Nagyon szép volna ez az

adat, ha igaz volna. Sajnos azonban nem az, mert ez az „oklevél” – itt most helyszűke miatt nem részletezhető okok miatt – szemzenszedett hamisítvány, mégpedig, mint megboldogult KARÁCSONYI János írta egyik válaszlevelében: okvetlenül eldobandó BENKŐ József-féle kohlomány!²⁰

Alsósólyomkő várának telepítése, építése fenn a kúpidomú sziklaszál csúcán az egyébként szembe-tűnő csekély terjedelmű öregtorony alatt, ebből indult ki s ehhez tért vissza. Az erősségnek az öregtorony alatti, nagyon meredek hegyletű hűződő belső területét övező, mészhabarccsal kötött várfalegyüttes nem egyezik se római, sem a Szászváros-vidéki dák vagy a csíki-medencebeli, első építési szakaszukban dák (kárp) várak telepítésével és építészeti jellegével. Ez a fajta telepítési és építési eljárás együtt csupán a középkorból ismeretes, akkor volt szokásos. S valóban – amennyire ORBÁN leírásából megállapíthatjuk – az erősség beosztása nagyon emlékeztet a torjai Bálványosváréra: annak egyszerűsített másolata, utánzása. Jóllehet tehát az erről a várról közölt egyetlen középkori oklevél kohlomány, magam az utóbb részletezett okok miatt – feltéve természetesen, hogy ORBÁN nem tévedett leírásában, magam ui. ottjártamkor a bozót sűrűsége miatt semmi érdemlegeset se figyelhettem meg – mégis középkorinak tartom. Esetleg a MIKÓ-család valamelyik tagja építtethette mentsváru. Minthogy azonban a közvetlen közeli Gerebenc és Zsombor birtok 1349. évi határjáró levele nem említi, sőt mi több, Alsósólyomkő nem is a MIKÓk akkori birtokán emelkedett, nem valószínű, ha csak a sziklaszál valamiképpen nem került – legalább átmenetileg, még a XVI. század utolsó harmadát jóval megelőzőleg – kezükbe. Hihetőbbnek vélem azt, hogy előtűnik itt élt más tulajdonos, más birtokos család építette. Ennek azonban semmi emléke nem hagyományozódott ránk, nyomtalanul tűnt el innen...

Jegyzet

*1944 tavaszán Csíkszereda székhellyel megindult a m. kir. X. honvédelmi szervezési s a kelet-erdélyi erődívenl kiépítési tevékenysége. Alsósólyomkő kiváló harcászati fõlhasználásáért – többek között – ide is erõdítmeny létesítését tervezték. Az építkezések megkezdése elõtt, tartalékos fõhadnagyként a behívott FERENCZI Sándort kériék fõl elõzetes régészeti ásátás levezetésére. Édesapám közel kerek hónapot töltött ásátáson a rendelkezésére bocsátott megerõsített raj huthatos közremûködésével. Sajnos, sem ásátási naplója, jegyzetei, se filmtekersei, sem rajzai nem maradtak ránk. Megsemmisültek a szovjet katonák lakásukban való garázdálkodásakor... (F.L.)

1. Régi fekete-fehér. 1:75 000-es léptékû, osztrák-magyar, részletes térkép [Zone 21. Kolonne XXXIV. Kézdivásárhely (1910) jelzésû] lapja „Alsó Sólyomkő R” névvel jelöli.

2. A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismeri szempontból. III. k. Pest 1869. 62., 64.

3. *Geographie des Grossfürstenthums Siebenbürgen*. Pressburg 1790. 312.
4. *Geographie Siebenbürgens*. II. k. Hermannstadt 1813. 172.
5. *Historiai értekezés a' nemes székely nemzet eredetéről*. Nagyenyed. 1829. 200.
6. *Das Land und Volk der Szeckler*. Pest 1833. 119.
7. *Die römischen Alterthümer und deutsche Burgen in Siebenbürgen*. Wien 1856. 65.
8. *Erdély építészeti emlékei*. Kolozsvár 1866. 54.
9. *Mythologiai elemek a székely népköltészet- és népéletben*. Budapest 1882. 12., 24.
10. *Háromszék vármegye. Emlékkönyv Magyarország ezer éves fennállása ünnepére*. Háromszék vármegye Törvényhatósági Bizottságának megbízásából szerkesztették: PÓTSA József szerkesztõbizottsági elnök, dr. ANTAL Mihály, BOGDÁN Arthur, CSIFÓ Salamon, ifj. GÖDRI Ferenc, GYÁRFÁS Gyözõ, MÁLIK József, dr. SZEKELY György, SZENTIVÁNYI Miklós: kiadta Háromszék vármegye közönsége. Sepsiszentgyörgy 1899. 253.
11. *Magyarország Mûemlékei*. II. k. Bp. 1906. 359. h.
12. *Repertoriu arheologic pentru Ardeal*. Bistrita 1920. 40.; *Urme din rãzboiele Romanilor cu Dacii*. Publicatiile Comisiunii Monumentelor Istorice, secțiunea pentru Transilvania. nr. I. Cluj 1921. 51.
13. *A székelyek letelepülése*. Bp. 1930. 60–61., 84.
14. *Raport asupra unei excursii arheologice in județul Trei Scaine*. Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, secțiunea pentru Transilvania. I. 1926–1928. (1929) 243.
15. *Magyarország családai*. VIII. k. Bp. 1860. 480. PÁLMAY József: *Háromszék vármegye nemes családai*. Sepsiszentgyörgy 1901. 313. – forrás – megjelölés nélkül valószínűleg tõle vette át.
16. *Székely Oklevéltár*. I. k. Kiadta a Magyar Történelmi Társulat Kolozsvári Bizottsága. SZABÓ Károly. (1211–1519) 9–11.; SÁNDOR Imre: i.m. 27–29. KÖBLÖS Zoltán, a MIKÓ-család ócsirõl szólva [A hidvégi MIKÓ-család. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület ötvenéves fennállásának emlékkönyve Kolozsvár 1909. 225–226.] egyáltalán nem említi a NAGY Iván-féle adatot. Bizonyára azért, mert õ se látta annyira megbízhatónak ezt a forrás nélküli adatot, hogy építeni mert volna rá.
17. SzO. I. k. 53–57. E két birtok már a határjárást megelőzőleg is MIKÓ-tulajdon volt. Nagy Lajos 1342. augusztus 8-án Visegrádon kelt rendelete (SzO. VIII. k. Bp. 1934., szerk. BARABÁS Samu 18–19.) szerint a sepsi székelyek Zsombort és Gerebencet leszármazottainak birtokaként dültek fõl még ugyanazon év május 8-án. Az itt tulajdonos Bencenc-leszármazottak pedig ugyanennek az oklevélnek a szövegébõl kitetszőleg Oltszemen laktak [...eltörõdött szövegrész]; a sepsi székelyek ui. egy héttel késõbb (május 15-én) ottani otthonukat dültek fõl. S jóllehet a MIKÓk a fenn említett 1349. évben kijáraták a nevezett két birtok határát, mégse vehették mindjárt tulajdonukba. Az erdélyi káptalan ti. 1359. szeptember 17-én jelentette a királynak (SzO. VIII. k. 21–23.), hogy megbízottai átadták ugyan a sepsi székelyeknek a hozzájuk ugyanazon év július 27-én kiadott rendeletét, ám azok semmit, még egy hold földet sem akarnak visszaadni a MIKÓknak. Ámde mivel az erdélyi káptalan 1366. május 24-én azt jelentette az uralkodónak (SzO. VIII. k. 32–34.), hogy ellentmondás nélkül visszaiktatták a MIKÓkat Árapatak s Hidvég tulajdonába, melyeket pedig az 1359. évi oklevélben foglaltak értelmében a sepsi székelyek szintén földültek, mivel ez a jelentés árva szóval sem említi se Gerebencet, se Zsombort, noha az elzõ jelentés még együtt számol be róluk, bizonyára jogosan következtethetünk arra, hogy a MIKÓk 1359–1366. között, végre, valóban Gerebenc és Zsombor tulajdonosaivá váltak.
18. A MIKÓk késõbb azonban áterjeszkedtek az Olt jobb partjára is. Így BÁTHORI Zsigmond 1592. december 1-én oltszemi MIKÓ Jánosnak és testvéreinek adományozta – másokkal együtt – a sepsiszéki Gohany pusztát és Felgohany mezjét (vö. SzO. IV. k. Szerk.: SZABÓ Károly, sajtó alá rendezte SZÁDECZKY Lajos (1264–1707). Kolozsvár 1895. 120–121.; KÖBLÖS Zoltán: i.m. 228. [Az utóbbiaknak pedig Mikóújfalun alsó végében, az Olt tölcs: nyugati, jobb partján kellett elterelniük. Az 1:75 000-es léptékû fekete-fehér Zone 21. Kolonne XXXIII. Barót lapja ma itt jelzi Gohány bükjét és ennek északi oldalán Gohán-p(atakát). Vö. ORBÁN: i.m. III. k. 59. Utóbbi menten kel át az országút az Olt völ-

gyéből az Uzonka völgyén le Nagybaconba, Barótra. (De alighanem MIKÓ birtok volt már akkor az Olt ezen felüli egész jobb partja), így a Rakotyas- és Bányász- illetve Farkaslaki-patak völgye, tehát maga Súlyomkő is) északra, föl Csík határáig, mert ez legutóbb szintén a hajdani Felsőfehér megyéhez tartozott (ld. General-Karte des Grossfürstenthums Siebenbürgen. Wien k.u.k. Geographisches Institut 1863; ERŐSS József: **Háromszék telepedési története.** Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára. Sepsiszentgyörgy 1929. 130.) és mert a tusanádiak az Olt jobb partján, az Alsó- és FelsőSúlyomkő közötti egyik sziklászálat ORBÁN szerint (i.m. III. k. 69.) éppen azért nevezik MIKÓ székének, mert a sepsibükszádi MIKÓ-birtok határa addig nyúlt fel északra. Nem tudom megállapítani, hogy ez az – egyébként nem terjedelmes és, mondhatni tiszta – őserdő-rész mikor került MIKÓ kézre. KÖBLÖSnek a MIKÓ-család történetéről készült tanulmánya semmit nem tud erről a részről. Ámde minden bizonnyal 1592-öt megelőzőleg juthatott tulajdonukba, mivel az akkori adomány inkább csupán birtokkikerekítésnek tűnik. Talán közvetlenül az 1562. évi székely fölkelés leverése után adományozhatta nekik János Zsigmond. Oltszemi MIKÓ Ferenc pl. 1567-ben Oltszemen 4, Málnáson 13 ház jobbágyot nyert adományként. (Ld. SzO. II. 1520–1571). Szerk. SZABÓ Károly, Kolozsvár 1876. 214. (Ha azonban ez a kis rész 1562 előtt nem Sepsiszekhez tartozott, hanem Fehér megye eme foltocskájához, azaz nem székely, hanem megyei, királyi terület volt, akkor 1562-t megelőzőleg, 1349, illetve 1359 után bármikor a MIKÓ-család tulajdonába kerülhetett. Jóllehet földrajzi tekintetben talán természetesebbnek látszik, hogy ez a földdarabka már kezdetől fogva Fehér megyéhez tartozék, mégis egyáltalán nem valószínű, mert sepsi székelyek Bencenc utódláinak NAGY Lajos említett 1342. évi rendeletéből idézett jelentése szerint – a telegdi, csíki és kézdi székelyekkel, egyetértőleg, hatalmaskodtak, azaz északkeleti határát, a szintén Fehér megyei foltocskán elterülő torjai APOR-birtokkal közös határát kivéve – minden bizonnyal tisztán székelyek veték körül a két birtokot, mégpedig a vitás oldal felől – a sepsiseken kívül – a telegdiek vagy a csíkiak. (ORBÁN III. k. 69.; utána SZABÓ Károly; SzO. I. k. 117. említi is a csíki szövegrományt: „régén az egész szoros, le Alsó-Súlyomkőig Csíkhöz tartozott!”)

19. SzO. I. k. 116–119. ORBÁN Balázs leírása alapján SZABÓ Károly egész határozottan ezzel azonosította.

20. Ehhez fűződnék ld. még TAGÁNYI Károly tanulmányát is: Századok. 27 1893. 55. 1.

FERENCZI Sándor

Bálványosvár és a bálványosvári ásátás.

(*A bálványosvári kutatások anyagának és eredményeinek feltétlenül szükséges, alapos földolgozásáig csupán az 1942. év őszén Sepsiszentgyörgyön elhangzott népszerű előadás szövegét közölhetem. Ezt azonban természetesen egészítik ki FERENCZI Sándornak föltetes hatóságához készített jelentései. Helyénvalónak, sőt okvetlenül szükségesnek látszott ezeket is közölni, hiszen különösen az 1943. évi beszámoló új, ismeretlen adatokat kínál az erősség régészetiével és történetével kapcsolatban. Indokoltnak látszott a további függelékek (a kutatásokkal kapcsolatos levelezés) időrend szerinti közlése is. Illetéktelen lévén, a SZÉKELY Zoltán-féle újabb kutatás eredményeit és szemléletét nem illesztettem a szövegbe. F.I.)

FERENCZI Sándor

Előzetes jelentés Bálványosvár 1942. évi ásátásáról

A Háromszék vármegyei Torja község határában emelkedő Bálványosvár egyesek szerint nemet vár volt. Mások dák erősségnek mondták. A háromszéki hagyomány szerint viszont ősmagyar vár: a Szent István keresztységébe olvadni nem akaró, továbbra is ősi hiten maradt APORok építették.

Erdély elfoglalásának és Székelyföld magyarkortól való megszállásának bizonyosabb megállapítását illetőleg tehát elsörendű jelentőségű Bálványosvár föltárása.

Az erősség sokkal nagyobb, hogyszem rendelkezésemre álló eszközökkel s idő alatt szabatosan tisztázhattam volna a várhoz fűződő minden kérdést. Természetesen több egymásután következő évre kell beszoztanunk föltárását.

Az idei, első munkaszakaszban – minthogy a vár legrégebb része valószínűleg abban van – a belső udvar lehető legalaposabb megismerését tűztem feladatommul. Falait majdnem mindenütt, végig fölászattam úgy, hogy ezt – két, még kérdéses kis részlet kivételével – immár világosan ismerjük. Ennek az ásátása közben derült ki, hogy az erősség nem egyszerre épült, hanem előbb az öregtorony, azután a belső-, utóljára a külső vár.

Két m-es omladék alól, a belső vár ásátásakor került napvilágra a belső vár eddig ismeretlen kapuja is. Sikerült továbbá a várfalaknak több, az erősség kor meghatározása tekintetében elsörendű jelentőségűnek bizonyuló részletét szintén letakarítanom. Kívül körülástuk az öregtoronyt, belül azonban csak megkezdtük mélységben való kitarakítását. Teljesen kiástuk az öregtorony északnyugati, külső oldalához csatlakozó, ún. „kincstár” helyiségét. Majdnem egészen sikerült kiásatnom a „várkút” kőkerítését; megkezdtem a „kút” mélységében való kitarakítást is.

Nem kevésbé jelentős az említésben utóljára hagyott, valójában elsőzör húzott kutatóárkom. Az, a belső várnak épületekkel be nem épített, legmagasabb, szabad felületen vágott szelvény, illetve az abból előkerült leletek ui. leghatározottabban igazolják, hogy az erősség helyén a magyarok megtelepedését megelőzőleg nem volt élet. Az erről a helyről előkerült korábbi emlékek – ha még valóban éppen Bálványosvár legszorosabban értelmezett tulajdonképpeni területéről is származnának, akkor – sem lehetnek állandó tartózkodási hely maradványai, hanem legfeljebb egy-egy átvonulás, futólagos itt-tartózkodás nyomai.

Az egész várban eddigelé sehol semmiféle csúcsíves részletecske nem került elő. Sem eredeti, az erősség építésével egykorú, sem pedig későbbi, utólag betoldott elem! A vár védelmi berendezésében nem találtam a legcsekélyebb nyomot sem arra vonatkozólag, hogy a tűzfegyverek: ágyú, szakállas-puska és puska használatba kerülte után megkövetelt korszerű védelmi berendezésből, átalakításokból a legkevesebbet is megvalósítottak volna. Három boltozat nyomát találtam, mindhárom félköríves. Ha a most leírtakhoz még csatolom azt, hogy egyetlen figyelőtorony nem épült a várfalakban, jóllehet ezek már a XIII. század elején föllépnek és gyorsan elterjednek, azután azt, hogy a mellvéd rovátkos nyílásai XII., az őregtorony inkább XII. századi jellegű, végül pedig, noha a kaputornyok már a XII. században elterjednek, Bálványosvár kapujánál még sincs egyetlen ilyen részlet sem, mindössze a falakat vastagították meg, illetve a csatlakozó falakat oldalozó hatásúáknak emelték, nyilvánvalón nem mondhatok egyebet, minthogy a mai ismereteim szerint Bálványosvár valószínűleg még a XII. században épült.

Amidőn jelentésem tudomásulvételét ajánlom, kérem az Igazgatóságot, hogy LÁSZLÓ Endre bankigazgatónak, SZOPOS Sándor festőművésznek (Kolozsvár), CZIMBALA Zoltán közjegyzőnek, FARKAS Mihálynénak, FARKAS Ilonkának, FARKAS Mihály r. kat. kántornak, FARKAS Pálnak, dr. SÓLYOM Miklós ügyvédnek, özv. KOVÁCS Bélánénak, valamint SÁNDOR István tanító és CSULAK Kálmán kereskedő úrnak (Torja) az Igazgatóság nevében is megköszönni szíveskedjék az ásatás folyamán tanúsított önzetlen támogatását.

HEREPEI János

Bevezető szavak

dr. FERENCZI Sándor: Bálványosvár és a bálványosvári ásatás című előadásához
(1942. nov. 21.)

Múlt hónap egyik napján levelet kaptam a Bálványosvár területe tulajdonosának, a kolozsvári Transsylvánia Bank Rt.-nak vezérigazgatójától, LÁSZLÓ Endrétől. Arról tudósított, hogy ALBRECHT főherceg egy bizonyos megjelölt napon meg akarja tekinteni a Székely Nemzeti Múzeum bálványosvári ásatásait. Az előkelő vendég fogadására a kijelölt vasárnapon főképpen Kolozsvárról nagyon érdemes társaság gyűlt össze. Közben azonban az idő hidegessé és zivatarossá válván, s a mint a kapott táviratból is értesültünk, útközben a gépkocsi tengelye is eltört, ezért azután a főhercegi látogatás erről az évről elmaradt. Azonban mégis, ez a meg nem történt látogatás is nagy örömet okozott számunkra. Örömet, nem a látogatás elmaradásáért, hanem azért, mivel azt láttuk, hogy munkánk s törekvéseink mindenfelé, az egész országban általános érdeklődést váltanak ki. Látják, hogy van, hogy dolgozik, sőt hogy örökéremű alapítónője szellemében él és működik ma is a Székely Nemzeti Múzeum.

Isten jóvoltából visszatérve édes hazánkhoz, Bálványos várának felásatásával kezdtünk ahhoz a munkához, amelyet legfőbb feladatképpen tűztünk magunk elé. E földhöz való jussunkat nemcsak a vér, nemcsak az érdem, nemcsak a birtoklás és nemcsak a műveltség jogán kell hirdetnünk, de a tárgyi bizonyítékokat is fel akarjuk sorakoztatni, mert ezek is mind-mind csak mi mellettünk tanúskodnak!

Néhai gróf TELEKI Pál miniszterelnök személyes megbízása folytán már a visszatérés első napjaiban nagyszabású emlékiratot dolgoztam ki a Székely Nemzeti Múzeum kifejlesztése és átszervezése érdekében. Ebben az emlékiratban már benne van az altorjai APOR-család ősi várának, Bálványosnak, felásatása. Természetesen 1940-nek és 1941-nek is el kellett múlnia, míg nem hozzákezdhetünk tervünk megvalósításához. Most már azonban, hogy a magyar tudományos és közgyűjtemények közé való besorolásunk is megtörtént, sőt valamelyes anyagi lehetőségünk is módot nyújtott rája, – e nagyszabású munka megindítására, az ásatás elvállalására felkérhettük jóban-rosszban egyaránt hűséges barátunkat, dr. FERENCZI Sándor kolozsvári régészt.

Bizonytal lehetnek a mélyen tisztelt Hölgyek és Urak között olyanok, akik még nem ismerik kiváló barátunkat. Éppen ezért engedjék meg, hogy egynehány szóval elmondjam, miért kértem fel éppen őt e nagyjelentőségű feladat megoldására. – Tehát mindenek előtt azért, mert jeles tudós; másodsor az azért, mert székely, sőt az édesapja éppen Sepsiszentgyörgy városának szülőtte. Kérdem, kell-e ennél több, hogy szívvel-lélekkel szeresse e nagyszerű feladatot! És mégis van valami más is!

Több, mint másfél évtizede annak, hogy ott kellett hagynom azt a tudományos intézetet, amelynek mind a ketten szívvel-lélekkel voltunk tudományos munkásai. Ő ott maradt, mert jobban beszélt a megszállás alatti állampolyvet s így nélkülözhetetlenebb is lehetett az intézet új vezetősége számára. A mindennapi kenyérért folytatott reggeltől késő estig tartó robotolásomban én azóta csupán annyi közt tarthattam fenn a tudománnyal, hogy ha az én jóbarátommal – hivatalos dolgokat végzendő – régi intézetünkben ki-kellett jönnie a városba, ilyenkor mindég felkeresett hivatali szobámban, s egy-egy negyed, vagy pedig fél-órát tartott beszélgetéssel ámitgatott engem, hogy még mindég van közöm a régész tudományhoz. Egy-

szer azután egyik évben nyári vakációjáról azzal a hírrel jött haza, hogy feleségével s fiacskáival együtt titokban székelyföldi várakat járt be gyalogszerrel. Adatokat gyűjtött, jegyzett, méréseket eszközölt, sőt, ahol lehetett, kutatgatott is. Megcselekedte ezt azután más évben is. – Ezóta az idő óta pedig, ha hivatali osztályom valamelyik tisztviselője megfigyelte volna, beszélgetésünkből mindegyre csak Firtost, Kincását, Fergettyút, Perkót, Vápa-várát és rendre csaknem valamennyi székelyföldi vár nevéét meghallotta volna. De talán legtöbb szó esett Bálványosról, arról a Bálványosról, amelyet addig soha nem láttam, de ahová gondolatban olyan gyakran el látogattam.

Nagyszabású munkatervemet tehát ezért kezdtem Bálványosvár felásatásával s annak elvégzésére ezért kértem fel FERENCZI Sándor barátomat. Hogy jól cselekedtem-e, kérem, ítéljenek a most következő előadásból!

FERENCZI Sándor

Bálványosvár és a bálványosvári ásátás (1942)

Kedves hallgatóim! Engedjék meg kérem, hogy mielőtt megkezdenék bálványosvári sétánkat, a megemlékezés és a hála szavait mondjam el.

CSUTAK Vilmosra, a Székely Nemzeti Múzeum korán elhunyt igazgatójára emlékezem először. Vele együtt sokszor meghánytuk-vetettük, miként foghatnánk a Székely Nemzeti Múzeum legégetőbb kérdéseinek a székely eredet, a székely letelepedés, a székely ősiség kérdésének tisztázásához. Terveztük. Némi anyagi segítséget is összekoldulhattunk. Ámde hiába. A földi nagyságok félve attól, hogy munkánk károsan befolyásolhatja egyoldalú tanításait, nem engedtek dolgozni. Csak titokban, lopva járhattam végig ősi földünk emlékeit. Ásatni azonban nem ásathattam. Ámde most, amikor végre már egyszer nemcsak felszíni vizsgálódással, hanem a régész igazi fegyverével: ásatással foghattam régi munkatervem megvalósításához, illesse őt első szavam azért, mert megérezte népe múltjának parancsát és igyekezett teljesíteni is azt. Nem rajta múlt, hogy nem sikerült. Nyugodjék csendesen.

Nem kevesebb hála illeti meg azonban a Székely Nemzeti Múzeum jelenlegi igazgatóját, HERPEI Jánost, valamint az Erdélyi Tudományos Intézet vezetőit, dr. TAMÁS Lajos és dr. LÁSZLÓ Gyula egyetemi tanárt, hogy az első pillanatban átérték ennek a kérdésnek rendkívül súlyosságát és megtalálták annak a lehetőségét, hogy, ha nem is megszokott méretben, hanem sokkal szerényebb keretek között ugyan, de

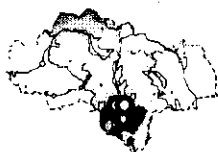
megindulhassanak az ásátások. Köszönet és hála illeti végül mindazokat, akik igaz székely és magyar érzséssel részben erkölcsileg, részben pedig anyagilag, de megértő s nagyon hasznos támogatásukkal lehetővé tették az első ásátási év igen lényeges eredményeit.

Bálványosnak a tengerszíne felett 1040 m-es tűzhányó kúpja Háromszék lapályától messze fönn a Bálványos-patak feje mellett, egy a középkorban lakatlannak mondható, eldugott helyen magaslik. Jóllehet ma már a tövében vezet el a kézdivásárhely–bükszádi megyei út, annakidején mégis úttalan, helyesebben forgalom nélküli területen épült. Lényeges ennek a megálpítása, mert ebből már eleve nyilvánvaló, hogy Bálványosvár nem rabló lovagok erőssége volt. Telepítését, építését tehát mással kell megindokolnunk. Úgynevezett mentsvárnak kell tekintenünk, ahol a tulajdonos család lakott és ahová a hozzátartozói háborús veszély idején menekültek.

A hegy 263 m magasra emelkedik ki a Bálványos-patak völgyéből (I. kép – A képtalások az elpusztult képmelléklet-anyagra utalnak. A közlés végi ábrák nagyjából azonosíthatóan megfeleltethetőek, de egy ugyanazon fényképanyagból összeállított támogatáskereső folyamodvány mellékletét képezik. A szerk.) Jóllehet a hegy oldala kezdetben enyhén mendedékes, ezután mégis hirtelen, nagyon meredeken emelkedik. Csak észak felől közelíthető meg könnyebben, mert ezen az oldalon keskeny hegynyak kapcsolja a „Kokojszás” egyik kiágazásához.

Menjünk mi is ezen a könnyebbik úton. Hatalmas bükkösön és annak néhány tisztásán át vezet ösvényünk. Az utolsó előtti újra szemünkbe tűnik a vár öreg tornya (2. kép), mégpedig a legépebb, északi oldaláról. Jellegzetes, határozott vonalai rendkívül lekötik figyelmünket. Különösen az, hogy az öregtorony felső része kiugrik az alatta lévő rész felett és, hogy ez a rész úgy tűnik fel, mintha a kiugró perem alsó szélé félkörívek sorozatával végződne. Boldogult emlékü br. ORBÁN Balázs így rajzolta meg örökbecsű művében és az öregtoronyt az irodalomban azóta mindig ezzel a félköríves díszű párkányzattal emlegetik. Erről most nem beszéllek részletesebben, később úgyis vissza kell még térnünk rá.

A hegynyergén a Bálványos keleti oldalára megyünk át. Az öregtorony és a keleti várfal alatt vezető ösvényen néhány perc alatt elhaladva a vár külső kapujához érünk. Az egykori út ma nem látszik. Vagy leomlott a meredek hegyoldalon, vagy pedig a felülről lehulló kőfal-törmelék temette be. De kellett lennie útjának, mégpedig gondos telepítésű útjának. Alább erre is vis sza térünk majd. Most csak annyit jegyezzünk meg: a vár útjának telepítése szabatosan

megfelel a régi várépítési szabályoknak. Azaz az ellen-ség – a várúton – nem a pajzsral oltalmazott baloldalá-
val, hanem csakis a szabad, tehát a megsebesítésnek
kített jobb oldalával közelíthette meg a vár kapuját.

Közvetlenül a várkapu előtt sziklába vésett,
néhány méter széles gödör mélyül be. Ma még nem
ismerjük mélységét. Még nem takaríthattam ki ugyanis.
Az ilyen ún. „farkasvermek” szélessége, magassága
egyaránt 3–4 méter szokott lenni. A bálványosvári far-
kasverem szélessége (3,20 m) szabatosan a várba
vezető út szélességéhez igazodott. Minthogy széles-
sége megfelel a szabályos méreteknél, valószínűleg
mélysége se tér el attól. Hosszúsága azonban eltérő. A
„farkasvermek” ti. rendszerint nem köralakúak, hanem
8–10 m hosszúak. A miénk rövidegsége azonban indo-
kolt: csupán az út szélességében kellett meglennie. Az
út peremén túl ugyanis mind felfelé, mind pedig lefelé
mindjárt a Suvadás-patakának legmeredekebb oldala
kezdődik. Ezek a farkasvermek rendszerint a kapu e-
lőtt, a felvonó híd alatt vannak. Feladatuk az, hogy
ellenséges támadáskor, azaz ha felhúzták a felvonó
hidat, az ellenség ne közelíthesse könnyen meg a vár-
nak, ha keményfából is, de mégis csak fából készült
kapuját, illetve kapuhídját. Ennek megközelítését
egyébként azzal is igyekeztek megakadályozni, hogy
keményfából készült, 8–10 cm átmérőjű s 50–60 cm-
re magasan kiálló cölöpöket vertek be a verem aljára s
a cölöpök végét kihegyesítették.

Közvetlenül a farkasverem nyugati oldalán
volt a várkapu, szélessége 3,20 m. Magasságát ma még
nem mondhatjuk meg. Boltozata félköríves volt. Amint
a vár belsejéből felvett 3. képünk mutatja, nem védte
torony ezt a kaput, a vár külső kapuját. Csúpan egysze-
rűen megvastagították a falat egy szakaszon. Ez rend-
kívül sajtóságos jelenség.

Mielőtt azonban végigsétálnánk a várban,
könnyebb tájékozódás kedvéért vessünk pillantást a vár
alaprájzára. A szakirodalomban két alaprajz jelent meg
a várról. Az első, az ORBÁN Balázsé, 1869-ben látta
meg a napvilágot. Jóllehet igen kicsi alaprajz, lényegi-
leg mégis jó, meglepően helyes és szabatos. Egyes
apróbb részleteltérések vannak ugyan, de nem ORBÁN
Balázs hibájából. A csúpan omladékok, tehát a felszí-
nen látható bizonytalan nyomok alapján készült térkép
sohasem lehet olyan szabatos, mint az ásátás alapján
felmért. Legnagyobb elismeréssel kell tehát megem-
lékezni ORBÁN Balázsról itt is, aki itt is, és – amint
én, aki a Székelyföld várait éppen ORBÁN Balázs
könyvével a kezemben jártam be, nyugodtan elmond-
hatom – másutt is mindenütt mintaszerűen dolgozott.
Nem mondhatjuk ezt ellenben a MARTIAN Iulian-féle
alaprájzról. Ez nem egyéb, mint az előbbinek más
méretben és inkább a mai idők térképrájzolásai követel-

ményeinek megfelelő rajztudású embertől való átraj-
zolás, azzal a lényeges különbséggel, hogy figyel-
metlenül, lelkiismeretlenül több részletet megváltozta-
zott. Aki az én alaprajzomra pillant, azonnal észreveszi,
hogy a vár három főrésze tagolódik, mégpedig: Öreg-
toronyra, a hegycsúcsot alkotó sziklákon emelkedőn.
Ezt három oldalról (az öregtorony északkeleti oldalát
szabodon hagyva) a belső vár fala övezi. A külső vár
fala viszont az előbbinek déli és nyugati oldalához csat-
lakozik. A külső várban idén még nem ástunk. Teljesen
elegendő tehát tájékozásul csak ennyit mondanom.

Harmadik képünk a belső vár kapunyíllását ábrá-
zolja. Ez már az idej ásátás eredménye, hiszen jó két
méter magas omladék alól szabadítottuk ki. A kép felső
részén (a nyírfaseprű mellett) látható a kapu keleti ol-
dala, a másikat, a nyugati oldalának az alépfülményét
képünk bal alsó sarkában láthatjuk. A kapu méretei kö-
zül csak egyre figyelmeztetek: a kapunyíllás szélessége
szabatosan egyezik a külsőjével: 3,20 m. Ennél a ka-
punál is nagyon szembetűnik, hogy semmi olyan nyom
sincs, ami azt mutatná, hogy a kaput egy vagy két
torony védte volna. Amint az alaprajz világosan mutat-
ja, a kapunyíllás nem derékszögben, hanem hegyes-
szögben tőri meg a várfalat, sőt mi több, nem is egy,
hanem ismételt töréssel. Részben a helynek meglehető-
sen lejtője okozta ezt, részben azonban nem tartom lehe-
tetlennek, hogy a kaputornyok hiánya is hozzájárul: a
töréseknél ismételtlen elzárhatták a kaput belül is és
ezzel is fokozták védhetőségét.

A fényképen jól látszik, hogy a középben lévő
nagy falsík megtörik és az eredeti iránytól kissé keletre
térve folytatódik. De nem hosszan. Egyszerű tám-
falként, alig ..... m-re ugrik ki ugyanis a várfal síkjából,
amint a 4. kép mutatja. Kapunk sokkal rongáltabb,
hogysém egykori magasságát megmondhatnók. A fal-
irány kis helyen úgy látszik, hogy onnan félköríves bol-
tozat indul ki. A kapu nagy falsíkja a belső várudvar
belseje felé kb. félméterrel nyúlik ki a várfal síkjából.
Minthogy még e kis részen is csúpan az alapozás
maradt fenn, egyelőre addig, amíg az esetleges foly-
tatását meg nem találjuk, nem jelölhetjük meg határo-
zottan rendeltetését.

Természetesen találja mindenki, ha nem
hangsúlyozom, hogy a várkapu két fő falsíkja párhü-
zamos. Ámde a nyugati falon a falsík nem egyszer,
hanem kétszer törik meg. A második már nem védelmi
feladatú. Az a feladata ui., hogy az út a vár belsejében
könnyebben kapaszkodhassék. A kapunak ez az oldala
fájdalom, még rongáltabb a másíknál. Alig 2–3 sor kő
maradt egymáson (5. kép).

A várkapu belső kiképzéséről nem sokat
mondhatunk. A falak közvetlenül a sziklára telepítőd-
tek, mégpedig egyenesen arra rakva, a legcsekélyebb

bemélyített alapfal nélkül. Az egykori padló minéműségét már nem állapíthattam meg. Csak annyit mondhatok valószínűként, hogy a kapu köze a hegyoldalnak megfelelően lejtett, illetve valószínűleg el-egyengették a sziklát, a könnyű közlekedésért. Arra azonban, hogy ez kopott és mennyire kopott volt, azaz mennyi ideig járhatták, vagy pedig esetleg deszkapadlója volt-e, arra már nem felelhetünk. A lezuhanó roppant kötőanyag minden erre vonatkozatható útbaigazítást adható nyomot megsemmisített.

Amint a 6. képen látjuk, a belső várkapu nyugati fala néhány méteren át „földig lerombolva folytatódik”. Azután egész hirtelen teljes épségben áll előtünk. A természet alkotta keresztmetszet a legtökéletesebben mutatja a fal szerkezetét. Mielőtt azonban megbeszélünk ezt, álljunk meg egy pillanatra s mondjunk még el valamit a belső várkapu sorsáról.

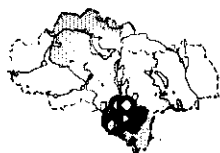
Aki megfigyeli azt, hogy milyen épen és egyenesen – mintha borotvával vágták volna le – mered égnek ez a falfolytatódás és aki megfigyelte a 4. képen, hogy a kaputól keletre húzódó várfalrész bizonyos távolságban szintén majdnem ezzel teljesen egyezően magaslik, a kettő között pedig mondhatni csaknem teljesen eltűnt a várfal – érdekes ORBÁN alaprajza: ezen a részen nem rajzolja be a falat, csak felteszi, hogy volt és erre kellett haladnia – az feltétlenül nagyon sajnálatosnak találja ezt a körülményt. Az ásátás azonban nagyszerűen megfelelt rá. Az első útrnatást az adta, hogy a kapu omladékának alsó részén három darab olyan faragott követ találtam, amelynek megelőzőleg feltétlenül az öreg torony sarkába kellett beépítve lenniök. Megmagyarázásához másodszer azt kell említenem, hogy az a rengeteg kőomladék, amely helyenként 2 méter magasságig befedte a kaput, olyan helyzetben feküdt, amelyből csakis arra következtethettem, hogy az egész omladék, nem magának a kapuépítménynek az összeroppant omladéka, hanem valahonnan felülről hullott alá. Minthogy pedig végül – amint nemsokára látni fogjuk – az öregtoronynak az errefelé néző, vagy mondjam találébban, a kapu felé eső oldala, majdnem teljesen lezuhan, nyilvánvaló, hogy valamelyik föld-rengés egyszerre, egy tömbben szakította le az öreg torony délnyugati sarkát, annak a roppant tömege való-sággal leborotválta ezt a falrészletet és – mondhatni – csupán az alapfalból hagyott meg keveset. A következtetésem helyességét még egy másik, később megbeszélendő eset is igazolja.

Visszatérve a 6. képünkhöz, középen rögtön szembejön az alulról felfelé fokozatosan elkeskenyedő várfal, amely bizonyos magasságban hirtelen elvékonyodik, illetve lépcsőfokszerűen beugrik, majd jó embernyi magasságban, alig fele oly vastagon folytatódva, szép hegyesszöggel fejeződik be. E falmetszettől

balra előbb bokrokkal benőtt hatalmas szikla, majd mögötte a várfalnak a sziklánál megtörő s onnan balra kanyarodó folytatása, a kép jobb oldalán pedig, az északi várfal egyik részletecskéje látszik. A szikláról megjegyzem, hogy nem nehéz felkapaszkodni arra, s akiben van kis bátorság, az a kőfal kipatogzott vakolatrészeinek segítségével aránylag könnyen felkapaszkodhatik a várfal tetejére.

Következő 7. képünk ugyancsak ezt, a most megbeszélte várfalal mutatja be, mégpedig belső oldalán, a vár kútjától nézve. A várfalnak ezen a képén is rögtön szembejön az említett kettős tagozódás. A kőfal alsó részéről nincs mit sokat beszéljem. Legfennebb a falrakást illetően kell elmondanom annyit, hogy gondosan rakták. Nem a hegyoldal lejtőjével párhuzamosan rakták egymásra a köveket, mint a várfal nem egy további helyén, ami aztán az illető részek gyors pusztulását is előidézte, hanem lehetőleg vízszintesen. Ez feltétlenül nagyobb szilárdságot nyújtott a falnak, amelynek teteje egyébként természetesen nem vízszintes volt, hanem a hegy lejtőjével párhuzamosan haladt. A képen élesen láthatjuk azt is, hogy a mészhabarcossal összeerősített falhoz nagyjából egyenlő szélességű lapos köveket használtak. A köveket helyben, illetve a hegy nyugati oldalának alján fejtették és onnan hozták fel. Jól látható az is, hogy helyenként bizony még a rendesnél jóval nagyobb kőtömböket is beépítettek. Akár nagyok, akár kicsinyek a kövek, a fal felszínére kerülő oldalukat mindig úgy választották meg, hogy azok lehetőleg egyenes felületet adjanak. Olyant, amelyik bevakolva szép, sima falsíkot nyújt.

Már az alsó falon lévő nyomokból is határozottan megállapítható, hogy ennek a falnak a kövei is, mint bizonyára az összes többi falakéi sem állottak szabadon, hanem vakolat védte az időjárás viszontagságaitól. Még világosabban szembejön ez a fal felső részén, ahol egész nagy falmezők vakolata épen, majdnem teljesen sértetlenül maradt meg máig. A már említett 30–40 cm-es falkiugrára, továbbá a közvetlenül előtött, a vékony falba sötétül gerendanyílásokba, a várfal síkjára merőlegesen lefektetett, illetve beillesztett gerendák meg az ezekre a várfallal párhuzamosan végigfektetett deszkák alkották a várfal kb. 1–1 m széles védőtornácát. Békében ezen járta körül az őrség a várfalat és őrizte a vidéket. Jámadás esetén pedig – minthogy a falkiugrás lépcsőfoka nem nyújtott volna elegendő szilárdságú támasztékot, ez a szélesebb védőtornác könnyítette meg a védők munkáját: többen fértek el, nagyobb mennyiségű hadiszert halmozhattak fel maguk mellett, szilárdabban támaszkodhattak, könnyebben közlekedhettek mindenfelé, végig a várfalon. A felső, kb. embermagasságú falrész, a tulajdonképpeni mellvéd védte a védőtornácra lévőket az ellen-

ség nyílzáporától. A védők védekezését meg, a mellvédben látható rovátka nyílások (lövőrészek) könnyítettek meg. Ezekről feltétlenül tudnunk kell azt, hogy aránylag nagyon szélesek. Sokkal szélesebbek, mint azok, amelyeket a puskapor feltalálása, illetve a puskák (1364 előtt), szakállas puskák (1348) és ágyúk (1324 előtt) alkalmazása után használtak. Nyilvánvalóan csakis nyilazáshoz, legfeljebb ennek egyik biztosabb válfajához, a számszerjéhez használták. Ezekről a rovátkanyílásokról még azt kell megmondanom, hogy nem a falra merőlegesen helyeződnek el, hanem kissé balra, oldalt dűlnek, mégpedig azért, mert így jobban oldalozhatják a belső várkapura támadó ellenséget. A rovátkanyílások közötti mellvéd-részletek (a szelfógók), mint már említettem, szép hegyesszögben végződnek. Ez már nem közvetlenül a vár védelmével függ össze, hanem a falnak az eső, hó elleni megvédését, tehát a megromlásának megakadályozását célozza.

Nem tartozik a vár építészeti történetéhez az a nagy lyuk, amelyik a fal alsó részének közepe táján, a kőakás felett tátong. Az ásátás megkezdése előtt még jobban tátongott, a lyuk akkor ugyanis teljesen áttörte a falat. Kényelmesen átmászhatott minden karcsú természetű ember ezen a lyukon a külső várba. Ma már nem, mert azóta egészen betömtek. Mégis tanulságos említenem azért, mivel eddig minden ilyen rongálásért a kincskeresőket szidtam. Erről a lyukról viszont egyik munkásom mondotta, hogy ő maga bontotta ki. Egyik télen ugyanis egy vagyonos és ügynevezett „értelmiségi osztályhoz” tartozó vadász „úr” kíséretében volt, egy borz itt tűnt el és az ún. „értelmiségi osztályhoz” tartozó vadász „úr” pedig a lehető legnagyobb vandálsággal kibontatta vele a falat egészen, csak hogy hozzájusson az eltűnt borzhoz. A borz nem került elő, ellenben a falat sikerült átlukasztania, s ezzel előkészíteni ahhoz, hogy az időjárás viszontagságai előbb vagy utóbb leomlasszák még ezt, a legépebb falrészletet is. Kérem kedves hallgatóimat, ne sajnálják a fáradságot, figyelmeztessék vadász ismerőseiket, hogy száz borz sem ér annyit, mint amenynyit ártunk magunknak, ha múltunk emlékeit, beszélőkőveinket ily oktanuln pusztítjuk.

Nyolcadik képünk éppen csak tájékozódásul szolgál. Az öregtorony délnyugati sarkáról mutatja be ugyanezt a várfalat. A kép alján éppen a sarok felülete látszik, közvetlen emellett a kép jobb szélén a várkút kerítésének kőfala.

Az erősség folytatása itt a nyugati oldal egy részén ismét hiányzik. Iránya azonban megállapítható, mivel alapfalát majdnem mindenütt sikerült felásnom. Jóllehet a falcsatlakozás legnagyobb része már leomlott, mégis nagy jelentőségű rész, mivel tanulságosan mutatja, hogy a két fal összeépült, azaz a két fal egykorú.

Tizedik képünk ennek a folytatása: az északi fal belső oldalának nyugati fele. Kb. csupán a mellvéd aljáig van meg. A falrészlet azért rendkívül érdekes, mert ennél valami nagyon sajtáságos falrakási eljárást figyelhetünk meg. Mégpedig – amint a fal alján látható – előbb a fal egész hosszában, vízszintesen rakták le az alapot. Tovább azonban nem így rakták, hanem kb. 1–1,5 m széles oszlopokat húztak föl egymás mellett majdnem az egész fal magasságában. Felül pedig végül ismét néhány vízszintes sorral zárták le.

11. képünk ugyanennek a falnak a keleti folytatását ábrázolja. Ez valamivel épebb. Végig megvan a mellvéd lépcső foka, helyenként a mellvéd is és néhány rovátkanyílás nyoma is.

Közvetlenül ennek a folytatásában (12. kép) van az a helyiség, amelyet ORBÁN Balázs „kincstárnak” gondolt. Amint az alaprajz szabatosan mutatja: egy részét nagyon gondosan félköralakúra faragták ki a sziklából. A vésés nyoma jól látszik, kétségtelenül megállapítható. Egyrészt egyik részén félkörívű volta miatt, másrészt a várnak az öregtorony utáni legmagasabb, legvédettebb helyén való fekvése miatt arra gondoltam, hátha ez volt a vár egyháza. Bevallom azonban őszintén: gondolatom nem állja meg a helyét, mivel ehhez a félkörívű szentélyhez hiányzik az egyház hajója. Igaz ugyan, hogy nyugat felől kis keresztfal határolja, de ez, valamint az éppen itt éles szögletben megtörő várfal, oly kicsi s annyira szabálytalan teret zár be: erről semmi esetre sem állítható, hogy istentisztelet tartására készült. Amint a kép jobb felső sarkában látjuk, a várfal jóval magasabbra emelkedik ki e helyiség fölé, és közvetlenül emellett a rész mellett csatlakozik az öregtorony falához. A csatlakozásról feltétlenül kell tudnunk, hogy a két fal nem épült szervesen össze. A vár falát csupán az öregtorony fala mellé építették, azaz a várfal nem egykorú az öregtoronnyal, hanem fiatalabb annál. Az említett keresztbe elzáró falról szintén van egy-két mondanivalóm. Sajnos, ma már nincs meg egészen. Minthogy azonban a várfal azon a részen ahol az a keresztfal a várfalhoz csatlakozhatott, vakolt, nyilvánvaló, hogy ez a keresztfal későbbi a várfalnál. Ma már annyira összetört, hogy nem állapíthatom meg: végighúzódtott-e, vagy pedig közvetlenül a várfal mellett volt ajtónyílás is. Helyiségünk rendeltetését ennek következtében nehéz meghatározni. Ha azonban eszünkbe jut, hogy a víztartók többnyire köralakúak, átmérőjük és mélységük átlagosan 3–5 m között váltakozik, továbbá, hogy a víztartókat lehetőleg mindig a várúr lakása közelébe, a vár legjobban védhető helyére telepítették, azután, hogy ahol csak lehetett élősziklába vájták és a várépület tetőzetéről lefolyó vizet csöveken át ebbe vezették, végül pedig, ha az alaprajzra pillantva észreve-

szem, hogy a szóbanforgó keresztfal nem megy egyenesen neki az öregtorony falának, mint ahogy várnók, hanem ahelyett attól néhány méterre megtörik és a falal nagyjában párhuzamosan halad, egyelőre inkább azt vagyok hajlandó hinni, hogy e helyiség először a vár víztartója volt és a vár kútjának elkészítése után változott meg a rendeltetése, bár „kincstárnak” még akkor sem mondanám.

A 13. képünk ugyancsak az öregtorony DNy-i sarkán készült. A kép alján tehát ismét az öregtorony sarkának felszíne látszik. Jobbra fenn az északi várfal ívelése, valamint ettől balra a várfal nyugati, javarészt teljesen megsemmisült folytatása tűnik szemünkbe. A két fal alkotta derékszögben, az északi fallal nagyjában párhuzamosan, az első kutatóárkot pillantjuk meg, nagyobb részében beárnýékoltan. Tanúsága szerint a vár építői ezen a részen homokkal, illetve a falak építéséhez használt kövek faragásakor nyert kőporral töltötték ki a kisebb sziklák között, egyenetlenségeit. E felett van vékony, legfennebb arasznyi vastag művelődési réteg, felette kevés falomladék, földdel keverten. Kutatóárkunk nagymennyiségű edénytöredéket szolgáltatott, továbbá néhány apróbb vastárgyat, kést, karikát, nyílhegyet. Utóbbiak közül az egyik XIV. századi, a másik talán Árpádok korabeli. Az árok kiszélesítésekor bőrvögre vagy valami másra, négy szegecscsel felerősíthető, négyzetek csoportosításával megtervezett, egyébként igen egyszerű mértani díszű sajtot bronzlemezesek is napvilágra kerültek.

Kutatóárkunk folytatásában előbb a „várkút” külső falát, majd magának a kút-üregnek kövel kirakott felületét láthatjuk. Ugyanolyan lapos kövekkel rakták ki az utóbbit is, mint a várfalakat. A „kút” külső falában, közvetlenül a kutatóárok képzeletbeli folytatásától balra figyelhetjük meg azt, hogy a kutatóároktól balra levő, a képen a kutatóárokból kihányt földdel eltakart sziklát szorosan befoglalták a falba, illetve a fal belső felületéből kiálló szikladarabot gondosan lefaragták. A sziklákat mindenütt felhasználták, beépítették a falba. Azzal azonban nem igen törődtek, hogy lefaragják kiálló részeit is. Éppen ezért, tekintettel arra, hogy ezen kívül egyedül az előbb megbeszélte régi víztartónál és esetleg a keleti várfal egy része mellett figyelhettem meg eddig, hogy szükségleteiknek megfelelően lefaragtak a sziklából, ezt a faragást semmi esetre se tarthatom csupán szépérvék szülte faragásnak. Csakis arra gondolhatok, hogy komoly okuk volt erre. Alighanem azért faragták le, hogy a „kút-üreg” és a kerítés között ne akadályozza a szabad közlekedést.

Ugyancsak a „várkút” szemléltető a 14. képünk előterében is. Hátral az északi várfal mellvédes része, a régi víztartó s az öregtorony alja látszik. Ez a kép a Ny-i fal mellől készült. A kút kőfalának belse-

jéből meg külsejéből ábrázol egy-egy részletet. Sajnos, anyagi eszközeim elégtelensége következtében idén nem tudtam az utóbbi elől eltakarítani a jó három méter magas falomladékokat. Fényképünk ezért csak éppen a felső részét mutathatja be. Azt ellenben igenis már nagyon jól szemlélteti, hogy a „várkút” közvetlenül az öregtorony tövében, tehát a vár legmagasabb, legvédettebb helyén van. Alaprajzunk szépen mutatja fekvését. Az alaprajzról azonban még más is szemünkbe tűnik. Az, hogy a „várkút” nem szabályos köralakú, mint várnók, hanem lekerekített csúcsokkal jellemezhető egyenlőszárú háromszög. Ma még nem tudom megmondani mi okozta ezt a rendkívül szokatlan alakot. Jövőre, ha sikerül kitakarítanunk a „kutat”, talán megtaláljuk ennek a magyarázatát is. Addig is figyelmeztetnem kell arra, hogy a „kút” falának a belső várkapu felől való felében szabályosan rakott ajtónyílás van, továbbá arra, hogy ez a falrész sokkal vastagabb, erősebb a „kútfal” másik felénél. A fal magassága is okozhatja ezt. Én azonban nagyon valószínűnek tartom, hogy e fal egyáltalán védelmi feladattal is rendelkezett: éppen szemben lévén a belső várkapuval, a „kút” építője bizonyára arra gondolt, hogy a vár védői innen, a magasabb helyen telepített kőfal mellől, még mindig jól védekezhetnek a belső várkaput már elfoglalt ellenségtől, és akadályozhatják annak az öregtoronyhoz való feljutását. Hangsúlyozom: ez csak következtetés, de nem feltétlenül bizonyos. A fal egykori magasságát idén ugyanis még nem sikerült megállapítanom. Esetleg jövőre, ha köröskörül feltárjuk a „kút” kőfalát.

Két dologról azonban még most emlékezem meg. Az egyik az, hogy a „kút” kőfalának külső felületére javarészen megsemmisült. Minthogy ezen a falon és az e fal mellől kitakarított omladékokban is találtam olyan követ, amelyik csakis az öregtorony sarkából kerülhetett oda, nézetem szerint az öregtorony délnyugati sarkának a lezuhant része rongálta ennyire össze ezt is, mint a belső várkaput is, és a kút körül levő még el nem takarított falomladék főleg az öregtorony falából való.

A másik az, hogy az ORBÁN Balázs feljegyezte hagyomány szerint, a vár kútja 300 öl, azaz 568 méter mély. Őszintén bevallom, cseppet sem tartom valószínűnek. Először azért, mivel a csúcsnak a Bálványospataktól számított viszonylagos magassága 263 m, azaz ebben a mélységben feltétlenül kellett volna vizet találniok. Sőt még fennebb is, hiszen a Várpataknak, meg a Suvadáspataknak medre, minthogy mindkettő a Bálványospatakába folyik, még ennél is fennebb van és mindkettő bővízű. De nem szabad elfeledkeznünk arról sem, hogy Bálványosfürdő kb. 820 m magas van s itt a főleg a fürdő útja feletti oldalon egymást érik a források és a talaj rendkívül vízenyős. Vagyis már 200–220

m mélyen várható víz. Ha azonban végül megfigyeljük azt, hogy a hegynyak alatti második tisztáson, azaz a várkút alatt kb. 40–50 méterrel már bővízű forrás fakad, ugyanennek a tisztásnak az aljában és mellette, benn a vár felőli erdőben több, ugyancsak bővízű forrás vize csörgedezik alá a hegyoldalon, szinte magától értetődőnek tarthatja mindenki, hogy e kút aligha mélyebb 40–50 m-nél. Valószínű, de nem feltétlenül biztos, mert az egykori tűzhányó rétegei (? tömege) esetleg más-képp helyeződtek el és valóban lennebb kellett hatolniuk, amíg elérték a vizet.

15. képünk délnyugat felől mutatja az öregtoronyt. Jól látszik az öregtorony hatalmas tömege. Mindhárom sarkon jól szembetűnnek a faragott kövek. Sarkait ugyanis gondosan faragott kövekből rakták föl. A középső az a sarok, amelynek a leomlott tömegei megrongálták a kút kőfalát és leborotválták a belső vár falának egy részét, a belső várkapuval együtt. Képünkről jól szembetűnik továbbá az is, hogy a majdnem teljesen ép ÉNy-i fal nem egyenes, hanem alul kissé kidomborodik, felfelé behajlik s emellett még kissé csavarodik is. Lehetséges, hogy építőinek kezdetleges tudása okozta ezt. Nem lehetetlen azonban az sem, hogy valamelyik földrengés ereje csavarta meg kissé, vízszintes irányba az öregtoronyt. Az öregtorony Ny-i falában szembetűnő hosszú repedés is talán ezt erősíti meg. Ez mindenesetre hatalmas földrengés „csavaró” emléke. Valamivel a teteje alatt kis bemélyedést, illetve ebből kiálló kis éket látunk. Ez nem egyéb, mint még ma is meglévő gerenda. Ettől jobbra, de már az É-i fal belső oldalán, valamivel alább másik két gerendának az elhelyezésére alkalmas két üreg sötétlik. E két képpel kapcsolatban csak egyet mondok még el. Azt, hogy az öregtorony nem végig hasábalakú. Alul ti. csonkagúla alakú; nem külön, hanem az öregtoronnyal szervesen egybeépített köpenye is van.

Az öregtorony DK-i sarka a 16. képünkön szemléltethető. Ezen még határozottabban látjuk a gondosan faragott sarkoköveket és alattuk a köpenynek kifelé lejtését. Felettük, a Ny-i és É-i fal belső oldalán, legalul a várúr vakolt lakoszobája boltozatának indulását, majd felette a bolthajtás felső végét, közvetlenül efelett a közvetkező helyiség padlógerendáinak az üregét, még fennebb a mennyezet gerendáinak az üregét pillantjuk meg. Utóbbiak közül igen érdekes az a gerendaüreg, amely az 1940. évi földrengéskor kettéhasadván most szép keresztbe mutat be nekünk ilyen gerendalyukat. Az említett lakoszobavakolattól eltekintve, az összes többi fényes fehér folt mind a legutolsó földrengés emléke: azokról a helyekről szakadtak le a falrészletek és még ma is fehérek, mivel az idő még nem ért rá patinával bevonni.

Az öregtorony az előbb megbeszélt, még magasan álló É-i részének a belseje látható a 17. képen is, csak kissé más helyről nézve.

A 18. és 19. képünk ugyanennek egyik, már említett részletét ábrázolja. A baloldali falfelület egészen függőleges, a jobboldali azonban felül ívelődik. Mégpedig félkörívesen. Ez a kis maradvány tehát rendkívüli jelentőségű. Ebből állapítható meg ugyanis, hogy nem csúcsíves keresztboltozat. Hanem félköríves ízlésű dongaboltozat fedte itt egykor az alatta levő helyiséget. Mindkét képen jól megfigyelhetjük még az egykori vakolat maradványait. Falfestménynek nincs nyoma ezen, sőt még annak se, hogy hány-szor, gyakrabban meszelték-e.

A 20. képünk ugyanezen helyiség négy padlógerendájának az üregét mutatja, a helyiség sarkában ismét nagyobb felületen vakolatmaradványokkal. A 21. képünk, a fal szinte 3 méternyi tetemes vastagságáról nyújt „ízeltőt”.

22. képünk viszont az É-i várfal külső oldalának közepe táján, a sziklára épített támfalat ábrázolja. A támfalon innen, a szóbanforgó fal Ny-i felén túl, a K-i, mellvédes felének a külső oldalát, e mögött pedig az öregtorony Ny-i falát látjuk. A támfal képe világosan mutatja: milyen gondosan igyekeztek rakni a falfelületet, különösen a sarkokat. Mindössze egy hiba van a falrakásban. A sarkon alul ti. igen kis köveket raktak, a nagyobbakat pedig csak e felett. Hibájuk megmagyarázható. Az alatta levő szikla miatt rakták így. Megmagyarázza s egyben az építők tapasztalatlanságát árulja el, de nem menti a számunkra nem egyszer oly végzetes következményeket. Utóbbi, az, hogy sok helyen alapasás nélkül, egyszerűen a kifelé lejtő sziklára rakták a falat, okozta, hogy egyes falrészletek később nyomtalanul lecsúsztak, eltűntek. E miatt tűnhetett el oly könnyen a belső várkapu s e miatt tűnt el a belső vár K-i falának a legnagyobb része is. Amikor ugyanis az öreg torony DK-i sarka leomlott, ez magával vitte a K-i várfal javarészt is.

Amint az alaprajzból látható, a belső vár K-i hányadának legnagyobb részéből semmi sincs berajzolva. ORBÁN ellenben berajzolta alaprajzába, mégpedig úgy, hogy közvetlen az É-i sarok mellől indulva, kis, K-nek tartó rész után élesen DNy-nak fordult és az alaprajzon látható falrészletnek megy neki. Lehet, hogy ORBÁN idejében még állott itt a fal. Ma azonban ezen a részen már nincs fennálló falrészlet. Csupán töltés-szerűen kiemelkedő falomladék húzódtott végig ebben az irányban. Előbb három helyen átvágtam, de egyetlen, eredeti helyén álló falrészletet sem találtam átvágásban, hanem csakis omladékot. Ezután az öregtorony mellett lehordattam majdnem az egész törömeléket. Ennek metszetén jól látszott két nagyszabású

omlának a törmeléke. A falból azonban egy helyen maradt meg egymáson, eredeti helyén néhány kő. Valószínűleg az első omlás vitte le itt is az egész falat, mivel nem alapozták sziklába vésett árokba ezt sem, hanem csupán a kifelé lejtő sziklafelületre rakták. ORBÁN Balázs alaprajzának azonban minden rongáltság ellenére is igazat kell adnunk. Az É-i sarok melletti sérült falfelület ugyanis meglehetősen biztosan mutatja, hogy a K-i várfal onnan indult ki, sőt mi több a K-i várfal itt szervesen egybeépült az öregtoronnyal, azaz egykorúak. Az eredeti helyén álló, említett néhány kőnyi falrészlet, továbbá a szikla ennek az iránynak megfelelő egy lépcsőfokok végződése alapján – megjegyzem ez a lépcsőfok esetleg szándékos, azaz a sziklát itt a fal lerakása végett helyenként lefaragták, ámde határozott nyom hiányában nem állíthatom ezt. – Viszont valószínűnek tarthatjuk ORBÁN alaprajzának helyes voltát.

Ez pedig rendkívül nagy jelentőségű. Mégpedig azért, mert így megoldhatjuk az öregtoronyba való bejárás kérdését. Sem az É-i, se a Ny-i fal megmaradt részén, sem ajtóknak, sem ablaknak semmi nyoma. Azokon semmi nyílás nem volt. Egyedül tehát a D-i meg a K-i oldalon lehetett. Ezek talán azért is omlottak le először. A D-i oldalon inkább az öregtorony ablakait gondolom. Ez az oldal ugyanis egész felületével a várkapu felé fordul, onnan egyenesen közelíthető meg. Ha pedig ehhez hozzáveszem még azt, hogy az öregtorony és a leomlott, de nagyon is komolyan feltehető K-i fal között kis, alig 2–2,5 m széles föld van, nagyon valószínűnek tarthatjuk, hogy innen, ebből a némi kis védelmet is nyújtó közből járhattak be az öregtoronyba, mégpedig felvonóhágcsó segítségével az első emeletre. A földszinten ugyanis még ezen az oldalon sincs semmi nyílás. Az kívülről teljesen zárt, ablak, ajtó nélküli helyiség volt.

Visszatérünk ismét az öregtoronyhoz. Az arról készített felvételeket már láttuk. Ámde vizsgáljuk meg kicsit alaprajzát, metszetét is, hadd legyen teljes az öregtoronyról alkotott képünk.

Öregtoronyunk alakja az alaprajz szerint, már pedig ez egész szabatosan mutatja, nagyon szabálytalan négyszög. Szabálytalansága könnyen s érthetően magyarázható a tereppel. Azzal, hogy azoknak a szikláknak az együttes alakja szabta meg az öregtorony alaprajzát s alakját, amelyeken felépült. Mellesleg legyen mondvá, azoktól épülhetett volna valamivel szabályosabban is. Ámde, a helyiségnek a szabálytalan alakja még ezzel sem magyarázható meg. Ma még nem tudom megfejtetni, hogy ha már a helyiség oldalai nem párhuzamosak a fal megfelelő, külső oldalával, építetője miért nem választott szabályos négyszöget. Ma még egyedül a nem kellő szaktudással magyarázhatom.

Mint már említettem, vannak még más olyan nyomok is, amelyek amellettt vallanak, hogy építésünk nem volt túlságosan szakképzett.

NAGY Ferenc Endre úrnak szíves felajánlása, hogy Kézdivásárhelyről kiszállítottat olyan hosszú hágcsót, amellyel felmászhattunk a még épen álló fal tetejére, lehetővé tette, hogy minden olyan részletet megmérjünk rajta, melyek a torony képzeletbeli helyreállítására szemszögéből jelentősek. Ennek a munkának az eredménye az alaprajz mellett látható metszet.

Említettem már, hogy az öregtorony földszinti helyisége teljesen zárt. Falában sem ajtó, sem ablaknyílás nincs sehol. Ez a helyiség ma még majdnem teljesen színültig tele van faltörmelékkel. A helyiség teteje határozottan megállapítható. Mind az É-i, mind pedig a D-i oldalon majdnem hiánytalanul megvannak ama hatalmas gerendák üregei, melyek a földszint mennyezetét, illetve az első emelet padlóját tartották. Az öregtorony alsó helyiségét rendszerint börtönül használták és azt rendszerint sziklából vajták ki. Ha tehát ez alatt valóban van még sziklába vajt helyiség, akkor az volt a börtön, a földszinti pedig raktáru szolgált. Ha alább nincs még egy sziklából kivajt helyiség, akkor börtönnek kell tekinteniünk. Magától értetődik természetesen, hogy segítségképpen raktáru is szolgálhatott, kivált, ha nem volt kit őrizniök odalent.

Az első emeleti szoba dongaboltozatos volt. Minthogy rendesen a várúré a legjobb, legerősebb szoba, ezt kell tekinteniünk a várúr lakásának. Boltozata roppant vastag. Nagyon feltűnő a fal szokatlan vastagságával együtt. E felett alacsonyabb helyiség jön. Ez részben raktár, részben a női cselédség szobája lehetett. A legfelső a várórség volt, illetve egyúttal fegyverraktáru is használhatták. Utóbbiból feltétlenül ajtóknak kellett nyílnia az öregtorony teteje körül futó védőerkélyre. Az egyes emeletek közti közlekedés megcsakis csapóajtókon át és csapóajtók segítségével történhetett.

Az öregtorony helyiségei meglehetősen szűkek és amellett a szokottnál kevesebb is van. Építetője úgy látszik valamivel kisebb igényű várúr volt, s jellemző az is, hogy noha az öregtorony az első pillantásra magas, karcsú alkotásnak tetszik, tulajdonképpen mégis alacsony, zömök építmény: magassága az alapnak még csak kétszeresét teszi ki.

A vár történetét illetőleg először azt kell megjegyezni, hogy az egész ásítás alatt egyetlen olyan emlék nem került elő, amely a magyar uralom előtről származnék. Így hát azok a feltevések, amelyek szerint a magyar várat megelőzőleg dák vár vagy római erősítés lett volna itt, legalábbis egyelőre, teljesen alaplatanoknak tekinthetők. Az állítólag innen napvilágra

jutott, 26 drb-ból álló késő vaskori gyöngysor dák használatban volt ugyan, ámde nem bizonyos, hogy a vár területén került elő. Még ha ott is került volna elő, más, határozottabb nyom: épületmaradvány nélkül nem használható fel a dák ittélés bizonyítására. Tulajdonosa elveszíthette azt vadászat, vagy málnászás közben is. Éppen úgy az újabbkőkori csiszolt kőbalta, melyet FEHÉR Samu még fiatal legényke korában szedett el a Bálványosvár melletti tisztásukon legeltető juhászuktól, aki állítólag valahol a hegyoldalban találta, sem bizonyíthatja, hogy a várat, illetve helyét, már az újabb kőkori ember is megszállotta volna.

Az altorzai br. Apor család hagyománya őrizte meg a várra vonatkozó legrégebb adatokat. E szerint a hagyomány szerint – amelyet APOR Péter 1727-ben jegyzett fel a Lusus mundi című kéziratában és amelynek leírásakor Zsigmond királynak egy 1402-i, de még a fogalmazást megelőzőleg a galaci udvarháza égésekor megsemmisült megerősítő levelére hivatkozik, illetve könyvekből, levéltárakból és régi levelekből jónak látott bemutatni – a család egyik legrégebb őse, Opoúr alapította Bálványosvárat. Opoúr ugyanis annyira kitartott ősi hite mellett, hogy még akkor sem akart keresztényen vallásra térni, mikor Szent István legyőzte nagybátyját, Gyulát s Erdély népét keresztvíz alá hajtotta. Hanem inkább ide, az őserdők mélyébe vonult el a vele tartó székelyekkel együtt, s itt imádkoztak tovább az ősi hiten. Ettől a pogány bálványok imádásától nyerte a vár Bálványos nevét. Később, IV. Béla alatt, 1236 körül, majd IV. László (1270–1290) alatt külső fállal látták el. APOR László erdélyi vajda 1305-ben elfogta Bajor Ottó királyt a szent koronával együtt. E várban őrizte mindkettőt. A királyt hamarabb kiengette, de a koronát csak 1309-ben adta át Károly Róbertnek. Erről a László vajdáról jegyzi fel APOR Péter azt is, „hogy az öregektől gyakran hallotta, amit ők őseiktől hallottak, hogy ti. azok látták az említett László vajdának a címerét a bálványosvári palota homlokzatán”. Ezzel kapcsolatban érdekesnek vélem felemlíteni, hogy az ásatás alatt két olyan látogatónk is volt, aki határozottan állította, hogy még látta a vár falában a vár alapításáról szóló feliratot. Csak az a kár, hogy mindkettő más helyen mutatta a felirat hűlt helyét. Még csak egyet említék APOR Péter művéből. Ő jegyezte fel a MIKE leány elrablásának történetét is, amit aztán JÓKAI oly szívesen rajzolt meg a várról írt regényében és amelyet utóbb LÉVAY Lajos dolgozott fel hazafias színdarabból.

Csak röviden foglaltam össze a családi hagyományokat, mégpedig azért, mert noha 200 évnel több ideje foglalták írásba, ma már mégis semmi, de semmi nem bizonyítható mindebből.

A vár először 1360. nov. 25-én kelt oklevélben említődik. Dénes erdélyi vajda ebben a rendeletében meghagyja az erdélyi káptalannak, hogy a Peselnek-i patak és Kászonpatak közti földet fele Bálványosvárával együtt ossza öt egyenlő részre s ennek háromötöd részébe Sándor fiait, továbbá János fia Miklóst, Opoúr fia Istvánt és másokat, akiknek Opoúr fia Olle, Balázs és János részei jogán jár, kétötöd részében pedig Pallos és Amenos részének jogán PESELNEKI István fia Lászlót iktassa be (SzO. VIII. 25–29. lap). Ebben a pörben nem ez az első levél és nem is az utolsó. Sajnos azonban a megelőzők mind elvesztek. A következőkből ellenben maradt fenn. Ugyancsak 1360. dec. 31-én ugyanis a gyulafehérvári káptalan jelenti a vajdának, hogy ítéletlevele értelmében PESELNEKI István fia Lászlót úgy osztotta meg János fia Miklóssal, Apor fia Istvánnal, Sándor fiaival és azok említett rokonaival Bálványosvár felén, hogy háromötöd rész az APOR-OKÉ, kétötöd rész pedig a PESELNEKI Lászlóé lett (SzO. III. 13–15.1.).

1360 végén tehát éppen elég gazdája volt a várnak: legkevesebb 10 tulajdonos. Az oklevelek nem nevezik meg a vár felének gazdáját. Talán az 1324-ben szereplő (SzO. VIII. 6–9.1.) István fia Egyedé, Apor unokájáé, illetve ennek leszármazottjaié, az 1364-ben szereplő István fia Jakabé és Péteré, Egyed unokáié volt. A fennmaradó másik feléből kétötöd, illetve az egész vár kéttizede a PESELNEKI István fia Lászlóé volt, a fennmaradó háromötöd, illetve az egész vár háromtizedét együttvéve János fia Miklós, Apor fia István, Sándor fia (Gergely, Miklós és Jakab) és egyéb rokonai birtokolták.

Ne higyük azonban, hogy eleink ily hamar bevezették ezt az „alig” egy emberöltő óta folyó pört. Ha egy részük bele is nyugodott az ítéletbe, akadtak olyanok is, akik tovább folytatták. Péter erdélyi alvajdának 1364. március 21-én kelt ítéletleveléből, illetve a gyulafehérvári káptalanhoz intézett rendeletéből tudjuk, hogy a pereskedők „Báluánusvár” egy hatodát Apor fia Istvánnak és Lászlónak meg István fia Lászlónak, Pálos unokájának ekkor engedték át (SzO. III. 15–25.1.).

Nem egykorú oklevél, hanem 1674-ben összeírt családi leszármazás szerint APOR Ilona hagyta ott a várat még leánykorában. A családi leszármazás össze-szerkesztője azt állítja, hogy hites eredetiek alapján dolgozott. Ámde azért mégse bízhatunk meg benne, mivel az erről az Ilonáról szóló feljegyzések ellentmondanak egymásnak. A családi hagyomány szerint a MIKE leányt elrabló Sándrinus fia István leánya lett volna s a 15. sz.-ban élt volna. Az oklevelek azonban nem említik Sándrinusnak ilyen nevű fiát, más István pedig három-négy szerepel ebben a családban ebben az

időben. Mint mondtam, semmi olyan okleveles adatom nincs, ami ezt a feljegyzést megerősítene. Az eddigi ásatások eredménye alapján azonban nem tartom lehetetlennek, hogy Ilona valóban élt a 15. sz.-ban, és ő hagyta magára a várat.

APOR Péter Lusuz mundija nagyjában ugyan azt írja APOR Ilonáról, mint az említett leszármazás. Azt azonban nem említi, hogy APOR Ilona elhagyta volna a várat. Szerinte a vár azután is az APORok, mint pl. az író szépapja: APOR Mihály kezén maradt. Mihály fia András, kegyetlenségei miatt, elveszítette ugyan a Bálványosvárhoz tartozó nagyobb birtokokat, de magát a várat, nagynehezen, mégis sikerült megtartania. SZÉKELY Mózessel Brassó mellett 1603-ban történt elestől számítja Bálványosváranak pusztulását, amelyről 1727-ben még azt írja, hogy „romjai nagy részben még ma is fennállnak”. APOR Péter – úgy látszik – nagy becsben tartotta ősei várát. Feleségéhez 1725. május 6-án Kolozsvárról írt levelének egyik részletéből („Ellenben az malommester most jött ki megint az Bálványosvára építéséért”) ugyanis egyenesen arra következtethetünk, hogy komolyan foglalkozott a vár helyreállításának gondolatával.

Bálványosvár ezután többé már nem említődik erősség gyanánt. Ha említődik is, már pusztá helynév csupán. Így emlegetik pl. 1753–1759-ig a BENKÓ Annának és APOR Péternek szerelmeskedése ügyében Mária Terézia parancsára felvett jegyzőkönyvekben, amikor a szerelmes pár felkereste a Bálványosvára alatti erdőt, illetve Borkútát is. Így emlegetik állandóan azoknak a pereknek az iratai is, amelyeket az APORok folytattak a múlt században is egykori büszke várúkért és a hozzátartozókért.

Végigsétáltunk a váron, alaposan megnéztünk benne mindent, amihez az eddigi ásatások eredménye gyanánt hozzáférhettünk. Megemlékeztünk a várhoz fűződő családi hagyományokról és végül átvettük történelmét, már amennyire a kevészámú hiteles adat alapján átvehettük. Egyet nem tettünk még meg, nem vizsgáltuk meg még ugyanis azt, hogy az ásatások eddigi eredményei nyújtanak-e útbaigazítást erre vonatkozólag?

Leleteink – eltekintve néhány egészen újkori kirándulók, vadászok elveszítette, vagy elhagyta tárgytól (üveg pohár, puskagolyó-hüvelyek stb.) – XIV–XV. sz.-beliek. Minthogy ezután lelet nem került elő annak ellenére se, hogy amint mondtam, ama bizonyos fiúleány APOR Ilona történelmi adatok szemszögéből kissé homályos létezésű, addig amíg az ásatások további eredményei nem igazolják az ellenkezőjét, valóban elhiszem, hogy APOR Ilona a XV. sz. derekán vagy második felében odahagyta a várat. Odahagyta, de utódai, ha már nem is fejlesztették, bizonyos fokig mégis

gondozták, karbantartották 1603-ig. Ettől, APOR Mihály fia András elestétől kezdve azonban maradékai már nem voltak képesek erre. Egyrészt azért, mert Andrásunk – APOR Péter feljegyzése szerint – ami kevés birtokát megmenthette az elkobozás elől, azt utóbb majdnem mind eldorbélta. Utódainak tehát nem volt amiből javítania a várat. Annál kevésbé, hiszen jól tudjuk, hogy Mihály vajda meg BÁSTA rettenetes pusztításai milyen szörnyű ínséget, nyomorúságot okoztak Erdélynek jó hosszú időre.

A kormeghatározások legbiztosabb adatai, az éremleletek teljesen hiányoznak. Ebben az ásatásban egyetlen pénzdarabot sem találtunk. Ez, hangsúlyozom, nagyon feltűnő körülmény.

További kormegállapításhoz következképpen egyedül az építkezés sajátosságait használhatom fel. Ezzel kapcsolatban már eleve hangsúlyozom: hogy ma, amikor a Kárpátok-medencéje több ezernyi vára közül tudományosan még majdnem semmit sem tártak fel és amikor éppen Bálványosvár az első erdélyi magyar vár, amelynek a feltárását megkezdjük, végtelenül nehéz szabatosan, feltétlenül biztosan megállapítanunk a vár építésének idejét. Megmondom a kort, amelyben legvalószínűbben épült, felsorolom erre vonatkozó indokaimat is. Még egyszer hangsúlyozom azonban, hogy megfelelő okleveles anyag és megfelelő hasonló várkutatások hiányában csak valószínű ez. Az ezután kutatások még lényegesen befolyásolhatják.

Először is néhány általános megfigyelést kell elmondanom. A várban eddig három boltozat nyomát találtuk. A három közül egyetlen sem csúcsíves, hanem mindhárom félköríves ízlésű, félköríves dongaboltozat maradványa. Ezzel szorosan összefügg az, hogy eddig-élé az egész várban nem került még elé egyetlen csúcsíves részletecske sem. Nemhogy eredeti, a vár, illetve az illető rész építésével egykorú, hanem még későbbi sem, olyan amit a vár emelése után utólag építettek volna be. Ezek egyöntetűen mind azt mutatják, hogy a vár nem épülhetett sem a XV. sem a XIV. sz.-ban, sőt esetleg még csak a mongol dúlás után sem (?). Az említettek teljes hiánya, hozzátéve még azt, hogy a vár védelmi berendezésében, a legcsekélyebb nyomot sem találjuk arra vonatkozólag, hogy a lőporos fegyverek: a puskák, szakállas puskák és ágyúk használatba kerülte után megkövetelt korszerű védelmi berendezésekből, átalakításokból a legkisebbet is megvalósították volna, inkább arra mutat, hogy Bálványosvár ekkor már túlélt virágkorát: gazdái nem áldoztak már sem a korszerű harc követelményeihez való átalakítására, sem pedig annak csinosabb berendezésére, szép csúcsíves ízlésű faragásokkal való díszítésére. Nem is csoda, ha eszükbe jut, hogy 1360-ban legkevesebb 10 birtokost uralt. Sok bába között elveszett a gyermek. Legnagyobb

valószínűsége szerint már a XIV. sz.-ban is csak éppen annyira tartották, hogy téli vadászat, meg ellenséges támadás idején meghúzódhassanak benne.

Gondoljunk még egyszer arra, hogy a várból eddig ismert mindhárom boltozat félköríves dongaboltozat maradványa. Gondoljunk ezután arra is, hogy az öregtorony nem magas, karcsú, hanem ellenkezőleg, sokkal inkább alacsony és széles, tehát zömök építmény, továbbá mind az öregtoronynak a falai, mind pedig a várfalak a kelleténél vastkosabbak. Bizonyos főkig kezdetlegesebbek, noha maga a falrakás egyébként gondos és lelkiismeretes munka. Mindezek együttvéve inkább amellet tanúskodnak, hogy a vár nem csúcsíves ízlésű, hanem esetleg még a mongol dúlást megelőző időkből származó félköríves ízlésű alkotás.

A várfalakon a XII. században kezdik alkalmazni a lövőréseket, rovátkanyúlásokat. Szélességük kezdetben akkora, hogy a harcos jól kilőhessen a nyílát azon át, illetve a harcosok jól kihajolhassanak azon át követ dobni a vár ellen nyomulót támadókra.

Öregtoronyt a IX. sz. óta építenek. Nagy általánossággal véve a négyszögalaprajzúak régebbiek, a kerek alaprajzúak fiatalabbak. Az előbbieket inkább XI–XII. századiak, az utóbbiakat inkább a XIII. sz. végénél fiatalabbnak tartják.

A X. és XI. sz.-ban a kaput vagy két torony közé, vagy valamelyik torony közvetlen közelében helyezték el, ámde kaputorony nélkül. A kaputoronyok csak a XII. sz.-ban terjednek el. Eleinte négyszögű alaprajzúak és nem ugranak ki a falvonalból, később már többé-kevésbé kiszöknek.

Összegezzük most kicsit az utóbb elmondottakat. Ha tudjuk az előbbiekhöz még azt, hogy várunk előbb hangsúlyozott és összes számbavehető építészeti részletei inkább félköríves jellegűek, továbbá hogy egyetlen faltorony, egyetlen figyelő torony nincs a várfalakon, jöllehet ezek már a XIII. sz. elején fellépnek és gyorsan elterjednek, azután meg azt, hogy a mellvéd rovátkanyúlásai XII. sz.-i jellegűek, az öregtorony inkább XII. sz. jellegű, végül pedig, noha a kaputoronyok már a XII. sz.-ban elterjednek, Bálványosvár kapuinál még nincs egyetlen kaputorony sem, mindössze a falakat vastagítják meg, illetve a csatlakozó várfalakat oldalozó hatásúaknak emelik, nyilvánvaló, hogy nem mondhatunk egyebet, mint hogy Bálványosvár a mai ismereteink szerint a XII. század elején, esetleg már a XII. sz.-ban épült.

A múlt erőt ad, ámde egyben kötelez is. Régi s igaz mondás. Erőt ad, hiszen noha, mégha a kutatások elején is vagyunk, máris bizonyos, hogy őseink nem a mongol dúlást után, a XIII–XIV. sz.-ban telepedtek ide, mint sokan még nem régiben is hirdették, hanem itt

voltak már a XII. sőt még előbb, bizonyára a X. században is. És jöllehet a vár pogánykori eredete nem igazolható semmivel sem, mégis nagyon meggondolkoztató az a körülmény, hogy noha a belső várnak ebből a tekintetből számbajöhető minden helyét felástuk, egyházépületnek semmi nyomát nem találtam és semmi olyan nyom nem került még napvilágra, amely itteni keresztyén vallási élet mellett tanúskodnék, azaz a „Bálványos” név valóban eredhet a bálványozástól. Erőt ad azután az is, hogy a Bálványosvár mindig magyar volt. Hangsúlyozom ezt, mert a 'bálvány' szó MELICH szerint legvalószínűbben szláv jövevényszó, olyan, amely 1055-ből ismeretes már a magyar nyelvből, sőt 1093-ban már tulajdonnévként is előfordult. Erőt ad végül aztán az öregtorony tövéből említett fal-köpenyeg. Előfordul nem egyszer külföldi tornyoknál is, hogy lefelé fokozatosan szélesednek. Ez természetes, mert ezzel növelték a fal szilárdságát. Ámde nem túlságosan gyakori. Ebben az alakban pedig mondhatni ismeretlen. Ismeretlen a váraknál, ismeretlen a középkorban. Megvan ellenben a magyar faépítészetben, régi-régi harangtoronyainkon, toronyfedeleinken. Bálványosvár öregtoronya köpenyével nem csak egyszerre messze visszavisszük korban faépítészetünk eme jellegzetes sajátosságait is, hanem ez, egyúttal, sokkal régebbi mintaként, nagyon támogatja azon néhányunk gondolatát is, akik azt hisszük, hogy ez az építkezési sajátosság messzi ázsiai hazánkból hozott ősi örökségünk egyik nagyértékű alkotó eleme.

HEREPEI János

Zárószó

dr. FERENCZI Sándor: Bálványosvár és a bálványosvári ásátás című előadásához (1942. nov. 21.)

Mélyen tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Engedjék meg, hogy megköszönjem FERENCZI Sándor tudós barátomnak az ásátás kiválóan szakzerű elvégzését, továbbá a nyert eredmények és megfigyelések tudományos értékű összegezését. Mielőtt azonban előadó estélyünket bezárnám, kötelességemnek érzem megemlékezni arról a körülményről, hogy a Székely Nemzeti Múzeumnak egymagában nem volt módjában erre az ásátásra annyi pénzt áldoznia, mint amennyit e nem kis mennyiségű és milyenségű munka eleddig felemészített. Éppen ezért hálámat kell kifejeznem dr. TAMÁS Lajos és dr. LÁSZLÓ Gyula egyetemi tanár uraknak, az Erdélyi Tudományos Intézet kiválóan tudós irányítóinak, mint akik készséges megértéssel jöttek múzeumunk segítségére. De meg kell köszönnöm egyes jóakaró barátainak, mint CZÁKA

István csíkszeredai, LÁSZLÓ Endre kolozsvári, NAGY Endre Ferenc kézdívsárhelyi, dr. SÓLYOM Miklós torjai, SZOPOS Sándor kolozsvári lakos uraknak, valamint másoknak, hogy részben anyagi segítséggel, részben természetbeni támogatással, sőt egymásik úr mindkét módon is elősegítette bálványosvári munkálataink folytatását. Ennek előre bocsátása után még bejelentem, hogy a FERENCZI Sándor által elért nagyszerű eredményektől fellelkesevde, a jövő év tavaszán folytatandó munkálatok lehetővé tételére kézdívsárhelyi jóakaró barátaink máris mintegy 2500 pengő összeg adományozását helyezték kilátásba.

A továbbiakban bejelentem, hogy a jövő szombaton ugyanezen a helyen s a szokott időben SZÉKELY Zoltán múzeumőrünk fog vetítettképekkel kísért előadást tartani „A háromszéki római telepedések kialakulása” címmel. Előadásának magját fogja képezni a Székely Nemzeti Múzeum komollai ásátása, amelyet megbízásunk folytán a nyár folyamán kifogástalan szakszerűséggel saját maga vezetett.

Befejezésül most már megköszönöm megjelenésüket és kérem, hogy odaadó munkánkat mindenkor szívesen figyelmükre méltatni ne terhelhessenek.

FERENCZI Sándor

Előzetes jelentés Bálványosvár 1943. évi ásátásának eredményeiről

A Székely Nemzeti Múzeum múlt október–november hónapban ásátott másodszer az ősi székely mondákban annyit ismergetett Bálványos várban. Mielőtt részletesen ismertetném az ásátás eredményeit, először föltétlenül azokat kell hálával említeni, akik kisebb-nagyobb anyagi támogatással lehetővé tették az ásátást. Közülük elsősorban Albert királyi herceg Ófenségéről meg dr. PETRY Pál Őméltóságáról, az Országos Gyermekvéddő Liga elnökéről kell megemlékezni, mert egyrészt a hatalmas, 3000 pengőnyi adományukkal segítettek, másrészt a most már a Gyermekvéddő Liga tulajdonában levő Bálványosvárat oly készségesen engedték át az ásátás lebonyolítására, sőt másfajta támogatással is rendkívül segítették a kutatókat. Utánuk dr. vitéz SÓLYOM Miklós kézdívsárhelyi ügyvéd áldozott legtöbbet, mert ő, a vári kutatások érdekében kifejtett hírverésen kívül 500 pengő közpénzzel járult a kiadásokhoz. Bálványosvár régi tulajdonosa: a Transsylvaniai rt., illetve vezérigazgatója: LÁSZLÓ Endre se feledkezett meg korábbi tulajdonáról. 400 pengőt küldött erre a célra. Az említett nagyobb adományozókon kívül KANABÉ Sándor kézdívsárhelyi gyárigazgató s CZÁKA István csíkszeredai hentes 100–100 pengővel, a szentivánlaborfalvi

gőzmalomtulajdonos pedig 30–30 pengővel gyarapította az ásátások pénzalapját!

Ezek a közpénz-támogatások. Ámde POZSONYI Attila ezredes, egykori leventeparancsnok lelkes kezdeményezésére megmozdultak a torjai leventék is. Közöttük ui. SÁNDOR István tanító és CSULAK Kálmán kereskedő, levente parancsnok vezetésével önkéntes, áldozatos tevékenységükkel segítették föltárását. NAGY Ferenc Endre kézdívsárhelyi szeszgyáros, özv. KOVÁTS Béláné torjai nagyasszony, VARGA Béla torjai vezető-jegyző, FARKAS Mihály torjai r. kat. kántor viszont különféle anyagi s erkölcsi támogatással mozdította elő a munkálatok sikerét.

A vár föltárását illetőleg elsősorban a „kút” kiásásáról kell megemlékezni. Hagyomány szerint a „kút” 300 öl, azaz 568 m mély és összeköttetésben állott Bálványos-patakával, mert a kút pereméről követ dobtak mélyébe, annak esése sokáig hangzott, tehát nagyon mély lehet... Ezek a mesék eleve nem voltak hihetőek. Egyrészt azért, mivel Bálványos-patak medre nem 568 m-el van a csúcson alatt, hanem csak 263 m-el. Másrészt pedig azért, mivel az összeköttető hegyyereg nyugati oldalában, Bálványos csúcánál 40–60–80 m-rel lennebb már több bővizű forrás fakad; ezek vígan elláthaták ivóvízzel az erősség lakóit.

A „kút” még az utóbbi, szerényebb lehetőség ellenére is váratlan meglepetést okozott: nem kút, mélysége mindössze 4,7 m! Látszólag tetemes szélességből (átmérője 2,9 m) mindenki jogosan következtethetett arra, hogy valóban mély. Erre vallott különben a várfalhoz hasonló, ügyesen, gondosan rakott fala is. A „kút” kitakarítása előtt csupán egy valami volt föltűnő furcsa: nyílása (szája) nem kör alakú, hanem – nagyjában – egyenlőoldalú háromszög idomú, csak éppen csúcscsai jócskán lekerekítettek. Majdnem színültig megtelt a környező falrészek leomlásakor beléhullott omladékkal. A törmelék java része bizonyosan az őregtorony délnyugati sarkának ismételt leomlásakor jutott oda, mert munkásaink csákánya különböző magasságban több onnan való faragott sarokkőre talált. A kövek között porhanyó fekete föld töltötte ki. Nem a hegyen lépten-nyomon megfigyelhető sárgás agyag, hanem a legkiválóbb, bizonyára a „kútban” száradatok során át behullott faivelekből képződött, kiváló fekete föld.

TÖRÖK György torjai munkás szorgos keze 4,7 m mélyen egyszerre csak azt érezte, hogy az egyik – vízszintesen fekvő – kő nem hever lazán, mint az addigiak, hanem szilárdabban: szándékosan rögzítettnek látszik. Óvatosan fejtve a kötömböket kisült, hogy a jelzett mélységben kőpadló fedi a „kút” egész fenekét. A nagyon gondosan, egyenletesen rakott kőpadlón az egyik oldalon több agyagedény töredékei, további

táplálkozásra valló különféle állat: juh-, disznó-, őz-, marha- és szárnyas csontok heverték. Nagyon kedves meglepetés volt, amikor három alázuhant kő keretezte üregben majdnem teljesen ép agyagfazék is napvilágra bukkant.

A „kút” feneke egyik oldalán kis részen hiányzott a kőpadló. Ehelyütt két agyagot találunk a padló szintjében. A két agyagban lapos kővel fedett, 40-50 cm átmérőjű gödör mélyedt. További kutatás közben kiderült, hogy a kőpadló alatt is – függőleges értelemben – folytatódik a nagyon erős, 50–60 cm vastag, két agyagréteg. Alatta pedig közvetlenül a szálában álló szikla következik. Az utóbb említett gödör még ebbe is bemélyedt 35 cm-re.

A kőpadló, az alatta fekvő, szándékosan oda hordott agyagtömeg meg a szikla egyaránt azt bizonyítja, hogy az a hely nem lehetett kút. Sőt még azt is valószínűsítik, hogy víztartó, illetve vízgűjtő-menede se lehetett. A munkások között legkézenfekvőbb magyarázatként fölmerült az a gondolat, hogy pince volt. De ez se valószínű, mert, ha valóban pincét akartak volna létesíteni, akkor ugyanezen a helyen, a két szikla közötti mélyedésben sokkal kevesebb fáradsággal (mindössze kevés kiszélesítéssel, egyengetéssel, továbbá fele akkora boltozat kiépítésével) sokkal terjedelmesebb pincéhez juthattak volna. Egyetlen lehetőségként csak arra gondolhatni, hogy a szóban forgó helyiség kútbörtön volt. Erre vall a szabályos kőpadló, az azon – mondhatni – rendszerben tartott különféle alakú s rendeltetésű edények és az emberi táplálkozásra valló, különböző állatfajok egyedeinek csontjai. Sőt, mi több, a padolatlan részből említett, kőlappal fedett gödör is. Az ezen a „kies nyaraló helyen” tartózkodott fogoly bőséges táplálkozása természetes következményeinek kiüríthetősére szolgált...

Igen, a fogoly egyáltalán nem élelmiszergyegyés alapon táplálkozott, sőt, raboskodása ellenére is nagyon jól. Ha már nem is sokat törődünk a marha-, juh-, disznó- vagy éppen őz-csontokkal, a szárnyas combcsontok mégis csak arról tanúskodnak, hogy a várkonyha „tünderei” nem egyszer megsajnálták a kútbörtönben raboskodott szegény foglyot és jobb, sőt egészen jó falatokat is juttattak neki. Hogy hányan raboskodtak itt s ki volt az utolsó fogoly, nem mondható meg. Sajnos, egyik se véste, karcolta a nevét, se raboskodása idejét, a kútbörtön fala köveire. Csupán a fazekak jellegzetességei alapján állapítható meg annyi, hogy az utolsó fogoly, híhetleg, a XIV. században, KÁROLY Róbert vagy Nagy Lajos uralkodása idejében sanyaroghatott itt.

Az idei ásátás következő, nagyobb feladata az öregtorony belsejének teljes kitakarítása volt. Míg tavalyi munkásaim annyira félénkek voltak, hogy se a

„kútba” nem mertek lemenni, sem az öregtorony belsejéből nem merték kicipelni a beomlott köveket, az ideieket annyira elragadta a régészkedés kutatószenvédélye, hogy egyáltalán nem félték, sőt a legnagyobb buzgalommal, érdeklődéssel serénykedtek. Kettejük váltott ki az öregtorony föltárásakor: LÁZÁR Miklós és LÁZÁR Dénes. Szorgos igyekezetük eredményt is hozott, csak – sajnos – nem a nagyvilág várakozásának megfelelő. Fáradságos igyekezettel, de sikerült mind kívül, mind belül kitakarítaniuk az öregtoronyt. Kiderült, hogy az omladéktól eltakart rész mindössze egyetlen, teljesen zárt, természetes világítás nélküli – bizonyára raktár – helyiség volt. Innen várakozás ellenére se vezetett ki alagút. Nagy kár, hiszen ezt, a középkoriasan vadregényes érdekességet a közember föltétlenül elvárta volna Bálványosvártól. Elvárta volna az alagutat, véget nem érő lépcsőkkel, ide-oda kanyargó folyosóival, oldalrekeszekbe rejtett kincseivel... vagy az elhunyt ősök bálmatos temetkezéseivel. Ámde – sajnos – mindebből semmi sincs. Sőt a legnagyobb fájdalommal kellett azt tapasztalnunk, hogy az utolsó várúr is rendkívül fősvény lehetett: a Székely Nemzeti Múzeum kárára, a szó legszorosabb értelmében kiűrtette az öregtoronyt. A beomlott falak kövein és mészhabarc-rögein kívül semmiféle használati- vagy szerkezeti tárgy, még árva vasszeg sem került elő. Így hát ez a rész voltaképpen csak az öregtorony telepítését, építési módját illetőleg egészíti ki ismereteinket.

A múzeum egyidejűleg a váron kívül is kutatott. Az erősséghez vezető hegynyakról kiemelkedő s esetleg mesterségesnek vélhető kúpcskát is ellenőrizni kellett: nincs-e esetleg valami előerdő ott? Az ottani ásátás e tekintetben nemleges eredménnyel zárult ugyan, ámde magát a vár telepítését illetőleg mégis, ennek ellenére is kínált bizonyos érdekes föltevésre lehetőségét. Elfogadhatósága természetesen a további, ennek a lehetőségnek a megvizsgálására is kiterjedő kutatásoktól függ.

A Székely Nemzeti Múzeum ideai bálványosvári kutatásainak tudományos eredményei ennyiben foglalhatók össze. Emellett természetesen nem feledkeztünk meg arról sem, hogy Bálványosvárat, a természet- és történelembarátoktól különösen és gyakran fölkeresett helyet előkészítse a várható idegenforgalomnak is. Ezért megkezdtem kitakarni a még ki nem ásott várfalrészleteket is a bokrok tömkelegéből, sőt az északi várfalszakasz külső oldalán körüljáró ösvényt is készíttettem. Innen most még a gyengébb idegzetűek, a félénkebbek is élvezhetik ennek a remek várrészletnek eddig szinte hozzáférhetetlen, megtekinthetetlen, bokroktól és fáktól zavart, rejtett szépségét, magasztosságát...

A Székely Nemzeti Múzeum ezidei bálványosvári ásátásáról szóló beszámolómat ezzel zárom is.

Csupán annyi hozzáfűzni valóm volna, hogy Háromszék megértő közönsége ezután se feledkezzék meg erről az egyedülálló kincseről: Bálványosvárról. Támogassa föltárását, helyreállítási munkálatait, hogy az idők végtelenségéig messzeföldön hirdethesse a székelység ősi erejét, itt létét! Így pl. most égetőn szükséges volna 10–12 vastag deszka, a „kút” befödésére, mert, ha nyílása szabadon marad, az erősség egyik legértékesebb (ne feledjük: az APOR-család hagyománya szerint APOR László vajda ebbe a várba záratta a tőle magyar királyul el nem ismert Ottó bajor herceget!) a téli-tavaszi hóolvadások, újra ismétlődő fagyok következtében bizonyára beomlik. Ez a kérés – remélhetőleg – nem marad pusztába kiáltott szó!

Torja, 1942. okt. 23-án

*

**FERENCZI Sándor dr. SÓLYOM Miklós
kézdivásárhelyi ügyvédnek írott levele
1943. évi november hó 29-én**

Kedves Miklós!

Szerettem volna addig ázni Bálványosváran, míg befejeződik szovátai nagygyakorlatotok. Ámde nem sikerült. Részen, mert behavazott, részen pedig mert már nagyon vártak idehaza. Ha nem is sokáig lehettem ott, mégis meg vagyok elégedve az eredményel. Először azért, mert sikerült kiásatnom a „kutat”. Másodszor pedig azért, mert sikerült egészen kitakarítatnom az öregtornyot.

[Kihagytam a levélnek az ásatási jelentésbe foglaltakkal többé-kevésbé azonos tartalmú részletét. F.I.]

Ezt végeztem Bálványoson. De Torján is hozzájutottam rendkívül érdekes és érdemes fölfedezéshez. Karatnai munkásaim egyike említette, hogy CSULAK Kálmán közelében levő egyik ház (354. sz., tulajdonképpen altorjai, FÁBIÁN Mihályné tulajdona) vakolata leomlott és ezen a részen, a gerendán, betűk, írás van! Kísült, hogy Székelyföld egyik legrégebbi faházmaradványa: 1675-ben épült házból van meg még négy faragott gerenda. A ház a múlt század elejéig állott. Akkor újjá, kisebbre építették, de – részen sajnos, részen örvendetes – a régi ház mester-gerendáinak egy részét rövidebbre vágva az oldalfalba rakták be.

Ezek az eredményeim. Tevékenységemmel párhuzamosan HERPEI igazgató úr követte tanácsomat és levélben kereste meg a Tőled ajánlott urakat az ásatás anyagi támogatására. Levelezésének eredménye azonban végtelenül lesújtó. KANABÉ Sándor igazgató úr küldött 100 pengőt és ígéretet, hogy a gyárnál majd

beszél az ásatása ügyében. A milliomos szentiván-laborfalvi molnár pedig küldött – frd és olvasd – 30, azaz harminc pengőt, vagyis két idei napszámot! De ne hidd: a többiek még csak nem is válaszoltak...

Te, Miklós, tavaly ígértél 500 pengőt és ezt az ajánlatot – Bálványosra utaztamkor, le-g-alább is így nyilatkozták – fenntartottad idénre is. Szíves engedelmeddel tehát előlegeztem az összeget és el is költöttem. Ezért azonban ne szidj engem, mert ha meg is írtam Neked ezt, távol legyen tőlem, hogy követeljem Rajtad az 500 pengőt. Te ui. terményekben ígérted nekem, majd, ha feljönnek a leventék ázni, míg én ezt ily alakban idén nem vehettem igénybe, hiszen a mezei munkások hiánya, illetve ennek következtében a mezei munkák eltolódása folyományaképpen nem lehetett szó arról, hogy a torjai leventéket hosszabb időn át foglalkoztassam és így élelmezniem kelljen az ásatásokkor.

Egyáltalán nem sürgetem, nem kérem ezt az összeget. Ehelyett azonban inkább arra kérek, hogy a Tőled ajánlott urakkal beszélj újból: ne feledkezzenek meg ígéretükről, támogassák az ásatásokat, még pedig oly összegekkel, amit esetleg szemebbenés nélkül is feltesznek egy-kártyalapra, vagy amit könnyedén kidobnak egy-egy flekkenezéskor és azt követő izogatáskor. Méginkább megkérek a következő izogatásokra:

1. FÁBIÁN Mihályné említett házában eddig 4 db kb. 5 m hosszú, 24,5 cm vastag és széles, faragott gerenda került napvilágra. Az öreg FÁBIÁN – jellemző ez közéskorunk uralma gondolkodására s az előbbivel kapcsolatban a székyely urak paraszti fölfogására – ahogy kértem, azonnal belement abba, hogy, ha a múzeum az említett négy ócska gerenda helyett négy újat ad, átengedi a múzeumnak a négy gerendát minden régiségi árkülönbözés nélkül, noha elsőrendű műemlékek, és jól megkérhető volna az árukat! Arra kérek tehát, fogd meg torjai és kézdivásárhelyi ismerőseidet, különösen a fakereskedőket, nyúzd meg őket négy olyan gerenda erejéig. Lehetetlen ui., hogy amikor a földhöz ragadt szegény székely lemond minden nyereségről, noha jól fölcsigázhatta volna árukat, mert – amint mondtam – igazán elsőrendű műemlékekről esik szó, ne akadjon Kézdivében egyetlen ember se, ne akadnának többen, akik föl ne ajánlanák ezeket a székelység gerendákat, sőt esetleg még néhány tartalék gerendát is. Ti. nem ártana szerezni ilyet is, mert tavasszal lebontják a házat és esetleg még előkerülhetnek a többiek is. Az a mestergerenda is, amelybe az 1675-i építetű neve vérsődött be.

2. A második kérésem szintén fakereskedőt illető kérdés. Föltétlenül meg kell védenünk Bálványos kútját a beomlástól. Ezért, tekintetbe véve a kút legnagyobb hosszát (2,90 m) és szélességét (2,70 m), 25–30 cm-es deszkaszélesség mellett szükséges volna befe-

déséhez 10–11 szál vastag (focni) deszka. Egyáltalán nem nagy összeg, nem hallatlan nagy összeg ennek az ára. Olyan famennyiség, amelyet fakereskedő bármelyik pillanatban kihajíthat a kocsmá asztalánál. Úgy gondolom tehát, megteszik, ha szépen kéred. (Bizonyára azonnal megtennék, sőt kétszer annyit is adnának, ha az oláh szolgabíró „kérné”!) Beszélj a lelkükre. Megteszik bizonyára. Meg kell tennetek, hiszen ha most minél gyorsabban meg nem szerzed, be nem fedjük a „kutat”, az a téli–tavaszi olvadáskor teljesen beomlik. Így Bálványosnak egyik legérdekesebb része éppen átkozott szegénységünk okán, éppen a mi hibánkból, szemünk láttára megy tönkre.

Nagyon kérek, kedves Miklós, beszélj lelkükre. Áldozzák azt a keveset. Inkább egekig földicsérem hazafiságukat, áldozatkészségüket, csak tegyék meg. A gerendák, illetve a deszkák fölszállítását és az utóbbiak elhelyezését, azt hiszem, legkönnyebben POZSONYI ezredes úr révén oldhatjuk meg. Bizonyára megteszi, kivált ha vitéz KOZMA vezérőrnagy úr rövidesen megdicséri leventéinek tevékenységét. Esetleg egy-két napra magam is elszaladok a munka irányítására. Beszélj a fejükkel. Lehetetlen, hogy ezt és többet is ne tudnánk összehozni, mikor legkiválóbb két székely vagy székelyföldi emlékünknö megmentéséről van szó! Ne sajnáld a fáradságot, tégy meg mindent a most kértek gyors elintézésére. Erre kér ismételtlen leg-
őszintébb híved.

**Özv. HANN Frigyesné levele
FERENCZI Sándorhoz a
bálványosvári kutatásokkal
kapcsolatban**

Nagyságos
Dr. FERENCZI Sándor
múzeumőr úrnak

Tudva, hogy a bálványosi ásásokat a Tanár úr vezeti, ezért tudomására hozom, hogy itt a kertem végében, a mezei út oldalában a bálványosi építkezéshez hasonló épület nyomaira bukkantam. Gondolom, jó volna, ha a Tanár úr alkalom adtán valakivel megnézhetné, hogy érdemes volna azt kiásni? Magam kolozsvári lakos vagyok, itt nyaraltam, de jövő héten haza megyek és ezért from le pontosan, hogy meg lehessen találni a helyet. A [Kézdi] Vásárhely–bálványosi országúton a 10-es km-rel majdnem szemben, kis hídon tér be az út Volálba; a patakon átmelve szembe megy ki a Ráczgödre (mezei út, nagyapám volt RÁ CZ Ferenc), amint jobbra fordul a temető felé, a fordulótól nem messze van az épületmaradvány.

Köszönettel venném, ha az eredményt szívés lenne közölni velem.

Teljes tisztelettel
özv. HANN Frigyesné
sz. BABÓS Erzsébet
Kolozsvár, Magyar u. 23. sz. 361

(A családnevek majuszkulás kiemelését, beleértve a közölt szövegeket, kötetyszerkesztési szempontok indokolják. A szerk.)

**Cercetări arheologice
în cetățile din Trei Scaune**
(Despre publicare)

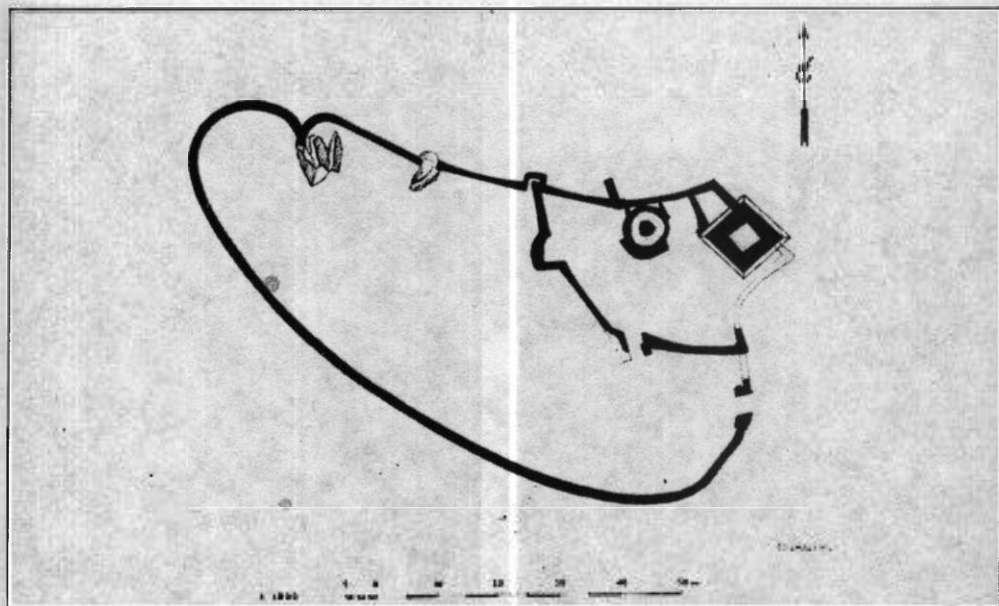
Alexandru FERENCZI (1894–1945), valorosul arheolog clujan a elaborat mai multe lucrări referitor la teritoriul județului Trei Scaune, care au rămas însă în manuscris. Începem să le publicăm cu această ocazie, împreună cu anexe referitoare păstrate. Studiul „Barangolás Háromszék vármegye régi váraiban” (Călătorii în vechile cetăți ale comitatului Trei Scaune) a fost întocmit inițial în vederea unei publicări în limba română (publicarea a eșuat din cauza decedării lui Vasile PÁRVAN, între timp). Materialul său grafic s-a pierdut în întregime în timpul ocupației sovietice la Cluj. În casa FERENCZI au fost cantonate militare, luni întregi. S-a păstrat în schimb materialul grafic anexat conferinței și raportului preliminar din 1942, referitoare la Cetatea Bálványos, un exemplar chiar în Muzeul Național Secuiesc. În afară de cele menționate, publicăm raportul recunoașterii pe teren referitoare la cetatea Alsósólyomkő (Bicsad, j. Covasna), din 1936, raportul preliminar al săpăturilor de la Bálványos, din 1943, și câteva scrisori legate de acestea din urmă. Despre viața și opera lui Alexandru FERENCZI considerăm oportună preluarea prescurtată a prezentării apărute acum câțiva ani la Pécs (R. Ungară). (Red.)

Arhaeological Researches in the Citadels of Háromszék (Trei Scaune)

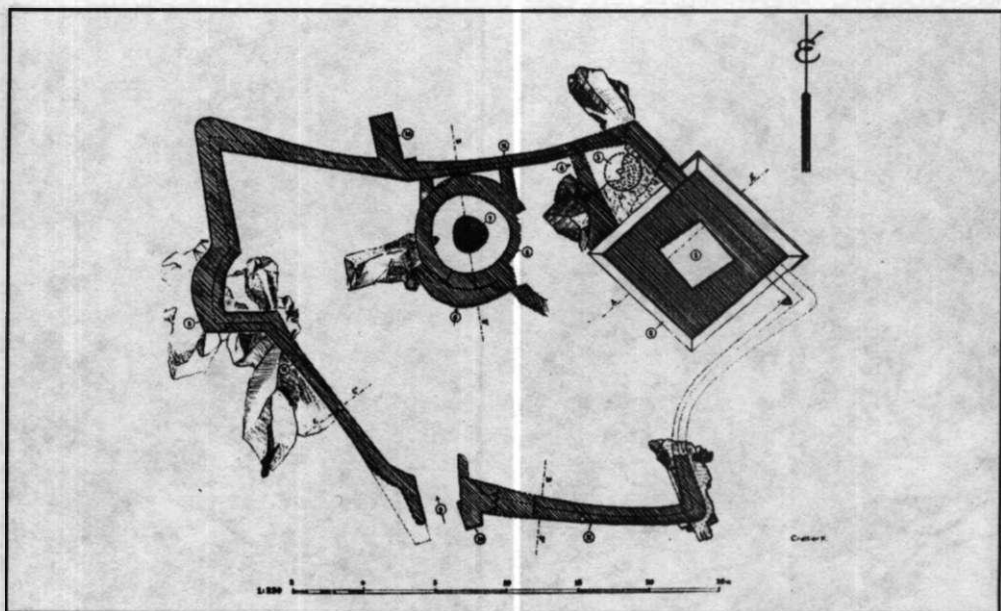
(About the publication)

Sándor FERENCZI, the archaeologist left us in form of manuscript documents referring to several parts of the county Háromszék, which now are to be published. The Work „Barangolás Háromszék vármegye régi váraiban” (Walks in the early citadels of Háromszék) was originally prepared to be published in Romanian language (the sudden death of Vasile PÁRVAN impeded its publishing), therefore it had to be reformulated and corrected from a stylistic point of view. Its illustrative material was all lost during the invasion of the Soviets, when in the house in Kolozsvár (Cluj) of Sándor FERENCZI Russian soldiers were lodged for several months. An illustration material about the citadel of Bálványos was luckily preserved in the Székely National Museum.

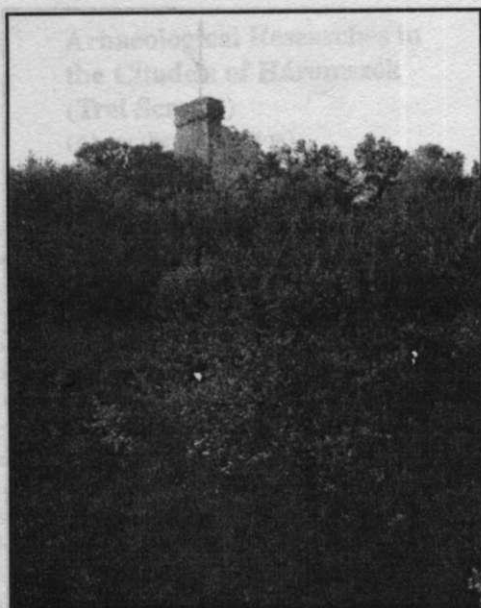

1. ábra Bálványosvár alaprajza

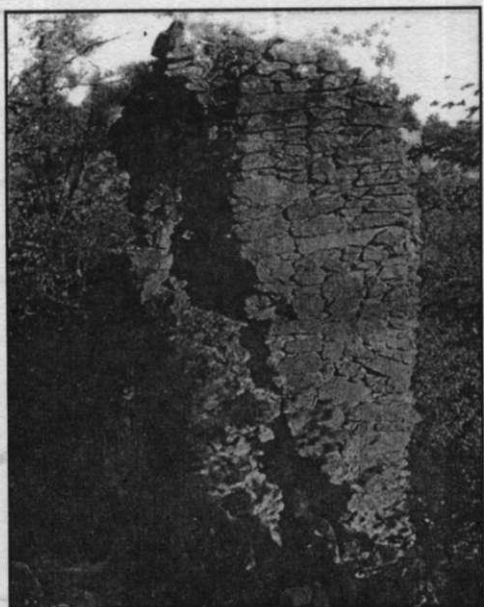

2. ábra Bálványosvár belső várának alaprajza: 1 – Öregtorony, 2 – Csonkagúla alapzata, 3 – „Kincstár” bejárata, 4 – Valószínű bejárata, 5 – Várkutat övező kőfal, 6 – Belső várudvarról a kúthoz vezető bejárat, 7 – A vár kútja, 8 – Bástyaszerű kiszögellés, 9 – Belsővár kapubejárata, 10 – Támpillér, 11 – Mellvédmaradvány

3. ábra Bálványosvár É felől, a hegygerinc oldalából nézve

4. ábra Bálványosvár külső várkapujának belső oldala

5. ábra A belső várkapu K-i oldala s a csatlakozó várfal

6. ábra A belső várkapu Ny-i oldalának várfal folytatása

7. ábra A belső várkapu Ny-i oldalának maradványa

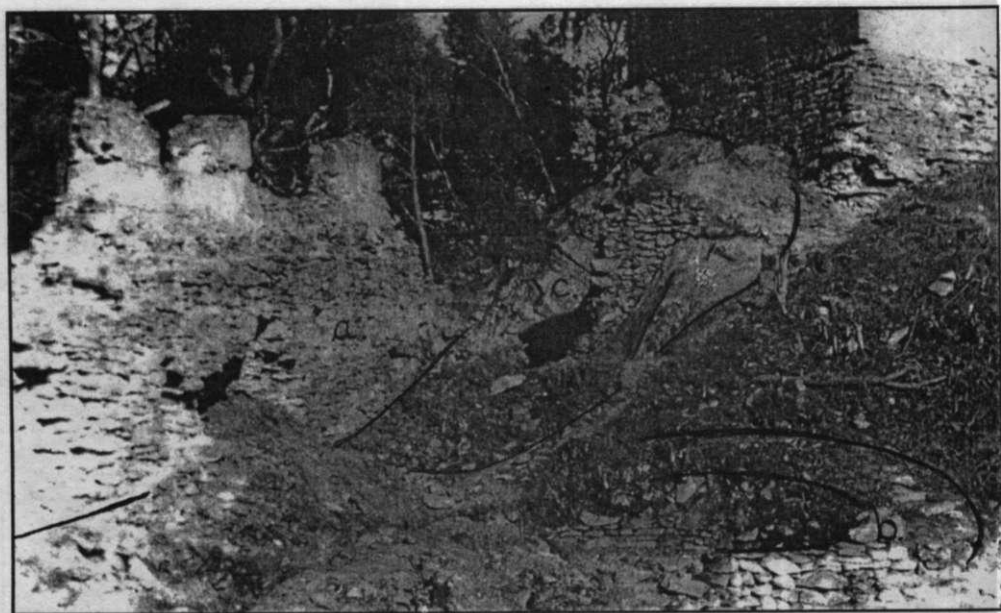

8. ábra A belső várfal DNy-i része belülről nézve

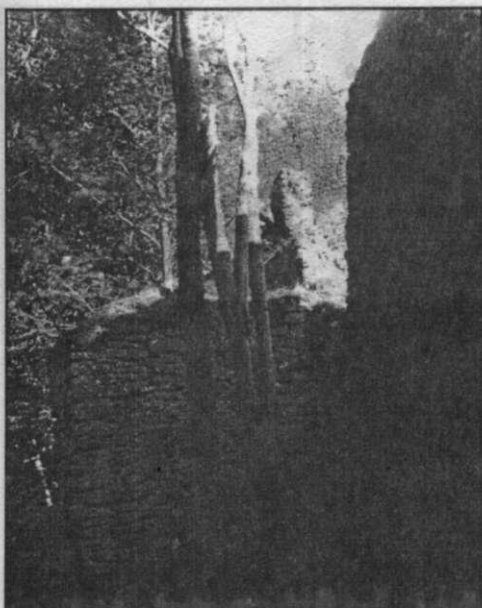
9. ábra A belső vár É-i fala belülről nézve

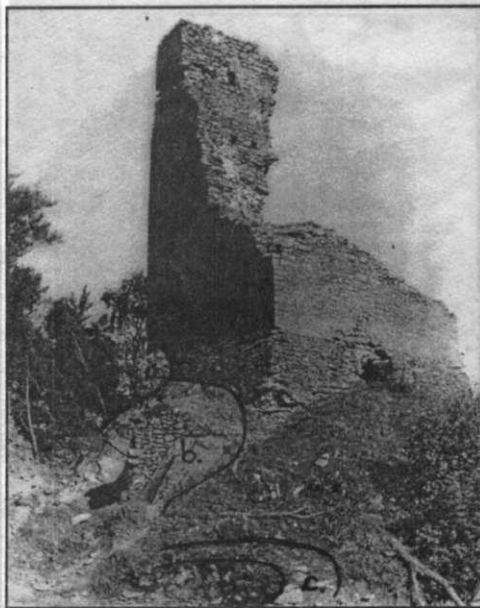
10. ábra A belső vár ÉK-i szöglete az É-i várfal, folytatásával (a), a várkút kökerítésével (b), a „kincstár”-ral (c) és végül az öregtorony alsó részével

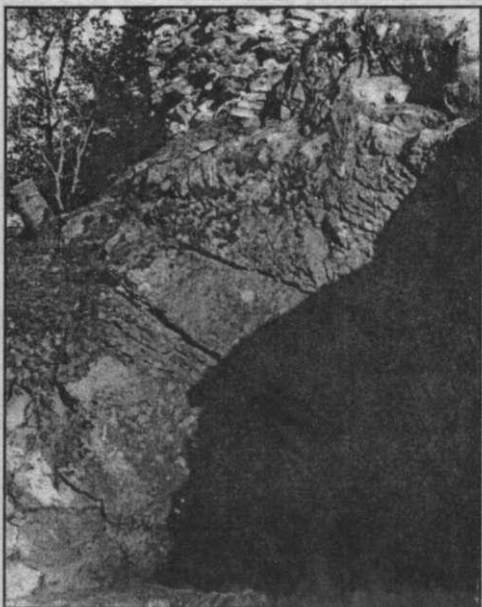

11. ábra A belső vár É-i fala a támfallal, kívülről nézve

12. ábra Az őregtorony DNy-ről nézve, alul az É-i fal részletével (a), a „kincstár”-ral (b) és a várkút kökerítésével (c)

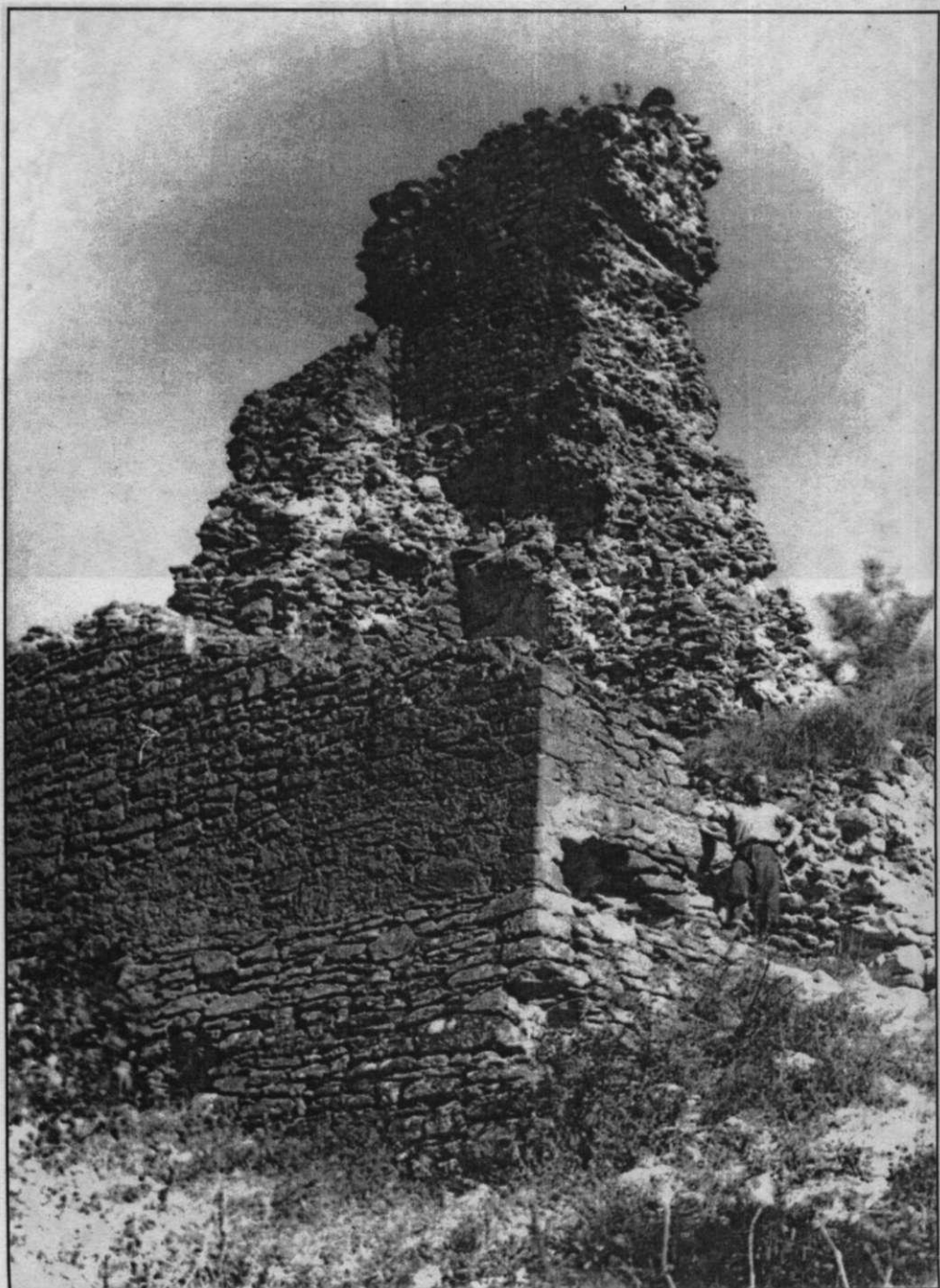

13. ábra A „kincstár” belseje

14. ábra Az őregtorony 1910-ben
Az ábra (Dr. BÁNYAI János felvétele)

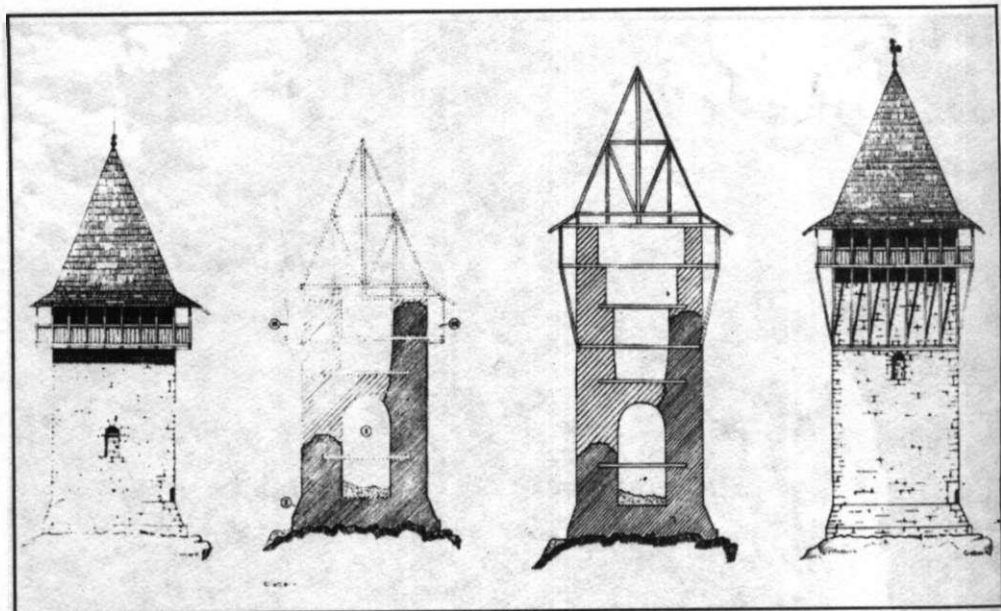

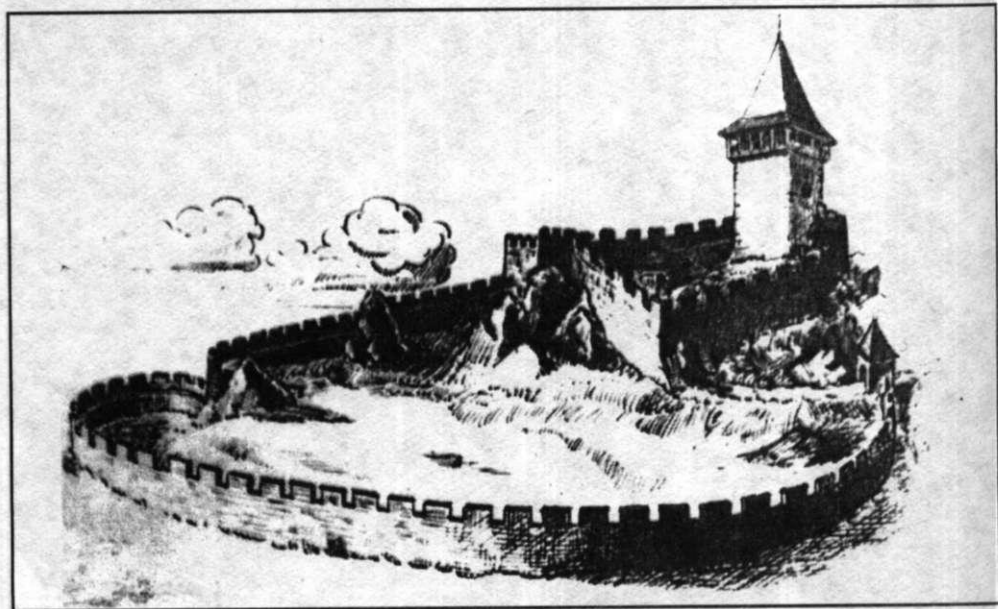

16. ábra Az öregtorony É-i falának belső oldala az emeletvlasztó gerendák üregével, a sarokkal és a félkörív indulásával

17. ábra Bálványosvár öregtornyának helyreállított képe és metszete
 (A baloldali dr. FERENCZI Sándor, a jobboldali CRETTER Károly helyreállítási tervezete)

BARTÓK Botond
BORDI Zs. Loránd

Régészeti kutatások a kézdialbisi református templomban¹

(Kivonat)

1998-ban, a Kézdialbisban végzett régészeti kutatások feltárták a református templom négy építési periódusát. Az első építési periódus a 13. századra tehető, ezt a 15. század folyamán késő gótikus stílusú újjáépítés követi. A templombelső legfontosabb régészeti lelete a románkori keresztelődmedence volt, amelyet a reformáció után a templom padlózata alá temettek. A kutatások eredményei újabb adatokat szolgáltatnak a középkori Háromszék településtörténetéhez.

*

Kézdialbis Sepsiszentgyörgy és Bereck között félúton, a Bodoki-hegység aljában, a hasonló nevű patak völgyében fekvő kis falu. Oklevelek 1539-ben említik először, Albis néven.² Temploma a falu központi részén, egy dél felé lejtő alacsony halmon emelkedik. A jelenleg álló csarnoktemplom hajóból, valamint az ezzel azonos szélességű sokszögzáródású szentélyből áll. Ovális alakú, válogatott helyi homokkőből rakott védőfal övezi, amely nagyrészt még ma is mintegy 2–2,5 méter magasságban fennáll, de a délkeleti oldalon romos. A bejáratnál egy barokk stílusban épült torony emelkedik, amely a középkori bejárat helyén áll, és amelynek falából egy 1637-ben elhelyezett feliratos követ őriz a Székely Nemzeti Múzeum kőtára.

1998 előtt a templomban nem történt részletes kutatás. ORBÁN Balázs nem járt Albisban, az általa közölt információk inkább anekdotikus jellegűek, mint helyi tapasztalat eredmé-

nyei.³ Az albisi templom a szakirodalomban csak az 1990-es években jelenik meg. Két, majdnem egyidőben megjelent mű is foglalkozik vele, a székelyföldi teplomerődök kérdésének kapcsán. Mindkettő csak a művészettörténeti szempontokat figyelembe véve közöl egy-egy leírást. Építését a 15. század végére⁴ vagy a 16. század első felére teszik.⁵

A kutatásra a templombelső faanyagának **Merullius lacrimans** (Könnyező házigomba) általi megfertőzése okán került sor. A meggyengült karzatok tartóoszlopai, valamint a még álló falak korlátozták a kutatott felületet. Ennek ellenére elmondható, hogy a templom legfontosabb építési periódusait sikerült meghatározni (1. ábra).

1. periódus (2/1). A legkorábbi építmény egy körülbelül 14,5–15 méter hosszú és 5,20 méter széles belvilágú csarnoktemplom volt. Félköríves szentélyének hossza 5,35 m, szélessége 4,75 m volt. A szentélyt a hajótól diadalív választotta el. Méreteire és alakjára ma már csak a szentély alapmaradványaiból, valamint a nyugati zárófal alapozási árkából következtethetünk. A sekély alapozási árkok fekeke a jelenlegi földfelület alatt 1,10 m-rel található, de a középkori járószinhez viszonyított mélysége alig 0,45 m. Az alap az alapozási árokba dobált, kevés meszet tartalmazó malterrel összekötött homokkövekből készült. Szélessége a szentély hajlatában, az egyetlen helyen, ahol a legépebben megmaradt, 1,10 m. Ugyanitt kerültek elő a fal maradványai is. Amennyire az egyetlen fennmaradt kőorból következtetni lehet, a fal az alapozás külső szélére, egyenes felületükkel kifelé helyezett, válogatott helyi homokkövekből épült, emplektontechnikát alkalmazva. Szélességét nem ismerjük, mivel a belső falfelület nem maradt fenn. Kötőanyaga ugyanaz a viszonylag kevés meszet tartalmazó malter, amelyet az alapokhoz is alkalmaztak. Vakolat a még meglévő falfelületen nem került elő, mint ahogy nem voltak erre utaló nyomok a közvetlen rétegekben sem.

A templom északi oldalán kerültek elő a sekrestye alapjának maradványai. A 2,05 x 2,10 m belvilágú építmény alapjának szélessége és kidolgozása azonos a templomával. Keleti fala mintegy a

diadalív kifelé történő meghosszabbítása, vagyis a sekrestye nem a szentélyhez, hanem magához a hajóhoz csatlakozott. Padlószintjét az utólagos bolygatások miatt nem sikerült megállapítani.

A templom padlóját lapos homokkövekkel rakták ki, a kövek közötti réseket homokkal tömték be. A padlózat nyomai az 5–12. m között jól kivehetőek voltak, egyes esetekben a kövek a helyükön kerültek elő.

A felhasznált ásatási módszerek, valamint az későbbi temetkezések miatt a feltárt sírok közül csak hármat sikerült az első templom temetkezései közé sorolni. Az 1,45 m mélységben eltemetett fiatal nő sírgödre (1. sír) jól kivehetően a korabeli padlószint alól indul. A 2. sír körvonalát nem lehetett pontosan megállapítani, de 1,32 m mélysége, valamint az a tény, hogy fölötté a következő építési fázis magasított szentélylépcsője húzódik, az előbbivel egykorúnak mutatja. Egykorúságuk mellett szól az is, hogy egy későbbi sír mindkettőt átvágja. A legegyértelműbb az 1,50 m mélyen feltárt 3. sír helyzete. Az egykor a szentélyzáródástól kb. 2 m-rel keletre, vagyis a templomon kívül ásott sírt a második (ma is álló) templom szentélyzáródásának alapja átvágja. A sírok közös jellemzője, hogy koporsós temetkezések, amelyek mellékletet nem tartalmaznak. Leletek hiányában nem lehet korukat pontosan meghatározni.

Az eddig leírtakat összegezve megállapítható, hogy Kézdiálbis első kőtemploma román stílusban épült. Építési ideje a 13. század második felére tehető, azzal a kitételrel, hogy pontosabb kormeghatározó elemek hiányában nem kizárt egy későbbi, a 14. század elejére tehető datálás sem. A hajóhoz ragasztott sekrestye nem egyedülálló a románkori építészetben. Hasonló megoldások a románkori építészeti stílus egész elterjedési területén előfordulnak. A legközelebbi példa a Cenk tetői Brasovia várban feltárt, Szt. Lénárd tiszteletére, a 13. század folyamán épült templomnál található.⁶

1. a. periódus. A román stílusú templom alfázisát képezi a szentélyhez toldott támpillér. A sekély alapozás, a gyenge minőségű kötőanyag, valamint a domboldal lejtése miatt szük-

ségessé vált egy támpillér építése. A templom tengelyétől 12°-kal észak felé elhajló támpillért nagyméretű homokkövekből építették. Alapja 0,40 m-rel mélyebbre ásódott a falénál. Szükségességét igazolja, hogy hasonló támpillér erősíti meg ugyanabban az irányban a templom védőfalát is.

2. periódus (2/2). Idővel a román stílusú templom kicsinek bizonyulhatott a közösség számára, ezért sor került az átépítésére. A régi templom falait lebontották, mint ahogy azt a feltárt alapozási árkok is bizonyítják. Az eredeti szélesség megmaradt, de az új templomot nyugati irányban körülbelül 3 m-rel, keletre pedig 2,8 m-rel megnyújtották. A diadalív helyzete is megváltozott, mintegy 0,5 m-rel keletebbre került. Az újonnan épített sokszögzáródású szentély szélessége megegyezik a hajóéval. A templom belvilága így 21,6 x 5,2 m lett. Nagyobb gond fordítódott az alapok ásására, amelyek mélysége eléri az 1,3 m-t, valamint a lejtő miatt omlásveszélynek kitett szentélyzáródásnál az 1,5 m-t. Ugyanebből az okból kifolyólag épültek meg a szentély támpillérei is. A 0,9 méter vastag falak építéséhez felhasználták a korábbi templom kőanyagát. A falazás technikáját nem lehetett megállapítani, feltételezhető, hogy azonos volt az első templom építésekor felhasznált módszerrel.

Nyugati bejáratát egyszerűen megmunkált, homokkőből faragott, csücsíves ajtókeret keretezi. Hasonló lehetett déli bejárata is, amely a későbbi átalakítások során megsemmisült. Helyét ma csak lekerekített sarkú, téglalap alakú, 1,8 m hosszú, 0,74 m széles küszöb mutatja. A padlózat homokágyban nyugvó lapos homokkővel kirakva. A szentély padlója magasabban állt a templomhajónál, lépcsője két sor, malterrel összekötött kőből készült. Mennyezetét idomtéglaívből kialakított boltívek alkották. A lebontott bordák indítása ma is látható a falban.

A templom átalakítása maga után vonta a sekrestye átalakítását is. A nyugati, általában osszáriumnak használt, trapéz alakú, 2,9 m hosszú, 1,94–2,16 m széles helyiség építésekor részben felhasználták a románkori sekrestye nyugati és északi falának alapozását. A keleti helyiség, a

tulajdonképpen sekrestye szabálytalan sokszög alakú, hossza 3,7–3,84 m, szélessége 2,04–2,28 m. Falvastagsága az alpnál 0,8 m. Innen nyílt az időközben elfalazott sekrestyeajtó, amelynek kőből faragott küszöbe 0,3 m-rel a jelenkori talajszint alatt található. Érdekessége, hogy aajtáját egykor két eltolható gerendával lehetett lezárni. A két helyiség járószintjét nem lehetett megállapítani. Belsejükben nem kerültek elő régészeti leletek. Bizonytalan a nyugati helyiség osszáriumként való besorolása, egyrészt, mert a belsejéből alig került elő csontmaradvány, másrészt mert a sírok betöltésében nagy mennyiségű, a temetkezések által megbolygatott, utólag visszatemetett csont került elő. A nyugati helyiség pontos szerepét az utólagos kutatás hivatott eldönteni.

A templom belsejében a második építési periódus temetkezései a leggyakoribbak. A templomon kívül nem került még sor a cinterem teljes feltárására. A rétegek elhelyezkedése alapján a templomhajó feltáratlanul maradt sírjai, valamint a 4. és 6. sír tartozik a második építési periódushoz. A 4. sír (mélysége 1,90 m) függőleges körvonalait nem lehetett megállapítani, de az a tény, hogy az itt eltemetett gyermek sírgödre metszi az 1. sírt, későbbi temetkezésre utal. A 6. sír a szentélyben táródott fel. Az utólagos bolygatásnak kitett sírból csak a gerinc, bordák és egy alkarcsont került elő, így méreteit és nemét nem lehetett megállapítani.

A templom második építési periódusa a későgótikus építkezési stílus jegyeit hordozza magán. Erre utal a sokszögzáródású szentély, a nyugati homlokzat csúcsíves ajtókerete, a szentély csonkított állapotban fennmaradt ablakai, a sekrestye bejáratának vállkőes kőkerete, valamint az ehhez hasonló szentségtartó fulke kőkerete is. Építési ideje a 15. század második felére tehető, de kormeghatározó leletek hiányában szűkebb időintervallum nem állapítható meg.

3. periódus (2/3). Feltehetőleg a 16–17. század folyamán kerülhetett sor a templom újabb átépítésére. A lélekszám növekedése, valamint a reformáció következtében a szertartásrend változása újabb átalakításokat tehetett szükségessé. Az átépítés legfontosabb eleme a déli oldalhoz ra-

gasztott, 3 x 3,45 m belvilágú portikusz volt. Alapjának 0,6 méteres szélessége feltehetőleg megegyezik falának vastagságával. A 0,75 m mélyre ásott alapozási árkokban az építkezés során széles körben felhasznált homokkővet jó minőségű, sok meszet tartalmazó malterrel kötötték össze. Falainak magassága nem állapítható meg, de feltehetőleg azonos lehetett a hajóéval. A portikusz építésével függ össze a templomhajó félköríves záródású ablakainak a létrehozása is. Ugyancsak ekkor kerülhetett sor a szentély boltíves mennyezetének a lebontására. A kutatások ez irányú kiterjedésének hiányában még nem biztos, de feltételezhető, hogy ekkor került sor a sekrestye lebontására, aajtájának elfalazására és az alapjaira támaszkodó támpillérek építésére. Az ekkor mintegy 0,15 m-rel megemelt padlószint alól indul a templombelső utolsó temetkezésének minősíthető 6. sír. A 2 m mélyre, koporsóba eltemetett idősebb nő sírja a koporsószegeken kívül mellékletet nem tartalmazott.

Az átépítés idejével kapcsolatban némi támpontot nyújthat a kaputorony falából előkerült, a torony 1637-ben történt átépítését rögzítő kőtábla, de a két építmény egykorúságának megállapítására további kutatások szükségesek.

4. periódus (2/4). Az írásos adatok hiányoznak a templom utolsó átépítéséről is. A feltehetőleg a 18. század folyamán végrehajtott művelet csak a déli portikuszt érintette. A korábbi építményt lebontották, helyette egy 4,3 x 6 m belvilágú, a hajóval azonos magasságú portikusz épült. Falainak vastagsága 0,6 m. A portikusz szélességének növelését csak úgy lehetett elérni, hogy falait a hajó déli ablakainak keretei mellől indították (a keleti fal részben fedi is az ablakkeretet). Jelenlegi állapotában síkmennyezetű épület, amelyben a legénykarzat található.

A templombelső legfontosabb régészeti lelete a románkori templom keresztelődencéje⁷ és annak talapzata⁸ (4/5). A kettős tagoltságú, szabálytalan nyolcszögletű keresztelődencét vörösés rákosi vagy magyarhermányi andezitből faragták (4/1. ábra). Közepén egy erősen tagolt félkörös keresztmetszetű borda fut körbe. Oldalainak felületét középtájon elhelyezett kétsoros,

ún. farkasfog díszíti. Hasonló díszítőmotívum található a 13. századra datált marosszentimrei református templom déli bejáratának ajtókeretén.⁹ Az egyik szélesebb oldal alsó részén kereszt alakú jel látható, amelynek párja megtalálható a talapzaton is. A jel a két rész összeillesztését könnyítette meg, egyúttal bizonyítva azt is, hogy az együttes egy távoli kőfaragóműhelyben készült. A keresztelőmedence felső része sérült, feltehetőleg a reformáció után csonkították meg. Megtalálásának helyére – a diadalívtől körülbelül 1,5 m-rel nyugatra, a templom tengelyéhez viszonyítva kissé délre – a harmadik építési periódus során kerülhetett be. A gödör, amelybe eltemették, a templom harmadik, 16–17. századi padlószintje alól indul. Feltárásának helye utalhat eredeti helyzetére is, hiszen előkerülési helyén semmilyen építészeti funkciót nem viselt, valamint kevésbé hihető, hogy ezt a körülbelül 250 kg-os, a református szertartás szempontjából értéktelen kőtárgyat a munkásoknak okuk lett volna elmozdítani.

Andezitből faragták a lekerekített sarkú, téglalap alakú talapzatot is (4/3). Közepén 22 x 26 cm méretű, téglalap alakú lyuk szolgált a keresztelőmedence csapjának befogadására. Felső felületét a szélektől 5 centiméterrel bennebb futó, mélyített szalag díszíti, amely a sarkoknál félkörívek által átmetszett hegyesszögekbe megy át. Erre a díszítőmotívumra az áttanulmányozott szakirodalom nem szolgált analógiákkal. A talapzat a szószék mellett, a templom tengelyétől északra, a harmadik építési periódus padlószintjén került elő. Itt, a református templomok belső tere rendezését véve alapul, az úrasztala alapjául szolgálhatott, míg a későbbi padlószíntfeltöltések során véglegesen el nem temetődött. Közvetlenül a talapzat mellett, azonos szinten, egy sötétszürke, finoman iszapolt, fazekaskorongon készített, becsipkedett peremű fazék töredékei kerültek elő (4/4). Kora az analógiák alapján a 16–17. századra tehető, helyzetével mintegy bizonyítva a talapzat idehelyezésének korát.

A kézdialbisi templom részletes régészeti kutatása, az eddig feltárt: gelencei, rétyi, kilyéni, gidófalvi, Árkos–Szentegyházashely-i, dálnoki, vargyasi templomok mellett újabb adatokkal

szolgál a háromszéki egyházi építészet történetéhez. Megkérdőjelezi az eddig megjelent szakirodalom által közölt kormeghatározásokat, újabb távlatokat nyitva a középkori Háromszék településtörténetének kutatásához. A régészeti feltárások bebizonyították, hogy habár Albis nem szerepelt az 1332–1334-ben összeírt pápai dézsmajegyzékben, a település területén már állott egy román stílusban épült templom.

Az Albisban megfigyelték alapján szükségessé válik a később, a 16. század folyamán először említett települések templomainak kutatása, esetleges korábbi építési periódusaik megállapítása érdekében.

Jegyzet

1. A kutatásban részt vettek: BARTÓK Botond – régész (Kovászna Megyei Műkincsvédelmi Hivatal), BORDI Zs. Loránd – régész (Székely Nemzeti Múzeum), OLASZ Gabriella – műépítész (Műkincsvédelmi Hivatal), KÓNYA Ádám – műemlékvédelem (Székely Nemzeti Múzeum), JÁNÓ Mihály – művészettörténész (Művelődési Felügyelőség), HASZMANN Pál – muzeográfus (Csernátóni Tájmuzeum)
2. BÁLINTH Gyula. Kovászna megye történeti helységnévtára, Aluta VIII–IX (1976–1977), 123. A forrás megjelölése nélkül.
3. ORBÁN Balázs. Székelyföld leírása... III., Pest, 1869, 185.
4. TUDÓS S. Kinga. Erdélyi védőrendszerek a XV–XVII. században (Háromszéki templomvárak), Budapest, 1995, 60.
5. GYÖNGYÖSSY János – KERNY Terézia – SARUDI SEBESTYÉN József. Székelyföldi vártemplomok, Budapest, 1995, 144.
6. KEŐPECZI SEBESTYÉN József. A Cenk-hegyi Brasovia-vár temploma, Erdélyi Tudományos Füzetek, 121. szám, 1940, 4–5.
7. Méretei: magassága 0,95 m, szájának átmérője 0,38 m
8. Méretei: hossza 0,97 m, szélessége 0,80 m, magassága 0,19 m
9. ENTZ Géza. Erdély építészete a 11–13. században, Kolozsvár, 1994, 22. kép.

Cercetări arheologice la Biserica Reformată din Albiș jud. Covasna (Rezumat)

În cursul verii anului 1998 au fost efectuate cercetări arheologice la Biserica Reformată din Albiș, ca urmare a infestării materialului lemnos din interiorul acesteia cu spora ciupercii xilofage *Merullius lacrimans*. Au fost cercetate cu secțiuni interiorul și zona nordică a monumentului eclesiastic, stabilindu-se cele patru faze de construcție a acestuia. În prezent la Albiș se află o biserică-sală cu absida poligonală, căreia i

s-a adaosat pe partea sudică un portic de mari dimensiuni. Biserica este înconjurată cu un zid oval din piatră șistoasă, înalt de 2–2,5 m, având un turn de poartă – folosit ca și clopotniță – construit în stil baroc. În prima fază a fost construită o biserică-sală cu absida semicirculară, având lungimea de cca. 14,5–15 m și lățimea de 5,2 m. La execuția fundației și a zidurilor s-a folosit piatră șistoasă exploatată din apropierea localității, legată cu un mortar având un conținut mare de nisip. Fundațiile puțin adânci au impus construirea unui contrafort de sprijin lângă peretele absidei, într-un unghi de 12° spre nord. De zidul nordic al navei a fost adaosată o sacristie de formă pătrată, de mici dimensiuni. Această bise-rică în stil romanic a fost construită la sfârșitul sec. XIII. – începutul sec. XIV. În a doua jumătate a sec. al XV-lea, biserica romanică, probabil ca urmare a creșterii populației, a fost demolată și reconstruită în stil gotic târziu. Noua biserică a fost alungită spre vest și est cu câte 3 m, lățimea rămânând neschimbată. Noua absidă poligonală a fost construită având aceeași lățime cu nava. Lângă zidul nordic s-a construit o sacristie trapezoidală cu două încăperi, care refolosea parțial fundațiile sacristiei romanice. În această fază biserica a fost prevăzută cu două intrări: una spre vest, cealaltă pe latura sudică. Din această fază de construcție se mai păstrează ancadramentul ogival al intrării vestice, ferestrele gotice modificate ale absidei și ușa sacristiei zidită într-o fază ulterioară. În urma Reformei din cadrul Bisericii Catolice, la sfârșitul sec. al XVI-lea – începutul sec. al XVII-lea a avut loc o nouă transformare a bisericii. Pe latura sudică a navei a fost ridicat un portic având suprafața de 3 x 3,4 m. Paralel a avut loc demolarea sacristiei, pe fundațiile căreia au fost ridicate trei contraforturi, totodată au fost transformate și ferestrele navei. Ultima transformare care a avut loc în cursul sec. al XVIII-lea, s-a limitat la mărirea porticului sudic, biserica primindu-și forma actuală. Cea mai importantă descoperire cu ocazia cercetărilor a constat în descoperirea unei cade de botez, prevăzută cu suport. A fost realizată din andezit roșu de Racoș sau de Herculian, în formă de clepsidră, cu secțiune

octogonală. La jumătatea înălțimii este prevăzută cu o nervură profilată, laturile fiind decorate cu motivul „dintilor de lup”. A fost descoperită într-o groapă săpată în nivelul de călcare a fazei a III-a de construcție. Suportul este dreptunghiular, cu colțurile rotunjite, fiind tot din andezit, având suprafața decorată cu o bandă adâncită care în colțuri formează unghiuri secționare de semicercuri – a fost așezat pe nivelul de călcare a fazei a treia de construcție. Întregul ansamblu poate fi datat pentru secolele XIII–XIV. Descoperirile din cadrul monumentului eclesastic de la Albiș pot constitui punctul de pornire pentru unele cercetări interdisciplinare care vor aduce date noi cu privire la localitățile medievale timpurii din zona județului Covasna. (Lista figurilor: 1. Planul săpăturilor; 2. Fazele de construcție a bisericii de la Albiș; 3. Profilul secțiunii S. I.; 4. Ansamblul căzii de botez.)

Archaeological Research at the Protestant Church in Albis (Albiș, Covasna County) (Abstract)

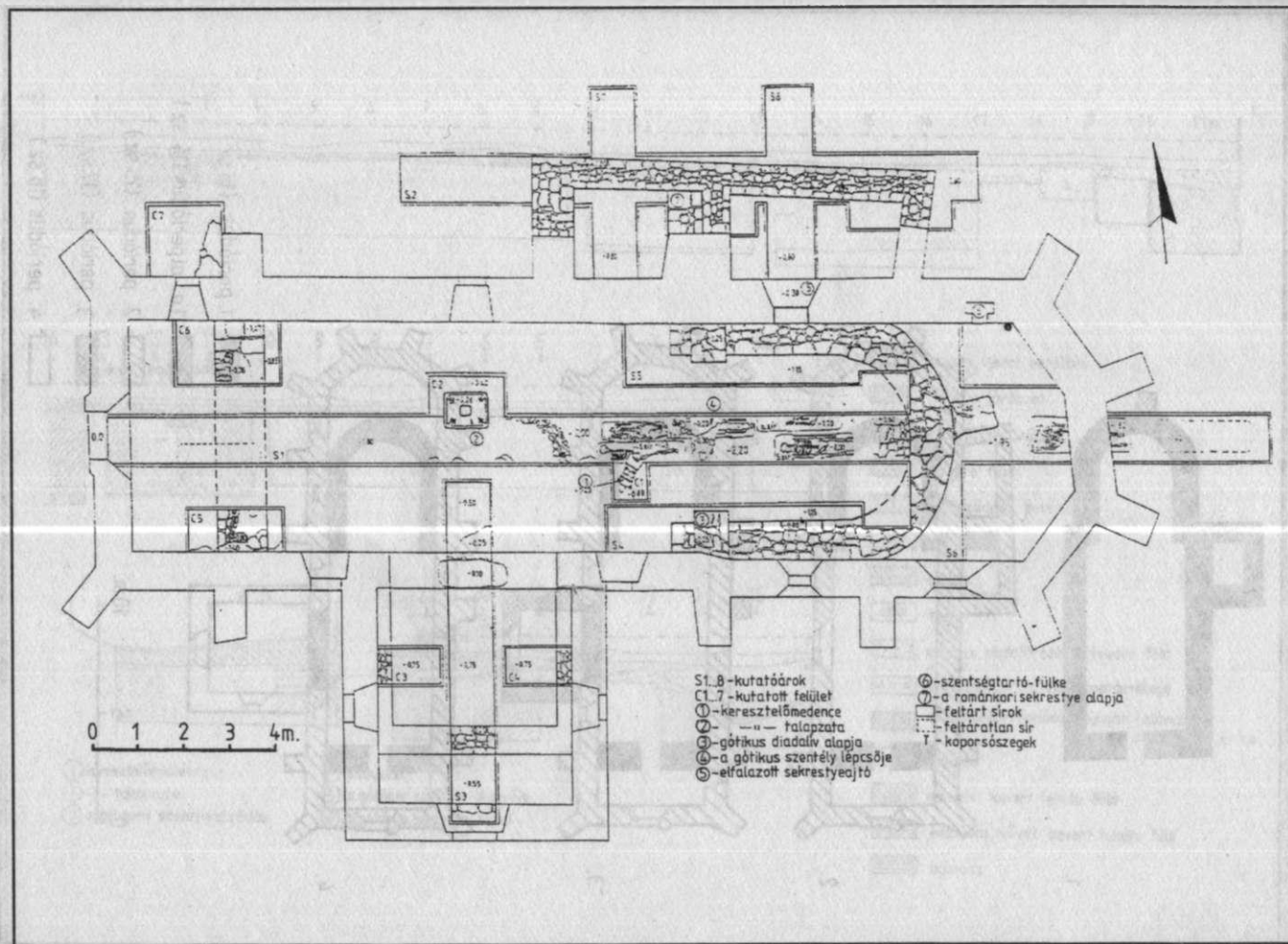
During the summer of 1998, archaeological research was done at the Protestant church in Albis, as the wooden material of the interior was festered by the spore of the xilofageous fungus known as *Merullius lacrimans*. The inner part, as well as the northern side of the church building were investigated, and four building-phases were therefore established. Presently at Albis there is a church-hall with a polygonal absydis, to which on the southern part a large potique-hall is annexed. The church is surrounded by a 2–2.5 m high wall of shale-stone, having a gatetower – also used as a belfry built in a baroque style. In the first stage a church hall with the semicircular absydis was built, 14.5–15 m long and 5.2 m wide. The basement and the walls were built of local shale stone, with the mortar having a high content of sand. The weak foundation made it necessary that a supporting counter-fortification be built near the absydis at 12° north of the axis.

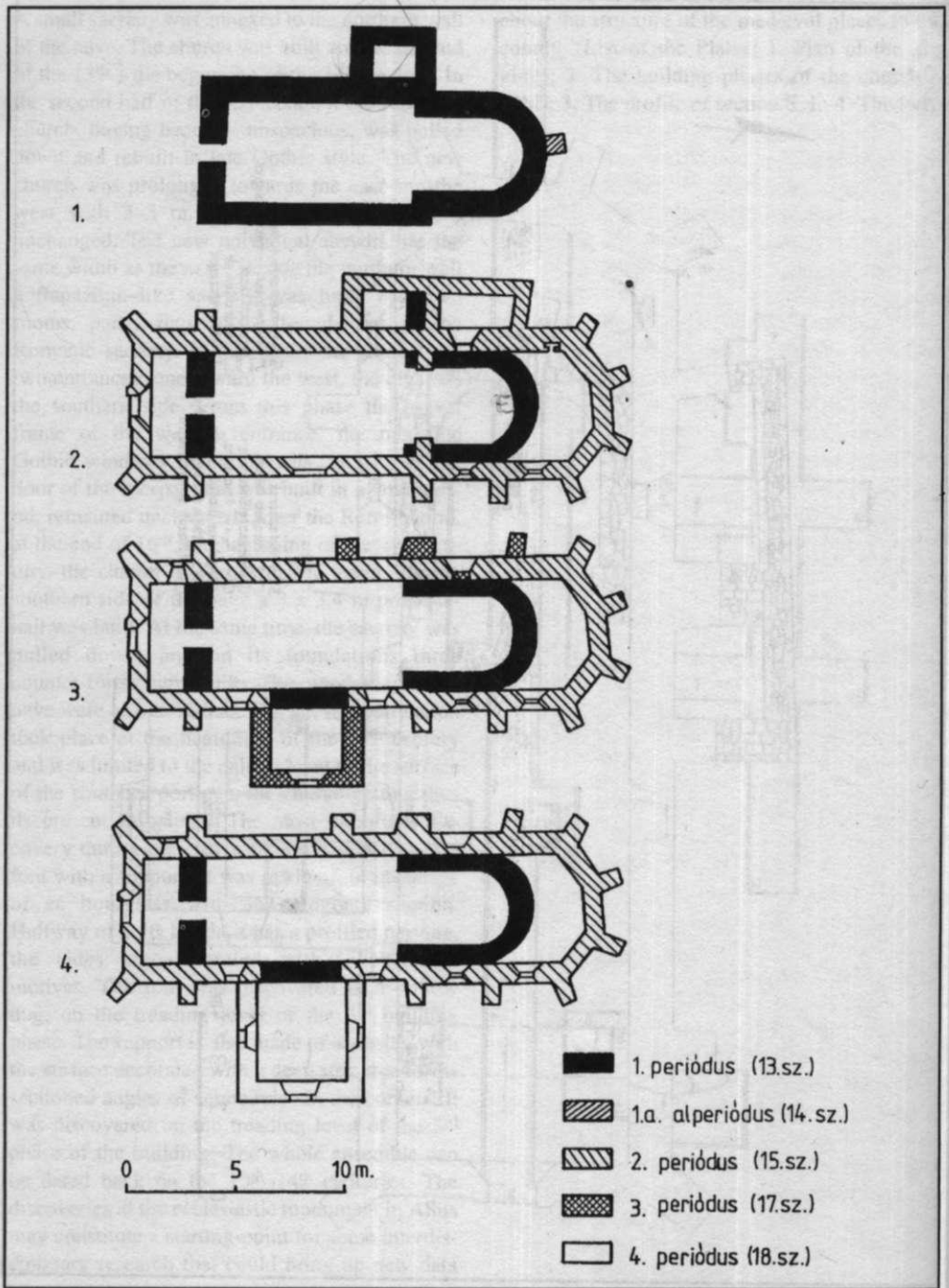

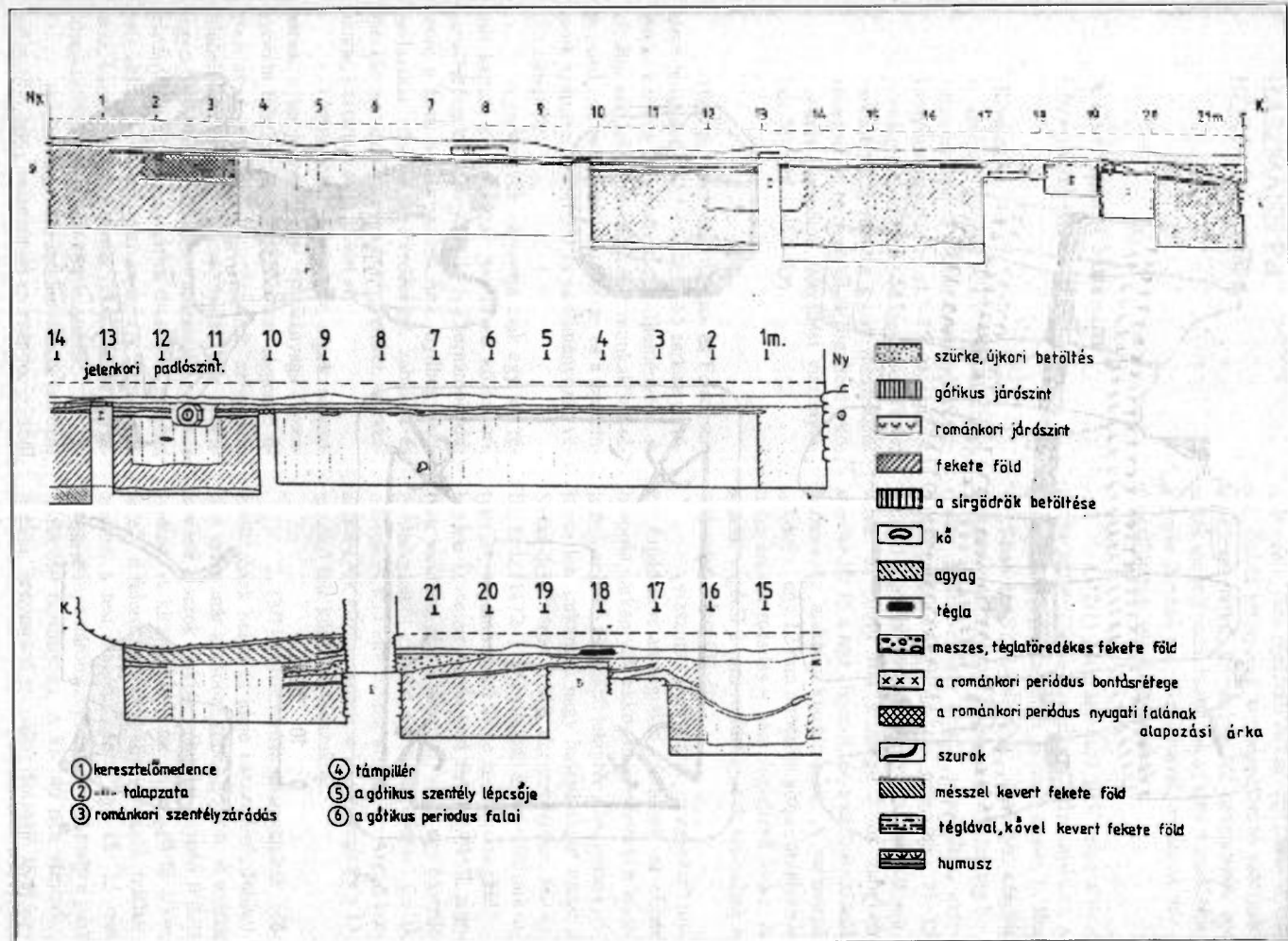
A small sacristy was annexed to the northern wall of the nave. The church was built around the end of the 13th – the beginning of the 14th century. In the second half of the 15th century, the Romanic church, having become unspacious, was pulled down and rebuilt in late Gothic style. The new church was prolonged towards the east and the west with 3–3 m, while the width remained unchanged. The new polygonal absydis has the same width as the nave. Beside the northern wall a trapezium-like sacristy was built with two rooms, partly reusing the foundations of the Romanic sacristy. In this phase the church had two entrances: one toward the west, the other on the southern side. From this phase the ogival frame of the western entrance, the modified Gothic windows of the absydis, as well as the door of the sacristy that was built in a later period, remained unchanged. After the Reformation, at the end of 16th, the beginning of the 17th century, the church was transformed again. On the southern side of the nave a 3 x 3.4 m portique-hall was built. At the same time, the sacristy was pulled down, and on its foundations three counter-forts were built. The windows of the nave were also modified. The latest modification took place at the beginning of the 18th century and was limited to the enlargement of the surface of the southern portique, the church getting thus its present-day shape. The most important discovery during these investigations was that of a font with a support. It was made of, in the shape of an hourglass with an octogonic section. Halfway of at its height it has a profiled nervure, the sides are decorated with „wolf-teeth” motives. The font was discovered in a hollow dug, on the treading level of the 3rd building phase. The support is also made of andesite, with the surface decorated with a deep strip that forms sectioned angles of semicircles in the corners. It was discovered on the treading level of the 3rd phase of the building. The whole ensemble can be dated back on the 13th–14th centuries. The discoveries at the ecclesiastic monument in Albis may constitute a starting-point for some interdisciplinary research that could bring up new data

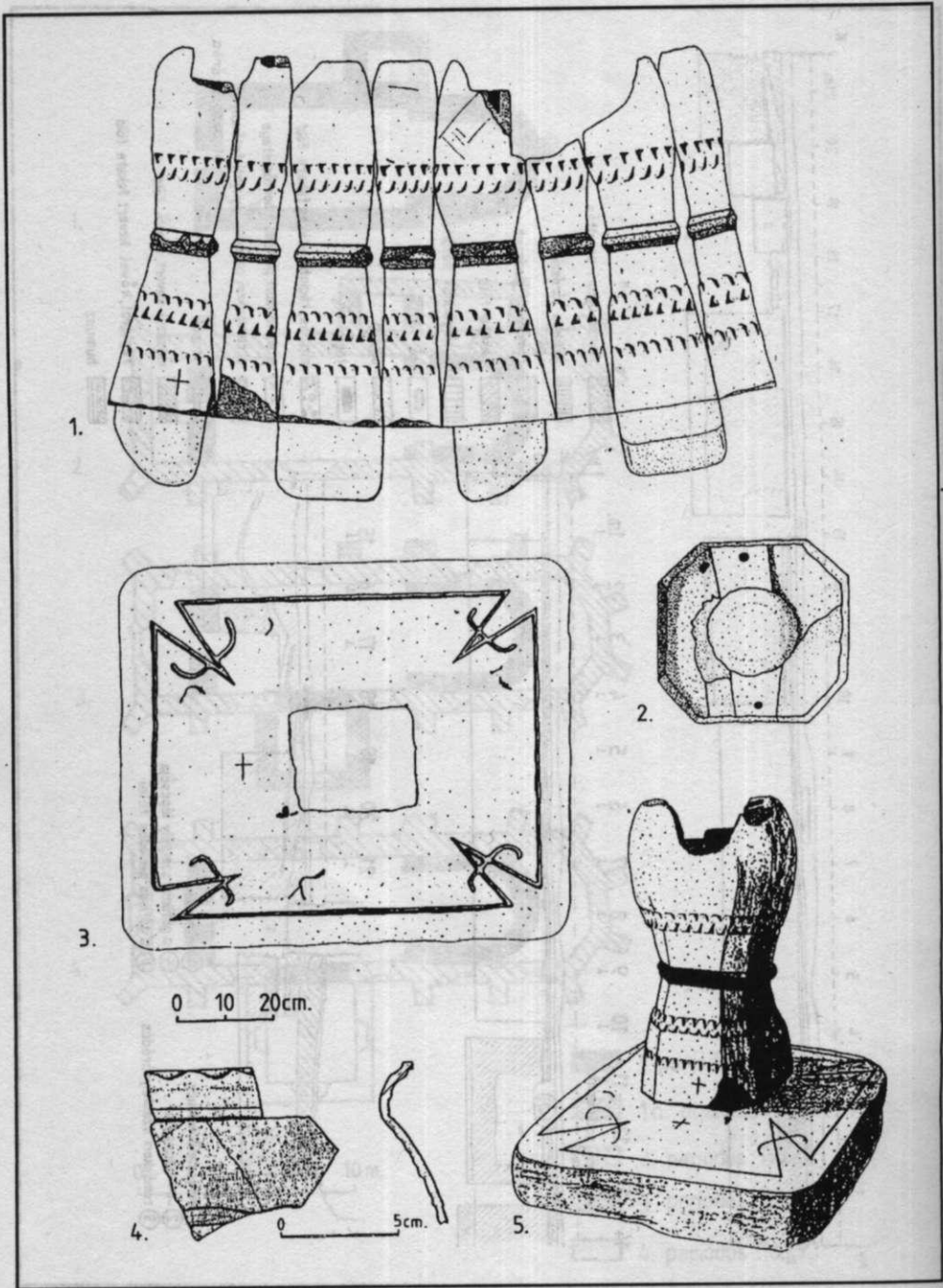
about the structure of the medieval places in this county. (List of the Plates: 1. Plan of the diggings; 2. The building phases of the church in Albis; 3. The profile of section S. I.; 4. The font.)

HASZMANN Pál
BORDI Zs. Loránd

A Csernátoni Múzeum középkori sarkantyúi

(Kivonat)

A szerzők kilenc, Alsó- és Felsőcsernáton területéről előkerült középkori sarkantyút mutatnak be (13–15. század). A jelenleg a Csernátoni Múzeumban őrzött sarkantyúk leírása és koruk meghatározása mellett megpróbálják rögzíteni a középkori Csernáton települési viszonyaihoz fűzhető adalékokat.

*

1964 és 1975 között Alsó- és Felsőcsernáton területéről kilenc különböző sarkantyú töredéke került a helyi múzeum gyűjteményébe. A leltárba vett leleteket a múzeum munkaközössége gondosan raktározta, megőrizte, és a szakemberek számára restaurálás és tanulmányozás végett átengedte.

A sarkantyúk csoportja csak egy kis részét képezi a gazdagnak mondható középkori, vasból készült leletanyagnak. A Csernátoni Múzeum a fenti anyag mellett őriz: nyílhegyeket, lándzsákat, tör- és késtöredékeket, zablákat és más lószerszámokat, csatokat, vereteket, szerszámokat, háztartási eszközöket stb.

A különböző műveltségek, népek, népcsoportok ilyen jellegű tárgyi emlékegyéből lépten-nyomon felszínre kerül vidékünkön, elegendő figyelemmel kíséremi régi településeink, az egykori faluhelyek területét mélyszántáskor vagy éppenséggel pincegödör, vermek stb. ásásakor. Az értékes leletanyagot kötelességszerűen össze kell gyűjteni még akkor is, ha szórvány-anyagként tartjuk számon, hiszen jó támpontoknak számíthatnak egy elkövetkező szakszerű ásatás tervezéséhez.

A leírásra kerülő sarkantyúknak is közös jellemzője, hogy valamennyi szórványos leletből

származik, más régészeti anyag hiányában került elő. Ebből kifolyólag kormeghatározó szerepük csökkent értékű, leírásukon túl kénytelenek leszünk megelégedni koruknak az ismert analógiák alapján történő megállapításával, valamint településtörténeti vonatkozásaikkal.

1. (2/1) Alsócsernáton 304. szám alatt a DAMOKOS Gyula kertjében (Múzeum-kert), a malom alapozásakor 0,55 m mélységben találta 1975-ben HASZMANN Pál¹. A vasból készült sarkantyút előkerülésekor vastag rozsdaréteg borította. Szárai erősen befelé nyomódtak, ezért feltételezhető, hogy eredeti szárnyílása 25–35 mm-rel nagyobb lehetett. Az ívelt szárak vízszintesek. A rövid rúd mintegy 5°-os szögben emelkedik ki a test síkjából, és a csatlakozásnál háromszög alakban kiszélesedik. A sarkantyú „tüskéje” egy 12 mm átmérőjű gömb, amelyen – noha erősen rozsdás – nem észlelhető tüske. A szárak végétől 2 mm-re fűrt lyukak szolgálták a sarkantyú felerősítésére.

A vízszintes ívelt szárak, az egyszerű tüske Árpád-kori analógiákra mutatnak, az ehhez hasonló sarkantyúk ekkor nagymértékben elterjedtek voltak². Formáját tekintve a Múzeum kertjében lelt sarkantyú nagy hasonlóságot mutat a Székesfehérváron 1848 decemberében feltárt, III. Béla (1172–1196) sírjában talált ezüstsarkantyúval³. A gömb alakú tüske azonban megkülönbözteti az ismert Árpád-kori sarkantyúktól, amelyek rombusz alakú tüskével, vagy egy hasonló gömböcskéből kinyúló egyszerű tüskével voltak ellátva. A fent elsoroltak alapján az Árpád-kori sarkantyúk közé soroljuk, a 12. sz. vége és a 13. sz. első fele közé eső időszakba.

2. (3/1) Felsőcsernátonban találták, előkerülésének helye és ideje ismeretlen⁴. Jobboldali szára már korábban tőből letörött. A szárak követik a sarok alakját, valamint enyhén fölfelé íveltek. A kiszélesedő szár vége gyűrűt alkot, amely a felerősítést szolgálja. A szárak találkozásánál a test megemelkedik, egy kb. 15 mm magas tompa háromszöget alkotva, amely a jobb felfekvést biztosította. A kb. 40 mm átmérőjű, hatágú, asszimmetrikus csillag formájú taréj egy

25 mm hosszú, a testből vízszintesen kinyúló, majdnem teljes hosszában kettéosztott rúdon található.

Sarkantyúnk formája és kivitelezése alapján az Anjou-kor sarkantyútípusait idézi. Korát a 14. század első felére tehetjük⁵. Nagyméretű elterjedését bizonyítja az a tény is, hogy Erdély szinte minden középkori telepéről előkerültek hasonló példányok. Radu POPA⁶ az iza-konyhai (Cuhea, Máramaros megye) nemesi udvar feltárása során hat ép vagy töredékes sarkantyút talált⁶. Kelet- és délkelet-erdélyi jelenlétüket a Bükszád- „Vápvár”-i⁷, Alsórákos-Tepő-i⁸, valamint a kilyéni⁹ leletek bizonyítják.

3. (2/2) A Csernátontól északnyugatra fekvő, a leletek alapján a 13–14. századra keltezhető Ika-vára¹⁰ alatti patak partjából gyűjtötte 1965-ben a Múzeumot alapító idősebb HASZMANN Pál¹¹. Jobb szárának fele hiányzik. A megmaradt rész alapján szárnyílása kb. 75–80 mm lehet. A félkörös keresztmetszetű szárak erősen íveltek, és az ilyen típusú sarkantyúknál megszokott gyűrűben vágzódnak. Ugyancsak megfigyelhető a szárak találkozásánál a lábbelin jobb felfekvést biztosító háromszög alakú kiemelkedés. A testből vízszintesen kinyúló rúd teljes hosszában be van metszve. Felső része csapott, végén 13 mm átmérőjű, félgömb alakú bütyök található, amelyet a tengely szel át. Az erősen rozsdás, 12 ágú, csillag alakú taréj átmérője 45 mm.

Sarkantyúnk az Anjou-kori sarkantyútípusok jellegzetességeit hordozza magán. Félkörös ívű szárai, egyszerű felfogásmódja korát a 14. század első felére valószínűsíti¹².

4. (4/1) Felsőcsernátonból, az „Elesítő kő” nevű helyen gyűjtötte 1964-ben id. HASZMANN Pál¹³. Bal szára letörött, jobb szára erősen benyomódott. A sarok görbületéhez idomuló szár erősen hajlott, vége a felerősítő gyűrű előtt könyököt alkot. A szárak találkozásánál megtalálható a nagyobb felfekvő felületet biztosító, tompa háromszög alakú kiemelkedés. A 47 mm

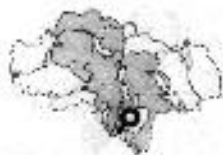
hosszú kétosztagú, bütyökben végződő lemezes rúd nagyméretű taréj számára készült. Az asszimetrikus, nyolc ágú csillag alakú taréj utólagos pótlékként került még a középkorban az eltűnt eredeti helyére. Ezt aényt látszik megerősíteni a taréj nagyméretű tengelynyílása, a tengelyt helyettesítő visszahajlított végű drót, valamint az a tény is, hogy mérete miatt nem foroghat szabadon.

Formája és kivitelezése az Anjou-korba sorolja, korát a felfogógyűrű előtti könyök alapján a 14. század második felére tehetjük¹⁴.

5. (3/2) Alsócsernátonból, a Múzeum mellett levő 305. számú ház, HASZMANN Pálné CSEH Ida kertjéből került elő. 1970-ben mélyszántás hozta a felszínre¹⁵. A taréj nélkül előkerült sarkantyú jobb szárának felerősítő gyűrűje töredékes, a bal oldali teljes egészében hiányzik. Szárjai könyökben hajlanak meg. Találkozásuknál a háromszög alakban megemelkedő lemez két oldalán, mintegy 25 mm hosszan a külső felületre bemetszett párhuzamos rovátkák díszítik. A vízszintesen kinyúló, 25 mm hosszú, félkörös keresztmetszetű rúd hosszanti bevágását rozsdá töltötte ki, amely, ahogy azt a restaurálás során tapasztaltuk, nem tartalmaz fémmagot.

Formáját és kialakítását tekintve hasonló a 2. pontnál leírt sarkantyúhoz, az Anjou-kor jellegzetességeit hordozza magán. Könyökformán behajló szárai alapján a 14. század második felébe sorolható¹⁶.

6. (2/3) Korát tekintve legfiatalabbnak az előzővel azonos helyen és körülmények között, a HASZMANN testvérek által 1972-ben talált sarkantyú számíthat¹⁷. Szárainak vége és taréja hiányzik. Eredeti szárnyílása mintegy 25–35 mm-rel nagyobb lehetett, mivel szárjai erősen benyomódtak. Egyenes, lemezből kialakított szárjai a végek felé kiszélesednek. Felerősítésüket más korbeli sarkantyúhoz hasonlóan csapszegekkel oldották meg, amelyek a sarkantyút egy szíjra rögzítették, és ezt csatolták fel a lábbelire. A szárak és a rúd csatlakozása fölött található egy, a testből magasabban kiemelkedő lemez, amely az Anjou-kori

sarkanyúk háromszögletű megmagasításának továbbfejlesztéséből alakult ki, és úgy, mint azok, a stabilabb felfekvést biztosították. Ezenkívül a felfogásban is szerepet játszottak. A kétszattú rúd szárai a végük felé eltávolodnak egymástól, közöttük megőrződött a taréj tengelye.

Egyenes lemezei a 15. századra teszik, noha az ebben a században használt sarkantyúk jellemzője a hosszú rúd. NAGY Géza megfigyelésének köszönhetően, amely szerint: „az egyenes lemezű sarkantyúk lemezének szélessége fordítottan arányos a rúd hosszával”¹⁸, vagyis minél szélesebb a lemez, annál rövidebb a rúd, és fordítva, sarkantyúnkat nyugodtan keltezhetjük a 15. századra.

Meg kell még említenünk két sarkantyútaréjt. Az első egy jó állapotban fennmaradt, hatágú csillag formájú taréj, és az Ika-vára térségéből került elő, 1967-ben¹⁹ (4/2). A második ugyaninnen került elő, ismeretlen alkalommal. Gyengén megőrződött, nyolcágú csillag formájú²⁰ (4/3). Formájuk és kialakításuk a 14. század második felébe helyezi őket²¹.

Ugyancsak az Ika-vára térségéből került elő egy, a 2. pontnál leírt sarkantyútípus jobb szarának töredéke (4/4)²², amely a hasonlóság alapján ugyancsak a 14. századra keltezhető.

Térképre vetítve a leletek előkerülési helyét, megfigyelhető, hogy azok három pontban koncentrálnak (1).

Az alsócsernátoni DAMOKOS-kúria környékéről viszonylag szórta előkerült három sarkantyú a DAMOKOS család, vagy más korábbi csernátoni nemesi család udvarházát, vagy inkább birtokközpontját engedti feltételezni. Az innen előkerült Árpád-kori sarkantyú alapján (2/1) jogosan következtethetünk arra, hogy ez a régészeti lelet még fel nem tárt udvarház már a 13. sz. folyamán létezett. További folyamatos létezését sem bizonyítja egyéb, mint a másik két lelet, amelyek a 14. sz. (3/2), valamint a 15. sz. (2/3) sarkantyútípusait képviselik. Ugyancsak az udvarház létét erősítik meg a mezőgazdasági munkálatok folyamán a környéken előkerülő cseréptöredékek.

Más a helyzet a felsőcsernátoni sarkantyútöredékek esetében. Ezek egy kivételével (3/1), amelynek előkerülési helye ismeretlen, mind az Ika-vára térségéből kerültek elő. Ez a tény kétféleképpen is magyarázható: vagy a talajerózió során a várból lesodródott anyagról van szó, vagy pedig egy, a terepen eddig meg nem határozott udvarház létre enged következtetni. Azonban megtörténhet az is, hogy mindkét lehetőséggel számolni kell. Amennyiben a sarkantyúk valóban a várból származnak, úgy megerősítik a régészeti ásatások eredményeit²³, valamint információkkal szolgálhatnak a vár használatáról is. A sarkantyúk tipológiája alapján feltételezhető, hogy a 14. sz. folyamán a várat állandó jelleggel lakták. A későbbi típusú leletek hiánya olyan következtetést erősíthetne meg, hogy a 15. sz. folyamán a vár, ha nem is volt teljesen elhagyott, nem szolgált állandó lakóhelyül. A fenti következtetések mindenképpen csak munkahipotézis jellegűek, tekintve a leletanyag szórványos voltát, de kiindulópontként szolgálhatnak az eljövendő kutatásokhoz.

Az „Elesítő kő”-nél előkerült sarkantyú a Bartafalva-pataka víznevén által megőrzött település létét bizonyíthatja.

A sarkantyúk által nyújtott információk révén felvázolható egy részleges kép a középkori Csernáton települési viszonyaihoz, de ahhoz, hogy pontosabb adatokhoz jussunk, mindenképpen további kutatásokra lesz szükség.

Jegyzet

1. Gyűjtötte HASZMANN Pál. L.sz. A.6120. Méretek: hossza 70 mm, szárnylítás 40 mm.
2. NAGY Géza, A Szabolcsmegyei Múzeum középkori sarkantyúi; ArchErt., XVIII. 1898. 61.
3. PULSZKY Ferenc, Magyarország archeológiája; II. kötet, Budapest, 1897. 168. 176.
4. Gyűjtötte id. HASZMANN Pál. L.sz. A.6117. Méretek: hossza (taréj nélkül) 120 mm, szárnylítás kb. 70 mm.
5. NAGY Géza, i.m. 62.
6. POPA, Radu; ZDROBA, M., Şantierul arheologic Cuhea. Un centru voievodal din veacul al XIV-lea; Baia Mare, 1966. 23–25. fig. 15.
7. SZÉKELY Zoltán. Săpăturile din anul 1949 la Let-Vârheghiu (Tre Scaune). Tezaurul dacic de la Şimleul Silvaniei. Săpăturile din anul 1949 la Bixadul Oltului (Tre Scaune); Bucureşti, 1951. 91.
8. DÉNES István, BORDI Zs. Loránd. Az alsórákosi Tepő-vára; ACTA – 1997/I. Sepsiszentgyörgy, 1998.
9. 1995-ös ásatás. L.sz. 18546. a Sz.N.M. gyűjteményében.

10. SZÉKELY Zoltán. **Contribuții la problema fortificațiilor și formelor de locuire din sud-estul Transilvaniei**; Aluta VIII–IX, 1976–1977, 62.
11. L.sz. A.6115. Hossza 90 mm.
12. NAGY Géza. i.m. 62.
13. L.sz. A.6114. Méretek: hossza 129 mm, szárnyítás kb. 85–95 mm, taréjátómérő 84 mm.
14. NAGY Géza. i.m. 62.
15. Gyűjtötték: HASZMANN Pál, József és Lajos. L.sz. A.6116. Méretek: hossza 110 mm, szárnyítás 85 mm.
16. NAGY Géza. i.m. 62.
17. L.sz. A.6118. Méretek: hossza 90 mm, szárnyítás 50 mm.
18. NAGY Géza. **A magyar viseletek**; Budapest, 1900, 146.
19. Gyűjtötte id. HASZMANN Pál, L.sz. 6119. átmérő 52 mm.
20. Gyűjtötte id. HASZMANN Pál, L.sz. 6122. átmérő 83 mm.
21. POPA, Radu; ZDROBA, M., i.m. 24; NAGY Géza, i.m. 62.
22. Gyűjtötte id. HASZMANN Pál, L.sz. A. 6123. Hossza 84 mm.
23. Lásd a 10. jegyzetet.

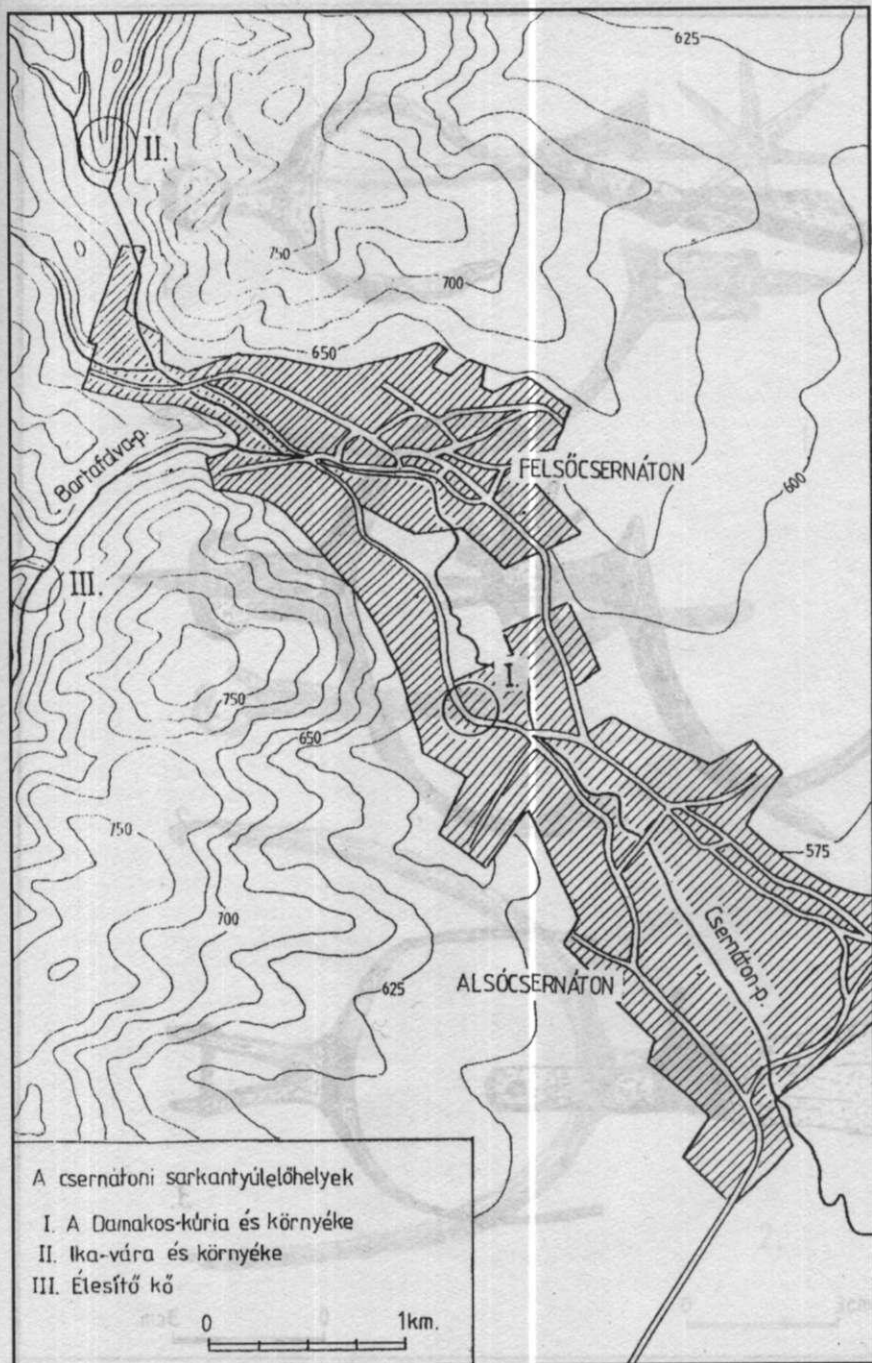
Pinteni medievale din Muzeul de la Cernat (Rezumat)

În perioada 1964–1975 au fost adunate de pe teritoriul localității Cernat nouă fragmente aparținând unor pinteni medievale, descoperite accidental în timpul unor lucrări agricole sau periegeze. Analiza tipologică indică o încadrare cronologică cuprinsă între sec. XIII–XV. Răspândirea lor pe teren (Fig. 1.), în special concentrarea lor în trei puncte distincte, permite presupunerea existenței pe teritoriul actualei localități a cel puțin trei reședințe nobiliare, dintre care cea de la Cernatul de Jos având o durată în timp de peste trei secole. Datorită caracterului materialului se pot trage numai concluzii prealabile, servind drept punct de plecare pentru elaborarea unei ipoteze de lucru, și vor fi confirmate sau infirmate de cercetările ulterioare.

Spurs from the Middle Ages at the Museum in Csernátón (Cernat, Covasna County) (Abstract)

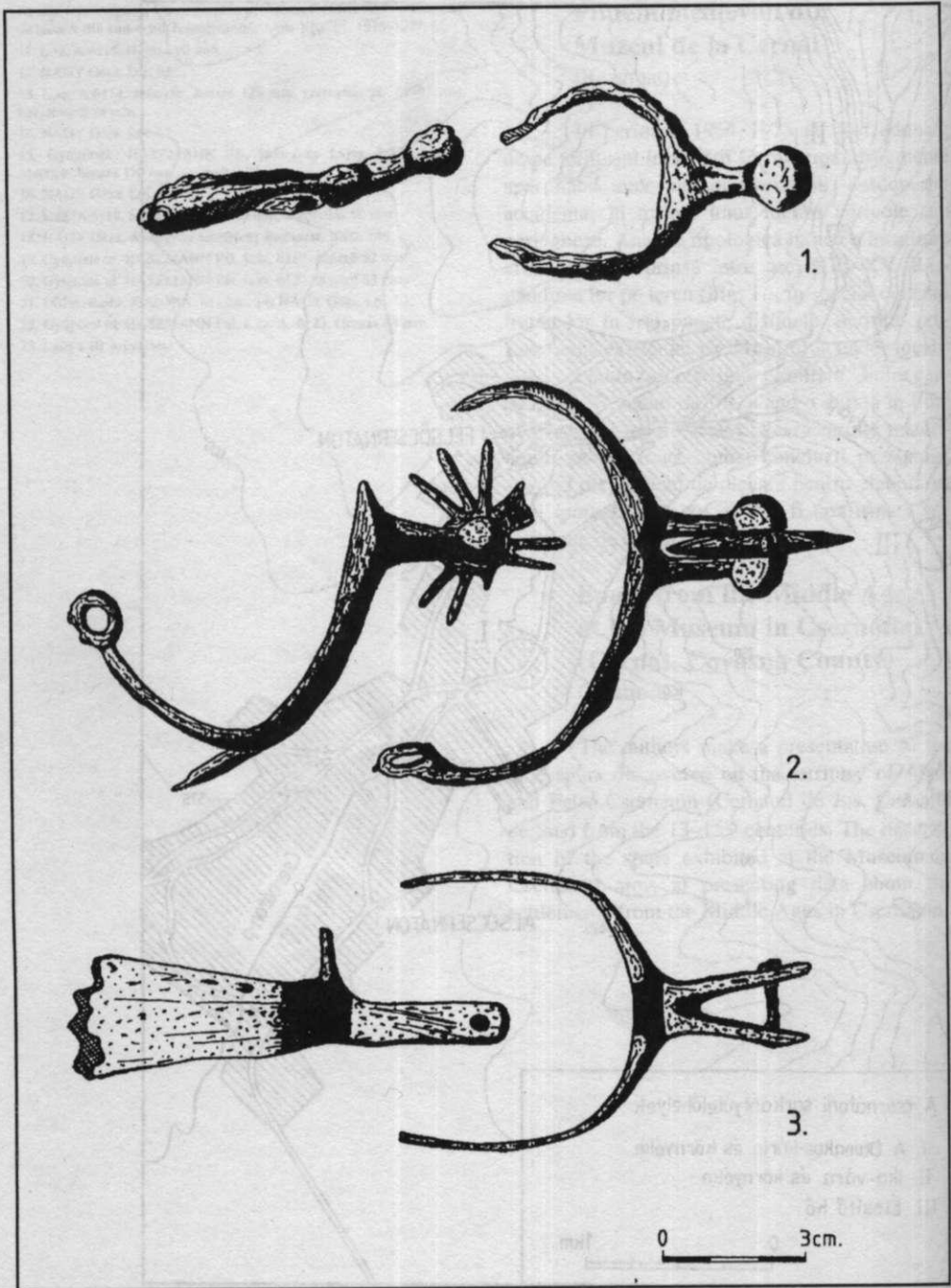
The authors make a presentation of the nine spurs discovered on the territory of Alsó- and Felső-Csernátón (Cernatul de Jos, Cernatul de Sus) from the 13–15th centuries. The description of the spurs exhibited at the Museum of Csernátón aims at presenting data about the settlements from the Middle Ages in Csernátón.

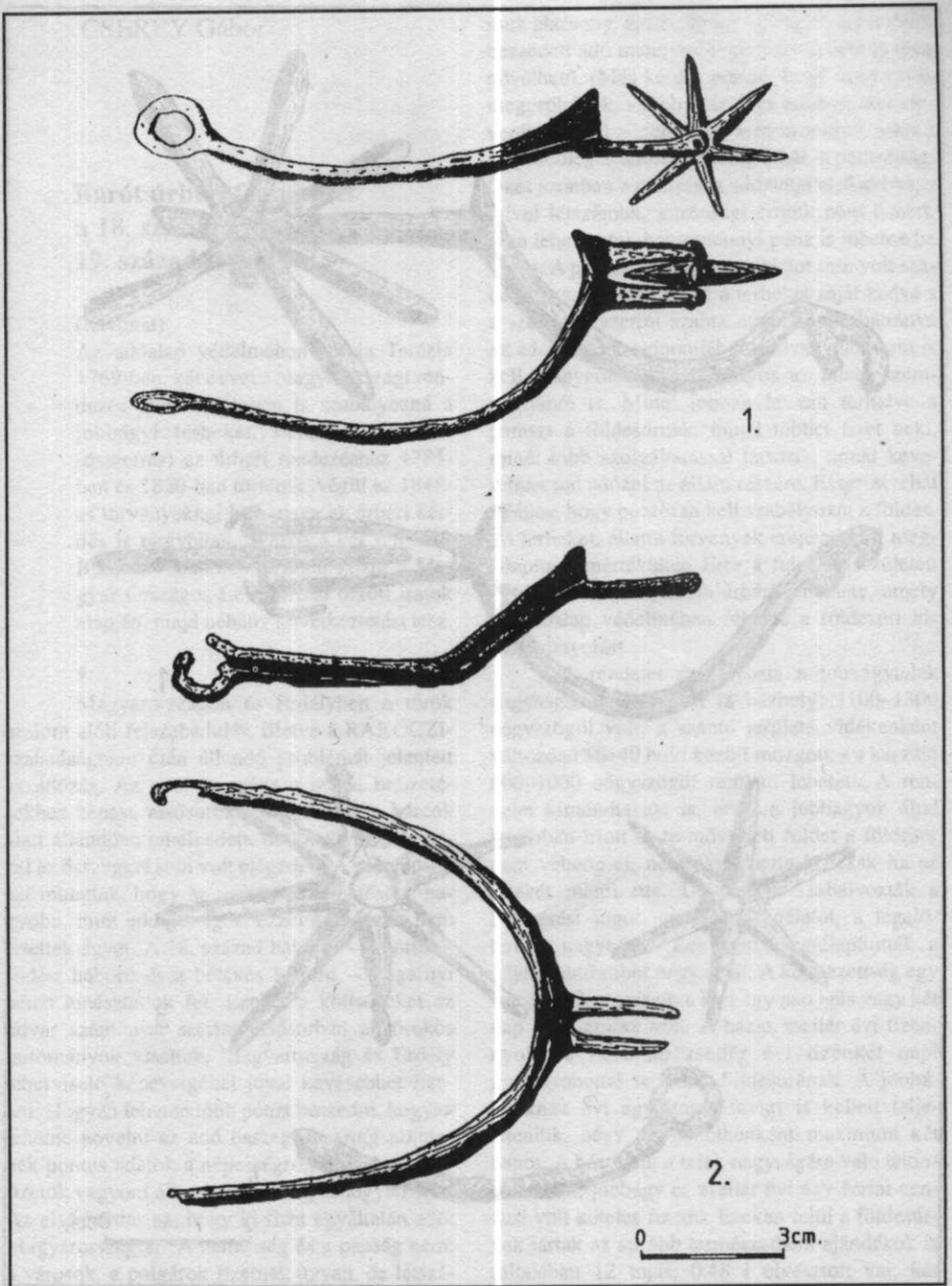

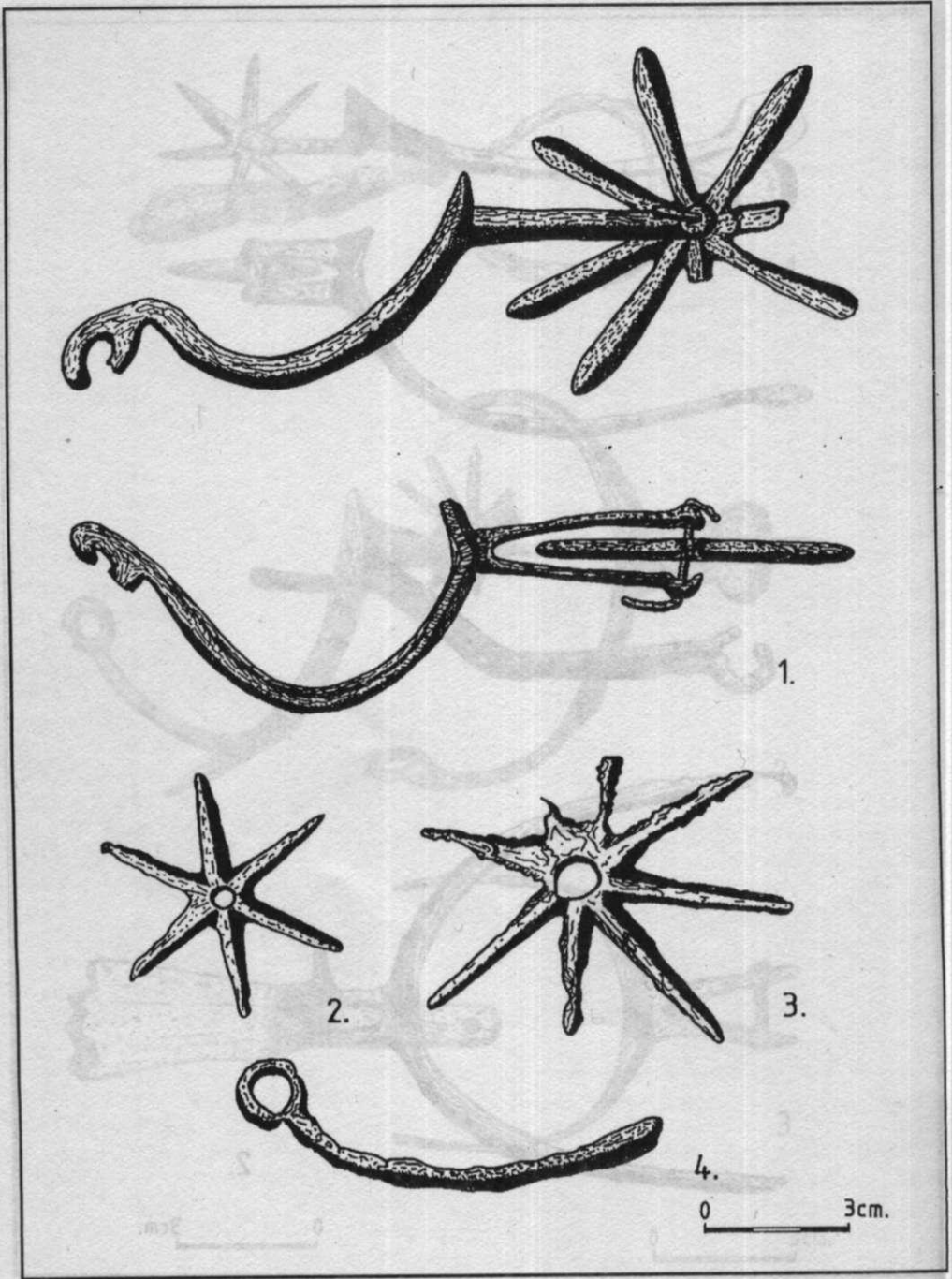

I. ábra

Barót úrbéri felmérései a 18. század végén és a 19. század elején

(Kivonat)

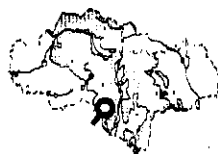
Az adóalap védelmében Mária Terézia 1769-ben, két évvel a magyarországi rendezés után Erdélyben is szabályozná a jobbágyi terheket. Felmérési kísérlet (összeírás) az úrbéri rendezéshez 1785-ben és 1820-ban történik, végül az 1848-as törvényekkel lesz maga az úrbéri kérdés is tárgytalan. Szerző a két felmérés Barótra vonatkozó anyagát közli, a Magyar Országos Levéltárban őrzött iratok alapján, majd néhány következtetést tesz.

*

Magyarországon és Erdélyben a török uralom alóli felszabadulás, illetve a RÁKÓCZI-szabadságharc után állandó problémát jelentett az adózás. Az adó nagysága a portai befizetésekhez képest, elsősorban a felszabadító harcok alatt állandóan emelkedett, de az udvar még ezzel az összeggel sem volt elégedett. A számítások azt mutatták, hogy az ország terhelhetősége nagyobb, mint eddig – igaz, ezzel az adózók nem értettek egyet. A 18. század háborúi – az örökösödési háború és a hétéves háború – tengernyi pénzt emésztettek fel. Ezeket a költségeket az udvar számításai szerint elsősorban az örökös tartományok viselték, Magyarország és Erdély teherviselő képességénél jóval kevesebbet fizetett. Hogyan lehetne több pénzt beszédni, hogyan lehetne növelni az adó összegét? Amíg nincsenek pontos adatok a népességről, illetve az adófizetők vagyoni állapotáról, addig sehogyan sem. Az első kérdés az, hogy ki fizet egyáltalán adót Magyarországon? A nemesség és a papság nem; a városok, a polgárok fizetnek ugyan, de létszám-

muk alacsony, gazdaságilag gyengék, így a tőlük beszedett adó mennyisége csekély, s nem is igen növelhető. (Más kérdés persze, hogy azért ezt is megpróbálták, s több száz éves adónemeket elevenítettek fel – persze ez sem számított sokat.) Az elsődleges adófizető réteg tehát a parasztság. Őket azonban a nemesség adóztatja elsősorban, s mivel létszámuk, gazdasági erejük nem ismert, nem lehet tudni, hogy mennyi pénz is jöhetne be innen. A paraszt adóztatása egyébként sem volt szabályozva, így a földesúr a terheket saját kedve s a szokások szerint szabta meg. Ennek hátránya az adóviselő szempontjából nyilvánvaló, nem is kell magyarázni, de hátrányos az állam szempontjából is. Minél jobban le van terelve a paraszt a földesúrnak, minél többet fizet neki, minél több szolgáltatással tartozik, annál kevesebbet tud adózni az állam részére. Eszerint tehát világos, hogy pontosan kell szabályozni a földesúri terheket, állami törvények erejével kell megállapítani mértéküket. Erre a feladatra született 1767-ben Mária Terézia úrbéri rendelete, amely az adóalap védelmében fékezte a földesúri kiszákmányolást.

A rendelet szabályozta a jobbágytelek nagyságát: a belterület (a házhely) 1100–1300 négyszögöl volt, a szántó területe vidékenként változóan 16–40 hold között mozgott, s a kaszáló 800–1000 négyszögöl területű lehetett. A rendelet kimondta azt is, hogy a jobbágyok által korábban irtott és termővé tett földet a földesúr nem vehette el, nem sajátíthatta ki, csak ha az értékét megfizette. Ugyancsak szabályozták a bormérési jogot, az erdőhasználatot, a legelőterület nagyságát. Legvégül megállapították a teljesítendő robot nagyságát. A kötelezettség egy egész telekre számítva heti egy nap ígás vagy két nap gyalogrobot volt. A házas zsellér évi tizennyolc, a házatlan zsellér évi tizenkét napi gyalogrobottal tartozott földesúrnak. A jobbágyoknak évi egy hosszúfuvar is kellett teljesíteniük, négy egész telkenként maximum két napot. A ház után, a telek nagyságára való tekintet nélkül, jobbágy és zsellér évi egy forint cenzust volt köteles fizetni. Ezeken felül a földesúrnak jártak az apróbb természetbeni ajándékok is (általában 12 tojás, 0,48 l olvasztott vaj, két

csirke, két kappan és harminc telek után egy borjú). A jobbágy a terményeiből fizetendő kilencedet megválthatta – a termény helyett adhatott pénzt. Az úrbéri rendelet részletesen szabályozta a vadászat, halászat, madarászat módját, a pálinka- és sörfőzés szabályait, árusítását – a kocsmáltatási jogot. A mézárszék, a vendégfogadó és a vásár vámszedésének joga a földesurat illették meg. A rendelet nyomán el is készült az úrbéri összeírás, az előbb megismert adatokat falvanként úrbéri tabellákba foglalták. A rendelet azonban nem vonatkozott a Határ-őrvidékre, Horvátországra, a Partiumra és végül Erdélyre, mint a királyi Magyarországtól különböző jogállású részekre.

Erdélyben egyébként is szinte áttekinthetetlen volt a jobbágybirtokok és a terhek rendszere, ezért az itteni viszonyokat külön akarta az udvar szabályozni. (Mindenesetre a példa az 1767-es urbárium volt – már csak ezért is volt érdemes részletesebben megismernünk azt.) Az első ilyen kísérlet az 1769-ben kiadott „**Bizonyos punctumok**” voltak, melyek korántsem olyan határozottsággal, mint a magyarországi rendelet, de megpróbálta itt is szabályozni az úrbéri viszonyokat. Jellemző, hogy minden felmérés híján a jobbágytelkek nagyságát nem szabályozta, hanem a földesúr „okosságára” bízta, hogy „alkalmas és állapotjokhoz képest elegendő lakóhelyet” adjon jobbágyainak és zselléreinek, valamint „a határoknak különböző mivolta szerint” szántót és kaszálót is juttasson nekik, „úgy mindazonáltal, hogy szegény község meg ne szűküljön”.

Persze a viszonyok itt valóban mások voltak, mint Magyarországon. Ott egy jobbágytelek átlagos nagysága 17 hold szántót és 5,5 hold rétet tett ki, míg Erdélyben becslések szerint a szántó területe 8 hold körül volt, s a rét nem érte el a négy holdat.

A „**Bizonyos punctumok**” nemcsak a teleknagyságot nem határozta meg (s ezzel gyakorlatilag a földesúrnak kedvezett a rendelet, hiszen semmi sem állt útjába az allódiум növelésének), hanem az egyéb terheket is jóval magasabban és kedvezőtlenebbül szabta meg. Így a robotterhet nem a teleknagysághoz igazította, ha-

nem azt egyöntetűen hetenként legföljebb négy nap gyalog, vagy három nap ígás szolgálatban szabta meg. A földdel és ökörrrel rendelkező zsellérnek heti két napot kellett teljesítenie gyalog vagy fogattal, s még a csak házzal vagy azzal sem bíró zsellér is tartozott heti egy nap gyalogrobottal.

A rendelet sorsa szomorú volt – még csak irányelvként sem igen használták fel. A végrehajtás ide-oda hanyódott a Gubernium, a kancellária és az államtanács között. Tizenhat évig gyakorlatilag az ügyben nem történt semmi, azonkívül, hogy újabb és újabb tervezetek születtek. Lendületet végül is az az elégedetlenség adott az ügynek, ami a Horia-felkeléshez vezetett 1784-ben. A felkelés leverése után látható volt, hogy bizonyos dolgokat nem lehet tovább halasztani anélkül, hogy az ne lenne veszélyes az egész államra. Részint ennek a felismerésnek köszönhetően, de II. József felvilágosult abszolutizmusából is következően 1785. augusztus 2-án megszületett az a rendelet, amely a jobbágyot személyében felszabadította; azaz kimondta a jobbágy költözési, házasságkötési, tanulási, pályaválasztási szabadságát (közbevetőleg: ezzel tulajdonképpen személyileg jobb helyzetbe került, mint a székely határőr, akinek mindehhez az ezrede engedélyére volt szüksége). Vagyonával, amely nem a telki állományhoz tartozott, szabadon rendelkezhetett, eladhatta, örökíthette.

A jobbágyrendelettel egyidőben megszületett az első lépés Erdélyben is az úrbérrendezésre: elkezdtek itt is a magyarországihoz hasonló módon összeírni az egyes falvakat, illetve az adózókat. A kérdések lényegében azonosak voltak az 1767-es kérdésekkel, s az akkor úrbéri rendelet előírásaira vonatkoztak. A felmérésnek volt egy olyan vonása, amely elméletileg a jobbágyokra nézve volt kedvező: ugyanis a teleknagyságokat a jobbágyok bemondására írták fel. Bár így a jobbágyok nagyobb területet is bemonthattak volna, de az adóemelésből való féltelmükben inkább kisebb területeket vallottak magukénak a ténylegesnél.

A földesuraknak természetesen nem volt érdeke az úrbérrendezés, hiszen így az állami adóterhek nőttek, s nekik jutott kevesebb – arról

már nem is beszélve, hogy éltek a gyanúperrel, hogy ez az első lépés a nemesi adóztatás felé (ami az udvar szándékait tekintve igaz is volt).

Az összeírás elkészült ugyan, de az eddigi tervezetekhez hasonló sorsra jutott, szép csöndben elfekették. II. József halála után ismét vett egy kis lendületet a dolog, 1791-ben állandó bizottságot állítottak fel. Ennek javaslata szerint egy egész jobbágytelek nagysága 3,5–6 hold szántó, illetve 1,5–3,5 hold kaszáló. A robot hetenként két nap lenne igaerővel, vagy pedig három nap gyalogosan.

Az idők folyamán ezt a bizottságot is javaslataival együtt felőrölte a hivatali bürokrácia és az ellenállás, a közöny.

Az 1810-es években (már ötven év telt el a magyarországi úrbérrendezés óta!) ötödször is nekifutottak az ügynek. 1813-ban és a következő években is nagy éhínség pusztított végig Erdélyen, olyannyira, hogy a kivándorlás is tömegessé vált. Ezt megakadályozandó új állami tervezet született, amely ismét valamit csökkentett a terheken. Eszerint a jobbágy által kiirtott és használatba vett földet a földesúr kárterítés ellenében elveheti a jobbágytól, de annak a továbbiakban nem szabad engedély nélkül új területeket irtás alá vonnia. A tervezet az erdőlést elsősorban a ledőlts és a száraz fából engedí, csak ennek hiányában az élő fából. Azokon a helyeken, ahol a parasztok a fával kereskedhettek, ott ezt továbbra is megengedi. A makkoltatás csak taxa ellenében lehetséges, a saját határon olcsóbban, mint idegenen. A robot heti egy nap lenne igával, illetve két nap gyalog. A hosszú fuvar itt is négy egész telek után egy nap lenne, mint 1767 óta Magyarországon. A földesúrnak fizetendő kilencedet és tizedet (ott, ahol az szokásban van) változatlanul hagyná. (Egyébként Erdélyben a három nap robot teljesen természetesnek számított – már legalábbis a földesurak részéről. Még nagy műveltségű, haladó szellemű nemesek is teljes mértékben igénybevétték a jobbágyoknak ezt a szolgáltatását, ami azt jelenti, hogy még ezeken a helyeken sem a bérmunka dívott, azaz a mezőgazdaságnak egy ebben a korban már archaikusabb formáját művelték, nem igyekeztek áttérni a korszerűbb gazdálkodásra, ártermelésre. A nagy

irodalombarát és művészetpártoló CSEREI Farkasról, KAZINCZY barátjáról, akinek Krasznán volt uradalma, dicsőítőleg említik, hogy „az 1817-ki éhségkor tanusítá emberszeretetét, midőn a népnek ezerekre vásárolt gabonát, mit köztük kiosztata, a mellett három évi tizedet és kétezer napszámot elengedett; – s jószágaiban a háromnapos robotot addig is, míg az úrbér behozatnék, két napra leszállítatá.” Természetesen ezek az intézkedések valószínűleg nagy segítséget jelentettek a jobbágyoknak, de itt most arról van szó, hogy még ebben az uradalomban is heti három nap volt a robot.

A hírre, hogy ismét úrbéri összeírás készül, úgyszólván egységesen tiltakozott a nemesség és a parasztság is. Az összeírás végrehajtását ezúttal nem is bízták erdélyi hivatalnokokra, hanem CZIRÁKY Antal magyar kamarai alelnökre hajtotta azt végre.

A felmérés ezúttal sem eredményezett semmit, az akták még 1835-ben is elintézetlenül hevertek. Végül is az 1848-as jobbágyfelszabadítás következtében az egész úrbérrendezés okafogyottá vált.

A különböző rendezési kísérletek kudarcában azonban nem teszi érdektelenné az időközben született dokumentumokat. A két felmérés (az 1785-ös és az 1820-as) során gyakorlatilag azonos kérdéseket tettek fel a felmérők a lakoságnak. Egyedül a kilencedik kérdésben mutatkozik eltérés. 1785-ben arra kíváncsi a kérdezőbiztos, hogy a lakosok örökös jobbágyok-e (bár ezt az elnevezést épp néhány hónapja törölte el II. József), 1820-ban pedig az erdőlés módozatairól érdeklődnek.

A válaszokból értékes információkat nyerhetünk a jobbágyi birtokszerkezetre, a birtokos nemesekre, a falu lakóira, életére vonatkozóan. Az adatok sok segítséget nyújtanak akkor is, ha az emberek életmódjára, foglalkozására, táplálkozására vagyunk kíváncsiak. Egyszóval, ha kellő kitartással vizsgáljuk az adatainkat, igen közel tudunk kerülni egykor élt nagyapáink, őseink életéhez, személyéhez. Természetesen látnunk kell a korlátokat is. A két említett felmérés nem nyújt adatot a falu másik rétegéről, a katonai igazgatás alá tartozó „vízezi rendről”, s nem tudunk meg semmit a birtokosokról sem, nevükön kívül.

Lássuk tehát előbb a két felmérést egymás után, néhány hozzáfűzött megjegyzéssel, majd a két összeírás összehasonlítását.

Barót 1785. évi urbáriális összeírása¹

Puncta interrogatoria

Qvaestio 1ma

Fassiones juratorum

Lingva vernacula²

1^a Vagyon mostanság urbáriuma ezen helységnek? Ha vagyon, minémű az? Mennyi időtől fogva hoztattott be?

Ad 1^{umum} Urbáriuma ezen falunak nincsen.

Qvaestio 2^a

2^a Ha urbáriuma nincsen, a jobbágyi kötelesek tézése contractus szerént mind a jobbágyok, mind a zsellérek? Mennyi ideje már annak, hogy ezen bevett szokás kezdődött avagy contractusra lépett ezen helység a földesurasággal? Nem de nem ezen urbárium avagy contractusnak tétele előtti is voltak mások? És ha voltak minéműek és mikor kezdődött ezen mostani szokásban lévő kötelesek praestatiója?

Ad 2^{umum} Contractusunk is földesurunkkal a jobbágyi szolgálat aránt nincsen.

Qvaestio 3^{ia}

3^{ia} Az hol urbáriumok avagy contractusok nincsenek miből álló a jobbágságnak és a zsellérségnek földesuruk számára való praestatiója, szolgálatja és kötelessége amely mostanság szokásban vagyon? Mikor és mi módon hoztattott be ezen kötelesség és adózás?

Ad 3^{iumum} A jobbágyi szolgálatot nem egyenlőképpen tésszük mü itten lakó jobbágyok. Egyik udvarhoz több, másikhoz kevesebb a szolgálat. Mikor hoztattott bé pedig azon szolgálatnak módja mi közünkben, minthogy contractusunk földesurainkkal nincsen, meghatározni nem tudjuk, hanem amint régi eleinkről reánk szállott, mü aszerént tésszük a jobbágyi szolgálatot, úgy mint:

Mü tekintetes CSEREI József úr és néhai tit. CSEREI Sámuel több successorinak jobbágyai tésszük a jobbágyi szolgálatot Szent György napjától fogva Szent Mihály napjáig akár vonómarhával, akár gyalogszerrel három-három napokon. Szent Mihály napjától fogva pedig Szent György napjáig akár marhával, akár gyalogszerrel két-két napon hetente.

Mü SZABÓ János úrnak jobbágyai közönségesen (SIMON Gergelyen kívül) mind télben, mind nyárban akár gyalogszerrel, akár marhával tehetségünk szerént egy-egy napon tésszük a szolgálatot, SIMON

Gergely pedig mind télbe, mind nyárba akár marhával, akár gyalogszerrel két-két napokon szolgál hetenként.

Mü, néhai KESERÜ Imreh úr özvegyének zsellérei egyéb szolgálatot nem tésszünk, hanem néme-lyikünk esztendőnként hat-hat forint taxát ad, néme-lyike pedig négy forintot és azzal váltjuk fel a rendes szolgálatunkot.

Mü méltóságos báró DANIEL István úr őnagysága jobbágyai szolgálatot nem tésszünk, hanem egyikünk, úgymint TRIMFÜJ Raduly 12 magyar forintot, PÁL Mihály pedig hat forint taxát fizetünk esztendőnként.

Mü, idősebb és ifjabb méltóságos DANIEL Sámuel urak jobbágyai mind télbe, mind nyárba, akár marhával tehetségünk szerint, akár pedig gyalogszerrel három-három napokon tésszük földesurainknak a jobbágyi szolgálatokat hetenként.

Minékünk méltóságos DANIEL Imre úr jobbágyainak különböző a jobbágyi szolgálatunk. Mert én KOVÁTS Ferenc mind télben, mind nyárban, akár marhával, akár gyalogszerrel hetenként három-három napokon viszem végben a jobbágyi szolgálatot. Én pedig, KOVÁTS József esztendőnként taxát fizetek, kilenc forintot, azon kívül szabadsággal dolgozom.

Méltóságos DANIEL Elek úrnak itten csak ketten vagyunk jobbágyai mü, különböző szolgálatot tésszünk földesurunknak, mert én BALOG János kovács mesterember lévén, az udvarban minémű kovácsmunkára kívántatom, bémívatván ottan dolgozom, azon kívül postálkodom; nem különben minden esztendőben egy darab földet meg kelletik aratnom. Én, BALOG András egyéb jobbágyi szolgálatot nem tésszek, hanem csizmadiasággal dolgozom.

Mü, méltóságos DANIEL Ferencné aszszony jobbágyai tésszük a jobbágyi szolgálatot eszerént, mégpedig BALOG István kovácsmesterséggel, BALOG Pál csizmadiamesterséggel, azon kívül kaszálásnak idején takarással, aratáskor pedig aratással. EGYED Mihály pedig télbe, nyárba minden héten amint kívánatik három-három napokon gyalogszerrel hetenként.

Mü tekintetes CSEREI Sámuel úrnak jobbágyai mind télbe, mind nyárban, akár marhával, akár kézi munkával két-két nap szolgálunk hetenként.

Mü pedig, tekintetes CSEREI György úr zsellérei közül egyikünk mind télben, mind nyárban, akár marhával, akár kézi munkával minden héten két-két nap, másikunk pedig egy-egy napon visszük végben a szolgálatot.

Mü, tekintetes OSVÁTH Sámuel és László uraknak ketten vagyunk itten jobbágyai, mü különböző szolgálatot tésszünk, mert én, DIMÉNY Ferenc mind

télbe, mind nyárba, akár gyalogszerrel, akár marhával két-két napon szolgálók. Én pedig CZIGÁNY Miklós kovácsmesterséggel és egyéb munkával, amire amikor kívánatik, elmenvén, azokkal teljesítem a jobbágyi szolgálatot.

Mű, tekintetes TÖRÖK Pál és Mózes urak jobbágyai jobbágyi szolgálatot eddig nem tettünk, hanem mindenikünk esztendőnként négy-négy forint taxát fizetett és azzal váltotta fel a szolgálatot. Ezen kívül a TÖRÖK Pál úr jobbágyai tettenek esztendőnként egy-egy utat, és két-két véka kölest fizetnek, ROMÁNY Jánoson kívül, aki semmi appertinentiát nem bírván, esztendőnként két-két forint fizetssel tartozott.

A több itten lakó jobbágyok és zsellérek katonára jószágokon lakván, azoknak taxát fizetnek esztendőnként, amint megegyezhetnek.

Qvaestio 4ta

4° Minémű haszonvételei vannak ezen helységnek és határjának? Vagy ellenben minémű károk szokták közönségesen érni a helységet és a határját?

Beneficia

Lingva vernacula

Ad 4um

1° Ezen falunak határa három fordulóra vagyon felosztva és terem búzát, jót, szépet és rozsot. Négy marhával minden időben a földeket közönségesen meg lehet művelni.

2° Kaszáló réteink az igen káros vízáradástól szabadok, kétszer kaszálhatók, a marhák hizlalására jó füvet teremnek. Terem pedig egy jugerumon tíz mázsa széna.

3° Vásáros és sokadalmás helyeink vagynak Barót, Brassó, Udvarhely, Nagyajta és Sepsiszentgyörgy. Ezek közül Brassónak és Nagyajtának jó útja vagyon, a többinek pedig terhesebb. Az holott az oda viendő naturálékot hasznoson el lehet adni.

4° Marha legelőhelyek magunk határán az Hatoddal együtt mindenféle marháink számára bő és elegendő.

5° Marháinknak itató helyek bősséggel közel vagynak.

6° Itten a falu határán lévő erdőből minden gazdának rend szerint épületre való cserefákat szoktanak adni 26 szál rakó bornát, csűrre is hasonló módon annyit. Tüzfát pedig a Hatod nevű erdőnkől szoktunk, mint magunkból szabadosan hordani, melynek útja alkalmas és térszen egy jó mértőldet.

7° Makkoló erdőnk itt az határon annyira való vagyon, hogy limitatio szerint egy-egy sertésünköt meghízalhatjuk. Az Hatodra pedig makktermésnek idején minden sertéseinket felhajthatjuk.

8° Fiscalis arenda fizetés nincsen, minthogy földesurainknak sem dézsmát, sem kilencedet nem szoktunk adni.

9° Gyümölcsös és veteményező kertjeink a magunk lakógazdaságainkon, házunk tartására elegendők vagynak.

10° Sokadalmak ezen faluban minden esztendőben háromszor szoktak esni, melybéli haszonnak harmadrészét a falu végzi.

11° Kenderáztató vizeink jók vagynak.

12° Határunkon malmaink elegendők vagynak.

13° Sert és pálinkát, mikor tilalma nincsen, minden ember szabadon főzhet és szabadon elárulhatja.

Qvaestio 5ta

5° Hány és minémű hold szántóföldje és rétje vagyon egy egész házhelyes gazdának? És hány szebeni vékát vethet egyik-egyik hold szántóföldjében? Olyanok-é rétjei, hogy kétszer is lehessen kaszálni?

Ad 5um Itten a faluban a jobbágyoknak lakhelyei egész vagy fél házhelyekre, sessiokra nincsenek felosztva, s azon megkülönböztetés nem is volt szokásban, hogy aszerint több vagy kevesebb legyen a künn való birodalom. Akinek benn való jószága va-gyon, egy házhelyesnek tartattatik, mely szerént kinek több, kinek kevesebb szántóföldje és kaszálója vagyon. Egy jugerumban mindenkor vethetni nyolc szebeni vékát; az határaink közönségesen jó gabonatermők. A földjököt a jobbágyok mindenkor magok bírják, annak változtatása nem volt szokásban. Rétjeinket kétszer kaszáljuk, terem pedig egy jugerumon 10 mázsa széna.

Qvaestio 6ta

6° Minémű és hány napi munkát vitt egy-egy gazda eddig végben? És hány vonómarhával? És amidőn a robotra mentek és visszajöttek beszámllátott-e azon járás-kelés ideje is a napi számhoz?

Ad 6um Ezen falubéli lakosok szolgálatját a 3^{dik} kérdésre megfelelőük ugyan, hanem ami nézi a szántást:

1° A titt. CSEREI József marhás jobbágyai, kettő egybefogván, minthogy csak két-két ökröt szoktanak tartani, három-három nap szántanak hetenként.

2do A SZABÓ János úr jobbágysága, SIMON Gergelynek kívül tehetségek szerént egy-egy nap szoktanak hetenként szántani. SIMON Gergelynek pedig, minthogy sessiója után járandó földeken kívül többet adott földesura, minden héten két-két nap négy marhával tette szántásnak idején a szolgálatot.

3do A méltóságos báró DANIEL István úr őnagysága jobbágysága mostan, amint fennebb is mondók, taxát fizetvén, szántani nem szoktanak menni. Ez előtt pedig hetenként három-három napokon szoktanak volt szántani.

4do A méltóságos idősebb és ifjabb DANIEL Sámuel urak jobbágysága amint az erejek engedi, ki két, ki négy marhával szoktanak hetenként szántani három nap, úgy mindazonáltal, hogy az idősb DANIEL Sámuel úr jobbágysága közül a két marhások egyben fogván három nap szántanak, a négy marhások pedig két-két nap.

5do A méltóságos DANIEL Imre úr jobbágysága, KOVÁTS Ferenc (minthogy KOVÁTS József taxát fizet) minden héten egész erővel három-három napokon szokott szántani.

6do A méltóságos DANIEL Elek úr és DANIEL Ferencné asszony jobbágysága nem szoktanak szántani.

7do Az ide bébíró CSEREI család részeken lévő jobbágyságok és szellek, akiknek marhájok vagyon, egyben fogván a két marhások négy marhával egy héten két nap szántanak, néha három nap is.

8do A titt. OSVÁTH Sámuel és László urak DIMÉNY Ferenc nevű jobbágyságok két marhával, cimborával egybefogván egy héten néha-néha két nap szokott szántani; a másik pedig marhával nem szolgál.

Ezen előszámolt jobbágyságoknak és szelleknek szolgálatra való menetelek és jövedelmek mindenkor a napszámba imputáltak.

Qvaestio 7ma

7° Adnak-é az itt való lakosok a földesuraságnak kilencedet? Ha adnak, minémű termésből és javakból adják azt? S mennyi időtől fogva? És vagyon-é a kilencedbéli adás ezen nemes vármegyében más földesuraságnál is bevett szokásban? Ezenkívül más adózás fejében mit szokott ekkoráig egy-egy jobbágyság adni esztendőnként az uraságnak? Nevezetesen pedig olyatán, akár készpénzből, akár más egyébből adatott praestatio és a járadék miből álló volt?

Ad 7^{muu} Az itten lakó jobbágyság a földesuraknak semminemű gabonájából kilencedet nem adott, hanem a méltóságos DANIEL család részére tartozó jobbágyságok a méltóságos DANIEL Imre úrnak kívül, azelőtt esztendővel mindenkor egy tyúkot kilenc fiaival tartoztak adni, melyet most ismét kérni kezdetek; úgy nem különben többnyire négy véka vadalmát és mogyorót is adtanak. A többi részekre tartozó jobbágyságok pedig az effélékre nem adugáltak, hanem a titt. CSEREI urak emberei közül mindenik tartozott adni ősszel egy-egy véka tormát, ezen kívül CSEREI József és SZABÓ János uraknak tartoztak jobbágyságok kenderet áztatni, kivetni, rostálni és káposzta ültetni elmenni. A fonás pedig közönségesen szokásba lévén, feleségeink földesuraink számára esztendőnként fontanak négy-négy font kenderet vagy gyapjút.

Qvaestio 8va

8° Hány pusztaság van ezen helységben? Mennyi időtől fogva? Mi okból pusztultak el? És azon helyeket appertinentiáival kik bírják?

Ad 8^{vu} Vagynak itten benn a faluban kilenc pusztaság házhelyek, melyek közül

Első: Méltóságos DANIEL István úr őnagyságáé minden belső appertinentiákkal együtt. Erről ezelőtt cir. tizenkét esztendővel romlik le az ház és mostan bírja TRIMFLY nevű jobbágyság taxában, a külső appertinentiákat pedig Felsőórakoson lakó KÁDÁR Mihály nevű jobbágyság őnagyságának.

Második: ugyan a méltóságos báró DANIEL István úr őnagyságáé, melynek vagynak külső appertinentiái is. Erről ezelőtt cir. 10 esztendővel romlottak és pusztultak el az épületek és ezt ma bírja PÁL Mihály nevű jobbágyság taxában.

Harmadik: Megint méltóságos báró DANIEL István úr őnagyságáé, sine externis appertinentiis. Ezt ma bírja Felsőórakoson lakó KÁDÁR Mihály nevű jobbágyság taxába, de hogy ezen valaha épületek lettenek volna, nem értük.

Negyedik: Méltóságos ifjabb báró DANIEL Sámuel úré, utána tartozó külső appertinentiákkal együtt. Erről ezelőtt cir. 40 esztendővel az épületek elégvén, azután pusztájában hever, és ma bírja VARGA György nevű jobbágyság.

Ötödik: ugyan a méltóságos báró ifjabb DANIEL Sámuel úré hozzátartozó szántó földekkel és kaszáló helyekkel együtt. Ezen pedig, hogy épületek

lettek volna, nem értük és ma cum attinentiis bírják idősebb KIS András és Antal nevű jobbágyci őnagyságának.

Hatodik: megint ugyan méltóságos báró ifjabb DANIEL Sámuel úr, sine attinentiis. Ezen is, hogy valaha épületek lettenek volna, nem értük. Ezt ma bírják őnagyságának PÉTER Mihály és PÉTER Ferenc, együtt lakó jobbágyci.

Hetedik: Méltóságos idősebb DANIEL Sámuel úr, cum externis attinentiis. Erről ezelőtt cir. 50 esztendőkkel pusztultak el az épületek, és ma bírja CSIKI István nevű jobbágyci.

Nyolcadik: ugyan méltóságos idősebb DANIEL Sámuel úr, sine appertinentiis, melyen épületeket soha nem értünk, és ma bírják a méltóságos úrnak SZABÓ György és József nevű jobbágyci.

Kilencedik: megint méltóságos idősebb DANIEL Sámuel úr, sine externis attinentiis, melyen, hogy valaha épületek lettenek volna, nem értük, hanem ma bírják TAKÓ György és SZABÓ József nevű jobbágyci.

99 Ezen helységnek lakosai örökös jobbágyci-é, vagy nem?

Ezen helységnek lakosai némelyek jobbágyci, némelyek pedig zsellérek, mostan pedig őfelsége rendelete szerént az örökös jobbágyci is személyes szabadságot kaptak.

TAKÓ György	FARKAS Dániel
VARGA György	TAKÓ József
BEKE Dániel	KIS András
TAKÓ István	KOVÁCS József mp.

(Lásd az 1. táblázatot.)

*

Az összeírók közlik az általuk felvett táblázatok összesítését is – de a végeredmények nem minden esetben egyeznek.

Már magában a felmérés szövegében, a kérdések között is van hiba. A kérdésre, hogy hány pusztá telek van a faluban, a válaszadók kilenc ilyen telket tudnak felsorolni: egyenlőn hárm-at-hárm-at DANIEL István, valamint idősebb és ifjabb DANIEL Sámuel birtokában. A felmérés során azonban kiderül, s a táblázatokban is így szerepel, hogy tíz ilyen telek van. DANIEL István részén van kettő, ifjabb DANIEL Sámuel hárm-at bír, s végül idősebb DANIEL Sámuel öt pusztá telek felett rendelkezik. Az összeírók elsiklottak efelett a tény felett. A házhelyre megadott 49500,5 négyszögöl megegyezik a valósággal, de

a szántó területe már két holddal több: 379 és fél hold. A mindig kétszer kaszálható rét területe pedig valamivel kevesebb, pontosan 154,5 katasztrális hold. A csak egyszer kaszálható rét területe helyes – itt csak egy tétel volt.

A számolási hibáktól függetlenül is vannak olyan tények, amelyek arra ösztönöznek, hogy az összeírásban foglaltakat csak tájékoztató jellegűnek tekintsük, azaz tendenciájában érvényesnek, de nem minden adatát igaznak.

Ugyanis 1785-ben az urbáriális összeírók jártak a faluban, a következő évben, 1786-ban pedig a II. József elrendelte népszámlálás végrehajtói. A két összeírás elvei gyakorlatilag azonosak voltak, így nagyszerű lehetőséget kapunk arra, hogy összehasonlítsuk, ellenőrizzük azokat.

1785-ben az adózókat írták össze, s ezek értelemszerűen a jobbágyci, illetve a zsellérek voltak. Az összeírás a katonákra nem terjedt ki, mivel azok nem álltak földesúri fennhatóság alatt, nem adóztak, illetve csak az államnak tartoztak fizetni. A népszámlálás más megfontolások alapján, de szintén nem vette számításba a „vitézi rendet” – mivel ezek nem tartoztak a polgári közigazgatás alá, fölöttük az ezredük rendelkezett. Elvileg tehát a két, szorosan egymást követő összeírásnak egyeznie kellene.

Lássuk tehát, így van-e ?

Az urbéri összeírás szerint van 81 olyan belső telek, amelyen ház is van, azaz a provinciálisok birtokában 81 ház van. Ehhez képest a népszámlálók 96 házat találnak, ami még akkor is sok, ha levonjuk a szintén idevett paplakot és egy nemesi házat.

Hasonló, megmagyarázhatatlan eltéréseket vehetünk észre a többi adatnál is. Az urbáriumban 72 örökös jobbágyci van, a népszámláláskor már csak 59 paraszt. Hasonló az eltérés a zselléreknél: 1785-ben hetvennyolcan vannak, egy évvel később már csak hatvanegyen.

Adatainkat tehát kellő kritikával kell kezelnünk. Az eltérés természetesen csak felé lehetséges, mert az kevésbé valószínű, hogy több adófizetőt írtak össze, mint amennyi az adott időpontban volt. Inkább az képzelhető el, hogy a várható adóterhek miatt ke-

vesebb embert írtak össze a faluban élőknél. Eszerint tehát minden adatunk minimumként értendő, azaz ennél csak több lehet az adózó és a föld is.

A birtokszerkezet meglehetősen szétaprózott volt ebben az évben. A kimutatás szerint volt összesen 72 jobbágycsalád, 78 zsellér és tíz lakatlan, azaz pusztá telek. Erre az állományra esett összesen huszonhárom birtokos. Ebből a huszonháromból nyolcnak nem jutott jobbágy szolgálattelvő, csak zsellér. A nyolc ilyen birtokosból három is (BEDE Mihály, HEGYES Antal és LENGYEL Márton) a faluban lakó székely gyalog katona volt – ők valószínűleg ennek a társadalmi rétegnek gazdaságilag jobban menő alakjai voltak, olyanok akik nem csak a saját földjükön gazdálkodtak. (Ez egyébként nem volt ritkaság, a szomszéd falvakban is található katonacsaládokat, huszárokat és gyalogosokat egyaránt, akiknek jobbágyuk vagy zsellérük volt). A csak zsellérekkel bíró possessorok között volt természetesen bebíró is, báró HENTER Antal Sepsiszentivánról – neki hét zsellércsalád szolgált.

A szétaprózottság ellenére egyes családok viszonylag nagy területet mondhattak magukénak. A DANIEL család különböző tagjai összesen több mint ötven százalékot birtokoltak a teljes itt felmért falurészből. A nagyobb birtokosok közé tartozott még a CSEREI család is, a DANIELEk birtokának csaknem felével. A két család részesedése így meghaladta a hetven százalékot.

Lássuk most a CZIRÁKY-féle, 1820-as összeírást:

Barót 1820. évi urbáriális összeírása⁸

1820dik esztendőben június 7dik napján nem Miklósvárszékiiben Baróton tovább folytattuk az urbáriális conscriptiót. A birtokosok részéről jelen voltak méltóságos provinciális commissarius SZENTPÁLI Imre úr, báró RAUBER Ferdinánd úr, titt. SZABÓ Ferenc úr, méltóságos DANIEL Polixéna és Borbára asszonyok biztosa ZATHURECKI István úr, méltóságos DANIEL Károlyné asszony, PORSOLT Ádám úr, méltóságos DANIEL Elek úr vargyasi udvarbírája DERÉKI István.

A falusi bírák és hitesek és faluban lévő öreg-ség közül jelen voltak az alább subscribáltak, akiket is a formuláré szerint megesketvén vallottak a következőekben:

Először: Valjon és mi némű urbáriális szolgálat vagyon ma folyamatba? És az miolta hozzatott bé?

Ezen helységnek eddig urbáriumma nem volt.

Másodszor: Ahol pedig most semmi urbárium nincsen, a szolgálatok a parasztoktól az azok eránt költ egyezések szerént vétetnek-é fel, vagy pedig a bevett szokás szerint? Az eféle szokás vagy pedig az az iránt költ egyezések mitől fogva kezdődtek és vétettek bé, valjon a mostani contractusok vagy urbáriumok elött mások nem voltak-é? És ha voltak azok milyenek voltak és a mostani kötelességbeli szokás mikor kezdődött el?

Egyező levelünk földesurunkkal nincsen a szolgálatról, hanem szokás szerént úgy szolgáljuk, mint régen apáink.

Harmadszor: Ahol semmi urbárium vagy egyezés nincsen a bevett szokás szerint való szolgálatok miben állanak? És azok mikor és mi módon hoztatattak bé?

Hetenként a szolgálatot nem mindenik földesuraságnak egyenlőleg teszik, mivel méltóságos DANIEL Polixéna asszony és Borbára asszony az itt lévő ökrös colonusai szántás idején hetenként két-két napot, ha pedig szekérrel vagy tenyérrel teszik a szolgálatot, télen-nyáron három-három napot szolgálnak robotában. E szerént hogy egy ökrös colonusnak esztendei szolgálatja ökörrrel hány napra extorgáljon, meghatározni nem tudjuk, minthogy a szántást némelykor hamarább, némelykor későbbben végzik el, és némelykor az ökrösöket is gyalogszerben is szokták hajtani, gyakrabban csak ugyan az ökrösöket ökörrrel szokták szolgálatni.

Méltóságos SZENTPÁLI Imre úrnak az ide való colonusai Szent György napjától fogva Szent Mihály napjáig hetenként három-három napot szolgálnak, az ökrösök ökörrrel, vagy gyalogszerrel, amint a földesuraság kívánja, és így ezeknek is az ökörrrel való szolgálatjuk esztendő által, hogy mennyire megyen, meghatározva megmondani nem tudjuk. Szent Mihály napjától Szent György napjáig a most említett SZENTPÁLI Imre úr colonusai hetenként két-két napot szolgálnak, az ökrösök ökörrrel vagy gyalogszerben, amint a földesuraság kívánja, a gyalogosok pedig tenyérrel. – Mely szerént egy ökrös colonusnak esztendei szolgálatja reá megyen mintegy 130 napokra, melyből mintegy 65 napszámokat ökörrrel, a többit pedig, úgymint 65 napszámokat gyalogszerben szokták praestálni.

Méltóságos DANIEL Elek úrnak az itt lévő colonusai nem lévén ökrök, gyalogszerben hetenként három-három napszámokat praestálnak. E szerént egy colonus esztendő által praestál mintegy 156 napszámokat.

T. SZABÓ Ferenc úrnak colonusai hetenként két-két napot szoktak praestálni, az ökrösök ökörrrel vagy gyalogszerben amint az uraság kívánja. A gyalogosok pedig tenyérrel, mely szerént, hogy ezen részen lévő ökrös colonusok esztendő által ökörrrel hány napszámokat praestáljanak, meghatározva megmondani nem tudjuk, hanem azt gondoljuk, hogy mintegy 52 napszámokat ökörrrel, a többit pedig úgymint 52 napokat tenyérrel praestálják.

Méltóságos DANIEL Károlyné asszony itt lévő colonusa mostanába taxát fizet, egyéb aztán úgy szolgál, mint a többi DANIELIANUS colonusok.

T. FORRÓ Dénesné és T. TOMPA János úr colonusai hetenként két-két napot szoktak praestálni gyalogszerben.

PORSOLT László úrnak is vagyon egy colonusa aki hetenként egy-egy napot praestál.

TÖRÖK Ferenc és TÖRÖK Pál uraknak az itt lévő colonusai taxát szoktak fizetni, némelyik 10, némelyik 8, némelyik pedig 6 forintokat.

Negyedszer: Egyenként minden helységnek minemű hasznai, s viszont micsoda terhei vagynak?

Ezen mi helységünknek következendő haszonvételei vagynak:

1^a Ezen határunknak három fordulója vagynak, melyeken lévő szántóföldek ha szorgalmasan és jó módjával megműveltetnek megtermik a tiszta búzát, rozsot, törökbúzát, kölest, kendert. Közöséges termés idején egy véka tiszta búzavetés három vékát, egy véka rozs pedig négy vékát szokott adni. Hanem ezen mi határunk a szorgalmatos trágyázást megkívánja, a térbe ugyanis minden kilencedik, a hegyes helyeken minden hatodik esztendőben meg kelletik trágyázni, mely szántóföldeket a téres helyeken két marhával, a hegyes helyeken pedig négy marhával szoktuk művelni.

2^a Kaszáló réteink a víz mellett vagynak, melyek a marha táplálására alkalmas jó szénát teremnek és esztendőnként kétszer szokták megkaszálatni, s annak utána szokták a marhák legeltetésére fordíttatni.

3^a Nevezetesebb emporiális helyeink ezek: u.m. a., Brassó ahová el lehet menni 8 óra alatt jó töltött

úton b., Kőhalom m.e. 4 órányi távolságra c., Udvarhely 8 órányi d., Sepsiszentgyörgy 6 órányi távolságra az holott is marháinkat, s egyéb eladandó portékáinkat eladhatjuk.

4^a Az ökörcsordáinknak alkalmas tilalmas legelő helye lenne, hanem amióta jurisdictio egyenletlensége miatt időnap előtt elpusztul tehén és bornyú csordáink. Sertéseinknek közönséges nyomáson elegendő legelések vagyon, hanem az idegen juhok határainkon sokat provarialnak, mely a possessoroknak ellenére vagyon.

5^a Itató helyünk elegendő vagyon a marhákra nézve, keresztül folyván helységünkön az úgynevezett Barót vize.

6^a Épültre való fánk elegendő volt, hanem a vitézi renddel közös lévén megpusztult. Mármost ha valamelyik lakos félnek valamely épületet kellett építeni, annak számára közönséges erdőből 7 szál cserfát szoktak adni. Tűzre való fánk az úgynevezett 6 falu erdején elegendő vagyon, hanem egyszeri hozatalra egy egész nap kívántatik.

7^a Szőlő termő hegyek ezen mi helységünkben nincsenek.

8^a Az erdeinken pásztor befizetés mellett a makktermés idején minden gazdának egy vagy két sertése meg szokott hízni, melyet sem a földesuraságnak, sem másnak valakinek a pásztoron semmit nem fizetünk, minthogy az erdő a vitézi renddel mindeddig közös volt.

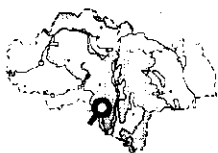
9^a Fiscalis dézsmának eddigelé nálunk semmi nyoma nem volt.

10^a Vadalma és vackor az erdeinken alkalmas bőségben teremnek, melynek használása minden lakossal szabados. E mellett a faluhoz nem messze van egy darab kerítésbe vett hely, melyben a lakosok közül mindenik pityókát szokott termesztetni.

11^a Nadas helyeink nincsenek.

12^a Sóval is kereskedett helységünk, hozván a sót a parajdi sóaknáktól, amíg oly igen meg nem drágállott, mostanában pedig azzal közülünk senki sem kereskedik.

13^a Ezen mi helységünkhöz az hídvégi festőfábrica és a zalány-pataki üvegcsűr közel vagyon. Helységünkben pedig vagynak következendő botosok és mesteremberek u.m. botos CSÁSZÁR Dávid, GÁSPÁR Antal, SZABÓ János, [...]HÁZI Károly. SZABÓ mesteremberek, székely huszár DÁNÉR József, DÁ-

NÉR Ferenc, DÁNÉR Antal, DÁNÉR István, székely gyalogkatonák, ugyan SZABÓ mesteremberek KOVÁCS Ferenc, SIMON László. Szöcs mesteremberek gy. katona RÁTZ József, CSEREI Antal, BEKE Antal, BODOSI József, GYÖRGY Antal. Provincialista szöcsök BEKE Ferenc, SZAKÁTS József, NAGY Ferenc, BEKE Samu, LŐRINTZ Józsi, BENKŐ Samu, BOKOR Jancsi, ROMÁN János. Csizmadia sz. gy. katona ÁGOSTON Illyés, KÁROLY Antal, BEKE Mózsi, BENKŐ Samu, MAGYARI Józsi, KÁSZONI Antal, MAGYARI Antal, KÁROLY János, MAGYARI Lajos, VARGA Antal. Lakatosok gy. katona KÁSZONI Mihály, prov. TAKÓ Antal. KOVÁCS mesteremberek BALOG Dani, [...]MA Rádúj, KALAI László. Fazakas KÁSZONI Ambrus, BEKE Lajos, CSEREI Ferenc, BEKE Samu. Kőművesek gy. KOLTSÁR Ferenc, KOLTSÁR Mihály, prov. SIPOS Mihály, [...]festő MUNTYÁN Miklós, ablakos BANCILLA János, Ferenc és József gy. katona. A szövés pedig minden háznál közönséges, melyből az adó fizettetetik, minthogy a brassai kereskedők azért ide jöven felszedik és jó árat adják a vászonnak.

14° Hajókázható folyóvíz helységünkhöz közel nem lévén, ezzel nem kereskedhetünk.

15° Az úgynevezett hat falu havasában részünk lévén, erdőlés végett oda járunk.

16° Mésszel nem kereskedünk, sem szénégetéssel.

17° Ezen mi helységünkben három országos sokadalom esik esztendőnként, ezen kívül heti vásárok esnek szereda napon. Külön fogadója helységünknek nincsen, hanem minden lakos szabadon árulhat bort, sert, pálinkát limitatio nélkül. Vagyon a helységünkben egy olyan rétje, melyből minden harmadik esztendőben nyílvonás szerént az antiqua sessiót bíró colonusoknak jut egy jó szekér széna.

18° Kender áztatásra való helyei helyiségünknek alkalmas vagyon.

19° Malmai is vagyon helységünknek három, melyben a lakosok közül ki-ki könnyen őrlhet lisztet, árpa és köleskásákat készíttethet, emellett a ványoló malomban posztókat ványoltathat.

Jegyzés: A fenn említett hat falu havasain és az helységünk határain is a lakosok közül némelyek a vadászatot gyakorolván néminemű hasznot hajtanak magoknak, minthogy mind a halászat, mind a vadászat minden lakosoknak szabados.

Ellenben maleficiumok helységünkben nincsenek.
- Ötödször: Egy egész telken lakó colonusnak hány és milyen szántóföldjei és kaszáló rétjei vagynak? És mindenik hold föld hány bécsi mérős? És vajon a kaszáló réteken lehet-é sarjút is kaszálni?

Mennyinek kell lenni egy egész sessiót bíró colonus szántó és kaszáló földjeinek és úgy a bécsi mérő mennyiségéről sem tudunk, valamint hogy egy jugerum is mennyit téssen, nem tudjuk. Sarjút pedig kaszáló réteinken jó terem.

Hatodszor: Eddigélé külön-külön minden szolgáló ember hány napi szolgálatot tett és azokat hány jármos marhákkal tette? Továbbá az ő jövedelek és menetelek szolgálatjokba fel tudották-é? Vagy nem?

Feljebb az 3. pont alatt megmondtuk miként szolgálunk. Jövetelünk és menetelünk mindenkor belé tudódott.

Hetedszer: Vajon az urbáriális tized (dézma), vagy ahol eddigélé szokásba volt a kilenced, miolta és nevezet szerént mikből adattatott és vajon ezen tized vagy kilenced adása ennek azon vármegyében, szék vagy vidékben lévő más uradalmakban szokásban vagyon-é? Efelett a parasztok ezen kívül más dáciák, tartozásbeli adományok színe alatt eddigélé a földesuruknak esztendőnként mit adtanak? És nevezetesen az amit a földesúr ezalatt a szín alatt készpénzül, vagy naturában tőlük felvett, miből állott?

Semmi dézmat itt Székelföldön a colonus földesurának nem ad, hanem fonunk esztendőnként földesurunknak 4 font kender és 4 font gyapjút, az helyben lakó possessoroknak pedig gyomlálunk és rostálunk.

Nyolcadszor: Minden helységben hány pusztá telkek vagynak, azok miolta, mi okból és ki által használtatnak?

Hány pusztá telek van, nem tudjuk, hanem ha conscribáltatik, földesurak nevei után feladjuk külön-külön.

Kilencedszer: Vajon a szolgáló emberek az erdőlést úgy hásználhatják-é, hogy abból kereskedhessenek is, és továbbá az az uraságok a helység határan kívül lévő erdejét használhatják-é, és végre a telkek szabad eladása és vevése szokásba van-é?

Az erdőlést miként használjuk, feljebb megmondottuk, kereskedést pedig belőle nem teszünk. A telkek eladása soha a colonus szabadságában nem volt, minthogy a tulajdonság a földesuraságé.

Megjegyzés: Noha sem az uraság, sem a colonusok arról bizonyos megjegyzést, hogy az ökrös

colonus ökörrrel és tenyérrel külön a földesuraságnak hány napot ad esztendei robotában nem tettek, lehet mindazonáltal egy colonus esztendei szolgálatját két részre felválni, u.m. felit ökörrrel, felit gyalogszerben. Felvéve az egész helység szolgálatját salvo calculi ezerre summa salui mely szerint a baróti ökrös colonusok adnak in summa az uraságnak esztendőnként 4069 napszámot ökörrrel, efelett ugyanazon ökrös colonusok az többi nem ökrös colonusokkal in summa 5113 napszámot tenyérrel. A zsellérek in summa 700 napszámot rabotában tenyérrel. Efelett titulo datie fonnak 348 font gyapjút és 348 font kendert az uraságéból az egész helység szolgáló parasztjai.

A fenn írt kilenc pontra tett vallomásokat magunkénak ismerjük, nevünk feliratásával és keresztvonásainkkal.

TAKÓ Mózes bíró
Hitesek
BEKE Péter Antal
EGYED György
BEKE Antal alszegi
KIS Sámuel
TAKÓ Albert
Öregek
TAKÓ Imre
TAKÓ János
TAKÓ György
PÉTER Ferenc
KIS György
KIS József
BEKE Ferenc

Hogy ezen vallomások általunk (az utóbbi megjegyzéssel) lelkiismereti és hitünk szerint az anyai nyelven felvételtek, felolvastattak és a fenn írt béesküdt bírák és lakosok által, nem tudván ezek írni és nem lévén a helységnek pecsétje, magok kezek keresztvonásokkal megerősítették. Usuális pecsétünk és subscriptionnal recognoscáljuk Baróton 19. jun. 820.

DONÁTH László és DINNYÉS István urbanialis conscriptorok
(Lásd a 2. táblázatot.)

Hec urbanialis conscriptio peracta est in sessione Baróth die 19ma junii 820. per Stephanus DINNYÉS et Ladislaus DONÁTH

*

A fenti összeírás közel két hétig készült, valószínűleg pontos. Az összesítés eredményei azonban felülvizsgálásra szorulnak. A kétheti

munka annyira kimerítette az összeírókat, hogy a statisztika végeredményében jóformán egyetlen összeadás sem igaz. Már az összeírtak létszáma sem egyezik a listába foglaltak tényleges számával. A falu által teljesített napszámok összegét úgy számították ki, hogy még a kiinduló adatok sem álltak rendelkezésükre. Ez utóbbi helyesbítésére így nem is teszek kísérletet, de a többi statisztika újraszámított végeredményét közlöm.

(Lásd a 3. táblázatot.)

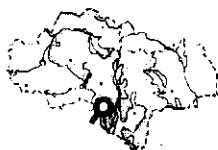
Mivel egy bécsi mérő területe 530 négyszögölnek felel meg, így a felmért belsőség területe kereken 35 kataszteri hold. A szántóföldek területé ebből közel 321 hold, a kaszálóé pedig 133 hold. Az így kiszámítható területmennyiségek arra mutatnak rá, hogy a lakosok rendkívül kevés földön gazdálkodhattak.

A házhelyek átlagos nagysága a jobbágyi telkeknel 674 négyszögöl, a zselléreknel pedig 396 négyszögöl volt. A szántóból a jobbágyok fejenként átlagosan 4 holdat és 25 négyszögölt bírtak, míg a külhonosaknak mindössze 1275 négyszögöl jutott. A kaszálóból a jobbágyok részesedése 1,7 kataszteri hold (2720 négyszögöl), a külhonosaké pedig mintegy 380 négyszögöl.

Végül foglaljuk táblázatokba, amit a két felmérés alapján meg lehet tudni az adóköteles Barót birtokviszonyairól, illetve változásairól a két időpont között eltelt harmincöt év alatt.

(Lásd a 4., 5. és 6. táblázatot.)

Az első dolog, amire felfigyelhetünk az, hogy a birtokszerkezetben nagyon erős a szétaprózódás. 1785-ben a birtokosok tizenhárom nevet képviselnek, s ez összesen huszonhárom birtokost jelent. Tekintve, hogy a faluban hetvenkét jobbágy él, ez matematikailag átlag három úrbéres telket jelent birtokosonként. Természetesen a helyzet ettől azért különbözik: nyolc családnak egyáltalán nincs jobbágya, csak zsellére. Ebből az következik, hogy a látszólagos szétszórtság ellenére, mégiscsak viszonylag nagy a birtokkoncentráció. A DANIELEk bírták a vizsgált falurész több, mint felét (57%), a CSEREIEk pedig pontosan egynegyedét – így ez a két család nyomta rá a bélyegét Barót birtokszerkezetére.

Rövid harmincöt év alatt nagy változások következtek be. A birtokosok között már csak nyolc nevet találunk, összesen tizenkét birtokosét. Látható, hogy a kisebb birtokosok eltűntek, átadva helyüket elsősorban a DANIEL-eknek. Jóformán eltűnt a faluból a CSEREI-család is, egyedül CSEREI József alispán özvegye maradt, de az ő birtoka is egyharmadára csökkent 1785-höz képest. Kisebb lett a DANIELEK részesedése is, s feltűntek új birtokosok, a SZENTPÁLI és a RAUBER család. Eltűntek (legalábbis a statisztikából) a katonabirtokosok. A legérdekesebb azonban az a tény, hogy a faluból egész egyszerűen eltűntek a zsellérek. 1785-ben még hetvennyolcan voltak, s ez a szám 1820-ra tizenötre csökkent. Feltűntek viszont helyettük a külhonosak (extraneus, extranei) – olyan gazdák, akik más falvakban laknak, de öröklés, vagy vásárlás útján a baróti határban szereznek földet maguknak.

A zsellérek eltűnésével kapcsolatban feltehető a kérdés, mi lett velük? Nehezen bizonyítható, mert személyekre lebontott anyagaim nincsenek, de vélhető, hogy katonának álltak. A két táblázatból kimutathatóan 1785-ben összesen 150 család (72 jobbágy és 78 zsellér) volt földesúri fennhatóság alatt, 1820-ban ez a szám csak 87 (72 jobbágy és 15 zsellér).

Nézzünk meg egy közbenső adatot, 1809-ből¹¹. Ekkor a faluban 81 provinciális (a megyei közigazgatás alá tartozó, azaz jobbágy, vagy zsellér) és 149 katonacsalád élt. Ha nem tételezzük fel nagyobb népmozgást, akkor a helyzet csak az lehet, hogy az alávetett rétegek-nél mutatózó fogyás a katonarétegnél mutatózik meg növekedésként.

Jegyzet

1. MOL Erdélyi Guberniumi Levéltár (in politicis) F51 –17 cs. – 25.005. sz. film
2. A jegyzőkönyveket két nyelven vették fel: az adott településen leginkább használt nyelven, az anyanyelven (Baróton magyarul, a szomszédos, román lakosságú Ágostonfalván románul), illetve latinul. Csak a magyar nyelvű szöveg kerül közzésre.
3. Eredetiben: Perpetuus obligationis seu subditus haereditarius. Nunc recenter in statum libera migrationis positus.
4. Eredetiben: Inquilinus perpetuus, seu subditus haereditarius. Nunc recenter in statum libera migrationis positus. Non nisi domum et sessionem habentes.

5. Eredetiben: Inquilinus perpetuus, seu subditus haereditarius. Nunc recenter in statum libera migrationis positus. Non nisi domum habentes.
6. Eredetiben: Sub inquilinus liber, seu inquilinus. Domo destitutus, apud alium habitans.
7. Miles limitaneus pedites – székely gyalogkatona.
8. MOL Erdélyi Guberniumi Levéltár (in politicis) F52 – Conscriptio CZYRAKIANA 142. kötet – 25.723. sz. film
9. Eredetiben: colonus, ill. coloni.
10. Eredetiben: inquilinus, ill. inquilini.
11. VESZELY Károly: *A baróti plébánia*. Brassó, 1868; 15–18. old.

(A családnév majuszkulás kiemelését, a közölt anyagban is, kötet szerkesztési szempontok indokolják. **A szerk.**)

Urbariile din Baraolt de la sfârșitul sec. al XVIII-lea și începutul sec. al XIX-lea (Kivonat)

Pentru a proteja contribuabilii, Maria Tereza încercă să reglementeze și în Transilvania obligațiile feudale, în 1769, cu doi ani după reglementarea din Ungaria. Cu scopul acesta se fac conscripții în 1785 și în 1820. Până la urmă problema devine depășită, odată cu legile din 1848. Lucrarea publică materialul referitor la Baraolt al celor două conscripții amintite, pe baza documentelor păstrate în Arhivele Statului din Ungaria, trăgând la sfârșit câteva concluzii.

The Censuses in Barót (Baraolt) at the End of the 18th and the Beginning of the 19th Century (Abstract)

In order to protect the taxpayers, Maria Theresa tried to settle feudal obligations in Transylvania in 1769, two years after the regulations were introduced in Hungary. Therefore, censuses were taken in 1785 and 1820. Eventually, the problem became outdated, due to the laws passed in 1848. The paper publishes the material referring to Barót in the two censuses mentioned, on the basis of the documents preserved at the Hungarian National Archives, and draws several conclusions at the end.

Név	A telek minősége	A belső telek területe négyszögölben	A szántó területe négyszögölös holdban	A kaszáló		
				mindig	ritkán	soha
				kétszer kaszálható		
				1600 négyszögöles holdban számolva		
		No.	No.	No.	No.	No.
nagyajtai CSEREI József						
Örökös jobbágy, szabad költözési joggal ³						
Joannes SZÁSZ		589	2 2/8	3/4		
Stephanus BERSZÁNY		1036	1 2/8	3/4		
Michael BERSZÁNY		396	2 6/8	1 1/2		
Samuel SZAKÁTS		814	5 13/6	1 1/4		
Paulus LŐRINTZ		728	4	1 1/2		
Joannes CZETZÁN		520	1/2			
Örökös zsellér, szabad költözési joggal. Telke és háza van. ⁴						
Joannes INKE		207				
Örökös zsellér, szabad költözési joggal. Háza van. ⁵						
Andreas KARKA						
Georgius KÁLLAI						
Ladislau KÁLLAI						
Zsellér, más házánál lakik						
Joannes TIKOSI junior						
baróti SZABÓ János						
Örökös jobbágy, szabad költözési joggal						
Gregorius SIMON		416	5 3/8	1 3/4		
Andreas SIMON senior		400	4 9/16	2		
Gregorius SIMON		590	3 2/8	1 1/4		
Joannes MÁRKUJ		484	5 2/8	2 1/2		
Örökös zsellér, szabad költözési joggal. Telke és háza van.						
Michael SIMON		168				
Gregorius NEMES		234				
Örökös zsellér, szabad költözési joggal. Más házánál lakik. ⁶						
Stephanus NEMES						
Andreas SIMON junior						
Joannes SIMON						
Zsellér, szabad költözési joggal.						

Név	A telek minősége	A belső telek területe négyszögölben	A szántó területe négyszögölös holdban	A kaszáló		
				mindig	ritkán	soha
				kétszer kaszálható		
				1600 négyszögöles holdban számolva		
		No.	No.	No.	No.	No.
Joannes OLÁH senior		528	2 2/8	1/2		
KESERÜ Imre özvegye						
Örökös jobbágy, szabad költözési joggal.						
Stephanus PARATÉJ		363	2 7/8	1/4		
Joannes NEMES		406	6 1/2	3/4		
Stephanus OLÁH		350	2 7/8	1/4		
Stephanus OLÁH		350	2 7/8	1/4		
Georgius PARATÉJ						
Zsellér, más házánál lakik.						
Michael NEMES						
Georgius OLÁH						
bárány vargyasi DANIEL István						
Örökös jobbágy, szabad költözési joggal.						
Trinfuj RÁDULY		693	9 1/2	3		
puszta telek		550				
Michael PÁLL		560	7 5/8	4		
puszta telek		368				
Örökös zsellér, szabad költözési joggal. Más házánál lakik.						
Trinfuj VASZI						
Martinus KÁDÁR			1 1/4			
Michael György PÁLL			1/2			
Franciscus György PÁLL			1			
Michael PÁLL HÁROMSZÉKI			3/4			
Nicolaus PÁLL			3/4			1/2
Franciscus PÁLL			1			
Michael KÁDÁR			6 7/8			
Andreas FEJÉRVÁRI			1 1/4			
Stephanus PÁL			1			
Paulus SZÉKELLY			1/2			
Andreas PÁL			1/2			

Név	A telek minősége	A belső telek területe négyszögölben	A szántó területe négyszögölös holdban	A kaszáló		
				mindig	ritkán	soha
				kétszer kaszálható		
				1600 négyszögölös holdban számolva		
		No.	No.	No.	No.	No.
Zsellér, más házánál lakik.						
vidua Georgii KUSZULY						
ifjabb báró vargyasi DANIEL Sámuel						
Örökös jobbágy, szabad költözési joggal.						
Daniel BEKE		516	7 3/8	3		
Andreas KÜS		851	9 3/8	3 3/4		
puszta telek		209	6/8	1/2		
Georgius VARGA		408	2. 6/8	2 1/4		
puszta telek		341	5 7/8	1 1/2		
Michael PÉTER		861	10	3		
puszta telek		196				
Josephus VARGA		750	4 6/8	2 1/2		
Josephus VARGA		750	4 6/8	2 1/2		
Josephus BEKE junior		1775	5 2/8	3 3/4		
Georgius JAKAB senior		800	6 5/8	3 1/2		
Georgius JAKAB junior		1584	4 3/8	2 3/4		
Michael JAKAB		676	5 2/8	3		
Andreas KÜS junior		848	6 1/2	2 1/4		
Andreas BEKE		736	4 3/8	3 1/2		
Franciscus BEKE junior		1221	5 3/8	3		
Örökös zsellér, szabad költözési joggal. Más házánál lakik.						
Antonius KÜS						
Franciscus PÉTER						
Sigismundus PÉTER						
Stephanus JAKAB						
Stephanus CSIKI				1 3/4		
Zsellér, más házánál lakik.						
Johannes TIKOSI senior						
Johannes BOLGÁR						

Név	A telek minősége	A belső telek területe négyszögölben	A szántó területe négyszögölös holdban	A kaszáló		
				mindig	ritkán	soha
				kétszer kaszálható		
				1600 négyszögölös holdban számolva		
No.	No.	No.	No.	No.		
idősebb báró vargyasi DANIEL Sámuel						
Örökös jobbágy, szabad költözési joggal.						
Georgius TAKÓ senior		666	8 3/8	3		
Georgius BENKŐ		780	5 6/8	4		
Georgius CSIKI		656	2 3/8	2 1/2		
Stephanus CSIKI		429	2 2/8	2 1/2		
puszta telek		153	4 6/8			
Georgius TAKÓ mediocr.		450	8 2/8	2		
puszta telek		39				
Joannes BEKE		715	2 7/8	1 3/4		
Josephus SZABÓ		819	9 2/8	3 1/4		
puszta telek		39				
puszta telek		247 1/2				
Laurentius BENKŐ		987	5	1 1/2		
Josephus BEKE senior		588	6 3/8	2		
Valentinus BODOR		1034	5 2/8	1 1/2		
Petrus BEKE		549	7 3/16	2 1/2		
Franciscus BEKE senior		605	3 2/8	3		
Petrus TAKÓ		800	4 11/16	1 3/4		
Joannes MIRTSE		442	1 2/8	3/4		
vidua Vántsá MIRTSE		372	1 2/8	3/4		
Casparus TAKÓ		280	7 6/8	3		
Emericus TAKÓ		742	8	4 1/2		
Georgius SZABÓ		585	4 5/8	2 3/4		
puszta telek		247 1/2				
Josephus TAKÓ		624				
Zsellér						
Stephanus ROMÁNY jun.		543 1/2	4 2/8	2		
Örökös zsellér, szabad költözési joggal. Háza van.						
Daniel TAKÓ						

Név	A telek minősége	A belső telek területe négyszögölben	A szántó területe négyszögölös holdban	A kaszáló		
				mindig	ritkán	soha
				kétszer kaszálható		
				1600 négyszögölös holdban számolva		
		No.	No.	No.	No.	No.
Paulus TAKÓ						
Örökös zsellér, szabad költözési joggal. Más háza van.						
Franciscus BENKŐ						
Michael BENKŐ						
Michael OLÁH			1/2			
Franciscus VERESS			2/8	1		
Michael BÍRÓ junior				1/4		
Michael FITORI			6/8			
bárári vargyasi DANIEL Elek						
Örökös jobbágy, szabad költözési joggal.						
Joannes BALOG		477	4 5/8	2 1/2		
Andreas BALOG		486	1 6/8	1 1/4		
Zsellér, telke van.						
Michael KOLTSÁR m.l.p. ⁷		390				
Örökös zsellér, szabad költözési joggal. Más házában lakik.						
Casparus LŐRINTZ			1/2			
Georgius SZÉKELLY junior			1			
Petrus LŐRINTZ			2/8			
bárári vargyasi DANIEL Imre						
Örökös jobbágy, szabad költözési joggal.						
Franciscus KOVÁTS		637	8 7/8	2 1/2		
Josserphus KOVÁTS		468	4 1/2	3/4		
Örökös jobbágy, szabad költözési joggal. Más házában lakik.						
Antonius Kováts						
Georgius BÍRÓ			3/8			
Nicolaus BÍRÓ			3/8			
Michael BÍRÓ senior			6/8			
neházi bárári vargyasi DANIEL Ferenc özvegye						
Örökös jobbágy, szabad költözési joggal.						
Michael EGYED		640	6 1/2	2 1/4		

Név	A telek minősége	A belső telek területe négyszögölben	A szántó területe négyszögölben holdban	A kaszáló		
				mindig	ritkán	soha
				kétszer kaszálható		
				1600 négyszögöles holdban számolva		
		No.	No.	No.	No.	No.
Stephanus BALOG		510	4 6/8	1		
Paulus BALOG		384	1			
Örökös zsellér, szabad költözési joggal. Más házánál lakik.						
Daniel BALOG						
Andreas ILLYÉS			1			
nagyajtai CSEREI Sámuel						
Örökös jobbágy, szabad költözési joggal.						
Petrus FARKAS		732	5 2/8	2 1/2		
Franciscus LOKODI		630	1 2/8	3/4		
nagyajtai CSEREI György						
Örökös jobbágy, szabad költözési joggal.						
Stephanus DÁJA		405	4 6/8	3 1/2		
Jacobus KÖPECZ		282	2 13/16	1 1/4		
néhai nagyajtai CSEREI Sámuel leszármazottai						
Örökös jobbágy, szabad költözési joggal.						
Daniel FARKAS		595	7 6/8	3		
Georgius FAZAKAS		1056	5 5/8	3 1/2		
Stephanus LOKODI		828	6 1/2	3 1/2		
Stephanus TAKÓ		520	4 7/16	1 1/4		
Georgiusus TAKÓ junior		540	4	2		
Joannes LŐRINTZ		341	6/8	1/2		
Joannes LÁSZLÓ		418	2 3/8	1		
Joannes TAKÓ		414	2 3/8	3/4		
Örökös zsellér, szabad költözési joggal. Telke és háza van.						
Joannes FARKAS		310				
vidua Joannis DROSA		65				
kadicsfalvi TÖRÖK Pál						
Örökös jobbágy, szabad költözési joggal.						
Román BOKOR senior		217	2 2/8	1 1/2		
Örökös zsellér, szabad költözési joggal. Telke és háza van.						

Név	A telek minősége	A belső telek területe négyszögölben	A szántó területe négyszögölös holdban	A kaszáló		
				mindig	ritkán	soha
				kétszer kaszálható		
				1600 négyszögölös holdban számolva		
No.	No.	No.	No.	No.		
Román VASZI		280				
Örökös zsellér, szabad költözési joggal. Más házánál lakik.						
Román BOKOR junior						
Stephanus ROMÁN junior						
kadicsfalvi TÖRÖK Mózes						
Örökös jobbágy, szabad költözési joggal.						
vidua Michaelis ROMÁN		531	2 3/8	1		
Román SIMON		126	3/8	1/4		
Örökös zsellér, szabad költözési joggal. Háza van.						
Stephanus ROMÁN senior						
Stephanus ROMÁN senior						
Örökös zsellér, szabad költözési joggal. Más házánál lakik.						
Joannes ROMÁN						
bibarcfalvi OSVÁTH Sámuel és László						
Örökös jobbágy, szabad költözési joggal.						
Franciscus DIMÉNY		675	5 7/16	3 1/2		
Nicolaus CZIGÁNY DRO TSA		480	2 7/16	1		
Örökös zsellér, szabad költözési joggal. Más házánál lakik.						
Michael RIGÓ			3/4			
Sztephanus DIMÉNY			5/8			
nagyborosnyói BARTHA András						
Örökös zsellér, szabad költözési joggal. Más házánál lakik.						
Atyim NAGY HAJDÚ						
báró sepsiszentiváni HENTER Antal						
Örökös zsellér, szabad költözési joggal. Más házánál lakik.						
Daniel TOTT			6/8			
Stephanus KOVÁTS			2/8			
Andreas KOVÁTS			1 1/2			
Michael TOTT			2/8			
Michael SZAKÁTS			2/8			

Név	A telek minősége	A belső telek területe négyszög-ölben	A szántó területe négyszög-öles holdban	A kaszáló		
				mindig	ritkán	soha
				kétszer kaszálható		
				1600 négyszögöles holdban számolva		
		No.	No.	No.	No.	No.
Franciscus SIMON			1/2			
Paulus SIMON			2/8			
tordátfalvi FEKETE Mihály						
Örökös zsellér, szabad költözési joggal. Más házánál lakik.						
Josephus BIRIGY			1/2			
Stephanus BIRIGY			1			
Stephanus MOLNÁR			1/2			
Joannes DIMÉNY			6/8			
néhai nagyajtai CSEREI András utódjai						
Örökös zsellér, szabad költözési joggal. Más házánál lakik.						
Joannes BERSZÁNY			3/4			
néhai BALÓ László özvegye						
Örökös zsellér, szabad költözési joggal. Más házánál lakik.						
Joannes GAITZA			1/2			
Lengyel MÁRTON székely gyalog katona						
Zsellér, háza és telke van.						
Joannes RÁTZ		275				
HEGYES Antal székely gyalog katona						
Zsellér, háza és telke van.						
Bukur DREGITS		224				
BEDE Mihály székely gyalog katona						
Zsellér, más házánál lakik.						
Stephanus KÁLLO						
Összesen		49.500 1/2	377 1/2	115		

Conscriptio possessionis Baroth⁸

Név	A telek minősége	A falubeli telek területe bécsi mérőben	A szántó területe holdban	A kaszáló		
				területe holdban		
				mindig	ritkán	soha
				kétszer kaszálható		
No.	No.	No.	No.	No.	No.	
SZENTPÁLI Imre úr földjén lakó						
Jobbágyok⁹						
Andreas LASZLO		2	7 4/8	3 3/8		
Andreas IZETZANY		2	4 4/8	2 3/8		
Joannes OLÁH		2	3 2/8			
Joannes BERSZÁNY senior		2 15/40	1 4/8			
Stephanus SZÁSZ		2	1 4/8			
Joannes TAKO alias BABOS		30/40	1 4/8	4/8		
Joannes TAKO senior		1 5/40	5 2/8	2 4/8		
Petrus TRIMFUJ		2 1 5/40	9 2/8	4		
Andreas FARKAS		1 20/40	5 1/8	3 3/8		
Joannes Georgius BERSZÁN		1 20/40	4	1		
Daniel TAKO		1 20/40	4 3/8	1		
Georgius BERSZÁN		2	4 2/8	2 2/8		
Stephanus BERSZÁN		2	1 2/8	3/8		
Zsellérek¹⁰						
Georgius BÁTS		1 5/40				
Ladislau GETSŐ		3				
Ladislau KÁLO		30/40				
özvegy CSEREI Józsefné, THOROTZKAY Anna földjén lakó						
Jobbágyok						
Georgius TAKO		2	5 7/8	2 3/8		
Moses TAKO		2	3	1 4/8		
Zsellérek						
Josefus INKE		1 5/40				
Andreas TAKO		30/40				
SZABÓ Ferenc úr földjén lakó						
Jobbágyok						
Michael ATYIM		20/40	2 1/8	7/8		

Név	A telek minősége	A falubeli telek területe bécsi mérőhen	A szántó területe holdban	A kaszáló		
				területe holdban		
				mindig	ritkán	soha
				kétszer kaszálható		
		No.	No.	No.	No.	No.
Joannes ATYIM		1 20/40	1/8			
Joannes UNTYÁS		1 5/40	3	1 1/8		
Mojsej LŐRINTZ		1 5/40	2 2/8	1		
Georgius SIMON		1 5/40	2 5/8	1 4/8		
Zsellérek						
Stephanus ATYIM		1 5/40				
Borbára MIKLÓS		22/40				
Stephanus KÁLÓ		15/40				
Divortrata Ladislai BOKOR		30/40				
egy puszta telek		1 5/40				
PORSOLT László úr földjén lakó						
Zsellér						
Joannes ILLYÉS		2 15/40				
TOMPA János úr földjén lakó						
Jobbágy						
Matheus DIMÉNY		1 20/40	2	1		
SIBÁD Antal úr földjén lakó						
Jobbágy						
Joannes GUBÁS		1 20/40	4 3/8	1	2/8	1 1/8
Zsellér						
Nicolaus MUNTYÁN		1/40				
báró vargyasi DANIEL Polixéna és Borbála földjén lakó						
Jobbágyok						
Albertus TAKO		1 17/40	7 4/8	1 4/8	4/8	1/8
Michael TAKO		1 15/40	9 2/8	2/8	4 2/8	
David TAKO		1 3/40	4 7/8	2/8	1	
Joannes TAKO		1 18/40	5 1/8		2	
Antonius TAKO junior		1 12/40	4 7/8	6/8	1 4/8	
Antonius BEKE		1 9/40	3 1/8	1 4/8	4/8	
Antonius Petrus BEKE		1 12/40	7 5/8	1 4/8	1 5/8	

Név	A telek minősége	A falubeli telek területe bécsi mérőben	A szántó területe holdban	A kaszáló		
				területe holdban		
				mindig	ritkán	soha
				kétszer kaszálható		
		No.	No.	No.	No.	No.
Stephanus CSIKI		33/40	4 1/8	2/8	5/8	1
Ambrosius CSIKI		1 12/40	4 1/8	2/8	5/8	1
Emericus TAKO senior		1	8 7/8	1 3/8	3 7/8	
Joannes BODOR TAKO		2	5 2/8		1	6/8
Ambrosius TAKO		25/40	8 4/8	1 2/8	1 6/8	
Stephanus MIRTSE		1	5/8	4/8	4/8	
Antonius TAKO senior		1 18/40	11 2/8	2 2/8	5/8	
Antonius BEKE BORI		20/40	3	3/8	5/8	
Josefus BEKE		20/40	3		5/8	
Josefus SZABO		1 32/40	7 6/8	7/8	1 2/8	
Daniel BEKE		18/40	1 5/8	6/8	3/8	
Franciscus BEKE		18/40	1 5/8	6/8	3/8	
Andreas TAKO		19/40	2 7/8	6/8	3/8	
Stephanus SZABO		19/40	2 7/8	6/8		
Andreas SZABO		1 9/40	4 1/8	1 3/8	2 4/8	
Michael MIRTSE		1	2/8		4/8	
Zsellérek						
Franciscus SZABO		19/40				
Michael TAKO		19/40				
Samuel BEKE		7/40				
Emericus TAKO		20/40				
egy puszta telek, most CSIKI István bírja						
báró RAUBER Miklósné földjén lakó						
Jobbágyok						
Franciscus PETER		1	5	1 6/8	4/8	
Ambrus PETER		1	5	1 6/8	4/8	
Michael BEKE		1 5/40	3	2 3/8		
Georgius VASZI ROMÁN		1 5/40	4	2 3/8	1	
Stephanus GERGELY		22/40	1 7/8			
Georgius KIS		1 20/40	8 3/8	3		

Név	A telek minősége	A felubeli telek területe bécsi mérőben	A szántó területe holdban	A kaszáló		
				területe holdban		
				mindig	ritkán	soha
				kétszer kaszálható		
		No.	No.	No.	No.	No.
Alszezi Antonius BEKE		1 5/40	6 3/8	1	4/8	
Josefus KIS		30/40	5 4/8	2 3/8		
Samuel KIS		1 27/40	6	3 3/8		
Daniel BEKE junior		2	4 1/8	1 4/8	1	
Stephanus JAKAB		2	6	1 3/8	4/8	
Georgius TRIMFUJ		1 20/40	6		2 3/8	
Ambrosius BEKE		2 15/40	4		4/8	
egy puszta telek		2 3/40	6		2	
méltóságos báró vargyasi DANIEL Elek földjén lakó						
Jobbágyok						
Francuscus BALOG		27/40	2 2/8	4/8	1	
Josefus BALOG		20/40	1 6/8		1 2/8	
Paulus BALOG		27/40	6/8		1 1/8	
Samuel BALOG		27/40	5 2/8	1	1	
Daniel BALOG		32/40	4 2/8		1 2/8	
Georgius EGYED		2 10/40	5 2/8		2 6/8	
méltóságos özv. DANIEL Károlyné GYRMATI Ágnes földjén lakó						
Jobbágy						
Georgius HALMÁGYI		1 20/40	7 4/8		3	
kadicsfalvi TÖRÖK Ferenc földjén lakó						
Jobbágyok						
Bukur ROMÁN		1 5/40	1			
Vaszi ROMÁN		1 4/40	1		4/8	
Teodorus ROMÁN senior		1 4/40	1		6/8	
Andreas BUKUR		30/40	2/8		1/8	
kadicsfalvi TÖRÖK Dániel földjén lakó						
Jobbágyok						
Simeon ROMÁN		30/40	2/8	4/8		
Teodorus ROMÁN		1 4/40	1 2/8	5/8		
Stephanus TODOR		1 4/40	1 2/8	4/8		

Név	A telek minősége	A felületi telek területe bécsi mérőben	A szántó területe holdban	A kaszáló		
				területe holdban		
				mindig	ritkán	soha
				kétszer kaszálható		
		No.	No.	No.	No.	No.
Külhonosak						
Rákosról						
Petrus BIRO					6/8	
Martinus KÁVÁS			4/8			
Laurentius GÁSPÁR			4/8			
Georgius Pál MIHÁLY			4/8			
Georgius Pál FERENC			4/8			
Joannes VARGA			4/8			
Nicolaus PÁL			6/8		1 1/8	
Michael BÍRÓ			1			
Georgius SZÉKELY			1			
Andreas PÁL			4/8			
Michael FITORI			6/8			
Joannes KÁVÁS			6 2/8			
Franciscus ASZTALOS			4/8			
Joannes ILLYÉS			2/8			
Paulus SZÉKELY			4/8			
Joannes LŐRINCZ			2/8			
Joannes CSIKI					3 2/8	
Stephanus GÁL			1			
Georgius BIRO			4/8			
Franciscus BIRO			1			
Bardóceről						
Stephanus DIMÉNY			5/8			
Stephanus MOLNÁR			1			
Stephanus BILID			1			
Josefus BILID			1			
Bibarcfalváról						
Franciscus MAJOR			1 1/8		2/8	
Joannes TOT			4/8			

Név	A telek minősége	A felubeli telek területe bécsi mérőben	A szántó területe holdban	A kaszáló		
				területe holdban		
				mindig	ritkán	soha
				kétszer kaszálható		
		No.	No.	No.	No.	No.
Martinus TOT			1 4/8			
Michael TOT			2/8			
Josefus TOT			2/8			
Antonius DIMÉNY			5/8			
Stephanus BOGDÁNY			5/8			
Olasztelekről						
Franciscus VERES			2/8		2 2/8	
Összesen		109 28/40	329 5/8	73 7/8	4	
Jobbágycok (70 fő)		94 14/40	294 1/8	73 1/8	4	
Zsellérek (16 fő)		12 6/40				
Külhonosak (35 fő)			20 4/8	6/8	5	
Pusztá házhely (3)		3 8/40	6		2	

2. táblázat

	A felubeli telek területe bécsi mérőben	A szántó területe holdban	A kaszáló			
			területe holdban			
			mindig	ritkán	soha	
			kétszer kaszálható			
Jobbágycok (72 fő)	91 22/40	289 1/8	72 3/8	46 7/8	4	
Zsellérek (15 fő)	13 23/40					
Külhonosak (32 fő)		25 4/8	6/8	6 7/8		
Pusztá házhely (3)	3 8/40	6		2		
Összesen	108 13/40	320 5/8	73 1/8	55 6/8	4	

3. táblázat

Barót birtokviszonyai 1785-ben

Birtokos neve	Jobbágy	Zsellér	Pusztá telek
CSEREI József	6	5	
SZABÓ János	5	5	
KESERŰ Imre	3	3	
DANIEL István	2	13	2
DANIEL Sámuel, ifj.	12	7	3
DANIEL Sámuel, id.	20	8	5
DANIEL Elek	2	4	
DANIEL Imre	2	4	
DANIEL Ferencné	3	2	
CSEREI Sámuel,	2		
CSEREI György	2		
CSEREI Sámuel örökösei	8	2	
TÖRÖK Pál	1	3	
TÖRÖK Mózes	2	3	
OSVÁTH Sámuel, László	2	2	
BARTHA András		1	
HENTER Antal		7	
FEKETE Mihály		4	
CSEREI András, utódai		1	
BALÓ László		1	
LENGYEL Márton		1	
HEGYES Antal		1	
BEDE Mihály		1	
Összesen	72	78	10

Barót birtokviszonyai 1820-ban

Birtokos neve	Jobbágy	Zsellér	Pusztá telek
SZENTPÁLI Imre	13	3	
CSEREI Józsefné	2	2	
SZABÓ Ferenc	5	4	2
PORSOLT László		1	
TOMPA János	1		
SIBÁD Antal	1	1	

Birtokos neve	Jobbágy	Zsellér	Pusztá telek
DANIEL Polixéna	23	4	1
RAUBER Miklósné	13		1
DANIEL Elek	6		
DANIEL Károlyné	1		
TÖRÖK Ferenc	4		
TÖRÖK Dávid	3		
Összesen	72	15	3

Egyesítsük a két táblázatot, hogy a folyamatok világosabban álljanak előttünk, miről is van szó.

Birtokos családok			A birtokállomány megosztása					
neve	száma		1785			1820		
	1785	1820	Jobbágy	Zsellér	Pusztá	Jobbágy	Zsellér	Pusztá
BALÓ	1			1				
BARTHA	1			1				
BEDE	1			1				
CSEREI	5	1	18	8		2	2	
DANIEL	6	3	41	38	10	30	4	1
FEKETE	1			4				
HEGYES	1			1				
HENTER	1			7				
KESERŰ	1		3	3				
LENGYEL	1			1				
OSVÁTH	1		2	2				
PORSOLT		1					1	
RAUBER		1				13		1
SIBÁD		1				1	1	
SZABÓ	1	1	5	5		5	4	1
SZENTPÁLI		1				13	3	
TOMPA		1				1		
TÖRÖK	2	2	3	6		7		

Székelyek a Délvidéken – 1848

(Kivonat)

A felelős magyar kormány már az 1848. évi délvidéki harcok kezdete előtt, májusban segítséget kér a Székelyföldről is, annak ellenére, hogy Magyarország és Erdély uniója ekkor még nem befejezett tény, katonailag pedig a szebeni főparancsnokság, a General Commando nem fogadja el a magyar kormánynak az áprilisi törvények szavatolta főségét. A toborzás ennek ellenére sikeres, elsősorban Háromszéken és Csíkszéken. A háromszéki alakulatok augusztus elején érkeznek meg a Délvidékre, a csíkiak szeptemberben. Az első nagy tűzkeresztség szeptember 21. A csíkiak egy részét novemberben átirányítják Arad ostromához. A székelyföldi csapatok decemberben indulnak haza a déli hadszínterekről, januárban csatlakoznak BEM-hez, harcolni, illetve parancsára otthon tölteni fel soraikat.

*

1848 első hónapjaiban gyorsan terjedt a forradalom lángja. Európa nyugati felében szinte hetente újabb városokban lázadt fel a nép. Amikor ismételt elhangzott Párizsban a szabadság, egyenlőség, testvériség követelése, s ezt követte a király elűzése és a köztársaság kikiáltása, a polgári átalakulás iránti igény felgyorsult. A forradalmi átalakulást követelők sorában Bécs és Pest következett. Közép- és Kelet-Európában a társadalmi felszabadulás mellett igen fontos szerepet kapott a nemzeti függetlenség kivívása, megvalósítása módzatainak keresése. De jelentek azok az ellentmondások is, amelyek gátolták igazi kibontakozását.

A bécsi udvar csakhamar felismerte a nagyszerű lehetőségét annak, hogy az önálló Ma-

gyarország területén élő nemzetiségeket a szabadságukért harcra induló magyarok ellen fordítsa. Ez történt a szerbek, horvátok, szlovákok, románok esetében is.

A szerbek egyik csoportja 1848. március 17-én, 18-án és 19-én Pesten gyűlt össze, a József-napi vásáron, már a forradalom forró hangulatában, hogy megtegye első lépéseit népe érdekében. Az 1848. március 17-én készített jegyzőkönyv bevezetőjében meghatározzák tennivalóikat: „A pesti, budai és a magyar királyság minden vidékéről jelen alkalommal Pesten tartózkodó s egyéb szerbek, tekintetbe véve a viharerővel és feltartóztatlan gyorsasággal egész Európában nyilvánuló fontos jelenségeket, legszentebb kötelességüket teljesítve, ma, 1848. március 17-én [görögkeleti naptár szerint márc. 5-én] egybegyűltek, és erősen bizván a csász. kir. kegyben, mely a nemzeti óhajokat és szükségleteket felismerni és teljesíteni mindenkor kész volt, reménnyel és bizalommal a magyar királyság többi lakosai iránt, akik a legemberszeretőbb alapelveket megvédeni készeknek bizonyultak; meggyőződve általában a mai körülmények s különösen a szerb nemzet óhajainak és szükségleteinek fontosságáról – tanácskozáván, a következő határozatokat hozták:” Három pont következik, amelyek egységesen arra irányultak, hogy bizottságot alakítsanak, melynek tagjai „érett megfontolás alapján” készítik elő a szerbek követeléseit.¹

A bizottság március 18.-ra előterjesztette javaslatait, amelyeket 17 pontban fogalmazott meg. Ezekben a teljes függetlenséget, a szabad anyanyelv- és vallásgyakorlatot kéri az élet minden területén. Különös figyelmet fordítanak a nemzetgyűlésre, közművelődésre, követeik szabad megválaszthatására. Befejezésként még így fogalmaznak: „Hűség a királynak! A hazáért minden áldozat! A magyaroknak testvéri szeretet!”² A pozsonyi országgyűlésről már március 19-én a temesvári görögkeleti szerb püspök körlevelében arról értesíti híveit, hogy a jobbágság megszűnt.³ Végrehajtását egyre jobban sürgetik.

A következő napokban még jobban felgyorsulnak az események. Március 21-én meg-

kezdik az újvidéki nemzetőrség megszervezését. Ugyanezen a napon Bécsben is az egyetem szláv hallgatói üzenetet küldenek a korabeli újságokban vagy más módon is a horvátországi, szlavóniai, dalmáciai testvéreikhez. A nemzeti öntudat, a szlávtság egységére való törekvés növekedése bizonyoságként olvasható közleményük első részében: „Noha mi szlávok a császárság lakosainak felét képezzük, mégis minket nyomtak el és üldöztek az idegenek, mint egyetlen nemzetet sem.” Kérik, hogy most keljen fel a nemzet, és vívja ki szabadságát: „most vagy Isten tudja, mikor. Ezért kelj fel szegény nemzet, és nyilvánítsd óhajodat az uralkodó előtt. Tegyétek ezt és szabad nemzet lesztek!” Mintegy 3000 Bécsben tanuló szláv diák nevében emeltek szót, illetve szóltak a szláv népek érdekében.⁴ Ekkor már a nemzeti szabadság követelése mellett elhangzott a magyarellenes megnyilatkozás is: „Tudjátok-e, hogy mi a *szabadság nemzet nélkül?* Test lélek nélkül; halva született dolog. Mi azonban az élő szabadságot akarjuk. Hát nem tudjátok, hogy Pozsonyban a halott szabadság nevében, nemzeti nevünket, nemzeti színeinket és nyelvünket stb. meg akarják semmisíteni?”⁵

Idejekorán megjelentek az úgynevezett „kabátos izgatók” is, akik elsősorban a magyarság ellen próbálták irányítani a szerbek figyelmét, és szenvedélyesen bizonyították, hogy minden rossz a szabadságáért oly sok áldozattal küzdő magyarságtól származik. Erősítő hatásuk van a gyűlöletkeltéshez a nyilvános megmozdulásoknak. Elégetik „a magyar nyelven szerkesztett, és egyházakban őrzött anyakönyveket”. Óbecsén 1848. április 24-én „reggel 6 órakor, mise után hasonló merényletet követtek el a magyarság ellen”. A nép lázongását olyan beállítással igyekeztek elérni, „mintha szerb atyámfiai vallását és nemzetiségét a magyar nemzet eltiporni szándékoznék”.

Elárasztják a vidéket szerb hírlapokkal: elsősorban az óhitű papságnak, egyes vezetőknek, községek lakóinak ingyenesen küldve.⁶ A papok különös erővel tudják fokozni napról napra a magyarok elleni hangulatot. Csak sejteni lehet egyelőre, hogy háttérben a bécsi udvar megbízottjai intézkednek, sőt pénzzel is támogat-

ják a mozgalmat. Amikor a szerbek az újvidéki gyűlésre készülnek, már a fegyveres harcra is szó esik. „Legyetek arra is készek, hogy mindazt, amit a nemzetgyűlés elhatározott, azt tegyétek örömmel magatokévá, s ha kell, hajtátok végre erővel, s ha kell, fegyveres kézzel is”.⁷

Egyre több helyről hallani a volt jobbágyok erőszakos föld- és erdőfoglalásáról. De nem fizették ki a bérleteket és az adósságokat sem. Más helyeken izgatnak a törvények, az alkotmányosság ellen, a békét és rendet akarják felborítani. Mindezt sikerrel fordítják a magyarság elleni hangulatkeltésre. A húsvéti ünnepek is „Nagykikindán néplázadás által meggyaláztatt”. Hiába hangzik el, hogy halállal büntetik a lázadókat, az inkább fokozza a közhangulat rosszabbra fordulását.⁸ A belügyminiszter úgy próbálja elejét venni a helyzet további romlásának, hogy a Szerbiából ingyenesen érkező újságok terjesztését betiltja.⁹

A szerbek kezdetben történelmi múltjukra hivatkozva hangoztatják jogaikat. „Világszerte tudva van: hogy a szerbek a magyar testvérek és törvényes királyaik által behívtak még IV. Béla és a tatár pusztítás idejétől fogva, Zsigmond, Albert, Mátyás és Ulászló... Ezen beköltözésnek következő feltétele vala: hogy a szerbek tartoznak ezen hazát a közös ellenség ellen erős karjaikkal megvédeni”.¹⁰

A további követelések során a karlócai hitközség a szerb vajdaság felállítását kéri; ezt támogatja a határőrség is.¹¹ A határőrezredekről azt is közlik, mintegy fenyítésként, hogy a nemzetiség és anyanyelv ellenségeivel szemben 150.000 katonát is ki tudnak állítani a már harc-téren lévőökn kívül.¹²

A viták, a gyalázkodások, rágalmak sokasága, a vallás és nyelv üldöztetésének hangoztatása folyamatos előkészítést jelent a fegyveres felkelésnek. Másrészt, magyar részről a KOSSUTHÉK álláspontjának hajthatatlansága, az „Ezesetben a kard fog dönteni”, hasonlóképpen nem nyújthatott lehetőséget sem egy jobb kibontakozásra.

Minden előzetes figyelmeztetés ellenére 1848. május 13–15-én Josef RAJAČIĆ metro-

polita Karlócára összehívta a szerb nemzeti kongresszust, amelyen a magyarországi szerbekben kívül fegyveres szerbiaiak is részt vettek, s amelyen kimondották az autonóm szerb vajdaságot. A kongresszuson 2–3000-en gyűltek össze, és határoztak a magyarországi szerbek nevében. RAJAČIĆ metropolitát pátriárkává, Stevan SUPLJIKAC ezredest vajdává választották.

Az itt hozott határozatok 3. pontja: „Szerémség, Bácska a becsei kerülettel és a csajkás zászlóaljjal, a Bánság a határőrvidékkel és a kikindai kerülettel szerb vajdasággá nyilváníttassék.”¹³

A szerbek továbbra is toborozzák a katonákat, jelentős mennyiségű fegyverre tesznek szert. A gyűlés után rövid idő alatt vagy 20000 délvidéki szerb állott készen a harcra, többnyire határőrökből, akik jól képzett katonák, hisz korábban rendszeres kiképzésben részesültek. Hozzájuk csatlakoztak mintegy 10–12000-en szerbiai önkéntesek Stevan KNICANIN ezredek vezetésével. Ennek eredményeként a fegyverben álló szerbek ötszörös túlerőben voltak az ott állomásozó magyar katonákkal szemben. A magyarok ráadásul még fegyverhiánnyal is küszködtek.

A karlócai eseményeket követő napokban világossá válik, hogy fegyveres összecsapás nélkül nem oldható meg a szerb kérdés.

A magyar kormány 1848. május 16-án határozatot hozott, hogy Szeged tájékán és az alsóbb vidéken „12000 főnyi sorkatonaságból álló tábor alakíttassék”. Sürgetik a korábban ígért három magyar ezred külföldről való hazatérését, valamint a kiképzésben részesült székely ezredek Délvidékre nozogsíttását. „A székelyek közül, kik Magyarország védelmére ... szívvel és lélekkel jönnének, legalább két ezred beküldessék”.¹⁴

Korábbi kisebb összecsapások után 1848. június 12-én Karlóca környékén elkerülhetetlen a háború. Több helyen is magyar tábor létesül. Július 14-én a szerb felkelők fontos támaszpontját, Szenttamást sikertelenül támadják; ugyanez történik augusztus 19-én.

A magyar kormány határozatának megfelelően megkezdik a székely csapatok toborzá-

sát a szegedi táborba. BATTHYÁNY Lajos miniszterelnök május 22-én közli az osztrák vezetéssel, hogy felszólította a székely ezredek toborba gyülekezésre, mivel egyelőre nem számíthat az olaszoknál harcoló katonák hazatérésére.¹⁵

A felszólítás május 26-án az Erdélyi Híradóban is megjelenik, május 19-i keltezéssel. BATTHYÁNY kitér annak magyarázatára, hogy miért hívja már az unió megvalósítása előtt harcba a székelyeket. „Bár a két testvérhonnak tetteleges egyesülése, melyet legforróbb vágyunkként öröklék őseinktől mindeddig meg nem történt is, elvileg azonban elfogadva, kegyelmes urunk, királyunk változhatlan szavával szentesítve van. Ezért mint Magyarországnak első független miniszterelnöke és ideiglenes hadügyminisztere bízva a vitéz székely nemzetnek világszerte elismert rendületlen harcosságában s magyar testvérei iránti ingadozatlan szeretetében, hivatalos tisztelnél fogva, saját felelősségem alatt, sietek önöket felszólítani, hogy miként erről az erdélyi főhadi kormányzót már értesítettem, addig is, míg a rendelkezemre fölséges urunk királyunk jóváhagyását pótlólagosan megnyerném, e levélem vételével tüstént Magyarországra, a Szeged tájékára telepítendő elhatározott 12000 fegyveres katonaságból állandó táborba siessenek.”

BATTHYÁNY annál is inkább Erdélybe küldhette e felhívást, mert már az április 11-én szentesített törvény alapján a Magyarországon állomásozó császári királyi katonai egységeket sem Bécsből irányítják, hanem az új magyar kormány szabja meg teendőiket.

BATTHYÁNY „számos nyomtatványban” igyekezett eljuttatni felhívását a Székelyföldre. Mivel népgyűléseken szándékozott ismertetni, ezért a csíkszentgyörgyi születésű tisztet, GÁL Sándort és KLAPKA Györgyöt azzal bízta meg, hogy a székely városokban ismertessék az oda összegyűlt néppel. A két tiszt mellé csatlakozott még HAJNIK Károly miniszteri tisztviselő is.

Olyan közlés is megjelent, amely egyenesen KOSSUTH Lajosnak tulajdonítja a megbízottak küldését. „Ilyen pár követet küldött az országgyűlés és KOSSUTH Lajos a székelyek

közé GÁL Sándor és KLAPKA György személyében.”¹⁶

A három küldött május 23-án már Kolozsvárra érkezett, de a kormányzónál még nem jelenkezett. Az erdélyi országgyűlésre készülőkormányzó, gróf TELEKI József „figyelmező szemek” jelentése nyomán tájékozódott ottlétükről, s eljárásukat értetlenül fogadva, a székely tiszteket is értesítette a különböző városokba tervezett útjukról. Felhívta arra is a figyelmet, hogy „szemmel tartsák” őket, és tetteikről pontosan tájékozottassák. Még a szebeni, PUCHNER vezette katonai fővezérséggel is közölte érkezésüket.¹⁷

Mindez számos akadályt is jelentett a küldötteknek feladatuk sikeres végzésében. Május 24-én Marosvásárhelyen már nagy tömeg előtt tartották meg első gyűlésüket. A város főbírája jelentésében arról ír, hogy HAJNIK Károly, GÁL Sándor és KLAPKA György du. 3 óraker a városba érkezve bemutatták megbízólevelüket, ezért „összehívta a tanácsot és népet, felolvastatta és megmagyaráztatta a miniszterelnöki felhívást, s az lelkesedve fogadtatott”.¹⁸ Ezen a gyűlésen 6000 székely jelent meg, de a szervezést még nem lehetett megkezdeni, mert az erdélyi Gubernium tiltakozó keze már ide is elérkezett.¹⁹

Arról is szól a jelentés, hogy a következő nap HAJNIK Károly Nagyszebenbe, a két fiatal tisztt pedig Székelyudvarhelyre távozott.²⁰ HAJNIK Károly Medgyesen átadta PUCHNER császári tábornoknak a miniszterelnök levelét, Szebenbe érkezésekor mégis letartóztatták, mivel nem tudott kellően elfogadható iratokat felmutatni ellenőrzőinek, s csak a kormányzó közbenjárására bocsátották ismét szabadon, hogy Kolozsvár felé vehesse útját.

GÁL Sándor és KLAPKA György Székelyudvarhely felé igyekeztek Székelykeresztúron csíki törzstisztekkel találkoztak, akiket a General Commando elé idéztek Nagyszebenbe. Őket is próbálták táborba állásra biztatni, de eredménytelenül. Feljegyezték azt is, hogy Nagyalambfalvára érkezve, SEBESI István házánál a „falu értelmesebb székelyei előtt lelkes beszédet tartott” GÁL Sándor, s azután a magyar vezényleti könyvet is osztotta a nép között.²¹

Székelyudvarhelyre érkezve is tapasztalhatták a korábban említett kételkedés idáig ható eredményét. „Székelyudvarhelyen egyenesen a csendőrbizottmány elé vezették a miniszteri küldötteket”.²² Udvarhelyről így sietve távozniuk kellett.

Azzal a reménnyel érkeztek Háromszék-re, hogy végre semmilyen akadály nem nehezíti a gyűlések megtartását és a felhívások szétosztását. Úgy tervezték, Sepsiszentgyörgyön tartanak legelőször népgyűlést. Küldetésük célját tudatták az akkori királybíróval, PETRICHEVICH HORVÁTH Alberttel, azonban – még ilyen kis mozzanatot is feljegyezték – ő eléggé kelletlenül fogadta, hisz, bár ebéd előtt érkeztek hozzá, ebédre nem marasztotta, mely „a vendégszerető székely népnél különös nemtetszés jele”.²³

JAKAB Elek a sepsiszentgyörgyi hívős fogadtatást azzal magyarázta, hogy a királybíró bizonyos óvatosságból tartózkodott a küldöttektől. „Az illetők várják be... míg a katonaság előjáróitól felszólítatják, s akkor ők is eljárhatnak megbízatásukban a katonai fegyelem sértése, a lecsillapult kedélyek ismét fölzaklatása nélkül”.²⁴ A „fegyelem sértése” és a „lecsillapult kedélyek ismét felzaklatása” arra vonatkozott, hogy 1848. április 25-én a 2. székely gyalogezred első zászlóaljának négy századát Uzonba hívták, hogy Brassón keresztül Nagyszebenbe vagy környékére vezényeljék. Ezt GÁL Dániel ügyvéd, az illyefalvi néppel felvonulva, megakadályozta, sőt, a több mint 1500 fegyvert is lefoglalta, és Szentgyörgyre szállíttatta.²⁵

KLAPKA György betegsége miatt nem vett részt a következő napokban összehívott népgyűléseken, hanem három nap múlva visszatért Pestre.²⁶ A továbbiakban Háromszéken és Csíokban GÁL Sándor egymaga szervezte a gyűléseket, tartott beszédeket, juttatta el a résztvevőkhöz a magyar miniszterelnök üzenetét.

Időközben Bereck városába is eljutott a felhívás szövege, amelyet június 3-án „esküdtgyűlés”-en közöltek, ahol a „szónok HANKÓ András” volt. A városi jegyzőkönyv 36. lapján írt ismertetőben „a Fenséges magyar miniszterium

elnöke Gr. BATTHYÁNY Lajos ő nagyméltóságának múlt hó 18-án költ a nemes Székely nemzethez intézett" felszólítását mutatták be. A „szabadságot némely elpártoló nemzetek megbosszulván, a magyar nemzet ellen hadat izentek ... melynek következtében kéri a miniszterelnök ő nagy méltósága, hogy a világszerte elismert harcias székely nemzet magyar testvéreihez s királyához megmutatott hűségéből kifolyólag a legnagyobb vésszel fenyegetett magyar testvérhonnak 12 ezer fegyveres néppel a szegedi vidékre lehetőleg segítse fel... Ezen felszólítás igen érzékenyül elfogadtván – nemzetünk, valamint őseink a hazáért áldoztak, úgy jelenleg most is a haza érdekét magunk előtt hordván a testvériséget forró érzéssel pártolni kívánjuk, s utolsó csepp vérig a magyar nemzet érdekét védjük”.²⁷

GÁL Sándor még Sepsiszentgyörgyön megismerkedett BÍRÓ Sándorral, a rétyi pappal, aki azonnal segítségére sietett. Közösben vettek részt a kézdivásárhelyi gyűlésen. Itt a vezetők is, a nép is nagy lelkesedéssel fogadták a BATTHYÁNY miniszterelnök üzenetével érkező GÁLT. A biztató szónoklat hatására az összegyűlt tömeg arra bírta az újonnan alakított nemzetőrség alezredesét, jelentse ki, hogy hozzá is elérkezett a felhívás, és a századokkal már közölte: készenlétben álljanak, hogy az első parancsszóra indulhassanak a szegedi táborba.²⁸

A felhívás általános lelkesedéssel fogadtatásáról bővebben is megismerkedhetünk, ha egy keveset még időzünk a háromszéki eseményeknél.

A kézdivásárhelyi gyűlésen FÁBIÁN Dániel, a város református lelkésze közölte, hogy a székelyek harcolni fognak, nem engedhetik „Magyarországot a veszedelemre tovább kitéve maradni”.²⁹

GÁL Sándor Kovásznán is tartott gyűlést. „Több ezren jelentek meg minden rend- s rangúakból; végre GÁL Sándor is SZENTKATOLNAI CSEH Sándor négyes előfogatos csinos batárjával megérkezett; a csinos fiatal magyar huszárhadnagy díszöltönyében lépett fel a fenékkal felfordított kád tetejére, mely a piac közepén a szónoki széket képezte, a honfias érzelmű, tüzzel teli és lelkesítő beszéd megragadta a

népet, dörgő éljen harsant el a beszélő fölött, s tisztelet jeléül ezer fehér kendők lobogtak feléje. Ezután CSEH Sándor, SÜKÖSD Samu és B.[ÍRÓ] S.[ándor] tartottak lelkesítő beszédeket a szabadság érdekében”.³⁰

A háromszékiek lelkesedését bizonyítja, hogy csupán Orbaiszékben a kovásznai gyűlés után a majdnem szomszéd Zágónban is nagy tömeg várta GÁL Sándort, de mivel oda nem juthatott el, a község lakói nemtetszésüket is kifejezték.³¹

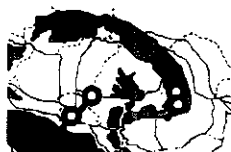
A Kolozsvári Híradó arról írt, hogy „Háromszék egy mozgásban levő nagy táborot képez, ugyanis a katonaság gyakorlatozik”.³²

Sepsiszentgyörgyön a korábbi kellemetlen fogadtatás ellenére május 28-án mégis megtartották a népgyűlést. A város és a környék lakói kitörő lelkesedéssel fogadták a felhívást, s készek voltak a hadbavonulásra. EGYED Ákos közli, hogy itt mondták ki feltételként, a nemesség is csatlakozzék a táborhoz, ahol jobbágyok, katonák nagy számmal gyülekeznek.³³

Külön is meg kell említenünk, hogy a már említett rétyi református tiszteletes, BÍRÓ Sándor, aki egy év múlva a Csíksomlyón megjelenő Hadi Lapot szerkesztette, a háromszéki nép lelkesedését látva, saját falujában megszervezte a táborba induló katonaságot. Erről BATTHYÁNY Lajos miniszterelnököt is értesítette. Közölte, hogy 600 főből álló kis falujában 120-an készen állnak a táborba indulásra. Lelkesítő szavai hatására a 12–13 és 60–65 éves gyermekek és öregek is vállalták a táborba szállást.³⁴

GÁL Sándor gyűlést tartott Szentkatolnán és Alsócsernátonban is.³⁵ Emlékezetes az alsócsernátoni gyűlés. GÁL Sándor Pestre vizsztatérte után írt jelentésében számolt be újáról. Alsócsernátonról azt írta, az összegyűlték kijelentették itt is, hogy minden rendűek együtt vegyenek részt a segítő táborban.³⁶

A magyarországi jobbágyfelszabadítás híre rövid idő alatt Háromszékre is eljutott. A lakosság itt is igényelte megvalósítását. Az alsócsernátoni gyűlésen jelentette be az uzoni PÜNKÖSTI Gergely, későbbi honvéd őrnagy, aki induláskor maga vezette katonáit a szegedi

táborba, hogy a elhatározták robot megszüntetését. Ez a közlés azt eredményezte, hogy a jobbagyok tömegesen iratkoztak fel a katonák közé.³⁷

A felhívás, a küldött lelkesítő beszéde, a helyi vezetők támogatása, nemkevésbé a robot hamarabbi eltörlése, mint azt az erdélyi országgyűlés kimondta volna, jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy Háromszéken rövid idő alatt mintegy 5000-en iratkoztak a táborba indulók közé.³⁸

GÁL Sándorról személyesebbet is feljegyeztek háromszéki tartózkodása idején. Alsócsernátonban „a magas műveltségű, szelíd, nyájas és kedves BENKŐ Polixeniában egy elvállhatatlan szerelmű, örömei- és bánataiban vele osztozó s külföldön ötet soha el nem hagyó, hű arát szorított örökre kebelére”.³⁹

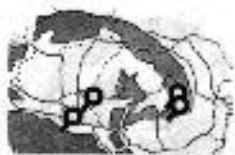
A háromszéki sikeres gyűlések után Csík következett. KLAPKA György úgy emlékezett, hogy amikor BATTHYÁNY Lajos miniszterelnök felkérte őket székelyföldi útjukra, kitért arra is, hogy „Csíkban a népet a magyar kormány ellen bujtogatják”, ezért is szükséges a népgyűlések tartása, és a seregbe szerveződés szükségességének bizonyítása. Ennek ellenére Marosvásárhelyen úgy döntöttek, hogy nem ők, hanem egy küldöttség indul Csíkba a felhívást ismertetni.⁴⁰ GÁL Sándor június 14-én és 15-én mégis részt vett a Csíksomlyóra összehívott népgyűlésen. A Kolozsvári Híradóban június 15-i keltezéssel így számolnak be róla: „14-én Somlyón a közháznál előlegesen nyíltan conferentia tartaték, amelyen megjelenő miniszterelnöki biztos, GÁL Sándor polgártársunk zajos és szűnni nem akaró éljenzésekkel fogadtatott. Ma pedig 5-6 ezerre menő néptömeg hullámozott a szerzetesek zárdája s közház közötti téren... a tér közepére helyezett szószékre GÁL Sándor polgártársunk és rokonunk állván, küldetéséről értesítette a gyűlést, s beszédje mindenütt, hol ő flge a nádor és miniszterium előfordult, sűrű éljenzés és lekesültség kitörő zajába merült”.⁴¹ Az első, Háromszéken tartott gyűlésekhez képest Csíksomlyón már felolvasták V. Ferdinánd Innsbruckból küldött jóváhagyását is a május 19-i felhíváshoz, amelyre korábban utaltunk. A

jegyzőkönyvbe azt írták: „Csík az elrendelt táborszállásra mindig készen áll ... a primorrend önkéntes ajánlása alapján elhatároztatott, hogy minden eddig létezett rendi különbség nélkül a törvényhatóságnak valamennyi polgára, nem csak néhány ezren, hanem mind fejenkint sietendnek a legnagyobb készséggel fegyvert fogni s ugyanazon egy nemzeti zászló alatt táborba szállandók utolsó csepp vérikig harcolni azok ellen, akiknek ellenséges fellépései által királyunk Őfelsége trónját, magyar Hazánkat s a magyar nemzetiséget veszély fenyegetné”.⁴²

KLAPKA György fennebb említett jelentésében összefoglalta erdélyi útjuk tapasztalatait. Megállapította, hogy „egy-egy zászlóalj mindhárom székely ezredből kihívható Magyarországra”, a többieknek helyben kell maradniuk az ottani rend fenntartásáért. Továbbá azt is közli, hogy akár 10-12 újabb zászlóalj is rövid idő alatt megszervezhető volna. Ajánlatot tesz a vezetőkre is. Háromszéken fővezéremek DOBAI Károlyt, a 2. székely gyalogezred ezredesét, helyettesének GÁL Sándort ajánlja.⁴³

A Délvidékre érkező katonák fogadására az előkészületek már június 11-én megkezdődtek. SZEMFRE Bertalan belügyminiszter értesítette a déli vármegyék vezetőit a kormánybiztosok kinevezéséről. Közli, hogy „Azon elszakadási szándék, melyet az ország déli határain előidézni a bujtogatók folytonos igyekvése volt, újabb tudósítások szerint tetteleges lázadásra fajult ... Ennélfogva Szeged város táján nagyobb számú nemzeti őrsereg és katonaság fog táborba szállíttatni, és a köröskörül fekvő megyékben alkalmaztatni, melynek ellátásáról helyben és útközben gondoskodni szükséges”.⁴⁴

Időközben, június 22-én Kolozsvárra is megérkezett a nádor és hadügyminiszter parancsa, melyben azt közlik gróf TELEKI József kormányzóval, hogy a nélkülözhető sorkatonaságból és a fegyveres székelységből, valamint a román határőrezredből is néhány zászlóalj katonát a szegedi táborba indítson. A kormányzó az első és a második gyalogezredből egy-egy zászlóaljat, a székely huszárezredből egy osztályt jelölt ki. Mozgósította a naszódai román gyalog-

ezred katonáit is, ők azonban később megtá-
dadták az engedelmisséget a magyar kormány-
nak.⁴⁵

A hadvezetés kormánybiztosokat is kije-
lölt a hosszú út előkészítésére. Az 1. székely gya-
logezredhez gr. LÁZAR Lászlót, a 2.-hoz gr.
MIKES Jánost és BERDE Mózeset. Az elő-
készítési rendeletet június 21-én keltezték, s a
Kolozsvári Híradó közléséből ismerjük, hogy a
2. székely gyalogezred zászlóalj július 23-án
már Kolozsváron tartózkodott. A tudósítás azt is
közölte: „Ha ki a városon átment székely véreinket
látá, lehetetlen, hogy két dolog fel ne ötlött
volna szívében... Egyik, hogy ruházatjok por és
izzadság miatt jobbra leszakadozva, izmos
testök (mert hiszen egy-kettőn kívül az egész
zászlóalj 20–40' év közötti férfiakból állt) ren-
detlen életmód és fáradtság miatt szerfelett meg-
rongálva, összeesve van. Nem is csuda. Három
hónapja, hogy vármegyéről vármegyére, hely-
ségről helységekre járnak. Nincs éj, nincs nap: ha
baj van, nekik menni kell”.⁴⁶ Ez a háromszéki
zászlóalj július 30-án Nagyváradon keresztülha-
ladva Szolnokig gyalogolt, ahol hajóra szállt, s a
Tiszán, Szegeden át a kijelölt helyre érkeztek.⁴⁷

Sepsiszentgyörgyről 1848. július 26-án
egy osztag székely huszár is elindult Szeged felé
br. MARCIANT Ferenc kapitány, osztályparancs-
nok vezetésével, aki később az ellenség táborába
szökött.⁴⁸ A piactéren felsorakoztatott katonákat
SOMBORI Sándor ezredes buzdító beszéddel
búcsúztatta: hősi helytállást kért tőlük a harcok-
ban. A tudósító N.S...r [NAGY Sándor] azt is
megemlíti, hogy a búcsúztató tiszt a már ron-
gyolódó öltönyeik helyett újat ígért, kivéve a
csákokat, mert „azok az ellenség fejében vannak,
de reményem ... elveszik önök. „Elvesszük” lón
a harsány felelet”.⁴⁹ Ezen huszárok a következő
nap, július 27-én Hídvégen pihentek. Gróf NE-
MES Ábrahám megvédgelte őket, s még min-
denik legénynek 20, a tizedeseknek 40, az
őrmestereknek 60 ezüst krajcárt adott. Az itteni
pihenés alatt történt, hogy néhány katona az Olt-
ban fürdött, az egyik ifjú a vízbe fulladt.⁵⁰

A háromszéki huszárok augusztus elején
már Verbász mellett táboroztak. A délvidéken

tartózkodó katonák között számos háromszéki
tisztelet található. Egyik része a 2. székely ezred
zászlóaljával érkezett, mások más alakulatokkal
jutottak oda. Meg kell említenünk jónéhányuk
nevét: Rétyről származott ANTOS János honvéd
ezredes, a sepsiszentgyörgyi ACHERMANN
Ferenc ezredes már májustól a Délvidéken tar-
tózkodott, AULICH Lajos a háromszékiekkel
vonult a táborba, Baróton született BEKE Gyula,
szintén innen indult ifj. BEKE József honvéd
ezredes, aki a Délvidékről hazatérve Háromszék
katonai parancsnoka lett. Sepsiszentgyörgyi
DACZÓ Zsigmond honvéd őrnagy, aki a követ-
kező évben a segesvári csatában halt hősi halált.
Papolcon született KISS Sándor honvéd ezredes,
BEM altábornagy bizalmi embere, később hő-
siesen harcolt a Tömösi-szorosban az oroszok
nyári betörésekor. Uzoni PÜNKÖSTI Gergely,
akinek nevét már az alsócsernátoni gyűléssel
kapcsolatban említettük. Hősiesen harcolt SÁ-
ROSI Ferenc honvéd őrnagy, a bibarcfalvi SZA-
BÓ Ferdinánd alezredes, a kézdivásárhelyi
SZÁSZ Dániel őrnagy és TÖRÖK József alezre-
des. Béla falvi TUZSON János, aki hazatérve a
következő évben már a háromszéki csaták végén
BEM altábornagyot kísérte moldvai útjára.⁵¹

A csíki zászlóalj augusztus 14-én indult
Szeged, illetve a délvidéki harcterek felé. 22-én
eljutottak Balázsfalváig, 23-án Alvincen esküde-
tek fel a magyar alkotmányra.⁵² Alvinci tartó-
zkodásuk idején ruházatukat a gyulafehérvári
katonai raktárakból kicserélték. Eskütelükről
megjegyezték, hogy az fekete-sárga zászló alatt
hangzott el, a vezényszó is német volt. Ezt szok-
ták meg a katonák, tisztek. Még nem hasznosí-
tották a GÁL Sándor ajánlotta vezényszavakat:
Vállhoz! Tisztelegj! Jobbra át! Igazodj! Indulj!
stb., amelyek még ma is használatosak. Útjukat
tovább is követni tudjuk: Bencenen és Zsíl-
mezőn két század ideiglenesen maradt, esetleges
támadás megelőzésére; szeptember 8-án Radnára
érkeznek, és részt vesznek az ottani Mária-bú-
csún, Arad, Bánátkomlós, Kikinda, Bród érin-
tésével Óbecse a következő állomásuk. Óbecsé-
ről MAGYARI Ferenc az 5. és BORSOS Ignác a
6. század parancsnokainak vezetésével a csíki

katonákat Aradra, a város felügyelésére vezényelték, akik később visszatértek a Délvidékre. A többi század szeptember 14-én Verbászra érkezett. Érkezésükkor a délvidéki táborban tartózkodott MÉSZÁROS Lázár hadügyminiszter is, aki a hősi múltat példaként említve, köszöntötte a csíki katonákat.

Verbászon találtak az augusztus elejétől ott állomásozó háromszéki honvédekkel. Itt táborozott a huszárezred is az angyalosi FORRÓ Elek ezredes és csíkbánkfalvi KERESZTES Imre, a későbbi őrnagy vezetésével. Állomáshelyük Feketehegy (Feketics).⁵³

Arról is írnak, hogy Csíkból egy másik század Szászrégen közelében Petele felé augusztus 18-án szintén a délvidéki táborba indult.⁵⁴ Hírt közölnek továbbá, hogy a csíki gyalogezred nőtlen tagjait Bukovára irányították.⁵⁵ Később a csíki századokat más helységekre osztották be: az 5.-et Feketics megszállására, a 6.-at pedig Versecz védelmére. A többi négy század Verbászon tartózkodott.⁵⁶

A Csíkból induló zászlóaljkat MÓRICZ József százados, későbbi alezredes vezette, aki Ausztriából került a csíki határőrezredhez. Őt SCHUSTER József főhadnagy helyettesítette. Ismerjük azt is, hogy az induló hat század mely falvak katonáiból formálódott, és kik voltak parancsnokaik. Az 1. század Kásztonújfalú és Csíkkozmas katonáiból alakult, amelyet NAVRACZKI Károly százados vezetett. A 2.-ban csíkszentimrei és csíkszentgyörgyi katonák voltak, vezetőjük a csíkszentdomokosi KEDVES Lajos százados. A 3.-ban csíksomlyóiak és szépvíziei voltak, vezette PÁL Vilmos (?). (Bizonyára a gelencei PAP Vilmosról van szó, aki 1848 tavaszán alezredes volt a csíki ezrednél.) A 4. század csíkrákosi és csíkszenttamási határőrökből állott, vezette KISS Antal főhadnagy, később a háromszéki 85. zászlóalj parancsnoka volt. Az 5. század gyergyóújfalviakból és gyergyószentmiklósiakból, a 6. gyergyóalfalviakból és ditróiakból alakult – vezetőikről már korábban írtunk.⁵⁷

A háromszékieken és csíkiakon kívül a táborbagyújtás Székelyudvarhelyen is megkezdődött. Fel is irakoztak ötvenen, de „sem foglaló,

sem gúnya, sem zsold, sem ami a legfőbb, tanító katonatiszt nem volt”. A későbbi felhíváskor 56 önkéntest írtak fel P. HORVÁT Dániel szervezésére.⁵⁸ Marosszéken százával jelenkeztek a táborba, fel is vették a 20 forint foglalót. Aranyosszéken is lelkesedéssel fogadták a felhívást.⁵⁹

A táborba érkezés után kisebb csatákban már részt vettek a csíkiak és a háromszékiek, de az igazi nagy tűzkeresztségre szeptember 21-én került sor, amikor magyar csapatok immár harmadszor támadták az újvidéki Szenttamást. A századokat a BECHTOLD parancsnoksága alatt szervezett EDER dandárba osztották be. A székelyek ottani életéről, csatáiról viszonylag keveset tudunk, ezért egy-két eseményt külön is megemlítünk.

A szenttamási csata idején MÓRICZ József éjjel 2 óraker azzal bízta meg a csíktaplocai SALAMON Károly főhadnagyot, hogy egy fél századdal közelítse meg az ellenség hadállásait, és tájékoztódjék elhelyezkedéséről és erejéről. A szerbek azonban észrevették, és a sáncknál golyózáppal fogadták. A ködben pontosan nem láthattak, így a vaktában kilőtt golyók a hátrább elhelyezkedő KEDVES Lajos századában tettek nagy kárt. SALAMON Károly csapatának sikerült visszavonulnia, majd 7 óraker kezdődött a tüzérségi harc. Csíki katonákat rendelkeztek 52 ágyú fedezésére. A jól célzott ágyúgolyók rombolják Szenttamás védősáncait, s amikor az előrenyomuló csíkiak már-már elfoglalják az ellenség hadállásainak egyik részét, s a győzelmet biztosíthatják volna, visszavonulási parancsot kaptak. Hátrálás közben 12 katonájuk elesett, a Szilásról származó, de a csíkiakkal harcra induló KRASZNAY Pál hadnagy, későbbi honvéd őrnagy megsebesült, s INCZE nevű menasági katona jobbkarját veszítette.

Szenttamás elfoglalása a harmadszori, erős támadással sem sikerült.⁶⁰ KISS Antal emlékezete szerint a csíkiak elérték a Ferenc-satorna vonalát. Azonban nem tudtak áthaladni rajta, mert a szerbek a vízi szállítóeszközöket, amelyeket már korábban előkészítettek erre a célra, elsüllyesztették.

A csíki katonák újabb feladata az volt, hogy elfoglalják Ókérfalvát. Innen meg tudták

akadályozni a Temerinben és Újvidéken gyülekező szerb csapatok előnyomulását. Később Futtakon a gyergyóiak állították meg a szerbek átkelését a Dunán, majd az 5. század katonái Feketicسن a Verbászon állomásozó magyar katonákat fedezték. A 6. század Verseczet mentette meg. Később, október 9-én szintén Ókérfalván olyan ellenséges csapatot semmisítettek meg, amely utánpótlást szállított a szenttamásiaknak. A csatában sok szerb halt meg, a csíkiak 10 mállás szekeret, 30 lovat zsákmányoltak, és sok foglyot ejtettek.⁶¹

A székely katonák novemberig újabb csatákra készülve, kisebb összecsapásokban részt vállalva, a Délvidéken tartózkodtak. A csíki zászlóalj négy százada november elején Futtakon a Duna réveit őrizte, s a „sajkákon átnyomulni akaró szerbiánusokat mindannyiszor és sok veszteséggel verték vissza”. A hat század később a verseczi vonalon állomásozott. BORSOS Ignác és SZÉKELY Elek hadnagy megakadályozták BLOMBERG árulását, majd az Alibunár felől támadó szerbeket Langendorfnál szétverték. BORSOS kapitányt és hős társait maga KOSSUTH is elismeréssel köszöntötte bátor helytállásukért. Rövid idő után BORSOS Ignácnak búcsúznia kellett csíki századától, mivel DAMJANICH János honvéd tábornok mellé osztották be.

November közepén a csíki zászlóalj hat századát Aradra vezényelték, ugyanis október 5-én a császári őrség megtagadta az engedelmességet a magyar kormánynak. Itt harcoltak a háromszékiek is. Az első időszakról azt jegyezték fel, hogy a második századot a SALAMON Károly főhadnagy segítette KEDVES Lajos vezetésével azzal bízták meg, hogy Lippáról sót és bort szállítsanak, amit sikerrel teljesítettek.

Aradon az első nagyszabású ostromra december 4-én került sor. A támadást MÁRIÁSY honvédezredes irányította. A csíki zászlóalj a vár bevételére indult. CSEDŐ Tamás tizedest azzal bízták meg, hogy a belső sáncokra feljutva, a várvédők ágyúit szögezze be. Megemlítik CSEDŐ BÚZÁS Márton, JÁNOS Antal, ANDRÁS János nevét, akik társaikkal az elsők között közeledtek a várkapuhoz, majd a csatornán átjutva,

a vár őreinek egyik részét lefegyverezték. Ekkor a tüzérség olyan hevesen kezdett támadni, hogy MÁRIÁSY visszavonulást fúvatott. Az előrenyomult csíkiak közül sokan a belső sáncban rekedtek, még hosszas küzdelem után sem tudtak kimenekülni, és mintegy 25 katonájukat, CSEDŐ Tamást is, az ellenség elfogta. Csak néhányuk sikerült a magas falakról leugrania.⁶²

A csíki gyalogosok továbbra is a várat körülzárók között maradtak. Néhány nap múlva Temesvár felől indítottak támadást a várat körülvevő magyar katonák ellen, hogy a benn tartózkodóknak élelmet juttassanak. MÁRIÁSY ezredes ez alkalommal is bizalommal fordult a csíki katonákhoz. Az 5. századot Radnára, az 1.-et a tutajhíd védelmére, a 3. és 4.-et Újaradra, a 2. és 6.-at Óarad védelmére rendelte. Ismét árulás következett. A tüzérség az ellenséghez állt, így a honvédség két tűz közé szorult, s megakadályozni nem tudta már az élelem eljuttatását a várba, bár szétverni őket sem sikerült. A csíkiak itt, különösen a 4. század, sok embet veszítettek.⁶³

December közepén a csíki és háromszéki székelyek a táborozást és a harcokat befejezték, felsőbb parancsra hazaindulhattak. Hősi harcukat elismerve és megköszönve, így búcsúztatták őket: „Székelyek! Megígértem, bajtársak, hogy hazaengedlek benneteket! Íme beváltom szavamat, elbocsátlak, bármely nehezemre esik is, eléggé méltányolván öt havi fáradalmaitokat, küzdelmeiteket, mely idő lefolyása alatt vért, életet nem kímélve, messze elszakadva rokonaitok s barátaitoktól, elhagyva havasaitokat, a haza függetlenségéért és szabadságáért hősiessen vívtatok, míg otthon saját tűzhelyeitek körül a gaz árulás felbőszített népe pusztított. Menjetek! Az Isten, ki nem hagyja elveszni a nemzet igaz ügyét, kísérfjen utaitokon, s áldja meg fegyvereiteket, amelyeket ti otthon is a győzelmesen előrenyomuló magyar sereggel egyesülten a közös haza ügye mellett forgatandotok. Menjetek!... a baráti kebelben marad a részvét és a köszönet! Jutalmat adni nem tudunk, jutalmatok az öntudat legyen; de szentelend nektek a nemzet története egy lapot, hol tettetek Szenttamás, Verbász és más helyeken örökítve élni fognak. Az utódok kegye-

lettel emlékezendnek rólatok, kik annyi nyomtatás, annyi szenvedés után magyarok és hazafiak lenni meg nem szüntetek. Menjetek! Küzdjétek újra! Meg vagyok győződve lépteiteket a győzelem kísérendi, mert ti vitéz apák fiai vagytok. Isten veletek! TÖRÖK Gábor kormánybiztos, GÁL Mihály ezredes, hadvezér.”⁶⁴

BEM tábornok december 7-én érkezett Csucsára, hogy hozzálasson megbízatásához, az időközben az egy Háromszék kivételével császári erők pacifikálta és polgárháború pusztította Erdélynek a felszabadításához. Legfőbb teendői közé tartozott az erdélyi hadsereg újjászervezése, az, hogy a rendelkezésére álló katonákat fegyverrel lássa el, és jó harci feltételeket biztosítson. Ugyanakkor arra is kéri a Honvédelmi Bizottmányt, hogy az Aradon tartózkodó második székely zászlóaljat hozzá irányítsák. Erre azért került sor, mert már érkezése előtt hallott a székelyek harci képzettségéről és bátorságáról, kitartásáról, az adott szó tartásáról, sőt az érkezését követő napokban közülük jónéhánnyal személyesen is megismerkedett.⁶⁵

Amikor a háromszéki századok hazafele indultak, BEM tábornok tudomást szerzett újukról, és arra számított, mind a csíki, mind a háromszéki csapatokkal felerősíti seregét, hisz január 21-én nem sikerült elfoglalnia Szebent, márpedig erről nem mondhatott le. Egy ideig Szelindeken táborozott, majd 31-én Vizaknára vonta vissza seregét. Újabb támadásra készültek, ezért várták BEKE József akkori őrnagy csapatait. PETŐFI Sándor innen írta: „Egy osztály KEMÉNY alezredes vezénylete alatt előnyomult Déva felé, hogy az Aradról jövő BEKE őrnaggyal egyesüljön, s a Temesvárról Szebenbe érkező ember és lőszerbeli segítséget elfogják, ami azóta megtörtént.”⁶⁶ BEM tábornok a korábbi harcokban elfáradt háromszéki gyalogzászlóalj jelentős részét és a huszárosztályt két ágyúval KISS Sándor vezetésével hazabocsátotta, azzal a meghagyással, hogy újabb csapatokat toborozzanak, a harcászatra megtanítsák, majd jelentős részben maguk is térjenek vissza.⁶⁷

Néhány nappal később már elhamarkodott lépésnek tekintették a székelyek hazakül-

dését olyan harci viszonyok között, mint amilyen helyzetben akkor BEM serege állott, hisz esetleg veszélyeztetetté vált ezáltal a többi csapat léte is.

Ezért CSÁNY László erdélyi kormánybiztos futárt küldött KISS Sándor után, hogy embereit ne engedje szétszéledni, hanem siessen vissza BEM seregébe.⁶⁸

KISS Sándor február 5-én Sepsiszentgyörgyre érkezett, kifáradt katonáit pihentette, de máris toborzásba kezdett, képezte az új katonákat, majd visszaindult a hadszíntérre.⁶⁹

Február utolsó napjaiban, éppen hushagyó kedden a csíki határőrszázlój al katonái is hazaérkeztek. BEM tábornok őket is azzal bízta meg, hogy a rokkantakat kicseréljék, majd bizonyos pihenő után újabb, kiegészített friss erővel térjenek vissza táborába. A székelyek egyik része máris útban volt, más részük felkészülőben volt az újabb megméretetésre.

1998. szeptember 12.

Jegyzet

1. Dr. THIM József 1930. 31: I. sz.
2. uo. 32–34: II. sz.
3. uo. 35: 4. sz.
4. uo. 37–39: 6. sz.
5. uo. 37: 6. sz.
6. uo. 125: 57. sz.
7. uo. 132: 61. sz.
8. uo. 160: 76. sz.
9. uo. 163: 77. sz.
10. uo. 49: 15. sz.
11. uo. 171: 82. sz.
12. uo. 172: 84. sz.
13. uo. 206: 105. sz.
14. uo. 234: 121. sz.
15. uo. 256: 134. sz.
16. KUSZKÓ István 1896. 25.
17. JAKAB Elek 1880. 150.
18. uo.
19. EGYED Ákos 1998a. I. 92. és uő. 1998b. 160.
20. JAKAB Elek 1880. 150.
21. uo. 151.
22. EGYED Ákos 1998a. I. 92.
23. KUSZKÓ István 1896. 26.
24. JAKAB Elek 1880. 151.
25. ALBERT Ernő 1998. B és D.
26. KUSZKÓ István 1896. 26.
27. SÁLVt (Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár) Fond 375. Bereck község iratai 100–101.
28. JAKAB Elek 1880. 152.

29. EGYED Ákos 1998a. I. 93.
30. KUSZKÓ István 1896. 27.
31. Kolozsvári Híradó 9. sz. 1848. jún. 15. 35.
32. uo.
33. EGYED Ákos 1998a. I. 93.
34. JAKAB Elek 1880. 157.
35. KUSZKÓ István 1896. 27.
36. EGYED Ákos 1998a. I. 93.
37. Uő. 1979. 55.
38. JAKAB Elek 1880. 157.
39. KUSZKÓ István 1896. 27.
40. KLAPKA György 1886. 39–40.
41. Kolozsvári Híradó 23.sz. 1848. júl. 9. 90.
42. Dr. ENDES Miklós 1938. 271.
43. EGYED Ákos 1998a. I. 92.
44. Dr. THIM József 1930. 384: 227. sz.
45. JAKAB Elek 1880. 258.
46. Kolozsvári Híradó 32. sz. 1848. júl. 25. 125.
47. SZENTKATOLNAI BAKK Endre 1895. 337.
48. Dr. ENDES Miklós 1938. 276.
49. Kolozsvári Híradó 36. sz. 1848. aug. 1. 163.
50. uo.
51. BONA Gábor 1987 és 1988.
52. SZENTKATOLNAI BAKK Endre 1895. 338.
53. Dr. ENDES Miklós 1938. 276.
54. SZENTKATOLNAI BAKK Endre 1895. 338.
55. GARDA Dezső 1998. 20.
56. uo. 21.
57. uo. és BONA Gábor 1987 és 1988.
58. Kolozsvári Híradó 22. sz. 1848. júl. 7. 86.
59. JAKAB Elek 1880. 156. és 158.
60. Dr. ENDES Miklós 1938. 276.
61. uo.
62. uo. 284.
63. GARDA Dezső 1998. 22–23.
64. Dr. ENDES Miklós 1938. 284–285.
65. KOVÁCS Endre
66. uo. 368.
67. uo. 353.
68. uo. 370.
69. NAGY Sándor 1896. 67.

Irodalom

1. ALBERT Ernő (1998): Uzon 1848 áprilisában. Romániai Magyar Szó 2745. sz. jún. 22. Szabad szombat B és D.
2. BONA Gábor (1987): *Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848–49.* Budapest
3. BONA Gábor (1988): *KOSSUTH Lajos kapitányai.* Budapest
4. EGYED Ákos (1979): *Háromszék 1848–1849.* Bukarest
5. EGYED Ákos (1998a): *Erdély 1848–1849. I.* Csíkszereda
6. EGYED Ákos (1998b): *A korszerűsödő és hagyományörző Erdély I.* Csíkszereda
7. Dr. ENDES Miklós (1938): *Csik-, Gyergyó- és Kászon-székek (Csík megye) földjének és népének története 1918-ig.* Budapest

8. GARDA Dezső (1998): *A forradalom katonái Csíkban és Gyergyóban.* Csíkszereda
9. JAKAB Elek (1880): *Szabadságharcunk története. Visszaemlékezések 1848–1849-re.* Budapest
10. KLAPKA György (1886): *Emlékeimből.* Budapest
11. KOVÁCS Endre (1954): *BEM József.* Budapest
12. KUSZKÓ István (1896): *Háromszék 1848–49. önvédelmi harca történetéhez.* Kolozsvár
13. NAGY Sándor (1896): *Háromszék önvédelmi harca 1848–49.* Kolozsvár
14. SZENTKATOLNAI BAKK Endre (1895): *Kézdivásárhely s az ottani JANCSÓ család története. Kézdivásárhely*
15. Dr. THIM József (1930): *A magyarországi 1848–49-iki szerb fölkelés története.* Budapest

(A családnevek majuszkulás kiemelését, beleértve az idézeteket is, kötet szerkesztési szempontok indokolták. A szerk.)

Secui în Voivodina în luptele din 1848 (Rezumat)

Guvernul maghiar cere ajutor din Secuime deja în mai 1848, înainte de izbucnirea luptelor cu sârbii. Cu toate că unirea Transilvaniei cu Ungaria nu este încă un fapt împlinit, iar General Commando din Sibiu nu recunoaște autoritatea maghiară bazată pe legile din aprilie, și semnate de Ferdinand al V-lea, recrutarea începe cu succes, în special în Trei Scaune și în Ciuc, teritoriul de bază al celor trei regimente de grăniceri secuiești. Efectivele din Trei Scaune ajung în Voivodina la începutul lunii august, cele din Ciuc în septembrie. Prima bătălie mare la care participă se dă la 21 septembrie. O parte din cei din Ciuc este regrupată în noiembrie la asediul Aradului. Trupele secuiești sunt lăsați înapoi în Transilvania abia la mijlocul lui decembrie, în ianuarie fac joncțiunea cu armata din Transilvania a generalului BEM.

Székelys in Délvidék (Voyvodina) during the Battles in 1848

(Abstract)

The Hungarian government asked for support in Székelyföld as early as May 1848, before the outburst of the battles with the Serbs. The union of Transylvania with Hungary had not at that time been an accomplished fact, and the Generalkommando in Nagyszeben (Sibiu) did not recognise the Hungarian authorities established according to the laws passed in April, and signed by Ferdinand V. However, the recruitment started successfully, especially in Háromszék and Csík seats, the basic territory of the three Székely frontier regiments. The troops from Háromszék reached Délvidék at the beginning of August, those from Csík, in September. The first big battle to which they participated was fought on the 21st of September. Part of those coming from Csík would be regrouped in November and they would participate at the siege of Arad. The Székely troops were permitted to return to Transylvania only by the middle of December, and in January they were united with the Transylvanian army of General BEM.

Rolul funcției administrative în procesul de urbanizare din scaunele secuiești

(Rezumat)

Cu toate că așezările urbane studiate au rămas mai slab dezvoltate în comparație cu majoritatea orașelor din Ungaria istorică, aceasta nu umbrește rezultatele obținute mai ales în ultimele decenii înainte de izbucnirea primului război mondial, când ele au avut un ritm de dezvoltare relativ ridicat, și au recuperat din rămânerea în urmă acumulată în decursul secolelor. Funcția administrativă a contribuit în mare măsură la urbanizare, ea a fost una din funcțiile primordiale, care a stat la baza formării și ascensiunii localităților, majoritatea așezărilor urbane vechi fiind totodată și reședințe de scaun, unde au fost ținute adunările scaunelor, scaunele de judecată etc.

*

Alături de funcția de târg, se pare, funcția administrativă a fost printre funcțiile primordiale și cele mai importante pentru apariția și dezvoltarea așezărilor urbane de pe teritoriul scaunelor secuiești. Paul NIEDERMAIER a studiat rețeaua centrelor administrativ-teritoriale inițiale ale Transilvaniei și a constatat că rețeaua orașelor a fost influențată decisiv de distanța, care se putea parcurge călare într-o zi (60 km), iar acest etalon „era important și pentru dimensionarea unor unități administrativ-teritoriale”¹. El a regăsit acest etalon atât în cazul centrelor comitatelor, cât și la înființarea mai recentă a scaunelor, unde centrele au fost amplasate în funcție de aceiași parametri. A dat ca exemplu inclusiv centrele se-

cuciești, unde distanțele dintre centre sunt: Tg. Mureș–Odorheiu Secuiesc = cca. 90 km; Sighișoara–Odorheiu Secuiesc = 64 km; Odorheiu Secuiesc–Miercurea Ciuc = 51 km; Miercurea Ciuc–Gheorgheni = 54 km; Miercurea Ciuc–Sf. Gheorghe = 65 km; Miercurea Ciuc–Tg. Secuiesc = cca. 60 km pe drumul cel mai scurt; Tg. Secuiesc–Sf. Gheorghe = 35 km; Sf. Gheorghe–Brașov = 32 km.² Fragmentarea distanțelor a generat apariția unor centre de importanță redusă, cum s-a întâmplat în cazul acestor localități, dintre care numai Tg. Mureș s-a dezvoltat mai nestingherit.

Principalele așezări urbane din scaunele secuiești își revendică acest statut în urma diplomei regelui Sigismund de Luxemburg din 1427, dar aceste localități ridicate de el în diferite scaune la rang de *oppidum* au fost probabil și până atunci centrele scaunelor respective. În schimb, în scaunele Orbai, Cașin, Giurgeu și Micloșoara n-au existat așezări cu statut urban oficial înainte de secolul al XX-lea. Într-o diplomă a lui Vladislav al II-lea din 1499 au fost scutiți de obligația militară și „*orașele și târgurile, adică reședințele scaunelor secuiești*”.³ În evul mediu târgurile (*oppidum*) au fost deci totodată reședințele scaunelor, aici și-au avut sediul juzii regali, aici au fost ținute adunările scaunului și scaunele de judecată.⁴ Recent, Elek BENKÓ este de părere că formarea scaunelor și începuturile târgurilor au fost în strânsă interdependență, intrată încât în unele cazuri scaunul a fost denumit după târgul care-i servea drept centru.⁵

Dintre aceste centre un loc aparte a ocupat Odorheiu Secuiesc. Din numele lui putem să deducem că aici a fost o curie regală, probabil încă înainte de stabilirea secuilor de Tileagd în zonă. Se presupune că în locul acesteia a fost construită mănăstirea dominicană, iar mai târziu cetatea.⁶ În secolele XIV–XV comitele secuilor avea în stăpânire cetatea și domeniul Gurghiului, care însă erau în afara scaunelor secuiești. Datorită privilegiilor secuilor, pe teritoriul scaunelor nu existau cetăți regale. Voievodul Ștefan BĂTHORY a schimbat această situație prin construirea unui *castellum* la Odorhei, construcția căruia

s-a terminat în 1492, cauzând nemulțumirea secuilor. După răscoala din 1562, pe ruinele acestuia a fost construită o nouă cetate și a fost creat un domeniu prin donarea secuilor iobăgiți. Aici și-a avut sediul căpitanul suprem al secuilor, care avea drept de încartuire (*descensus*) în târg, respectiv orășenii trebuiau să suporte diferite sarcini. Dacă în acest caz statutul de reședință al căpitanului suprem n-a contribuit la dezvoltarea localității, celălalt statut, de centru juridic și politic al scaunelor secuiești, a favorizat urbanizarea. Deși scaunul Odorhei va fi numit „scaun mamă” (*capitalis sedes*) din secolul al XVI-lea, acest statut central al *oppidumului* este mult mai vechi. La Odorheiu Secuiesc au fost ținute adunările „naționale” ale secuilor, prima congregație de acest fel este atestată din 1357. În 1505 adunarea secuilor a hotărât ca aici să fie instituit tribunalul suprem al secuilor, cu 17 asesori, tribunalul urmând să servească drept curte de apel pentru toți secuii.⁷ Târgul a fost în evul mediu și sediu de viceprotopopiat (arhidiaconat), ceea ce, de asemenea, a contribuit la creșterea centralității.

Centrul care a câștigat cea mai mare importanță în Secuime a fost totuși Tg. Mureș care deja în listele decimeii papale din 1332–1337 a plătit cea mai mare dijmă dintre toate localitățile din Secuime. În evul mediu târgul a fost și sediu de viceprotopopiat (arhidiaconat). Stadiul urbanizării este atestată și prin existența mănăstirii franciscane amintită prima dată în 1385, mai târziu completată și cu o mănăstire de călugărițe.⁸ Importanța sa reiese și din faptul că voievozii și regii s-au perindat de multe ori aici și au emis diplome, de exemplu între 1360–1377 Ludovic cel Mare a vizitat de patru ori localitatea. Fiind centrul scaunului, aici au fost ținute adunările scaunului, precum și mai multe congregații generale secuiești.⁹ Importanța regională a localității este dovedită și prin ținerea aici a 37 de diete, printre altele aici a fost ales Francisc RÁKÓCZI al II-lea principe al Transilvaniei.¹⁰ Un impuls în dezvoltarea sa ca centru administrativ regional a primit în 1754, când a fost mutată aici Tabla regală din Mediaș. Tabla regală constituind curte de apel pentru întreaga Transilvanie,

funcționarea ei aici a avut o importanță deosebită pentru orașul care astfel a devenit centrul juridic al principatului. Înainte de 1848 toți avocații și juriștii din Transilvania trebuiau să depună examen aici. Funcționarea Tablei a însemnat deci și prezența unui numeros grup de juriști, funcționari și tineri intelectuali care au stimulat dezvoltarea orașului și au ridicat nivelul lui cultural. În 1847 s-a ridicat și problema mutării oficiului de tricesimă din Dumbrăveni la Tg. Mureș,¹¹ ceea ce reflectă și creșterea importanței sale ca centru economic.

În scaunul Mureș în cursul secolului al XVII-lea a apărut o nouă instanță, scaunul de la Miercurea, denumit astfel după localitatea Miercurea Nirajului, unde a activat. Acest scaun a devenit mai târziu vicescaun de judecată.¹² În 1731 a fost înființat al doilea vicescaun de judecată din scaunul Mureș, care avea sediul la Tg. Mureș. În 1763–64 Maria Tereza a desființat vechile scaune judecătorești. Locul lor a fost luat de tabla continuă, care funcționa tot la Tg. Mureș. În 1790 s-a revenit la vechiul sistem, din 1791 scaunul filial și vicescaunele au fost reorganizate.¹³ În 1806 cele două vicescaune s-au unificat, având sediul la Tg. Mureș, ceea ce a contribuit și mai mult la pierderea importanței localității Miercurea Nirajului. Dacă în secolul al XVIII-lea în multe locuri sediul scaunului n-a fost stabil, iar adunările au fost ținute în localitatea unde își avea domiciliul judele, la Tg. Mureș scaunul și-a construit un sediu deja în 1745–46, aici se păstra și arhiva.¹⁴

Ascensiunea târgului Sf. Gheorghe a fost mai anevoioasă și s-a lovit pe de o parte de interesele Brașovului, pe de altă parte de interesele scaunului. La începutul secolului al XV-lea localitatea era deja centrul scaunului, aici au poposit și regina Barbara și regele Sigismund de Luxemburg. În 1448 adunarea scaunului Sepsi s-a ținut aici în prezența lui Iancu de Hunedoara.¹⁵ Prima amintire a localității Tg. Secuiesc este legată de asemenea de adunarea scaunului, ținută acolo în prezența comitelui secuilor în 1407.¹⁶ Deși începutul este marcat de funcția de târg, localitatea a devenit repede locul central al

scaunului Kézdi (în acest sens nu este întâmplătoare nici schimbarea numelui din *Torjavására* în *Kézdivásárhely* – ‘târgul lui Turia’, ‘târgul lui Kézdi’), unde au fost ținute adunările scaunului și scaunele de judecată. O funcție aparte a constituit aprovizionarea cu alimente a soldaților care asigurau paza pasului Oituz.¹⁷ În cazul acestor două localități – Sf. Gheorghe și Tg. Secuiesc –, dar și în alte scaune, se constată că în secolele XVII–XVIII adunările scaunului s-au ținut în diferite comune, adesea în locul de baștină al judeului. Într-o controversă din 1861, în jurul proprietăților fostului regiment de graniță, autoritățile din Trei Scaune au revendicat dreptul de proprietate asupra sediului colonelului regimentului de husari, motivând că în 1764 ei au cedat sediul scaunului pentru scopurile armatei.¹⁸ Fixarea centrului administrativ avea avantaje pentru localitate, așa cum reiese și dintr-o adresă a funcționarilor scaunului Trei Scaune adresate Guberniului în 1830, în care legat de controversa în jurul construirii sediului scaunului se spune că târgul a oferit de bună voie terenul „cu scopul știut dinainte că dacă *Praetoriumul* se va construi la Sf. Gheorghe, prin el orașul devine mai nobil și acesta va facilita și dezvoltarea culturii”¹⁹.

Ascensiunea localității Cristuru Secuiesc a început deja în prima jumătate a secolului al XIV-lea, cum ne arată și rezultatele săpăturilor arheologice.²⁰ Atunci a început și construcția celei mai mari biserici din zonă, al cărei preot plătea în 1333 cea mai mare dijmă din circumscripție. În 1395 a poposit aici și regele Sigismund de Luxemburg. Scaunul Cristur a fost amintit prima dată în 1477, avându-și centrul deja atunci la Cristuru Secuiesc, dar în localitate au fost ținute și adunări generale ale secuilor.²¹ Dezvoltarea dinamică a localității a fost curmată cândva în decursul secolelor XVI–XVII, paralel cu scăderea importanței scaunului Cristur, care până la sfârșitul secolului al XVI-lea a devenit scaunul filial al scaunului Odorhei. În decursul secolelor următoare Cristur a încercat – fără succes – să-și consolideze situația; el nu figura printre locurile taxaliste și a rămas sub jurisdicția scaunului. La mijlocul secolului al XVIII-lea, din

1749, târgul a cerut timp de mai mulți ani la dietă aprobare ca să construiască un sediu al scaunului filial la Cristuru Secuiesc, dar până la urmă n-a obținut-o.²²

Vințul de Sus, sediul scaunului Arieș, a fost de asemenea o localitate care în decursul secolelor a pierdut din importanță. De la începutul secolului al IX-lea, timp de un deceniu, adunările scaunului Arieș se țineau des la Vințu, dar din 1810 ele s-au mutat la Plăiești, care avea o așezare mai centrală. În anii ‘40 s-a dat o adevărată luptă pentru plasamentul sediului scaunului. În 1844 un decret regal a hotărât în favoarea Vințului, dar la adunarea scaunului majoritatea satelor au votat pentru Plăiești. După mai multe suplici, în urma celui de-al treilea decret regal construcția sediului a început abia în 1845 în Vințu și a fost terminată în 1848.²³

Miercurea-Ciuc a fost inițial un simplu loc de târg. Centrul administrativ, religios și cultural al scaunului a fost la Șumuleu. Mult mai târziu, numai în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, va deveni Miercurea-Ciuc implicit centru administrativ al comitatului. Este semnificativ că pe harta lui HONTERUS din 1532 figurează toate celelalte centre ale scaunelor secuiești (Tg. Mureș, Odorheiu Secuiesc, Tg. Secuiesc, Sf. Gheorghe, Vințul de Sus și Cristuru Secuiesc), dar lipsește Miercurea-Ciuc.²⁴ Târgul va evolua însă treptat. În 1751 s-a desprins din punct de vedere religios de Șumuleu și a fost creată parohia independentă.²⁵

Gheorgheni a fost centrul scaunului filial Giurgeu, și ca atare a primit și drept de a ține târguri la începutul secolului al XVII-lea, dar funcția administrativă în sine n-ar fi dus la evoluția localității spre statut urban fără aportul economic al armenilor.

Celelalte târguri (Vlăhița, Brețcu și Ilieni) n-au deținut funcții administrative, aici la baza acordării privilegiilor au stat alți factori. Astfel, o funcție centrală reprezenta și asigurarea serviciului poștal în Secuime, din partea localităților Odorheiu Secuiesc și Ilieni, cum reiese din hotărârile dietei din 1614. Din alte hotărâri putem să deducem că și Brețcu și Tg. Mureș îndeplineau astfel de funcții.²⁶

În secolul al XVIII-lea, odată cu organizarea regimentelor de graniță, o parte din târgurile din Secuime au fost militarizate. Aceasta a constituit mai mult o frână în dezvoltarea lor, dar nu putem să neglijăm totuși rolul de centru administrativ militar câștigat de localitățile Sf. Gheorghe, Tg. Secuiesc și Miercurea-Ciuc, care au devenit sediile regimentului de husari, respectiv ale celor două regimente de infanterie secuiești. Ca urmare, aici au avut sediul ofițerii regimentului, au fost ridicate diferite construcții, au fost înființate școli etc.

Revoluția de la 1848 a deschis un capitol nou, începând șirul reorganizărilor administrative. După înăbușirea revoluției, Transilvania a ajuns sub administrație imperială directă; vechile unități administrative au fost desființate, iar în locul lor au fost create districtele. Majoritatea scaunelor secuiești au făcut parte din districtul militar Odorhei. În toamna anului 1854 districtele militare au fost înlocuite de prefecturi (*Kreise*), organizate după model austriac. Teritoriul scaunelor secuiești – în afară de scaunul Arieș – au fost încadrate în prefecturile Odorhei, Mureș și Brașov. La Odorheiu Secuiesc și Tg. Mureș, reședințele prefecturilor, au funcționat și curți de judecată de primă instanță. Fostul scaun Mureș constituia trei din cele șase plase ale prefecturii Mureș cu sedii la Tg. Mureș, Ghindari (din care făcea parte și Miercurea Nirajului) și Mădărașu de Câmpie. În prefectura Odorhei sediile celor șase plase au fost la Baraolt, Cozmeni, Miercurea Ciuc, Gheorgheni, Cristuru Secuiesc și Odorheiu Secuiesc. Vlăhița era încadrată în această ultimă plasă. Trei Scaune era împărțit în trei plase în cadrul prefecturii Brașov, cu sedii la Sf. Gheorghe (aici era încadrat și Ilieni), Tg. Secuiesc (aici era și Brețcu) și Brateș.²⁷ Fostul scaun Arieș a fost încadrat în prefectura Cluj. În anii absolutismului reședința plasei era la Râmetea, apoi la Bădeni, dar în 1857 Vințul de Sus a cerut să devină reședință, pentru aceasta s-a angajat să reconstruiască sediul care a ars în timpul revoluției de la 1848. În 1860 oficiul plasei s-a mutat în noul sediu, și din 1867 până la reorganizarea administrativă aici era din nou

sediul scaunului Arieș.²⁸ Construirea noului sediu – pentru care Vințul de Sus a luat aproape 6000 florini împrumut – și disputa asupra dreptului de proprietate a fost însoțită de un șir de scandale.²⁹ Datorită creării diferitelor instituții care țineau de administrația modernă, toate aceste reședințe de plase au fost și sedii ale oficiilor financiare (de impozite), ale jandarmeriilor etc.

În 1860, prin „diploma din octombrie” a fost restabilită administrația de dinainte de 1848. În 1861 au fost desființate oficiile plaselor. După 1867, în timpul dualismului a devenit necesară modernizarea și uniformizarea administrației; un prim pas în acest sens a reprezentat legea XLII din 1870; din 1871 justiția a fost complet separată de administrație. În 1876 au fost desființate – de data aceasta în mod definitiv – scaunele, iar în locul lor au fost organizate comitatele. Pe teritoriul fostelor scaune secuiești au fost create patru comitate: Trei Scaune cu reședința la Sf. Gheorghe, Ciuc având reședința la Miercurea-Ciuc, Odorhei cu reședința la Odorheiu Secuiesc și Mureș-Turda, care cuprindea scaunul Mureș și o parte din fostul comitat Turda, și avea reședința la Tg. Mureș. Fostul scaun Arieș a fost inclus în comitatul Turda-Arieș, cu reședința la Turda. Faptul că aceste patru orașe menționate au devenit reședințe de comitat a dat un mare impuls dezvoltării lor și a asigurat un avans irecuperabil față de celelalte localități urbane.

Paralel cu organizarea comitatelor s-a desfășurat și procesul de modernizare și restructurare a rețelei urbane. Legea XLII din 1870 a reglementat și principalele chestiuni legate de orașele libere regești, alături de cele referitoare la comitate. În Transilvania în această categorie au fost incluse și fostele locuri taxaliste, care pentru un scurt timp au primit drepturi egale cu comitatele, fiind declarate orașe cu rang de municipii, având autonomie foarte largă. Astfel s-a creat situația paradoxală că localități fără nici o importanță ca Ilieni, Brețcu sau Vlăhița au avut autonomie la fel de largă ca orașele mari și comitatele: au fost subordonate direct unor comiți suvereni și au avut în continuare reprezentare parlamentară.³⁰ Dintre toate orașele cu rang de muni-

cipii din Ungaria 5 au avut sub 2000 de locuitori, cele mai mici fiind Miercurea-Ciuc (1247 de locuitori), Ruszt și Ilieni (1416 de locuitori).³¹

Legea comunală XVIII din 1871 a pus capăt existenței categoriei de târg. Târgurile puteau să se transforme în orașe („cu sfat reglementat”)³² sau în comune. Astfel au fost create între 1870–72 cele două categorii ale orașelor care au persistat până la primul război mondial: orașele cu drept de municipiu și orașele „cu sfat”. Legea XLII din 1870 a încadrat automat toate orașele libere regești și locurile taxaliste din Transilvania în prima categorie, astfel că în 1870 au existat în Ungaria 72 de municipii. Starea de fapt schițată mai sus a făcut însă necesară reducerea numărului lor. Aceasta s-a realizat prin legea XX din 1876, care a propus retrogradarea a 47 de municipii. Ca limită minimă a locuitorilor municipiilor s-a stabilit cifra de 12000. Legea XX din 1876 a pus capăt unei situații seculare, practică a însemnat cea mai mare bulversare a rețelei urbane din Ungaria istorică. În perioada dualismului, din 175 de localități urbane în 1869, au rămas 130 în 1900, numărul lor crescând la 139 până la 1910. În această perioadă 56 de localități și-au pierdut statutul urban, 24 de comune au devenit orașe, iar 4 localități care pierduseră statutul urban, l-au recâștigat. Rețeaua urbană în primele decenii ale dualismului a fost destul de labilă, mai ales categoria inferioară a orașelor a avut greutatea – mai ales financiară – privind păstrarea statutului urban. În jurul anului 1880 3/4 din municipii au fost înainte orașe libere regești, iar restul târguri; 1/3 din orașele „cu sfat” au devenit municipii retrogradate, în mare parte foste orașe libere regești, 57% târguri, iar 10% comune. În perioada 1870–76 3/4 din localitățile urbane și-a schimbat statutul cel puțin o dată, 25 au cunoscut o ascensiune – unii numai temporară, astfel din cele 25 de localități, care n-au fost orașe libere regești, declarate în 1870 municipii numai 6 și-au păstrat acest statut –, iar 47 au regresat. 18 orașe nu și-au schimbat statutul, la 34 de așezări urbane statutul s-a modificat o dată, la 19 așezări de două ori. Rețeaua urbană s-a consolidat deci prin scăderea numărului localităților

urbane. Transformarea s-a produs treptat, statutul lor fiind labil până la consolidarea rețelei în anii '80 ai secolului trecut. Baza rețelei urbane au constituit și în 1910 orașele mici și mijlocii: 35% din orașe aveau între 20–100 mii de locuitori, iar 63,5% sub 20 mii.³³

Rețeaua urbană din Secuime a fost și ea grav afectată de această restructurare. La Ilieni retrogradarea a mers fără dificultăți, dar restul localităților au renunțat cu greu la statutul urban. Ilieni a devenit comună în 1876, Vlăhița în 1877, Brețcu în 1880, iar Vințul de Sus abia în 1897. Prin legea XXII, din 1886 localitățile au fost împărțite în trei categorii: orașe „cu sfat”, comune „mari” și comune „mici”, alături de care existau și municipiile.³⁴ Miercurea Nirajului și Cristuru Secuiesc, care n-au fost locuri taxaliste, au renunțat la titulatura de târg în 1886, dar oficial erau considerate comune și înainte. Față de cele șase localități retrogradate numai o singură așezare a reușit să-și îmbunătățească statutul: Gheorgheni a devenit oraș în 1907. Este semnificativ privind rețeaua urbană din Secuime răspunsul Guvernului la cererea localității Gheorgheni în 1868 de a deveni oraș liber regesc. Guvernul a refuzat cererea motivând că nu este oportună „înmulțirea localităților minuscule cu drept de autonomie totală și independente, care și așa sunt foarte multe în această regiune”.³⁵

Renunțarea la rangul de oraș n-a mers fără probleme, ea a fost un pas dureros mai ales pentru locuitorii așezărilor vizate care au trăit timp de secole cu conștiința privilegiilor. Singura localitate unde retrogradarea a fost acceptată imediat și de bună voie a fost Ilieni, unde în 1876 corpul reprezentativ a hotărât transformarea în comună, motivând cu populația mică și puterea economică nesatisfăcătoare a localității, la care comitele suprem din Trei Scaune a mai adăugat și lipsa potențialului spiritual pentru administrarea sedriei orfanale.³⁶ În cazul celorlalte târguri, după cum am mai amintit, acest proces s-a desfășurat mult mai anevoios.

Prezentăm pe scurt doar cazul Vlăhiței, unde s-a dat o luptă aprigă între magistrat și comitele suprem din Odorhei. Comitele dorea –

în numele raționalității – ca Vlăhița să devină comună, dar magistratul de acolo, în septembrie 1876, a recurs la aplicarea legii XX din 1876, care făcea posibilă transformarea în oraș „cu sfat”. Comitele argumenta cu faptul că n-au potențial economic, nici acum comunitatea n-are medic, moașă, director de poliție, sedrie orfanală și din veniturile anuale de 3 mii de florini nici nu poate să aibă administrație conform cerințelor, iar impozitele suplimentare ar constitui o povară de nesuportat. Pe deasupra comunitatea este formată din două așezări complet separate, ceea ce ar îngreuna și mai mult funcționarea ca un singur oraș. Dintre cele două localități Vlăhița era pentru păstrarea statutului urban, pe când cei din Căpâlnița au votat pentru transformarea în comună, cerând aceasta și într-un memoriu semnat de 134 cetățeni, dar chiar și ei au scris nostalgic: „Așa că am fost privați de frumoasele privilegii vechi de care am fost pe drept mândri de un timp îndelungat. Nu vrem să facem nimic împotriva acestei stări de fapt, deoarece există în noi respectul față de lege, deși ne privează de drepturile noastre. Dar putem să îndurăm, dacă organizarea administrativă a țării așa cere și dacă poverile cetățenilor devin prin aceasta mai mici.”³⁷ În toiul disputei a fost depășit și termenul limită pentru transformare. Comitele enervat a cerut la începutul anului 1877 transformarea în două sate. El raporta ministrului de interne că „deși toți se tem de creșterea sarcinilor publice, dar lipsa culturii precum și *reminiscențele constituționale* manipulate de conducătorii carieriști din Vlăhița” fac imposibilă tratarea obiectivă a problemei. În toată localitatea – scria el – există un singur om inteligent care ar putea îndeplini funcții și într-un oraș, dar și el este sub presiunea atmosferei create. În martie 1877 s-au desfășurat noi alegeri, dar majoritatea a votat pentru menținerea statutului de oraș. Comitele încerca să exercite presiuni prin inspecții financiare și administrative în cursul cărora au fost constatate nenumărate abuzuri din partea magistratului. Ministerul a dat în aprilie indicația să fie organizată deocamdată administrația orașenească. Dar fiindcă adunarea generală din Vlăhița, din 29 aprilie

1877, a declarat că nu va suporta cheltuielile necesare organizării administrației orașenești, adunarea comitatului din 14 mai a hotărât organizarea a două sate în locul fostului târg, hotărâre aprobată și de minister la 15 iunie.³⁸

În perioada dualismului a fost reorganizat și sistemul juridic. Legea IV din 1869 a stipulat încă odată separarea justiției de administrație. Prin legea XXXI din 1871 au fost organizate judecătoriile de primă instanță și tribunalele. De un tribunal aparțineau de regulă 3–4 judecătoriai, dar de pildă de tribunalul din Gheorgheni aparținea o singură judecătorie, până când tribunalul a fost desființat. Curtea supremă de apel, Tabla regală, a fost mutată în 1849 pentru o perioadă la Sibiu, iar după 1871 au fost organizate curți de apel la Tg. Mureș și Cluj. Începând cu 1890 au funcționat 11 curți de apel pe teritoriul Ungariei.³⁹

Funcția judecătorească constituind o altă funcție centrală pentru orașe, era importantă existența ei, și nu numai din motive de prestigiu. Importanța acordată existenței tribunalelor se observă cel mai bine în lupta aprigă dată între Sf. Gheorghe și Tg. Secuiesc pentru găzduirea tribunalului din comitatul Trei Scaune. Ca o „recompensă” pentru acordarea statutului de reședință al comitatului orașului Sf. Gheorghe, tribunalul a fost mutat la Tg. Secuiesc. Ca una dintre urmări, în 1876 la Sf. Gheorghe s-a cerut scăderea arendeii băuturilor spirtoase, motivând că au scăzut veniturile în urma mutării tribunalului.⁴⁰ În 1877 în dispută au intervenit și autoritățile comitatului, de parte reședinței. Sf. Gheorghe a oferit ajutor financiar și a pus la dispoziție o clădire,⁴¹ fără să obțină succes. Importanța tribunalului reiese și dintr-un memoriu al magistratului din Miercurea-Ciuc, care motiva în 1874 construirea clădirii primăriei spunând că numai astfel a devenit posibilă mutarea tribunalului din Șumuleu la Miercurea-Ciuc, „oraș central”.⁴² La sfârșitul secolului, în 1891 în zonă funcționau 4 tribunale: la Tg. Mureș, Miercurea-Ciuc, Odorheiu Secuiesc și Tg. Secuiesc. Dintre judecătorii în 1891 cele mai multe cazuri au fost rezolvate de cea din Tg. Mureș (3291), urmată de cele din Odorheiu Secuiesc (939) și Sf. Gheorghe (932);

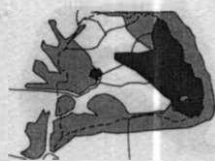
activitatea cea mai modestă având cele din Miercurea-Ciuc (433) și Tg. Secuiesc (318).⁴³

Odată cu restructurarea administrativă au fost create noi funcții și oficii, în reședințele de comitat activând o serie de instituții cu rază de acțiune pentru întregul comitat, ceea ce a contribuit la creșterea rolului central al acestor localități. Dintre instituțiile centrale care activau de pildă la Sf. Gheorghe – sau în celelalte reședințe de comitat – la sfârșitul secolului trecut amintim: sediul comitatului, judecătoria, direcția financiară, oficiul de impozite, oficiul de control financiar, oficiul stării civile, notariatul public, oficiul de arhitectură și sistematizare, oficiul cărții funduare, oficiul silvic, inspectoratul școlar, poșta și telegrafal, jandarmeria, oficiul căilor ferate.⁴⁴ La Tg. Secuiesc care era numai reședință de plasă, funcționau: sediul plasei, tribunalul județean, o judecătorie, oficiul de impozite, notariatul public, oficiul stării civile, suboficii de silvicultură, de jandarmerie și de control financiar, precum și poșta, telegrafal și gara.⁴⁵ În aceste instituții și oficii au lucrat tot mai mulți funcționari.

Importanța funcției administrative este ilustrată și de creșterea ponderii funcționarilor în cadrul localităților. În 1857 funcționarii au avut cea mai mare pondere la Odorheiu Secuiesc, care era reședința districtului militar și apoi a prefecturii Odorhei, aici funcționarii au reprezentat 10,86% din totalul celor ocupați. O pondere ridicată au mai avut funcționarii la Tg. Mureș (6,86%), Miercurea-Ciuc (6,40%) și Tg. Secuiesc (6,01%), la Sf. Gheorghe (4,70%), Gheorgheni (3,53%) și Cristuru Secuiesc (3,26%) ponderea lor era moderată, pe când în unele târguri decăzute ea era nesemnificativă (la Ilieni 1,04%), chiar sub media din provincie (în Transilvania era 2,4%)⁴⁶ În 1870, deci chiar înainte de restructurarea rețelei urbane, ponderea funcționarilor în cadrul celor ocupați se prezenta astfel: 2,81% la Tg. Mureș (împreună cu numărul intelectualilor era 9,15%), 2,79% la Odorheiu Secuiesc (respectiv 10,46%), 2,74% la Sf. Gheorghe (9,57%), 2,72% la Miercurea-Ciuc (5,92%), 0,92% la Tg. Secuiesc (3,46%), la fel și în târgurile decăzute era în jur de 1%: 1,44% la

Brețcu (2,79%), 1,16% la Vințul de Sus (2,79%), 1% la Ilieni (1,55%), 0,20% la Vlăhița (0,92%), pe când în Transilvania era de 0,28% (respectiv 1,42%).⁴⁷ Se observă de aici diferențierea netă, în ceea ce privește ponderea funcționarilor, între reședințele de prefecturi, mai târziu de comitate și restul localităților urbane, precum și poziția intermediară a celor două orașe – Miercurea-Ciuc și Tg. Secuiesc –; dar pe când primul va deveni reședință de comitat și va cunoaște o dezvoltare dinamică, al doilea va pierde în lupta cu Sf. Gheorghe, și după o lungă perioadă de stagnare se va dezvolta mai lent. În sfârșit, localitățile care vor pierde statutul urban au indici și în această privință mult mai apropiați de localitățile rurale, decât de cele urbane, nu numai în ceea ce privește ponderea funcționarilor, dar și a intelectualilor în general. În această ultimă privință pe primul loc s-a situat Odorheiu Secuiesc, dar se constată o dezvoltare spectaculoasă și în cazul orașului Sf. Gheorghe, care trecuse în fața centrului cultural, Tg. Mureș.

După restructurările administrative din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, situația s-a schimbat parțial. În 1910 cei ocupați în administrație au fost cuprinși în rubrică comună cu intelectualii, dar oricum ponderea lor este un important criteriu al gradului de urbanizare. Ponderea lor era cea mai ridicată la Miercurea-Ciuc (12,76%), Tg. Mureș (9,30%), Odorheiu Secuiesc (9,23%), Tg. Secuiesc (8,86%) și Sf. Gheorghe (8,72%), ceva mai mic în cazul lui Cristuru Secuiesc (7,70%), iar la Gheorgheni (5,04%) se situa la nivelul din Vințul de Sus (5,76%); în restul localităților, care au pierdut statutul urban, această cifră era foarte scăzută (2,05% la Ilieni, 2,35% la Brețcu), numai Miercurea Nirajului făcea excepție (13,13%), dar cifra foarte ridicată de aici se datorează faptului că fiind centrul plasei, aici existau câțiva funcționari care însă raportați la numărul foarte mic al locuitorilor au dat un procent foarte mare.⁴⁸ Ponderea funcționarilor și a intelectualilor din primele două orașe era foarte ridicată și în comparație cu celelalte orașe din Ungaria, ele situându-se pe primele locuri.

Dacă până la mijlocul secolului al XIX-lea staționarea armatei a cauzat nemulțumirea orașenilor și chiar și existența comandamentelor regimentelor de graniță, în ciuda unor aspecte pozitive, n-a întrunit acordul cetățenilor, în a doua jumătate a secolului situația s-a schimbat radical. În anii '60 mai persista atitudinea negativă din motive psihologice ușor de înțeles. În 1861 magistratul din Odorheiu Secuiesc a cerut – fără succes – ca armata și jandarmeria să fie mutate din oraș, „pentru că sunt o povară grea pentru cetățeni, majoritatea cărora sunt meșteșugari și se perindă prin târguri”.⁴⁹ În același an, magistratul din Tg. Mureș era nemulțumit din cauza patrulelor de noapte ale armatei, existând pericolul unor ciocniri între civili și militari.⁵⁰ Odată cu începutul perioadei dualiste, atitudinea orașelor față de armată s-a schimbat radical, ele au început să vadă în armată o sursă de venit și un factor al urbanizării. În 1876 la Sf. Gheorghe a fost vehiculată ideea construirii unei cazărmi pentru găzduirea unui batalion, dar a lipsit acordul Ministerului de Război. În 1878 comitetul orașenesc din Sf. Gheorghe a votat crearea unui fond pentru construirea cazărmi, dar propunerea s-a ciocnit și de data aceasta de refuzul Ministerului de Război. În 1878 comitatul Trei Scaune a cerut înființarea unor garnizoane la Sf. Gheorghe și Tg. Secuiesc. În același an și comitatul Ciuc și-a exprimat dorința în vederea transferării unui batalion la Miercurea-Ciuc și a unei jumătăți de batalion la Gheorgheni. În cererea susținută și de Ministerul de Interne se arată că aceasta este doleanța locuitorilor orașelor respective care sunt gata și pentru sacrificii financiare.⁵¹ Deși nu s-a împlinit dorința tuturor orașelor de a avea garnizoane populate, în 1910 ponderea militarilor raportată la numărul ocupațiilor era mare la Tg. Mureș (14,33%) și Miercurea-Ciuc (9,50%), în jur de 6% la Odorheiu Secuiesc și Tg. Secuiesc, iar în celelalte localități militarii erau în număr neînsemnat.⁵²

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea la creșterea localităților urbane a contribuit și alipirea satelor din jur sau unificarea părților componente ale localităților, care până atunci

erau sub jurisdicții diferite. În 1850 Miercurea-Ciuc s-a unificat cu Martonfalva, care înainte aparținea de comuna Jigodin, dar era contopit cu orașul, fiind zona din jurul cetății. Deși unificarea a fost o urmare firească a așezării lui, ea n-a decurs fără conflicte din cauza averii celor două comunități, mai ales a pădurilor și pășunilor.⁵³ Tot așa s-a întâmplat și în cazul unificării satului Kanta cu Tg. Secuiesc. Kanta făcea parte înainte de 1848 din comitatul Alba Superior și, deși cele două localități erau despărțite numai de un mic pârau, ele s-au unificat abia în timpul revoluției. După restabilirea vechilor unități administrative, comitele suprem al comitatului Alba Superior a făcut tot posibilul să anuleze unificarea, dar până la urmă fără succes.⁵⁴ În 1880 Sf. Gheorghe s-a contopit cu satul vecin, Simeria. În 1902 au fost unificate cu Tg. Mureș satele Hidvég și Remeteszeg. De altfel, în 1910 la Tg. Mureș doar 39,6% din locuitorii s-a născut în oraș, 35,8% în comitatul Mureș-Turda, iar restul de 32,3% în alte comitate.⁵⁵

Dintre localitățile care au pierdut statutul urban un caz interesant a fost cel al târgului Cristuru Secuiesc. Aici au coexistat timp de secole trei comunități cu jurisdicții separate, dar care erau contopite teritorial: Cristuru Secuiesc târgul, satul cu același nume, precum și Timafalva. „Sătenii” din Cristur au și relatat cu ocazia descripției urbariale din 1819–20 că târgul se ține parțial pe teritoriul lor. Deși problema unificării s-a pus și aici din 1848, din cauza unor conflicte de interese meșchine și în ciuda hotărârii Ministerului de Interne din 1882 unificarea s-a realizat abia în 1886, la presiunea autorităților. Vicecomitele din Odorhei scria: „din moment ce cele 3 comune sunt contopite, au o singură carte fundură și tabele de impozite comune, interesele administrației fac absolut necesară ca cele 3 comune separate să fie unificate într-o singură comună politică”,⁵⁶ care a devenit comuna „mare” Cristuru Secuiesc.

Foarte pe scurt, vom trece în revistă capacitatea financiară a diferitelor localități, care au avut un rol important în menținerea statutului urban. Pentru secolele precedente putem să tra-

gem câteva concluzii din mărirea impozitului plătit. În 1698 dintre locurile taxaliste Tg. Secuiesc plătea 354 florini, Brețcu 60, Miercurea-Ciuc 75, Ilieni 154, Sf. Gheorghe 137, Odorheiu Secuiesc 66, pe când Clujul plătea 1.033 fl.⁵⁷ În 1702 locurile taxaliste au plătit circa 7.000 fl. din impozitul total de 160.000 fl., ceea ce arată și capacitatea lor economică slabă. Din această sumă cel mai mult revenea Clujului (1928), urmat de Tg. Mureș (854), iar restul locurilor taxaliste secuiești au plătit: Tg. Secuiesc 345 fl., Ilieni și Sf. Gheorghe câte 111 fl., Brețcu 163, Miercurea-Ciuc 32, iar Odorheiu Secuiesc 28 fl.⁵⁸ De aici reiese prosperitatea relativă a localităților Tg. Mureș și Tg. Secuiesc, precum și starea precară în care se găsea Odorheiu Secuiesc la începutul secolului al XVIII-lea. La mijlocul secolului al XVIII-lea, în 1763-64, dintre locurile taxaliste găsim din nou pe primul loc Clujul cu 13.316 fl., urmat de Tg. Mureș cu 5.153 fl.; în rest au plătit: Vlăhița 1438 fl, Brețcu 955 fl., Tg. Secuiesc 950 fl., Sf. Gheorghe 792 fl. (Sf. Gheorghe-sat încă 223 fl.), Odorheiu Secuiesc 676 fl., Ilieni 617 fl. (Ilieni-sat încă 231 fl.), Miercurea-Ciuc 284 fl. Celelalte localități au plătit: Odorheiu Secuiesc - partea nobiliară 826 fl., Cristuru Secuiesc-oppidum 178 fl, Cristuru Secuiesc-sat 877 fl., Miercurea Nirajului 236 fl, jelierii din Tg. Mureș 71 fl., Gheorgheni 411 fl., iar Vințul de Sus 1747 fl.⁵⁹ Cea mai importantă localitate a rămas Tg. Mureș, dar în rest contează mai mult numărul locuitorilor decât sursele de câștig sau statutul localității. În 1831 situația este și mai complicată datorită existenței regimentelor de graniță. În anul respectiv cantitatea impozitelor plătite au fost: Tg. Mureș 9.045 fl. (Clujul a plătit 24.367 fl.); Odorheiu Secuiesc: nobilii 872 fl., orașenii 550 fl., cei din subordinea cetății 113 fl., în total 1535 fl.; Sf. Gheorghe: „satul” 299 fl., „orașul” 354 fl., în total 653 fl.; Tg. Secuiesc 219 fl.; Miercurea-Ciuc 268 fl.; Gheorgheni: armenii 1245 fl., secuii 189 fl., în total 1434 fl.; Brețcu 769 fl.; Ilieni: „satul” 229 fl., „orașul” 75 fl., în total 304 fl.; Vlăhița 707 fl., Căpălănița 665 fl., în total 1372 fl.; Miercurea Nirajului 268 fl.; Vințul de Sus 2.371 fl. Tot atunci Sibiu a plătit 21.029

fl., Sighișoara 10.771, iar un târg de dimensiunea Biertanului 4.861 fl.⁶⁰ Din această comparație reiese încă odată rămânerea în urmă a așezărilor urbane din Secuime față de cele de pe Pământul Crăiesc; chiar și cel mai dezvoltat dintre ele, Tg. Mureș, se compara cu orașele săsești din linia a doua, ca Sighișoara și Mediaș, iar potențialul economic al târgurilor simple nu ajungea nici la nivelul satelor mai bogate săsești.

Să vedem de ce „avere” dispuneau localitățile studiate și cum arăta bugetul lor. În 1843 Tg. Mureș avea un capital de 38.289 fl. și alte bunuri în valoare de 22.344 fl., Tg. Secuiesc avea capital de 7.368 fl. și alte bunuri în valoare de 2.252 fl., Miercurea Ciuc avea capital de 2.255 fl., Brețcu 3.069 fl., Odorheiu Secuiesc 4.50 fl., Vințul de Sus 4.156 fl., Cristuru Secuiesc 2.254 fl., iar la Sf. Gheorghe și Gheorgheni n-a fost consemnată averea localităților. La Tg. Mureș veniturile pe 1843 au fost 21.054 fl., iar cheltuielile de 19.899 fl.; la Tg. Secuiesc 5.024 respectiv 2.851 fl., la Miercurea-Ciuc 1.982 și 327 fl, la Brețcu 1.112 și 1.096 fl., la Odorheiu Secuiesc 720 respectiv 638 fl., la Vințul de Sus 1.329 respectiv 1.113 fl., la Cristuru Secuiesc 378 respectiv 360 fl.⁶¹ În 1845 Sf. Gheorghe dispunea asupra unui capital de 222 fl. și alte bunuri în valoare de 1235 fl., veniturile erau de 2.378 fl., iar cheltuielile de 723 fl.⁶²

În a doua jumătate a secolului situația s-a schimbat foarte mult, a crescut considerabil averea și mărirea bugetului acestor localități, dar și volumul împrumuturilor și a datoriilor către stat. Diferențele au persistat totuși între diferitele localități. Această diferență se remarcă cel mai pregnant între cele două categorii: orașele și localitățile care au pierdut statutul urban. Diferențele între potențialul economic s-au văzut și în sumele minime de impozite pe care le plăteau viriliștii. Dacă această sumă minimă era în 1872 de 155 fl. la Cluj, la Tg. Mureș era 108 fl., la Odorheiu Secuiesc 66 fl., la Sf. Gheorghe 38 fl, la Tg. Secuiesc 35 fl., la Ilieni 19 fl, iar la Vlăhița doar 6 fl. Mărirea averii localităților era în 1872: la Tg. Mureș 679.496 fl., la Sf. Gheorghe 374.999 fl., la Tg. Secuiesc 211.389 fl., la

Miercurea-Ciuc 16.333 fl., la Vlăhița 41.835 fl., la Ilieni 3.599 fl. Veniturile au fost pe anul respectiv: la Tg. Mureș 89.256 fl., la Sf. Gheorghe 25.483 fl., la Odorheiu Secuiesc 21.700 fl., la Miercurea-Ciuc 4.987 fl., la Tg. Secuiesc 14.238 fl., la Vlăhița 2.250 fl., la Ilieni 3.599 fl., iar cheltuielile au depășit veniturile cu circa 10%.⁶³ În 1908 înregistrăm din nou o creștere a averii, a veniturilor, dar și a datoriilor publice, care au crescut în mod îngrijorător. Avera orașelor era: la Tg. Mureș 7.629.501 fl. (datoriile publice se ridicau la suma de 3.692.221 fl.), la Tg. Secuiesc 2.293.077 fl. (respectiv 399.963 fl.), la Sf. Gheorghe 2.254.567 fl. (respectiv 999.896 fl.), la Odorheiu Secuiesc 1.984.779 fl. (respectiv 614.133 fl.), la Miercurea-Ciuc 787.252 fl. (respectiv 219.900 fl.). Veniturile erau, de asemenea, relativ mari: la Tg. Mureș 850.121 fl., la Odorheiu Secuiesc 180.194 fl., la Sf. Gheorghe 137.185 fl., la Tg. Secuiesc 127.099 fl., iar la Miercurea-Ciuc 42.186 fl., dar cheltuielile le întreceau cu mult.⁶⁴ De fapt toate investițiile grandioase (vezi lucrarea din ACTA – 1997/II, 255–272): uzinele comunale, clădirile publice, asfaltarea străzilor etc. – se datorează în bună parte acestor împrumuturi.

În istoriografie s-au făcut mai multe încercări de stabilire a gradului de urbanizare a așezărilor urbane din epoca dualismului, pe baza unor criterii complexe (populația, aspectul orașenesc, uzinele comunale, instituțiile sanitare, culturale, de învățământ, puterea economică, bugetul comunal etc.). În ierarhia făcută de István KAJTÁR Tg. Mureș s-a situat pe locul 17 dintre cele 26 de municipii din Ungaria, iar celelalte orașe nici nu figurează pe listă din cauza puținelor puncte totalizate.⁶⁵ În ierarhia făcută de Pál BELUSZKY Tg. Mureș ocupa locul 25 dintre orașe și era categorizat ca „reședință de comitat cu funcții parțiale”, dar îndeplinea și câteva funcții regionale.⁶⁶ Cu toate că așezările urbane studiate au rămas până la sfârșitul perioadei mai slab dezvoltate în comparație cu majoritatea orașelor din Ungaria istorică, aceasta nu umbrește rezultatele obținute mai ales în ultimele decenii înainte de izbucnirea primului război mondial,

când ele au avut un ritm de dezvoltare relativ ridicat, și au recuperat din rămânerea în urmă acumulată în decursul secolelor.

Funcția administrativă a contribuit în mare măsură la urbanizare, ea a fost una din funcțiile primordiale care a stat la baza formării și ascensiunii localităților, majoritatea așezărilor urbane vechi fiind totodată și reședințe de scaun, unde au fost ținute adunările scaunelor, scaunele de judecată etc. La Tg. Mureș o importanță deosebită a avut mutarea Tablei regale din Mediaș la mijlocul secolului al XVIII-lea, prin care orașul a primit o instituție cu cerc de influență național.

După revoluția de la 1848 a fost reorganizată și modernizată toată structura administrativă, iar rețeaua urbană a suferit cele mai mari modificări. Poate nu întâmplător, printre localitățile care și-au pierdut statutul urban exista o singură reședință de scaun, Vințul de Sus, în cazul lui însă scaunul era de dimensiuni foarte mici. Din această categorie făceau parte, în schimb, câteva așezări care au primit privilegiul din alte motive, dar n-au îndeplinit niciodată funcții administrative: ca Brețcu, Ilieni, Vlăhița. Cristuru Secuiesc și Miercurea Nirajului erau reședințele unor scaune filiale, dar scaunul filial Miercurea și-a pierdut repede importanța, practic în secolul al XIX-lea el n-a mai funcționat.

Importanța funcției administrative se observă cel mai bine pe exemplul localității Miercurea-Ciuc, care în anii '60 ai secolului trecut era încă o așezare neînsemnată, cu aspect rural, dar prin mutarea sediului comitatului a început ascensiunea spectaculoasă a orașului, care în ultimele decenii înainte de primul război mondial avea ritmul de dezvoltare cel mai ridicat dintre toate localitățile studiate. În acest interval s-au dezvoltat mai ales reședințele de comitat, care aveau un net avantaj față de celelalte localități. Aici au funcționat mai multe instituții, oficii, judecătoria, garnizoane, în consecință a crescut mult ponderea funcționarilor și intelectualilor care toate au contribuit la creșterea gradului de urbanizare ale acestor orașe.

Note

1. Paul NIEDERMAIER. *Evoluția rețelei de orașe în Transilvania medievală*, în: *Historia Urbana*, tom I, 1993/1, p. 21.
2. *Ibid.*, p. 23.
3. Székely Oklevéltár (SZO), vol. III, Kolozsvár, 1890, p. 140.
4. CONNERT János. *A székelyek intézményei a legrégibb időktől az 1562-iki átalakulásig*, Kolozsvár, 1901, p. 64.
5. BENKŐ Elek, DEMETER István, SZÉKELY Attila. *Középkori mezőváros a Székelyföldön*, ETF 223, Kolozsvár, 1997, p. 10.
6. *Ibid.*, p. 15.
7. *Ibid.*, p. 15–17.
8. *Ibid.*, p. 12.
9. *Avem date din 1409. 1439. 1451. 1460. 1463 etc. Ibid.*, p. 12.
10. ORBÁN István. *Marosvásárhely földrajza*, Sárospatak, 1943, p. 41.
11. *Arhivele Statului din Ungaria (ASU)*, F 46, nr. 13931/1847.
12. *Cea mai veche mențiune a scaunului este din 1631. PÁL ANTAL Sándor. Arhiva scaunului Mureș, în: Studii de istorie a naționalității maghiare și a înfrățirii ei cu națiunea română*, coord. L. BÁNYAI, vol. I, București, 1976, p. 20.
13. *Ibid.*, p. 21–25.
14. *Ibid.*, p. 27.
15. *SZO*, vol. VIII, Budapest, 1934, p. 70–71.
16. *SZO*, vol. I, Kolozsvár, 1872, p. 102–103.
17. BENKŐ Elek, DEMETER István, SZÉKELY Attila, *op. cit.*, p. 18.
18. *ASU*, F 266, nr. 2976/1861.
19. *ASU*, F 46, nr. 8766/1830.
20. BENKŐ Elek, DEMETER István, SZÉKELY Attila, *op. cit.*, p. 44–141.
21. *Ibid.*, p. 41–43. *Asemenea adunări au fost ținute de pildă în 1477 și 1503.*
22. ORBÁN János. *Székelykeresztúr története, Kolozsvár, 1943.*, p. 20.
23. ORBÁN Balázs: *A Székelyföld leirása...*, vol. V, Pest, 1871, p. 100.
24. *Siebenbürgen auf alten Karten*, bearb. von Hans MESCHEN-DÖRFER, Otto MITTELSTRASS. *Historisch-Landeskundlicher Atlas von Siebenbürgen*, hrsg. vom Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde, Heidelberg, 1996. *Ediția conține și reproducerea hărții lui Johannes HONTERUS din 1532.*
25. *A nemes székely nemzet képe*, red. RUGONFALVI KISS István, vol. II, Debrecen, 1939, p. 240.
26. CONNERT János, *op. cit.*, p. 57–58.
27. *Landes-Regierungs-Blatt für das Großfürstentum Siebenbürgen*, Jahrgang 1854, II. Abtheilung, IV. Stück, 26. Juli 1854, p. 35–56.
28. ORBÁN Balázs: *op. cit.*, vol. V, p. 101.
29. *ASU*, F 266, nr. 414, 11475/1861.
30. *Aceste „rotten borough”-uri secuiești au fost cele mai ușor abordabile circumscriptii electorale, cu câteva zeci de alegători, specificul lor a fost redat de doi clasici ai literaturii maghiare, scriitorii celebri care au candidat la llieni: Mór JÓKAJ și Kálmán MIKSZÁTH.*
31. CSIZMADIA Andor. *A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig*, Budapest, 1976, p. 148.
32. *În continuare voi folosi termenul de „oraș” pentru această categorie.*
33. KAJTÁR István. *Magyar városi önkormányzatok (1848–1918)*, Budapest, 1992, p. 69–106.
34. GYALAY Mihály. *Magyar igazgatástörténeti helységnevélexikon*, Budapest, 1989, p. 9–25.
35. *ASU*, F 266, nr. 11182/1868.
36. *ASU*, K 150, 1876–V–12, fasc. 548.
37. *Ibid.*, 1878–V–12, fasc. 704.
38. *Ibid.*
39. GYALAY Mihály, *op. cit.*, p. 25.
40. *ASU*, K 150, 1876–V–12, fasc. 546.
41. *Ibid.*, 1877–V–12, fasc. 625.
42. *Ibid.*, 1874–V–12, fasc. 363.
43. *A marosvásárhelyi Kereskedelmi és Iparkamara jelentése kerületének közgazdasági viszonyairól az 1891-ik évben*, p. 177–178.
44. GÖDRI Ferencz. *Sepsi-Szentgyörgy város története*, p. 98.
45. DOBAY János. *Kézdi-Vásárhely város története*, p. 113.
46. *Erdély 1857. évi népszámlálása.*
47. *A Magyar Korona Országában az 1870. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei a hasznos házi állatok kimutatásával együtt.*
48. *A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása*, II, vol. 48.
49. *ASU*, F 266, nr. 2688/1861.
50. *Ibid.*, nr. 3539, 4313/1861.
51. *ASU*, K 150, 1879–V–12, fasc. 773.
52. *A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása*, II, vol. 48.
53. *Vezi ASU*, F 266, nr. 10764, 12734/1861.
54. *Ibid.*, nr. 7043, 10633/1861; 11291/1868.
55. GAÁL Komélia. *Marosvásárhely a XIX. század végén és a XX. század elején*, în: *A Maros megyei magyarság történetéből*, Marosvásárhely, 1997, p. 233.
56. ORBÁN János, *op. cit.*, p. 55–56.
57. *ASU*, F 46, nr. 273/1698.
58. *Ibid.*, nr. 484/1702.
59. *ASU*, *Supremis Commissariatus Provincialis*, F 366 *Törvényhatósági adókimutatások 1763–64.*
60. *ASU*, *Exactoratus Provincialis*, F 344 *Vegey adókimutatások 1820–30.*
61. KÖVÁRI László. *Erdélyország statistikája*, Kolozsvár, 1847, p. 173.
62. *ASU*, F 551.
63. *ASU*, K 150, 1872–V–12.
64. LUKÁCS Ödön. *A városok háztartásának rendezése*, în: *A magyar városok országos kongresszusának iratai*, vol. I, *Az I. rendes egyetemes ülés naplója*, red. HARRER Ferenc, Budapest, 1909, *tabelele anexă.*
65. KAJTÁR István, *op. cit.*, p. 104–105.
66. BELUSZKY Pál. *A polgárosodás törékeny váza – városbólzatunk a századfordulón*, I, *(Városhierarchia – vázlat, tényképekkel)*, în: *Tér és társadalom*, 1990/3–4, p. 22.

A közigazgatási funkció szerepe a székelyföldi urbanizációban

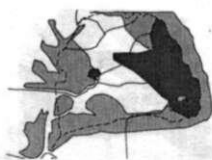
(Kivonat)

A tárgyalt székelyföldi települések viszsamaradtak a fejlődésben a történelmi Magyarország városainak nagyrészeivel szemben, de különösen az első világháború előtti évtizedekben fejlődésük felgyorsult, és sokat behoztak a századok során felhalmozódott lemaradásból. Közigazgatási szerepük nagymértékben hozzájárult urbanizálódásukhoz, ez volt az egyik olyan elsődleges funkció, amely már ezeknek a településeknek a kialakulását is megszabta, és felemelkedésüket lehetővé tette. A legtöbb régi székelyföldi városi település egyúttal székközpont volt, a székgyűlések, ítélőszék stb. helye.

The Role of the Administrative Function in the Urbanisation of the Székely Seats

(Abstract)

The urban settlements under study were not as developed as the majority of the towns in historical Hungary. In the last decades before the outburst of World War I, they had a relatively increased rhythm of development, and recovered the delay they had accumulated during the centuries. The administrative function contributed to a large extent to the process of town planning. It was one of the major functions that were at the basis of the development and of the increase of the localities, as the majority of the urban settlements were also residences of the seats, where the meetings of the seats and the lawsuits were held.

A székely és szász székek megszüntetése és a megyerendszer általánosítása Erdélyben 1876-ban

(Kivonat)

A székely székek közigazgatási különállásának felszámolására a 18–19. században több alkalommal is történt kísérlet, először a jozefinista reformok során, majd az 1848–49-es szabadságharc leverése után. 1861-ben visszaáll a régi önkormányzati rendszer, a kiegyezést követően viszont megkezdődik a vita a területi közigazgatási rendszer modernizálását illetően. Az új megyék végül 1876-ban alakulnak meg, de a végleges határaikat csak a következő évben nyerik el.

*

A székely székek közigazgatási különállásának felszámolására a 18–19. században több alkalommal is történt kísérlet. Már II. József reformpolitikája felölelte az állami élet csaknem valamennyi területét. Ide sorolhatók a közigazgatás megújítását célzó törekvései is. 1785-ben Erdély területét rendezetileg 11 vármegyére osztották, ebbe a szerkezetbe kapcsolták be a székely és szász székeket is. Háromszékkal egyesítették Brassó vidékét és Felsőfehér megye bizonyos részeit.¹ A vármegyéket három közigazgatási kerületbe csoportosították. Ezek irányítását királyi biztosok végezték.² A kerületek elnevezése és székhelye: Szeben, Kolozsvár és Fogaras. Háromszéket a már említett területeivel és Udvarhely vármegyével együtt Fogarashoz csatolták.³

Háromszék vármegyét két közigazgatási egységre osztották: Sepsí és Kézdi kerületekre.

Ezek további alegységekre, alkerületekre tagolódtak. A Sepsí kerülethez például hat alkerület tartozott. A vármegyének volt egy főispánja, viszont a kerületek élén külön kinevezett alispánok állottak. A vezető testülethez tartozott még a szolgabíró és az adószedő. Az alkerületek irányítását a szolgabírák és a rendbiztosok (Comisariusok) végezték.⁴ II. József halálával (1790) közigazgatási reformja a többivel együtt érvényét veszítette.

Az 1848–49-es szabadságharc elfojtása után Erdély katonai és polgári kormányzója azzal a titkos utasítással jött a délkeleti határtartományba, hogy annak minden különállását, sajátosságát megszüntesse, s beolvassa az ösztromonarchiába. A helyi kormány szerv székhelyét Kolozsvárról Nagyszebenbe helyezték, a tartomány mindenható urai katonák lettek.⁵ Erdély egyesülése Magyarországgal, az úgynevezett Unio természetesen érvényét veszítette. Az ország etnikai viszonyait részben szem előtt tartva három román, két magyar és egy szász kerületet alakítottak ki: Szeben, Gyulafehérvár, Kolozsvár, Retteg, Udvarhely és Fogaras megnevezéssel. Az udvarhelyi kerület lényegében a Székelyföldet: Maros, Udvarhely, Csík és Háromszéket fogta át, s területén körülbelül 370 000 ember élt. A körzetekre és alkörzetekre osztott 6 nagy közigazgatási egység élén 1-1 katonai parancsnok állott, az gyakorolta a végrehajtó hatalmat és adta ki a fontosabb rendeleteket, utasításokat. A polgári vezetés a császári biztosoknak alárendelt civil hivatalnokokon keresztül történt, akik azonban alárendeltségben voltak a katonai parancsnokkal szemben. Az új felosztás értelmében, amely 1850–54 között volt érvényben, Háromszék sepsiszentgyörgyi kerületre és 4 alkerületre tagolódott: Gidófalva, Kézdivásárhely, Nagyborosnyó és Nagyajta központtal. Az emberek nehezen szokták meg a hagyományos széki szerkezet felszámolását és az idegen megnevezések alkalmazását, annál is inkább, mivel rövid időn belül többször is újjászervezték a vidéket.

1854 nyarán módosították a közigazgatási felosztást, a korábbi 6 helyett most tíz kerületre (nagyszebeni, brassói, udvarhelyi, vásár-

helyi, beszercei, dési, szilágyosomyói, kolozsvári, gyulafehérvári és szászvárosi székhellyel), illetve 79 járásra osztották az országot, úgy, hogy ezek az egységek az adóigazgatási és bírósági felosztással is megegyeztek. A határőrvidék polgárosítása már 1851 elején megtörtént, addig a székely huszárezredet, a két-két román és székely gyalogezredet felszámolták, és helyükbe öt sorezredet szerveztek.⁶

1861 tavaszán az uralkodó Erdélyben is elrendelte a mereven abszolutisztikus belső igazgatás megszüntetését, a megyék, székek önkormányzati alapon való visszaállítását és újrászervezését. Az országgrész 10 megyéből, 5 székely és 9 szász székéből, 2 szász kerületből, 11 szabad királyi városból és 18 kiváltságos helységből állott.⁷

Az 1867-es kiegyezéssel vége szakadt Erdély három évszázados különállásának. A kompromisszum egyik alapfeltétele magyar részről éppen az 1848-ban elfogadott Unio maradtalan érvényesítése volt. 1867-ben egy uralkodói leirat feloszlatta a kolozsvári országgyűlést. Az új berendezés szempontjából szükségessé vált az Unio részletes szabályozásáról külön törvényt hozni, mely kinyilatkoztatta a polgári és politikai egyenjogúságot, valamint a nemzetek szerinti korábbi felosztások és előjogok megszüntetését. Az erdélyi képviselői helyek számát 75-re növelték. A Gubernium teendőit a belügyminisztériumnak utalták át. A székely földkirálybírákat és szász ispánt ezentúl kormányjavaslat alapján a király nevezte ki.⁸ A törvényhatóságok önkormányzati jogának egyik sarkalatos biztosítója tisztviselőinek szabad választása volt. 1867-től a főkirálybíró kivételével, aki központi hatalmat képviselte az illető területen, az alkirálybírákat és más vezetőket a közakarat támogatta tisztségük elnyerésében. 1867-ben Háromszék főkirálybírája gróf KÁLNOKY Dénes volt, mellé a következő alkirálybírák sorakoztak fel: Sepsiszékről SZÉKELY Gergely; Kézdiszékről LÁZÁR Mihály; Orbaiból THURY Gergely és Miklósvárszékről HENTER Sándor. 1870-ben hat szolgabírói járásra osztották a szék területét: Sepsi-Felső, Sepsi-Alsó, Kézdi-Felső, Kézdi-Alsó, Orbai és Miklósvári járásra.

Az igazságszolgáltatás átszervezése is napirendre került. 1868-ban Sepsiszentgyörgyön ideiglenes úrbéri törvényszéket alakítottak, amelyet azonban 1871-ben megszüntettek a királyi törvényszékek megszervezésével egyidejűleg. 1872. január 1.-vel életbe lépő királyi törvényszéket Sepsiszentgyörgyön és Kézdivásárhelyen egyaránt működtek. 1875-ben a sepsiszentgyörgyi törvényszéket megszüntették, ettől fogva a szék lakossága számára az egyetlen fellebbviteli igazságtévő hatóság a kézdivásárhelyi maradt. Ez indulatok, vádaskodások elindítójaul szolgált. Sepsiszentgyörgy ugyanis, mint a szék központja, semmiképpen sem volt hajlandó elfogadni azt a döntést, hogy ne itt legyen a törvénykezés magasabb fóruma. A Nemere című helyi újságban több írás foglalkozott az intézkedés helytelen voltával. Az elégedetlenség odáig fajult, hogy 1875. augusztus 25-én Sepsiszentgyörgyön négyüléssel fejezték ki az összegyűlték ellenérzésüket a kormány határozatával kapcsolatosan. BAKCSI Ferenc sepsiszentgyörgyi országgyűlési képviselő elfogadhatatlannak minősítette azt a lépést, amely a törvénykezés fő helyéül nem Sepsiszentgyörgyöt választotta, ha másért nem, legalább azért, mert ez található leginkább a szék központi részén.⁹ A törvényszékek megszervezésével egyidőben járásbíróóságok működtetését is elhatározták: Sepsiszentgyörgyön, Kézdivásárhelyen, Kovásznán és Nagyajtán.

A köztörvényhatóságok rendezéséről, tehát a Királyhágón inneni területek közigazgatási újrafelosztásáról az 1870. évi 42-es számú törvényjavaslat foglalkozott. A tervezet elkészülte után a közvélemény nem bocsátott megvitatás céljából. Elkezdődtek a találgatások, hogyan lesz a megyék területének a kikerekítése. Mindenki saját elképzelése szerint szeretne volna életterének kereteit kiszélesíteni. Az indulatok elszábadultak, a szakértők, de nem csak ők, mondták a maguk megfellebbezhetetlennek vélt igazukat, melyet természetesen jól alátámasztva próbáltak bizonyítani.

Ami a Székelyföldet illeti, a leginkább vitatott kérdések Háromszék Brassóval vagy Brassó Háromszékkel való egyesítése, valamint

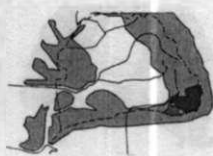
Csik, Udvarhely csatolása volt. 1874-től kezdődően, amikor nyilvánosság elé került a tervezet, törvényhatósági gyűlések, hírlapi vélemények, feliratok láttak napvilágot, hivatalos állásfoglalások születtek, egy olyan kényes ügyben, ahol igazságot szolgáltatni roppant nehézségbe ütközött, mert ha valamely vidék újabb területekkel egészült volna ki, egyeseknek az öröme, az a kárvallottaknak viszont legalább akkora bánatra és bosszúságra adott volna okot.

1874. február 26-án Háromszék közgyűlése feliratban fordult a képviselőházhoz, amelyben véleményyt nyilvánított a felosztás ügyében, felsorolva annak hiányosságait. A terület nagyságához képest kevésnek tartották a kialakítandó megyéket. Fekvésénél fogva Kőhalomszék Udvarhelyszékhez, Bardóc és Kászonszék pedig Háromszékhez kívánkozik. Azt, hogy Háromszék, Barcaság, Fogaras és Felső-fehér megye bizonyos részeiből szülessen egy Brassó megye, teljesen elfogadhatatlannak tekintették, azzal indokolva, hogy Háromszék mind területre, mint pedig lakosainak számát illetően jóval felülmúlta Brassó vidékét, ezért is ragaszkodtak annyira a Háromszék elnevezéshez. A hivatalok székhelyeinek kijelölésekor teljesen célszerűtlen Sepsiszentgyörgyről Brassóba áthelyezni a központot, mert Brassóban hiányoznak a megfelelő hivatali helyiségek, míg Sepsiszentgyörgyön ezek adóttak. A tervezett megyének Sepsiszentgyörgy központja, Brassó pedig végpontja lenne – hangzik a levélben.

Az erdélyi jobboldali országgyűlési képviselők albizottságának 1874. májusi jelentésében helytelenítik Háromszék Brassó vidékével való egyesítésének gondolatát, politikai okokra hivatkozva, szerintük a székely és szász közösködés csak ellenségeskedést szülne. Ugyanakkor felhívják a figyelmet egy el nem hanyagolható szempontra: a Brassó megyéhez tartozó 10 barcasági magyar falunak a helyzetére, melyek etnikai megfontolásból is Háromszékhez kívánkoznak. A folytonos súrlódás és viszály a 10 falu népe és az uralkodó szászok között lehetlenné teszi életüket, jogaik csorbítása pedig akadályozza őket állampolgári kötelességük tel-

jesítésében, ezért is különösen fontos ezen falvak Háromszék megyéhez való csatolása – nyomtétkosítja a jelentés. Időközben tanulmányok születtek az új megszervezés körül. 1874 októberében egy részletes elemzés jelent meg a Nemere című újságban, amelyben a Székelyföldre vonatkozó elképzelések a következőképpen fogalmazódtak meg: Marosszék az oda beszögellő Küküllő és Torda megye részeiből lehetne kike-rekíteni; Udvarhelyszék Felső-fehér megye és Kőhalomszék részeivel egészülne ki és így kárpótolná a Háromszékhez csatolt Bardóc székét; Csíkszék Marosmentére nyúlna ki. Háromszék pedig megkapná Felső-fehér megyének hidvégi és peselneki járásait, Bardócszékét, Apácát és Hétfalut, Csíkból pedig Kászonszékét, és abban az esetben, ha Csík Udvarhellyel egyesülne, Alcsík egy részét is. Ez az elképzelés Háromszék esetében az érvényben levő járási beosztást csak annyiban módosítaná, hogy a már létező 6 járás mellé hatodiknak beiktatná Alcsíkot Kászonszékkel együtt, Csíkszentmárton központtal. A hosszúra nyúlt várakozási időszak még a köz-igazgatási terminológiában is zavart okozott. Itt állt elő az az érdekes helyzet, hogy a székek legfőbb méltóságainak megnevezésében teljes következetlenség uralkodott. Hol főkirálybíráknak illetik, hol főispánnak titulálják őket. 1875-ben D. VERESS Gyula sepsiszentgyörgyi jogász oknyomozó írásban elemzi az elnevezésbeli különbségeket. Szerinte hivatkozással az 1870. évi 42-es törvény utalására „az egyes tisztviselők hagyományos nevei megtarthatók”. Ennek ellenére gróf KÁLNOKY Dénes a főkirálybíró helyett a főispáni címet fogadta el szabályrendeletig. Ezt a kifejezést használta közgyűléseken és hivatalos iratokon is. Az öt követő LÁZÁR Mihályt a kinevezési okmányon főkirálybíróként címezték, ő tehát ezt az elnevezést fogadta el. SZENTIVÁNYI Gyula esetében váltakozik a két-féle megnevezés. A szakértő véleménye szerint szabályellenes a főispáni címzés Háromszéken, mert a törvény 52-ik paragrafusára kimondja, hogy „Székely székek élén a főkirálybíró áll”.

Ahogy telt az idő, egyre bonyolódott az új felosztás módosításait illető vita. Mind többen

kapcsolódtak be, véleményt nyilvánítva ügyük igazsága mellett. Elmondható, hogy Háromszék Brassó megyével való egyesítése vagy fordítva, Brassó Háromszékhez csatolása az Erdélyrészi közigazgatási rendezés központi kérdésével lépett elő. Nemcsak az országgyűlés, de a belügyminisztérium is több rendben tárgyalta, és próbált kiutat találni ebből a politikai jellegűvé terebélyesedő ügyből. Helyi szinten a szék legfőbb szerve, a közgyűlés nem egy esetben foglalt állást a megyerendezés Háromszék javára történő kiigazításáról. Ennek a politikai csatának az élharcosa KÜNLE József országgyűlési képviselő volt, aki minden lehető eszközt felhasználta a siker érdekében, amely végülis nem az ő diplomáciai képességein múlt, hanem azon, hogy a kormány a szász érdekeltségű Brassó vidékével szemben politikai szempontok figyelembevételével a kellemetlenségek lehetőségét hordozó megoldás helyett a kockázatmentes ügyintézését vállalta.

A barcasági magyarság nagy reményeket fűzött a Háromszékkel való egyesítés gondolatához. 1876 áprilisában ennek a kétségekkel teli optimizmusnak adtak hangot: „általános örömet keltett a barcasági magyarságban Háromszék felirata a kikerekítés tárgyában. A magyar nemzet hibás eljárása, miszerint idegen közigazgatás alá bocsájtotta, hol hosszú időn keresztül más nemzetiségnek fejőstehene lett, ősi szabadságából kiforgatták és rányomták a jobbágyság bélyegét. Az országgyűlés bölcs intézkedésétől függ jelenleg a barcasági magyar népünk jövője, megerősödése. 1870 óta annyi deputáció ment Pestre, annyit siránkoztak Brassó nyomorgatása ellen. Eredmény semmi, a szászok újra lefoglalták a tömösi erdőket, melyeket soha nem bírtak, sem őriztettek. Bármint óhajtjuk a két megye egyesülését, nem táplálunk semmiféle reményt ennek lehetősége felől. Mondja ki az ország, hogy jobbágyok vagyunk, ami legyen, ez esetben váltson meg az ország, mert megváltotta az egész ország jobbágyait és fizessen Brassónak néhány milliót. Háromszék tisztelt közönsége és országos képviselői mozdítsanak meg mindent értünk. Háromszék határa kiterjedhet Apácától

Töröcsvárig, s onnan Predeálig, innen le Hétfalun magába foglalná a Zajzoni borvizeket is. Nekünk a két megye összeolvasztásában tehát más érdekünk nincsen, csak az, hogy megmeneküljünk Brassó mostoha atyáskodásától.”

A képviselőház közigazgatási bizottságának 1876. március 17-én tartott ülésén TISZA Kálmán belügyminiszter tájékoztatóként ismertette „az erdélyi és azokkal szomszédos némely törvényhatóságok területén eszközözendő kiigazításoknak meg véglegesen meg nem állapított tervezetét.” Ennek székelyföldi vonatkozásai: Csíkszék és Udvarhelyszék is megmarad önálló törvényhatóságnak. Háromszékkel kapcsolatosan két alternatívát vázolt a tervezet. Az elsőben Háromszékhez csatlakozna Brassó vidéke és Bardócszék is, egyrészt azért, mert ez utóbbi fekvésénél fogva is odakivánczolik, másrészt mert ez a lakosság rég óhajtott vágya, a másik elképzelés szerint Brassó környéke nem csatlakozna Háromszékhez, hanem önálló megyét alkotna. 1876. március 23-án tartott hatósági közgyűlésen Háromszék közönsége megvitatta a terület módosítási tervezetét, és feliratban fejtette ki véleményét ezzel kapcsolatban a belügyminiszternek. Brassó vidékének Háromszékhez való csatolására újabb érvekkel hozakodtak elő: több Brassó környéki községnek ezer holdakra menő erdejük, legelőjük található Háromszéken; Brassó városának is ez áll érdekében, minthogy önálló szabad királyi város lévén jövedelmének jelentős részét saját fejlesztésére fordíthatná, nem pedig terhes adminisztrációra költené bevételeit; ismeretes a Hétfalu és Brassó közötti hosszú lejárattú per, amelyben, hivatkozva Brassó elnyomó törekvéseire, kérelmezték a hétfalusiak csatlakozásukat Háromszékhez. Udvarhelyszék is közgyűlésen tárgyalta meg elképzeléseit az új megye szervezéséről. Területi gyarapodásukat a következőképpen képzelték: Segesvárszék egy részével, beleértve Segesvár városát is; Kőhalom-székkel, s Miklósvárszék egy részével Köpecsig.

1876. május 18-án az országgyűlés közigazgatási bizottsága élén vita tárgyát képezte Háromszék megye területi szabályozása is. KÜNLE

József tartotta fenn a háromszéki álláspontot, amely szerint az egyesült Brassó-Háromszék megye székhelyéül Sepsiszentgyörgyöt javasolta. Az indítványt megelőzőleg határozatba ment át, hogy Bardóc fiúszék Udvarhely megyének marad. A felszólalók különböző nézeteket képviseltek. TIBÁD Antal és MOCSÁRI Lajos a háromszékiek pártján állottak, míg LÉSZAI Lajos szerint az egyesítés a szászok részéről ellenséges érzelmeket váltana ki, WÄCHTER Frigyes brassói képviselő pedig kikelt az indítvány ellen, hangsúlyozva, hogy Brassó nem szándékszik önálló várossá válni, hanem vidékével együtt szeretne maradni. Ez alkalommal olvasták fel a hétfalusi magyarság 600 aláírással megerősített kérését, amelyben Háromszékhez való csatlakozásukról értekeztek. TISZA, Kálmán belügyminiszter nem tartotta méltányosnak a Brassó körüli falvak Háromszékhez való csatolását, annál is inkább, mert mindkét megyét életképesnek tekintették. A szavazásra bocsátott törvényjavaslatot egyetlen szótöbbséggel fogadták el.

A képviselőház 1876. június 7-8-án tartott ülészakán tárgyalta a közigazgatás módosításáról szóló törvényt, ahol ismételten napirendre került Háromszék és Brassó egyesítésének a kérdése. KÜNLE József részletekbe menően elemezte az egybeolvasztás politikai és gazdasági előnyeit. Előterjesztését konkrét adatokkal támasztotta alá. A belügyminiszter azonban ez esetben is az egyesítés ellen szólt. Gróf NEMES Nándor támogatta a KÜNLE indítványát, mint ahogy KÖNCZEI Károly, ORBÁN Balázs, ZSEDÉNYI Ede, BERECZKI Sándor, SIMONYI Ernő, BAKCSI Ferenc is. Többen közülük a csángó magyarok Háromszékhez csatolását létszükségletnek tekintették, főként birtokjogi és egyházügyi szempontból. Az ellenzők közül megemlítjük WÄCHTER Frigyes, KASPER Mihály szász képviselőket, valamint CSERNÁTONI Lajos, HELFY Ignác és báró KEMÉNY Gábor nevét. A kormány azonban ezúttal is elzárkózott a kellemetlennek tűnő határozat hozatalától, sőt a miniszterelnök azt is felvetette, hogy ha a képviselőház mégis az egyesülés mellett szavazna, azt Brassó központtal tegye. KÜNLE József, felismerve azt a veszélyt, amely

a miniszterelnöki felszólalásban rejlett, ennek elhárítására ellenindítványt terjesztett elő, amelyben ezúttal a két különálló megye szükségessége mellett szállt síkra. A szavazás után a benyújtott módosítások elesetek, és immár törvényerőre lépett Háromszék megye és Brassó különálló törvényhatóságkénti megalakulása.

Ha már nem sikerült a két szomszédos vidék közigazgatási egyesítése, az viszont valóssá vált, hogy SZENTIVÁNYI Gyulát, Háromszék főispánját egyúttal Brassó megye főispánjává is kinevezték. Brassó megye alakuló közgyűlését szeptember 4-én tartották. Néhány nap múlva, szeptember 7-én sor került Háromszék alakuló ülésére is, melynek ideiglenes bizottsága 236 tagból állott. Belügyminiszteri rendelettel Felsővolált is Háromszék megyéhez csatolták. Felsőkaratna helyett pedig ettől fogva a Karatna elnevezést használták. Háromszék megye a következő Felsőfehér megyei helységekkel gyarapodott: Márkos, Nyén, Bodola, Bodza vidéke, Lüget, Nyároszpaták, Előpatak, Hidvég, Árapatak, Erőd, Bükszád, Mikóújfalva, Alsóvolál, Felsővolál, Karatna, Peselnek, Szárazpatak. Ezek közül Nyén, Bodola, Márkos, Bodzavám kérésrel fordultak a belügyminiszterhez Brassóhoz való csatlakozásuk érdekében. Háromszék közgyűlésén szeptember 26-án elutasították az elszakadási kérést. 1877-ben az addig Udvarhelyszékhez tartozó Telegdi-Bacon egyesült Sepsibaconnal és így Háromszék megyéhez kerülhetek. Bardócszék sem tudott belenyugodni Udvarhelyhez tartozásával, mint ahogy a Nagyküküllő megyénél lévő Ürmös is 1878-ban sikertelenül kérelmezte Háromszékhez való csatlakozását.

1877-ben Háromszék megyét 6 szolgabírói járásra osztották: Kézdi-Alsójárás Alsócsernáton székhellyel, Kézdi-Felsőjárás Kézdivásárhellyel, Orbaijárás Kovásznával, Sepsisóvárjárás Sepsiszentgyörggyel, Feketeügy melletti járás Uzonnal, Miklósárszéki járás Nagyajtával. Ugyanakkor az országgyűlési választókerületeket is kijelölték: Kézdi választókerület alsócsernátoni székhellyel, Orbai választókerület Kovászna, Sepsi választókerület Illyefalva, Miklósárszéki választókerület Nagyajta központtal.

1887 nyarán SZENTIVÁNYI Gyulát saját kérésére felmentették Háromszék megye főispáni hivatalából, helyébe pedig hatolykai POTSÁ Józsefet, Kisküküllő megye alispánját nevezték ki. SZENTIVÁNYI Gyula 1875. május 19-én vette át hivatalát, kolozsvári törvényszéki bíróból lett Háromszék közigazgatási vezetője. Ő volt az utolsó főkirálybíró és aztán Háromszék megye első főispánja. A megye kikerítése érdekében kifejtett rendkívüli erőfeszítéseinek jutalmául 1877. június 24-én Sepsiszentgyörgy város képviselő testületének határozata alapján a város díszpolgárává választották. Időközben kinevezték Brassó megye főispánjává, s rövid időn belül Fogaras megye vezetésével is megbízták.

Az 1876–77 évi megyerendezés során a szász és székely székeket az egységes megyerendszerbe tagolták, 15 vármegye alakult a történeti Erdély területén, elnevezésükben lehetőleg őrizve múltjuk hagyományait. A megyék élén mindentudó a kinevezett főispán állt, mint a kormányhatalom képviselője, míg az igazgatás ügyeit a megyegyűlés által 6 évre választott alispán és alárendeltjei, a járásokban az ugyancsak választott szolgabírák intézték. Csökkent a megyék önállósága és erősödött a centralizáció. A megyegyűlés maradt a parlament mellett az egyetlen vitafórum, ahol az országos politika kérdéseivel is foglalkozhattak, és határozatokat hoztak.¹⁰

Jegyzet

1. KŐVÁRI László: Erdély története VI. Pest. 1866. 139 l.
2. BARTA János: A nevezetes tollvonás, Budapest. 1978. 83. l.
3. KŐVÁRI I. m. 149 l.
4. Állami Levéltár. Sepsiszentgyörgy. 351. alap. Árkos község dokumentumai.
5. Erdély Története, III. Budapest. 1987. 1429 l.
6. Idem. 1435 l.
7. Idem. 1483 l.
8. Háromszék Vármegye, Emlék Könyv, Magyarország ezeréves fennállása ünnepére, Sepsiszentgyörgy 1899. 141–146 l.
9. Nemere. 1875. 69 szám. A tanulmányban előforduló helytörténeti adatok a Nemere című, Brassóban, majd Sepsiszentgyörgyön megjelenő újság 1874–1887 évfolyamaiból származnak, a továbbiakban ezekre nem hivatkozunk.
10. Erdély Története III. 1634–1635 l.

Desființarea scaunelor secuiești și săsești și generalizarea organizării pe comitate în Transilvania în 1876

(Rezumat)

În sec. XVIII–XIX se cunosc mai multe încercări de desființare a scaunelor secuiești, prima dată în cadrul reformelor iozefiniste, apoi după înăbușirea revoluției și războiului de independență de la 1848–49. În 1861 se revine la vechiul sistem de autogovernare locală, însă după compromisul austro–ungar din 1867 începe polemica referitoare la posibilele soluții de modernizare a sistemului administrativ-teritorial. Comitatele moderne se vor forma până la urmă în 1876, dar granițele lor se vor definitivă abia în anul următor.

The Abolishment of the Székely and Saxon Seats and the Generalisation of the System of Counties in 1876 in Transylvania

(Abstract)

In the 17th–18th centuries there were several attempts at abolishing the Székely seats, first by the Josephinist reforms, then through the nipping of the revolution and of the war of independence in 1848–49. In 1861 the old system of self-government was brought back, but after the Austro–Hungarian compromise in 1867, a polemic starts concerning the solutions for the modernisation of the administrative and territorial organisation. The modern counties were formed finally by 1876, but their borders were changed during the following years.

A Magyar Nemzeti Párt megalakítása Háromszéken

(Kivonat)

Az első világháborút követően Nagyromániához került magyar lakosság különbözőképpen értékelte a kisebbségi helyzetet. Az 1918–1920 közötti periódust a passzivitás időszakaként ismerjük. Csak ezután bontakozik ki egy bátoratlan mozgalom az elit körében, hogy az új helyzetből való kiút keresés érdekében a politikai aktivitás felvételét ösztönözzé. E kezdeményezések közé tartozik a Magyar Nemzeti Párt. Az új párt meglepő gyorsasággal építi ki a helyi képviselőit. Így alakul meg 1922. február 15-én a Háromszék-vármegyei tagozat is. A tagozat mellett, hogy adalékokkal szolgál a helyi elit korabeli politikai mozgását illetően, elsősorban a rövid életű párt programjait ismerteti és járja körül néhány megjegyzés erejéig – a használt politikai diszkurzus- és mentalitáselemek nagyrésze tanulságos módon máig és változatlanul eredménytelenül, illetve makacsul reflektálatlanul van jelen a közösség politikai életében.

*

Az Oszták–Magyar Monarchia szétesése és ezen belül Magyarország szétdarabolása folytán sok magyar jutott kisebbségi helyzetbe. A Romániához csatolt erdélyi magyarságnak új, eddig ismeretlen helyzettel kellett szembenéznie. A trianoni békekötés után a szervezkedő erdélyiek az új állam politikai rendszerébe való méltányos beilleszkedést hirdetik meg. Pártalakításra ekkor még nem gondolnak, hisz valamelyest még él a remény bennük, hogy ez az állapot nem vég-

leges. A néhány hét alatt lezajló „Unio” igencsak sokkolóan hatott. 1918 márciusában a háromszékiek még magabiztosan fejtették ki véleményüket Romániával kapcsolatban. „A mi politikánk Romániával szemben csak egy lehet. Nem anxiokra gondolunk, csupán a jog és igazságnak megfelelő állapot helyreállítására... ezentúl éber szemekkel fogunk Románia fele tekinteni, nehogy megismétlődjék az oláh betörés”.¹ Pár hónap alatt azonban a helyzet gyökeresen megváltozott, a román csapatok újra bevonultak Erdélybe. Az új magyar kormány leszerelte a frontról visszatérő hadsereget és ezzel katonailag védekezés nélkül feladta a történelmi magyar államkeretet.² A radikális októbristák remélte, JÁSZI Oszkár által november 13-án előterjesztett tervek nem jelentettek megoldást. A belgrádi fegyverszüneti döntés megerősítésének hírére Iuliu MANIU bejelentette a „teljes elszakadást”. A hadsereget a háta mögött tudó erdélyi román politikai elit december 1.-re összehívta a Gyulafehérvári Nagygyűlést, a magyar kormány viszont az ekkorra már készenlében lévő Székely Hadosztályt nem küldte ellenállásba, tartva a nemzetközi bonyodalmaktól. Reakcióként ehelyett Nemzeti Tanácsok sora alakult, köztük a Székely Nemzeti Tanács fontos szerepet töltött be. Kolozsváron dec. 22-én megrendezték a magyar nagygyűlést. APÁTHY Istvánt keletmagyarországi kormányfőbiztossá nevezték ki, ám mindez már nem változtatott az eseményeken.

Bár az „Uniót” Romániával csak 1920-ban ismerték el nemzetközileg, az erdélyi román átrendezés már 1918 decemberével megkezdődött.³ A Kormányzó Tanács (a Marele Sfat Național nyomán létrejövő Consiliu Dirigent) mint ideiglenes kormány feloszlatta a törvényhatóságokat és a helyi önkormányzatokat; a városok és megyék élére prefektusokat állítottak, a hivatalban maradókat a király iránti hűségeskü letételére, valamint a román nyelv egy év alatti elsajátítására kötelezték. Ilyen körülmények között kellett a magyarságnak az új viszonyokhoz igazodnia. Az 1918–20 közti időszak politikai passzivitásának oka mindenekelőtt az impéri-

umváltás okozta zűrzavar. Az erdélyi magyaroknak a Monarchia idején nem volt külön politikai szervezete⁴; de élt bennük annak reménye is, hogy a békeszerződések majd az ő javukra döntenek. Most sürgősen létre kellett hozni a saját érdekképviseleti szervezetet, amelynek keretén belül kifejezhetők politikai opciójukat, elvárásait az új államban. Először a kolozsváriak adnak életjelt magukról, 1921. január 9-én, ekkor kimondják „hogy a magyarságnak, mint kisebbségnek nemzetközi szerződéssel biztosított jogai kivívására, veszélyben forgó egyéb szellemi és anyagi javainak megmentése céljából szervezkednie és tömörülnie kell.”⁵ A kolozsvári városházán tartott előértekezleten megalakul a Magyar Szövetség központi, városi és megyei előkészítő bizottsága. 1921 júniusában Bánffy-hunyadon néppárt alakul KÓS Károlyék vezetésével⁶, de ez csak Kalotaszeg szintjén szerveződött. Kolozsváron viszont még ugyanebben a hónapban létrejön JÓSIKA Sámuel báró elnökletével a „Magyar Szövetség”. Ennek az érdekképviseleti szervezetnek a létrehozása volt tulajdonképpen az első komoly politikai jellegű megmozdulás – amíg a trianoni békeszerződéseket meg nem kötötték, nem is lehetett volna erkölcsi alapja ilyenfajta mozgalomnak. A Szövetség „a nemzetközi kisebbségi szerződésekben foglaltak alapján jogot formál arra, hogy nemzeti összetartozás alapján politikai szervezetet alakítson és a romániai magyarságot az állam és a Nemzetek Szövetsége előtt képviselje”.⁷ A szervezet működését a hatóságok lehetetlenné teszik, 1921. október 30-án gyakorlatilag betiltják. A „Magyar Szövetség” programjának folytatójaként jelenik meg nem sokkal később a Magyar Nemzeti Párt (február 12.) a jan. 15-én országos gyűlést tartó Magyar Néppárti ellensúlyozásaként. Úgy tűnt, hogy a közelgő választások előtt a magyarság egymás ellen fog harcolni. A Nemzeti Párt tagosztálya Háromszék vármegyében február 15-én jön létre. Akkoriban Sepsiszentgyörgy, mint megyeközpont jelentős súllyal bír a vármegye egész területén; kulturális intézményeinek vezetői korán felismerték az új helyzet adta lehetőségeket, és sikerült megnyerniük a román állam

jóindulatát. Az 1920 nyarán a városba látogató Ferdinánd király elismeréssel adózik az ekkor már nagy hírnévre szert tett Székely Nemzeti Múzeum gyűjteménye iránt, és kijelenti a Székely MIKÓ előtt ácsorgó katonát meglátva, hogy a „magyaroknak vissza kell adni a magyar iskolákat. Nem szabad bántani a magyarok érzékenységét.”⁸

A háromszékiek politikai jellegű szervezkedése tulajdonképpen már 1921-ben megkezdődött, amikor a Magyar Szövetségnek szintén létrehozták a Háromszék-vármegyei tagozatát és hozzákeztek a járási, városi és a megyei választmányok kiépítéséhez. A működési engedélyt azonban csak későn kapták meg, ezért a szervezet nem tudta betölteni hivatását. Egy év múltán, 1922 februárjában a háromszékiek, látván a Szövetség kudarcát, az újabb kolozsvári kezdeményezést nagyon gyorsan felkarolva, gyűlést hirdetnek meg, melynek céljaként a Magyar Nemzeti Párt Háromszék-vármegyei tagozatának a megalakítását jelölik meg. A gyűlést a város dísztermében tartják, a város és a megye jelentősebb személyiségeinek jelenlétében. Az alább következő idézetek a gyűlésről készült jegyzőkönyvből származnak.⁹

Az Előkészítő Bizottságban 10 személy foglal helyet: Dr. TÖRÖK Andor volt alispán, Br. SZENTKERESZTY Béla nyugalmazott főispán és a Magyar Szövetség Háromszék-vármegyei tagozatának elnöke, Dr. FERENCZY Géza unitárius főgondnok, Dr. HINDLÉDER FELS Jenő vármegyei főügyész, CSUTAK Vilmos református kollégiumi igazgató, BOGDÁN Artur tak. pénztári vezérigazgató, JÓZSEF Lajos unitárius esperes, BÉLDI Pál volt vármegyei főjegyző, BALINT Dénes volt polgármester, VAJNA Miklós nyugalmazott határrendi tanácsos, KOVÁTS Kálmán volt járásbíró. A kolozsvári Vezérő Bizottság képviselőjeként SÁNDOR József EMKE alelnök jelenik meg, a Csíkvármegye-i Magyar Szövetség részéről annak elnöke, Dr. PÁLL Gábor és Dr. NAGY Jenő ügyvéd.

A gyűlést SZENTKERESZTHY Béla nyitja meg. Miután emlékezteti az egybegyűl-

teket a tavaly februári eseményekre, feltünteti a pártalakítási szándék legfontosabb okát: a román Parlament feloszlatás előtt áll, választásokat rendelkeznek el, és éppen ezért a háromszékiek is szeretnének mandátumokat szerezni az új képviselői házban, illetve a szenátusban. A pártalakítás tehát elkerülhetetlen, hogyha a magyar kisebbség méltó képviselőket akar szerezni magának. A következő felszólaló KOVÁTS Kálmán beszédében kihangsúlyozza, hogy az új pártnak a Szövetség által ki nem vívott jogokért kell harcolnia és ez teszi indokolttá, hogy programja hasonló legyen, mint a Szövetség programja. Az új szervezet nevéként a Magyar Nemzeti Párt megjelölést javasolja. KOVÁTS a párt programját huszongy pontban vázolja fel.

Az első programpont „a magyar nemzeti kisebbség autonómiájának kivívása és ennek keretében a magyarság kulturális, gazdasági és szociális érdekeinek autonóm közigazgatási és igazságszolgáltatási szervezet útján való” biztosítását kéri. Az autonómia követelése egy önálló, magának törvényt szabó és a központi hatalomtól bizonyos mértékben független helyi rendszer kiépítését feltételezi. A '20-as években a kisebbségi helyzetbe kényszerített erdélyiek csak ennek elérése révén remélhették, hogy az állam a románokkal egyenrangú nemzetként fogja kezelni őket.

A második pontjában a program „teljesen egyenlő és viszonyos vallásszabadságot; a magyar történelmi egyházak (és) az újonnan alakult evangélikus valamint az ezután alakulandó bevett vagy elismert felekezeti egyházak” autonómiáját követeli.

A harmadik pont a közoktatásra vonatkozik; kéri a magyar nyelvű oktatás biztosítását, annak kiterjesztését az oktatás minden ágára, valamint az iskolai épületek visszaadását az egyházaknak, egyesületeknek és társulatoknak. Indítványozza továbbá, hogy a „külföldi szak- illetve főiskolák”-on engedélyezett legyen a tanulás és „az ott szerzett oklevelek érvényesíthetők legyenek az országban.”

A negyedik pontban újból autonómia-kérdést vet fel: a „helyi és törvényhatósági autonómia helyreállítását” kéri.

A következő pont az „állampolgári jogok egyenlő mértékének és gyakorlásuk egyenlő lehetőségének biztosítását” irányozza elő, „szabad visszatelepülést” kér azok részére, akik a román állampolgárságot választják és „ezzel kapcsolatosan kártalanítása azoknak, akik a hatósági intézkedések miatt nem gyakorolhatják itt (Romániában) az optálás jogát.”

A hatodik pont a párt választójogi elvairól tartalmazza. Kihangsúlyozza a választójogok kiterjesztését a nőkre, illetve a választói névjegyzékek kiigazítását, a választókerületek helyes beosztásának és a választások tisztaságának biztosítását kéri, ideértve „egy független választási bírósági szervezet” létrehozását.

A hetedik pont „a nyelv használatára nézve a kisebbségi egyezmény 8 paragrafusa végrehajtásának” biztosítását kéri.

A nyolcadik pont előírja a „politikai perek megszüntetését”, ami „a politikai titkos rendőrség és a nyomozó hatóság brutalitásainak megszüntetésével” függ össze. Különbséget kíván tenni a „katonai bűncselekmények” és „minden más” bűncselekmény között, annak érdekében, hogy egyszerű polgárok ne kerülhessenek katonai bíróság elé.

A „birtokreform” kérdése a kilencedik pontban jelenik meg, a fontossági sorrend jelzi, hogy a programalkotók csak másodlagos szempontnak tekintik ennek a problémának a megoldását. Kijelentik, hogy „az iskolai és egyházbirtok nem osztandó fel, úgyszintén az általában hatósági felügyelet alá helyezendő erdőbirtok... és a közlegelő sem”, a „kisajátított szenvedő” viszont „a kisajátított földekért” kártalanítást kell kapjon.

Tizedik pontként a „kereskedelmi, ipar és általában a természetes szabadságának” kérdése jelenik meg.

Tizenegyedik pontban egy „igazságos adórendszer” kérnek, és a „közszékségleti cikkek fogyasztási adójának” eltörlését.

A tizenkettedik pont, a háború utáni sajtós állapotokra utalva kéri a „hadiállapot és a cenzúra” megszüntetését.

A tizenharmadik pont a „közigazgatás és igazságszolgáltatás rendes és pártatlan menet-

nek” biztosítását, valamint a „hivatalból eltávolított magyar tisztségviselők” visszatételét kéri.

A következő programont a Monarchia idejében „egyesületi, testületi, egyházi és társadalmi szervezetek tulajdonát képező... intézmények” visszaszolgáltatása ügyében fogalmaz meg kérelmet.

Előírást vet fel a „tulajdon, birtok és ott-hon szentségének” biztosítása ügyében. Ez azért volt fontos, mert a háborút követő időszakban a különböző természetű igények folytán sok esetben önkényes rekvirálásokat (lefoglalásokat) hajtottak végre a hatóságok, ezzel nem egyszer megsértve a magántulajdont.

A tizenötödik pontban egy akkor időszzerű kérdés fogalmazódik meg, amely nem tartozik feltétlenül a kisebbségi követelések tárgykörébe; „a munkásszervezetek szabad” fejlődésének biztosítását és a „sztrájk jogának” az elismerését kéri.

A tizenhetedik pont a „katonai szolgálatnak milícia (polgárőrség) alapján való” megszervezésére vonatkozik „3 hónapi szolgálattal a saját anyanyelven és a saját hadkiegészítési területen való szolgálat biztosításával”.

Továbbá a program a tisztségviselők számára kér egy „tisztesseges” fizetést, amely jobb megélhetési lehetőségeket tenne lehetővé.

A tizenkilencedik pont tárgya „a szabad utazás és tartózkodás” megengedésének a kérése, ugyanis a háborús időkben megtiltják az igazolatlan utazásokat az országban. „A külföldre utazás és az onnan való visszatérés szabadságának” biztosítása szintén fontos szempont.

Az utolsó előtti pont előírja, hogy „az állami ünnepeken és törvényes munkaszüneteken kívül más ünnep el nem rendelhető” és, hogy „minden felekezet szabadon ünnepelheti egyházi ünnepét”.

A huszonegyedik pont, azon magyar intézmények számára, amelyek eddig államszegélyből éltek, kéri „a pénz értékváltozásának megfelelő” összeg kiutalását „addig is amíg a végleges állami támogatás összege és módja megállapíttatik”.

A program ismertetése után az egybe-gyűltek egyhangúlag SZENTKERESZTHY Bé-lának az új párt elnökévé való kinevezése mellett szavaznak. Aelnökként FERENCZY Gézát, TÖRÖK Andort, BOGDÁN Arturt, CSUTAK Vilmost, HINDLÉDER Jenőt és HAVADTÓI Sándort választják meg. Az elnökség egy központi intézőszervet is létre kíván hozni, így alakul meg a „Magyar Intézőbizottság”, a megye általános politikai ügyeinek intézésére. Indítvány születik a „Sepsiszentgyörgyi és Sepsi járási Magyar Nemzeti Párt” megalakítása ügyében. Aelnökként OVÁRY Kálmánt, KÓNYA Kálmánt, JAKOCS Istvánt, ifj. BÖJTE Ferenczet és MISKE Lászlót; titkáráként pedig szintén KO-VÁTS Kálmán megválasztását kéri. Az indítványt elfogadják, és mint határozatot kihirdetik.

A párt sepsijárási szenátorjelöltjének DOR Józsefet, képviselőjelöltnek pedig FERENCZY Gézát állítják. A miklósvári járásban KECSKEMÉTHY Istvánt, a kézdiorbai egyesített járásban SZILVESZTER Ferenczet jelölik képviselőnek.

A résztvevők kívánságára a gyűlés hátralevő részében SÁNDOR József szenátor-jelölt tartja meg programbeszédét. Röviden föl-vázolja az utóbbi évek történetét. A háború ideje alatt a közéleti szerepet nem vállaló politikus „az egyházas érzés és a nemzeti gondolat” által vezérelve a „Vöröskereszt Egylet” pénztárosi funkcióját töltötte be. 1918 után mint a kolozsvári Székely Nemzeti Tanács alelnöke közvetített a Székelyföld, a Főköormánybizottság és Buda-pest között. Az 1920. július 24.-i 3125. számú kormányrendelet, amely a kisebbségi egyez-ményt figyelmen kívül hagyva Románia lakos-ságát románra és idegen nemzetiségűre osztotta fel, és általában minden kisebbségellenes kor-mányhatározat az aktív ellenállásra és a politikai szerepvállalásra kényszerítette. A román állammal folytatott küzdelmének részleges sikerei bátorították fel a szervezkedés érdekében indít-landó kampány megkezdésére. A Kolozsvári Újság és a Keleti Újság 1920. szeptemberi szá-maiban megjelentetett cikkeiben az összefogásra és a politikai szerepvállalásra szólította fel az

erdélyi magyarságot. Az első látványos eredmény a Kolozsváron megtartott (1921. januári) értekezlet volt, melyen megvitatták az elveket és a követelések jogosságát, egyeztetve ezeket a román alkotmány nyújtotta törvényes keretekkel. Egy egységes Magyar Nemzeti Pártot kíván létrehozni, melynek működéséhez a szükséges programtervezetét több párt programjának a figyelembevételével dolgozta ki. Az 1921. július 8-án megalakult „Országos Magyar Szövetség” statútumába azonban csak nagyon kevés került be az általa javasoltakból. A gyűlés, melyen a magyarság vidéki képviselői is részt vettek, kimondta „a Parlamenti aktivitásnak kellő időben való felvételét”. A párt programjának megalkotásakor egy teljesen demokratikus és a „radikális tényezők” jelenlétének köszönhetően „minden társadalmi osztályt és valláskülönbséget felkaroló” rendszer született. Az újonnan megalakult Magyar Nemzeti Párt is ezt a programot teszi magáévá, melyből SÁNDOR József a kisebbségi autonómia és a 3-dik pontban foglalt „megfelelő autonómikus közületek” kérdésére szeretné fektetni a hangsúlyt. Annál is inkább, mint-hogy a kisebbségi autonómia egy bizonyos fajtájához „kétségtelen jogunk van” – mondja – „a gyulafehérvári határozatok és a Speciális Conventio” értelmében. Különös jelentőséggel bír az egyházi iskolák kérdésének megoldása, hiszen a leghatékonyabb nevelési forma szerinte az egyház keretén belül történik. Az 1919. december 10-én Romániával megkötött kisebbségvédelmi egyezmény 9 cikkelyének mond ellen „GOGA volt kulturminiszter és PRIS államtitkár” amikor az „egyházi és iskolai kérdésekre nézve a székely községnek biztosított helyi autonómia” kapcsán kijelenti „hogy ez a községi eljárásságnak a községi törvény között való érvényesülését jelenti az állami iskola gondnokságában is”. A helyi autonómia kérdésének tisztázása mindenképpen a párt első számú célkitűzései között kell, hogy szerepeljen, annak érdekében, hogy jogos legyen az állammal szemben támasztott „felekezeti és társadalmi” iskolák működése számára biztosítandó állami támogatás követelése. Végezetül SÁNDOR József kijelenti, hogy „mindenben a római jog és a kereszténység

alapelvén” áll, vagyis számára alaptörvény „a személyes szabadságnak és a tulajdon szabadságának tiszteletben tartása”, amelyet minden állampolgárnak biztosítani kell.

A szenátorjelölt SÁNDOR József beszéde után a képviselőjelöltek megköszönik a jelölésüket, és az egybegyűlteket az összefogásra szólítják fel, valamint a programhoz „való rendíthetetlen” kitartásra.

HINDLÉDER FELS Jenő beszédében kihangsúlyozza az erdélyi magyarság különös szerepét Európa történelmében. Először a törökellenes harcokban vállalt szerepükre tér ki, majd kihangsúlyozza a liberális valláspolitikát folytató reformációkorabeli Erdélyt, amikor ez volt az egyetlen hely, ahol létezett a vallás gyakorlati szabadsága. A jelenlegi helyzetet elemezve „történelmi szükségszerűségnek” tartja az „Uniót” Romániával; ebben a helyzetben Erdély kell legyen az a tényező, amely „magasabb kultúrája, előhaladottsága, gazdasági fejlettsége révén, fel tudná emelni saját szintjére az ókirályságot.” Bízik ugyanakkor abban, hogy ezt a román politikai elit is belátja előbb vagy utóbb „és akkor a magyarság szomorú politikai helyzete is megszűnik”. A gyűlést az elnök zárja be.

A Magyar Nemzeti Párt által elfogadott programot elemezve könnyűszerrel rámutathatunk az adott körülmények közti haladó jellegére. Megalkotói követeléseikben alapvető emberi jogokat fogalmaznak meg és ezeknek a teljesítésére egy demokratikus alapon politizáló államban nem jelenthettek volna akadályt a központi kormányzat számára¹⁰. A Közép-Kelet-Európára jellemző nacionalista politizálás azonban Romániában is figyelmen kívül hagyja a kisebbségek jogait, sőt rovásukra minden eszközt megragad. A program tulajdonképpen merész vállalkozásnak számít radikális politikai irányvételével a 20-as évek eleji országban. Ismert dolgok: A közigazgatási és igazságszolgáltatási autonómia követelése a román nemzeti érzés egy fölöttébb érzékeny pontját érintette. A területi integritást féltő román politikusok hallani sem akartak bármilyen

jellegű autonómiáról. A vallásszabadság és a magyar nyelvű oktatás szabadságának biztosítása a romániai magyarok a legégetőbb problémák közé kerültek a két világháború közti időszakban. Az egyházak az idők során mindig a nemzeti identitás megőrzésének legfontosabb intézményei közé tartoztak, az oktatás ügye pedig szoros összefüggésben állt ezekkel, mivel a neveléstyeg jelentős részét az egyház vállalta magára kifejlesztve a különböző felekezeti iskolák hálózatát. A vallásszabadságot és a kisebbségeknek az anyanyelven tanulásához való jogát a Románia által megkötött kisebbségi szerződésben és a Gyulafehérváron hozott határozatokban is kihangsúlyozták. Ennek ellenére az oktatás ügyét úgy oldották meg, hogy különböző rendeletek segítségével visszaszorították a magyar nyelvű tanítézeteket, és gyakorlatilag csak a felekezeti iskolákban él tovább az anyanyelvű oktatás¹¹. Ezeket is súlyos csapás éri viszont az 1921. júliusi földtörvénnyel, amely a magyar egyházakat megfosztotta jövedelmük fő forrásától, a földbirtoktól. A magyar kisebbség sorsát meghatározó másik fontos kérdés az állampolgárság ügye volt. Bár a kisebbségi szerződés határozata szerint az állampolgársághoz való jog a születés és lakhely alapján volt elnyerhető, ezt az elvet sem érvényesítették a román politikusok¹². Az 1924. februári törvény az illetőséget jelöli meg az állampolgárság feltételül. „Községi illetőséggel bír az a személy aki négy éven át folytatólagosan a községben lakott és a községi terhek viseléséhez hozzájárult”.¹³ A választójogi elvárások is helyet kapnak a programban, az erdélyiek létszámukkal arányos képviselőt szerettek volna elérni a parlamentben. Törekvésüket a korrupt választási rendszer akadályozta meg minden egyes alkalommal. Az éppen uralmon lévő párt, annak érdekében, hogy megszerezze a parlamenti helyek többségét, következetesen törvénytelen módszerekhez folyamodott.¹⁴ A románosítását célozta a román nyelv kötelezővé tétele is az állami hivatalokban és a kereskedelemben. Ezért látták fontosnak a program alkotói a nyelvhasználatra vonatkozó kisebbségi egyezmény megfelelő cikkének a

tisztázását. Az ország birtokviszonyait az 1921. évi földbirtoktörvény szabályozta. Ez a diszkriminatív jellegű rendelet súlyosan érintette a magyar kisebbséget. Az ország különböző vidékein (Dobruzsza, Erdély, Bukovina, Bessarabia) különböző rendeleteket hoztak, ami főként arra irányult, hogy a magyarok kárára növelje az állami és az ortodox egyházi tulajdont. A kárpótlások összegét is különböző árfolyamok szerint állapították meg az ország különböző területein. Az állam számos visszaélése közül a lakásrekvirálás volt az egyik legdurvább intézkedés, melynek folytán „a lakóbiztonságok iskolákat lakoltattak ki, templomokat vettek el, intézetek kerültek szabad prédára. Tízezrek és tízezrek elvesztették hajlékaikat”.¹⁵ Szabályozni kívánják hát ezt is „a tulajdon, birtok és otthon szentségének biztosítását” kérve. A magyar intézeteknek az impériumváltás után is szükségük lett volna a korábbi államsegélyezésre ahhoz, hogy fennmaradhassanak, amit a program is megjelöl, kérve a pénz „értékvaltozásának megfelelő összeg kiutalását”. A legtöbb esetben ezt az összeget nem, vagy csak ritkán kapták meg az intézmények, így kénytelenek voltak adományból és kölcsönökből élni. Jó példa erre a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum, amely a háborút követő évtized első felében a Székely Mikó költségvetéséből és adományokból származó pénz révén tud csak működni. A magyar intézmények sorsát az is nehezítette, hogy sok esetben a törvényes adó dupláját fizették az államnak, más erdélyi hasonló szervezetektől eltérően, amelyeknek az állam hatékony pénzbeli segítséget nyújtott. Ez főleg a kereskedelmi társaságok esetében volt így.

A két világháború között a demokrácia látszatát magára öltő román politika a későbbiekben sem működtette a kisebbségvédelmi jogrendszert, amely, bár számos egyezmény előírta, a gyakorlati megvalósulás terén csak nagyon ritkán érvényesült. A magyar kisebbségnek a román állam erős asszimilációs törekvéseit kellett kivédenie, de csak ritkán sikerült bizonyos engedményeket elérnie, így például képviselőket küldhetett a parlamentbe. Megjegyzendő, hogy a Románia által 1919. december 9-én aláírt kisebbs-

ségi szerződésnek csak egy része tartalmazott alkotmányjogi biztosítékot. A „2–8 cikkekben foglaltakat (szabad nyelvhasználat a magán vagy üzleti forgalomban, a vallási életben, a sajtó útján történő vagy bármilyen közzététel terén a nyilvános gyűléseken és a bíróságok előtt)”¹⁶ a román állam alaptörvényeként ismerte el, de a kötelezettségek másik része csak nemzetközileg volt garantált. Ide tartozik az iskolák alapításának kérdése, azok fenntartása és állami támogatása: a székeyi autonómia problémája. Ezeknek a rendelkezéseknek a végrehajtása az államtól, illetve a vezető szervektől függött, hogy belefoglalják-e, vagy sem az alkotmányba, a kormány pedig arra hivatkozott, hogy azok elismerésével a kisebbségek kiváltságosoknak számítanak a többségi lakossággal szemben.

Az 1923-as alkotmányban előírás születik arra nézve, hogy az ország lakói vallási, faji (nemzeti) és nyelvi megkülönböztetés nélkül gyakorolhatják a politikai jogokat. Ennek ellenére „a magyar kisebbség a választások során soha nem érte el a számarányának megfelelő politikai képviseletet”.¹⁷ Az első választások, amelyeken a magyarság is részt vett, 1922-ben zajlottak le. A márciusi szavazáson a közös programmal induló Magyar Néppárt és Magyar Szövetség a vártnál sokkal kevesebb mandátumot tudott szerezni magának. Így lett képviselő BER-NÁDY György, ZIMA Tibor és SÁNDOR József, szenátor pedig PÁL István, FÜLÖP Béla és JÓSIKA Sámuel. A Magyar Nemzeti Párt nem indít saját jelölteket a további választásokon sem. SÁNDOR József valószínűleg a Magyar Szövetség égisze alatt kerül be a képviselőházba. Az 1922 februárjában létrehozott Magyar Nemzeti Párt csupán egy alternatívát jelentett a kisebbségi politizálás életében, eredményeket felmutatni nem tudott. 1922. december 28-án küldöttei, együtt a Magyar Néppárt küldötteivel, létrehozzák az Országos Magyar Pártot, amely 1938 márciusáig gyakorlatilag egyedül fogja képviselni az erdélyi magyarságot.

Jegyzet

1. Székely Nép 1918. március 6.
2. SZASZ Zoltán: *Erdély Védelmében*. Budapest–Washington 1996. Bírófium. kiadás.; 37. o.
3. .... a belgrádi fegyverszüneti szerződés ... előírja, hogy a románok bizonyos határvonalig megszállhatják Magyarországot, viszont biztosítja a magyar hatóságoknak azt a jogát, hogy a békekötésig a megszállott területen a magyar közigazgatás maradjon érvényben. Tehát román megszállás, de magyar rendőrség, magyar csendőrség, magyar bíróság, magyar adminisztráció” ennek ellenére „1919 elején... legtöbb helyen már a katonai megszállást követő második-harmadik héten birtokba vette a románság a közigazgatást”. MIKES Imre: *Erdély útja Nagymagyarországtól Nagyromániáig*, Kalácska könyvek. Sepsiszentgyörgy 1996. 206–207. old.
4. *Hetven Év. A romániai magyarság története 1919–1989*. Magyar-szakutató Intézet. Budapest 1990; 38. old.
5. Jegyzőkönyv a „Háromszék-vármegyei Magyar Nemzeti Párt” megalakítása tárgyában Sepsiszentgyörgy városában 1922. február hó 15-én megtartott nagygyűléséről”; Székely Nemzeti Múzeum Levéltára 166–1922-es iratcsomó. 3. old.
6. MIKÓ Imre: *Huszonkét év. Az Erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig*; a Studium Kiadása Budapest 1941; 23. old.
7. *Hetven év...*; 38. old.
8. *Újvilág* 1920. augusztus 6.
9. *Jegyzőkönyv...*
10. „A kisebbségi szerződésekben biztosított jogok nem valamennyien kisebbségi jogok. Így az éleli joga, vallásszabadság még az idegent is megillette, a törvény előtti egyenlőség minden állampolgárt megillető jogok”. Tehát valamely kisebbség jogai legtöbbször ezen alapjogokon alapulnak, az illető nemzetiiség nyelvének érvényrejuttatása révén. Ezeknek a megadásában semmiben sem emeli a magyarságot a többségi lakosok fölé, mint ahogy azt hangoztatták, hogy „kiváltságokat állapítanak meg egyes állampolgárok számára”. BALOGH Artur: *Jogállam és kisebbség*. Kriterion, Bukarest–Kolozsvár 1997; 235–238. old.
11. „az 1919–1920-as években ugyan még 14 állam főgimnáziumban, 21 polgári iskolában, egy tanítóképzőben, 6 felsőkereskedelmi iskolában és 10 ipari szakiskolában magyarul folyhatott tovább az oktatás, de tíz év múlva” a helyzet teljesen megváltozott és „az egyedüli iskolafenntartóvá vált egyházak tanítói ezek százainak felállításával reagáltak a 1919-es fordulatra.: B. KOVÁCS András: *Szabályos kivétel*. A romániai magyar oktatásügy regénye (1918, 1944–48). Kriterion Kiadó. Bukarest–Kolozsvár 1997.
12. A román hatóságok tudatában voltak annak, hogy amíg a békeszerződések nincsenek megkötve, addig a hűségeskü letétele a román államra, a magyar eskühöz való hűtlenséget jelent. A számitás bejön, sokan megtagadják a hűségeskü és ilyen alapon kiutasítják őket az országból. MIKÓ Imre: *l.m.*; 210–211. old.
13. NAGY Lajos: A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagyromániában 5–9. old. apud *Hetven év...* 21. old.
14. A választások alkalmával a választókerületeket úgy alkották meg, hogy a magyar választók legyennek kisebbségben; román községeket csatoltak a magyar kerületekhez, a kormány pedig számos rendelettel akadályozta a magyar képviselők jelölését. SZASZ Zsombor: *Erdély Romániában*. Budapest 1927.
15. MIKÓ Imre: *l.m.*; 206. old.
16. BALOGH Artur: *l.m.*; 239–242. old.
17. *Hetven év...*; 35. old.

Constituirea Partidului Național Maghiar din Trei Scaune

(Rezumat)

După constituirea României Mari populația maghiară din noul cadru statal aprecia în mod diferit situația minoritară. Perioada dintre 1918–1920 este o perioadă de pasivitate. Abia după tratatele de pace se desprinde o mișcare timidă în rândurile elitei, mișcare care avea menirea de a defini direcțiile activității politice minoritare. Printre aceste inițiative se numără și constituirea Partidului Național Maghiar. Noul partid își construiește reprezentanțele județene cu o rapiditate surprinzătoare. La 15 februarie se pun bazele Partidului Național Maghiar și în județul Trei Scaune.

The Formation of the Hungarian National Party in Trei Scaune (Háromszék) County in 1922

(Abstract)

After the constitution of Greater Romania, the Hungarian population within the frontiers of the new country estimated differently its minority situation. The period between 1918 and 1920 could be considered as a period of passivity. Only after this, a timid movement starts within the elite, a movement that had the mission of defining the methods of the political activity of the minority. The establishment of the Hungarian National Party was one among these steps. The new party built its local network with surprising speed. On the 15th of February 1922, the Hungarian National Party was constituted in Trei Scaune (Háromszék) county too.

Adalékok Románia távolmaradásának kérdéséhez a Csehszlovákia elleni 1968. évi agresszióból

(Kivonat)

A dolgozat tisztázza az 1968. évi csehszlovákiai beavatkozás néhány vetületét. A magyar vezetés vonakodva vett részt az akcióban. Romániát nem hívták, és reálisán fenyegetett sem volt, mint azt a nyugati sajtó és CEAUŞESCU beállította. Mind Románia, mind pedig Jugoszlávia haderőt vonultatott fel a magyar határra, Románia aktiválta a Magyarországra irányába történő, a Varsói Szerződés államai között tiltott katonai hírszerzést is. Hasonló súlyú magyar válaszlépések nem történtek. A magyar politikai vezetés nyugtalanságára semmilyen adat nincs a román és jugoszláv katonai lépések okán, a magyar katonai vezetést pedig áthallásosan, de a szovjetek megnyugtatták, nincs okuk aggodalomra.

*

Meggyőződésem, hogy súlyos hiba lenne az 1968. évi „Prágai tavasz” eseményeit az egykori, úgynevezett „szocialista” világszisztem egésze történetéből kiszakítva, valamiféle speciális csehszlovák jelenségnek tartva vizsgálni. Az események összefüggenek egymással. A bomlás folyamata a „birodalmat” összekovácsoló SZTÁLIN halálával megkezdődött. 1953. július 17. – Berlin, 1956. október 23. – Budapest, 1968. január 3–5. és augusztus 21. – Prága, illetve Csehszlovákia – a legfontosabb mérföldkövei a fejlődésnek, és annak a bomlási folyamatnak, amely végül Lengyelországon keresztül az 1989. decemberi eseményekhez, továbbá a Szovjetunió

széteséséhez vezetett. A válságokat, forradalmakat kiváltó okok szorosan kapcsolódnak egymáshoz és az egyik megmozdulás valójában előkészítette a következőt. Az sem véletlen, hogy a szovjet iga lerázásáért folyó megmozdulások a Német Demokratikus Köztársaságban, Lengyelországban, Magyarországon és Csehszlovákiában kezdődtek el először. Egyrészt ezek az országok voltak társadalmilag és gazdaságilag a „tábor” legfejlettebb államai, másrészt a társadalom politikai fejlettsége, a demokratikus hagyományok – bár korlátozottan, de élt, – a történelmi gyökerek itt mutatták meg a lakosságnak a leghamarabb és legélesebben a keleti típusú zsarnokság elviselhetetlen voltát. És ha komolyan vesszük – de ha vitatkozunk is vele – Samuel P. HUNTINGTON civilizációk háborúja elméletét¹, arról sem szabad elfelejtenünk, hogy a nyugati – keresztény (katolikus–protestáns) – és a bizánci gyökerű ortodox kultúrák választóvonalára pont ezeknek az országoknak a keleti határainál húzódik. Ha a széthullott Jugoszlávia utódállamait nem számítjuk, az egyetlen ország, amelyet középen, a Kárpátok mentén vág e vonal ketté: Románia, ahol mindkét hatás egyformán él és nyilvánul meg. Talán az sem volt véletlen, ha ennek az elméletnek oldaláról vizsgáljuk az eseményeket, hogy a romániai forradalom gyújtó szikrája épp Temesvárott lobbant fel.

Az 1968-as csehszlovákiai eseményeknek a kiemelkedő történelmi jelentősége abban rejlik, hogy először mutatta meg a világnak: a sztálini rendszerű „szocializmus” megreformálhatatlan, hiszen erejének záloga és alapja a zsarnokság. A minden ízében ellenőrzött, szabályozott, csak egy ember vagy egy párt vezérszerepére épülő rendszer pedig, mivel képtelen megújulni, eleve erőszakkal fojt el minden reformtörekvést. Ha pedig, miként a „prágai tavaszt” elindító csehszlovák reformkommunisták vélték, a társadalom demokratizálásával kísérelik megújítani a szocialista mozgalmat, az eredeti gyökerekhez visszatérve, automatikusan szétmállik a bolsevista felépítmény.

A diktatórikus irányzat hívei, mindenképp elött a Szovjet Kommunista Párt vezetői, tovább-

bá ULBRICHT, GOMULKA és ZSIVKOV szinte az első pillanattól igyekeztek teljes súllyal befolyásolni a DUBČEK vezetete csehszlovák reformkommunistákat. Sikertelenül. Következésképpen követték a saját maguk választotta utat. Egyedül KÁDÁR János és a magyar pártvezetés tartotta DUBČEK-et természetes szövetségeseink. 1968-al vette kezdetét ugyanis Magyarországon a gazdaság korszerűsítése, ahogy akkor nevezték, az „új gazdasági mechanizmus”, amely a piacgazdaság egyes elemeit, a piac szabályozó szerepét átvéve igyekezett megreformálni, eleinte meglepő sikerrel, a magyar gazdasági életet. Elképzeléseik egyrésze nagy hasonlóságot mutatott az Ota ŠIK által megfogalmazott cseh gazdaságpolitikával.

Ha az 1968-as események lefutása utáni helyzetből nézzük CEAUȘESCU szerepét, akkor első pillantásra úgy tűnik, hogy szinte az első pillanatoktól bátran kiállt a DUBČEK vezetete irányváltás mellett. E „karakányságával” alapozta meg későbbi tekintélyét nyugaton, mindenképp az Egyesült Államok vezetése szemében. A valóság azonban kissé más volt, mint utólag kiderült. Elsőnek KIRÁLY Károly, ismert volt erdélyi politikus, egy nyilatkozatában olvastam néhány mondatot. Idézem. Elsőnek a riporter teszi fel a kérdést: „Őn, a hatvanas évek végén az »agyközpontot« belülről látta és ismerte az eseményeket. Ön mivel magyarázza CEAUȘESCU elvártas évekbeli reformnyitását, amely máig is irratatlan a későbbi fejlemények ismeretében?”

KIRÁLY Károly válasza: „A romániai reformista korszak már 1962-ben elkezdődött, Gheorghe GHEORGHIU-DEJ vezetése alatt. CEAUȘESCU nem tehetett, vagy nem mert egyebet tenni, folytatta és kisajátította a reformkezdeményezéseket. Az 1968-as események nagy lehetőséget kínáltak neki arra, hogy reformköpenybe burkolózva megszilárdítsa hatalmát. Tévedés, hogy CEAUȘESCU azért nem vonult be Csehszlovákiába, mert nem akart. Nem hívták, ez volt az ő nagy bánata. Később viszont elhitette a közvéleménnyel, hogy ő tagadta meg a bevonulást. Meghódította mind a belső, mind a

világközvéleményt. Én viszont akkor már ott voltam Bukarestben, ismertem az igazságot, amelyet azóta mindenki elfelejtett... Persze a hangzatos nyilatkozatok után alig fél évvel a legfelső vezetés körében már arról beszéltek, az volt a nyilvánosságra nem hozott álláspont, hogy helyes lépés volt DUBČEKÉK megdöntése, a bevonulás, mert a szocializmus nem engedheti meg magának az efajta anarchiát.”²

CEAUȘESCU és általa Románia távolmaradásának ezt az igazi okát erősíti meg az orosz történelemkutatóknak a közelmúltban nyilvánosságra hozott kutatási eredménye is.³ Kutatásaik szerint a szovjet kommunista párt politikai bizottsága, mindenképp BREZSNJEV, egy a Varsói Szerződés felsőszintű katonai vezetését érintő román – pontosabban: CEAUȘESCU – ellenvélemény miatt „orrolt” meg a román pártfőtitkára. És ezért eleve kihagyta a csehszlovák kérdés „rendezésére” irányuló lépésekből. Itt lép be a képbe KÁDÁR János. A magyar pártvezető – mint említettem – nagy rokonszenvvel fogadta DUBČEK reformterveit. Röviddel DUBČEK megválasztását követően, elsőnek az ún. „szocialista” országok vezetői közül, január 20–21-én már találkoznak Nagyatpolcsányban (ma: Topolčany) és Tótmegyer (Polarikovo) térségében egy vadászatban. A közös vadászat, majd a hatóságok közötti beszélgetés jó légkörben zajlott le. DUBČEK nyílt és őszinte volt.⁴ Ezt követte a február 7-i komáromi (Komarno) hivatalos találkozó. A DUBČEK-ről alkotott véleményt rögzítő feljegyzés szerint a csehszlovák pártelnök „felelősségteljesen foglalkozik az érdemi kérdésekkel. A dolgok érdemi részét tekintve felkészült ember. Járatlan az új beosztásával járó külsődleges kérdésekben. Nagy rokonszenvvel viseltetik pártunk (Itt az MSZMP-ről van szó. P.I.), munkástípusa iránt. Törekszik a jó személyes kapcsolatok kialakítására...”⁵ Arról, hogy a rokonszenv kölcsönös, szintén február 7-én értesült KÁDÁR János. BREZSNJEV hívta fel telefonon és bevezetésként beszámolt DUBČEK első moszkvai látogatásáról. „Nagyon meleg szavakkal emlékezett meg DUBČEK elvtárs KÁDÁR

elvtárrsal történt találkozásáról...⁶ Ezt követően tért rá BREZSNYEV hívása érdemi részére, a román javaslatra. Mielőtt idézném, egy mondat erejéig ki kell térnem a KÁDÁR–BREZSNYEV telefonbeszélgetésről készített feljegyzésekre. KÁDÁR nem tudott oroszul, így a beszélgetéseket tolmács közbeiktatásával folytatták le. A feljegyzéseket a tolmács utólag készítette, tehát a lényegét rögzítik és nem a szó szerinti jegyzőkönyveket. BREZSNYEV egyébként mindig rendkívül udvarias hangnemben és érezhető tisztelettel beszélt KÁDÁRRal. De térjünk rá a feljegyzésre. „Végül, kitért BREZSNYEV elvtárs a román elvtársak javaslatára a Politikai Tanácskozó Testület összehívását illetően. Előzőleg már hívták őt GOMULKA és ZSIVKOV elvtárs (–ak. P.I.), akik szerették volna tudni, milyen álláspontot képviselnek a szovjet elvtársak. Mi nem várunk ettől különösebbet, mondotta BREZSNYEV elvtárs, a románok nyilvánvalóan a saját álláspontjukat szeretnék előtérbe helyezni, amiről tanúskodik képviselőjük felszólalása a 18-hatalmi bizottságban és MAURER olaszországi megnyilatkozásai. Bár semmi jót nem várunk, valamit válaszolni kell, mert magát a kérdés felvetését nem lehet figyelmen kívül hagyni...”⁷ Mivel a beszélgetés többi része nem kapcsolódik a csehszlovák kérdéshez, nem idézem tovább a feljegyzés szavait. E néhány sor is kellően idézi a román–szovjet ellentét lényegét – a Varsói Szerződés hatásköréről volt szó, amit a román fél erőteljesen ellenzett – és az ellentét mélységét. A témára KÁDÁR és BREZSNYEV egy későbbi, február 13.-i beszélgetés során még visszatért. A Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testülete ülést egyébként 1968. március 5–8-án tartották meg, Szófiában.⁸

A román fél kihagyása a csehszlovák problémák „rendezéséből” a drezdai tanácskozás szervezésének az időszakában vetődött fel. Március 11.-től szinte minden nap hívta BREZSNYEV KÁDÁRt a csehszlovák kérdés miatt, a helyzetet nagyon élesnek minősítve. „Prágából nagyon kedvezőtlen hírek érkeznek – így március 12-én BREZSNYEV –, az események gyorsan fejlődnek és veszélyes tendenciát vetnek fel.

Különösen veszélyes, hogy mindez a hadseregbe is kiterjedt. Jó lenne tanácskozni arról, hogyan tudnánk segíteni DUBČEK elvtársnak, hogy meg lehessen akadályozni az események további fejlődését ilyen irányban...”⁹ Kádár a politikai rendezés híve volt, és nem tartotta szerencsésnek a beleszólást a csehszlovák pártvezetés munkájába. Március 19-én reggel hívta BREZSNYEV KÁDÁRt és közölte, hogy DUBČEK reagál a tanácskozási javaslatára és Drezdát tartaná célszerű helyszínének. BREZSNYEV javasolta KÁDÁRnak Bulgária meghívását is „mert a hatból már csak ők hiányoznak”¹⁰. Romániát meg sem említette. KÁDÁR ekkor még nem reagált a javaslatra. Dél előtt ismét BREZSNYEV kérte telefonhoz KÁDÁRt. Tájékoztatta, hogy DUBČEK szerint március 23., szombat lenne a legjobb időpont, és a tanácskozáson Csehszlovákián, Szovjetunióon kívül még Magyarországnak, Lengyelországnak, valamint az NDK-nak kellene részt vennie. A szovjet vezető újból fölvetette Bulgária részvételét. „Ami Bulgária meghívását illeti, KÁDÁR elvtársnak az volt a véleménye, hogy kevesebb jó hatást tudunk ezzel Csehszlovákiára gyakorolni, mint amennyi rossz hatást Romániára. BREZSNYEV elvtárs ezzel egyetértett, DUBČEK elvtárs is csak a szomszédos országokra gondolt...” Ez egyébként már az előző mondatokból is világos volt.¹¹

Másnap KÁDÁR János megbízásából BARTÁNÉ, a tolmács hívta fel BREZSNYEVet, és a következőkről tájékoztatta: „A mi Politikai Bizottságunk vegyes érzelmekkel fogadta a találkozásra vonatkozó javaslatot, mert nem sok pozitívum várható tőle, és számolni kell a negatív csehszlovák és nemzetközi értelmezéssel és visszhanggal is. – Az MSZMP PB határozata az volt, hogy ha a szovjet és a többi párt kívánja, a magyar is részt vesz a drezdai tanácskozáson, bár nem sok értelmét látja – az a vélemény, hogy nehéz jó variánst választani, de talán mégis az lenne a jó, ha Csehszlovákia szomszédos országainak képviselői vennének részt rajta. Tehát, ha a románok nincsenek képviselve, akkor a bolgárok nélkül...”¹². BREZSNYEV válaszában közölte, hogy egyetért a magyar javaslattal, ZSIV-

KOV (a bolgár KP elnöke, P.I.) amúgy is hat napra Törökországba utazik, így könnyű lesz neki megmagyarázni, miért nem hívták meg Drezdába. Hogy, hogy nem, március 23-án Drezdában mégis ott volt ZSIVKOV, a bolgár párt vezetője. Ennyit BREZSNYEV szavahihetőségéről. A Magyar Szocialista Munkáspárt politikai bizottsága egyébként március 19-én vitatta meg a drezdai tanácskozáson való részvétel kérdését, a már említett állásfoglalást hozva. A vita során többen fölvetették, hogy egy ilyen tanácskozás komoly károkat okozhat a csehszlovák kommunista párt célkitűzéseinek. Rontja hazai presztízsét, és a régi, leváltott, szektáns pártvezetők malmára hajta a vizet. Arról nem is beszélve, hogy komoly károkat okozhat a magyar törekvéseknek is. Románia részvételének kérdését nem érintették. A részvétel fölvetése BREZSNYEVnek egyértelműen KÁDÁR János ötlete és javaslata volt. Meggyőződés, hogy ezzel Magyarország várható bírálatát, amellyel sem a németek, sem a bolgárok nem nagyon fukarkodtak, akarta eliminálni. Arról nem is beszélve, hogy formailag tökéletesen igaza volt. Természetesen, csak ha figyelmen kívül hagyjuk azt a „csekélységet”, hogy egy független, ráadásul a második világháborúból győztesen kikerült (1968-ban már nem lehetett ezt a tényezőt sem figyelmen kívül hagyni) ország és párt belügyének számító kérdéseibe való nyílt beavatkozásról volt szó. Közbevetőleg megjegyzem, ez a „szempont” egyik szuperhatalomnak sem jelentett különösebb problémát a csehszlovák ügy során.

Bulgária – akárcsak Románia – nem volt közvetlenül határos Csehszlovákiával, ezért a közvetlen biztonságának érve sem indokolta részvételét sem a vitákban, sem a katonai akcióban. E kérdést tekintve KÁDÁR János javaslatának tökéletesen igaza volt. A bolgár pártvezetők a legortodoxabb sztálinisták közé számítottak. A szovjet kommunista párt politikai bizottságának héjái bizton számíthattak rájuk a nemzetközi viták során. Ezt pedig a csehszlovák kérdésben esetenként ingadozó, néha „galambnak” tűnő BREZSNYEV sem hagyhatta számításán kívül.

Elődeivel ellentétben ő soha nem volt egyeduralkodó helyzetben.

A drezdai tanácskozást követően Románia bevonásának szükségességét KÁDÁR János sem szorgalmazta tovább, bár tisztában volt vele, hogy DUBČEK iránti, ekkor még meglévő rokonszenvével egyedül maradt a porondon. A következő, 1968. május 8.-i moszkvai tanácskozáson Walter ULBRICHT és Todor ZSIVKOV nem is kísért azonnal tudomására hozni.¹³ A további lépéseket már az „ötök” (Szovjetunió, NDK, Lengyelország, Magyarország és Bulgária) tették meg. Az érdekesség kedvéért megjegyzem, hogy egyetlen magyar katonai okmány sem használta a megszállás tervezése, végrehajtása során a Varsói Szerződés megnevezést, végig „szövetséges erők”-ről beszélt. A gyakorlati munkákat is GRECSKO marsall szovjet honvédelmi miniszter irányította a Varsói Szerződés főparancsnoksága helyett. Románia kihagyása miatt a Varsói Szerződés helyett más megnevezést, vagy ha úgy jobban tetszik, címkét kellett használni. Ugorjunk néhány hónapot a történet időrendjében.

1968. augusztus 21-én a kora reggeli órákban CEAUȘESCUt is – a nyugati országok, a NATO vezetőihez hasonlóan – meglepte és alaposan megijesztette a „szövetséges” csapatok agressziója. Erre utalnak a következő napokban nagy gyorsasággal elmondott beszédei és Románia katonai védelmének megerősítése érdekében hozott intézkedései. Ezekre most nem térünk ki. Félélmét csak fokozhatta a nyugati sajtó. Sorozatos cikkekben említették, tárgyalták Románia fenyegetettségét.¹⁴ Az igazságnak tartozunk annyival, hogy megállapítsuk, a sajtóban megjelent szovjet csapatmozgásokról szóló nyugati jelentések többsége a tényleges helyzet téves értelmezésén alapult. A lengberi és odesszai szovjet katonai körzetek egyes hadosztályai résztvettek Csehszlovákia megszállásában, ezért mozogtak. Utólag megállapítható, hogy Romániát semmilyen veszély nem fenyegette. Románia akkori stratégiai helyzetét össze sem lehet hasonlítani Csehszlovákiáéval. És a párthűséget tekintve is „szilárd” államnak számított. Cseh-

szlovákia – azaz Csehország – valósággal beékelődik Németország középső területeibe. Nem véletlenül jelentette ki a múlt század elején CLAUSEWITZ, hogy akinek a Cseh-erdő – mai nevén: Šumava – a bitokában van, az uralja a német síkságot. Erre az előnyre a szovjet katonai vezetésnek mindenáron szüksége volt. Azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a hatvanas évek második felében kezdte meg a szovjet vezérkar tervezni az újonnan rendszerbe állított közepes hatótávolságú ballisztikus rakétáinak a telepítését. E nukleáris robbanófejjel ellátott rakéták ideális kilövőhelyének tűnt a Šumava hatalmas erdőségekkel borított területe. Nyugat-Csehország középhegységeiből Portugáliától Skóciáig mindent le lehetett fogni. E célokat GRECSKO marsall nagyon pontosan megfogalmazta 1968. szeptember 4-én, két héttel a megszállás után, CZINEGE Lajos magyar honvédelmi miniszternek Moszkvában, egy tárgyalás során. „Jelenleg Közép-Európában a legfontosabb a kezünkben van... a NATO megzavarodott és még mindig nem tért magához. Félnék komolyabb ellenintézkedéseket tenni...” Később így beszélt: „A Varsói Szerződés hadseregeinek hadászati helyzete jelentősen megjavult azáltal, hogy ebben az irányban erőfölényre tettünk szert...”¹⁵ E néhány mondat is jól jelzi, mit jelentett akkor Csehszlovákia. Románia ezzel szemben gyakorlatilag nem jelentett sem veszélyt, sem előnyt a szovjetek számára. Minden oldalról „szocialista” országok vették körül, ezért eszükbe sem jutott, ahogy több nyugati lap is emlegette, egy füst alatt „lerendezni” a román kérdést is.

Mindentől függetlenül úgy tűnik, CEAUȘESCU vagy valóban megjéjdt, vagy rájött, hogy ezt a helyzetet kihasználva nagyszerűen tudja Románia függetlenségét a világ közvéleménye előtt demonstrálni és ezt követően learatni az ebből fakadó előnyöket. Ráadásul megértette, hogy e lépéssel az országa lakosságának nagy részében élő szovjetellenességre építve, saját népszerűségét is jelentősen növelheti. A lényeg: azonnal reagált az eseményekre. A szokásos szónoklatokon túlmenően augusztus 24-én teljes harcészültségbe helyezték a román hadsereg je-

lentős részét. Mozgósították a tartalékos tiszteket. Megkezdték a 200 000 fős nagyságúra tervezett népi milícia felfegyverzését és kiképzését. Az erdélyi 3. hadsereg fölkészült egy esetleges magyar támadás visszaverésére, az első és második lépcsőben 2–2 hadosztályt, mintegy 250 harckocsit csoportosítva.¹⁶ Ezzel egyidőben Jugoszlávia is jelentős erőket, 6 hadosztályt, 450 harckocsit vonultatott föl a magyar határ irányába.

A magyar katonai vezetés előtt nyilvánvaló volt, hogy mind a román, mind a jugoszláv katonai lépések elsősorban védelmi jellegűek. Mégsem tudták a Magyarország határainak irányába csoportosult összesen 10 hadosztálynyi erőt, mintegy 700 harckocsival, figyelmen kívül hagyni. Már csak azért sem, mert a Magyar Néphadsereg akkori erőcsoportosítása nyugati irányú volt. A román és jugoszláv határ mentén csak keretalakulatok, iskolák és hadtáptézmények állomásoztak, illetve voltak.

Az is fokozta veszélyérzetüket, hogy amíg a NATO és a semleges országok irányába hatékony magyar felderítés folyt és ennek eredményeként a magyar vezérkar meglehetősen pontos adatokkal rendelkezett az NSZK, valamint Ausztria, Jugoszlávia politikai és katonai lépéseiről, addig szinte semmit sem tudott a román helyzetről. A Varsói Szerződés belső szabályozásai szerint ugyanis a tagországok egymás ellen semmilyen irányban és semmilyen területen nem folytathattak katonai hírszerzést, felderítést. E helyzet negatívumai a megszálláskor azonnal kiütköztek. Kiderült, hogy még a szovjet vezérkar által a csehszlovák fegyveres erők helyzetéről átadott adatokban is rengeteg tévedés volt. A magyar vezérkar sürgősen pótolni akarta a hiányokat. Úgy tűnik, hasonló lépésre kényszerült a román vezérkar is. Akkor szolgálatot teljesítő magyar határőr tisztek szerint ugyanis azokban a napokban feltűnően sok román hírszerző érkezett turistaként Magyarországra.¹⁷ Azt is számításba kell venni, hogy mindkét ország katonai vezetésében, ha óhatatlanul is, de működött és hatott a történelmi ellentétek lélektani hatása. Megállapítható azonban, hogy a magyar lépések elsősorban önmegnyugtató jellegűek

voltak, mivel sehol sem lépték túl a tervezés szintjét. Elsőnek a Magyar Néphadsereg „harc-készültségi szintjének fokozására” intézkedtek. E nagyon harcias színezetű megfogalmazás a valóságban azonban nem jelent többet, mint az amúgy is mindenütt meglévő szolgálatok gyakoribb ellenőrzését, a kidolgozott tervek pontosítását és így tovább. Egyik feladat sem lépte túl a laktanyák kerfiteseit és nem igényelt többletkiadásokat.

Mint részleteztem, Magyarország nem rendelkezett Románia irányába semmilyen saját felderítő adattal. A szovjet vezérkar pedig e kérdésben egyetlen tájékoztató adatot sem adott át. Ezért sürgősen meg kellett tervezni legalább a határmenti román területek légi felderítését, mégpedig úgy, hogy a magyar gépek ne lépjenek be a román légterbe, csupán a határ mentén repüljenek. Több MIG-15-ös típusú felderítő géppel tervezték meg a „bepillantást”. A terveket azonban nem realizálták. Az elképzelések szerint megközelítően Arad-Nagyszalonta-Nagyvárad-Érmihályfalva-Nagykároly-Szatmárnémeti-Halmi vonala mögé mint-egy 10–20 km-re belátva lehetett volna nyomon követni az esetleges csapatmozgásokat.¹⁸

Ezzel egyidőben a vezérkar kidolgozta az úgynevezett „DELTA” tervet, amely szintén védelmi jellegű volt. A Magyar Néphadsereg mozgósítását, felvonulását és védelemre való berendezkedését tartalmazta, nagy vonalakban, arra az esetre, ha az országot egyidejűleg érné támadás nyugatról, délről és keletről. Konkrét ellenséget a terv sehol nem nevezett meg. A „DELTA” terv szerint négy nagyobb hadászati-hadműveleti csoportosítást létrehozva, egyidejűleg kellett volna folytatni a Csehszlovákia megszállásával kapcsolatos feladatokat, illetve megszervezni a védelmet a Dunától délre a Kis-Alföldön, déli irányban a Duna-Tisza közepén és keleti irányban a Nagy-Alföldön.¹⁹

A terv a Magyar Néphadsereg összes erőit, továbbá az ország mozgósítható tartalékait számításba vette. Érdekessége, sőt figyelemre méltó vonása (!), ugyanakkor nem számolt az ország területén állomásozó szovjet csapatokkal, a „Déli Hadseregcsoport” erőivel, pedig ezek jelentős ré-

sze éppen az Alföldön (pl. Debrecenben stb.), illetve a Duna-Tisza-Közén (pl. Kecskeméten, Kalocsán stb.) volt elhelyezve. Ez már önmagában is bizonyítja, nem reális, valóban végrehajtható okmányokról, hanem – megismétlem – önmegnyugtató papírmunkáról volt szó.

A magyar katonai vezetést azonban a román-jugoszláv katonai lépések, vagy az akkor, a sajtóban gyakran földidézett „kisantant” réme nem hagyta nyugton. (Megjegyzem, hasonló félelemre utaló nyomot egyetlen politikai okmányban sem találtam.) Ennek tudható be, hogy CZI-NEGE Lajos magyar honvédelmi miniszter 1968. szeptember 4-én, a megszállást követő első találkozózn, azonnal fölvetette GRECSKO marsallnak, hogy „Szeretnénk ismerni a szovjet vezető értékelését az európai katonapolitikai helyzet alakulásáról. Hogyan értékeli Jugoszlávia és Románia részéről foganatosított intézkedéseket? ...Mi nem vagyunk idegesek, de a déli határainkon 9–10 hadosztály vonult fel. A szovjet vezetők véleményének ismerete erősítené pozícióinkat...” GRECSKO csak hosszadalmasabb általános eszmefuttatást követően tért rá a válasza érdemi részére: „CEAUȘESCU most veszélyben érzi magát, attól tart, hogy csapataink Romániába is bevonulhatnak. Ijedtében most megmutatta igazi arcát...” Majd tovább folytatva rámutatott, hogy Jugoszláviában is hasonló a helyzet. Szovjet részről pedig semmilyen lépést nem terveztek és nem terveznek ellenük.¹⁹ Bár nem mondta ki, de sugallta, hogy amíg a szovjet csapatok Magyarországon vannak, a magyar katonai vezetés ne tartson sem Romániától, sem Jugoszláviától. A továbbiakban, 1968 végéig a román kérdés egyetlen tárgyaláson sem merült föl többé.

1998. április 14.

Jegyzet

1. Samuel P. HUNTINGTON: *Civilizációk háborúja?* In: *Külpolitika*: 1995. 3-4. sz. p. 183-204.
2. Tévedés, hogy CEAUȘESCU nem akart bevonulni Csehszlovákiába. Interjú KIRÁLY Károlyval. In: *Magyar Fórum*. 1990. II. 17. p. 10.
3. Rudolf PIKHOJA és Vladimír VOLKOV orosz történészek Prágában 1994. április 18-20-án elhangzott előadásai nyomán.
4. Országos Levéltár (továbbiakban: OL) 288. f/47/743. f. 1-5.
5. OL. Ugyanott. f. 8-13.
6. OL. Ugyanott. f. 14-16.
7. Ugyanott.
8. *Magyarország történelmi kronológiája* IV. 1944-1970. Akadémiai Kiadó, Budapest 1982. p. 1129.
9. OL. 288. f/47/743. f. 33-35.
10. OL. Ugyanott. f. 42.
11. OL. Ugyanott. f. 43.
12. OL. Ugyanott. f. 44-45.
13. SIPOS Péter: *KÁDÁR János és az 1968. évi bevonulás*. In: *História*. 1992. 8. sz. p. 22-25.
14. *Hadtörténelmi Levéltár MNVK. 2. Csf-ség, Katonapolitikai napi sajtótájékoztató* 1968. 196-220. sz.
15. *Magyar Honvédség Központi Irattára* (továbbiakban: MHKI) 5/12/12. sz. csomag 55. sz. irat. Feljegyzés az MNK és a SZU honvédelmi miniszterek 1968. szept. 4-i tárgyalásáról.
16. MHKI 5/12/43. sz. csomag 45., 46., 47. sz. iratok.
17. KOVÁCS Jenő ny. hór. alezredes közlése.
18. Ua. mint 16. sz. jegyzet.
19. MHKI 5/12/24. sz. csomag. MNVK. 3. Csf-ségnek a DELTA tervre vonatkozó okmányai.
20. Ua. mint a 15. sz. jegyzet.

Date privind problema neparticipării României la agresiunea din 1968 împotriva Cehoslovaciei (Rezumat)

Lucrarea clarifică unele aspecte ale intervenției din 1968 din Cehoslovacia. Conducerea maghiară a participat cu rețineri serioase. România nu a fost invitată și nici nu a fost periclitată în timpul acțiunii, așa cum au susținut mediile occidentale și CEAUȘESCU. Atât România, cât și Iugoslavia a concentrat divizii și blindate la granița cu Ungaria, iar România a activat și serviciul militar de informații în direcția Ungariei, lucru interzis de altfel între membrii Pactului de la Varșovia. Din partea maghiară nu s-au luat măsuri de asemenea gravitate. Nu se cunosc date privind neliniștea eventuală a conducerii politice maghiare din cauza măsurilor militare românești și iugoslave, iar conducerii militare i-a fost sem-

nalată indirect din partea sovietică, să nu fie neliniștită.

Data Concerning the Problem of Romania's Non- Participation at the Aggression against Czechoslovakia in 1968 (Abstract)

The paper clarifies some aspects of the intervention in Czechoslovakia in 1968. The Hungarian leaders participated with serious restraints. Romania was neither invited nor endangered during the action, as the western media and Ceaușescu affirmed. Romania, as well as Yugoslavia, concentrated divisions and tanks at the Hungarian border, and Romania also activated the military information service towards Hungary, a measure that was forbidden among the members of the Warsaw Pact. On the Hungarian side, no such serious measures were taken. There are no data concerning the anxiety of the Hungarian political leadership provoked by the Romanian and Yugoslav military measures, and the military leadership was indirectly announced by the Soviets, that there was no reason to worry.

